

ધીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરે પ્રથમાન્કા પ્રયાગ ૧૦

અત્મપ્રકાશ

૧૯૫૫

અધ્યાત્મજ્ઞાનદિવાકર-યોગનિષ્ઠ શાસ્ત્રવિશારદ
આચાર્ય શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી

પ્રકાશક

શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મહાન-સુખર્ષ
હા મણિલાલ મોહનલાલ પાટરાકર-મત્રી.

આવૃત્તિ ત્રીજી

મૂલ્ય. રૂ. ૫-૦-૦

આત્મપ્રકાશ

આત્મતત્ત્વને પામવા, આદર જ્ઞાન ઉઝાસ,
 પરમાત્મપદ પામવા, છે આ આત્મપ્રકાશ
 નેયો ભવ્યો અનુભવ્યો, આત્મા શ્વાસોશ્વાસ,
 સદ્ગુરુ તે સમન્વતા, વિરચી આત્મપ્રકાશ
 આત્મતત્ત્વ ચિત્તુ નહિ, શા સાધન વિશ્વાસ,
 વીરપ્રભુ પ્રભુતા વર્ધા, લહીને આત્મપ્રકાશ
 જડ ચેતનને ભણવા, જ્ઞાન ક્રિયા આચાર,
 મુક્તિ પથને પામવા, લહેને આત્મપ્રકાશ
 આઠે પહોર મળ્યા છતાં, બની બ્યવહારના દાસ,
 નિઝાત્મતત્ત્વ કેમ પામ્યો, ને નહિ આત્મપ્રકાશ
 ઘડી બેઠી પક્ષાસને, અતર ઉતરી ખાસ,
 સ્વરૂપ વિચાર્યે પામ્યો, અનત આત્મપ્રકાશ
 કોટ ભાતુ મણિ-રત્નથી, ઉજવવ આત્મપ્રકાશ,
 મોક્ષમાર્ગ કેડી મળે, અનત શુદ્ધિવિલાસ
 પર ઉપકારી સતજન, જ્ઞાની શ્વાસોશ્વાસ,
 પરમ તત્ત્વ જે પ્રભુ કથ્યા, કહેશે આત્મપ્રકાશ
 જ્ઞાન ધ્યાન આરાધને, લેતા શ્વાસોશ્વાસ,
 શ્રીભુદ્ધિસાગરસૂરિ રચ્યો, અનુભવ આત્મપ્રકાશ
 ઉજ્જવલ આત્મપ્રકાશ આ, તત્ત્વજ્ઞાનની ખાણ,
 'મણિ' અતર પ્રકટાવશે, અનતસુખનો ભાણ
પાઠરાકેર

આનુભવે આત્મપ્રકાશ ઝીંતતા યોગનિષ્ઠ આ
શ્રીમદ્ બુદ્ધિભાગરમૂડીશ્વરજી

નિવેદન

શ્રી આત્મપ્રકાશ અથવી આ ત્રીજી આવૃત્તિ વાચકો સન્મુખ રજૂ કરતા અમને આનંદ થાય છે આ અથવી પ્રથમાવૃત્તિ સ' ૧૯૬૪ મા તથા બીજી આવૃત્તિ સ' ૧૯૮૧ મા પ્રકટ થયેલી; તે પણ અપ્રાપ્ય થતા આ ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રકાશન પામે છે

આ અથમાં શું છે ? ગુરુશ્રીએ અથને કેવો ગૂઢ્યો છે અને આત્માને પરમાત્મા પદ મેળવવા કયા માર્ગો ને કેવી જાગૃતિની જરૂર છે, તે સબધી આ અથ ખૂબ પ્રકાશ પાડે છે સસારમાં પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય, એક માત્ર અલભ્ય વસ્તુ તે આત્મા છે આત્મજાગૃતિ, આત્મદર્શન અને આત્મરમણતા જ પરમ આરાધ્ય વસ્તુ છે જડ અને ચેતનની વહેચણી, આત્મા અનાત્મા વિચાર, નિર્જાતમતત્ત્વ જાવતા, તત્ત્વનિદર્શન, વૈરાગ્ય, દ્રવ્યશુદ્ધિપર્યાય, નય-નિષેપ-પ્રમાણ-પદ્ધતિ-સમજાગ આદિ અધ્યાત્મજ્ઞાનના પ્રકાશને વિસ્તારનાર અનેક મહત્ત્વના તત્ત્વજ્ઞાનના ઉત્તમ છણાવટવાળા વિષયોથી ભરપૂર આ આત્મપ્રકાશ અથ ખરેખર આત્માને-આત્માનો પ્રકાશ આપનાર અથ છે

આત્મતત્ત્વ જાણવાના જિજ્ઞાસુઓને, વ્યવહાર અને નિશ્ચયથી આત્મરમણતાના સાધનો, માર્ગોના અનેક વિધાનો, આ અથમાં મળશે. પૂર્વાચાર્યોએ આત્મતત્ત્વ પર ખૂબ ભાર મૂક્યો છે અને પૂર્વાચાર્યોએ મહાપેલા મહાન્ તત્ત્વો-સૂત્રો ઉપર જ આ આગ્રહ અથ આજેખાયેલી છે આ અથ લેખકની વ્યવહાર નિશ્ચય-

વાળી, અધ્યાત્મ અને યોગના પ્રકાશવાળી, ભગવાન મહાવીરના ઉચ્ચ માર્ગને દર્શાવતી તેજસ્વી રસભર-સ્વાતુષ્ઠી કલમથી હવે તો સૌ પરિચિત છે જ એટલે આ ગ્રંથના વાચકો અને અભ્યાસકોને ભવનિસ્તારના, અનંત અવ્યાખ્યાય મુખ્ય પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગે વળવામાં આ ગ્રંથ તેમને સહાયક હીવાદાડી જેવો બને એ ભાવના

જેમ પૂર્વ પ્રકાશિત ગ્રંથ કર્મયોગમાં વિચારસમૃદ્ધ છણાવટ વાળી તેજસ્વી કલમે 'આમુખ' લખી ગ્રંથની ઉપયોગિતામાં વૃદ્ધિ કરેલી તેવી જ રીતે અમારા મહાનના ઉપગ્રમુખ માનનીય શ્રી કૃત્તેહચ્ચદ્ભાઈએ આ ગ્રંથમાં પણ ઉચ્ચ ઠોઠિના મનનીય વિચારો ને માર્ગદર્શનથી સમૃદ્ધ એવો આમુખ લખ્યો છે

પૂ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ દીર્ઘિસાગરસૂરિજીએ એ જ કર્મયોગમાં જેમ સન્યાસદના ઝરણા લખી ઉત્તમ માર્ગદર્શન કરાવેલ તેમ જ આ ગ્રંથમાં પણ આત્માનંદના ઝરણા લખી ગ્રંથની ઉપયોગિતા અને ગૌરવમાં વૃદ્ધિ કરી છે તે બદલ ઉપરાંત બને બહુશ્રુત વિદ્વાનોનો આભાર માનવાનું આ સ્થળ છે

અધ્યાત્મજ્ઞાન, યોગાભ્યાસ, ત્યાગ, તપશ્ચર્યા, સયમ અને વિરાગલયાં ચેતનને ઝંખવતા આ જડવાદના જમાનામાં આવા ઉચ્ચ આત્મસંસ્કૃતિના તેજને પુનઃ પ્રકાશિત કરનાર આ ગ્રંથની સમયાનુસાર માત્ર ૫૦૦ જ નકલો કાઢવાથી તેની કિંમત ખર્ચ જોતા થોડી વધારે લાગે તેવી રાખવી પડી છે, પણ તેના જિજ્ઞાસુ વાચકો વધતા, વધુ નકલો કાઢતા, તે હવે પછી જોછી કિંમતે આપી શકાયે એમ માનીએ છીએ વળી ઠેટલાક કારણસર

આ અથ તથા શ્રી આનંદધન પદ સંગ્રહ ભાવાર્થના પ્રકાશનમાં ત્રણેક મહિના વધુ લાગી ગયા છે તેથી પણ દુઃખ થાય છે

આ મહાજ પાસે કાયમનું મોટું ફંડ નથી, છતાં શ્રી સદા સહાય આવા જ્ઞાન-અથ-પ્રકાશનમાં સહૃદયતાપૂર્વકની સહાય આપ્યે જ નાય છે એ અનુભવી છે મહાજના બધારણ મુજબ ૨૫૦-૫૦૦-૧૦૦૦-૨૦૦૦ અને તેથી વધુ રકમના સભ્યો નોધાય છે ને નોધાયા છે ૨૫૦ ના આશ્રવન સભ્યો ૫૦૦ ના ત્રીજા વર્ગના પેદ્રન તથા ૧૦૦૦ ના બીજા વર્ગના તથા ૨૦૦૦ અને તેથી ઉપરના પહેલા વર્ગના પેદ્રનો નોધાય છે આશ્રવન સભ્યો તથા ત્રીજા વર્ગના પેદ્રનો ૧-૧ તથા બીજા તથા પહેલા વર્ગના પેદ્રનો ૨-૨ નકલો પ્રકટ થતા તમામ અથોની લેટ અપાય છે

શ્રી સમસ્ત સદા, પૂ મુનિરાજે તથા જિજ્ઞાસુ ભવભીરુ વાચકો આ મહાજના સભ્ય બની તથા અન્યને બનાવી આ જ્ઞાનભક્તિના કાર્યમાં સહાયક બને એ આશા રાખીએ છીએ

કોઈ પ્રસંગે સહયોગી અગર સ્વેચ્છાએ અપાતી ન્હાની મોટી સહાય સ્વીકારાય છે

આ મહાજના ન્હાતા અથો પ્રજ્ઞાવના માટે જોઈ કિમતે મળી શકે છે

મહાજના પ્રકટ થયેલા ૧૨૦ અથોમાથી કેટલાયે અથોની ભૂજ નકલો શિલીક છે અને કેટલીયે મુદ્દલ નથી જેથી નવી આવૃત્તિઓ, આ વિશિષ્ટ આત્મસંસ્કૃતિ સંરક્ષક જ્ઞાન-સાહિત્ય જળવાઈ રહે અને પ્રચાર પામે, તેટલા માટે કાઢવામાં આવે છે

છેલ્લા ૩-૪ વર્ષમાં જ યોગનિષ્ઠ આચાર્ય, યોગદીપક, કર્મયોગ, ભજન સમ્રાટ, સંઘપ્રગતિ, સાવત્મરિક સમાપના, આત્મશાંતિપ્રકાશ આદિ મહાગ્રંથોની નવીન આવૃત્તિઓ પ્રકટ કરી છે અને તે ગ્રંથો સર્વોત્તેમ વિદ્યામૂલ્યે અપ્રાપ્ય છે

શ્રી આનંદધન પદ સગ્રહ-ભાવાર્થ કાઉન્ટ પેલ લગભગ ૬૫૦ પૃષ્ઠનો ઉત્તમ ગ્રંથ જેમાં ૧૦૮ પદો તથા ચોવીશ સ્તવનો આપવામાં આવેલ છે અને શ્રીમદ્દના જીવન પરથી લગભગ ૧૫ મોટા ભાવસૂચક કાવ્યનિક ચિત્રો ખાસ તૈયાર કરાવી આપવામાં આવ્યા છે તે એવી આશાથી કે આ ચિત્રો પરથી ભાવિમાં કેઈ સંશોધનકાર નિજાસુ શ્રીમદ્દના ઇતિહાસને વધુ લાંબા ઉત્તરી શોધવા પ્રેરાય અને થાકેલા વાચકને ચિત્રો ભેટા, ભાવ વધતા વિસામો મળે

છેવટે આ ગ્રંથ વાચકને સમૂલ્લ આત્મપ્રકાશ અર્પી તેના ભવનિરુદ્ધારના માર્ગની દેડી અને અને આત્મપ્રકાશ આપે છે શાંતિ

૪૫-ચોપાટી સી રેસ

મુ બર્મ ૭

૨૦૧૦ વસંતપર્વથી

મહિલાવ મોહનલાલ પાદરાકર
મગળદાસ લલ્લુભાઈ ધડિયાળી
ચંદુલાલ નગીનલાલ ભાખરીયા

મત્રીઓ

આત્માનંદનાં ઝરાણું

લે. આ. શ્રી કીર્તિસાગરસૂરિજી

“વ્યાવહારિક કાર્યોમા તથા ધાર્મિક કાર્યોમા પ્રકાશની અગત્યતા શાસ્ત્ર સંજ્ઞનો, અવશ્ય સ્વીકારી તેને માટે વિચારપૂર્વક પ્રયત્ન શીલ હોય છે વ્યવહારમા જ્ઞાનપ્રકાશ મળવાથી ધારેલ કાર્યો સફળ થાય છે અને આત્મપ્રકાશના પ્રજ્ઞાવથી આત્મોત્તતિ-આત્મ વિકાસમા ઉત્તરોત્તર આગળ વધતા અનાદિકાલની પરાધીનતા દાખવાપૂર્વક સાચી સ્વાધીનતાનો આવિર્ભાવ થાય છે આવી સાચી સ્વાધીનતાના યોગે અનંત ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ અને શુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરી જ્ઞાન્યાત્મી મહાશયો, અનુપમ સુખના સ્વામી બને છે,

“પ્રકાશ વિના અધકારમા સુસાક્ષરી કરનાર ભલે પછી સ્ત્રીમરમા ઊઠેલ હોય અગર મનોહર નૌકામા ઊઠેલ હોય તો પણ દરિયામા રહેલ ખરાબા સાથે પટકાઈને અસહ્ય પીડાઓને સહન કરવાપૂર્વક અમૂલ્ય માનવ જીવનને બચાવ જોખમથી બરબાદ બનાવે છે તેથી જ પ્રકાશ આગળ રાખીને સુસાક્ષરી કરતા માર્ગ માલુમ પડે છે, પરંતુ આવા સમયગ સંજ્ઞનો, આત્મપ્રકાશને ભૂલી ઉપેક્ષા કરે તો સસારસાગરમા રહેલા વિષય કષાયના ખરાબામા-વિકાળમા ભવોભવ વારંવાર પટકાઈને સર્વસ્વ ગુમાવી બેસે અને પુનઃ મનુષ્યભવાદિ સાધનો મળવા મુશ્કેલ થાય, માટે તે જ્ઞાન્યાત્મીઓને આત્મપ્રકાશની પણ આવશ્યકતા રહેવાની જ આ સિવાય સસારસાગરની

લાખી મુસાફરીનો અત આવવો અશક્ય છે માટે અરે ભાગ્ય
શાનીઓ ! દુન્યવી પ્રકાશની સાથે આત્મપ્રકાશની સાધન
સામથાને કદ સહન કરીને પણ પ્રાપ્ત કરો આત્મપ્રકાશના
સાધનો સિવાય અનત સસારસાગરમાં અનાદિકાલીન જમણાના
યોગે વિકાર-વમળોમાં પડ્યા, જે મેગવવાનું હતું તે મૂઠાંયુ
અને જે કાર્પક હતું તે શુભાંયુ, માટે આત્મપ્રકાશના સાધનોને
હૃદયગત કરીને તે દ્વારા આત્મજ્ઞાન સધાય તે માટે જેટલી
તાકાત હોય તેટલી ફેરવો

“ દુન્યવી પ્રકાશને ભય કર વિષ્ણો આગળ ટકી રહેવાની
શક્તિ હોતી નથી, પણ આત્મપ્રકાશ તો તેવા વિષ્ણો ઉપસ્થિત
થતા અધિકાધિક પ્રકાશિત બને છે કદાચ દુન્યવી પ્રકાશ વિના
આલોચે પણ આત્મપ્રકાશ વિના એક દાણુ માત્ર પણ થાવી
શકાશે નહીં સસારસાગરના વિષયકથામય વિચારો અને
વિકારોમાં પરિજમણું કરી તમે આત્મહિત કેટલું સાધ્યું ? જે
સાધ્યું તેજ આ જગતમાં-મકાનમાં પડ્યું રહ્યું માટે સાથે ને
સાથે તથા સમીપમાં રહે તેવું સાધો, કે સસારસાગરની
મુસાફરીમાં વિષ્ણો આવે નહિ, આવતી વિડળનાઓ દ્વાર ભાગે
અને સરલતા-મુગ્ધતાપૂર્વક ઇષ્ટ સ્થળે પહોંચાય

“ બનાવટી મુખની આતર, પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરીને મનગમતા
પદ્ધતિને અસદા પરિતાપ કરીને પણ મેળવ્યા, પણ આધિ
વ્યાધિ ઉપાધિઓના કષ્ટો ટળ્યા નથી અને ટળતા નથી તે
ઉપરથી માલૂમ પડે છે, કે તમેજો સત્ય પ્રકાશ, આત્મપ્રકાશ
મેળવ્યો નથી, અર્થાત્ અવસર છે જો લગની લગાડી આત્મ

પ્રકાશના સાધનો મેળવશે તો વિઠળનાઓ-ચોક-પરિતાપને આવવાનો અવકાશ મળશે નહિ કહેવત છે કે-જૂઠ્યા ત્યાથી ફરીથી ગણો પદોપકારાદિ કાર્યોમા આત્મપ્રકાશને આગળ ધરવાથી ઉત્તરોત્તર નિષ્કામ જાવની દૃઢતા થતી રહે છે-પછી સત્કાર્યો-ધાર્મિક કાર્યો કરતા કોઈ જૂલો કાઢે ॥ અગર નિન્દા કરે તો પશુ તેઓના ઉપર ઉપેક્ષાવૃત્તિ અગર દયા ચિન્તવાય છે આદરેલા કાર્યો અધૂરા રહેતા નથી અને આનંદમા વધારો થતો રહે છે “ મનુષ્ય જન્મની સાર્થકતા કે સફલતા, આત્મ પ્રકાશમા સદા-સર્વદા અને સર્વથા રહેલી છે, માટે દુન્યવી સુખના સાધનો મેળવતા આત્મપ્રકાશના સાધનો જૂલશે નહિ, અરે તેને પ્રથમ પ્રાપ્ત કરજો કે જેથી પાપોદયે સ પત્તિ ખસી જતા આત્મશક્તિઘાતક-માનસિકશક્તિઘાતક તેમજ શારીરિક શક્તિઘાતક વિચારો આવે નહિ અને ચોક પરિતાપાદિક થાય નહિ શારીરિક, માનસિક અને આત્મશક્તિઘાતક ચિન્તાઓ, વિચારો અને વિકારોને ટાળવા માટે પરમ પવિત્ર-યોગનિષ્ઠ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ જુહ્વિસાગરસૂરીશ્વરજી શુરુદેવે સ સાર સાગરમા જમણાના યોગે વમળેમા અટવાતા પ્રાણીઓ-માનવીઓ ખરાબે થાલીને જરબાદ થાય નહિ અને સુગમતાએ મુસાફરી કરી શકે તે માટે આત્મપ્રકાશ મેળવવા માટે “ શ્રી આત્મપ્રકાશ” ગ્રન્થની રચના કરી બન્ય સમકિતી જીવોને અતન્ય ઉપકાર કરેલ ॥ કે જેમા માનવો ધર્મનો મર્મ અને કર્મનો મર્મ, સમ્યગ્રીત્યા સમજી મિથ્યાધકારમાથી બહાર આવી રાગ-દેષ અને મોહાદિકના પ્રબળ જોરને હઠાવી અનુપમ-સત્ય સુખના સ્વામી બને તથા સાત નય-સપ્તભગીની જોવી રીતે

સમજણ આપી છે કે સામાન્ય અભ્યાસી પણ સમજી શકે તથા પ્રથમભાવ-વૈરાગ્ય-સવેગ-અદ્વાને પામી સસારસાગરથી પાર ઉતરે, તેમજ દુઃખમય, દુઃખજનક અને દુઃખની પરપરાને વધારનાર એવા સસારને સુખમય, સુખજનક અને સુખની પરપરામાં બળ્યજનોને લાવી મૂકે, જનતા ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ અને શુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉત્તમ સહકાર આપી શકે છે, માટે આ ક્ષયનો વારંવાર અભ્યાસ કરવા તત્પર જનશ્રી, ઉપેક્ષા કરશે નહિ તમોને કદાચ વાચતા કટાણે આવે તો પણ મૂકતા નહિ, કારણ કે આત્મપ્રકાશના આધારે આપણે તરવાતું છે અને ઈષ્ટ ક્ષણે પહોંચવાતું છે

માનવશુભિ ૧૧

૨૦૧૦

દેહ અને આત્મા એ બેનું પૃથક્કરણ સત્વાસત્ય વિવેક વગર ઘર્ષ થઈ એવું નથી એ વિવેક, એ જ્ઞાન નરાગર પચતું જોઈએ જ્ઞાનનો અથ આપણે જાણવું એવો કરીએ છીએ, પણ બુદ્ધિથી જાણવું એ જ્ઞાન નથી મોમાં બુકડો મારવાથી જોજન થતું નહીં મોમાં ભરેલું નરાગર ચલાઈને ગમે નીચે ઊતરવું જોઈએ, ત્યાંથી આગળ દોઝરીમાં પચતું જોઈએ અને ત્યાં પચીને તેનો રસ ધાય એટલે આત્મા સરીરને લોહીરૂપે પહોંચી તેનાથી પુષ્ટિ મળી જોઈએ આટલું માત્ર ત્યારે સાર જોજન થયેલું જાણવું તેજ પ્રમાણે એકસી બુદ્ધિથી જાણવાથી કામ સરતું નથી જરૂર પછી જાણેલું જીવનમાં આત્મામાં ઊંડું ઊતરવું જોઈએ હૃદયમાં પચતું જોઈએ

—શ્રી વિનાયાસાહે

આમુખ

અયમાત્મૈવ ચિદ્રૂપઃ શરીરી કર્મયોગતઃ ।
 ધ્યાનાગ્નિદગ્ધકર્મા તુ સિદ્ધાત્મા સ્યાન્નિરબ્જનઃ ॥
 અયમાત્મૈવ સસારઃ કષાયેદ્રિયનિર્જિતઃ ।
 તમેષ તદ્વિજેતાર મોક્ષમાહુર્મનીપિણઃ ॥

“ આ આત્મા જ્ઞાનપ્રકાશરૂપ છે, કર્મ સળધથી શરીર
 ધારણ કરે છે પરંતુ ધ્યાનરૂપ અભિધેય કર્મોત્તુ દહન થાય ત્યારે
 સિદ્ધાત્મા બને છે, કષાય અને ઇન્દ્રિયોથી છુટાયેલા આત્મા
 તે જ સસાર છે અને ઉશયને છુટનાર આત્માને જ પકિતો
 મોક્ષ કહે છે ”

યોગશાસ્ત્ર-(શ્રીમદ્ દેવમયદસરિશ)

પ્રત્યેક અથના આતર શરીરની ઘટનાનો આધાર બાસ
 કરીને તેના અનુબંધચતુષ્ટય ઉપર હોવાથી તેની જેવા પ્રકારે
 સકલના કાર્યની હોય તદનુસાર વિદ્વજ્ઞનો અથે મહત્વતાની
 સમીક્ષા કરે ■ મગલ, અભિધેય, પ્રયોજન અને સળધરૂપ
 આ ચતુષ્ટય અથની આદરણીયતા તરફ દિશ્વદર્શન કરાવી વાચકો
 ને સન્મુખ થવા પ્રવૃત્તિ કરાવે છે જે અથની આદિમા અઢાર
 હોય રહિત સર્વજ્ઞ પરમાત્માને નમસ્કાર હોય, જે અથમાં
 આત્મવિકાસનો ક્રમ અભિધેય હોય, જે અથનું પ્રયોજન સ્વપરને
 શીઘ્રપણે આત્મિક હિત કરાવતું હોય અને જે અથમા દશવિલા
 ઉપાયોવડે ધાવી કર્મો દૂર થતા આત્મરૂપ સૂર્યનો કેવલજ્ઞાન

પ્રકાશ જળદળી ઊઠે અને પછીથી અઘાતી કર્મકાયથી ઉત્પન્ન થયેની મુક્તિ સંપાદન થઈ શકે, જન્મ મૃત્યુનો શાશ્વતપણે અત આલે-આવા અથો લૌકિક ફલપ્રદાનને ઉલ્લેખી અલૌકિક ફલદાન સાદર કરે તેમા શું આશ્ચર્ય ? જૈનદર્શનનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ પચાવનાર અથકારોએ પ્રથમથી જ આવા અનુબંધયતુલ્યની યોજના કરેલી છે જે પ્રશસ્ય હોઈ જ્ઞાનીઓએ પ્રાપ્ત કરેલા ઉત્તમ ફળને અભિલેખે છે, સંખ્ય થયેલા વાચકો પછીથી અથના અભિધેય અગોનું નિરીક્ષણ કરી સ્વરુચિ અને સ્વાદરૂપ તુલા યોગે અથ પરત્વે પોતાની આત્મભૂમિકાની તુલના કરે છે, શ્રવણ મનન તથા વાચન તરફ પ્રવૃત્તિશીલ બને છે અને બુદ્ધિના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે અથમા રહેલા રહસ્યનો આત્મા ઉપર પ્રકાશ પાડે છે, ક્ષુતજ્ઞાન અને ચિત્તનિરાકરના સતત પરિશીલનવડે અથની અતરંગ સુદરતા યોગબળમા આવે છે અને ભાવના-જ્ઞાનના પરિપાકવડે નમના ચર્મદંડિએ દેખાતા ક્યૂળભાવોના સંકારોનું ચૈતન્યમય આત્મા સાથે મિલન થાય છે અને એ રીતે માનવજીવનની કૃતકૃત્યતા થતા જીવન ધન્ય બને છે

આત્મા શબ્દનો અનુપત્તિ અર્થ શાસ્ત્રકારોએ જતતીતિ આત્મા અર્થાત્ “ તે તે ભાવને સતતપણે પ્રાપ્ત કરે તે આત્મા ” આ અર્થ કહેલો છે અને તે અપૂર્વભાવસૂચક છે જગત્મા પદ્ દ્રવ્યો છે તેમાથી આત્મદ્રવ્ય તદ્દન બુદ્ધ પડે છે, પાચે દ્રવ્યો જડ છે જ્યારે આત્મા ચૈતન્યમય હોવાથી જે અનતશુભો જડ વસ્તુઓમા છે તે કરતા આત્માના અનતશુભો નિરાળા છે, પાચ સમવાયોમા જડ દ્રવ્યોને ત્રણ સમવાયો લાગુ પડે છે પરંતુ આત્માને પુરુષાર્થ અને કર્મરૂપ બીજા બે વધારે સમવાયો પણ છે,

૧ કાલ, સ્વભાવ અને ભવિત્યના

આત્મા એ શી વસ્તુ છે ? આત્માને સુખદુઃખનો અનુભવ કેમ થાય છે ? કર્મનો સસર્ગ આત્માને કેમ થઈ શકે છે ? અરૂપી આત્માને રૂપી કર્મનો સબધ ઘટી શકે ? આત્મા પોતે જ સુખદુઃખના અનુભવનું કારણ છે કે કોઈ અન્યના સસર્ગથી આત્માને સુખદુઃખનો અનુભવ થાય છે ? કર્મનો સસર્ગ અનાદિ છે કે આદિમાન ? અનાદિ હોય તો તેનો ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ શકે ? કર્મનું સ્વરૂપ કેવા પ્રકારનું છે ? કર્મના બેદાનુભેદ કેવી રીતે છે ? કર્મનો બધ ઉદય અને સત્તા કેવી રીતે નિયમબદ્ધ છે ? પોતે જ કરેલા કર્મોની વિચિત્રતાઓવડે આત્માની સસારમા કેટકેટલી હેરાનગતિઓ થાય છે ? શરીરમા થકણ કરેલા ખોરાકનું સમ ધાતુઓમા રૂપાંતર થાય છે તેમ કર્મોની ગૂઢ સકલન'ઓ અવ્યક્ત રીતે આત્મામા કેવું કાર્ય કરી રહી છે ? કર્મચેતના, કર્મફળચેતના અને જ્ઞાનચેતના એ શું છે ? આત્મા અરૂપી હોવા છતાં દેહધારી કેમ બન્યો છે ? આત્મા સ્વતંત્ર હોવા છતાં કર્મની પરાધીનતાથી કેવો પાયમાલ થઈ રહ્યો છે ? ભગ્નુલગતકેસરી ની પેઠે પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ કયા સાધનોવડે પ્રાપ્ત કરી શકે છે ? અવિદ્યાના અધકારમા પડેલા આત્મચરત્નને શા વડે શોધી શકાય ? ? આસોઅછ્વાસાદિ બાધા પ્રાણોવડે જીવન્ત કહેવાતો દેહ એ જ હું એવી માન્યતા ધરાવતા મનુષ્યોનો આત્મા કેવું જીવન અનુભવે છે ? સ્થાવર અને જંગમરૂપ બાધા સમૃદ્ધિને પોતાની સમૃદ્ધિ માનનારાઓ આત્માને ઝોળખી શક્યા છે કે કેમ ? વૈજ્ઞાનિક વિદ્યા (science) થી પણ આત્મા જેવો કોઈ દેહવ્યાપી પદાર્થ છે તેમ અનુમાન થઈ શકે છે ? અશુરુદ્ધત્વ પર્યાય આત્મદ્રવ્યની સમતુલ્ય Balancing power બળવી

ક્ષીરનીરની પેઠે શરીરવ્યાપી આત્માને—આત્મત્વમા કેમ કાયમ રાખી શકે છે ? અને જડની સાથે નિરતર રહેવા છતા જડ (અણુવ) કેમ જની જતો નથી ? અને ત કાળ વહી ગયા છતા તેને યજ્ઞવી આત્મા પોતે અમર રહી શક્યો છે તેમજ એ અમરતા આક્યાત્મિક દૃષ્ટિએ ક્યાથી શરૂ થાય છે અને મૃત્યુનું મારણ કરી શાશ્વત અમરતા કેવી રીતે મળી શકે છે ? આ સર્વ હકીકતો જાણવી—સમજવી મુશ્કેલ છે, છતા શ્રી જિનેશ્વર પ્રભુના વચનો—શાસ્ત્રો ઉપર થદા રાખી સૂક્ષ્મદૃષ્ટિએ તપાસતા તેમાંથી તમામ ખુલાસાઓ મળી શકે છે અને આત્માના સ્વભાવમા નૂતનદૃષ્ટિ સાપડે છે એ નૂતનદૃષ્ટિની શરૂઆત સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિથી થાય છે પ્રસ્તુત ખુલાસાઓ અન્યદર્શનમા વાસ્તવિક રીતે મળી શકવા નથી, પરંતુ જૈનસિદ્ધાંતાનુસાર પ્રસ્તુત ક્ષેત્રમા ધણે અંશે મળી શકે છે

અનેક વાદોમય પ્રસ્તુત જમાનામા એક તરફથી આત્મજ્ઞાન નષ્ટ થતું જાય છે તો બીજી તરફથી આત્માનું અસ્તિત્વ અને તે વાસ્તવિક રીતે ક્યા સ્વરૂપવાળો ॥ તેનું પ્રતિપાદન કરનારા દાર્થિક શાસ્ત્રો જુદી જ દિશામા ગમન કરવા હોવાથી આત્મા રૂપ પદાર્થનું વાસ્તવિક દર્શન થતું નથી (૧) પુદ્ગલ એટલે આત્મા માનનાર, કાણે કાણે નવા નવા આત્માનો સ્વીકાર કરનાર, જૈનદર્શનના મર્યાદાવિત્ત નવને એકાંતે માનનાર તેમજ ગ્રેક્ષ વિષયમા હીપ નિર્વાણની ઉપમાને આત્માનું નિર્વાણ માનતું જુદદર્શન, આવદર્શન હોવા છતા વસ્તુસ્થિતિમા સાકર્ષ ઉત્પન્ન કરે છે, (૨) મીમાંસકો—વેદાણીઓ સર્વ અવસ્થામા આત્માને એક માની નિલ્લ અને અળ ધક માને છે, (૩) ભગવદ્

બીતાના સિદ્ધાંતોવાળું, પ્રકૃતિ-પુરુષને માનવાવાળું, અત્યેક શરીરે
 મિલ સિત્ત આત્મા માનતું સાખ્યદર્શન સર્વ અવસ્થામા આત્માને
 કર્મનો બંધન અને ક્ષણનો અલોકતા માને છે—એ રીતે બન્ને
 દર્શનો જૈનદર્શનના દ્રવ્યાર્થિક નયને એકાંતે માને છે; (૪-૫)
 નૈયાયિકદર્શન અને યોગદર્શન જીવાત્મા અને પરમાત્મા જુદા
 માને છે અને જીવાત્મા પરમાત્મા યર્ષ શકે નહિ, ઈશ્વર જગત્નો
 કર્તા છે વિગેરે માન્યતાને અવલંબી આત્મવાદને અન્યથાકૃપે
 સ્વીકારે છે; તદુપશત (૬) પ્રત્યક્ષ પ્રમાણને જ માનનારાઓને
 આત્માકૃપ પદાર્થ નહિ ડેખાતો હોવાથી તેના અસ્તિત્વની જ
 કોપેક્ષા કરતા હોવાથી આત્મસ્વરૂપના સ્થાનથી વિદ્વર છે—આ
 રીતે આત્માને શોધવો અને તે યથાર્થ રીતે શોધવો એ સામાન્ય
 બુદ્ધિગમ્ય નથી પરંતુ તેને વાસ્તવિક રીતે શોધી મૂળસ્વરૂપની
 ઓળખાણ કરાવવી એ સૂક્ષ્મબુદ્ધિગમ્ય હોવાથી જૈનદર્શનને
 નિવેદન કરેલ નિશ્ચાનિત્ય, દ્રવ્યગુણપર્યાયાત્મક, સત્ અસત્,
 મૂર્ત અમૂર્ત, એક અનેક, દ્રવ્ય ભાવ અને નિર્લય વ્યવહાર તથા
 ઉત્પાદ વ્યય મુવાત્મક વિગેરે અનેકાંતવાદમય અનેક અપેક્ષાઓ
 વડે જુદી જુદી અવસ્થામા પ્રાપ્ત થતા સ્વરૂપને નિહાળી, બહુ
 ક્ષાનોકૃપ કૃપ, છેક અને ત્યાંની કસોટીએ ચકાવી મુવલુંની જેમ
 આત્મશુદ્ધિ—એકાત્મભાવ હૃદયગમ્ય કરવો એ આ દશ દેહાન્તથી
 હુલેલ માનવજન્મનું અપૂર્વ કર્તવ્ય છે અને તે સાચા આત્મ
 વાદની પ્રાપ્તિ પછી સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ -
 કૃપે મોક્ષમાર્ગ તરફ પ્રયાણ કરી શકે છે, અને કર્મોથી આવૃત્ત
 થયેલા આત્માના સ્વયં પ્રકાશને રક્તે રક્તે ખુલ્લો કરી
 સંપૂર્ણ રીતે આત્માના અનંતગુણોનો વિગ્રસ કરે ॥ સાચા

આત્મવાન્ના સમન્વયરૂપે શ્રી મુનિમુક્તસ્વામીના સ્તવનમા
 " આત્મતત્ત્વ કયુ જાણુ જગદ્ગુરુ, એહ વિચાર મુજ કહીએ " એ કાવ્યથી પ્રગ કરી પદ્દર્શનોની માન્યતામા કેવી રીતે એકાત વાદ આવે છે તે દર્શાવ્યા પછી શ્રી નમિનાથજીના સ્તવનમા પદ્દર્શનોનો જૈનદર્શનમા સમન્વય બતાવવા માટે પદ્દર્શનોને જિનેશ્વરરૂપ પુરુષના જિન જિજ્ઞાસુ અગો બતાવી જૈનદર્શનને શ્રી જિનેશ્વરરૂપ પુરુષના મસ્તકરૂપે નિવેદન કરેલું છે મતલબ કે જૈનદર્શનરૂપ આ ૧૨મા અન્યદર્શનોની માન્યતારૂપ નહીંએ સમાર્થ ભય છે-એ રીતે અન્ય સર્વ દર્શનમા જિનદર્શનના અશો છે, ત્યારે જિનદર્શન પ્રમાણનવૈરધિગમ રૂપે અખિલ-સ પૂર્ણ ર્યાદ્વાદમય છે-આ રીતે આત્મતત્ત્વને વાસ્તવિક સ્વરૂપમા સમ વયપૂર્વક વિશાળ દૃષ્ટિથી સમજાવનાર તેમજ પોતાના વિશાળ મહાસાગરના ઉદરમા અન્ય દર્શનોના એકાત તરવોને સમાવનાર જૈનદર્શન છે

નન્દીસૂત્રમા કહ્યું છે કે-મહાભારત જેવા શાસ્ત્રો એકાત મિથ્યા કે એકાત સમ્યક્ નથી, પણ જે મનુષ્ય તેને વાચે છે તેની દૃષ્ટિ અનુસાર તે પરિણમી છે, અર્થાત્ જે વાચક સમ્યક્-દૃષ્ટિ હોય તે સ્વયં એ શાસ્ત્ર વાચીને નિર્વાણ માર્ગમા તેના ઉપયોગ કરતો હોવાથી એને માટે એ શાસ્ત્ર સમ્યક્ છે પણ જે મિથ્યાદૃષ્ટિવાળો વાચક એ શાસ્ત્રને વાચે છે તે પોતાની અવળી દૃષ્ટિને કારણે તેના સંસારવૃદ્ધિમા ઉપયોગ કરતો હોઈ તેને માટે એ શાસ્ત્રો મિથ્યા છે

ચતુર્મંત્રિમા અશ્વપદ ધરાવતી મનુજ્જતિને પ્રાપ્ત થયેલા મનુષ્ય પ્રાણીઓ કે જેમા અન્ય ગતિઓ કરતા બુદ્ધિમત્તા વિશાળ

પ્રમાણુમા પૂર્વ પુણ્યને અગે મળેલી હોય છે તેઓ ત્રણ પ્રકારના જીવનવડે જીવતા હોય છે, બહિરાત્મજીવન, અતરાત્મજીવન અને પરમાત્મજીવન, આત્માને વાસ્તવિક સ્વરૂપમા નહિ જોળખનાર, પૌદ્ગલિક ભાવોમા રચી-પચી રહેનાર અને સ્થૂળ દેહવડે અનુચક-ઉપધાત યુક્ત બનતા દરેક પદાર્થોની ક્રિયાને પોતાની માનનાર અને મમત્વનુ દરેક પ્રસંગે આરોપણ કરતા સર્વ મનુષ્યો બહિરાત્મ જીવનવાળા ગણાય ॥ આ મનુષ્યોના સારાત્રણ હાથની અવગાહનાવાળા દેહગત પ્રમાણુવાળો આત્મા પોતાના આસપાસના તેમજ બહુ દૂર રહેલા પદાર્થોના કર્તા પોતાને જ માને છે, આ સ્વરૂપમા આત્મસ્વ ભાવનુ આચ્છાદન થઈ ગયેલું હોવાથી તેઓ પ્રથમ કૌટિમાવર્તે છે, બીજી કૌટિમાવર્તતા મનુષ્યો આત્માને જોળખી લેનાર હોય છે તેમને સમજાય ॥ કે હું કોણ છું ? આ પૌદ્ગલિક સર્વ પદાર્થોથી અમારી રિપિત વિવક્ષણ પ્રકારની છે; અમારો અને તેમનો સબધ પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશા જેવો છે છતાં આજ સુધી કિંમૂઠ પ્રાણીની જેમ પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશા બંને એક જ છે તેવા ભ્રાતિજન્ય અજ્ઞાનમા વસિત હતા, થોડાં રાજ લોકના જઈ પદાર્થોમાથી પોતાને ભુલો જ માની લેનારા મનુષ્યો પરસ્પર વિરોધી મુખ દુ ખાદિ દ્વંદ્વોના સાક્ષીરૂપ બની જાય છે જેથી તેઓ અતરાત્મ જીવન જીવતા હોય છે, તેઓનો આત્મા આત્માને આત્માવડે આત્માનેમાટે આત્મામાથી આત્માનો મોક્ષ પ્રકટે છે-તેમ માનનાર હોય છે; જૈન તત્ત્વજ્ઞાન પ્રતિ અપૂર્વ શ્રદ્ધાવાળા હોય છે, ક્રિયારુચિ હોય છે, શુકલપાશિક

હોય છે, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિજીવનમા પ્રગતિ કરતા હોય છે, ચતુર્થ ગુણસ્થાનકથી આરબીને બારમા ગુણસ્થાનક પર્યંત અતરાત્મજીવન છે, પરમાત્મજીવન સુકત મનુષ્યોએ આત્માને સ્વરૂપવડે સંપૂર્ણ જોળખી લીધા હોય છે અને તે એવી રીતે જોળખી લીધા હોય છે કે સ્વરૂપરમણતામાથી અનત કાળે પણ ચ્યુત થાય નહિ, જે ઘાતીકર્મો આત્માના અનતગુણના વિકાસ માટે અતરાયરૂપ હતા તે દૂર ધર્ષ ગયેલા હોય છે, જ્યાં સુધી દેહધારીપણે હોય ત્યાં સુધી આ સંસારમા વિહરે છે, પછીથી નિરીહભાવ રૂપે રહેલા દેહના સંબંધને પણ તજીને, આયુષ્યની પૂર્ણાદિતિ પછી પૂર્ણાનંદમય તે આત્મા લોકાએ જઈને વિરાજે છે, અને શાસ્ત્રવતપણે આત્મા તુલ્ય કરતા જગત્ના ત્રિકલિક ભાવોને પોતાના કેવલજ્ઞાનમા પ્રતિબિંબિત કરતા સદા જીવન્ત છે, જૈન દર્શને માનેની આ જાતની મુક્તિ સ્પષ્ટ છે, કે જે અન્ય દર્શનની માનેલી આત્માની વિચિત્ર મુક્તિઓ કરતા જૂઠું જ દષ્ટિબિંદુ રજૂ કરે છે, આથી એ ક્ષતિ થાય છે કે ગુણસ્થાનકોની દષ્ટિએ આત્મામા જેમ જેમ ગુણોનો વિકાસ થતો જાય છે તેમ તેમ તેટલે તેટલે અર્થે આત્મપ્રકાશ આવિર્ભાવ પામતો જાય છે

આત્માને ઉચ્ચકોટિમા મૂકવા માટે શાગદ્વેષ દૂર કરવાનું સિદ્ધાંતને ધણા દર્શનકારો સમ્મત થયેલા છે પરંતુ તેને દૂર કરવાના સાધનોમા-અનુષ્ઠાનોમા અનેકગુણો તત્કાવત છે, જૈન દર્શન નિરૂપણ કરેલો આ ક્રમ સર્વ દર્શનોથી અથપદ ધરાવે છે. આત્માને ઊંચે ચઢવાને માટે પગથિયારૂપ ચોદ ગુણસ્થાનકોના ક્રમે, કર્મોના બંધ, નિષત્તિ, નિકાચના, સત્તા, ઉદય, ઉદીરણ

વિગેરે અવસ્થાઓ, આત્મપ્રદેશોની બાધે થતો તેનો સબધ, તે પડે અરૂપી આત્માને પ્રાપ્ત થતો અનુગ્રહ અને ઉપધાત, કર્મ પ્રકૃતિઓનું ઘાતિત્વ, અઘાતિત્વ, સક્રમણ, ઉદ્વર્તન, ઉપશમન, જીવવિષાદીપણ, પુદ્ગલવિષાદીપણ તેમજ જીવસૃષ્ટિના વૈવિધ્યમા કર્મનો કાયદો એ જ કારણ છે-વગેરે વગેરે-જેનું સૂક્ષ્મતર સ્વરૂપ જૈનદર્શનમા વર્ણવેલું છે તેનો આશિક ભાગ પણ અન્યદર્શનોમા દૃષ્ટિગોચર થતો નથી, તે જાતાવી આપે છે કે-આ સર્વજ્ઞપ્રણીત દર્શન હોવું જોઈએ, અન્યથા આવા પ્રકારની અપૂર્વ સૂક્ષ્મ હીકતનો સબધ કયાથી હોઈ શકે ? જૈનદર્શન, જગત્ના કર્તા તરીકે કોઈ વ્યક્તિને માનતું નથી પરંતુ આત્મા અને પાત્ર સમવાયો મળીને જગત્નું કાર્ય થાયા જ કરે છે તેમ માને છે, ઉત્પાદ, વ્યય અને ક્રુવના ત્રૈસર્ગિક સિદ્ધાન્ત-શક્તિને અનુસારે આત્મા અનેક પદાર્થો, અનેક રિચ્છિઓ અને અનેક પોતાના આસપાસની માની સૃષ્ટિઓ અકામપણે કે સકામપણે મર્જન કરે છે, માતાના ગર્ભમા ઉત્પત્તિ થતા જ આહાર બહણ કરી શરીર, ઇન્દ્રિયો, આસોવર્ણવાસ અને મન, વચનની શક્તિઓ વિગેરે અવ્યક્તપણે સર્જે છે અને જીવનપર્યંત તેનો લાભ લઈને વિસર્જન કરે છે તેમજ ફરીથી અન્ય જન્મમા નવી રચના કરે છે-આ રીતે કોઈ પણ વ્યક્તિને જગત્કર્તા નહિ માનતું જૈનદર્શન આધુનિક પદાર્થ વિજ્ઞાન (Science)ને પોતાના એકભાગમા સમાવી લે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ અરૂપી એવા ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશસ્તિકાય અને ક્ષણદ્રવ્યની અવ્યક્ત શક્તિઓ પણ આત્મ સબધ ધરાવી રહી છે તેમજ

પોતાના દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર વીર્યશક્તિ વિગેરે ગુણોનું દર્શન પણ જૈનદર્શન કરાવી આપે છે તેમજ જઠવાદથી થયેલા એકાત અજ્ઞાનને દૂર કરી સૂક્ષ્મદર્શી જનોને ‘ પ્રતીપ હસ્તેવ મતિ ’ ની પેઠે અચ્છે પ્રકાશ આપે છે વસ્તુસ્થિતિ આમ હોઈ જગતના આત્માઓ પોતે જ જ્ઞાતા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર બની જાય છે એટલે કે કર્મના સંબંધને લઈને પોતે જ પોતાના અને પોતાની આસપાસના સંલોભના સર્જક છે, પાલક છે અને સહારક છે, જન્મ જીવન અને મૃત્યુ-એ ત્રણે અવસ્થાઓ કર્મની સહાયથી આત્માની પોતાની જ સર્જેલી છે

આત્મા એ એવી અદ્વિતીય વસ્તુ છે કે જેને કંઈયે દ્રષ્ટિ થીના વર્તુળમાં સમાવી શકતી નથી, પુસ્તકોના પાના કે જ્ઞાનના થડકલા એને અનુભવી શકતા નથી; એ સહજ છે છતાં દુર્દર્શ છે, એ પાસે છે છતાં પરખાતો નથી, ભીતર છે છતાં દેખી શકાતો નથી, ઉપનિષદ્ પશ્ચ કહે છે કે “ સસ્કૃતિ અને છુદ્ધિના ગહન ઉદરમાં આત્મતત્ત્વની આખી થઈ શકે છે; સામળવાથી આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી, ક્ષતનો એ વિષય નથી, દર્શનનો એ આયનો નથી, માત્ર અભ્યાસથી એનું સાન્નિધ્ય સાપડતું નથી, નેતિમાં અસ્તિ અનુભવવાની એ વિદ્યા છે; આ ચિદાત્મા અજર, અક્ષર, અમૃત, અમર, અવ્યય, અજ, નિત્ય, ધ્રુવ, શાશ્વત અને અનંત છે, એવા આત્માને જાણીને મનુષ્ય મૃત્યુના ગુણમાંથી મુક્ત થઈ જાય છે ”-આ હકીકત, અપેક્ષાએ જૈનદર્શનની નિશ્ચયનયની માન્યતામાં સમાવી શકાય છે, શ્રી વીરપરમાત્માએ પણ આચારાગ્ર સૂત્રમાં આત્મા માટે કહ્યું છે કે “ ત્યા વાણીની પહોંચ નથી, તકની ગતિ નથી.

શુદ્ધિ-મતિ પહોંચી શકતી નથી, એ દીધું નથી, કૃષ્ણ નથી, ગોળ નથી, ત્રિકોણ નથી, કૃષ્ણ નથી, નીલ નથી, સી નથી, પુરુષ નથી-એ અનિર્વચનીય છે ”

ઉપમિતિશવપ્રત્યયાકથાકાર થી સિદ્ધર્થિજી કહે છે કે “ હે આર્ય પુઠરીકે ! બીજા દર્શનો તીર્થ કર પ્રભુના આપેક્ષિક વચનમાથી નીકળેલા છે અને તેમ હોવાને કારણે જિનદર્શન વ્યાપક છે, નિર્મળ ચિત્તવાળા, વૈરાગ્ય અને અભ્યાસમા રમીલા છવેના આલબનો અનેક પ્રકારના સહવે, કારણ કે આલબનો શુદ્ધ હોય તો છેવટે એમને આધ્યત્મભાવ તરફ લેતા જાય છે; માટે અન્ય તીર્થિકોએ માનેલા આત્મપ્રાપ્તિના ધ્યેયના જે અનેક ભેદો છે તે જિનમતરૂપ સમુદ્રના ઝરેલા બિંદુઓ માત્ર સમજવા, જૈન દર્શન વ્યાપક છે તે વિચાર સમ્યક્દષ્ટિનો છે અને ધણા વિચાર અને તત્ત્વચિંતનને પરિણામે થયેલા નિર્લયરૂપ છે ”

સજીવ નિર્જીવ પદાર્થોથી ભરેલા આ વિશ્વમા અનંત જીવદ્રવ્યો છે, અજીવ પદાર્થમા જીવ દ્રવ્ય કરતા અનંતગુણા દ્રવ્યો છે, અનંત જીવ દ્રવ્યોમાથી પોતાના આત્માને છુટો સમજીને તેનો વિચાર કરવો, તેનું ચિંતન કરવું તેમજ કઈ રીતે તે મોક્ષ માર્ગમા પ્રગતિ કરી શકે તે માટે સક્રિય બનવું- એ માનવજન્મનો પ્રશસ્ત હેતુ છે, જમી તે જોગે આત્મસ્વરૂપ પ્રકટ કરવા માટે આ જન્મમા તાણાવે-ત્રી થાય, અશુભ બંધનોમા નહિ બંધાવા માટે પ્રેક્ષુ મુકાય, મતમતાતરોના કદાચહો સ્યાદ્રવાદ શૈલિના જ્ઞાનથી તોડી પાડવામા આવે, કોઈ માનાદિ કષાયોને પાતળા કરવામા આવે, શુભદષ્ટિ વૃદ્ધિ પામતી જાય તો સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રના બળોવડે આત્મા પ્રકાશમા

પ્રગતિ કરી શકે, આત્મા સ્વયંપ્રકાશ હોવાથી તેની દૃષ્ટિ જેમ જેમ વધતી જાય તેમ તેમ અજ્ઞાનરૂપી અધકાર ખસી જાય એટલું જ નહિ પણ દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષય ક્રમે ક્રમે થતા સંપૂર્ણ અધકાર જાય પરિણામે નિજ સ્વરૂપમા એકાગ્રતા કરતા જ્ઞાનગુણ એ જ હું, દર્શનગુણ એ જ હું અને ચારિત્રગુણ એજ હું—એમ આત્મસાત્ નિર્ણય થાય છે

મિત્રા, તારા, બ્રહ્મા, દીપ્તા, સ્થિરા, ક્રાંતા, પ્રભા અને પરા એ આઠ દૃષ્ટિ એ આત્મપ્રકાશનો ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ સૂચવે છે, સ્થિરા દૃષ્ટિમા બ્યવહારથી જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની અને નિશ્ચયતા જૈન દર્શનાનુસાર સિદ્ધાંતવાળી આત્મશ્રદ્ધારૂપ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે છેટી પરાદૃષ્ટિ (પરા-પર્યવતી) એ કેવલ્ય અવસ્થાનો પ્રકાશ છે, આ રીતે ક્રમે ક્રમે અગા સો પરમપ્પા શુદ્ધ આત્મદર્શન એ પરમાત્મદર્શન છે આ સ્વાનુભવ છે, અતરાત્મ સ્વરૂપમા જોડાઈ હું કોણ છું એ ચિંતાથી શરૂઆત કરી હતી ત્યાર પછી કેવલ્ય અવસ્થામા જોડાઈ નો અનુભવ થાય છે, ‘ મહાનલ એક જ કે નીનગારી ’—એ અતરાત્મ સ્વરૂપમા પ્રકટ થયેલો અગ્નિનો નાનો કણ છેવટે જાજ્જવલ્યમાન અગ્નિરૂપ કેવલ્યાવસ્થામા બની જાય છે, અને ધાર્મિક દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણ્યધયા થતે એ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રમૂર્તિજીનું વાક્ય સાર્થક બને છે

આત્મા એ જ અરિહત અને આત્મા એ જ સિદ્ધ—આ સ્વાનુભવનો પ્રમથ જેમ અરીસામા જોતા આપણી મુદ્રા દેખાય છે તેમ અરિહત ભગવાન કે સિદ્ધભગવાનની પ્રતિમા જોતા, તેના સ્વરૂપની વિચારણા કરતા આત્માનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ કેવું હોય છે તે જોજળી શકાય છે, અરિહત ભગવાનને

આત્મા દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય ત્રણે કરીને શુદ્ધ છે, આ સ્વરૂપને પ્રતિભાષ્ય આલેખનદ્વારા જાણતા પોતાના સ્વરૂપનું પ્રતિબિંબ જણાય છે, ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા તે દ્રવ્ય, જ્ઞાનદર્શનાદિ તેના ગુણો અને કેવલજ્ઞાનમા પ્રતિબિંબિત થતા જ્ઞેયના પર્યાય-આવા દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયથી અરિહંતનું સ્વરૂપ ઓળખે તો અરિહંતને ઓળખ્યા ગણાય, અરિહંત જગત્પાનના દ્રવ્યગુણ પર્યાયનું સ્વરૂપ જાણતા વિચારતા પોતાના આત્માના દ્રવ્યગુણ પર્યાય ઓળખાય છે તેમજ નિઃસ્વયનયના વાક્યરૂપે શ્રીમદ્દેવચ્ચદ્રણએ કહ્યું છે કે ‘જિનવર પૂજા રે તે નિજ પૂજના રે, પ્રકટે અન્વય શકિત’

શકરાચાર્ય “કહે છે કે જેમ સૂર્યનો સ્વભાવ પ્રકાશ છે, જળનો સ્વભાવ શીતળતા છે, અગ્નિનો સ્વભાવ ઉષ્ણતા છે, તેવી જ રીતે આત્માનો સ્વભાવ, સત્ ચિત્ અને આનંદ તેમજ નિત્ય અને નિર્મળ છે, સૂર્યનો પ્રકાશ થતા પ્રાણીઓ જેમ પોતપોતાનો વ્યવહાર કરવા માટે છે તેમ આત્માના ચૈતન્યનો આશ્રય લઈ દેહ, ઇંદ્રિયો, મન અને બુદ્ધિ વિગેરે પોતપોતાના વ્યાપાર કરવા સમર્થ બને છે” આ આત્માના અસ્તિત્વ માટે આર્ય સંસ્કારરૂપ કથન છે જગતના તમામ પદાર્થો આપણી આખથી જોઈ શકીએ છીએ, નદી પૃથ્વી પાણી પર્વતો સૂર્ય ચંદ્ર ઇત્યાદિ અનેક પ્રકૃતિની સ્વાભાવિક રચનાઓ આપણી દૃષ્ટિ પહોંચે એટલી દૂરથી ઇંદ્રિયોવડે જોઈ શકીએ છીએ; વિજ્ઞાન (Science) યાને દૂરળીન દ્વારા અત્યારે દૃશ્યમાન લાગતા ભૂગોળ ખગોળના સીમાક્ષઓને દૃષ્ટિમર્યાદામા લાવી શકે છે, જો કે જૈનદર્શનના ગણિતાનુયોગ પ્રમાણે સૃષ્ટિ અત્યંત

વિશાળ છે, માનવી વિમાનોમા ઉડ્યન કરે છે, સાગરના પેટાળમા પહોંચી એની ગહનતા દૃષ્ટિગમ્ય કરી શકે છે પણ આત્માને માનવી દૃષ્ટિમર્યાદામા બાંધી શકતો નથી એને વધાર્થ નાણુવા માટે મર્વણ સિદ્ધાંતો તપાસવા ભેદજો તે અરૂપી છે, અસંખ્ય પ્રદેશી છે, અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણ સહિત છે, સૂર્ય કરતા અનંત ગુણ પ્રકાશવાન છે પણ તે તિરોભાવ રૂપે છે, તે પ્રકાશનું પ્રકટીકરણ કરવા માટે જન્મ જન્માતરમા પ્રયત્ન શુભ પુરુષાર્થની આવશ્યકતા છે

આત્માનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થવા પછી, ધર્મ અધર્મ, પુણ્ય પાપ, વિગેરેનું અસ્તિત્વ પણ સિદ્ધ થાય છે. જો આત્માનું અસ્તિત્વ ન સમજાય તો ધર્મ અધર્માદિની હયાતી ભુદ્ધિગમ્ય થતી નથી, તેમજ પુનર્જન્મનો સિદ્ધાંત પણ નિર્ણયિત થતો નથી એમ થવાથી નાસ્તિકભાવ થાય તો આત્મા ઇદ્રિયા સકળ બની અનેક દુઃખત્યોને આધીન થઈ નિર્વંસ પરિણામી થાય છે, તેમ થવાથી માનવજીવનના અર્કરૂપ કલ્યાણ સાધી શકતો નથી, આત્માનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થવા પછી તેના વિકાસ માટેના સાધનોનું અસ્તિત્વ પણ સિદ્ધ થાય છે, તેમ થવાથી સત્કાર્યો તરફ પ્રીતિ અને અસત્કાર્યો તરફ ઉપેક્ષા રહે છે ધર્મ અથવા આત્મશ્રેય સાધવાની જિજ્ઞાસા દૃઢ થતા હયા, શાંતિ, પરાયણતા, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, જિનભક્તિ, ગુરુભક્તિ, વ્રત, પ્રત્યાખ્યાન વિગેરે સદ્ગુણો પ્રકટાવવા પ્રયત્ન થાય છે, આત્મા સન્માર્ગ સન્મુખ બને છે અને સમ્યક્ત્વદૃષ્ટિના રાજમાર્ગ ઉપર આત્માના ઉત્ક્રાંતિક્રમ માટેની શરૂઆત થાય ■

મેજવેલા આત્મજ્ઞાનનો સદુપયોગ પણ થઈ શકે છે તેમજ

દુરુપયોગ પણ થઈ શકે છે મેળવવા જ્ઞાન સળધમા સમ્યક્ દૃષ્ટિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિની દૃષ્ટિ જુદી જુદી હોય છે; સમ્યક્દૃષ્ટિ પોતાના જ્ઞાનનો સદુપયોગ કરવા તરફ વૃત્તિ રાખશે અને તેનાથી કદાચ આવેશવશ અથવા સ્વાર્થવશ તેનો દુરુપયોગ થશે ત્યારે તેનું અત કરણુ ડખશે; જ્યારે મિથ્યાદૃષ્ટિ પોતાના સ્વાર્થ માટે આત્મજ્ઞાનની ગમે તે રીતનો ઉપયોગ કરશે; એનાથી પાપાચરણુ થાય તો એ માટે એને કંઈ દુખ લાગશે નહિ, જિલ્દુ તેમા તે આનંદ માનશે, સમ્યક્ત્વી મનુષ્ય શ્રેયાર્થી આત્મા હોવાથી આત્મોદારના માર્ગ ઉપર છે, જ્યારે મિથ્યા દૃષ્ટિને પુણ્યપાપનો લેહ જૈન સિદ્ધાંતાનુસાર માન્ય ન હોવાને અંગે તેની મનોદશા દ્વિવિત હોય છે

પ્રસંગોપાત્ત આત્મા અને પ્રકાશને અંગે સાત નયો અને ચાર નિરોપ જાણવા ઉપયોગી થઈ પડશે જૈન દર્શનના સ્ત્યાદ્વાઈ માર્ગ અનુમાર પ્રત્યેક પદાર્થમા સાત નયો અને ચાર નિરોપાનુ અવતરણુ થઈ શકે છે, તે આ રીતે (૧) નૈગમનયથી સર્વ આત્માઓની ચેતના-પ્રકાશ અક્ષરના અનંતમે જાગે ખુલી હોય ॥ (૨) સમહ નયથી સર્વ આત્માઓની પ્રકાશસત્તા અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ સમાન છે (૩) બ્યવહારનયથી આત્મા સસારી, મુક્ત, જન્ય, અજન્ય, વિગેર લેહો રૂપ જણાય છે, (૪) ઋણુસૂત્રનયથી પારિણામિક ભાવથી આત્માનો જે ઉપયોગ હોય જેમકે કષાયાત્મા, યોગાત્મા, વિગેરે રૂપ જણાય છે (૫) ચજ્ઞનયથી આત્મા પોતાના પ્રકાશને જોળળી સ્વપ્રતીતિને પ્રાપ્ત કરે તે સમ્યક્ દર્શન શુણુરૂપ હોય છે (૬) સમભિજ્ઞનયથી, અદ્વિતશુણુસ્થાનકથી શ્રેણિમા વર્તતા તેરમા શુણુ સ્થાનકે કૈવલ્યરૂપ આત્માનંદ પ્રાપ્ત

કરે તે અવસ્થા અને (૭) એવ ભૂતનયથી અનંતકાળ પર્યંત શુદ્ધ આત્મા સર્વ કર્મક્ષયથી અનંતગુણની પ્રાપ્તિ સાથે આત્મ-પ્રકાશ પ્રકટાવે તે ચૌ.મા ગુણસ્થાનકની અતિમ અવસ્થા નિર્દોષ સંબંધમા આત્મપ્રકાશ એ નામનિયેષ, આત્મપ્રકાશ પ્રાપ્ત કરવા માટે જિનપ્રતિમા વિગેરે, તે સ્થાપના નિયેષ, આત્માના શુભ કે શુદ્ધ ઉપયોગ વગર આત્મપ્રકાશ સહજપણે ચાલુ રહે તે દ્રવ્યનિયેષ અને ઉપયોગપૂર્વક કર્મની નિર્જરા થતા અનેક શુદ્ધોન્મ વિકાસ સાથે આત્મપ્રકાશ પ્રાપ્ત કરવો તે ભાવનિયેષ શ્રીમદ્ આનંદધનજી શ્રી શ્યાતિનાથના સ્તવનમા કહે છે કે- 'સકળ નયનાં વ્યાપી રહ્યો તે શિવસાધન સધિ રે' અર્થાત્ નયો અનંત હોવા છતાં પ્રત્યેક પદાર્થનું સક્ષિપ્તમા સાત નયોથી નિરૂપણ કરવામા આવતા વસ્તુસ્વરૂપ સહેલાઈથી સમજાય નાય છે હજાત તરીકે 'હે પ્રભો ! અમોને મોક્ષમુખ આપો !' પરંતુ પ્રભુ તો નિરજન નિરાકાર હોવાથી મોક્ષમુખ શી રીતે આપી શકે ? નૈગમનયનું આ સાપેક્ષ વચન હોવાથી અને પ્રભુ આલેખનરૂપ હોવાથી સત્ય અને મુનય છે, પરંતુ એવ ભૂતનયથી તો જિનપૂજા, સંઘપૂજા, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, સ્વામિવાત્મ ય, પૌષધ, ઉપધાન, તપશ્ચર્યા, ધ્યાન વિગેરે સાધનોવડે આત્મા શુદ્ધ થતા બીજનો ચક્રમા જોમ પૂર્ણિમાએ પૂર્ણતાને પામે છે તેમ આત્મા પોતે જ પરમાત્મસ્વરૂપ બની નાય છે આ રીતે આત્મા સ્વતંત્રપણે શુભ નિમિત્તો-આલેખન દ્વારા પ્રકાશ પોતાનામાંથી જ પ્રકટાવે છે, મતલબ કે આત્માને પરમાત્મસ્વરૂપ બનાવવા માટે નયોની સમજણ અનેકાતદશિથી સ્યાદ્રવાદરૂપે જિન સિદ્ધાંતમા અપાયેલી છે સાત નયોનું એકીકરણ તે સ્યાદ્રવાદ સિદ્ધાંત છે, અન્ય દર્શનોમા આ વસ્તુસ્થિતિ નથી

ઉપમિતિભવપ્રપચ્યાક્યામા એક રૂપક છે, ‘ સુંદર રાજ
મહિરના સાતમા મજલા ઉપરથી રાજરાજેશ્વર સુરિચિત મહા-
રાજની નજર નીચે એક નિષ્પુણ્યક દરિદ્રી ઉપર પડે છે તે
ઉપરથી ક્યાનકમા વણુવેલો દરિદ્રી આત્મા ચેતના-ભાગૃતિ-પ્રાપ્ત
કરે છે ’ તેનું રહસ્ય જો છે કે-અનાદિ સ સારમા રખડતા
પ્રત્યેક આત્માના કર્મો જ્યારે અકામનિર્જરાવડે હલકા થાય છે
અને આત્મા માર્ગે સ મુખ્ય થઈ પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરતો જાય છે
ત્યારે પરમાત્મા (સિદ્ધાત્મા) ની દૃષ્ટિ તેના ઉપર પડવારૂપ અતિ
સુંદર જનાવ બને છે, આત્માનું અનિવૃત્તિ-કરણરૂપ આત્મવીર્ય
પ્રકટતા રાગદ્વેષની નિવિડઝ યિ તૂટતા જૈન દર્શનરૂપ રાજભવનમા
આત્મા પ્રવેશ કરે છે, પછીથી ધર્મબોધકર ગુરુ તેને આવકારે
છે અને તત્ત્વપ્રીતિકર પાણી (સમ્યગ્દર્શન), વિમલાલોક અ જન
(સમ્યગ્જ્ઞાન) અને પરમાત્મા-ચારિત્ર આપે છે આ રૂપક ઉપરથી
સમજવાતું કે એકે દ્રિયથી પચે દ્રિય તિર્યંચ સુધીની ગતિઓમા
કાળ, સ્વભાવ, ભવિતબ્યતા, ઉદ્ધમ અને કર્મરૂપ કારણોમા ઉદ્ધમ
સિવાય અન્ય કાર્યો મુખ્ય હોય છે, પરંતુ મનુષ્ય જન્મમા
પુરુષાર્થની મુખ્યતા હોય છે અને અન્ય કારણો ગૌણ હોય છે,
પ્રત્યેક આત્મા અનંત શક્તિમાન છે, વૃત્તિઓ વાસનાઓ કે
કર્મોનો શુભામ નથી; પરંતુ આત્માને વાસ્તવિકરીતે ઓળખી
હઈ અપૂર્વ શ્રદ્ધાભળ કેળવવું જોઈએ પછીથી મત, તપશ્ચર્યા,
ધર્મધ્યાન વિગેરે શુભ સાધનોદ્વારા આત્મામા વિરતિભળ પ્રકટાવી
ચારિત્રમોહનીયના પ્રતિબંધક બળોને પુરુષાર્થપૂર્વક રોકવાથી
આત્મામા પ્રતિશક્તિ શુભોનો વિકાસ-પ્રકાશ થતો રહે છે અને
કર્મોની પરતત્રતાથી મુક્ત થઈ જન્મ મૃત્યુ ઉપર
વાની

કર્મવિવશ થયેલા આત્માની જન્મ જરા અને મૃત્યુ અવસ્થા અવશ્યભાવી છે પરંતુ પોતાની પરાધીન અવસ્થા માથી જાગૃત થઈ જાય અને કર્મેણે દૂર કરવા પ્રયત્નો શુભ સાધનોદ્વારા કરવા લાગી જાય તો જન્મજન્માતરમા શુભ સંસ્કારો ગાઢ થતા કર્મની નિર્જંક અવશ્ય થતા સ્વતંત્ર મુક્ત થઈ અનંત પ્રમશ પ્રાપ્ત કરે એ નિર્વિવાદ છે—આ સબધમા અમુક વિદ્વાન તત્ત્વચિંતકોના શબ્દોનો સમન્વય કરવો પ્રસંગો પાત્ત ઉચિત લાગે છે

બાબુ મિતિભોહનએન કહે છે કે “ અનંતપદનો યાત્રાળુ મારે ત્યા મહેમાન થઈને આવ્યો છે, તેની આગળ મંગલ વસ્તુઓથી ભરેલો ધાળ ધરું ? મારા ઘરના આગણાની કદર થઈ છે અને મારો રસ્તો ફૂલોથી આગ્રજાદિત થયો છે; જન્મ અને મરણવાળા સંસારમા તમારો પગ મૂક્યો છે, તમારી હું શું મેવા કરું ? મારું મુસાફર અને ઘર એક જ બની ગયા છે, આત્મપ્રકાશ મળ્યો છે અને લેહભાવ નષ્ટ થયો છે ”

એક જિહ્વું કવિ કહે છે કે “ અરે ! બાઈ ! કાલે તો કહેતો હતો કે મને પથારીમાંથી જીઠવાની શક્તિ નથી, આજ દુનિયા માંથી જીઠીને ચાલી શકવાની શક્તિ કયાંથી આવી ? ” સ્વં કવિ સમ્રાટ ડૉ. રેનીન્ડ્રનાથ ટાગોરે એક સ્થળે કહ્યું છે કે ‘ અધકારમા અસીમ દૂબેલી માનવ જાતને હજી સંપૂર્ણતાએ પહોંચવાનું છે, અત્યારે સજ્જે સજ્જે દેખાતા અધકારબળો જે દિવસે સત્યનો પ્રકાશ આત્મામા જિતરશે તે દિવસે દૂર થઈ જશે ” એક આગ્રહ વિદ્વાન પણ કહે છે કે—

Look backward how much has been won

Look round how much is yet to win, the watches of the night are done, the watches of the day begin અર્થાત્ જૈન દૃષ્ટિએ તેને અર્થે ક'તા, દે અત્મન ! તારો જૂતકાળ તું તપાસ કે કેટલા પાપકર્મો ઉપર વિજય મેળવ્યો છે ? આવતી કાલથી જન્મત થઈ આ મની રાત્રિએ અને બળાબળ વિચારી આ માનવજન્મમા કેટલો આ મવિજય મેળવી શકીશ ? અજ્ઞાનની રાત્રિ પૂરી થઈ છે અને આ મપ્રકરના દિવસ શરૂ થઈ ગયો છે. ઠાં સર રાધાકૃષ્ણનું તારેતરમા વિશ્વ સ્વરૂપિ પરિપક્વમા એક સ્થળે કહે છે કે “આત્માના ઇતિહાસની કૃત્ય સ્વયં પૂર્ણ અને સ્વયં નિયંત્રિત માનવીની છે, મનુષ્ય જ નેવો છે તેવો તે અપૂર્ણ પ્રાણી છે, તેણે હજી વિભાસ સાધવાનો છે, તે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવી એ માનવી ક્ષતિનું લક્ષ્ય છે, આત્માનો પૂર્વજન્મનો ઇતિહાસ આપણને એ સિદ્ધિ તરફ આગળ વધવાનું કહે છે, આત્મસંયમ એ જહારના વિજય કરતા મહત્વનો છે, તેનાથી પરમસિદ્ધિ અને પ્રકાશ પ્રાપ્ત થાય છે, જો તમે તમારો આત્મા શુભાવશે તો મર્યા સમજો”

શ્રી વિનોબાભાવે ‘માધુકરી’ પુસ્તકમા કહે છે કે “આજનું મરણ કાલ ઉપર ઠેલતા છેવટે એક દિવસ એવો જીગે છે કે જે દિવસે મરણ ન પડે છે, આ પ્રસંગ તેમના ઉપર આવનો નથી કે જેઓ મરણ પહેલા મરીને રહે છે, જેઓ પોતાનું મરણ પોતાની આંખે જોઈ લે છે, જેઓ મરણનો અગાઉ અનુભવ લે છે તેમનું મરણ ટળે છે અને પછીથી સાચત

વિદ્વાન્ તત્ત્વચિત્કોના આ રહસ્યોનો જૈનદ્રષ્ટિમા સમન્વય કરતા આત્મામા આધ્યાત્મિક જળ પ્રેરે છે, ઉપાદાનકારણરૂપ આત્મા જલગૃત થાય તો તમામ નિમિત્ત કારણો તેને અનુસરે છે, અનાદિકાળથી જો જૂથોની પરપરા તે અન્યમા જોતો હોતો તે પોતાનામા જ જોવામા આવે છે અને પોતાની શુદ્ધિ કરવા તૈયાર થઈ મનેયો માનવજન્મ પુરુષાર્થપૂર્વક સાર્થક કરવા માટે છે, વ્યવહારનયથી સિદ્ધપરમાત્માની કૃપા હોય તો જ ઉપાદાન કારણરૂપ આત્મા મુકિત માટે તૈયારી કરી, પોતે પૂર્ણ આત્મપ્રકાશવાન્ બને છે, જૈન દ્રષ્ટિ કહે છે કે બાહ્ય મૃત્યુથી અભય પ્રાપ્ત કરો. આત્મા અમર છે પણ તેની વાસ્તવિક અમરતા સિદ્ધ કરવા સિદ્ધપરમાત્મારૂપ થવા માટે આધ્યાત્મિક કર્મયોગરૂપ સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ અને સર્વાવિરતિપણાના બળે જ્ઞાન અને ક્રિયાવડે પ્રાપ્ત કરી, આત્મપ્રદેશો સાથે તન્મય કરી દો અને તે ભાવનાપૂર્વક પ્રસ્તુત માનવજીવનના મૃત્યુ માટે તૈયાર રહી અથ જન્મમા શુભ સંસ્કારો લઈ પ્રયાણ કરો.

પ્રસ્તુત આત્મપ્રકાશ બધે યોગિપ્રવર સ્વ૦ પૂ૦ આ૦ મ૦ શ્રી ભુદ્ધિસાગરસૂરિજીએ એકસો છાસઠ હજારરૂપે વિવેચન સાથે સ્વતંત્રપણે બનાવેલો છે, તેમા અનેક બાબતોનો સમાવેશ છે જેમકે મૃદ્ધશૈન સ્વરૂપ, નયો, સપ્તભગી, પ્રાણાયામ, યોગ, અધ્યાત્મ, વૈશાલ્ય, દ્રવ્ય શુણ્ય પર્યાય, અનેકાતવાદ, અશુરલક્ષણ વિગેરે અનેક સૂક્ષ્મ બાબતોની સમજણ આપી આત્મપ્રકાશ પ્રસ્તુત કેમ સંપૂર્ણરીતે પ્રાપ્ત થાય અને આત્મા

મંથી જ ક્યા ક્યા શુભ સાધનોવડે અનંતગુણોનો વિકાસ થાય તેનું નિદર્શન કરાવેલ છે, જે મહાન વિભૂતિએ જીવન પર્યાંતની અખંડ સાધનામા રચનાત્મક કાર્ય કરી લગભગ એકસો વીસ થયો તૈયાર કરી સમાજ સમક્ષ મૂક્યા છે તેમાનો પ્રસ્તુત ગ્રંથ ‘આત્મપ્રકાશ’ છે લગભગ પાંચસો પાના છે અને આ ત્રીજી આવૃત્તિ છે, જેમ કલ્યાણકારિણી ગંગા નદી હિમાલયમાથી ઉતરીને ખીણો, ખાણ-ટેકરા અને કાંઠવાળી જમીન ઉપર આવીને, અનેકને નિર્માણ કરતી, ધનધાન્ય નીપજાવતી, રીતજતા આપતી, પશુપક્ષીઓને તૃપ્તિ આપતી, મલિનતાને ધસડી લઈ જતી હરિયામા મગી જાય છે, તેમ પ્રસ્તુત આત્મપ્રકાશ ગ્રંથ વાચક આત્માઓના કર્મના ચરોને દૂર કરી આત્મામા દિવ્ય પ્રકાશ વધારી છેવટે મુક્તિ માર્ગના રાજરસ્તા ઉપર પ્રાણીઓને મૂકે છે

પ્રસંગોપાત્ત સ્વં પૂજ્ય આચાર્યશ્રી શુદ્ધિસાગરસૂરિની પ્રસ્તુત આત્મપ્રકાશ ગ્રંથદ્વારા આત્મત્યોત્તિ પ્રકટાવવા સંબંધે આ કલાય અત પ્રેરણા એક ભારતીય વિદ્વાનના શબ્દોમા આ રીતે હોઈ શકે, હે શુભાક્ષર ! તારે અહીં ક્યા સુધી પડ્યા રહેવાનું છે ? આ સૃષ્ટિ સૌન્દર્યની પેઠી જરૂર પરાક્ષ આકાશમા તોફાન જામી રહ્યું છે, એ ધમસાવું કોઈપણ વખતે આવી પડે, કાળની એક ફૂક, વિસર્જનનો એક આવકો તારા આ મહાનને જમીનદોસ્ત કરી દેશે, હે પ્રભો ! મારા અંતરાત્માની એક માત્ર ઝખના સાલળીશ ? મારે ભાકુલી મકાનો અને આ ધર્મશાળાઓ જોઈતા નથી, મારા સમાવેશ તમારી

જ્યોતિના પ્રકાશમા કરી દો, મારી અનંત યાત્રાનું એ ક્ષેપ
 છે કે Lead kindly light તમસો મા જ્યોતિર્ગમય-ઉદ્ધ
 અધારેથી પરમપદ તેજે તું લઈ જા !

ઉપસહારમા જણાવવાનું કે પ્રસ્તુત આત્મપ્રકાશ અથ
 વાચકોના હૃદયમાથી અજ્ઞાનાધિકાર દૂર કરી આત્મજાગૃતિ કરી
 પ્રકાશ ફેલાવો, શ્રી ઉદ્ધરત્ન કવિવરના શબ્દોમા ‘ભવોભવ
 તુમ ચરણની સેવા-હું તો માગુ છું દેવાધિદેવા’-અર્થાત
 જન્મજન્માતરમા પણ હું પ્રણામ ! આપની સેવા અમારા
 આત્મપ્રકાશની વૃદ્ધિ કરવા માટે હો ! એ મંગલમય અવ્યયના
 કરવા સાથે અપૂર્ણ આત્મપ્રકાશ પામેલા સિદ્ધાત્માઓને
 નમન કરી શ્રીમદ્ અમૃતચદ્રાચાર્યકૃત પરમાત્મા સંબંધને
 તથા ૧૦ પૂર્વ શ્રીયશોવિજયકૃત આત્મિક ઉત્ક્રાંતિનો-એ
 એ મંગલમય શ્લોકો સાદર કરી, આત્મશ્રેય માટે પ્રસ્તુત
 આમુખ લખવા પ્રેરણા કરવા માટે ૧૦ શ્રીયુત લલ્લુભાઈ
 કરમચંદનો તથા શ્રીયુત મણિલાલ પાઠરાકરનો આભાર
 માની જૈન સિદ્ધાંત વિરુદ્ધ કાર્ય પણ લખાણ હોય તે માટે
 અતઃકરણપૂર્વક મિથ્યા હુન્નૃત દષ્ટિ વિશ્મવામા આવે છે

કૃતકૃત્ય પરમપદ, પરમાત્મા સકલવિષયવિષયાત્મા ।

પરમાનન્દનિમગ્નો, જ્ઞાનમયો નન્દતિ સદૈવ ॥

‘ જે કૃતકૃત્ય છે, સકલ સ્થાવર જંગમ પદાર્થોના જ્ઞાતા
 છે, સાન્નિધ્ય આત્મ-પ્રકાશમા નિમગ્ન છે, તે સિદ્ધ પરમાત્મા
 જ્યવત વર્તે છે ’

શ્રી અમૃતચદ્રસરિ-પુસ્તકાલયસિદ્ધપાપ

કૃષ્ણે પક્ષે પેરિહીર્ણે શુક્લે ચ સમુદશ્ચતિ ।

ઘોતતે સકલાખ્યથાઃ પૂર્ણાનિદવિધોઃ કલાઃ ॥

“ મિથ્યાત્વરૂપ કૃષ્ણપક્ષ ક્ષીણ થયે છે અને સમ્યક્ત્વરૂપ
શુક્લપક્ષ (જીજ્ઞ) ઉદયમાન થયે છે તે ક્રમે ક્રમે આત્મારૂપ
પ્રાણી સંપૂર્ણ કળાઓ અવરય પ્રકાશિત થાય છે

૭ શ્રીમદ્ વશોવિજયજી-શાનસાર

જી શાંતિ

શાંતિ

શાંતિ

શુભમ્

લ. સ. ૨૦૧૦ પોષ વદી ૧૩

એત્મ-શ્રી આદીશ્વર પ્રભુ-

પૂર્ણ-અત્મપ્રકાશ પ્રકટન-

શુક્તિદિન-મંગલ તિથિ

ફતેહચંદ અવેરભાઈ

અ નુ ક મ યિ કા

નિવેદન		૩
આત્માનંદના ઝરણા	..	૭
આમુખ		૧૧
અનુભવ બહેતિરી	..	૨૫
પ્રકાશિત ૪૫૪
શુક્તિમાર્ગનું ભાવના પદ ૪૫૧
અધ્યાત્માત્મા પ્રકટ થએલા અર્થો ૪૬૧

આ ગ્રંથનું શુદ્ધિપત્રક

તૂટેલ ટાઈપ-ક્રનો-માત્રા-હ્રસ્વ-દીર્ઘ-રક્તર-આદિ ટાઈપ
ઉઠ્યા ન હોય તેવી થોડીક ભૂલો તથા નીચે જણાવેલ અશુદ્ધિ
સુધારી વાચવા વિનંતિ છે

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૬	૧૧	અસખ્યાતાલુક	અસખ્યાતાલુક રક્ત
૧૦	૨૨	અ ય	અન્ય-દ્રવ્યનું અને
૫૦	૧૮	રહિત	સહિત
૭૬	૧૭	ઋક્ષિણા	પ્રહક્ષિણા
૮૪	૨૨	સ્ફુરરિયા	સમ્સ્ફુરિતા
૮૭	૧૬	અને	અને ધર્મ
૧૧૩	૧૪	વ્યક્તિ	વ્યક્ત
૧૬૦	૧૧	આત્મ વિનાના	આત્મજ્ઞાન વિનાના
૧૬૮	૧૨	ઘટે	યથે
૩૨૬	૬	સદ્ર	સદ્
૩૭૮	૨૪	ઉદાયી	કેલિક

ॐ

નિજાત્મ વ્યોતિસ્વરૂપ

શ્રી અનુભવ બહોંતેરી

- રચયિતા -

નિજાત્મસ્વરૂપમગ્ન પરમ આધ્યાત્મિક
યોગનિષ્ઠ

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી

રચનાસ્થાન-શેઠ મણિભાઈ પ્રેમાભાઈનો બગીચો
અમદાવાદ-સાગ્રમતીતીર

સ વત ૧૯૬૪ કાર્તિક કૃષ્ણસપ્તમી શુક્રવાર

નિજાત્મ અનુભવ જોને થયો, ચેતનને ચિન્મે સદૃશો,
ને શુદ્ધસ્થાનકે ચઢતો ગયો, અનંત સુખનો લોગી થયો

શ્રી અનુભવ બહોતેરીની વસ્તુ

આ બહોતેરી હસ્તલિખિત હમણા જ મળી આવી છે સ્વાનુભવના પરમભોગી-અ તરાત્મયોગી-એવા અધ્યાત્મજ્ઞાનના પરમ અનુભવી શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજીસૂરીશ્વરજી વખતોવખત નિજાત્મમહત્તી અનુભવતા અને જો કલમ કાગળનો જોગ મળી જતો તો તેજ વખતે તે આલેખતા અમદાવાદ સાગ્રમતી નદીના તીરે થોડ મહિનાઈ પ્રેમાભાઈના બગલે શ્રીમદ્ વિચરતા આવી ચઢ્યા અને આમલ યથે એક દિવસ રાજાયેલા ત્યારે તેઓશ્રીએ આ બહોતેરી લખી છે ૭૨ ગાથાઓમા તે પૂર્ણ કરી પ્રચલિતની ત્રણ ગાથાઓ તે ઉપરાંત રચાયલી છે શ્રી આત્મપ્રકાશ છપાઈ રહ્યો હતો છતાં અમે તેમાજ આ બહોતેરી પ્રકટ કરવાની લાલચ થોભાવી ન શક્યા અને ઝુઝુમુઓના હિતાર્થે તે આ શ્રથમાજ પ્રકટ કરી છે વાચકોને તે અનંત અવ્યાબાધ શાશ્વત સુખના નિમિત્તરૂપ બનો એ અભિલાષા શાસનહેવ પૂર્ણ કરો ॐ

શ્રી અનુભવ ખર્ચેરી

(રચયિતા-શ્રીમદ્ બુદ્ધિમાગરસૂરીશ્વરજી)

(રચનાસ્થાન-અમનાવાડ, સં. ૧૯૬૪)

પરમ મહોદય શ્રી પરમેશ, વડુ બાવે શ્રી જિનેશ,
 ભજન કમરણ કીર્તન તવ સેવ, શાશ્વત અનુભવ અમૃત મેવ;
 અતર તવ સરખો મુજ દેશ, પરમ મહોદય શ્રી પરમેશ ૧
 સત્તાથી નોતા નહિ લેહ, સિદ્ધ સમો વર્તે છે વેહ,
 સ્વરૂપ ભૂલી હાથો રત્ન, ક્યો ન કિચિત્ ચેતન યત્ન;
 પરસ્વભાવે પામુ ખેહ, સત્તાથી નોતા નહિ લેહ ૨
 અતર ત્હારી શક્તિ ધણી, ભગ ભગ ચેતન દિનમણિ,
 રત્નત્રયીનો ભોક્તા સાર, ત્હારા શુણનો નાવે પાર,
 ચિદાનંદ સોહો જગધણી, અતર ત્હારી શક્તિ ધણી ૩
 શરીર પિંડે વસીઓ સાચ, કર્મ બ્રહ્મથી ભવના કાજ,
 પરમા શક્તિ ત્હારી ભણે, તેથી તુ પુદ્ગલમા મળે,
 તુજ વિષ્ણુ પુદ્ગલ આદિક કાચ, શરીરપિંડે વસીઓ સાચ ૪
 ત્હારી શક્તિ અપરપાર, અધુના કર્મબંધનિત ધાર,
 ચેતન ધ્યાને પ્રકટે સર્વ, અહિંસાવનો નાસે ગર્વ,
 ક્યાદ્રાઢ સત્યા મુખકાર, ત્હારી શક્તિ અપરપાર ૫
 અજાને જડમા મુખ દુખ, માની પેઢી મોટી ભૂખ,
 મુખદુખના હેતુ નહિ સત્ય, જડમા ભણો ભવ્ય અસત્ય,
 રાગદ્વેષ ને જ્ઞાતિ મુખ, અજાને જડમા મુખદુખ ૬

મન ફેરે સુખદુ ખનો ફેર, નહિ સમજ્યાથી જો અન્ધેર,
 મનથી આતમ ન્યારો ભવ્ય, આત્મિકે ધર્મે તુજ કર્તાન્ય;
 આત્મસ્વભાવે રમતા હોર, મન ફેરે સુખદુ ખનો ફેર ૭
 સુખદુ ખ બાહ્ય વિષયમા થાય, તબ તક મોહતણો મહિમાય,
 સુખદુ ખ બાહિર વિષયો કહ્યા, વીરે તે મનમા સદ્દશા,
 પણ પુરૂગલ સગે કહેવાય, સુખદુ ખ બાહ્ય વિષયમા થાય ૮
 બાહ્ય વિષયમા સુખની આશ, તબ તક છે પુરૂગલના દાસ,
 બાહિર સુખની જ્ઞાતિ ટળે, ત્યારે શાશ્વત સુખડા મળે,
 મોહ મહિરાની દુર્વાસ, બાહ્ય વિષયમા સુખની આશ ૯
 સુખદુ ખ બાહ્ય વિષયમા શૂન્ય, એવી ઘટમા લાગે ધૂન,
 અત્યામી તબ પરખાય, બાહ્ય વિષયમા સમતા થાય,
 ચેતન જ્ઞાને કાઈ ન ન્યૂન, સુખદુ ખ બાહ્ય વિષયમા શૂન્ય ૧૦
 બહેરા આગળ જેવું જ્ઞાન, વિષયરને અમૃતનું પાન,
 અધા આગળ દર્પણ ફેરકે, સમજે નહિ ત્યુ મોહી લોક,
 મોહીને પ્રગટે નહિ જ્ઞાન, બહેરા આગળ જેવું જ્ઞાન. ૧૧
 હૃદિ રાગી મોહી મૂં, સમજે નહિ અતરતું ગૂંઠ,
 સદ્ગુરુ વાણી મુઠ્ઠે ન જાન, તેને પ્રગટે નહિ નિજ જ્ઞાન;
 અશુભ વ્યવહારે તે છે રૂંઠ, હૃદિરાગે મોહી મૂં ૧૨
 જિનવાણીનો મનમા વાસ, શ્રદ્ધા સાચી સમજે ખાસ,
 વર્તે નિશ્ચય ને વ્યવહાર, સદ્ગુરુ આણુ શ્રદ્ધીને સાર,
 ઉત્તમ તેનો છે સન્યાસ, જિનવાણીનો મનમા વાસ ૧૩
 બિન્ન બિન્ન જડચેતન શ્રદ્ધે, ઉપાદેય ચેતન સદ્ધે,
 બિન્ન બિન્ન લક્ષણથી યોધ, શુષ્કનો અન્તર કરતો શોધ,
 ઉદયિકથી ન્યારો મન રહે, બિન્ન બિન્ન જડ ચેતન શ્રદ્ધે ૧૪

રાગ દેવ છે મિથ્યા યોગ, જો નહિ સાચો જાઓ યોગ,
 ક્ષાયિક ભાવે કેવળ યોગ, સત્ય યોગને જાણે લોક,
 મુખદુ ખ બાહ્ય વિષયમા રાગ, રાગદેવ છે મિથ્યા યોગ ૧૫
 રાગદેવાદિક દુ ખ મૂલ, અજ્ઞાને વતે' જો ભૂલ,
 અનત ભવમા ક્રીધા પાપ, ચતુર્મતિ પામ્યા સન્તાપ,
 અજ્ઞાને મોટું જો શૂળ, રાગદેવાદિક દુ ખ મૂળ ૧૬
 રાગદેવને ત્યાગે ત્યાગ, ધરજો ચેતન તત્ત્વે રાગ,
 ચેતન વસ્તુ સાચી ખરી, તે મહે હૃદયે ભાવે ધરી,
 જાણે છે જિનવર વીતરાગ, રાગદેવને ત્યાગે ત્યાગ ૧૭
 સમજો ષડ્ દ્રવ્યોનું જ્ઞાન, તેથી જાણે મમતા માન,
 અન્તરનુ અજવાળું આર, મિથ્યાતમ વ્યાપે નહિ ધોર,
 આત્માનુભવ અમૃત પાન, સમજો ષડ્ દ્રવ્યોનું જ્ઞાન ૧૮
 ચેતન ભાવે ચેતન રહે, શુદ્ધ ચેતના ચેતન લહે,
 અન્તરદૃષ્ટિ સ્થિરાધ્યોગ, આતમ ભોગવતો મુખ ભોગ,
 સમભાવે દુ ખડા સૌ સહે, ચેતન ભાવે ચેતન રહે ૧૯
 જાતિ જાતિ તુ નહિ વેદ, હીન કશ્પી કયું કરતો ખેદ ?,
 બાહિર ભાવે તુ નહિ ચેત, જ્ઞાને ક્રોડકટ થાય કુન્નેત ?,
 ધરજો અન્તરમા નિવેંદ, જાતિ જાતિ તુ નહિ વેદ ૨૦
 યશ અપયશથી ચેતન ભિન્ન, તેમા થાયે છે કયું હીન ?,
 સારો ખોટો દુનિયા ગાય, તેથી ત્હારું કાઈ ન જાય,
 ધન સત્તાથી ક્રોડકટ હીન, યશ અપયશથી ચેતન ભિન્ન ૨૧
 મન વૈરી ને મન છે મિત્ર, મનની બાજુ ॥ વિચિત્ર,
 મન પારો સદ્રધ્યાને મરે, પરમબ્રહ્મ ત્યારે તુ ખરે,
 મન છુટાથી સત્ય પવિત્ર, મન વૈરી ને મન ॥ મિત્ર ૨૨

મન છુટાથી ઝગડો ભય, ચરણ કરણનો એ મહિમાય,
 હળવે હળવે મન છુટાય, સર્વોત્તમ ઉદ્ધમ ઉપાય,
 વીર જિનેશ્વર વાણી ગાય, મન છુટાથી ઝગડો ભય ૨૩
 બાહ્ય સયમથી મન છુટાય, જિનવરની એવી આજ્ઞાય,
 અનેકા ત મારગ સુખકાર, એક જાવ જ્યા નહિ લગાર,
 અન્તર સયમ પણ પ્રકટાય, બાહ્ય સયમથી મન છુટાય ૨૪
 અન્તર સયમ દોષો હરે, ભવસાગરને પ્રાણી તરે,
 અન્તર સયમમા ઉપયોગ, યોગી સાથે તેથી યોગ,
 જાવ લક્ષ્મીને શ્લેષે વરે, અતર સયમ દોષો હરે ૨૫
 બાહ્યાતર સયમથી મુક્તિ, અનેકાન્તથી એવી મુક્તિ,
 કર્માદિકનો હોવે નાશ, મુક્તિપુત્રીમા શ્લેષે વાસ,
 અન્તરગુણ ભોગોની મુક્તિ, બાહ્યાતર સયમથી મુક્તિ ૨૬
 બાહિરેંતુ બાહિયોગ, - અતરેંતુ છે ઉપયોગ,
 બાહિર સયમ સાધ્યોપાય, - ઉપાદાન અતર પરમાય,
 ચિદાનંદનો વર્તે ભોગ, બાહિરેંતુ બાહિયોગ ૨૭
 ચેતનના ઉપયોગે ધર્મ, બાહિર્ભાવે બાધે કર્મ,
 બાહિરેંતુ સયમ બેશ, વ્યવહારે મુનિનો છે વેશ,
 બાહિર સયમથી છે શર્મ, ચેતનના ઉપયોગે ધર્મ ૨૮
 ચેતન વ્યક્તિ માટે સહુ, બાણતાને શુ બહુ ઠહુ ?
 શુદ્ધ ભાવમા ચેતન વસે, તેથી કર્માવરણો ખસે,
 શુદ્ધ વિચારે સયમ શ્રદ્ધ, ચેતન વ્યક્તિ માટે સહુ ૨૯
 સાચી ચેતનની છે બક્તિ, બક્તિથી પ્રકટે છે શક્તિ,
 સાચો સાદિબ સેવો જાઈ, ચેતન જાવે સત્ય સગાઈ,
 પ્રકટે પરમાત્મની વ્યક્તિ, સાચી ચેતનની છે બક્તિ ૩૦

ભક્તિ મહિમા અપરપાર, ચેતન ભક્તિ સૌમ્ય સાર,
 ભક્તિથી થાયો ભગવાન, ભક્તિ સર્વ ગુણોની ખાણ;
 તાર તાર આતમને તાર, ભક્તિ મહિમા અપરપાર ૩૧
 ભક્તિમા ભળશે ને જીવ, ભક્તિથી થાયે તે શિવ,
 ચેતન ભક્તિમા ને પ્રેમ, હરતા હરતા વર્તે હોમ,
 આત્માનુભવ લહે સદૈવ, ભક્તિમા ભળશે ને જીવ ૩૨
 પર આલબન જિનવર દેવ, સાચી કેવળજ્ઞાની સેવ,
 જિનપૂજનથી પૂજક થાય, જિન ધ્યાવે તેવો યર્ધ ભય,
 મિથ્યામતની ટાળે દેવ, પર આલબન જિનવર દેવ ૩૩
 બાહિર્વિંધયે હૃદય ને શોક, ફેગટ માને મોહી લોક,
 સમભાવે કરવું સહુ કામ, લેવું સ્ત્રી જિનવરનું નામ;
 સમજે વિરલા સમજન લોક, બાહિર્વિંધયે હૃદય ને શોક ૩૪
 પુણ્યલબન શુરને બજી, શુભગુણમાળા અન્તર સજી,
 ધ્યાવો સાચે આતમરામ, અનેક નામો પણ નહિ નામ;
 પુણ્યલ મમતા જ્ઞાને ત્યજી, પુણ્યલબન શુરને બજી ૩૫
 આત્મપ્રભુ ભજવામા ભાવ, ભવજલધિમા સાચું નાવ,
 આત્મસ્વભાવે રમવું સાચ, તે વિષુ બાકી સમજે કાચ;
 શ્વાસોશ્વાસે બનો બનાવ, આત્મપ્રભુ ભજવામા ભાવ ૩૬
 પ્રભુભજને સાપેક્ષા ઘણી, વ્યવહારે શ્રી વીરે બહી,
 સાપેક્ષે સાચુ છે સહુ, શ્રુતજ્ઞાને મનમા સદહુ,
 સત્ય સત્ય ચેતન દિનમણિ, પ્રભુભજને સાપેક્ષા ઘણી ૩૭
 જિનવરની વાણી ગણીર, સમજે હરિભદ્રાદિક વીર,
 યશોવિજયજી વાચક રાય, શ્રુતવાણી સમજ્યા સુખદાય;
 આનંદધનજી સમજે ધીર, જિનવરની વાણી ગણીર ૩૮

નિશ્ચય ને શોભે વ્યવહાર, જિનવરની વાણી જયકાર,
 સદ્ગુરુગમધી જો સમજાય, તો દો લેદે સમકિત થાય,
 દેવળજ્ઞાની વાણી સાર, નિશ્ચયને શોભે વ્યવહાર ૩૯
 ધરો ધ્યાન સૂત્રાનુસાર, સફળ થશે માનવ અવતાર,
 અશુદ્ધ પચાંચોનો નાશ, આત્મિક પચાંચિ સુખ વાસ,
 શુદ્ધ સ્વભાવે મુક્તિ પાર, ધરો ધ્યાન સૂત્રાનુસાર ૪૦
 યથા યથા ધ્યાને લયલીન, તથા તથા ચેતનના પીન,
 જ્ઞાન ધ્યાન શક્તિ અનુસાર, ચેતનને સમજે સુખકાર,
 ચેતન જૈન અને છે જિન, યથા યથા ધ્યાને લયલીન ૪૧
 અચિત્ત ચેતનનું છે રૂપ, ચેતન સેવક ચેતન ભૂપ,
 ચેતન ધ્યાતા ચેતન ધ્યેય, ચેતન જ્ઞાની ચેતન જ્ઞેય,
 ચેતન જ્યેષ્ઠ ચેતન યુવ, અચિન્ત્ય ચેતનનું છે રૂપ ૪૨
 કર્તા હતાં ચેતન ખરે, યતુર્ગતિ ચેતન અવતરે,
 પથ્યમગતિ ચેતન સચરે, પરમાત્મ પદ ચેતન ધરે,
 કર્મ કરે કર્માટક હરે, કર્તા હતાં ચેતન ખરે ૪૩
 સાપેક્ષાએ સદ્ સમજાય, ત્યારે ચેતન જ્ઞાની થાય,
 નિરપેક્ષાએ મિથ્યા ઝેર, અતરમા વતે અધેર,
 સમકિત અતરમા પ્રકટાય, સાપેક્ષાએ સદ્ સમજાય ૪૪
 ઉપાધિને અજગી કરી, સમતા સ્થિરતા દીલમા ધરી,
 સત્તા ધ્યાવે ચેતનતણી, પ્રકટે વ્યક્તિ ચેતનમણિ,
 માન માન સિદ્ધા છે ખરી, ઉપાધિને અજગી કરી ૪૫
 સેવો સુખકર ચેતન રામ, તેથી સરસે સધળા કામ,
 રામ રામ ચેતન છે સાચ, તે વિષ્ણુ બાલો સધળું કાચ,
 હરશે તેથી નિર્ભય કામ, સેવો સુખકર ચેતન રામ ૪૬

તુજ સેવનથી સેંચુ સર્વ, તુજ સેવનથી નાસે ગર્વ,
 તુજમા સર્વ સમાયુ અહો, ચેતન બાવે ચેતન રહો,
 તુજ રમણતા ફડે પર્વ, તુજ સેવનથી સેંચુ સર્વ ૪૭
 તુજ દર્શનથી જ્ઞાન્તિ જાય, તુજ દર્શનથી શાન્તિ યાય,
 તવ દર્શનથી સત્યાનન્દ, તવ દર્શનથી વિધટે ફન્દ,
 ચેતન દર્શન સન્તો ગાય, તુજ દર્શનથી જ્ઞાન્તિ જાય ૪૮
 તવ દર્શનથી શાશ્વત મુખ, તવ દર્શનથી જાવે દુ ખ,
 તવ દર્શનથી જય જયકાર, તવ દર્શનથી સ્થિરતા સાર,
 તવ દર્શનથી ભાગે ભૂખ, તવ દર્શનથી શાશ્વત મુખ ૪૯
 સત્ય સત્ય દર્શન તવ સાર, તવ દર્શનથી જાશે માર,
 તવ દર્શનને યોગી થહે, તવ દર્શનને વિરલા લહે,
 તવ દર્શનનો સદુને ખ્યાર, સત્ય સત્ય દર્શન તવ સાર ૫૦
 શ્વાસોશ્વાસે ચેતન ધ્યાન, હરતા ફરતા ચેતન જ્ઞાન,
 રટના છુદ્યે લાગે ખરી, જન્મ મરણ તવ નાવે ફરી,
 અન્તર અનુભવ જાસે જ્ઞાન, શ્વાસોશ્વાસે ચેતન ધ્યાન ૫૧
 પ્રવૃત્તિમા પડે ન ચેન, આતમ અનુભવ પ્રકટે યેન,
 દ્વેષ ક્રોધ સર્વાદિક ટળે, ચેતનતા ચેતનમા ભળે,
 દિવસ સરખી જાસે રેન, પ્રવૃત્તિમા પડે ન ચેન ૫૨
 અનુભવી ચેતનમા રમે, ચેતન રમણ મનન મન ગમે,
 રતનત્રયીમા રમતો રામ, સાધે ક્ષાયિક બાવે કામ,
 પર સ્વભાવે તે નહિ ભમે, અનુભવી ચેતનમા રમે ૫૩
 વિકથા માહિ પડે ન બહાલ, મોહ ભાવની નાસે થાલ,
 અનુભવ અમૃત હોવે પાન, શોષે અન્તરમા મુલતાન,
 નાઠો દુ ખદાયક મહાકાલ, વિકથામાહિ પડે ન બહાલ ૫૪

ઝળહળતી જાગે ઘટ જ્યોત, હોવે અન્તરમાહિ ઉઘોત,
 પરસ્વભાવે રમવું એર, આત્મસ્વભાવે અમૃત દહેર,
 કયા દિનમણિ ને કયા ખંડોત, ઝળહળતો જાગે ઘટ જ્યોત પપ
 ઝરમર ઝરમર વરસે ધાર, ઉપશમ ભાવાદિક મુખ સાર,
 ભવ દાવાનળ હોવે શાત, નાસે મિથ્યાત્વાદિક ભ્રાન્ત,
 ધન્ય ધન્ય હોવે અવતાર, ઝરમર ઝરમર વરસે ધાર પપ
 ભાવવીર્યથી હોવે વીર, ભાવ ધૈર્યથી હોવે ધીર,
 પ્રકટે આતમ અનુભવ નાહ, ચેતન કરતો અમૃત સ્વાહ,
 ઉતરે ભવસાગરને તીર, ભાવવીર્યથી હોવે વીર પપ
 રમવું આતમભાવે ભવ્ય, તત્ત્વચક્રી એ છે કર્તૅભ્ય,
 અનન્તશક્તિનું તું ધામ, અસંખ્ય પ્રદેશી ચેતનશમ,
 પરસ્વભાવો પરિકર્તૅભ્ય, રમવું આતમભાવે ભવ્ય પ
 આત્મસ્વભાવે રમવું શ્રેષ્ઠ, પરસ્વભાવે રમવું વેઠ,
 આત્મસ્વભાવે રમતા ધર્મ, ભણે છે જિનવર જગદીશ,
 કેમ ચાહે ॥ પુરુષલ એઠ, આત્મસ્વભાવે રમવું શ્રેષ્ઠ પ
 ચેતન ધ્યાને પ્રગટે ધર્મ, ચેતન ધ્યાને નાસે કર્મ,
 ચેતન હૃદય ધ્યાને ધાય, અનંત ભવના આસવ નાય,
 ઘટમા શાન્તિ પ્રકટે ધર્મ, ચેતન ધ્યાને પ્રકટે ધર્મ ૬
 ચેતનનું ચિતન મુખકાર, ચેતન નામે જય જયકાર,
 ચેતન સેવો મુખ ભરપૂર, વાળે જેથી મગલ તૂર,
 મગલ માલા બાવે ધાર, ચેતનનું ચિન્તન મુખકાર ૬૧
 મગલમા મગલ છે એહ, રત્નત્રયીનું ચેતન જેહ,
 પૂજે ને ચેતન પૂજાય, અદ્ભુત આતમનો મહિમાય,
 શોધો ચેતન વસિયો દેહ, મગલમા મગલ ॥ એહ ૬૨

ચેતન ભણ્યા વિષુ સૌ ધૂળ, અમૂર્ત ચેતનનું નહિ મૂળ,
 અનાદન તી સ્થિતિ ધરે, ચેતન ભવસાગરને તરે;
 ચતુર ચેતન સેત્ય અમૂલ્ય, ચેતન ભણ્યા વિષુ સૌ ધૂળ ૬૨
 સહજ સ્વરૂપી ચેતનરામ, ક્ષાયિકભાવે ઠરતો કામ,
 પુરુષોત્તમ જે પુરુષ પુરાણ, બદ્ધવ્યોનો સમ્યક્ ભણ,
 અસખ્ય પ્રદેશી ફડું ગામ, સહજ સ્વરૂપી ચેતનરામ ૬૩
 હેય જોય છે સહુ બાહ્યાર્થ, મુખકર આન્તર ગુણનો સાર્થ,
 ચેતન સેવાથી મુખ મળે, મોહમાયાદિક દોષો ટળે,
 ચેતન આદરવો પરમાર્થ, હેય જોય છે સૌ બાહ્યાર્થ ૬૪
 જાગ જાગ અળ ચેતન જાગ, કરજો શાશ્વત મુખનો રાગ,
 ધાર ધાર ચેતન અળ ટેક, કરજો શાશ્વત જ્ઞાન વિવેક,
 સદુપયોગે ધર વૈરાગ્ય, જાગ જાગ અળ ચેતન જાગ ૬૫
 આતમ ધર્મે નિશ્ચિન રાગ્ય, ચેતનના ધર્મોને યાગ્ય,
 સદુપયોગે નિર્મળ હસ, ચેતન ધર્મો સત્ય પ્રસાદ્ય,
 અનુભવયોગે હર્ષે માગ્ય, આતમ ધર્મે નિશ્ચિન રાગ્ય ૬૬
 અદ્વિતિ ઋદ્ધિ લાગર, યાગ્યક ચેતન છે હાતાર,
 પરમાતમ પોતે તું ખાસ, ધર તું નિજ શક્તિ વિશ્વાસ,
 પામે ભવજલધિનો પાર, અદ્વિતિ ઋદ્ધિ લાગર ૬૭
 વળજે ચેતન શિવપુર વાટ, અરણ્ય ઠરણું રચજે હાટ,
 અન્તરગુણના ઘડજે ઘાટ, ધોળે કર્મમેલનો ઠાટ,
 બેસીશ નહિ ક્રમતિની ખાટ, વળજે ચેતન શિવપુર વાટ ૬૮
 ચાલ ચાલ ચેતન શિવપથ, વાચી સૂત્રો ને સદ્ગ્રંથ,
 વિષય વિકારો સર્વે ટળે, તાર્ત્વિક મુખ ચેતનનું મળે,
 મુમતિ પતિ આતમ તું કય, ચાલ ચાલ ચેતન શિવપથ ૬૯

અનિત્ય પર્યાયાર્થિક સાર, દ્રવ્યાર્થિકથી નિત્યાધાર,
 શુભાશુભ પુદ્ગલથી ભિન્ન, વર્તે દીન સત્તાથી જિન;
 મળીયુ દાણુ હવે ન હાર, અનિત્ય પર્યાયાર્થિક સાર ૭૦
 પુન પુન મનમન્દિર ધ્યાઈ, આતમ ધ્યાને શિવપુર પાઈ,
 ધ્યાને સિધ્યા સમળા જીવ, પામ્યા સિદ્ધ સનાતન શિવ,
 હરતા કરતા તવ શુષ્ક ગાઈ, પુન પુન મનમન્દિર ધ્યાઈ ૭૧
 હુ-તુ નો સહુ નાસે લેઈ, પરશ્વભાવી નાસે ખેઈ,
 શાશ્વત સિદ્ધ ધ્યાને ધરે, જય જય મગલમાલા વરે,
 કર્માદિઠેનો લોભે છેઈ, હુ-તુ નો મૌ નાસે લેઈ ૭૨

પ્રશસ્તિ

દાસપતિ જોમ પ્રેમે ગાઈ, સાબરમતીના કાઠે આઈ,
 મણિભાઈ પ્રેમાભાઈ વાસ, બેશ બગલો શીલે ખાસ,
 જોકે દિન ધ્યાને ચેતન ધ્યાઈ, દાસ પ્રતિ જોમ પ્રેમે ગાઈ, ૭૩
 ચિત્તની સ્થિરતા સુખને હેત, અનુભવ બહોતેરી સદેત,
 જવત ૧૬૬૪ સાલ, કાર્તિક વહી સાતમ મુરસાળ,
 દેહ બગલો ચેતન ચેત, ચિત્તની સ્થિરતા સુખને હેત ૭૪
 ચેતનનું સાચુ છે જ્ઞાન, માન માન શિક્ષા દિવ માન,
 અનુભવ મગલ વાળે તૂર, શાશ્વત લક્ષ્મી પામે શૂર,
 ભુદ્ધિસાગરે સિદ્ધિજ્ઞાન, ચેતનનું સાચુ ॥ જ્ઞાન ૭૫

સાર અમોઝે વિચાર્યો.

૬

(ભેરવી-આરા)

જાણી ગણી સાર અમોઝે વિચાર્યો,

આત્મજ્ઞાન આધારે

જાણી ગણી૦

પુરાણો વાઙ્મા ધણુ રે, વેદો વાઙ્મા વિચારો;

ઉપનિષદો ભગવદ્ગીતા રે, વાચી કાઢ્યો ઝે સારો

ખરેખર આત્મજ્ઞાન૦ ૧

કુશલ બાઈબલ વાચીયા રે, પડ્દશન મત ભારો,

સત્ય તત્ત્વ ઝે જાણીયુ રે, વીતરાગ જયકારો

ખરેખર આત્મજ્ઞાન૦ ૨

દિગ્ગજ શાસ્ત્રો ધણુ રે, જોવા વિચાર આવ્યારો,

રાગ દેવને કાઢવા રે, ધ્યાન માર્ગે છે ખ્યારો !

ખરેખર આત્મજ્ઞાન૦ ૩

વીર પ્રભુની વાણીથી રે, માહા જાણ્યા વિચારો,

આત્મજ્ઞાન ને ધ્યાનમા રે, આનંદ પ્રકટે અપારો !

ખરેખર આત્મજ્ઞાન૦ ૪

શ્યાદાક સત્તા મદી રે, અનંત ગુણનો ક્યારો,

ભુક્તિસાગર આતમા રે, ધ્યાતા યાવે ભવખારો !

ખરેખર આત્મજ્ઞાન૦ ૫

ભાવાર્થ—અનેક શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવામા આવ્યો તેમાથી સાર એ નીકળે છે કે-રાગ-દ્વેષનો નાશ કરીને આત્માની શુદ્ધિ કરવી અન્ય દર્શનીઓમા વેદ, ઉપનિષદો, ભગવદ્ગીતા, પુરાણો, સામ્યશાસ્ત્રો, ઇન્દ્રના તત્ત્વો, બાઈબલ, ફેરાન વગેરે વાગ્યા અને તેથી નિશ્ચય એ જ થયો કે-શ્રી મહાવીર પ્રભુએ આત્માની પરમાત્મ દશા પ્રાપ્ત કરવા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનો જે માર્ગ બતાવ્યો છે તે જ વીતરાગ પદ્ય ઉત્તમ છે આગમોનો સાર એ જ છે કે-જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની આરાધના કરવી આત્મજ્ઞાન થતા ક્યાદાદ દૃષ્ટિએ અનેક નયોની અપેક્ષાએ સત્ય તત્ત્વ શ્રદ્ધા કરવાની શક્તિ પ્રકટે છે સમ્યગ્દૃષ્ટિને એકાત શાસ્ત્રો પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ પરિણામ પામે છે

ૐ શાંતિ

[શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી સ ૧૯૧૭ ની
જેઠ વદી ૧૩ ની કાવરીમા પૃ ૨૩૫ મે લખેલું]

રસધના -
 અધ્યાત્મ જ્ઞાનદિવાકર-યોગનિષ્ઠ શાસ્ત્રવિશા
 આચાર્ય શ્રીમદ્ બુધિસાગરસૂરીશ્વર
 પ્રકાશક -
 શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળ - અંબિકા

ॐ अर्द्धम्

आत्मप्रकाश.

नत्वा स्मृत्वा जगदेव, श्रीवीर परमेश्वरम् ॥

आत्मप्रकाशशास्त्रस्य, व्याख्या पितृन्यते मया ॥ १ ॥

दुहा

परपरागम પામીને, પાઠે પંચાચાર ॥

રજોહરણ મુખવલ્લિકા, જૈનસૂત્ર અનુસાર ॥ ૧ ॥

વિવેચન—આ જગત્મા અનેક પ્રકારના ધર્મમાર્ગો પ્રવર્તે છે, પણ તેમાં પૂર્ણ સત્ય મળાયું નથી દુનિયામાં ત્રણસો વેસઠ પાખડીઓના મતો છે અને તેનું વિવેચન શ્રી સૂયગ શાસ્ત્ર વિગેરેમાં કર્યું છે દરેક મતોમાં સંપૂર્ણ અર્થે સત્યતા નથી, એવું જ્ઞાન જે વીતરાગપ્રકૃષિત તત્ત્વોને બાંહે છે, તેને યાય છે જે બંધો વીતરાગના વચન બાંહે છે તે દુનિયામાં કેતપત્ત ધ્યેષ્ઠા ધર્મ પાંચો, ઠે, જે એકાતવાદથી ભરપૂર છે, તેમાં ફસાતા નથી શ્રી વીતરાગપ્રકૃષિત સાત નયોનુ ગુરુગમ દ્વારા જ્ઞાન થતા સમ્યક્તત્ત્વનું શ્રદ્ધાન યાય છે, માટે બંધ પુરુષોએ ગુરુચરણની ઉપાસના કરવી જોઈએ સાધુ તરીકે પચમ પરમેષ્ઠીરૂપ ગુરુ નવકાર પદમાં જે જણાવ્યા છે, તેનું લક્ષણ પ્રથમ બાલજીવોના અર્થે કરે

આવે છે સાધુરૂપ ગુરુનુ લક્ષણ કહેવાનુ પ્રયોજન એ છે કે, શ્રી નાથુ મહારાજની જોળખાણુ યાય, અને તેમનુ જોળખાણુ થતા, તેમની વિનયભક્તિ થયે, અને તેમની વિનયભક્તિથી જ્ઞાન મળયે, અને જ્ઞાનથી સમક્તિની પ્રાપ્તિ થયે. ઉત્તરોત્તર આત્મા પરમાત્મ અવસ્થાની સન્નુષ્ણતાને બજયે જે કોઈ સાધુ પરપરાગમ પ્રાપ્ત કરી, પચમહાવ્રત ગુરુ પાસે ઉચ્ચરી, રજોહરણુ અને મુખવસ્ત્રિકારૂપ યતિલિંગને ધારણુ કરે અને જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર તેમજ વીર્યાચારનુ મમ્યગરીત્મા દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ બાવ પ્રમાણે રક્ષણુ કરે, અને જ્વાત્મસન્નુષ્ણતાને બજે, એવા મુનિરાજ વ્યવહારથી સાધુ કહેવાય છે વ્યવહારથી કથિત મુનિ વેષથી છવ ઉપાધિ ભાગંધા ન્યારો રહેવા પ્રયત્ન કરે છે વસ્ત્રો રક્તદ્વ ઘરમ એમ પણ કહ્યું છે, માઠ વેષ પણ બાવ-મુનિગુણુ પ્રાપ્ત કરવામા ઉપકારક છે શ્રી તીર્થ'કર ભાવાન્ પણ ગૃહસ્થાવાસનો ત્યાગ કરી, વ્યવહાર માધુપણુ શરૂ કરે છે કોઈ ગૃહસ્થ બાવમુનિના ગુણ સ્પર્શી બાવચારિત્ર પ્રાપ્ત કરી, કેવલજ્ઞાની બને, અને તેનુ આયુષ્ય વિશેષ હોય તો, અવશ્ય તેવા કેવલજ્ઞાનીને રજોહરણુ અને મુખવસ્ત્રિકા ધારણુ કરવી પડે છે શ્રીકૃર્માપુત્રને ગૃહસ્થાવાસમા કેવલજ્ઞાન થયુ, અને છ મહિના સુધી ગૃહસ્થાવાસમા રહ્યા, અને તે વાતની સ્પષ્ટતા થતા (આયુષ્ય મર્યાદા વિશેષ હતી માટે) કૃર્માપુત્રે રજોહરણુ અને મુખવસ્ત્રિકારૂપ વ્યવહારસાધુનો વેષ અગીકાર કર્યો આ ઠેકણે સમજવુ કે, તેમણે, નિશ્ચય ચારિત્ર પ્રાપ્ત છતા, પણ ઉપનૈશ્ચાધિકાર તથા જ્ઞાનદિમાળની સ્થિતિ

બળવવા અને તેથી અનેક છવોને લાભ થાય, તે માટે
વ્યવહારથી સાધુનો વેષ અગીકાર કર્યો વ્યવહારમાં વ્યવહાર
સાધુપણ બળવાન છે, વ્યવહારસાધુત્વના અગીકારથી
નિશ્ચયસાધુત્વ પ્રકટવું એ તો રાજમાર્ગ છે, અને એવો
માર્ગ સર્વે જગત્ છવોને અવલબનીય છે અને તેથી
સિદ્ધાંતકારે કહ્યું ॥ ૬—

ગાથા

एगदिनसपि जीरो, पण्वज्जमुवागओ अनन्नमणो ॥

जइवि न पावइ मुरुव, अउस्म वेमाणिओ होइ ॥ १ ॥

कचणमणिमोवाण, थममहस्मभूमिय सुवन्नतल ॥

जो फारिज्ज जिणहर, तओपि तउ सज्जमो अहिओ ॥ २ ॥

ભાવાર્થ—૧ કોઈ બ ય છવે એક દિવસની પણ અને
અચિત્તથી દીક્ષા અગીકાર કરી હોય, તે જો કદાપિ મુક્તિ
પામે નહિ તો પણ અવશ્ય આરાધક હોવાથી, વૈભાનિક થાય
છે કોઈ મનુષ્ય સહન તલવી શોભાયમાન સુવર્ણ તથા
મહિમય જિનમંદિર કરાવે, તેવી પણ તપ અને મજ્જમ-
માર્ગ વિશેષ છે, અલબત્ત, સવરમય ચારિત્રમાર્ગ ગૃહસ્થાવાસના
ધાર્મિક કૃત્યો કરતા અધિક છે, આત્માને સમ્યગ્મતિજ્ઞાન
તથા શ્રુતજ્ઞાન હોય, તો પણ વ્યવહારથી સાધુપણ અગીકાર
કરી પાળેલો ચારિત્રમાર્ગ વિશેષતઃ ઈર્મનો ક્ષય કરે છે દેવ-
તાઓને મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, તથા અનધિજ્ઞાન હોય
છે, તો પણ તેમનામાં વ્યવહારથી ચારિત્રગુણ અગી
કાર કરવાની ગતિ નથી, તેથી તેઓ મનુષ્યાવતારમાં જે

કોઈ વ્યવહારચારિત્ર અંગીકાર કરે છે તેમને નમસ્કાર કરે છે, તેમની સ્તુતિ કરે છે, ચોસઠ ઇંદ્રને પણ વ્યવહારચારિત્ર પાળનાર મુનિરાજ વદ છે, તે ગૃહસ્થજીવ મુનિરાજને વદન કરે જ તેમા શુ આશ્ચર્ય ! તીર્થ કર ભગવાન ધર્મમાર્ગ પ્રવર્તાવવા પ્રથમ સાધુમાર્ગમા જીવોને પ્રવેશ કરાવે છે, અને પોતે જીવ્ય જીવોને વ્યવહારચારિત્ર અંગીકાર કરાવે છે કેવલ જ્ઞાનીના હુકમને અનુસરી, સર્વ જીવોએ વ્યવહારચારિત્ર અંગીકાર કરેલા મુનિરાજોની વિનયભક્તિ કરવી તેમનાથી ઉન્નુપયમ ઉત્સૂત્ર પ્રવાપ કરવો નહિ કોઈ એમ કહે કે, હાલના સમયમા સાધુ નથી, સાધની નથી, આવક નથી, આવિકા નથી—એમ કહેનારને સધના બહાર છાડવો વ્યવહાર સાધુનો વેપ પણ જિનેશ્વરકથિત સૂત્રાનુસારે હોવો જોઈએ વ્યવહારચારિત્ર અંગીકાર કરવાથી, અનેક પ્રકારની સસારની ઉપાધિઓ દર થાય છે કાજળની કોટડીમા રહીને જેમ કાચરહિત રહેવું તેવું જ સસારવસ્થામા રહીને ઉપાધિરહિત રહેવું કઠિન છે ત્રણજ્ઞાને સુક્રા એવા, તીર્થ કર ભગવાન કે જેમને તે ભવમાં સુક્રા જવાનું છે, એમ જાણે છે, છતાં વ્યવહારચારિત્ર અંગીકાર કરે છે—તો અન્ય જીવ્ય જીવોએ તે અવશ્ય વ્યવહારચારિત્ર અંગીકાર કરવું અને વ્યવહાર ચારિત્રધર્મ અંગીકાર કરનાર મુનિરાજની સેવા—ચાકરી કરવી જે કોઈ વ્યવહાર સાધુ યવાકૃપ વ્યવહારનું ઉત્થાપન કરે છે, તે તીર્થનો ઉચ્છેદ કરી, મહામોહનીય કર્મ સમુપાજન કરે છે, માટે આત્માર્થી જીવોએ સુસાધુનું બહુમાન કરવું, અને સાધુ પદ અંગીકાર કરવાની ચાહતા કરવી;

સંસારને બંધનરૂપ માનવો. ગૃહસ્થાવાસમા છકાયના જીવોની હિંસા કરવી પડે છે, અને પચ્ચપ્રકારના અવતોનુ સેવન થાય છે. બ્યવહારચારિત્રાવસ્થામા પચ્ચપ્રકારના અવતોનો ત્યાગ કરવો પડે છે. ધર્મોપદેશ આપવાના અધિકારી પણ ગીતાર્થ સાધુ મહારાજ છે, પણ ગૃહસ્થ નથી તેથી આત્માર્થી જીવોએ માધ્યસ્થભાવ ધારણ કરવો ઉપદેશના વા બ્યાખ્યાનના અધિકારી મુનિરાજ છે શાસ્ત્રમા પણ કશું છે કે—

ગાથા

સવિગ્ગો ગીયજ્યો, મજ્જપ્પ્યો દશકાલમાવન્નૂ ॥

નાળસ્મ હોઠ દાયા, જો શુદ્ધપરુવગો માહ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—સ વિગ્ગ, ગીતાર્થ, માધ્યસ્થ અને દેશકાલભાવનો જાણુ જોવો. અને શુદ્ધપ્રરૂપક સાધુ તે જ જ્ઞાનનો હાતા જાણુવો. ગૃહસ્થાવાસમા રહીને ઉપદેશનો અધિકારી જીવ જની શક્તો નથી જ્યાં જ્યાં સૂત્રમા ધર્મકથાઓ આવી છે ત્યાં ત્યાં મુનિ રાજોએ ધર્મોપદેશ આપ્યો છે આવક વા સાધુમાર્ગનો ઉપદેશ કરવો, એ મુનિરાજનું કર્તવ્ય છે. ગૃહસ્થાવાસમા રહીને પણ અપવાદમાર્ગે—કોઈને કોઈ ગૃહસ્થજીવ, ગીતાર્થ મુનિરાજની નિશાએ સમજાવે તો પણ સૂત્રમા આવકને લજ્જાદા ગદિપદા કદ્યા છે, પણ ઉપદેશ વા ધર્મવ્યાખ્યાન આપનાર કદ્યા નથી. ગીતાર્થ મુનિ વિના ધર્મોપદેશ આપ્યાથી ઉત્સૂત્રપ્રરૂપણા, ધર્મ માર્ગલોપ, વગેરે દોષોત્પત્તિ થવાનો પ્રસંગ રહે છે, માટે જ્ઞાની—સદ્ગુરુચરણસેવાધીન રહી, જાણુ જીવોએ આત્મકથાણુ કરતુ,

અને એવા સદ્ગુરુ મુનિદ્વારા જ્ઞાન શ્રદ્ધા કરવું એ જ ઉદ્દેશ હૃદયમાં ધારણ કરવો.

દુહા.

આત્મધ્યાની પણ માધુ વા, શ્રાવક જે કો હોય ॥
પરમપથને પારમ્વી-કરે ન સશય કોય ॥ ૨ ॥

ભાગ્યાર્થ—જે કોઈ આત્મધ્યાન કરનાર સાધુ અગર શ્રાવક હોય, તે શ્રી વીતરાજપ્રકાશિત પરમ પન્થને જાણી પૂર્વોક્ત બાબતમાં કોઈ પણ પ્રકારનો સંશય કરતા નથી શ્રાવક ધર્મ અને સાધુ ધર્મ, તે બન્ને ધર્મનું પૂર્ણ રહસ્ય મમણ, આત્મધ્યાની શ્રાવક વા સાધુમાર્ગનો નિષેધ કરતો નથી સર્વજ્ઞ બે માર્ગ પ્રદ્ય્યા છે, તે યથાયોગ્ય છે કેવલજ્ઞાનીએ જે જે માર્ગ-સ્વરૂપ બતાવ્યું છે, તે તે સત્ય છે, એમ સમજી આત્મધ્યાની પોતે પ્રયત્નમાજી જોડાય છે, આત્મ તત્ત્વસન્નુષ્ઠ થવા સદ્ગુરુની ઉપાસના કર્યા કરે છે પોતાની શક્તિ હોય તો, માધુ ધર્મ સ્વીકારે છે, અને તેટલી શક્તિ ન હોય તો શ્રાવકનો ધર્મ સ્વીકારે છે પોતાનાથી જેટલું બને તેટલું કર્યા કરે છે, શ્રાવક કરતા સાધુને ધર્મધ્યાન તથા શુકવધ્યાનની પ્રાપ્તિ રાજમાર્ગથી જોતા વિશેષતઃ થાય છે ગૃહસ્થ દેશથી અવિરતિપણીનો ત્યાગ કરે છે, અને મુનિરાજ સર્વથા પ્રકારે અવિરતિપણીનો ત્યાગ કરે છે ઉપાધિરહિત દશામ ધ્યાન કરી શકાય છે ગૃહસ્થ સદાક્ષણ પ્રાય ઉપાધિ દશામા જીવન ગાળે છે, તેથી તેને ધ્યાનનો સંભવ અદ્ય છે, અને મુનિરાજ તો ॥ ચન, ઠામિની, સસારબંધવહાર વગેરેના ત્યાગી હોવાથી, તેઓને

આત્મધ્યાન માટે ઘણા વખત મળે છે, અને તેથી તેઓ ધર્મ
ધ્યાનાદિકનું વિશેષતઃ સેવન કરી શકે છે. આવક યોથા ગુણ
સ્થાનકમાં વા પચમગુણસ્થાનકમાં વર્તતા હોય છે, અને યોથા
તથા પાચમા ગુણહાણે ધર્મધ્યાન કહ્યું છે, તેથી આવકને પણ
આત્મધ્યાની કહ્યા છે, પણ આવકને ગુણહાણી મર્યાદા પ્રમાણે
ધ્યાન છે. ધ્યાનની મુખ્યતા મુનિમાર્ગમાં છે. મુક્તિ પ્રાપ્ત કર
વાનો આસન્ન^૧ ઉપાય મુનિધર્મ છે. મુનિધર્મથી સર્વ કમનો
નાશ થાય છે. આવક પણ સદાકાળ મુનિ શ્રવાની અંતરમાં બાવના
કરે. આત્મધ્યાની શબ્દનો પરમાર્થ જો છે કે, આવક વા સાધુ વર્ગ
ફક્ત આત્મધર્મ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળા હોય. મુનિરાજ
આત્મધર્મ સન્મુખ કેવી રીતે થાય છે તે બતાવે છે.

કુહા

દ્રવ્યાનુયોગે કરી, કરતા આતમધ્યાન ।

ચરણાનુયોગે કરી, વાહ્યાચારવિધાન ॥ ૩ ॥

યતે નિજપદ શૂન્યતા, ચલયે હાકહમાલ ।

યતે વાહ્યાચારમા, મચ તસ અરહદમાલ ॥ ૪ ॥

વેપ ગ્રહેથી શુ હુવે, અન્તર નહિ ઉપયોગ ।

અતર ઉપયોગી મુનિ, પામે નિજગુણ ભોગ ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ—મુનિરાજ દ્રવ્યાનુયોગના શાનથી આત્મધ્યાન કરે
છે, અને ચરણકરણાનુયોગથી બાહ્ય સાધુના આચારમાં તત્પર
રહે છે. અનુયોગ ચાર પ્રકારના છે ૧ દ્રવ્યાનુયોગ ૨ ગણિ

તાનુયોગ ઠ ચરણકરણાનુયોગ અને ૪ ધર્મકથાનુયોગ એ ચાર અનુયોગમા દ્રવ્યાનુયોગ તે તત્ત્વમય છે 'ત્રીવીથ'કર પ્રભુએ દ્રવ્યશુષ્કપર્યાયનુ સ્વરૂપ 'કહ્યું છે, તે દ્રવ્યની વ્યાખ્યા પડ્દ્રવ્યનો વિચાર અસ્મદીય 'પડ્દ્રવ્યવિચારનામા' અથ માથી ભેદ લેવો ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, કાલ અને અણુ એ પડ્દ્રવ્ય છે ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યનો ચલણ મહાય શુષ્ક છે ધર્માસ્તિકાયના અસખ્ય પ્રદેશ છે લોકાકાશવ્યાપી ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય છે ધર્માસ્તિકાયના પ્રતિ પ્રદેશે ચલણસહાયશુષ્ક રહ્યો છે ધર્માસ્તિકાય અનાદિકાળથી છે અને અનંત છે ધર્માસ્તિકાય અરૂપી છે, અણુવ છે પર દ્રવ્યમા પરિણમતુ નથી ધર્માસ્તિકાયના પ્રતિપ્રદેશે અનંત શુષ્કપર્યાય છે ધર્માસ્તિકાયમા સમયે સમયે એકેક પ્રદેશમા ઉત્પાદવ્યયની વર્તના થઈ રહી છે, તે જ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય પણ અસખ્યપ્રદેશી છે, સ્થિર થવામા સાહાય્ય આપવી, એ શુષ્ક અધર્મદ્રવ્યનો છે અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય લોકાકાશવ્યાપી છે તેના પ્રતિપ્રદેશે અનંત શુષ્કપર્યાય રહ્યા છે અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય અનાદિકાળથી છે અને અનંત છે જે વસ્તુ અનાદિ અનંત છે, તેના અન્ય કોઈ કર્તા નથી અધર્માસ્તિકાય અરૂપી છે તથા અણુવ છે તે પરદ્રવ્યમા પરિણમતુ નથી; અધર્મ દ્રવ્યના એકેક પ્રદેશમા સમયે સમયે અનંત ઉત્પાદવ્યયની વર્તના થયા કરે છે

ત્રીજી આકાશાસ્તિકાય દ્રવ્ય છે આકાશદ્રવ્ય લોક તથા અલોકમા સર્વવ્યાપી છે અવગાદો ગાગાસ અવકાશ આપવો, એ જ આકાશનું લક્ષણ છે સર્વ દ્રવ્યને રહેવાની સ્થિતિ આકા

‘શમા’ છે લોકાકાશમા પચ દ્રવ્ય છે અલોકાકાશમા તો ફક્ત
એક આકાશ દ્રવ્ય છે આકાશના અનંતપ્રદેશ છે લોકાકાશના
અસંખ્યપ્રદેશ છે અલોકાકાશના અનંતપ્રદેશ ॥ આકાશદ્રવ્ય
અનાદિઅનંત છે આકાશ અરૂપી છે, અણુવ છે, તેના પ્રતિ
પ્રદેશે સમયે સમયે ઉત્પાદ વ્યય થયા કરે છે આકાશ દ્રવ્ય
અન્ય દ્રવ્યમા પરિણમતું નથી

ચોથું દ્રવ્ય પુદ્ગલસ્થિતકાય છે પુદ્ગલ પરમાણુ અનંત
છે, પ્રત્યેક પરમાણુમા એક વર્ણ, એક ગંધ, એક રસ અને
બે રૂપશી રહ્યા હોય છે બે પરમાણુ ભેગા થાય ત્યારે દ્વયણુક
કહેવાય છે ત્રણ પરમાણુ ભેગા થાય, ત્યારે ત્ર્યણુક રકધ થાય
છે અસંખ્ય પરમાણુ ભેગા થાય ત્યારે અસંખ્યાતાણુક કહેવાય
॥ અનંતપરમાણુ ભેગા થાય ત્યારે અનંતાણુક પુદ્ગલરકધ
કહેવાય છે આઠકર્મની વર્ગણાઓ પણ આવા પુદ્ગલ પરમાણુ
ઓથી બની હોય છે ઔદારિક વર્ગણામા અનંત પરમાણુઓ
હોય છે તેનાથી વૈકલ્પિકવર્ગણામા અનંતપરમાણુ વિશેષ હોય છે
તેના કરતા આહારક વર્ગણામા અનંતપરમાણુ વિશેષાધિક છે
તેના કરતા તૈજસ વર્ગણામા અનંતપરમાણુ વિશેષાધિક છે એમ
જાણ વર્ગણા તથા આસોઆસ વર્ગણા અને મનો વર્ગણા અને
આઠમી કાર્મણ વર્ગણામા ઉત્તરોત્તર અનંતાનંતવિશેષાધિક પર
માણુઓ રહ્યા હોય છે આ આઠ વર્ગણાઓ થોડા રાજલોકમા
બરી છે દરેક જીવ-આ આઠ વર્ગણાઓને ઘડણુ કરે છે,
અને પછી તેને ત્યાગે છે આઠ કર્મ પણ પુદ્ગલ પરમાણુઓના
રકધોથી બન્યા ॥ ૭ લેશ્યાઓ પણ પરમાણુઓના રકધોથી
બની હોય છે પાચ પ્રકારના શરીર પણ પુદ્ગલ પરમાણુઓના

સ્કંધોથી બને છે પુદ્ગલ સ્કંધના બે ભેદ છે એક સચિત્ત પુદ્ગલ સ્કંધ અને બીજો અચિત્ત પુદ્ગલસ્કંધ તેમા જીવની સાથે લાગેલા સ્કંધોને સચિત્ત પુદ્ગલ સ્કંધ કહે છે, અને જે જીવના પ્રવેશોની સાથે નથી લાગ્યા તેને અચિત્ત પુદ્ગલ સ્કંધ કહે છે મચિત્ત અને અચિત્ત પુદ્ગલ સ્કંધો પણ એકઠા મળે છે અને પાછા વિખરાઈ જાય છે સ્કંધ પણ પુદ્ગલ દ્રવ્યના પર્યાય કહેવામા આવે છે પુદ્ગલ સ્કંધ અનિત્ય છે પૃથિવી, જલ, અગ્નિ અને વાયુ તત્ત્વરૂપે પણ પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરિણમે છે, 'આર તત્ત્વમય સ્થિતિ તે પણ પુદ્ગલ સ્કંધોની છે છકાયરૂપે પણ પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરિણમે છે પુદ્ગલ દ્રવ્ય રૂપી છે અનાદિકાળથી પુદ્ગલદ્રવ્ય છે અને તેનો અંત નથી, માટે તે અનંત છે કર્તા કોઈ અન્ય ઇન્દ્ર નથી જે વસ્તુ અનાદિ છે, તેનો બનાવનાર કોઈ હોતો નથી પ્રત્યેક પરમાણુમા સમયે સમયે ઉત્પાદ વ્યય થયા કરે છે પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરિણામી કહેવાય છે, પુદ્ગલ દ્રવ્ય વ્યવહારથી જીવની સાથે પરિણામી છે, પણ નિશ્ચયથી પરિણામી હોત, તો પુદ્ગલદ્રવ્યથી બિન્ન કોઈ આત્મા થાત નહિ અનેક જીવો પુદ્ગલ દ્રવ્યથી બિન્ન થાય છે, માટે પુદ્ગલ દ્રવ્ય વ્યવહારથી જીવની સાથે પરિણમે છે જેમ દ્રવ્ય અને જલ પરસ્પર પરિણમે છે તેમ અનાદિકાળથી આત્માની સાથે કર્મરૂપ પુદ્ગલ પરિણમ્યુ છે કર્મ પુદ્ગલ સ્કંધો અનિત્ય છે, કારણ કે, તે મળે છે અને વિખરે ॥ પુદ્ગલ પરમાણુઓ જઠ છે અન્ય દ્રવ્યનું પોતાનું સ્વરૂપ જાણવાનો પુદ્ગલ દ્રવ્યમા સ્વભાવ નથી પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપ અનંત પરમાણુઓમા નિત્યપણુ અને અનિત્યપણુ કહ્યું છે નૈયાયિકોએ પરમાણુઓને એકત્રે

નિત્યપણુ અને અનિત્યપણુ કહ્યું છે દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ
 નિત્યપણુ અને પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ અનિત્યપણુ રહ્યું
 છે-એમ સર્વજ્ઞે કહ્યું છે-એક જ પરમાણુમા એક સમયે નિત્ય
 ત્વપણુ અને અનિત્યત્વપણુ રહ્યું છે પરમાણુમા રહેલા વસ્તુ,
 ગંધ, રસ અને સ્પર્શના પર્યાય ફેરે છે, માટે અનિત્યત્વપણુ
 રહ્યું છે પરમાણુરૂપ દ્રવ્ય છે તે પર્યાયના ફેરફારથી પણ
 પોતે બદલાતુ નથી, માટે તે પરમાણુ દ્રવ્યપણે નિત્ય છે,
 જગત્મા અનંત પરમાણુઓ છે પરમાણુઓથી બનેલા પુદ્ગલ
 રક ધો. કેટલાક દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને કેટલાક દૃષ્ટિગોચર
 થતા નથી પરમાણુઓમા ગમનશક્તિ રહી છે, તેથી તે ગમન
 શક્તિ પરમાણુથી બનેલા રક ધોમા પણ આવે છે ઉદ્યોત,
 તાપ, પ્રતિબિંબ, ટાંઢ, છાયા એ સર્વ પુદ્ગલ દ્રવ્યના રક ધો
 છે શબ્દગુણમાત્રાશ નૈયાયિકે શબ્દગુણ આકાશનો એમ કહે
 છે પણ તે તેમની જૂવ છે કારણ કે, આકાશદ્રવ્ય અરૂપી છે
 અને શબ્દ તો રૂપી છે, આકાશ તો અગતિમાન છે અને શબ્દ
 તો ગતિમાન છે વગી શબ્દ તો મુખાદિ પ્રયત્નજન્ય છે,
 તેથી તે આકાશનો ગુણ નથી વળી હાલના સમયમા શબ્દ
 ગતિમાન રૂપી છે, તેની સાબિતીમા ફોનોગ્રાફ અને ટેલી-
 ફોન વિગેરેને જોઈ લ્યો શબ્દ રૂપી છે અને તે પુદ્ગલ દ્રવ્ય
 છે, એમ અનેક હેતુઓથી સિદ્ધ થાય છે આ સ્થળે તેની
 ઘણી ચર્ચા કરવી તે યોગ્ય નથી પુદ્ગલ દ્રવ્ય રૂપી છે તેનો
 સ્વભાવ સડણ, પડણ અને વિધ્વંસનનો છે, પુદ્ગલ દ્રવ્ય
 અણુવ છે લોકાકાશમા પુદ્ગલ દ્રવ્યની સ્થિતિ છે પુદ્ગલ
 દ્રવ્યમા ઘણી શક્તિ રહી છે, પણ તે આત્મિકશક્તિ કરતા

જુદા પ્રકારની છં ઘર, હાટ, શરીર, ઇન્દ્રિય, મહેલ, પૃથ્વી, રથ, ધન એ સર્વ પુદ્ગલદ્રવ્યના સ્વરૂપ છે, પુદ્ગલદ્રવ્યમાં મળવાની અને વિખરવાની સ્વભાવથી શક્તિ રહી છે પુદ્ગલ દ્રવ્યના મોટા મોટા પર્યાયરૂપ આકારો દેખી આપણે અજ્ઞાનથી વિચારીએ છીએ કે, અહો ! આવા મોટા આકારો કેાણે કર્યા હશે ? તેનો કર્તા અન્ય કેાઈ હોવો જોઈએ ? પણ જ્ઞાનદષ્ટિ ન્યાય થાય છે અને આની રીતે પુદ્ગલદ્રવ્યનું સ્વરૂપ સમજવામાં આવે છે ત્યારે માલૂમ પડે છે કે, પુદ્ગલદ્રવ્યમાં જ મળવાની એને વિખરવાની શક્તિ રહી છે કેાઈ એમ કહેશે કે, પરમાણુદ્રવ્યના પર્વત આદિ મોટા મોટા આકાર બનાવનાર ઇશ્વરની શક્તિ માનવી જોઈએ, આવી રીતે કેાઈ કહે તો તેની જૂલ છે, કારણ કે, તેની પર્વતાદિ મોટા પર્યાયરૂપે થવાની શક્તિ પુદ્ગલદ્રવ્યમાં ન હોત તો ઇશ્વરશક્તિની કંપના કરવી પડત પણ એવી શક્તિ પુદ્ગલદ્રવ્યમાં રહી છે, માટે ઇશ્વર શક્તિની જરૂર રહેતી નથી ઇશ્વરની શક્તિ તો ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે, તે જડ જે પુદ્ગલ પરમાણુઓ તેને એકઠા કરવા જુદા કરવા આદિ કાર્ય કરી શકતી જ નથી દૂધનો દહિઉપ પર્યાય થવાની શક્તિ-સ્વભાવ તો દૂધમાજ છે પણ કેાઈ ઇશ્વરે દૂધનો દહિરૂપ પર્યાય કર્યો નથી ઇશ્વરની શક્તિથી અસુક મોટું વિગેરે થાય છે, તેમ કહેવું તે તો અજ્ઞાનથીજ છે જ્યારે દરેક દ્રવ્યનો ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવ છે ત્યારે અન્ય દ્રવ્યનું કાર્ય અન્ય દ્રવ્ય કેમ કરી શકે ? અગ્નિમાં ઉષ્ણતા સ્વભાવેજ રહી છે તેનો કર્તા અન્ય (ઇશ્વર) નથી જલમાં શીતતા સ્વભાવે રહી છે, તેનો કર્તા અન્ય ઇશ્વરરૂપે

નથી તેમ ષટ્દ્રવ્યના સમૂહરૂપ આ જગતનો કર્તા અન્ય
 (ઇશ્વર) નથી, પણ પ્રત્યેક દ્રવ્ય પોતપોતાના ધર્મનો કર્તા
 છે અમુક અમુક પદાર્થ લેગા કરીએ ત્યારે લાલરંગ બને
 છે, તેમ પુદ્ગલ રક ધોના લેગા ચવાથી મોટા મોટા પર્વતો
 વગેરે બને છે પુદ્ગલદ્રવ્યના મહાન પર્વાય ચવામા પુદ્ગલ
 દ્રવ્ય જ કારણીભૂત છે પુદ્ગલ દ્રવ્યમા વિચિત્ર શક્તિઓ રહી
 છે એક તલમાત્ર હલાહલ વિષથી, મોટા મોટા હાથીઓના પ્રાણ
 નાશ પામે છે, ત્યારે વિચારો કે પુદ્ગલમા કેટલી શક્તિ રહી
 છે ? બિજા બિજા વસ્તુ, ગદ્ય, રસ અને રૂપરંગને લઈ પુદ્ગલ
 રક ધો. પણ બિજા બિજા શક્તિવાળા બનેલા હોય છે, અને તેથી
 પુદ્ગલદ્રવ્યના પર્વાયો પણ પરસ્પર એક બીજાથી વિરુદ્ધ
 સ્વભાવવાળા હોય છે, કેટલાક પુદ્ગલો શરીરમા રુધિરરૂપે
 પરિણમે છે, અને કેટલાક પુદ્ગલો શરીરમા ધાતુરૂપે
 પરિણમે છે વળી કેટલાક પરમાણુ પુદ્ગલોનો અસ્થિરૂપ
 પરિણામ બને છે કેટલાક પુદ્ગલોપરસેવારૂપે પરિણમે છે
 એમ પુદ્ગલ દ્રવ્યના પર્વાયોનો પરિણામ બિજા બિજારૂપે પરિ-
 નામ્યા કરે છે ચેલકીના પુદ્ગલો સાકરરૂપ પરિણામને ધારણ
 કરે છે દૂધરૂપ પુદ્ગલો દહિરૂપ પર્વાય પરિણામને ધારણ
 કરે છે અપ્કાયના પુદ્ગલો વરાળરૂપ પરિણામને ધારણ કરે
 છે અનેક પ્રકારના ઔષધોરૂપ પુદ્ગલપર્વાયોથી, અનેક પ્રકાર-
 ના રોગો મટે છે જ્વરના ઔષધથી જ્વરોત્પાદક પુદ્ગલ-
 રક ધોની શાંતિ થાય છે કોઈ મનુષ્યને સર્પ કરડે છે ત્યારે
 તેના શરીરમા સર્પવિષના પુદ્ગલોનો પ્રવેશ થાય છે, તે જ
 વિષ પુદ્ગલોના પ્રતિપક્ષી ઔષધરૂપ પુદ્ગલોથી નાશરૂપ

વિપરિણામ થાય છે કેાઈ મનુષ્યની આગળીએ વૃથ્વિક કરડયો હોય છે, અને ત્યાથી તેના હસ્તમા લોહી મારફત વિષના પુદ્ગલો પ્રસરે છે, ત્યારે તેજ વિષપુદ્ગલોનો તેના ઔષધરૂપ પ્રતિપક્ષી પુદ્ગલોથી શાતભાવ થાય છે, અર્થાત્ તે વિષના પુદ્ગલો બહાર નીકળી જાય છે, વા શરીરમા જ વિષતાને છોડી અન્ય રૂપે પરિણમે છે, એમ જણાય છે આ ઉપરથી વિચારો કે પુદ્ગલોમા જ સ્વભાવત કેવા પ્રકારની શક્તિ રહી છે કેાઈ મનુષ્યની આખ દુ ખે છે ત્યારે તેની ચક્ષુ રક્ત પુદ્ગલવાળી દેખાય છે ત્યારે તે રક્ત પુદ્ગલો ઉપશાત કરવા સાથે અન્ય પ્રતિપક્ષી ઔષધરૂપ પુદ્ગલોને ચક્ષુમા આજતા, તુરત રક્ત પુદ્ગલોનો શાતભાવ થાય છે હરેક વનસ્પતિના પુદ્ગલોમા સ્વભાવત એક બીજાની વિરુદ્ધ એવા પ્રકારની શક્તિ, વર્ણ-ગ ધરસંસ્પર્શની વિભિન્નતાએ રહ્યા કરે છે તેમજ પુખ્ત અને પાપના પુદ્ગલો પરસ્પર વિરુદ્ધ સ્વભાવવાળા હોય છે પુરુષના પુદ્ગલો જ્યાં શાન્તાવેદનીયના હેતુ થાય છે ત્યારે પાપના પુદ્ગલો અશાન્તાવેદનીયના હેતુભૂત થાય છે ચૌદ રાજલોકમા પુદ્ગલસ્કંધો સઠાકાળે વર્તે છે વિશ્વસા મિશ્રસા અને પ્રયોગસા આ ત્રણ પ્રકારે પણ પુદ્ગલોજ પરિણમે છે પુદ્ગલ સ્કંધો અનેકરૂપે પરિણમે છે શુભપુદ્ગલો અશુભરૂપે પણ પરિણમે છે, અને અશુભ પુદ્ગલો છે, તે શુભ રૂપે પણ પરિણમે છે મિટ પુદ્ગલો અમિટરૂપે પરિણમે છે, અને અમિટ પુદ્ગલો મિટરૂપે પરિણમે છે સુગંધી પુદ્ગલો ક્ષણમા દુર્ગંધરૂપે પરિણમે છે, અને દુર્ગંધના પુદ્ગલો નિમિત્ત પામી, ક્ષણમા સુગંધરૂપે

પરિણમે છે અધકારના પુદ્ગલો અજવાળાકે પરિણમે છે, અને અજવાળાના પુદ્ગલો અધકારકે પરિણમે ■ નૈયાયિક તેજના અભાવને તમ માને છે, પણ તેની તે જૂઠું છે તેજનો અભાવ તે અધકાર નથી, પણ અધકાર પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે જેમ તેજની ઉત્પત્તિ અને વિલય છે, તેમ અધકારની પણ ઉત્પત્તિ અને વિલયતા છે તેજના પુદ્ગલોથી અધકારના પુદ્ગલોનો નાશ થાય છે જેટલા જેટલા ભાગમા તેજના પુદ્ગલો હોય છે, તેટલા ભાગમા અધકારના પુદ્ગલો ‘તેજ’ રૂપે ક્ષણમા પરિણમે છે પુદ્ગલદ્રવ્યમા અદ્ભુત પરિણમનશક્તિ છે, તેથી અધકારના પુદ્ગલો ક્ષણમા ‘તેજ’ રૂપે પરિણમે, એમા આશ્ચર્ય નથી વળી રાત્રિ પડના તેજના પુદ્ગલો પણ અધકાર રૂપે પરિણમે છે પુદ્ગલ રક ધોમા નાશ અને ઉત્પાદપણ રહ્યું છે જે કંઈ પદાર્થ જ નથી તેનામા ઉત્પાદ અને નાશ હોતો નથી જેમ આકાશકુસુમનુ દહાત તે જ પ્રમાણે અધકાર જે પદાર્થ ન હોત, તો તેમા ઉત્પાદવ્યથ થાત જ નહીં, અને ઉત્પાદવ્યથ તો થાય છે, માટે તે પુદ્ગલ રક ધ છે એમ ન્યાયથી પણ સિદ્ધ કર છે અને આગમપ્રમાણ આ પ્રમાણે કહે છે—

ગાથા

સદ્વયારુઝ્જોત્ર, પમાહાવાતવેદિયા

વન્નગધરસાફાસા, પુમ્મલાણ તુ લક્ષણ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—ચન્દ્ર, અધકાર, ઉજોત, પ્રભા, છાયા, આતપ, વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ એ પુદ્ગલોનુ લક્ષણ છે અનેક પ્રકારના દાડના જોળાઓ પણ પુદ્ગલ રક ધોનોજ પરિણામ છે

કેટલાક પુદ્ગલો સારી અસર, આત્મામા ઉત્પન્ન કરે છે અને કેટલાક પુદ્ગલો નકારી અસર, આત્મામા ઉત્પન્ન કરે ॥ કસ્તૂરીરૂપ મુગધ પરિણામને પામેલા પુદ્ગલો જ છે, અને લસણ રૂપ દુર્ગંધ પરિણામને પામેલા પણ પુદ્ગલો જ છે

હઠકવાવાળા કૃતરાના વિષના પણ પુદ્ગલો જ છે હઠકાયા કૃતરાના વિષના પુદ્ગલોની ઘણી પરપરા કેળાય છે હઠકાયા કૃતર જેને કરડે તે મનુષ્ય પણ હઠકાયા થાય છે વળી તે મનુષ્યને હઠકવા થતા તે જેને કરડે તેને પણ હઠકવા થાય છે. પાપાર ભક્ત્યોથી પાપના પુદ્ગલોની પ્રવૃત્તિ પણ હઠકાયા કૃતરાના વિષ સદૃશ જ છે, માટે સર્વ પાપોના હેતુઓનો ત્રિધા યોગે ત્યાગ કરવો જોઈએ બકરીને સર્પ કરડે છે, તો મરતી નથી અને વૃશ્ચિકા જે બકરીને કરડે છે તો બકરી, પ્રાણી ત્યાગ કરે છે, આ સામળેવી વાતમા પણ વિચારીએ તો પુદ્ગલોનો જ પરિણામ છે બકરીના શરીરમા સર્પના વિષના પુદ્ગલોની અસર થાય નહિ, એવા પ્રકારના પ્રતિપક્ષી પુદ્ગલોની હાનતી ॥ તેથી સર્પવિષના પુદ્ગલો પોતાની અસર કયા વિના ઉપશાંત થાય છે અનેક પ્રકારે પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરિણામ છે એક કૃષ્ણ પરમાણુ દાખલા તરીકે લ્યો, અને એક રક્ત પરમાણુ દાખલા તરીકે લ્યો કૃષ્ણ પરમાણુમા રક્ત ગુણની નાસ્તિતા છે, અને રક્ત પરમાણુમા કૃષ્ણ ગુણની નાસ્તિતા છે પોતાને ગુણે નાસ્તિતા છે અને પરગુણની પોતાનામા નાસ્તિતા એક સમયમા આવે છે એમ એક જ કૃષ્ણ પરમાણુમા અસ્તિતા અને નાસ્તિતા એક સમયમા રહી છે કૃષ્ણ ગુણવાળા પરમાણુમા

અસ્તિતા અને નાસ્તિતાના યોગે સમસાગી ઉત્પન્ન થાય છે એમ એકેક પરમાણુમા પ્રત્યેક વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શને આશ્રયી સમસાગી ઉત્પન્ન થાય છે એમ પરમાણુ દ્રવ્યમા નિત્ય અને અનિત્ય તેમજ એક અને અનેક તેમજ ભેદ અને અભેદ આદિની સમસાગીઓ કરી હોય તો અનેક સમસાગીનો અવતાર થાય છે પરમાણુઓ અનત છે અને પરમાણુ દ્રવ્ય અનાદિ અનત છે પરમાણુરૂપ પુદ્ગલ દ્રવ્યનો જનાવનાર કોઈ નથી જે વસ્તુ દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ અનાદિઅનત હોય છે, તેનો અન્યકર્તા હોતો નથી પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરમાણુપણે નિત્યદ્રવ્ય છે તે પરમાણુ દ્રવ્યનો ત્રિકાવમા નાશ થતો નથી, માટે તે નિત્ય છે જે વસ્તુ નિત્ય હોય છે તે અનાદિઅનત હોય છે પુદ્ગલ પરમાણુઓ પણ દ્રવ્યપણે નિત્ય છે, માટે તે અનાદિ અનત છે અનાદિ વસ્તુનો ઉત્પન્નકર્તા અન્ય કોઈ નથી પુદ્ગલ દ્રવ્યથી આત્મગુણનો ધાત થાય છે પુદ્ગલદ્રવ્યથી આત્મ ગુણનું આવરણ થાય છે, તેનું દ્વિત નીચે મુજબ સમજવું

જેમ મદિરા રૂપી છે, તથા મદિરાના અણુઓ પણ જડ છે-પુદ્ગલ છે, પણ મદિરાપાન કરવાનો આત્માનો જ્ઞાનગુણ અરૂપી છે, તેનું આચ્છાદન થાય છે, તથા ચક્ષુની અદ્દર ગોલકમા અસંખ્ય પ્રદેશ આત્માના છે તે પ્રદેશોમા ચમુદર્શ નાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ યોગે ચમુદર્શન ગુણ આત્માનો છે, તોપણ તે ગુણનું આવરણ-પડલ વિગેરે પુદ્ગલ પદાર્થો થાય છે, માટે અનેક દ્વિતોથી સિદ્ધ થાય છે કે આત્મગુણનું આચ્છાદન પુદ્ગલ રૂકોથી થાય છે તેમજ ક્ષયોપશમશાવીય

મતિજ્ઞાનનો વિકાસ બ્રાહ્મી વિગેરે ઔષધિયોના ભક્ષણથી થાય
 ૥ ક્ષયોપશમભાવીયજ્ઞાનમા પુદ્ગલ રક ધો કથચિત્ નિમિત્ત
 કારણરૂપે ઉપકારક પણ થાય છે પુદ્ગલ દ્રવ્ય મક્રિય છે, તેથી
 પરમાણુઓ એક સ્થાનેથી અન્યસ્થાને ગમન કર્યા કરે ૥
 પુદ્ગલદ્રવ્યના યોગે આત્મા પણ એક ગતિમાથી અન્યગતિમા
 જઈ શકે છે પુદ્ગલ રક ધો અનેકરૂપે પરિણમેલા દૃષ્ટિગોચર
 થાય છે પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાડિકાય, વનસ્પ-
 તિકાય અને ત્રસકાયરૂપે પણ પુદ્ગલ રક ધો જ પરિણમ્યા છે
 ઋતુવતી સ્ત્રીના શરીરની છાયાના પુદ્ગલોથી અડદના
 પાપડ ફાટી જાય છે તેથી સમજાય છે કે છાયાના પુદ્ગલો
 મા પણ ઘણી શક્તિ રહી છે જે લોકો છાયાના પુદ્ગલો
 નથી માનતા તેઓને આ દૃષ્ટાંત વિચારી જોતા મનાશે સ્ત્રીના
 આસને બ્રહ્મચારી પુરુષે જે ઘડી પછી બેસવું, તેનું કારણ પણ
 એ છે કે જે સ્થાને સ્ત્રી બેઠી હોય છે, તે સ્થાને વિષયના
 કેટલાક પુદ્ગલો બહાર નીકળેલા હોય છે, તે પુદ્ગલોનો સબંધ
 પુરુષના શરીરની સાથે થતા વિષયના પુદ્ગલો શરીરમા પ્રવેશ
 મનમા ખરાબ બસર કરે છે જે ઘડી પછી વિષયના પુદ્ગલો
 સ્ત્રીના ગયા બાદ નષ્ટપ્રાય થઈ જાય છે, માટે અનુભવથી જોતા
 પુદ્ગલોના વિચિત્ર સ્વભાવ માલૂમ પડે છે જેણે ફોનોગ્રાફ ચ
 પ્રત્યક્ષ જોયું હશે તેને માલૂમ પડશે કે તેમા આપણે જે
 જો-નીએ છીએ, તેવા જ સ્વરથી ફોનોગ્રાફ ચત્ર સામું જો-
 જવાબ આપે ૥ પોતાના મુખમાથી જે જે શબ્દો નીકળે
 તે તે શબ્દના પુદ્ગલોને ધારણ કરવાની તે ચત્રમા શક્તિ હો
 છે આરીસામા મુખ જોતા, સામું દેખાય છે તે મુખનું પ્રતિ

બિબ છે, અને તે પુદ્ગલ સ્કધોથી તેવા જ પ્રકારનું બની
 જાય છે જે મનુષ્યો છળીએ પાડે છે, તેમા પણ અસલ વસ્તુ
 સદૃશ અન્ય પુદ્ગલો જ ગોઠવાય છે, તેમજ આત્મા જે જે
 રાગ અને દ્વેષના વિચારો કરે છે, તેથી કર્મરૂપ પુદ્ગલસ્ક ધોને
 પોતાના પ્રદેશોની સાથે બહણુ કરે છે જેવો વિચાર તેવાજ
 કર્મનું બહણુ, જેમ જેવો મનુષ્ય તેવા જ આકારની છબી પડે
 છે, તે પ્રમાણે આત્મા જેવા શુભ વા અશુભ વિચાર કરે છે
 તેવા જ કર્મ બહણુ કર્યા કરે છે અનાદિકાળથી કર્મ, આત્માની
 સાથે વર્તે છે હરેક ગતિમા આત્મા, આઠ કર્મના કેટલાક પુદ્ગલો
 બહણુ કરે છે, અને છોડે છે શુભ અને અશુભ વિચારોથી
 સમજમા વા અણુસમજમા પણ આત્મા પુણ્ય અને પાપરૂપ
 પુદ્ગલો બહણુ કર્યા કરે છે રાગદ્વેષના વિચારયોગે કર્મ બહણુ
 થાય છે રાગ દ્વેષનો કર્તા આત્મા છે, તેથી રાગ દ્વેષયોગે
 બહણુ થતા કર્મનો કર્તા પણ આત્મા બને છે જ્યારે આ
 પ્રમાણે સ્વભાવે જ પુદ્ગલોમા પોતાની મેળે પરિણમ-
 વાની શક્તિ રહી છે, ત્યારે અન્ય ઇશ્વર કર્મ બહણુ
 કરાવે છે-વિગેરે જે કલ્પના કરવી, તે અજ્ઞાનતાનું
 કારણ છે જુઓ નાળીયેરનું પાણી કેવું સરસ છે, પણ તેજ
 પુદ્ગલોમા કપુરના પુદ્ગલો મેળવીએ તો બનેનો થયેલો વિકાર
 અશુભ થાય છે પરમાણુઓથી બનેવા પુદ્ગલ સ્કધોનો જેમ
 જેમ અનુસવ કરીએ છીએ તેમ તેમ તે સળધી વિશેષ વિશેષ
 જ્ઞાન પ્રકટ થતું જાય છે જે મનુષ્યને પ્રમેહરોગ થાય છે,
 તેના પેશાબમા પણ પ્રમેહરોગના પુદ્ગલો હયાતી ધરાવે છે,
 તેથી પ્રમેહથી મનુષ્યના પેશાબ દ્વારા અન્ય પુદ્ગલો તેમજ

છે, તો તે પ્રમેહરોગના પુદ્ગલો પેશાબ કરનાર પુરુષની ઉપસ્થ
 ધન્દ્રિયદ્વારા શરીરમાં દાખલ થઈ તે પુદ્ગલો પોતાની વૃદ્ધિ કરે
 છે, અને પ્રમેહરોગ કરે છે (પ્રમેહી વિગેરે ચેપી રોગ
 વાળા પુરુષના પેશાબની ઉપર પેશાબ કરતાં પણ રોગના પુદ્ગ
 લો બીજાને લાગી શકે છે, માટે બનતી સગવડે અન્યે કરેલા
 પેશાબ ઉપર પેશાબ કરવો નહીં) વળી પેશાબ ઉપર પેશાબ
 કરવાથી જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે, માટે પેશાબ ઉપર પેશાબ
 કરવો નહીં સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી આવા સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોના પરિણામો
 સમજવામાં આવે, તો આત્મા સારો અનુભવ મેળવી શકે
 અમુક રોગી પુરુષનો શ્વાસ લેવો નહિ એમ કોઈ સ્થાને દેખાડ્યું
 છે, તેનું કારણ પણ શ્વાસના પુદ્ગલોથી થતી ખરાબ અસરજ
 છે, ક્ષયવાળા પુરુષની સતતિને પણ ક્ષયરોગ પ્રાપ્ત થાય છે,
 તેમાં પણ પુદ્ગલોનીજ થતી અસર છે જે પિતાના શરીરમાં
 રોગો હોય છે તે રોગો પુત્રના શરીરમાં પણ દેખવામાં આવે
 છે, તેનું કારણ રોગના પુદ્ગલોને પરપરાએ પુત્રના શરીરમાં
 પ્રવેશ અમુક રીતિએ થાય છે તેજ છે—ઇત્યાદિ સર્વ પુદ્ગલો
 નો સ્વાભાવિક વિચિત્ર પરિણામ બળવો હવે કાલ દ્રવ્યનું
 સ્વરૂપ કહે છે—કાલદ્રવ્ય ઔપચારિક છે, કાલ કંઈ પ્રદેશ સમૂહ
 રૂપ નથી માટે તે દ્રવ્ય નથી કાલના ત્રણ ભેદ છે અતીત,
 અનાગત અને વર્તમાન કાલદ્રવ્યનું એમ સામાન્ય સ્વરૂપ
 કહ્યું જીવદ્રવ્ય અનત છે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય
 અને ઉપયોગ એ જીવનું લક્ષણ છે કહ્યું છે કે—

ગાથા

નાભ દસળ ચેવ । ચરિત્ત ચ તવો તહા ॥

વીરિય ટગઝોગો અ । ઇય જીવસ્સ લલ્લલ્લ ॥ ૧ ॥

જીવ એ પ્રકારના છે, સંસારી તથા સિદ્ધ તેમાં સંસારી જીવના એ લેહ છે ૧ ત્રસ અને ૨ સ્થાવર તેમાં સ્થાવરના પાંચ લેહ છે, ૧ પૃથ્વીકાય, ૨ અણ્કાય, ૩ તેડકાય, ૪ વાયુકાય, ૫ વનસ્પતિકાય, તેમજ ત્રસ જીવના દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પચેન્દ્રિય એ ચાર લેહ છે એમ જીવના પાંચશે ત્રેસકં લેહ થાય છે. ચેતના લક્ષણથી જીવ એક પ્રકાર છે ત્રસ અને સ્થાવરની અપેક્ષાએ જીવ બે પ્રકારે કહેવાય છે સ્ત્રી લેહ, પુરુષલેહ, અને નપુસકલેહ, આ ત્રણ લેહવાળા જીવો દુનિયામાં વર્તે છે, માટે ત્રણ પ્રકારે જીવ કહેવાય છે દેવતા, મનુષ્ય, તિર્થંચ, અને નારકી આ ચાર ગતિની અપેક્ષાએ જીવ ચાર પ્રકારના કહેવાય છે, તેમ ક્ષર્યેન્દ્રિય, રતેન્દ્રિય, પ્રાણેન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને ઓત્રેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ જીવ પાંચ પ્રકારે કહેવાય ॥ ક્ષયની અપેક્ષાએ જીવ છ પ્રકારે કહેવાય છે વળી નવતત્ત્વ પ્રકરણમાં જીવના ચઠ્ઠા લેહ કથન કર્યા છે—

ગાથા

ઈન્દ્રિય સુહૃમિયરા, મણિયર પર્ણિદિયા મ મિતિચડ ॥

અપજ્ઞતા પજ્ઞતા, કમેળ ચડદસ જીવઠાણા ॥ ૧ ॥

એકેન્દ્રિયના સૂક્ષ્મ અને બાહર એ બે લેહ છે પચેન્દ્રિય જીવો સંસારી અને અસંસારી એ બે લેહ છે એ ચાર લેહમાં બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયના ત્રણ લેહો ઉમેરતા સાત લેહો થયા એ સાત લેહ પર્યાયા અને અપર્યાયા ગણતા, ચતુર્દશ લેહ થયા જીવ સંબંધીનો વિશેષ અધિકાર અસ્મ-દીય કૃત તત્ત્વવિચાર નામના ગ્રંથમાંથી જોઈ લેવો, તેથી

વિશેષ જીવાભિગમ સૂત્ર આદિમાથી અધિકાર જોવો સિદ્ધ
 જીવોના જોડ નથી, કારણ કે સિદ્ધના જીવોએ ક્ષાયિક ભાવે
 સ્વસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર્યું છે જીવ દ્રવ્ય જે પ્રકારના છે એક ભવ્ય
 જીવ અને બીજા અભવ્ય જીવ ભવ્યજીવમા મુક્તિની યોગ્યતા
 છે અને અભવ્ય જીવમા મુક્તિની યોગ્યતા નથી અભવ્ય જીવ
 સમ્યક્ત્વરત્ન પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, જીવના અસંખ્યાતા પ્રદેશ
 છે, એકેક પ્રદેશે અનંત કર્મવર્ગણા લાગી રહી છે, જીવના
 પ્રદેશોમા જોવો સ્વભાવ છે કે તે કીડીનું શરીર ધારણ કરતા
 તેમાજ મમાઈ રહે છે, અને તે જ જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશ
 હસ્તીના શરીરમા પણ સમાઈ જાય છે જીવ દ્રવ્ય અનાદિ
 અનંત છે, જે વસ્તુની અનાદિ છે તે વસ્તુ દ્રવ્યાર્થિકનયની
 અપેક્ષાએ નિત્ય હોય છે, આત્મામા નિત્યત્વપણું રહ્યું છે અને
 પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ અનિત્યત્વપણું રહ્યું છે, તેમજ
 આત્મામા એકત્વ રહ્યું છે અને પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ
 અનેકત્વ રહ્યું છે, તેમજ આત્મામા ભવ્યસ્વભાવ રહ્યો છે, અને
 અભવ્યસ્વભાવ રહ્યો છે તેમ આત્મામા લોકત્વ અને અલોકત્વ
 રહ્યું છે નૈયાયિકો એકાત આત્માને નિત્ય માને છે, પણ તેમની
 તે ખૂલ છે, કારણ કે એકાત નિત્ય આત્મા કર્માચ્છાદિત થઈ
 શકતો નથી તેમજ એકાત નિત્ય માનવાથી મનુષ્યાદિ પર્યાય
 ધારણ કરી શકે નહિ, માટે પર્યાયાર્થિક નયને મતે કથયિત
 અનિત્ય માનતા, જાણ મોક્ષાદિની વ્યવસ્થા યથાયોગ્ય થઈ શકે
 આત્મામા સ્વદ્રવ્ય મેઠ કાલ ભાવની અસ્તિતા રહી છે અને
 પરદ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવની નારિતતા રહી છે આત્મામા જે સમયે
 દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવની અસ્તિતા છે, તે જ સમયમા પરદ્રવ્ય

ક્ષેત્ર કાલ જ્યવની નાસ્તિતા છે આત્મામા રહેલી અસ્તિતા તથા કથ ચિત્ નાસ્તિતા અવકતવ્ય છે—કથ ચિત્ અસ્તિતા અવકતવ્ય છે, તેમજ કથ ચિત્ નાસ્તિતા પણ અવકતવ્ય છે અસ્તિતા અને નાસ્તિતા આત્મામા રહી છે, તે યુગપત્ અવકતવ્ય છે એમ આત્મામા અસ્તિતા અને નાસ્તિતાના યોગે સમ્ભવગી ઉત્પન્ન થાય છે તેમ એક, અનેક તથા નિત્ય અને અનિત્ય આદિની અનેક સમ્ભવગીઓ આત્મામા લાગી શકે છે આત્મા જ્ઞાન ગુણવટે સ્વ અને પરનો પ્રકાશક છે, માટે આત્મા સ્વપર પ્રકાશક કહેવાય ■ વદ્દ્રવ્યનો જ્ઞાનમા પ્રતિભાસ થાય છે આત્મજ્ઞાનમા અનંત વસ્તુઓ જ્ઞેયરૂપે પ્રતિભાસે છે આત્મામા અનંત દર્શન ગુણ છે દર્શનના ચાર ભેદ છે, ચતુર્દર્શન, અચતુર્દર્શન, અવધિદર્શન અને કેવલદર્શન આ ચાર દર્શનોમા કેવલદર્શન છે તે ક્ષાયિક ભાવનું શુદ્ધ દર્શન છે, તે કેવળદર્શનથી વદ્દ્રવ્યો દર્શ્યપદ્ધતિ પ્રતિભાસે છે તેમજ આત્મામા ચારિત્ર ગુણ રહ્યો છે, આત્માના અનંત ગુણો પોતાના સ્વભાવે શુદ્ધ સ્થિર થાય તેને ચારિત્ર કહે છે, તેમજ આત્મામા અનંત ક્ષાયિક સમક્ષિતગુણ રહ્યો છે, તેમજ આત્મામા અનંત હાન્યાદિક પાત્ય લઙ્ઘિઓ રહી ■ આત્માનું સ્વરૂપ કદાપિકાળે કારતુ નથી માટે આત્માને અક્ષર કહે છે તેમજ આત્મા કદાપિકાળે ઉત્પન્ન થયો નથી, માટે તેને અજ કહે છે વળી આત્મા વર્ણાદિકથી ન્યારો છે, માટે તેને અરૂપી કહે છે સમયે સમયે આત્મા સુખાદિક અનંત ગુણનો ભોક્તા છે, માટે તેને ભોગી કહે છે, પરપુદ્ગલરૂપ અચેતન વસ્તુનો આત્મા અભોગી છે પૂર્વોક્ત ગુણવિશિષ્ટ આત્મદ્રવ્ય સ્વરૂપ છે શ્રી યશોવિજય ના ઉપાધ્યાય

પણ ન્યાયાલોક નામના શ્રેયમા કહે છે કે—તત્ર દ્રવ્યાણિ ધર્મા-
 ધર્માકાશકાલજીવપુદ્ગલમેદાત્ પોદા એમ, દ્રવ્યનુ સ્વરૂપ
 સંક્ષેપથી કહ્યું છે—ઉત્પાદવ્યયધ્રોવ્યયુક્ત દ્રવ્ય ઉત્પાદ, વ્યય
 અને ધ્રોવ્યપણુ દ્રવ્યનુ લક્ષણ કહેવાય છે જે સમયે દ્રવ્યનો
 ઉત્પાદ છે, તેજ સમયે વ્યય છે, અને તેજ સમયે ધ્રોવ્યતા રહી
 છે એકદંતુ ઉત્પાદપણુ તથા એકદંતુ વ્યયપણુ, તથા એકદંતુ ધ્રોવ્યપણુ
 દ્રવ્યનુ લક્ષણ યતુ નથી ત્રણે મળીને દ્રવ્યનુ લક્ષણ થાય છે શ્રી
 વીનશગ ભગવતે આવા છ દ્રવ્ય કથન કર્યા છે દુનિયાના
 દરેક તત્ત્વોનો આ ષડ્ દ્રવ્યમા સમાવેશ થાય છે વૈશેષિક
 દર્શન, દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મ, સામાન્ય, વિશેષ, સમવાય અને
 અભાવ, આ જાત પદાર્થો માને છે પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાયુ,
 આકાશ, કાલ, દિગ્, આત્મા, મન આ નવ દ્રવ્યના ભેદ છે
 પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાયુ, જે સચિત્ત હોય તો તેઓનો છવમા
 સમાવેશ થાય છે, અને અચિત્ત હોય તો તેઓનો અછવમા
 સમાવેશ થાય છે આકાશ તો દ્રવ્ય જ લિપ્ત છે દિગ્નો આકાશ
 દ્રવ્યમા સમાવેશ થાય છે કાલદ્રવ્ય લિપ્ત છે આત્મા દ્રવ્ય
 લિપ્ત છે મનના બે ભેદ છે, તેમા દ્ર વ મન જે પુદ્ગલસ્વરૂપ
 છે, તેનો પુદ્ગલદ્રવ્યમા સમાવેશ થાય છે ગુણ એ કઈ દ્રવ્યને
 ત્યાગ કરી અન્યત્ર રહેતો નથી, તેથી તેને લિપ્ત પદાર્થ કહ્યો
 વ્યર્થ છે કર્મનો સમાવેશ પુદ્ગલ દ્રવ્યમા થાય છે સામાન્ય
 અને વિશેષ એ બે તો વસ્તુના ધર્મ છે, તેથી તેનો ■ દ્રવ્યના
 ધર્મમા જ સમાવેશ થાય છે, તેથી અન્ય પદાર્થની કંપના
 કરવી વ્યર્થ છે સમવાય એક જાતનો સંબંધ છે તેનો પણ
 ષડ્ દ્રવ્યમા જ સમાવેશ થાય છે અભાવ એ નાસ્તિસ્વરૂપ છે

અને નાસ્તિતાદૃશ ધર્મ છે તે ધર્મ વિના રહી શકે નહીં પણ દ્રવ્યોમા પરસ્પર નાસ્તિતા રહી છે, માટે અજ્ઞાન પણ વડ્દ્રવ્યમા પ્રવિટ થાય છે નૈયાયિક મતમા પ્રમાણ પ્રમેયાદિ સોળ પદાર્થની કલ્પના કરી છે, તેનો પણ વડ્દ્રવ્યમા સમાવેશ થાય છે, નવ તત્વનો પણ વડ્ દ્રવ્યમા સમાવેશ થાય છે વેાન્ત મત પ્રકૃપકો, સર્વ જાલુ જ્ઞ પ્રજ્ઞ એમ કહી એક જગત વિના અન્ય વસ્તુનો અપવાદ કરે છે, તે તેમની ભૂલ છે તે સબધી ઘણી ચર્ચા છે, તે અન્ય શ્રેયોથી ભેદ લેવી

એમ જ દ્રવ્ય અનાદિ કાળથી છે, તેનું સાત નવથી ચયાતમ્ય જ્ઞાન કરવું, અને એ વડ્દ્રવ્ય ઉપર સખતજગીનો અવતાર કરવો તથા ચાર નિયેષથી વડ્દ્રવ્યનું શુરુગમદ્વારા જ્ઞાન કરવું દ્રવ્યાનુયોગે કરી કરતા આતમજ્ઞાન આ પ્રમાણે વાક્યાદ્યથી એમ સૂચવ્યું કે ધ્યાની પુરુષો દ્રવ્યાનુયોગથી આત્મધ્યાન કરે છે દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાન વિના, આત્મધ્યાન થઈ શકતું નથી માટે જે ભવ્ય પુરુષોને ધ્યાનેગ્રહ પ્રવર્તતી હોય તેમણે દ્રવ્યાનુયોગનું સ્વરૂપજ્ઞાન મ પ્રાપ્ત કરવું આત્માર્થી પુરુષો દ્રવ્યાનુયોગથી આત્મધ્યાન કરે છે અને ચરણાનુયોગ દ્વારા ચારિત્રમાર્ગનું સમ્યગૂરીત્યા પરિપાકન કરે છે વ્યવહાર ચારિત્ર અગીકાર કરી, ચારિત્રમોહનીય કર્મનો પરાજય કરવા ભવ્ય પુરુષો સદાકાળ પ્રયત્ન કરે છે

પોતાના સ્વરૂપમા અતર દૃષ્ટિયા શૂન્યતા વર્તે, અર્થાત્ સ્વસ્વરૂપનો ઉપયોગ હોય નહિ, અને બાહ્ય દૃષ્ટિથી અ ધની પેટે ઇકકમાલ ચલાવી પોતાને ધર્મી માને અને સદાકાળ બાહ્ય ચારમા પ્રવર્તે, આત્મજ્ઞાન અને આત્મતત્ત્વપ્રાપ્તિમા નિમિત્તા

દિક આચારો પ્રતિ લક્ષ આપે નહિ, એવા જીવના ભર, અર
હટ ધટિકાની ચેઠે, પુન પુન 'સસૃતિમા યયા કરે છે; માટે
ભવ્યજીવે આત્મજ્ઞાનપ્રાપ્તિ યોગ્ય આચારોનું સેવન કરી અતર
ઉપયોગદશાની જાગૃતિ કરવા પ્રયત્ન કરવે.

જે બાદ્ય વેષ માત્રથી મુક્તિ માની, આત્મજ્ઞાન તથા
આત્મધર્મ પ્રતિ લક્ષ આપતા નથી, તેમને શિશાવચન કહે
છે કે એકલો મુનિવેષ ધારણ કરવાથી શુ યામ ? અતરદશા
ની જાગૃતિ થવી જોઈએ આત્મધર્મી પુરુષોએ આત્મજ્ઞાનથી
આત્મ સન્મુખતાને જાગવી આત્મ સન્મુખતાથી સર્વ તત્ત્વની
પ્રાપ્તિ થાય છે ઉપશમભાવ, દયોપશમભાવ અને દ્વાયિકભાવનું
આશાધન કરવા અતર ઉપયોગ દશાનું સેવન કરવું જે ભવ્ય
મુનિ, વેષ ધારણ કરી, આત્મોપયોગમા વર્તે છે, તે મુનિને
દ્રવ્ય વેષ ઉપયોગી છે શ્રી આનંદદાસજી મહારાજ પણ કહે
છે કે—આત્મજ્ઞાની ધ્રમણ વહાણે ધીજા તો દ્રવ્યલિંગી દે-એ
વાક્યથી આત્મજ્ઞાનોપયોગી મુનિ કહ્યા છે એવા આત્મજ્ઞાની મુનિ
સ્વસ્વરૂપના જોગી બને છે ભવ્યજીવ, તત્ત્વજ્ઞાનના બાધક સદ્
શુરુતુ વિશેષત આલબન કરે છે, તે નોંચેના દુષ્ટાથી બતાવે છે

દુષ્ટા

તત્ત્વબોધના હેતુ જે, મદ્ગુર્વાદિક હોય ॥

પામી તેને પ્રેમથી, પાપપક સઘ ધોય ॥ ૬ ॥

બાપાર્થ—તત્ત્વજ્ઞાનના હેતુભૂત સદ્ગુરુમહારાજ તથા
સૂત્રાદિક ઉ તેનું વિશેષત અવલબન કરીને જીવ, સમકિ

રત્ન પ્રાપ્ત કરે છે અને અનાદિકાળથી લાગેલ મિથ્યાત્વાદિ પાપપદનો નાશ કરે છે, માટે લબ્યજીવે જો તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું હોય તો, સદ્ગુરુ મુનિરાજનું શરણ અગીકાર કરવું, તેમના વિશ્વાસે વર્તવું, તેમની મન, વચન અને કાયાથી ભક્તિ કરવી, સદ્ગુરુની આજ્ઞા સદાકાળ પાળવી, જિનવાણી તથા સદ્ગુરુ તથા જિનમૂર્તિનું અવલંબન કરવું, જિનવાણીનું સદ્ગુરુદ્વારા શ્રવણ કરવું, પુદ્ગલ નિમિત્તને અવલંબવાથી, આત્મા સ્વેચ્છાતિ શિખરે ચડે છે

કુટા.

નિજ પરના વિજ્ઞાન વિન, ક્રિયાકાણ્ડમા રક્ત ॥

મેદજ્ઞાનની દૃષ્ટિવિન, નરિ ધર્મે આસક્ત ॥ ૭ ॥

ભાવાર્થ—પોતાના અને પરસ્વરૂપના જ્ઞાન વિના અજ્ઞાન દૃષ્ટિથી બાહ્ય ક્રિયામમૂહમા જે વર્તે છે તથા તેમાજ એકાતે હિત ગણી આસક્ત થએલો જીવ પોતાનું હિત કરી શકતો નથી બાહ્ય દૃષ્ટિથી જોતા, ધર્મમા આસક્ત થએલો દેખાય છે, પણ વડ્ઢ્રબ્ય અને તેના ગુણપર્યાયથી જે લેહજ્ઞાન દૃષ્ટિ થાય છે તે લેહજ્ઞાનની દૃષ્ટિ વિના, સાધ્યભૂત આત્મધર્મમા આસક્ત થએલો હોતો નથી, ત્યારે શાથી આત્મધર્મમા આસક્ત થએલો જીવ સમજવો, એવી જિજ્ઞાસા થતા તેનો પ્રત્યુત્તર આપે છે

કુટા

મેદજ્ઞાન પ્રગટે લહે, પ્રેમે શિવપુર પય ॥

ગ્રન્થી ત્યજે દ્વિધા તદા, થાવે મહાનિર્ગન્થ ॥ ૮ ॥

ભાવાર્થ—ત્યારે વડ્ઢ્રબ્યનું ગુરુગમદ્વારા જ્ઞાન થાય છે,

ત્યારે જીવદ્રવ્ય અને અન્યદ્રવ્ય ભિન્ન છે, મન, વાણી અને ક્રિયાથી આત્મતત્ત્વ સદા ભિન્ન છે, એવી લેહજ્ઞાનદૃષ્ટિ થાય છે ત્યારે જીવને ઉદામીનભાવ પ્રકટે છે અહો ! આ સ સારમાં જે દેખુ છું, તે સર્વ પુદ્ગલ વસ્તુ છે, આજ પર્યંત મેં અજ્ઞાન દશાથી પર જડ વસ્તુને પોતાની માની, તેના મમત્વભાવથી સ્વભાન બૂઝ્યો અને ચાર ગતિમા જૂત્યો, અને પરત્વદ્વિથી કુહ્યો અહો મારી કેવી અજ્ઞાન દશા ! જેમ કોઈ બાલક લોકવાની શ્રીને પોતાની શ્રી કહે, તેમ મેં પોતાનાથી ભિન્ન એવી પરવસ્તુને પોતાની કહી હવે હું પરવસ્તુમા રાશુ નહીં મારું સ્વરૂપ તો પોતાના શુણ્ણમા રમવાનું છે અને ખરું નિત્યસુખ પણ આત્મામાજ રહ્યું છે જડવસ્તુમા અશ માત્ર પણ નિત્યસુખ નથી, એવી લેહજ્ઞાનયોગે વિવેકખ્યાતિ જામત થતા આત્મા ચાર ગતિના વાસને વિદ્યાગૃહ સમાન માની, આત્મસ્વરૂપમા રમણુ કરવા લાગ્યો વ્યવહારથી બાહ્ય અધિનો ત્યાગ કરી, અને અંતરથી રાગદ્વેષાદિક અધિનો ત્યાગ કરી, આત્મા સત્ય નિર્ઘેય થયો અને આ રીતે સ્વસ્વરૂપમા એક ચિત્તથી રમણુ કરતો કર્મપ્રકૃતિનો નાશ કરતો, આત્મા શિવપુરુષન્ય પ્રાપ્ત કરી પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરે છે

દુહા

સાધ્યદૃષ્ટિ સાપેક્ષથી, યદિ ચર્તે વ્યવહાર ॥

નિર્વિકલ્પપણે ગ્રહે, શુદ્ધસ્વરૂપાધાર ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—ધર્મવ્યવહારના આચરણે અંતરતત્ત્વ સાધ્ય કરવાની દૃષ્ટિથી જો હોય, તો તે જન્ય નિર્વિકલ્પરૂપ શુદ્ધ

સ્વરૂપમય આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે તે સબધી શ્રી
આનંદધનજી મહારાજ કહે છે કે—

વચન નિરપેક્ષ વ્યવહાર જૂઠો કહ્યો, વચન સાપેક્ષ વ્યવહાર
માત્રો ।

વચનનિરપેક્ષ વ્યવહાર સસારફલ, સાંમલી આદરી કાઈ રાત્રો ॥

સાધ્યદૃષ્ટિશૂન્યતા અતરમા વર્તતી હોય, તો કરેલો વ્યવહાર નિરપેક્ષ હોવાથી ત્યાબ્ધ છે, માટે મુનિમહારાજ દ્રવ્યાનુયોગ વિગેરેથી આત્મસાધ્ય સિદ્ધ કરતા હોય તો તેમની બાહ્યક્રિયા પણ અતિશય ફલવતી બાણુવી અધ્યાત્મદૃષ્ટિમત્ત હોવાની વ્યવહારક્રિયા સફલ બાણુવી અત્ર બાણુવું કે કોઈ એવ આત્મજ્ઞાનવિના ધર્મબુદ્ધિથી બાહ્યવ્યાચારરૂપ વ્યવહારનું પરિપાલન કરે છે, તો તેનું કોઈએ ખડન કરવું નહિ બાહ્યધર્મક્રિયાથી પણ શુભ કર્મોપાજ્ઞન થાય છે

કુરા

સૂક્ષ્મજ્ઞાનની સદૃદૃષ્ટિ વિણ, હોયે નહિ અવ અત ॥

શિવપુર પન્થ ઘણા ચિના, કયુ ન હોયે સન્ત ॥૧૦॥

બાવાર્થ—તત્ત્વોનું વ્યવહાર અને નિશ્ચયદ્વારા સૂક્ષ્મજ્ઞાન થયા વિના, અને આત્માની સન્મુખ થયા વિના, ભવાત્ હોતો નથી અને સૂક્ષ્મજ્ઞાન અને સદૃદૃષ્ટિ વિના શિવપુરપન્થમા વહન થતું નથી, અને શિવપુરપથપ્રતિ ગમન કયાં વિના, સન્તપણું પ્રાપ્ત થતું નથી

દુહા.

અન્તરદૂન્ય દશા વહે, બાહ્ય દશા ડજમાલ ॥

દ્રવ્યધર્મ આરાધના, તે સૂઝાની ચાલ ॥ ૧૧ ॥

ભાવાર્થ—જ્ઞાન વિના અતરમા શૂન્ય દશા આત્માની હોય, અર્થાત્ બહિરાત્મદશામા ઉજમાલ થયો હોય, એવો પુરુષ દ્રવ્યધર્મ આરાધે છે, અને તેવી આરાધના અસ પુરુષોની છે, માટે આત્માપયોગે વર્તી ધર્મસાધન કરવું આત્મસ્વરૂપ સાધ્ય ગણી ધર્મસાધના કરવી

વર્તે આત્મસ્વમાવમા, આત્મસ્વમાવે સ્થિર ॥

શુદ્ધચરણ પરમાર્થથી, પામી થાય ફકીર ॥ ૧૨ ॥

ભાવાર્થ—જો આત્મા ચૈતન્યધર્મસાધક પુરુષ આત્મસ્વમાવ મા વર્તે, બાહ્ય જગત્ પ્રપચમા અજ્ઞાનત ભ્રમણ કરતી ચિત્તવૃત્તિયોને સહસી, એક પરમ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમા રમતો રહે આત્માના અસખ્ય પ્રદેશમા સ્થિરતા કરે બાહ્ય અનિત્ય જગત્મા અસ્થિરત્વ દેખી, અખંડ અસખ્ય પ્રદેશરૂપ જે રૂપનીય વાસ તેમાજ વસે, અને સત્યવાસ પણ અસખ્ય પ્રદેશ મય આત્મનત્વમાજ માને, આત્મશુણ્ સ્થિરતારૂપ શુદ્ધ ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરે, સત્યફકીર અર્થાત્ આત્માનંદ લોગી પોતે બને આત્મામા અનંત સત્યસુખ છે, તેનો અનુભવ સ્થિરતા પ્રાપ્ત થયો વિના પ્રાપ્ત થતો નથી આત્મશુણ્ સ્થિરતાના પ્રાપ્તિસાધનો નિર્જન દેશ, જ્ઞાનચાર્યાદિનુ અવલ બન કરી જીવ અતરસત્યાનંદનો લોકના બને છે, અમલ ફકીરી કઈ આત્માથી ભિન્ન નથી અનંત શુણ્પર્યાયાધાર આત્માને બાણતા, તેની ચઢા કરતા, અને તેમા રમણ કરતા સુખની લહરીઓનો ભાગ પોતાને થાય છે

દુહા

આત્મસ્વભાવે ધ્યાન ત્યા, પરનો નહિ પ્રસંગ ॥

ચરણ કરણ સાફલ્યતા, પામે પ્રસુતા અગ ॥ ૧૩ ॥

જ્ઞાવાર્થ—જ્યા આત્મિક શુદ્ધ સ્વભાવનું ધ્યાન છે, ત્યા પરનો પ્રસંગ એટલે પુદ્ગલ વસ્તુનો સંબંધ રહેતો નથી, અર્થાત્ આત્મધ્યાની આત્મધ્યાનપ્રાપ્ત્યથી પરવસ્તુમાં લેપાતો નથી જ્યા લેપવાપણું છે ત્યા ધ્યાન નથી અને જ્યા ધ્યાન છે ત્યા લેપવાપણું નથી, આત્મજ્ઞાન વિના ધ્યાન થતું નથી, “ જ્ઞાનીકો ભોગ સર્વિ નિર્જરાકો હેતુ હે ” (સમયસાર)—એ વચન પણ આત્મજ્ઞાનીની પરિણતિને હેતુથી કહ્યું છે આત્મધ્યાની પુરુષો બાહ્ય ક્રિયા કરતા ધ્યાનરૂપ ક્રિયાથી પણ કર્મને ક્ષય કરે છે, ધ્યાન પણ ક્રિયારૂપ છે, જે લોકો આત્મધ્યાન કરનારને ક્રિયા કરનાર નથી માનતા તે લોકો અજ્ઞાની બાણુવા ક્રિયા બે પ્રકારની છે ૧ બાહ્યક્રિયા ૨ અંતરક્રિયા બાહ્યક્રિયા પ્રતિલેખના વહનાદિક છે અને અંતરક્રિયા ધ્યાનરૂપ છે શ્રી વિજયલક્ષ્મી સૂરિમહારાજ પણ કહે છે કે—

ધ્યાનક્રિયા મનમાં આર્ણીજે, ધર્મ શુક્લ ધ્યાયીજેરે ॥

આર્ત રૌદ્રનાં કારણ કિરિયા, પંચવીશન વારીજેરે ॥

ધ્યાનક્રિયા—ધ્યાન અને ક્રિયા કરનાર શ્રી વિજયલક્ષ્મીસૂરિ ગીતાઈ હતા તેમણે પણ અંતરક્રિયાનું આ પ્રમાણે સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે, અનેક ગ્રંથોમાં બે પ્રકારની ક્રિયાના પુરાવા મળી આવે છે જે મુનિ દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાની હોય અને આવી અંતરક્રિયામાં વિશેષ પ્રવૃત્તિવાળા હોય, અને તેથી બાહ્યક્રિયામાં

વિશેષ લીન ન હોય, તોપણ તે અતરક્ષિયા કરવામાં સર્વ કરતા
 મોટામાં મોટા ધર્મારાધક સમજવા કારણ કે, મનને જીવ
 એ અતરક્ષિયા છે, તે ક્રિયાના કર્તા ને હોય છે તે પૂજ્ય,
 આરાધ્ય, સેવ્ય બાલુવા બાહ્યક્રિયાનો કંઈ નિરોધ નથી પ્રથમ
 આર્તમા તેની જરૂર છે, પણ બ્યારે આત્મજ્ઞાનથી ધ્યાનમાં
 પ્રવેશ થાય છે ત્યાં તો અતરક્ષિયની મદતવતા બાલુવી
 આત્મધ્યાનોંઓ પરમર્થપ્રપચમાં પ્રસંગે આવી પડે તોપણ
 અતરક્ષિ ન્યાસ વર્તી શકે છે, કારણ કે તેઓ જનહિંસા વિવેક
 દ્વારા સ્વપરની વહેચણ કરે છે, અને તેમાં સમઢેચે કરી લીન
 થતા નથી ગૃહસ્થાવાસમાં કુર્માપુત્ર તથા ભરત ચક્રવર્તી વિગેરેને
 કેવલજ્ઞાન થયું તેવું કારણ પણ તેમના આત્માએ અતરક્ષા
 સેવેલી ધ્યાનક્રિયા છે, ચાવતા, હરતા, ફરતા, ખાતા, પીતા,
 પણ અન્તરથી પોતાના સ્વરૂપનો ઉપયોગ દાણે દાણે વને, અને
 બાહ્ય કાર્ય કરતા છતા પણ ચિત્ત બાહ્યસ્થવમાં રમવા નહીં,
 અને આત્માના સ્વરૂપમાં રમણ કં, એવી આત્માની સ્થિતિને
 ધ્યાનક્રિયા કહે છે આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે વૈરાગી
 મુનિરાજોની સંગતિ કરવી, અને દ્રવ્યાનુયોગના પુસ્તકો
 વાચવા ઓમ સત્તત પ્રયામ કર્યાથી, વૈરાગ્યભાવ પ્રકટ
 થશે અને તેથી વિષયોથી, વિરાગી થયેલું મન આત્માના શુભો
 તરફ વળે જવમાં કમળ રહે છે પણ જલથી ન્યારું રહે છે,
 તેમ તેવા જીવો સંસારબંધનકાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ ઔદ્યમિકભાવના
 યોગથી કરે પણ અન્તરથી ન્યાસ વર્તી, સમઢેચનો લેપ આત્માને
 યવા દેતા નથી તેથી તેઓ ખરા વૈરાગી કહેવાય છે આવા
 વૈરાગી પુરુષો વા સીવર્ગ આત્મિક મુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયત્ન

કરે છે, અને સત્ય સુખ પ્રાપ્ત કરવા અને વિષયસુખથી
 પરાક્રમુખ થવા ચારિત્ર અગીકાર કરી નિરુપાધિ દશા લોગવી,
 ક્ષણે ક્ષણે આત્મસુખ અનુભવે છે ખરેખર સત્યસુખ, મુનિ
 અવસ્થામા ધ્યાનદશાથી મળે છે સસારના વૈષયિકસુખ ત્યાગ
 વાનુ કારણ એ છે કે—સ સાગી સુખ અનિત્ય છે, અને તે સુખની
 પાછળ હુ ખ રહું છે અને આત્મસુખ નિત્ય છે આત્મસુખ
 સદાકાળ રહે છે, તેથી આત્મસુખ પ્રાપ્ત કરવા ચારિત્ર અગી
 કાર કરવાની જરૂર છે પરિસહ કેવળ સહન કરવા એટલો જ
 ઉદ્દેશ કાંઈ ચારિત્ર શબ્દનો નથી પરિસહ સહન કરવા તે પણ
 આત્મસુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે, અને નવા કર્મ જ ધાય નહિ તે
 માટે છે આત્મધ્યાની ચારિત્રમાર્ગ પાળી આત્મિક સુખ ક્ષણે
 ક્ષણે અનુભવી, ચરણકરણની સફલતા કરે છે ચરણકરણનું ફળ
 આત્મા પોતાની સુખાદિ અનતઋદ્ધિ પ્રકટ કરે તે જ છે ચરણ
 કરણથી આત્મા સ્વસ્વરૂપમા આવી, ક્ષણે ક્ષણે અનતકર્મવર્ગ
 છુને ખેરવનો અને તે તે અશે આત્મશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરતો હતો
 પ્રાતે ક્ષપકથેણિ આરોહી, પરમપદની પ્રાપ્તિ કરી, અનત સુખનો
 સમયે સમયે લોકતા બને છે તે સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે,
 આત્મધ્યાની મુનિવરોની યોગ્યતા છે સસારના સુખમા વિદ્યાના
 દીકાની પેઠે રાગીભાવી રહેલા મોહી પામર ■ સારીજીવોની—
 નિત્યસુખમા ધ્યાની મુનિરાજ જેવી યોગ્યતા નથી, માટે તેવી
 યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવા માટે તેવા સદ્ગુણના ચરણક્રમણ સેવી,
 યોગ્યતા મેળવી, આત્મધ્યાની થવું ધ્યાની આત્મપરિણતિ કેવા
 પ્રકારની સેવે તે પરિણતિનું વિવેચન કરે છે

દુહા.

દ્વિધા પરિણતિ રૂપાતિ છે, શુદ્ધાશુદ્ધ વિચાર ॥
શુદ્ધ રહી સિદ્ધાત્મમા, નિત્યાનદાધાર ॥ ૧૪ ॥

બાવાર્થ—પરિણતિના બે ભેદ છે—૧ શુદ્ધ પરિણતિ અને બીજી અશુદ્ધ પરિણતિ તેમાં પ્રથમ શુદ્ધ પરિણતિસ્વરૂપ કહે છે આત્માના શુદ્ધો ક્ષાયિકભાવે શુદ્ધ થઈ શુદ્ધ પરિણામને ભજે, તે શુદ્ધ પરિણતિ કહેવાય છે કેવળ શુદ્ધ પરિણતિના ધારક સિદ્ધાત્માઓ છે, અને કેવળજ્ઞાનીઓ છે નિત્ય આનંદના આધારભૂત શુદ્ધપરિણતિ કોઈ પણ કાળે પોતાનું સ્વરૂપ ત્યાગતી નથી શુદ્ધપરિણતિ સાદિ અનતમા ભાગે છે એવી શુદ્ધ પરિણતિ પ્રાપ્ત કરવા આત્માર્થી બધાઓએ આત્મસન્નિબતા સેવવારૂપ ક્રિયા કરવી જોઈએ, જીવ અને પુરુગલની વહેચણી કરી, આત્મ દ્રવ્યને પુરુગલથી બિન્ન ધારી, તેના સ્વરૂપમાં એક સ્થિર ચિત્તથી સમજુતા કરવાથી, શુદ્ધ પરિણતિ સન્નિબ બતિ કિચિત્ કિચિત્ અશે થશે, અને જે જે અશે આત્મસ્વરૂપમાં લીનતા થશે, તે તે અશે શુદ્ધ પરિણતિનો અનુભવ આત્માને થશે શુદ્ધ પરિણતિ એ અરૂપી છે, અને અરૂપી શુદ્ધ પરિણતિનો અનુભવ પ્રાપ્ત કરવો એ દુર્લભ વાત છે અરૂપી આત્મસ્વરૂપમાં સમજુતા કરે, તો તેથી અરૂપી શુદ્ધ પરિણતિ શી વસ્તુ છે, તેનો અનુભવ થઈ શકે બાહ્યપદાર્થોમાં અહર્નિશ મનમકંઠ પરિભ્રમણ કર્યા કરે, અને શુદ્ધ પરિણતિનો અનુભવ કરવો—એ વાત બસવું અને આટો કાકવા બરાબર છે, માટે અરૂપી એવા

આત્માનુ ધ્યાન કરો, ચિત્તને બાહ્યમાં એક પરમાણુ માનના વિચારમાં પણ જવા દો નહીં એક મીનીટ, બે મીનીટ, અર્ધ કલાક, પોણો કલાક, એમ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં જ સ્થિર રાખેલો કરવાનો અભ્યાસ કરો અને પછી જુઓ કે પ્રથમના કરતા તમારી દૃષ્ટિમાં હવે શુદ્ધ પરિણતિના અનુભવમાં કેટલો વિશેષ નિશ્ચય થયો છે તમારો આત્મા તમને તે સબધી પ્રત્યુત્તર આપશે અહર્નિશ સાસારિક પદાર્થોમાં મુખની ભુદ્ધિથી ગમ્યામગ્યા રહી તમે આત્મસબધી જરા માત્ર લક્ષ આપના નથી, અને એકદમ શુદ્ધ પરિણતિનો અનુભવ કરવો છે, તેની હયાતિ જાણવી છે—આ બામતમાં તમે કેટલું બધું સાહસ કરો છો ? તમે તમારા શરીરને નવરાવવા, ખવરાવવા, અને શણગારવા જેટલો વખત ગાળો છો, તેટલો પણ વખત શુદ્ધ પરિણતિના અનુભવ માટે થતા ધ્યાનના પ્રયાસમાં ગાળો છો ? ના નથી ગાળતા જ્યારે તમે ગાળતા નથી ત્યારે તે વસ્તુનો તમને અનુભવ થાય નહિ તે યોગ્ય છે તમારે શુદ્ધ પરિણતિ માટે પ્રયત્ન કરવો નથી, અને શુદ્ધ પરિણતિની આંતરિક કરવી છે તેની નકલની આશાથી તમારું કાર્ય સિદ્ધ થવાનું નથી તમે તમારા પુત્રને માટે, તથા સ્ત્રી માટે, તથા તમારા ઘેર આવેલા પ્રાણીઓ માટે, કેટલો બધો વખત ગાળો છો ? તેટલો વખત પણ તમે ખરા અર્થે કરજીથી શુદ્ધ પરિણતિના અનુભવનું કારણ—ધ્યાન માટે જ્ઞાનપૂર્વક દરરોજ સેવ્યો ? ઉત્તરમાં કહેશે કે સેવ્યો નથી જ્યારે ધ્યાનને પ્રયત્ન સેવ્યો નથી, તો તેનો અનુભવ તમે પ્રાપ્ત કરી શકવાના નથી. ખાતા પીતા પ્રભુ મિલે, તો હમકું લી કહિયો—આની રીતિ

દુહા.

દ્વિધા પરિણતિ રચાતિ ઝે, શુદ્ધાશુદ્ધ વિચાર ॥
શુદ્ધ રહી સિદ્ધાત્મમાં, નિત્યાનદાધાર ॥ ૧૪ ॥

બાવાયે—પરિણતિના જે લેદ છે-૧ શુદ્ધ પરિણતિ અને બીજી અશુદ્ધ પરિણતિ તેમાં પ્રથમ શુદ્ધ પરિણતિસ્વરૂપ કહે છે આત્માના શુભો દ્વાયિકભાવે શુદ્ધ થઈ શુદ્ધ પરિણામને ભજે, તે શુદ્ધ પરિણતિ કહેવાય છે કેવળ શુદ્ધ પરિણતિના ધારક સિદ્ધાત્માઓ છે, અને કેવળજ્ઞાનીઓ છે નિત્ય આનંદના આધારભૂત શુદ્ધપરિણતિ કોઈ પણ કાળે પોતાનું સ્વરૂપ ત્યાગતી નથી શુદ્ધપરિણતિ સાદિ અનંતમા ભાગે છે એવી શુદ્ધ પરિણતિ પ્રાપ્ત કરવા આત્માર્થી બંધનવોએ આત્મસન્નિભતા સેવવારૂપ ક્રિયા કરવી જોઈએ, જીવ અને પુદ્ગલની વહેચણી કરી, આત્મ દ્રવ્યને પુદ્ગલથી ભિન્ન ધારી તેના સ્વરૂપમા એક સ્થિર ચિત્તથી રમણતા કરવાથી, શુદ્ધ પરિણતિ સન્નિભ ગતિ નિચિત્ કિચિત્ અશે થશે, અને જે જે અશે આત્મસ્વરૂપમા લીનતા થશે, તે તે અશે શુદ્ધ પરિણતિનો અનુભવ આત્માને થશે શુદ્ધ પરિણતિ સ્વરૂપ અરૂપી છે, અને અરૂપી શુદ્ધ પરિણતિનો અનુભવ પ્રાપ્ત કરવો એ દુર્લભ વાત છે અરૂપી આત્મસ્વરૂપમા રમણતા કરે, તો તેથી અરૂપી શુદ્ધ પરિણતિ રી વસ્તુ છે, તેને અનુભવ થઈ શકે બાહ્યપદાર્થોમા અહર્નિશ મનમકેટ પરિભ્રમ કર્યા કરે, અને શુદ્ધ પરિણતિનો અનુભવ કરવો-એ વાત બસતુ અને આટો કુકવા બરાબર છે, માટે અરૂપી એ

આત્માનું ધ્યાન કરો, ચિત્તને બાહ્યમાં જોકે પરમાણુ માત્રતા વિચારમાં પણ જવા દો નહીં જોકે મીનીટ, બે મીનીટ, અર્ધ કલાક, પોણો કલાક, એમ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં જ સ્થિત રાખો. કશો કશો અભ્યાસ કરો અને પછી જુઓ કે પ્રથમના કરતા તમારી દૃષ્ટિમાં હવે શુદ્ધ પરિણતિના અનુભવમાં કેટલો વિશેષ નિઃસ્વય થયો છે તમારો આત્મા તમને તે સબધી પ્રત્યુત્તર આપશે અહર્નિશ સામાનિક પદાર્થોમાં સુખની ભુક્તિથી રાજ્યાભાવમાં રહી તમે આત્મસબધી જરા માત્ર લક્ષ આપતા નથી, અને જોકે શુદ્ધ પરિણતિનો અનુભવ કરવો છે, તેની હયાતિ જાણવી છે—આ બાજુ તમારે કેટલું બધું સાફ કરવું છે ? તમે તમારા શરીરને નવરાવવા, ખવરાવવા, અને શણગારવા જેટલો વખત જાગો છો, તેટલો પણ વખત શુદ્ધ પરિણતિના અનુભવ માટે થતા ધ્યાનના પ્રયાસમાં જાગો છો ? ના નથી જાણતા જ્યારે તમે જાણતા નથી ત્યારે તે વસ્તુનો તમને અનુભવ થાય નહિ તે યોગ્ય છે તમારે શુદ્ધ પરિણતિ માટે પ્રયત્ન કરવો નથી, અને શુદ્ધ પરિણતિની પ્રાપ્તિ કરવી છે તેવી નકામી આશાથી તમારું કાંઈ સિદ્ધ થવાનું નથી તમે તમારા પુત્રને માટે, તથા સ્ત્રી માટે, તથા તમારા ઘેર આવેલા પ્રાહુણાઓ માટે, કેટલો બધો વખત જાગો છો ? તેટલો વખત પણ તમે જરા અત કરવાથી શુદ્ધ પરિણતિના અનુભવનું કારણ—ધ્યાન માટે જ્ઞાનપૂર્વક દરરોજ સેવ્યો છે ? ઉત્તરમાં કહેશે કે સેવ્યો નથી જ્યારે ધ્યાનનો પ્રયત્ન સેવ્યો નથી, તો તેનો અનુભવ તમે પ્રાપ્ત કરી શકવાના નથી. ખાતા પીતા પ્રભુ મિત્રે, તો હમકું લી કહિયો—આની સ્થિતિ

તમે કરો છો, ધનની પ્રાપ્તિ માટે તમે અમુક ચેતના દાસ થઈને રહો છો રાત્રી અને દિવસ ગદાવૈતર કરતા જરા માત્ર અવકાશ નથી વળી તમે ધનની પ્રાપ્તિ માટે પહાડ, નદી, જંગલ, સમુદ્ર, ખાણોમા-ભયને દૂર કરી જાઓ છો અને તે કાર્યમા ઢેટલો બધો ઉમંગ ધરાવો છો ? શું તમારો આત્માની શુદ્ધ પરિણતિરૂપ અનંત ધન અર્થે સદ્ગુરુનું દાસત્વ અંગીકાર કર્યું છે ? શુદ્ધ પરિણતિરૂપ ધન અર્થે શું તમારો રાત્રીદિવસ સતત પ્રયત્ન કર્યો છે ? શું તમારો આત્મપરિણતિરૂપ ધનને અર્થે અનેક પ્રકારના ભયનો ત્યાગ કરી, ધ્યાનાભ્યાસમા પ્રવેશ કર્યો છે ? ઉત્તરમા કહેયો કે કશું કશું નથી જ્યારે તમે સત્યધન અને સત્ય સુખરૂપ શુદ્ધ પરિણતિ માટે ધ્યાનાભ્યાસરૂપ પ્રયત્ન કરતા નથી, તો તેની પ્રાપ્તિ રી રીતે કરી શકો ? શું વાત કરતા વદા થઈ જશે એમ તમે ધારો છો ? ના કહી તેમ થવાનું નથી તમે જરા જુઓ ! જખૂસ્વામી નામે ચરમકેવલી થયા, તેમણે સામાનિક ક્ષણભણુર સુખનો ત્યાગ કરી, સત્ય અનંતસુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે ઢેટલો બધો પ્રયત્ન કર્યો હતો. શ્રી જખૂસ્વામીએ આત્મસન્નિપાતા માટે બાહ્ય પ્રપચોથી ઢેટલી બધી પરાડસુખતા ધારણ કરી હતી ! તેવો પ્રયત્ન તમે કહી કરો છો ? શ્રી વીરપરમાત્માચરમવીર્ય કરે શુદ્ધ પરિણતિ અર્થે બાર વર્ષ અધિક ઉત્તમ પ્રકારની ચારિત્ર અવસ્થા ગાળી ત્યારે તેમને કેવળજ્ઞાન યજ્ઞ તેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા તમારો જરા માત્ર નણુ પ્રયત્ન કર્યો નથી અતેલા સાઠની પેઠે અહર્નિશ ચિત્ત

દુનિયાના બ્યવહારમા ગમે ત્યાં ફરવા દો, તો તેથી તમારે

અને શુદ્ધ પરિણતિને આકાશ અને પાતાળ જેટલું અંતર રહે છે શુદ્ધ પરિણતિ તમારા આત્માથી દૂર નથી, તમારી પાસે જ સદા કાવ વસે છે પણ તમારાજ પ્રમાદથી તે તિરેભાવે વર્તે છે જો તમે આત્માભિમુખતા સાધવા અર્થે શુદ્ધજ્ઞાન અને ક્રિયાવડે બાહ્ય પ્રપચ્ચથી તથા રાગદ્વેષાદિ આંતર પ્રપચ્ચથી દૂર રહી, પ્રયત્ન કરો, તો તે પ્રકટ થયા વિના રહેવાની નથી તમારા ઉદ્યમમા ખામી છે, તમે શુદ્ધપરિણતિ પ્રકટ કરવા અર્થે આજ સુધી દ્રઢ સંકલ્પ કરી, ખસ પ્રેમ તથા પ્રયત્નથી જોડાયા નથી શુદ્ધ પરિણતિ એમ કહે છે કે જે બલ્ય આત્મસ્વભાવમા પરિણમે, અને પરસ્વભાવમા પરિણમે નહિ તેની તો હું ઠાસી થઈને રહું છું પણ જે જીવ અશુદ્ધ પરિણતિનું સેવન કરે છે, અને તેનામાજ રાગદ્વેષથી પરિણમી રહે છે, તેનાથી હું-તેની પાસે છતાં-દૂર છું વળી શુદ્ધ પરિણતિ એમ કહે છે કે જે બલ્ય આત્મધ્યાનથી સ્વસ્વભાવમા રમણતા-લીનતા-એકતા કરે છે, તેની હું રાગિણી થાઉં છું મારી પ્રાપ્તિ કરનાર આત્માને સદાકાળ અખંડ અનંત સુખ સમયે સમયે મળે છે મારી પ્રાપ્તિ કરનાર આત્મા ત્રણ ભુવનનો પતિ બને છે વળી મારા સગે રહેનાર આત્મા સાદિ અનંતમા ભાગે શુદ્ધ જીવ પરમાત્મારૂપ બને છે, મારી સગતિથી અનંત સિદ્ધાત્માઓ અનંત અનંત સુખ લોગવે છે મારી સગતિથી આત્મા અનંતકાળ પર્યંત લોગવેલા દુખથી દૂર રહે ॥ મારી સગતિથી ચોરાશી લાખ જીવોનિમા પરિબ્રમણ થતું નથી મારી સગતિથી જીવ રક સરખો હો ॥ મારા બંને છે, મારી સગતિથી જીવ-અજર

અમર બને છે, કેઈ જીવ સદ્રશુર વચનામૃત પ્રાપ્ત કરી મારી સગતિ અર્થે પ્રયત્ન કરે છે જેમ સ્પર્શમયિના સંયોગે લોહ સુવર્ણપણને પામે છે, તેમ મારી મળતિથી જીવ તે શિવ જોટણે પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરે છે ભૂતકાળે અનત સિદ્ધો થયા, વર્તમાન કાળે ઘાય છે, અને ભવિષ્યકાળે અનત સિદ્ધો થશે, તે સર્વ શુદ્ધ પરિણતિ સેવન કરવાથી જ ઘાય છે, માટે જ યજ્ઞવેદોએ શુદ્ધ પરિણતિની પ્રાપ્તિ અર્થે અહર્નિશ પ્રયત્ન કરવો, આત્મસ્વભાવમા રમવું, પરસ્વભાવનો ત્યાગ કરવો, એ જ શુદ્ધ પરિણતિ પ્રાપ્ત કરવાનો સરળ ઉપાય છે શુદ્ધ પરિણતિ પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધના જીવો શુ સુખ ભોગવે છે, તે બતાવે છે

દુહા

પામી શુદ્ધ સ્વભાવને, શાશ્વત શુદ્ધ કથાય ॥

સુખ અનતા ભોગવે, નિર્મલતા નિર્માય ॥ ૧૫ ॥

ભાવાર્થ—સિદ્ધ પરમાત્માઓ શુદ્ધસ્વભાવરૂપ શુદ્ધ પરિણતિ પ્રાપ્ત કરી, સાદિ અનતકાળે ભાગે શાશ્વત શુદ્ધ કહેવાય છે, ત્યા અનત સુખ આત્મસ્વભાવથી સમયે સમયે ભોગવે છે જ્યા હું ખતું તો કિંચિત્ માન પણ નામ નથી જ્યા સદાકાળ આનંદ આનંદ વર્તી રહ્યો છે, શુદ્ધ નિર્મલતા પ્રાપ્ત કરી જે સદાને માટે કૃતકૃત્ય થઈ રહ્યા છે જ્યા આધિ, બ્યાધિ, ઉપાધિનો તો ખીલકુલ સંભવ નથી, એવું શુદ્ધ પરિણતિનું સામર્થ્ય સિદ્ધ પરમાત્મામાં વર્તે છે હવે પ્રસંગાનુસાર જિજ્ઞાસા થઈ કે જ્યારે સિદ્ધ પરમાત્માઓ શુદ્ધ પરિણતિના ભોક્તા છે, ત્યારે તે સિદ્ધાત્માઓની સિદ્ધ સ્થાનમા વા સિદ્ધ યયાની હિ છે કે નહિ, તેનું સમાધાન કરે છે

દુહા.

સ્થિતિ પ્રવાહ અપેક્ષતા, આદિ કબહૂ ન હોય ॥
 આત્મસિદ્ધની દૃષ્ટિ, મગી પ્રથમજ જોય ॥ ૧૬ ॥
 એકજ વ્યક્તિ અપેક્ષતા, સિદ્ધ જીવની જાણ ॥
 સાદિ અનત સ્થિતિ જિહાં, શોમે છે નિર્વાણ ॥ ૧૭ ॥

ભાવાર્થ—પ્રવાહની અપેક્ષાએ સિદ્ધ જીવની આદિ નથી
 અર્થાત્ અનાદિ છે, એમ આત્મસ્વરૂપ વ્યક્તિભાવે કરેલ અનત
 સિદ્ધની અનાદિ સ્થિતિ જાણવી, અને એક થી સ્વમહેવ
 અથવા વીરમ્ભરૂપ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ સિદ્ધ જીવની સાદિ
 અનત સ્થિતિ છે એનું વિશેષ સ્વરૂપ સદ્ગુરુ ઉપાસના કરી
 જાણી લેવું મોક્ષસ્થાન પ્રાપ્તિની એક જીવની અપેક્ષાએ સાદિ
 છે, પણ મોક્ષમાથી જીવ પાછો સંસારમા આવતો નથી
 સંસારમા પરિભ્રમણ કરવાનું કારણ કર્મ છે, અને કર્મ ત્યા
 છે ત્યાં સંસાર છે સિદ્ધના જીવ સંપૂર્ણ કર્મક્ષય કરી નિર્વાણ
 પદ પ્રાપ્ત છે તેથી પુનઃ સંસારમા અવતાર લઈ શક્તા નથી
 કહ્યું છે કે —

શ્લોક.

દમ્ધે ધીજે યથાત્યતં, પ્રાદુર્ભવતિ નાહુર ॥
 કર્મધીજે તથા દમ્ધે, ન રોહતિ મવાહુરઃ ॥ ૧ ॥

ધીજ બળી જતા, જેમ બળેલા ધીજમાથી અકુર જીવ
 નીકળતો નથી, તેમ કર્મ ધીજ બળી જતા સંસારરૂપ
 માનવ જીવ નીકળતો નથી — એ છે કે —

ચઢત્યા ન નિપત્તે તે સદ્ધામ પરમ મમ । જ્યા ગયા જાહ સ સારમા
પાણુ આવતુ નથી, તે જ ગોણ છે આત્મા ચોતાના અસ ખ્ય
પ્રદેશે કરી મુક્તિસ્થાનમા રહે છે સ્વસ્વરૂપે આત્મા અનત
શુણ્યથી-અનત પર્યાયથી જ્યા શોણી રહ્યો છે, તે સ્થાન બન્ય
પુરુષોએ પ્રાપ્ત કરવુ યોગ્ય છે

હવે સામાન્યત શુદ્ધ પરિણતિ તથા તેના સ્વામીનુ વર્ણન
લેશ માત્ર કર્યું, હવે અશુદ્ધ પરિણતિનુ સ્વરૂપ કહે છે

દુરા

કાલ અનાદિ પ્રાણીને, વર્તે છે અજ્ઞાન ॥

વૃદ્ધિગત થાતા ક્રમે, પ્રગટે લૌકિક જ્ઞાન ॥ ૧૮ ॥

અહવૃત્તપુન્નય થતા, અશુદ્ધ પરિણતિ પોષ ॥

અહવૃત્તિ છે જ્યા લગે, મિટે ન તાવદ્દોષ ॥ ૧૯ ॥

ભાવાર્થ—અનાદિકાળથી પ્રાણીને અજ્ઞાન વર્તે છે, અનત
કાળથી નિગોહમા જીવ રહ્યો છે ત્યા પશુ અજ્ઞાન વર્તે છે
જેમ જેમ જીવ નિગોહમાથી નીકળી ઉચ્ચગતિ એકેન્દ્રિય
મેષન્દ્રિય વિગેરેમા આજ્યો, તેમ તેમ અવ્યક્તભાવે રહેલુ
અજ્ઞાન, તે કિચિત્ વ્યક્તપણે પ્રકટવા લાગ્યુ ક્રમે ક્રમે
વ્યક્તપણે અજ્ઞાનની વૃદ્ધિ થવા લાગી પચેન્દ્રિય અવતાર
પણ અજ્ઞાન વર્તી રહ્યુ છે અને તે અજ્ઞાનથી દુનિયા
અવહારના અભ્યાસમા પ્રવર્તતા લૌકિકઅજ્ઞાન વૃદ્ધિ પામ
આ હું અને આ મારો, એવુ લૌકિકજ્ઞાન થવા લાગ્યુ અને
અજ્ઞાનદ્વારા અહવૃત્તિનો ઉદ્ભવ થવા લાગ્યો, અને તેથી હું અ

મારુ એવા પ્રયત્નથી અહવૃત્તિ-સંસ્કારની પુષ્ટિ થવા લાગી તેથી જીવ દુનિયાના વ્યવહારમાં સંગાવહાલા, ધન, કુટુંબ, પુત્ર, સ્ત્રી, મહેલ, શરીરાદિને પોતાના કલ્પવા લાગ્યો તે કુટુંબાદિમાં રાચીમાચી રહી તેજ પોતાના, અને તેજ હું—એમ મિથ્યા અધ્યાસવાળો પ્રાણી યમ ગયો પર અને પોતાનું શુ, તે તરવથી ભરપૂર નહિ જગતના વ્યવહાર પ્રમાણે વર્તેલું તેજ સ્વજન્મકર્તાનું સમજવા લાગ્યો એમ અજ્ઞાનથી કેવળ આત્માએ પાંચે દ્રિયપણુ પામીને પણ અહવૃત્તિથી અશુદ્ધ પરિણતિનું પોષણ કર્યું અને જ્યાં સુધી અશુદ્ધ પરિણતિ છે ત્યાં સુધી અજ્ઞાનાદિ દોષો ટળ્યા નહિ—એમ જીવની અજ્ઞાનતા બહિરાત્મદયાજ રહી

હવે અહવૃત્તિ હોય ત્યાં સુધી આત્મા દોષ રહિત થાય નહિ, તે પ્રસંગાનુસાર જણાવે છે

દુહા

અહવૃત્તિ યાચદ્, તાવદોષ ન અસ્ત ॥

અરવૃત્તિ અજાનથી, પ્રગટે દોષ સમસ્ત ॥ ૨૦ ॥

અહવૃત્તિ ઉદયે પ્રહે, વ્રાત માત ને તાત ॥

અહ મત્ર મોહારિનો, સ્મરતા નરકે પાત ॥ ૨૧ ॥

ભાવાર્થ—અહવૃત્તિ આત્મામાં જ્યાં સુધી રહે છે ત્યાં સુધી કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મત્સર, અજ્ઞાનાદિ દોષોનો સ્થાપ્યો નથી અહવૃત્તિરૂપ અજ્ઞાનથી સર્વ પ્રકારના દોષો પ્રકટે છે પરવશ્વરૂપ અહવૃત્તિ થતા, તેમાં ભ્રમતા થાય છે આ ધર

મારુ એમ અહ વૃત્તિ ઉત્પન્ન થતા, તે ઘરમા અન્ય કોઈને
 પ્રવેશ થતા, તેના ઉપર દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે અમુક પુત્ર પોતાને
 માનતા, તે બે બ્યભિચાર આદિ દોષો સેવે, તે તેથી મહાદુષ
 ઉત્પન્ન થાય છે અમુક ઘર મારુ છે, એવી અહ વૃત્તિ થાય
 અને પશ્ચાત્ તે ઘર બળી બાય તો તેથી પ્રાણી મહાદુષ
 ધારણ કરે છે, અને વળી તેથી 'અધિવ પશુ બળી બાય છે
 અમુક રાજ્ય મારુ છે, અમુક દેશ મારુ છે, એમ અધ્યાસ
 થતા, તે રાજ્ય વા દેશ છૂતવા અન્ય કોઈ પ્રયત્ન કરે તો
 માટે પોતે અહ વૃત્તિના આવેશથી ચુદ્ધ કરે છે, પ્રાણીના નાશ કરે
 છે રશીઆ અને જાપાનને સહાય થઈ અને તેમા લાખો મનુષ્યો
 નો નાશ થઈ ગયો, તે પણ અહ વૃત્તિના આવેશથી જ જાણુ

અહ વૃત્તિના ઉદ્ભવે, એવ બાધપદાર્થોમા વ્યવહાર-મમત્વને
 અધ્યાસ કરી, આ મારા ખાતા, અમુક મારી મા, અને અમુ
 જનક, વગેરેને કલ્પી લે છે અને પછી દહ અધ્યાસ પ્રતિદિ
 વૃદ્ધિ પમાડતો પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે છે પોતાના પાડેલા નામમ
 પણ હું દેવદત્ત, હું ચંદ્રદત્ત, એવો દહ અધ્યાસ ધારણ કરે
 છે પછી દેવદત્ત નામથી પ્રથમ સા ધવણ કરી બહુ ખુશી થા
 છે, કોઈ દેવદત્ત નામથી સજોધી ગાલીપ્રદાન કરે, તો તે બ
 હ ખી થાય છે ગાની દેનારને પણ ગા પીદાન સામુ અર્થે
 જાહેર પત્રોમા કે પુસ્તકોમા પોતાનુ નામ આવેલુ જુએ છે, તે
 તે ખુશી થાય છે પોતાના નામ માટે ધારે તે કરે
 પોતાનુ નામ પ્રસિદ્ધ થાય, તે માટે અનેક પ્રયત્નો કરે
 એમ અજ્ઞાનયોગે પાડેલા નામમાજ તેની અહ વૃત્તિ દ્રઢ થવાથી

અન્ય કશું સમજી શકતો નથી, પોતાના નામને દેવદત્તભાઈ અથવા 'જી' એવું જોડી અન્ય લોકો બોલાવે, તો તેને સારું સમજે છે આ સર્વ અશુદ્ધ પરિણતિના વિલાસ ■ જ્ઞાની પુરુષને પોતાના નામ ઉપર મોહ રહેતો નથી જ્ઞાની પુરુષ સમજે છે કે જેમ ઘટપદાર્થ ઓળખવા ઘટ એવો શબ્દ સંકેત છે, તેમ માઠી મનુષ્યાવસ્થા ઓળખવા માટે એક મજા પાડી છે અને સજ્ઞા તે હું નથી ફક્ત તે થકી જગત્મા બ્યવહારમાર્ગ પ્રવર્તે છે, આપણા ચોવીસ તીર્થ કરોના પણ નામ હતા, પણ તે નામમા અહ વૃત્તિ રાખતા નહોતા, તેથી તેઓ સર્વજ્ઞ થયા હુનિયાના બ્યવહાર પ્રવર્તવા માટે દરેક વસ્તુઓના નામ પડે છે પણ તે નામમા અજ્ઞાની મોહ પામી ભૂલ કરે છે અને જ્ઞાની મોહ પામતા નથી આત્માએ અનતીવાર જન્મ ધારણ કર્યા તે વખતે તેના જુદા જુદા નામ પાડવામા આવેલા પણ તેમાનું હાલ એકે નથી તેમ વળી હાલ જે નામ પાડ્યું છે, તે અન્ય આગામી જવમા રહેવાનું નથી તો હવે સમજો કે આપણું કયું નામ માયું અને કયું નામ ખોટું ? આપણે પોતાના નામની પ્રસિદ્ધિ-કીર્તિ માટે જે કંઈ સારા કામ કરીએ છીએ, તેટલાજ પરોપકાર કૃત્ય તેવી ખરાબ આશા વિના કરીએ, તો આત્માની ઉન્નતિ અટપકાળમા કરી શકીએ અલક્ષ્ય એવો આત્મા તેનું વસ્તુત્વ વિચારીએ તો નામ નથી, આત્મા અનામી છે, શબ્દ-સંકેતથી જગત્નો બ્યવહાર ચાલે છે ઉત્તમ પુરુષોના નામ સ્મરણથી ઉત્તમશુષ્કની યાદી આવે છે, અને તેવા શુભો પોતાના આત્મામા પ્રકટે છે. માટે બ્યવહારમાર્ગમા પ્રણન નામ શરૂન

નામ, સ્મરણીય છે પણ નામ જેનું પાડવામાં આવ્યું છે,
 તેથી વસ્તુ આરી હોય છે; તે વાત બૂલવી જોઈતી નથી નામ
 છે તે વાચક છે અને વસ્તુ વાચ્ય છે નામ અને વસ્તુનો વાચક
 વાચ્ય સંબંધ છે, તીર્થ કરેના નામ તે તીર્થ કર વ્યક્તિનું બાન
 કરાવે છે, માટે તે વાચક છે, અને તીર્થ કર વ્યક્તિનું સ્વરૂપ
 વાચ્ય છે તેમ આપણું અમુક નામ પાડ્યું તે વાચક છે, અને
 આપણી આકૃતિ તે વાચ્ય છે નામ અને આપણી વ્યક્તિને
 જોડાતે અસેદ અધ્યાસ ધારણ કરી આપણે અશુદ્ધ પરિણતિ
 સેવીએ છીએ અને તેથી અજ્ઞાનમાં જીવન ગાળીએ છીએ
 અહ વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરનાર અજ્ઞાનનો પુત્ર અવિવેક છે જગત્
 પુરુષ અને લલનાઓ દરેક આવી રીતે નામ, રૂપ, બ્રાત, માત
 તાતમા, અહ વૃત્તિથી કુસાચા છે જ્ઞાનીઓ અહ વૃત્તિનું પ્રબ
 સામર્થ્ય જોઈ, આશ્ચર્ય પામે છે કે અહો! અહ વૃત્તિએ મોહક
 મહિરખાન કરાવી, સર્વ જીવોને જોશાન કરી દીધા છે, તે
 પોતાનું સત્યસ્વરૂપ સમજવા જરામાત્ર પણ પ્રયત્ન કરતા નથી
 મારો અમુક પદાર્થ, જોમ અહ વૃત્તિની જાગૃતિ થતા, આ
 તેમા શાંત ધારણ કરી કર્મવર્ગણાઓ શ્રદ્ધ કરે છે અના
 જાણથી જીવો સસારમાં પરિબ્રમણ કરે છે, અને નિવૃત્તિ
 પ્રાપ્ત કરતા નથી તેનું કારણ પણ અહ વૃત્તિ છે ત્યારે
 આપણે આ આપણો પુત્ર, આ મારો શિષ્ય, આ મારો
 ઘર, એવો વચનવ્યવહાર મૂકી દેવો જોઈએ ? ઉત્તર
 કહેવાનું કે તમે એવો વ્યવહાર કરો, પણ તે વસ્તુ
 જુ અગર તે મારી છે, એવું અતરમા માની
 નહિ જગત્ના વ્યવહારકાર્ય માટે, આ મારો પુત્ર, આ મારો

ધન એમ કહેવું, તેટલામાત્રથી આપણે બધાતા નથી પણ
 તે વસ્તુમા મમત્વપરિણામ ધારણ કરવાથી બધાધએ
 છીએ, માટે મમત્વપરિણામનો ત્યાગ કરવો, તેજ અત્ર સારાશ
 છે, પણ તેવા શબ્દ ત્યાગવા, અગર બોલવા નહિ એમ કહેવાનો
 હેતુ નથી જ્ઞાની આ મારા શિષ્ય, આ મારા આવકો, આ
 મારા શુરુ, એવા શબ્દોનો વ્યવહાર કરે છે, પણ અહ વૃત્તિના
 ત્યાગથી બધાતો નથી અને અજ્ઞાની બધાય છે મનમા
 ઉત્પન્ન થતી અહ વૃત્તિનો જ દોષ છે, કઈ શબ્દનો દોષ નથી
 એમ વિવેકદષ્ટિથી સમજવું; કે જેથી ધર્મવ્યવહારમા પણ
 મારા શુરુ, મારા શિષ્ય, મારા દેવ, એમ વ્યવહાર કરતા દોષ
 સમજાય નહિ સાધુ, સાધ્વી, આવક, આવિકા દેવ, શુરુ અને
 ધર્મમા પણ મારા સાધુ, મારા દેવ, વિગેરે શબ્દો બોલતા
 કોઈ જાતનો દોષ નથી, વા તે શબ્દો દોષોત્પાદક નથી પરંતુ
 ઉલટા શુભોત્પાદક છે જ્ઞાની પુરુષ આવી રીતે ધર્મમાર્ગમા
 શબ્દવ્યવહાર કરે છે, પણ બધાતા નથી કારણ કે તે સ્વ
 અને પરવસ્તુના ભેદને જાણનાર હોય છે ધર્મોત્પાદક
 નિમિત્તકારણીભૂત દેવશુરુ ઉપર પ્રશસ્ય સગ થાય, તો તે
 વ્યવહારમા પ્રશસ્ય છે કારણ કે તેથી ઉપાદાન કારણરૂપ
 જ્ઞાન દર્શનચારિત્રનો લાભ મળે છે સાધુમાર્ગમા તે પ્રમાણે
 વ્યવહારધર્મપ્રવર્તન અર્થે અમુકના શિષ્ય અમુક વિગેરે નામ
 પાડવામા આવે છે, તેથી કઈ દોષ નથી શબ્દવ્યવહાર વિના
 વ્યવહારધર્મમા પ્રવેશ થતો નથી, અને વ્યવહારધર્મ
 વિના નિશ્ચય આત્મધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી, માટે
 આવા પ્રકારના શબ્દવ્યવહાર કરતા, જ્ઞાની ધર્મવૃદ્ધિ સારેશ

પણે કરે છે એમ જો ન માને, તે નામ નિરોધાનુ ઉત્થાપન
 કરે છે અત્ર પ્રસંગાનુસાર લખવાનુ થયુ છે તે અહ વૃત્તિરૂપ
 પરિણામ કરવાથી કર્મબંધ છે, તેને ઉદ્દેશીને છે, પણ તેથી
 શબ્દ માટે કોઈએ વિચરીત અર્થે શ્રદ્ધા કરવો નહિ અહ
 વૃત્તિરૂપ અશુદ્ધપરિણતિની વ્યાખ્યાનોજ અત્ર ઉદ્દેશ છે એક
 રૂપ શત્રુએ અહ મમરૂપ મત્રથી સર્વજગત્ વશ કયુ છે,
 અને જે છવો અહ મત્રનુ રમરણ કરે છે, અહ મત્ર મા જ
 ચિત્તવૃત્તિ શબ્દા કરે છે, તે છવો નરકહિંગતિને બજનારા
 થાય છે ઘણા અકવર્તિયો, ઘણા રાજાઓ પૃથ્વીમા, રાજ્યમા
 અહ ભાવ ધારણ કરો, રાગદ્વેષયોગે અનેક પ્રકારના અશુભકર્મ
 ઉપાર્જન કરી નરકમા ગયા જુઓ મિહાતોમા જે છનો નરક
 ગયા, તે અહ વૃત્તિના યોગે જ જણાયે અહ વૃત્તિ બળતી અગિ
 સ્તમાન છે, તેનો સસગ કરનાર છવ મહાદુ ખ પ્રાપ્ત કરે છે
 ચાવત્પર્જન છવ બહિરા મબાવમા છે, તાત્પર્ય ત તે અહ
 વૃત્તિમા જ રમણતા કરે છે આત્મજ્ઞાન થતા અહ વૃત્તિ
 છે તે વિના મહાવિકરાળ અહ વૃત્તિ શક્તી ક્રિયાકાંડથી પ
 છૂટતી નથી તે જણાવે છે

કુદા.

યાતદ્ માન ન આત્મનુ, અનેકાન્ત નદિ દષ્ટિ ।
 ત્રિયાકાણ્ડ ક્લેશે ફરી, મિટે ન તાવત્ સૃષ્ટિ ॥૨૨॥
 સૂત્રમણી પળિહત યને, હુ પળિહન અભિમાન ।
 વેદમણી હુ વેદી છુ, માને તે અજ્ઞાન ॥ ૨૩ ॥

જાવાયું—યાવત્પર્યં ત' આત્મજ્ઞાન થયું નથી, અર્થાત્
 માત્ર નય, સમજ ગી, ચાર નિર્દેષા, વ્યવહાર અને નિશ્ચ-
 યથી, તેમ ચાર પ્રમાણથી, તથા અષ્ટપદ્ધતિથી, આત્મ-
 જ્ઞાન થયું નથી, અને મમ્યગૃહીત્યા તેનું જ્ઞાન થયું
 નથી, અને યાવત્પર્યં ત' અનેકાન્તમત જાણીને અને
 કાન્તદૃષ્ટિ થઈ નથી, તાવત્પર્યં ત' ક્રિયાકાંડના કંતેરો ઠરી
 જગત્પરિભ્રમણ મટતું નથી. સ્વ અને પરના જ્ઞાન વિના
 મનુષ્ય આત્મતત્ત્વારાધક થઈ શકતો નથી, અને આત્મારાધક
 થયા વિના, શુદ્ધપરિણતિ સંમુખ થવાતું નથી. યથાપ્રવૃત્તિ
 કરણની આરાધના છુવે ઘણીવાર કરી પણ સમક્ષિતશુદ્ધ પ્રાપ્ત
 થયો નહીં અને તેથી જાણત આવ્યો નહીં આત્મજ્ઞાન યથા
 વિના, વૈરાગ્યશુદ્ધ તથા ખરેખરી ઉદ્ધાસીનતા પ્રકટ થતી નથી,
 અને આત્મજ્ઞાન વિના મોહભાવ ઘટતો નથી આત્મજ્ઞાન વિના
 સમયની આરાધના થતી નથી, આત્મજ્ઞાનથીજ વિવેકદૃષ્ટિ પ્રકટે
 છે અને તે વિવેકદૃષ્ટિ વિના અવિવેકથી અનેક પ્રકારની ભ્ર-
 મ્હિયાઓ કરવા છતાં પણ જાણત આવતો નથી.

વળી અશુદ્ધપરિણતિથી આત્માએ સ્વપરનું જ્ઞાન મેળવ્યું
 નહીં, અને વ્યવહારમાર્ગથી સૂત્ર જાણી પડિતપણાનું અભિ-
 માન ધારણ કર્યું ફક્ત પડિતાઈની ખ્યાતિમાટે સૂત્રાભ્યાસ
 સ્વીકાર્યો, તેમ વેદજાણી, હું વેદાતજ્ઞાતા, મારા જેવો કોઈ
 વિદ્વાન નથી, એવું અહંવૃત્તિથી માની લીધું આત્મજ્ઞાન
 પૂર્વક વિવેકદૃષ્ટિથી જો તત્ત્વાભ્યાસ કરવામા આવે તો અહં-

પણે કરે છે એમ જે ન માને, તે નામ નિષ્કેપાનુ ઉત્થાપન કરે ॥ અત્ર પ્રસંગાનુસાર લખવાનુ થયુ છે તે અહ વૃત્તિરૂપ પરિણામ કરવાથી કર્મબંધ છે, તેને ઉદ્દેશીને છે, પણ તેથી શબ્દ માટે કોઈએ વિચરીત અર્થ શક્ય કરવો નહિ અહ વૃત્તિરૂપ અશુદ્ધપરિણતિની વ્યાખ્યાનોજ અત્ર ઉદ્દેશ છે થોડુ રૂપ થયુએ બહુમમરૂપ મ નથી સર્વજગત્ વથ કયુ છે, જ્ઞાને જે જીવો અહ મત્રનુ રમરણ કરે છે, અહ મત્ર મા જ ચિત્તવૃત્તિ રાખ્યા કરે છે, તે જીવો નરકદ્વિગતિને ભજનારા થાય છે ઘણા અહ વર્તિયો, ઘણા રાજાઓ પૃથ્વીમા, રાજ્યમા અહ ભાવ ધારણ કરા, રાગદ્વેષયોગે અનેક પ્રકારના અશુભકર્મ ઉપાજન કરી નરકમા ગયા જુઓ સિદ્ધાતોમા જે જીવો નરકે ગયા, તે બહુ વૃત્તિના યોગે જ જણાયે અહ વૃત્તિ બળતી અગ્નિ અમાન છે, તેનો સંસગ કરનાર જીવ મહાદુ ખ પ્રાપ્ત કરે છે ચાવત્પર્મત જીવ બહિરાત્મભાવમા છે, તાવત્ પર્યંત તે અહ વૃત્તિમા જ રમણતા કરે છે આત્મજ્ઞાન થતા અહ વૃત્તિ છૂટે છે તે વિના મહાવિકસણ અહ વૃત્તિ રાક્ષસી ક્રિયાકાંડથી પથ ફટતી નથી તે જણાવે છે

દુહા.

યાવદ્ માન ન આત્મનુ, અનેકાન્ત નહિ દ્રષ્ટિ ॥
વિયાકાણ્ડ ક્લેશે કરી, મિટે ન તાવત્ સૃષ્ટિ ॥૨૨॥

સૂત્રમણી પળિદત્ત યને, હુ પળિદત્ત અભિમાન ॥
વેદમણી હુ વેદી છુ, માને તે અજ્ઞાન ॥ ૨૩ ॥

જાવાયે—યાવત્પર્યં ત' આત્મજ્ઞાન થયું નથી, અર્થાત્ સાત નય, સમ્મલ ગી, ચાર નિદેષા, વ્યવહાર અને નિશ્ચયથી, તેમ ચાર પ્રમાણથી, તથા અષ્ટપદ્ધતી, આત્મજ્ઞાન થયું નથી, અને સમ્યગ્રીત્યા તેનું જ્ઞાન થયું નથી, અને યાવત્પર્યં ત અનેકાન્તમત જાણીને અને કાન્તદૃષ્ટિ થઇ નથી, તાવત્પર્યં ત ક્રિયાકાંડના કેલેશે કરી જગત્પરિશ્રમણુ મટતું નથી. સ્વ અને પરના જ્ઞાનવિના મનુષ્ય આત્મતત્વારાધક થઇ શકતો નથી, અને આત્મારાધક થયા વિના, શુદ્ધપરિણતિ સન્નુબ થવાતું નથી યથાપ્રવૃત્તિ-કરણની આરાધના છવે ઘણીવાર કરી પણ સમકિતશુણુ પ્રાપ્ત થયો નહીં અને તેથી ભવાત આલ્યો નહીં આત્મજ્ઞાન યથા વિના, વૈરાગ્યશુણુ તથા ખરેખરી ઉદાસીનતા પ્રકટ થતી નથી, અને આત્મજ્ઞાન વિના મોહભાવ ઘટતો નથી આત્મજ્ઞાન વિના સયમની આરાધના થતી નથી, આત્મજ્ઞાનથીજ વિવેકદૃષ્ટિ પ્રકટે છે અને તે વિવેકદૃષ્ટિ વિના અવિવેકથી અનેક પ્રકારની કષ્ટ ક્રિયાઓ કરવા છતા પણ ભવાત આવતો નથી

વળી અશુદ્ધપરિણતિથી આત્માએ સ્વપરનું જ્ઞાન મેળુ યુ નહીં, અને વ્યવહારમર્ગથી સૂક્ષ્મ જાણી પડિતપણાનું અભિમાન ધારણુ કર્યું ફક્ત પડિતાર્થની ખ્યાતિમાટે સૂત્રાભ્યાસ સ્વીકાર્યો, તેમ વેદભણી, હું વેદાતજ્ઞાતા, મારા જેવો કોઇ વિદ્વાન નથી, એવું અહવૃત્તિથી માગી લીધું આત્મજ્ઞાન પૂર્વક વિવેકદૃષ્ટિથી જો તત્વાભ્યાસ કરવામા આવે તો અહ

વૃત્તિ ઉદ્ભવતી નથી કારણ કે, જે જે ભણતુ છે, તે તે
 આત્માર્થે છે, એમ વિવેકી સમજે છે, તેથી વિવેકી પુરુષ
 સૂત્રસિદ્ધાન્તનું રહસ્ય યથાર્થ સમજી શકે છે કેાઈ અહ-
 વૃત્તિવાળો હોય છે, તોપણ સૂત્રાદિક ભણવાથી તેની અહ-
 વૃત્તિનો નાશ થાય છે એથી એકાત કેાઈએ સમજતુ નહિ
 હુકામા જે લખ્યું છે, તે તો અહવૃત્તિને સૂત્ર બણીને પણ
 ટાળવી, તેવા ઉદ્દેશથી સમજતુ કિંતુ તેથી અન્યોએ એવો
 અર્થ લેવો નહિ કે, સૂત્રાદિકનો અભ્યાસ કરવાથી, અહવૃત્તિ
 પ્રકટે છે, અથવા જે વિદ્વાનો હોય છે, તે સર્વ ખરાબ છે,
 આવો વિચાર સ્વપ્નમા પણ લાવવાથી આત્માનું હિત થતુ
 નથી જે જે વચનો લખાય છે, તે સાપેક્ષથી શિક્ષારૂપ છે,
 પણ તેથી વિદ્યાભ્યાસનો નિષેધ નથી ગગાનદીમા ગમે તેવો
 મવિન પુરુષ જ્ઞાન કરે તોપણ જવનો સ્વભાવ એવો છે કે
 તે પુરુષના શરીરને સ્વચ્છ કરે તેમ અત્ર પણ શ્રીવીરમ્ભુના
 સૂત્રોમા એવું સામર્થ્ય છે, કે તેથી બળ્યાત્મા નિર્મલ
 બને અત્ર તો એટલું જ લેવું કે, કેાઈ જીવ સૂત્રાર્થે ભણી
 ગર્વ કરે તો વિદ્યામદ ક્યાંથી આત્મઅહિત કરે, તેથી તેવી
 પરિણતિ જીવને થાય નહિ, તેટલા પૂરતુ આ શિક્ષાવચન
 હુકામા કહ્યું છે, પણ તેથી કેાઈએ વિપરીત માર્ગમા પ્રવેશ
 કરવો નહિ, જિનવાણી સૂત્રરૂપ ગગાને પ્રવાહ છે, તથા જિન
 વાણી તે સાક્ષાત્ તીર્થ કર સમાન છે તેના અભ્યાસી સાધુઓની
 પૂર્ણ ભકિત કરવી તેમની નિંદા કરવી નહિ જ્ઞાન અને જ્ઞાનીની
 આશાતના વર્જીવી જ્ઞાન અને જ્ઞાનાભ્યાસી મુનિરાજોની પૂર્ણ
 ભકિત કરવી જ્ઞાનેશ્વર જીવોએ તો જ્ઞાનીની સેવા કરવી એટલું જ

લક્ષ્યમાં રાખવાનું છે. પણ, અમુક અહ વૃત્તિ ધારણ કરે-છે, એમ પણ પ્રવેશવાની છુદ્ધિ રાખવી નહિ. ચીને પોતપોતાનું કૃત્ય કરવાનું છે. ભવશીર આત્મસાધક જીવ, તો અહર્નિશ સ્વસન્મુખતા સેવવા પ્રયત્ન કરે-છે. મિથ્યાજ્ઞાન ભણવાથી, અહ વૃત્તિની અગૃતિ થાય એ સ્વાભાવિક છે. પણ, જિને દ્રવ્યનથી તો અલગ્ય સિવાય દરેક જીવને પ્રાય સ્વસન્મુખતા થાય છે. શ્રીયશો વિજયજી ઉપાધ્યાયજી, તથા શ્રીહરિભદ્રસૂરિ જેવાના પચનો પ્રભાણે વર્તી, આત્મકલ્યાણ ખડે પ્રયત્ન કરવો.

બુદ્ધા.

ક્રિયાગર્વ હૃદયે વહે, પરનિન્દામા ભાર ॥

અજ્ઞવૃત્તિને ધારતો, પામે નહિ સુખદાઘ ॥૨૪॥

સત્તાધારી ઘૃદ્ધ હુ, મઘલો મારો દેશ ॥

ઘૃદ્ધ યુવા હુ મૃપતિ, અજ્ઞવૃત્તિથી ક્લેશ ॥ ૨૫ ॥

ભાવાર્થ—જે કોઈ બહિરાત્મવાળો જીવ, અજ્ઞાન દશામાં અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓ ધર્મર્થ કરે, પણ તેથી પોતાને ઉત્તમ સમજી, અન્ય જનોની નિંદા કરે, અને-પરભાવમાં સમજીતા કરે, અને પોતાને નિરપેક્ષ બાહ્યક્રિયા માત્રથીજ કૃતકૃત્ય સમજે છે, તેવો જીવ અહ વૃત્તિને ધારણ કરતો, સુખપ્રાપ્તિ કરી શકતો નથી. શાસ્ત્રમાં ક્રિયાનું અજ્ઞાન નિંદા લખી છે. વળી ક્રિયાઓ કરીને, ક્રિયા નહિ કરનારાઓની નિંદા કરવાથી, મન નિંદામાં લપટાય છે, અને તેથી નિંદાની વૃત્તિ વૃદ્ધિ પામવાથી

પરનિદા રહિત થવાનું નથી અશુદ્ધપરિણતિથી, નિદાદિક દોષોમા પ્રવૃત્તિ વૃદ્ધિ થામે છે એક વાર જો મનને નિદા કરવામા વેગ આપ્યો, તો બીજાવાર સહેજે બીજાની નિદા થાય છે, એમ પ્રતિદિન નિદાની ટેવ વધવાથી, પછીથી નિદા માથી મન પાછું વાળતા બહુ પ્રયાસ કરવો પડે છે પ્રબળ પ્રયત્ન કર્યા વિના, નિદાની પ્રવૃત્તિ ટળતી નથી, માટે નિદાવૃક્ષને ઉગતાજ, છેદી નાખવું અત્ર કહેવાનું તાત્પર્યાર્થ એ છે કે-ક્રિયા કરતા, પણ અન્ય નિદા પ્રવૃત્તિ કરવી નહિ અને તેની નિદાની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેનું કારણ અશુદ્ધપરિણતિ છે અને અશુદ્ધપરિણતિ રહેવાનું કારણ બહિરાત્મભાવ છે અને બહિરાત્મભાવનું કારણ અજ્ઞાન છે અને અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થતો તેવા દોષોની ઉત્પત્તિદ્વારા અશુદ્ધ પરિણતિની પુષ્ટિ થાય છે, માટે જલ્પ જીવે જ્ઞાન સંપાદન કરી ગર્વરહિત ક્રિયા કરવી પણ ધર્મક્રિયાથી ભ્રષ્ટ થવું નહિ સારાશ કે ક્રિયાઓ કરી, નિદાદિક દોષો પરિહરવા જો ધર્મક્રિયામા પ્રવર્તીને પણ નિદાદિક કરે, તો અશુદ્ધ પરિણતિની વૃદ્ધિ કરે ॥ અને ક્રિયાનું યથાર્થ ફળ મળતું નથી જોયી જલ્પ જીવે ક્રિયાનું સેવન કરવું-ધર્મક્રિયા નિષ્ફળ જતી નથી દોષ રહિત ક્રિયા કરવાના કરતા ક્રિયા નહિ કરવી, તે સારી એમ કાંઈ કહે તો તે યોગ્ય નથી દોષ ટાળવાની સાપેક્ષ બુદ્ધિથી ક્રિયા કરે ને દોષ લાગે, તો પાછું ક્રિયા કરનાર ક્રિયા નહિ કરનાર કરતા સારો છે, અને તે આરાધક છે જ્ઞાન હોય તો પણ ક્રિયા વિના મુક્તિ નથી સિદ્ધાતમા કહ્યું છે કે—

ગાથા

જાણતો વિ ય તરિત, કાશ્યજોગ ન જુઝણ જેટ ।
સો બુદ્ધ સોણણ એવ, નાળી ચરણહીનો ॥ ૧ ॥

જાવાય—તરવાનુ જાણતા છતાં પણ નદીમાં પેસી જર
અને અરણ્ય હલાવે નહિ, તો નદીમાં ખૂડે, તેમ જ્ઞાની પણ
ચારિત્રમાર્ગથી હીન ભવસાગરમાં ફૂળે ચારિત્રમાર્ગથી ઘણા
શુભોની પ્રાપ્તિ થાય છે, માટે આવશ્યકાદિ ધર્મક્રિયાઓનું
બહુ પ્રેમથી સેવન કરવું પણ નિદાદિક દોષોનું સેવન
કરવું નહિ, તેમ ક્રિયાનો ગર્વ પણ કરવો નહિ ધર્મક્રિયા
કરનારાઓ જો જ્ઞાન સંપાદન કરે, અને અન્તરાત્મ
સન્નિપ્ત બળે, તો દોષો નાશ પામતા બન્યા ગમે તેવી પોતે
બહિરાત્મભાવથી સારી ધર્મક્રિયા કરે, અને ગર્વ નિદાદિ
દોષોનું સેવન કરે, તો પોતાના આત્માને પણ હિત થાય નહિ
અને બીજાઓ પણ પોતાની ખરાબ પ્રવૃત્તિથી ધર્મની હીલના
કરે, માટે પરનિદાદિકમાં થતી અહ વૃત્તિને ધર્મક્રિયા કરતા
સેવવી નહિ અને જો તે સેવાય તો અશુદ્ધપરિણતિની વૃદ્ધિ
થાય ॥ હું અમુક-દીવાન છું, રાજા છું, અમીર છું, શહેનશાહ
છું, અમુક લોડ છું, ઈત્યાદિ બાહ્ય સંસ્તારમાં અહ પણ રુકુરાય
માન થાય, તથા આ દેશ મારો છે—એમ બાહ્યવસ્તુમાં અહ-
કારની રુકુરણ થાય તેમજ વૃદ્ધ, યુવા અને બાલ્યાવસ્થાને
આત્માની અવસ્થા માને, તેમાં અહ કાર રુકુરે તો તેથી બહિ
રાત્માપણુ—વૃદ્ધિ પામે છે, અને એવી અહ

નવીન કર્મ સંપૂર્ણ કરે છે, અને અહ મમત્વના યોગે રાગ દેવના યોગે શારીરિક-માનસિક મહાકલેશ પામે છે

વળી અહ વૃત્તિયોગે કેવા પ્રકારનો સ્ફુરણાઓ મનમાં સમુદ્ર બને છે, તે બતાવે છે

બુદ્ધા.

ક્ષત્રી દ્રાક્ષણ વૈશ્ય હુ, સહુમા દુ હુ શ્રેષ્ઠ ॥

અહ વૃત્તિની જાગૃતિ, ધાવે શુ પરમેષ્ઠ ॥ ૨૬ ॥

ભાવાર્થ—અહ વૃત્તિયોગે ક્ષત્રિયકુળમાં ઉત્પન્ન થતા હું ક્ષત્રિય છું એવો અજ્ઞાનભૂતક દંડાધ્યાસ બધાઈ બાય છે, તેથી ક્ષત્રિયાભિમાની બની જન્મજળમાં સપડાય છે પ્રાદાણીની કૃપે જન્મતા, હું પ્રાદાણ છું, વર્ણમાં પ્રાદાણ શ્રેષ્ઠ છે, એવો મિથ્યા દંડાધ્યાસ અજ્ઞાનતા બધાઈ બાય છે, અને તે મહાપ્રયત્ને સદ્ ગુરુસગથી છૂટે છે, ત્યારે હું તો આત્મા છું, એમ સત્યજ્ઞાન પ્રકટે છે વૈશ્યને ત્યા જન્મ થતા, હું વૈશ્ય છું, મારા અમુક કાર્ય છે, એમ બહિરાત્મપણાથી વૈશ્ય જાતિમાં અહ વૃત્તિની જાગૃતિ થાય ॥ કુદ્રને ત્યા જન્મ થતા હું કુદ્ર છું, એમ દંડ અધ્યાસ બધાય છે યવનને ત્યા જન્મ થતા, હું યવન છું, એમ અહ વૃત્તિરૂપ દંડ અધ્યાસ બધાય છે ચીનાને ત્યા જન્મ થતા હું ચીનો છું, એવો દંડ અધ્યાસ બધાઈ બાય છે વળી ઉત્તમ કુળમાં જન્મીને તો મનમાં અહ કારથી વેચારે કે સર્વ મનુષ્યો ૧ ૧ રીતે આત્મા બહો ॥ બહિરાત્મભાવથી તેવો માની

લે છે, અહો ! સદાકાળ, અજ્ઞાનમૂલ અહ વૃત્તિની જાગૃતિમા,
આત્મા પોતાની જાણદવસ્થા, સ્વીકારે છે અહો ! આવી રીતે
આત્મા જ્યારે બાહ્યભાવમા, પોતાને કહી લે છે, તો તે પર
આત્મસ્વરૂપ શીરીતે પ્રાપ્ત કરી શકે ? જેમ કોઈ મનુષ્ય પોતાને
રાજા હતા, બિહુક કહી લે, તો તેની કેટલી અજ્ઞાનાવસ્થા !
તેમ આ આત્મા બહિરાત્મભાવમા, પોતાને કહી, મહાદુ ખપાત્ર
બન્યો છે જેમ કોઈ, મનુષ્યે મહિરાપાન કર્યું, હોય, અને પોતાને
પછી કહે કે-હું તો સ્ત્રી છું, વા કહે કે હું તો વાઘ છું વા
કહે કે હું તો બાદશાહ છું, જેમ તે દાશપાન કરનારની કલ્પ
નાઓ જૂઠી છે, તેમ નિશ્ચયનયથી જોતા આત્મા પ્રાણશુદ્ધિ
જાતિરૂપે નથી નાહક મોહ મહિરા પીને પોતાને પરરૂપે કહી
દુ ખી થાય છે

વગી અહ વૃત્તિથી આત્માની કેવી સ્થિતિ થાય છે તે
બતાવે છે

- લુહા

બ્રમણ કરે સવમા ભવિ, અહ વૃત્તિ આવેશ ॥

અહ વૃત્તિ મનમા જગે, કરતો દેશોદેશ ॥ ૨૭ ॥

આશાથી આઘીનતા, સુગ્ધ તો મલ્લે ન હેશ ॥

અહ વૃત્તિ સસારતા, ટલ્લતા શુ અવશેષ ॥ ૨૮ ॥

ભાવાર્થ—અજ્ઞાની જીવ અહ વૃત્તિના આવેશથી ચોરાશી લાખ
જીવોનિરૂપ સસારમા અનંતથ પરિભ્રમણ કરે છે, દેવતા,
મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નારીમા પણ આ જીવ જન્યો અને

ત્યા અહ મમત્વરૂપ અહ વૃત્તિના વિચારમાં પત્રી, પુત્ર પુત્ર
કર્મ ઉપાર્જન કર્યા અને કર્મ ઉપાર્જન કરી, મહાદુષ્
પામ્યો. મનમાં અહ વૃત્તિની જાગૃતિ થયે હતો, આત્મા ધન
દિક અર્થે દેશોદેશ પરિભ્રમણ કરે છે દેશને યોજાના કદબી છે
છે અને તે જાણદેશમાં યોજાને કદબી ત્યા મુખની આશાએ
પ્રયત્ન કરે. હતો, પણ જરા માત્ર મુખ પામી શકતો નથી
ક્ષણિકમુખની લાવે, અનતમુખાદય આત્મસ્વરૂપને જુદી ગયો
જરા માત્ર પણ આ જીવે આત્મમુખ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કર્યો
નહિ, આત્મમુખ માટે સદ્ગુરુના ચરણકમળની ઉપાસના કરી
નહિ આત્મસ્વરૂપજ્ઞાનાર્થે, ગીતાઈ ગુરુઓના વચન સ્વરૂપ કર્યા
ના. મામાન્ય વિશેષાત્મકપદાર્થસ્વરૂપ સમજી શક્યો નહિ
આત્મારૂપ દેશનું જ્ઞાન લીધું નહીં, અને જાણદેશમાં મુખ માની
લીધું ઈત્યાદિ સર્વ અહ વૃત્તિનો પ્રભાવ જગત્માં દૃષ્ટિગોચર
થાય છે વગી અહ વૃત્તિથી આશા ઉત્પન્ન થાય છે આ જગત્માં
અનેક પ્રકારની આશાઓને મનુષ્યો ધારણ કરી રહ્યા છે, કરે
છે અને કરશે સ્ત્રી, ધન, પુત્ર, મુખની આશાએ અનેક પ્રકારના
ઉપાય કરાય છે આશારૂપ પિશાચિનીના યોગે, અનેક પ્રકારની
શુભમગીરી જીવ કરે છે ધનની આશાએ મૂખ-મૂખ રાજની
સેવા પરિતો પણ કરે છે સ્ત્રીની આશાએ અનેક પ્રકારની
આશાએ પુરુષ ઉદાવે છે સ સારના મુખ મધુબિંદુ સમાન છે,
તેની આશામાં જીવ યોજાનું આયુષ્ય વ્યર્થ જુમાવે છે, ક્ષણિક
મુખની આશામાં, ચલાવની પણ સેવા ચાકરી કરે છે તે સર્વ
શ્રી આનંદધનજી મહારાજ કહે છે—

પદ.

આશા ઓરનકી કયા કીજે, જ્ઞાન સુધારસ પીજે ॥આશા॥
 મટકત દ્વાર દ્વાર લોકનકે, કુકર આશા ધારી ॥
 આતમ અનુમત રમકે રસીયા, ઉતરે ન કવહુ સુમારી ॥આશા॥૧॥
 આશા દાસીકે જે જાયા, તે જન જગત દામા ॥
 આશા દાસી ફરે જે નાયક, લાયક અનુમત વ્યામા ॥આશા॥૨॥
 મનસા વ્યાલા પ્રેમ મજાલા, મજામિ પરજાલી ॥
 તનમાઠી અવટાઈ પીઈ કમ, જામે અનુમત લાલી ॥આશા॥૩॥
 અગમ પિપાલા પીયો મતવાલા, ચિન્હી અવ્યાતમવામા ॥
 જાનદધન ચેતન નૈ છેલે, દેલે નોક તમાસા ॥આશા॥૪॥

બહિશ્તમભાવથી આશાની છવો આશાકૃપ ઝેરના ખ્યાલ
 પીવે છે, અને પરભાવકૃપ વિદ્યામા ભૂંડની પેઠે સદાકાળ રાચી
 ભાચીને રહે છે આશાના બાધ્યા છવો પરભાવકૃપ મહા
 દુખસાગરમા પડે છે આશાના યોગે છવો અનેક પ્રકારના
 મહાકૃકર્મો કરે છે કૃતરાની પેઠે આશાના યોગે છવ ઠેકાણે
 ઠેકાણે ભમ્યો, પણ ઠેકાંપણ સ્થાને જરામાત્ર સુખ પામ્યો નહીં
 વિશેષ શુ કહેવું ? આશાની વૃદ્ધિથી વિશેષ દુખ અને
 આશાના નાશથી સુખ થાય છે પરધીનપણુ આશાના યોગ
 થીજ છવોને હોય છે

આશાકૃપ દાસીના પુત્રો જગત્મા દાસજ બલુવા આશાથી
 દેશ માત્ર પણ સ્રખ મળતુ નથી આશાનો નાશ થતા, કશુ

અવશેષ રહેતું નથી અહો ! આ જીવ આશાના યોગે અનેક પ્રકારના વિકલ્પસ કલ્પો કરે છે, તેમજ અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરે છે, પણ તેથી કંઈ સુખ નથી શ્રી આનંદધનજી મહા રાજ કહે છે કે—

આશા મારી આમન ઘર ઘટમેં, અજપાજાપ જપાવે ।
આનંદધન ચેતનમય મૂરતિ, નાથ નિરજન પાવે ॥

ઇત્યાદિ—અનાદિકાળથી મોહના વશથી આ જીવ પરપુરૂ મલ વસ્તુમા મુખની આશા રાખે છે, તેનું કારણ અજ્ઞાન છે, જે આત્મજ્ઞાન થાય, તો પરવસ્તુમા અહં પણ જીવ શા માટે ધારણ કરે ? જે પુરૂષલ વસ્તુઓ એક'લક્ષ્યમા અન્ય રૂપ ધારણ કરે છે, તેવી જલ વસ્તુઓમા જીવ પોતાપણુ -કલ્પે નહિ તો તે મુખી છે, જે વસ્તુઓની આશા રાખવામા આવે છે, તે વસ્તુઓ સર્વ પ્રાપ્ત થાય એવો કાંઈ નિયમ નથી તેમ તે વસ્તુઓથી મુખ પણ થતું નથી, એમ અનુભવથી જોવામા આવે છે આશારૂપ દાસીના પ્રેમથી ફસાએલ આ જીવે અનેક શરીરો ધારણ કરી, અનેક સંકટો વેઠ્યા, તો પણ હજી તેને કંઈ સુખ પ્રાપ્ત થયું નહીં અને યનાર પણ નથી, માટે જન્યજીવોએ આશાથી દૂર રહેવું—પાણી વઘોવતા કદી માખણ નીકળનાર નથી જેમ રેતી પીલતા, તેલ નીકળતું નથી, તેમ આશાના સંજયો કદી સુખ થતું નથી જે પ્રાપ્ત થવાનું છે, તે થવાનું છે તે સંજયો નાહક વિકલ્પસ કલ્પરૂપ—ચિંતારૂપ દાવાનલમા પઠવાથી દુઃખજ-પ્રાપ્ત થાય છે આકાશમા જેમ આકાશીયપુરૂષ ઉત્પન્ન થાય નહી, તેમ પરવસ્તુની આશાથી

હતી પણ સત્યમુખ થાય નહિ કેટલાક મનુષ્યો તમને
આશામાં પરબવમાં આવ્યા જવા, કેટલાક પતની આશામાં
મરતું પામ્યા કેટલાક છવો આશાથી જરા મગ પછુ કંઈ
નયા આશાથી અમિના સયોગથી જ સદાગત વત મે
આશા બળથી કળીર કહે છે કે—

માયા મરી ઓર મન મર, મર મર ગદ પ્રસાર ॥

આશા સુખના ના મરી, લિખ ગદ દામ કરીર ॥૧૮

કળીરમકત પણ આશાનુ વાવુ મહાત્મ્ય જરૂર છે
આશા હૃદયમાં શક્તિની પેઠે વસ્યા છે જ આશામાં અનેક
હું બ સમાયા છે તે કિષર એક હાત કહે છે “એક જગત
મા પિગલા નામની એક વેશ્યા રહેલી હતી, તે રૂપ અને
સાવરુપથી બહુ શોભતી હતી એક નિમિત્તે તે સવનના પદોગથી
ધનિક પુરુષોની આશાએ બોળમાં મુકર થવાનું સમુદાયે એક
પણ કોઈ તેની પ્રાપ્તિ આશુ નહિ, અનેક સ્વપ્ના આવી,
પણ કોઈ ગૃહસ્થ તેને મળ્યો નહિ પિતૃલ વેશ્યાએ વિચાર
કર્યો કે કોઈ રાત્રીના વખતમાં આજી કહે આવશે, એમ
વિચાર કરતી પરપુરુષની આશાથી રાત્રીના વાર વાચ્યા સુધી
ઝીંઝી, પણ કોઈ પુરુષ આવ્યો નહીં પુણ મગવાની આશા
તેના હૃદયમાં વાર વાર નહીં પૂરતી રહે કિતવતી હતી અને
રાત્રીના એ વાચ્યા સુધી આશામાં ને અશામાં જરા માત્ર નહ
હતી નહિ, ત્યારે તેણે વિચાર કર્યો કે મરે ! એ
નિદ્રા પણ લીધી નહિ અનેક જુદાં જુદાં નહિ
આશાને કે ને ને આશાથી વધારા મર

ગાળ્યુ એમ વિચાર કરતા તેણીના મનમા વૈરાગ્ય પ્રકટયો
 વેશ્યાનો ધ ધો છોડી દીધા, પ્રભુભજન કરવા લાગી, અને અનેક
 પુરુષોને વેશ્યાના સગથી થતી ખુવારી સમજાવવા લાગી, અને
 પોતે સદાચારમા તત્પર થઈ, ” આશાને ઉદ્દેશી કહ્યું કે—
 બાશા હિ પરમ સુખ, નેરાશ્ય પરમ સુખમ્—આશા છે તેજ
 મોટામા મોટું હુખ છે, અને આશારહિતપણુ તેજ મોટું
 સુખ છે આપણે આશાના બંધનો છોડીએ તો સુખનો અનુ
 ભવ મેળવવા બાબ્યશાળી થઈશુ અનેક પ્રકારની આશાઓના
 વિચારો મપાસપ મનમા કયાં કરો છો, અને સુખની આશા
 રાખો છો, તે એકી વખતે બસવા અને આટો ફાકવા
 બરોબર છે તમારે સુખની ઈચ્છા છે, પણ આશાના વશમા
 છો, ત્યાં સુધી તમે તમારું કાર્ય સિદ્ધ કરી શકવાના
 નથી બહિરાત્મભાવ યોગે આશાથી અહવૃત્તિ, પરવસ્તુમા
 યથા કરે છે શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય કહે છે કે—

હુ एनो ए माहरो, ए हू एणीबुद्धि ॥

ચેતન જડતા અનુભવે, ન વિમાસે શુદ્ધિ ॥

આત્મતત્ત્વ વિચારીએ ॥

હુ એનો અને એ મારો, એવી બુદ્ધિથી ચેતન જડતા
 એટલે બહિરાત્મપદ અનુભવે છે અને તેની બહિરાત્મ બુદ્ધિથી
 આત્મા પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ અનુભવી શકતો નથી, માટે
 આત્મતત્ત્વની વિચારણા કરવી કે જેથી પરમા થતી અહવૃત્તિ
 ટળે, અહવૃત્તિથીજ સસારમા પરિભ્રમણ થયા કરે ॥ આશા
 ટળે તો કંઈ બાકી રહેતું નથી, અર્થાત્ આશાના નાશથી

શાશ્વત મુખની પ્રાપ્તિ થાય છે જેમ વઠના બીજથી મીઠું વૃક્ષ બને છે, તેમ એક નાની સરખી આશાથી પણ મીઠું હું ખવૃક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે આશાનો નાશ કઈ એકદમ થતો નથી જ્ઞાની સદ્ગુરુ મુનિરાજની સેવના, લેહસાનની પ્રાપ્તિ અને સ સારના ત્યાગથી આશાકૃપ અકુરંગ નાશ પામે છે; આત્માને એ આશાથી ખરેખર હું ખજ થાય છે, એમ એ નિશ્ચય કર્યો હોત તો સ સારમા પરિભ્રમણનો સમય રહેત નહિ આશા એ ક્ષયરોગ સમાન છે ક્ષયરોગથી એક વાર મરણ થાય છે, અને આશાકૃપ ક્ષયરોગથી તો વારવાર જન્મ મરણ થાય છે ક્ષયરોગની તમાસ હૃદયમા જેટલી બીક રહે છે તેટલી એ આશાકૃપ ક્ષયરોગની બીક હોત, તો પરાધીન અવસ્થા લોભવધી પડત નહિ આપણે પોતેજ આશાકૃપ હું ખવૃષ્ટોને અહ વૃત્તિકૃપ જલથી સિંચી મોળા કરીએ છીએ તો તેનું ફળ આપણને જ લોભવધુ પડશે હે ચેતન ! તારી આવી પરાધીન સ્થિતિ પરની આશાથી ધઈ છે, પરપુદ્ગલની આશાથી, હે ચેતન ! તું પુદ્ગલવૃદ્ધિના પરે, વર્ષ ગ ધાકિક વસ્તુની સિક્ષા માગતો ફરે છે, પણ તેથી હે ચેતન ! તારું કઈ કાર્ય સિદ્ધ થશે નહિ, તારી અનત જ્ઞાન, દર્શન, આશિષકૃપ રહિ તારીજ પાસે છે; માટે પોતાની ઋદ્ધિની શોધ કર, ધ્યાન કર, તારી ઋદ્ધિ વિના હે ચેતન ! તને ખરેખર સત્યમુખ પ્રાપ્ત થશે નહિ અનત તીર્થ કરો થયા, તેમણે પણ પુદ્ગલ-વસ્તુઓકૃપ ઋદ્ધિને એક સમ્મન સમજી તેનો ત્યાગ કરી, અતરની ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી હે આત્મા ! તું પણ હવે આવું તારું સ્વકૃપ સમજી, બાહ્ય વસ્તુઓની આશા કરીશ નહિ ખરેખર તું તો જ્ઞાનકૃપ અમૃતનો પીનાર છે, તો તું

આશા રૂપ વિષના ખ્યાલા કેમ પીવે છે?, જરા અતરમા વિચાર
 કર આત્મસ્વરૂપનો અનુભવરૂપ રસ પીવાથી જે ખુમારી ચક્રશે,
 તે કદિ ઉતરશે નહિ, અને તે અનુભવરસ પીવાથી, અનંત
 મુખની ખુમારી અનુભવમા આવશે મોટા મોટા રાજા રાક
 વર્તિયો પણ આશાનો ત્યાગ કરી, નિર્જન પ્રદેશમા ખ્યાનારૂઢ
 થયા અને પરમ સુખ પામ્યા જગત્ના કાર્યો કરતા, પણ
 અતરમા નિરાશભાવે વર્તવાથી, કર્મલેપ લાગતો નથી, અન્ય
 જીવોને ઉપકાર કરીને, પણ સામી અમુક વસ્તુ પ્રાપ્ત
 કરવાની આશા રાખીગ નહિ હું અમુકને જ્ઞાન આપું છું,
 તેથી તે અમુક મારું કાર્ય કરશે, એવી આશા રાખીશ નહિ
 જે તે અમુક આશાથી, અમુક મનુષ્યને ભણાવ્યો, પાછળથી તે
 મનુષ્ય તારું કામ નહિ કરે, તો તને પશ્ચાત્તાપ થશે અને
 પછી બીજાઓને ભણાવતા, જ્ઞાન દેતા પાછો ફરીશ, માટે
 પરોપકાર વિગેરે જે જે કાર્ય કરવા, તે નિરાશાભાવે
 કરવા, નિરાશાભાવે કાર્ય કરવાથી, આત્મા પરમસુખ પ્રાપ્ત કરે
 છે આત્માત્મજ્ઞાન વિના બહિરાત્મભાવનો નાશ થતો નથી, માટે
 અહવૃત્તિનું સમાર પરિબ્રમણરૂપ જ્ઞાન બાહ્યી સ્વસ્વરૂપનું
 જ્ઞાન હેતુ વગી અહવૃત્તિનું માહાત્મ્ય જણાવે છે

બુદ્ધા.

શસ્ત્ર પ્રહી રણમાં પડે, માને હુ મહાપ્રોધ ॥

અહવૃત્તિ પ્રગટે ચદા, તવ વર્તે છે પ્રોધ ॥ ૨૯ ॥

જ્ઞાપર્ય—અણની અહવૃત્તિના યોગે, શસ્ત્ર અહણ કરે
 રણમા થટે છે, અનેક પ્રમરના મુદ્દો—લક્ષ્યો પરમા અહવૃત્તિ

બુદ્ધિયોગે યાય છે મહાભારતની લગાઈ થઈ, તેમા પણ અહ-
 વૃત્તિરૂપ મહાકાકિનીનું જોર હતું. ઇચ્છીયોએ દાન-સલાહની
 લગાઈ કરી, તેમા અહવૃત્તિજ કારણભૂત હતી જાપાન અને
 રુશીયાની લગાઈ થઈ તેમા પણ અહવૃત્તિજ બીજરૂપ છે
 રણમા અશાની જીવ પોતાને મહાયોદ્ધા તરીકે માને છે, તે
 પણ અહવૃત્તિની ચેષ્ટાજ છે જેમ કોઈ સ્ત્રીના શરીરમાં બ્યતરી
 પેઠી હોય, અને પછી તે સ્ત્રી રુદ્ધન કરે, મારવા ઉઠે, ગાળો દે,
 અનેક પ્રકારનું જુદું જોણે, ઘડીમા ઉઠાઉઠ કરી મૂકે, તેમ
 અહવૃત્તિરૂપ કાકિની, પુરુષ યા સ્ત્રીના શરીરમા પ્રવેશ કરી,
 અનેક પ્રકારની સુદ્ધની ચેષ્ટાઓ કરે છે, અને સહઅશ જીવોને
 ધાત કરી દે છે, તેમ વળી અહવૃત્તિના પ્રેર્યા જીવો ક્ષણમા
 ક્રોધી બની જાય છે, અને તેથી મહાક્રમ ઉપજાવેન કરે છે
 અહવૃત્તિરૂપ બ્યતરીથી પ્રેરણલા જીવોનાં સગતમા આવનારા
 મનુષ્યોને અહવૃત્તિ વાળો છે અહવૃત્તિરૂપ બ્યતરી, જીવોને
 ચારગતિરૂપ ખાણમા નાખી દે છે મોટા મોટા કબિરો અને
 મહાતપસ્વીઓને પણ અહવૃત્તિએ સસારમા પાછી દીધા
 અહવૃત્તિવશમા પડેલા જીવો પોતાનું સ્વરૂપ બીલકુલ સમજ
 શકતા નથી; અનેક સુદ્ધમા જન્મ કરી શકાય છે, જૂન વેઠી
 શકાય છે, તૃષા વેઠી શકાય છે, શત્રુઓ ઉપર જન્મ કરી શકાય
 છે, આકાશમા પણ ચાલી શકાય છે, પણ અહવૃત્તિનો નાશ
 કરી શકાતો નથી કોઈ વિરલા પુરુષો અહવૃત્તિનો નાશ કરી
 શકે છે અહવૃત્તિ અનેક પ્રકારના રૂપ ધારણ કરી હૃદયમા
 પ્રકટે છે તેનું ચત્કિચિત્ત સ્વરૂપ બતાવે છે

આશા રૂપ વિવના ખ્યાલા કેમ પીવે છે ? જરા અતરમા વિચાર
 આત્મસ્વરૂપનો અનુભવરૂપ રસ પીવાથી જે ખુમારી થકે,
 તે કદિ ઉતરશે નહિ, અને તે અનુભવરસ પીવાથી અનંત
 સુખની ખુમારી અનુભવમા આવશે મોટા મોટા શબ્દ થકે
 વર્તિયો પણ આશાને ત્યાગ કરી, નિર્જન પ્રદેશમા ધ્યાનારૂઠ
 થયા અને પરમ સુખ પામ્યા જગતના કાર્યો કરતા, મધ્ય
 અતરમા નિરાશાભાવે વર્તવાથી, કમંદેવ લાગતો નથી, અન્ય
 જીવોને કેપકાર કરીને, પણ સામી અમુક વસ્તુ પ્રાપ્ત
 કરવાની આશા રાખીશ નહિ. હું અમુકને દાન આપું છું,
 તેથી તે અમુક મારું કાર્ય કરશે, એવી આશા રાખીશ નહિ
 જો તે અમુક આશાથી, અમુક મનુષ્યને ભણાવ્યો, પાછળથી તે
 મનુષ્ય તારું કામ નહિ કરે, તો તને પશ્ચાત્તાપ થશે અને
 પછી બીજાઓને ભણાવતા, દાન દેતા પાછો હઠીશ, માટે
 પરોપકાર વિગેરે જે જે કાર્ય કરવા, તે નિરાશાભાવે
 કરવા. નિરાશાભાવે કાર્ય કરવાથી, આત્મા પરમસુખ પ્રાપ્ત કરે
 છે અધ્યાત્મજ્ઞાન વિના બહિરાત્મભાવનો નાશ થતો નથી, માટે
 અહવૃત્તિનું સંસાર પરિભ્રમણરૂપ કૃણ ભણી સ્વસ્વરૂપનું
 જ્ઞાન લેવું વળી અહવૃત્તિનું માહાત્મ્ય જણાવે છે

દુહા.

શસ્ત્ર ગ્રહી રણમા ચઢે, માને હું મહાયોધ ॥

અહવૃત્તિ પ્રગટે યદા, તપ વર્તે છે ક્રોધ ॥ ૨૧ ॥

ભાગ્યર્થ—અણની અહવૃત્તિના યોગે, શસ્ત્ર થકે-કરી
 રણમા ચઢે છે; અનેક પ્રકારના સુદો-વધાઈએ પરમા અહત્વ

બુદ્ધિયોગે થાય છે મહાભારતની લડાઈ થઈ, તેમા પણ અહ-
 વૃત્તિરૂપ મહાકાકિનીનું જોર હતું. ઇન્દ્રીયોએ દાસવાલની
 લડાઈ કરી, તેમા અહવૃત્તિજ કારણભૂત હતી જાપાન અને
 રશીયાની લડાઈ થઈ તેમા પણ અહવૃત્તિજ બીજરૂપ છે
 રણમા અરાની જીવ પોતાને મહાયોદ્ધા તરીકે માને છે, તે
 પણ અહવૃત્તિની ચેષ્ટાજ છે જેમ કોઈ સ્ત્રીના શરીરમાં બ્યતરી
 પેઠી હોય, અને પછી તે સ્ત્રી રુદન કરે, મારવા ઉઠે, ગાળો દે,
 અનેક પ્રકારનું જૂઠું બોલે, ઘડીમા ઉઠાઉઠ કરી મૂકે, તેમ
 અહવૃત્તિરૂપ / કાકિની, પુરુષ યા સ્ત્રીના શરીરમા પ્રવેશ કરી,
 અનેક પ્રકારની સુદની ચેષ્ટાઓ કરે છે, અને સહઅશ જીવોને
 ઘાત કરી દે છે, તેમ વળી અહવૃત્તિના પ્રેર્વા જીવો ક્ષણમા
 કોપી બની જાય છે, અને તેથી મહાકર્મ ઉપાગન કરે છે
 અહવૃત્તિરૂપ બ્યતરીથી પ્રેશયલા જીવોની સગતમા આવનારા
 મનુષ્યોને અહવૃત્તિ વળગે છે અહવૃત્તિરૂપ બ્યતરી, જીવોને
 ચારમતિરૂપ ખાદ્યમા નાખી દે છે મોટા મોટા ઋષિયો અને
 મહાતપસ્વીઓને પણ અહવૃત્તિએ સસારમા પાડી દીધા
 અહવૃત્તિવશમા પડેલા જીવો પોતાનું સ્વરૂપ બીલકુલ સમજ
 શકતા નથી, અનેક સુદમા જાય કરી શકાય છે, બૂખ વેઠી
 શકાય છે, તૃષા વેઠી શકાય છે, શત્રુઓ ઉપર જાય કરી શકાય
 છે, આકાશમા પણ આવી શકાય છે, પણ અહવૃત્તિનો નાશ
 કરી શકાનો નથી કોઈ વિરલા પુરુષો અહવૃત્તિનો નાશ કરી
 શકે છે અહવૃત્તિ અનેક પ્રકારના રૂપ ધારણ કરી હૃદયમા
 પ્રકટે છે તેનું ચત્કિચિત્ત સ્વરૂપ બતાવે છે

દુહા.

વિપયેચ્છા વૃદ્ધિ લરો, અહવૃત્તિતાયોગ ॥

નય ચચલતા વૈરતા, અહવૃત્તિના મોગ ॥ ૩૦ ॥

હુ શાળો હુ શોભતો, હુ સદુમા હુશિયાર ॥

અહવૃત્તિ મહાઢાકિની, હુ.સ્વશ્રેણિ વાતાર ॥ ૩૧ ॥

ભાવાર્થ-સ્પર્શનેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય, પ્રાણેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય, શોત્રેન્દ્રિય, એ પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષય લોગની ઇચ્છાની વૃત્તિ પણ અહવૃત્તિના યોગે ઉત્પન્ન થાય છે રાવણે મીતાને અપહરી, તેમા વિષયની ઇચ્છાજ કારણભૂત હતી વિષયોમા સુખ શુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ ત્યારે રાવણે પાપ કર્મ આદ્યું, અને તેથી તેનું રાજ્ય ગયું, રણુમા ભરી ગયો અહવૃત્તિએ રાવણુના આત્મામા પોતાની પ્રબલ સત્તા વર્તાવી હતી દુર્યોધને અહવૃત્તિના યોગે પાંચ પાડવોની સાથે લડાઈ કરી હતી વિષયોમા અહવૃત્તિથી આસપ્ત થએલા ગર્હભિક્ષુરાજાએ દુર્ગતિ સ્વીકારી અડ્ડાડેદીન પુનીએ લાખો મનુષ્યોને અહવૃત્તિના યોગે મારી નાંખ્યા અનેક પ્રકારના દુખની દેનારી લડાઈઓમા પ્રાણાહુતિ અર્પનાર મનુષ્યો પણ અહવૃત્તિના સેવકો બાલુવા વળી આ આત્મા અહવૃત્તિના યોગે સાત ભયનો લોકતા બને છે યાવત્ પરપુત્રગણવસ્તુમા અહત્વમમત્વભાવ છે, ત્યાં સુધી જ ભયદશા રહે છે પરવસ્તુમાથી મમત્વભાવ છૂટી જતા, જીવ નિર્મય થાય છે અનેક પ્રકારની મન, વચન તથા ક્રાયયોગથી થતી ચચળતા પણ અહવૃત્તિના યોગે છે આત્મા મોક્ષ પામ્યો નહિ, તેનું કારણ અહવૃત્તિ છે આત્મા વારવાર કર્મ મહણ કરી અનેક

પ્રકારના શરીર અહણુ કરે છે, અને છોટે છે, તે પણ અહ
 વૃત્તિનોજ પ્રભાવ છે પોતાના સજ ધર્મા આવતા અનેક જીવોના
 સાથે કલેશ કરે છે અને અનેક જીવોનો નાશ કરે છે, તેનું
 કારણ પણ અહ વૃત્તિજ છે હું શાલો છું, મારા જેવો કોઈ
 નથી, મારા વિના કોઈ કાંઈ કરી શકનાર નથી, મારી શક્તિના
 જેવી કોઈની શક્તિ નથી, સર્વ સસારી બ્યાપાર વિગેરે પ્રપથમાં
 મારા જેવો બીજો કોઈ હુશિયાર નથી-ઈત્યાદિ મનમાં વિચારવું
 તે સર્વ અહ વૃત્તિની ચેષ્ટા છે અહો ! આશ્ચર્યની વાત છે
 અહ વૃત્તિથીજ આવા પ્રકારના વિચિત્ર દુખ થાય છે, તો પણ
 મોહરૂપ મદિરાનું પાન કરનાર મૂઢ જીવો જરામાત્ર પણ ચેત
 શક્તિ નથી અહ વૃત્તિરૂપ મહાહાકિની, દુખચેષ્ટિ
 અર્પનાર છે, એમ જાણ્ય જીવો જાણ્યો, અને તે હાકિ
 નીનો સગ નિવારો આત્મજ્ઞાનરૂપ મત્રથી અહ વૃત્તિ-હાકિ
 દૂર નાશી જાયે, માટે આત્મજ્ઞાનરૂપ મત્રના અર્પનાર સદ્ગુ
 મુનિરાજની ઉપાસના કરો સદ્ગુરુની આજ્ઞામાં રહો પામરજીવ
 સદ્ગુરુના ઉપદેશ વિના ધર્મતત્ત્વ સમજી શકતો નથી અહ
 વૃત્તિના નાશ માટે સદ્ગુરુ મહારાજ સારા ઉપાયો બતાવશે
 પરમ વૈરાગ્ય અને જ્ઞાન વિના અહ વૃત્તિનો નાશ થતો નથી
 આત્મજ્ઞાનરૂપ સૂર્ય હૃદયાક્રાંતમાં પ્રકટતા અહ વૃત્તિરૂપ અધકા
 નાશ પામે છે, મોટા મોટા કુહાડાઓ લોહાને કાપી શકતા નથી
 પણ છીલીઓ લોહાને કાપી નાખે છે તેમ જગત્ની વિદ્યાઓ
 અહ વૃત્તિનો નાશ કરી શકતી નથી, પણ આત્મજ્ઞાન અહ વૃત્તિને
 ત્વરિત નાશ કરે છે અહ વૃત્તિનો નાશ લેહજ્ઞાન અને ચારિ
 વિના થતો નથી ૧ મોક્ષસાધ્યસાધક જાણ્ય પુરુષો અતર

આત્મસ્વરૂપનું સ્મરણ કરી, અહ વૃત્તિનો નાશ કરે છે, સર્વ સામારિક પદાર્થોનો ત્યાગ કરી, પશ્ચમહામત અંગીકાર કરી, મુનિ થઈને પણ અહ વૃત્તિનો નાશ કરી આત્મિકમુખ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો, એજ ઉત્તમોત્તમ કર્તવ્ય છે અહ વૃત્તિ જો કે મહાજેરવાળી છે, તો પણ જ્ઞાન અને ધ્યાનથી તેનો નાશ થઈ શકે છે અહ વૃત્તિથી થતા અભિમાનથી સંસારમા છવો ક્ષિપ્ત, ભૂક, ચારો, બિચાર, વિચારધાત, વિગેરે પાપકૃત્યો અહ નિર્જા કર્યા કરે છે અહ વૃત્તિના યોગે આત્મા યોતાના સ્વરૂપનું ધ્યાન મૂકી, અન્યવસ્તુનું ધ્યાન કરે છે, તેથી યોતે પરવસ્તુનો ધ્યાતા કહેવાય છે અનેક પ્રકારના ઢોપોની ઉત્પત્તિ અહ વૃત્તિના યોગે ઉદ્ભવે છે, આત્માના બન તણુઓનું આવરણ અહ વૃત્તિના યોગે થયું છે, થાય છે, અને થશે અહ વૃત્તિના યોગે આપણે અથ પુરુષસ્વરૂપોને શ્રદ્ધિ તરીકે માની સિમારમણતા કરીમે છીએ અહો ! અહ વૃત્તિ, તારુ પ્રબળ સામાન્ય છે હવે કૃપા કરી તું મારાથી જરા દૂર થા ! દૂર થા ! વળી અહ વૃત્તિનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે

કુદા

જે અજ્ઞાની જીવ છે, પશુસમ વર્તે જોય ॥
 અહ વૃત્તિ તેમા ઘણી, કથ્યુ વિચારી જોય ॥ ૩૨ ॥
 અજ્ઞાનીને અઘ વે, દેસે નહિ તલમાર ॥
 રણના રોઝસમાન તે, પામે નહિ મવપાર ॥ ૩૩ ॥
 અજ્ઞાની અજ્ઞાનમા, ગાલે સઘલો કાલ ॥
 ઘૃદ્ધપણુને શ્વેતકેશ, પળ વર્તે છે ચાલ ॥ ૩૪ ॥

શ્રવણ—જે પુરુષો સમ્યક્ અનેકાન્તધર્મતત્ત્વથી અજાણ છે, તે આ સ્થળે અજ્ઞાની બાલુવા ધર્મથી અજાણ પુરુષો પણ સદૃશ સ સારમા પ્રતિબ્ધ છે અજ્ઞાની છવો સ્વપરજ્ઞાનના અભાવે સ સારમાજ સાર માની, રાત્રી અને દિવસ ધાત્રીની ધાત્રીના બળાદની પેઠે ચલ્લ કર્યા કરે છે અને અજ્ઞાની છવો આસાંગિક મુખની લાલમાએ અનેક પ્રકારના પાપો એવવામા, જરામાત્ર પણ અચમતા નથી મનુષ્ય મવતાર શાથી પ્રાપ્ત થયો ? તું કોણ છું ? ક્યાંથી આવ્યો ? અને ક્યાં જઈશ ? મારું મ સારમા શું છે ? મારી સાથે પરશવમા કોઈ આવશે ? પુણ્ય શું ? અને પાપ શું ? ઈત્યાદિ વિચારશૂન્ય અજ્ઞાની છવોનું હૃદય હોય છે સ સારમા શું આદેય છે ? કંઈ વસ્તુ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે ? શું જાણવા યોગ્ય છે ? ઈત્યાદિ વિવેચના અભાવે, અજ્ઞાની છવને શાસ્ત્ર કાર પશુ મમાન કહે છે, તે અમત્ય નથી પણ જેમ ખાવું, પીવું, ઊંઘવું અને વિવિધમુખ ભોગવવા, એટલું જ સમજી શકે છે, તેમ અજ્ઞાની મનુષ્ય ખાવું, પીવું, સ્ત્રી, ધન, પુત્રનું પાતન કરવું અને વિવિધમુખ ભોગવવા એટલું જ સમજી શકે છે અજ્ઞાની છવમા અહ વૃત્તિ ધણી હોય છે બી એ અથવા એમ એ પર્વત અભ્યાસ કરે, સી આઈ ઇ આદિ અક્ષરોની પદવીઓ મેળવે, પણ તેથી તમારું હિત તેજવામા સમાયુ નથી જ્યામુધી પડ્ડબ્ય, સાત નય, સિદ્ધાતાદિકતુ જ્ઞાન યોગ્યતાપૂર્વક મેળવી ભે. જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું નથી, ત્યાં મુધી તમે આત્મસન્મુખ થયા નથી, અને આત્મસન્મુખ થયા વિના તમારું બાલુવું અવિદ્યા વા અજ્ઞાનરૂપ છે, અને એવા બરા

નથી હું ખકારક લવાત થતો નથી, અજ્ઞાની પુરુષ જડ સરખો
 અતરદૃષ્ટિથી જોતા ગણાય છે અજ્ઞાની અને અધ જે સરખા
 છે અધપુરુષના કરતા પણ અજ્ઞાની તો ખરાબ છે, કારણ
 કે અધપુરુષ તો સદ્ગુણ ઉપદેશ શ્રવણ કરી, અતરદૃષ્ટિને
 ખીલવે છે, રણના રોલ સમાન અજ્ઞાની છે અજ્ઞાની મિથ્યાત્વા
 દિક્ષા લેપાએલો હોવાથી શાશ્વતમુક્તિ પામી શકતો નથી
 અનતકાળ આ જીવે નિર્ગોહમા ગાંભ્યો, ત્યાં પણ અજ્ઞાન
 હતું, અવ્યવહારશશિષ્ય નિર્ગોહમાથી નીકળી, વ્યવહારશાસિમા
 આંખો પાંચ સ્થાવરમા ઘણાકાળ સુધી પરિભ્રમણ કર્યું ત્યાંથી
 બેઠદ્રિયમા આંખો, ત્યાંથી તેઠદ્રિય અને ત્યાંથી અતુરિન્દ્રિયમા
 આંખો, ત્યાંથી પચ્ચેદ્રિયમા આંખો, પચ્ચેદ્રિયના પણ દેવતા,
 મનુષ્ય, તિર્થંજી અને નારકી એ ચાર લોક છે એ ચારના પણ
 પ્રત્યેકના ઘણા લોક છે, ઇત્યાદિ અવતારો શ્રહણ કર્યાં, પણ
 અજ્ઞાનના વશથી આત્મા ચોતાનું સ્વરૂપ સમજી શક્યો નહિ,
 શ્રીવીતરાગ વચનની શ્રદ્ધા કરી નહિ કુદેવ, કુગુરુ, કુધર્મને
 ધર્મ માની, તેમા વિશ્વાસ રાખ્યો ઇત્યાદિ સર્વ અજ્ઞાનનાજ
 પરિણામ જાણવા અજ્ઞાન પણ ત્રણ લોકે છે મતિઅજ્ઞાન,
 બીજું ક્ષુલ્લઅજ્ઞાન અને ત્રીજું વિભગજ્ઞાન, તેમા પ્રથમના બે
 લોકો હાલમા આ પચ્ચમઆરામા વિશેષતઃ જોવામા આવે છે
 અજ્ઞાનથી જીવને અજીવ માનવામા આવે છે, તેમજ અજ્ઞા
 નથી પુણ્યને પાપ માનવામા આવે છે, અને પાપના કાર્યને
 પુણ્ય માનવામા આવે છે અજ્ઞાનથી આશ્રવને સ્વર માનવામા
 આવે છે અને સ્વરને આશ્રવ માનવામા આવે છે, તેમજ
 અજ્ઞાનથી જીવને મુક્તિ માનવામા આવે છે, અને મુક્તિને

જ ધ માનવામા આવે છે અજ્ઞાનથી પુદ્ગલવદ્વત્તને જીવરૂપે માનવામા આવે છે, અને જીવને જડ માનવામા આવે છે, અજ્ઞાનથી રૂપી વસ્તુને અરૂપી માનવામા આવે છે, અને અરૂપીને રૂપી માનવામા આવે છે અજ્ઞાન એ જ મિથ્યાત્વનું મૂળ છે, અજ્ઞાની જીવથી આત્મહિત ધર્મ શકતું નથી મહાપ્રોફેસરની પદવી મેળવે, અનેક પ્રકારની લાપાતા વિદ્વાન્ ગણુઓ, પણ જ્યાં સુધી સ્વાદ્વાદ રૂપે આત્માને ઓળખ્યો નથી ત્યાં સુધી અજ્ઞાની છે અજ્ઞાનીની ક્રિયા સસારની વૃદ્ધિ કરે છે વિષમા વિષ, દુષ્ટમા દુષ્ટ અજ્ઞાન છે, માટે અજ્ઞાનનો નાશ કરવા સદ્ગુરુ મુનિરાજની ઉપાસના કરવી અજ્ઞાનથી સત્યાસત્યનું જ્ઞાન થતું નથી અજ્ઞાની પુરુષ લોકવ્યવહારની નીતિનેજ ધર્મ કહે છે, વા દુનિયામા શુદ્ધાચાર રાખવો, ઓટલોજ ધર્મ સ્વીકારે છે, પણ તે તેનું અજ્ઞાનજ છે, અજ્ઞાની પુરુષ સર્વ ધર્મને એક ધર્મ માની જોસે છે જેમ કોઈ બાળક, બકરી, ગાય, ભેંસ, ઉંટ, યુવર અને આકાશના દ્વધને એક સરખું દ્વધ માની લે છે, તેમ અજ્ઞાની જીવ, સર્વ ધર્મને એક સરખા માની લે છે, પણ તેનાથી સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરી શકાતો નથી દુનિયાની વસ્તુઓનું જ્ઞાન સારી રીતે મેળવ્યું, પણ આત્માનું જ્ઞાન, સાતત્ય, સમસંગી, નિષ્કેપ, પ્રમાણ, અનુભવાદિથી મેળવ્યું નથી, ત્યાં સુધી તમારું કાયં સિદ્ધ થવાનું નથી અને સમકિત રત્ન પ્રાપ્ત કરી શકવાના નથી, ઉમર વધવાથી કાઈ મહત્ત્વ પ્રાપ્ત થતું નથી કહ્યું ॥ ૬-

ઉમર વધી તો શું થયું, ગદ્દાં ઘરદાં થાય ॥

વૃદ્ધપણુ તથા ધોળા વાળ આવવાથી મહરવપણુ પ્રાપ્ત થતુ નથી, એવા વૃદ્ધો પણ અજ્ઞાનયોગે બાળ બાલુવા અને બાળ હોય તો પણ અધમુક્તામુનિની પેઠે જ્ઞાનવૃદ્ધ બાલુવા અજ્ઞાની છવો સસારની મોહમાયારૂપ ઘોર નિદ્રામાં સૂઈ રહ્યા હોવાથી હિતાહિત બાળી શકાતા નથી જ્ઞાની શ્વાસોર્વાસમાં કર્મનો સ્થલ કરે છે, ત્યારે અજ્ઞાની પૂરું કોડ વર્ષ પર્યંત આશિષ પાળે, તો પણ કર્મસ્થલ કરી શકનો નથી જ્ઞાનીને આશ્રવના હેતુઓ પણ સવરૂપે પરિણમે છે, અને સવરના હેતુઓ, અજ્ઞાનીને આશ્રવરૂપે પરિણમે છે અજ્ઞાની અને બૂઝતુ છવન સરખુ છે કોઈ પણ પ્રકારની કાવા ભવ્યા વા વાચતા લખતા આવડયુ જોટલે જ્ઞાની બની ગયા એમ સમજવુ નહીં શ્રી વીતરાગના વચન, અનેકાન્ત રૂપે સ્થમઈ, અહ્મા કરવાથી જ્ઞાની થઈ શકાય છે, અજ્ઞાની બાહ્ય વસ્તુમાં સદાકાળ લોભાઈ દેવ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભાદિકેતુ ભેવન કરી, અહ વૃત્તિની પ્રતિદિન યુદ્ધિ કર્યા કરે છે અહ વૃત્તિના યોગે જ્ઞાનાવશ્યીયાદિક આઠ કર્મોની વર્ગબાઓ બ્રહ્મણુ કરે છે અને તેથી પોતે સસારમાં બધાય છે-વળી અહ વૃત્તિનુ સ્વરૂપ બતાવે છે

કુહા

અહ વૃત્તિના યોગથી, ઉત્પન્નસ્થલતાવૃદ્ધિ ॥

અસ્થિર અન્તરવૃત્તિયો, દુઃખાવાહા સમૃદ્ધિ ॥ ૩૫ ॥

સત્ય અસત્યપણે ગ્રહે, જડમાં આતમવૃદ્ધિ ॥

ધર્મદષ્ટિ નહિ આત્મમાં, કરેશુ નિજપદ શુદ્ધિ ॥ ૩૬ ॥

બાધાથી—અજ્ઞાનજન્ય અહ વૃત્તિથી, ઉચ્છૃંખલતાની વૃદ્ધિ
 થાય છે તેથી આત્મા, મનમા આવે તેવું માને છે, અને
 મનમા આવે તેવું બકે છે જેમ કોઈ મનુષ્ય ગાદો યથો હોય,
 તેમ તેની ચેષ્ટાઓ બહિરાત્મયોગે થાય છે; અહ વૃત્તિધારક
 મનુષ્યની અતરવૃત્તિઓ અસ્થિરપણે વર્તે છે જેમ બતે મકંડ,
 વળી તે શરીરે પુષ્ટ રાગ, અને તેને મદિરાનું પાન કરાવ્યું
 હોય, અને વળી તેવા પ્રસંગે તેને વૃથિક કરડે, તો કુહ કુહા
 કરવામા બાકી મૂકે નહિ દોડદોડા કરી મૂકે, જરા માત્ર પણ
 સ્થિર રહે નહિ તેમ અજ્ઞાની છવ પણ મૂળ તો આત્મસ્વરૂપથી
 અબલ અને વળી તેમા મોહમદિરાનું પાન કર્યું, અને વળી
 તેને અવિવેકરૂપી વૃથિક કરડ્યો, એટલે તેની અતરવૃત્તિઓ
 અસ્થિર વર્તેજ, અને સુક્ષ્મરૂપ સ્થાને ઠરીને બેસે નહીં, તે
 સત્યજ બલ્યુ અજ્ઞાની છવને બાધા સમૃદ્ધિ પણ હુ ખમવ
 થાય છે અજ્ઞાની છવ બલ્યે ગાદોજ યઈ ગયો હોયની, તેમ
 સસારમા ચેષ્ટા કરે છે જેમ કૂતરુ અરિસામા પોતાનું રૂપ
 દેખી, સાસુ બીજા કૂતરાની વિષમાનતા દેખી, પૂજ બસ્યા કરે
 છે, અને અન્ય કૂતરાના અધ્યાસથી પ્રતિબિંબને મારવા હોટે
 છે, તેમ અજ્ઞાની છવ મનમા, વાણીમા તથા કાયામા આત્મ
 સ્વ સુદ્ધિ ધારણ કરી, તેમા અહત્વનો દહાધ્યાસ ધારણ કરી
 મુગાય છે કેટલાક અજ્ઞાની છીપોનો મોટો ઢગલો દ્રવ્યો દેખી,
 તેમા રૂપાની સુદ્ધિ ધારણ કરી તેનું અહણ કરે, અને તેને
 વેચવા જતા ઝવેરીઓની આગળ કહે કે “ આ રૂપુ છે ” પણ
 ઝવેરીઓ પાસેથી તેને કઈ મળે નહિ, ઉલટા પોતાની ન્યૂલથી
 પશ્ચાત્તાપ પામે એમ અજ્ઞાની છવ અહ વૃત્તિ યોગે,

જઠપદાર્થેનિ પોતાના કદથી, રાચી રહે, પણ અતે પરબવ જત
 શરીરથી આત્મા છૂટતા આવૂમ પડે કે, અહો ! હું જન્મ ધારણ
 કરી, નાહક મોહમાયામા મુઝાયો, એણે મારું સત્યસ્વરૂપ ઓળખ્યું
 નહીં અરે ! હવે મારી શી ગતિ થશે ? અરે ! કરી મનુષ્ય
 જન્મ પામ્યું તો જૂલ કરું નહિ, એમ ઘણો પશ્ચાત્તાપ કરે
 પણ પુન મનુષ્ય અવતાર દુર્લભ છે તેમ અત્ર પણ અજ્ઞાન
 એવ જ્ઞાતિથી સાસારિક કાર્યોમા પુત્ર, ધન, સ્ત્રી વગેરેમાં
 પોતાનું આશુધ્ય ગાળે અને તેમાજ સાર માને, તે ધોળા દિવસ
 મોહ શત્રુઓથી મનુષ્ય ગતિરૂપ બળ્લરમા લૂટાય છે, લક્ષાધિપતિ
 હોય, રાજા હોય, પણ આત્મજ્ઞાનના અભાવે, બાહ્યપદાર્થો
 અહ વૃત્તિથી, રાચીમાચી રહેવાથી, અતે હું ખપાત્ર બને
 આ ભવમા જે કર્મ કર્યા હોય છે, તે અવશ્ય પરબવમા લે
 વવા પડે છે તેમા કોઈનો છૂટકારો થતો નથી જેમ ધૂકમ
 સૂર્યને દેખવાનો સ્વભાવ નથી તેમ, અજ્ઞાની એવ સત્ય તત્ત્વ
 દેખી શકતો નથી ઉલટું સત્ય વસ્તુને અજ્ઞાની અસત્ય માને
 છે દાણાગસૂત્રમા મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ રીતે બતાવ્યું
 તેવું મિથ્યાત્વ પણ અજ્ઞાનમૂલક છે એમ બંધ્ય એવોએ ભણ્યું
 પાચમૂતના બનેલા શરીરમા અજ્ઞાનીઓ આત્મબુદ્ધિ ધારણ
 છે, અને તેથી નાસ્તિક લોકો આત્મા શરીરથી બિન્ન છે, બ્રહ્મ
 માનતા નથી, અથવા કેટલાક એવો આત્મા અને મન બે
 સમજે છે, વળી કેટલાક આત્મા અને મનનો ધર્મ બિન્ન સ્વ
 જતા નથી; વળી કેટલાક આત્માને ઉત્પત્ત થયેલો માને
 વળી કેટલાક આત્માને પુણ્ય પાપ લાગતું નથી, એમ માને

એમ અનેક કૃતકોના કરનારાઓ અજ્ઞાની બાણુવા, અજ્ઞાની
 છવ જડમા આત્મબુદ્ધિ ધારણ કરે છે, તેમજ વળી જડમા
 ધર્મ માને છે જડમા ત્રિકાલમા પણ આત્મધર્મ નથી જેમ
 અગ્નિનો સ્વભાવ ઉષ્ણ છે, જલનો સ્વભાવ શીત છે, તેમ
 જડનો જડત્વ ધર્મ છે, અને આત્માનો જ્ઞાન, દર્શન, આશિર
 રૂપ ધર્મ છે, એમ અજ્ઞાની ગમણ શકતો નથી અજ્ઞાનીની
 આત્મામા ધર્મબુદ્ધિ નથી, પણ તેની તો જડમા ધર્મબુદ્ધિ
 વર્તે છે તેથી અજ્ઞાની છવ પોતાના આત્માની શુદ્ધિ કરી
 શકતો નથી આત્માનુ સ્વરૂપ જાણે નહિ અને મનમા આવે
 તેમ વર્તે તેથી આત્મહિત યર્થ શકતુ નથી ઉપયોગે ધર્મ
 અને ક્રિયાઓ કર્મ, અને પરિણામે બંધ છે, એતુ સ્વરૂપ
 અજ્ઞાની સમજ શકતો નથી અજ્ઞાની છવ પોતાની ભૂલ સમજ
 શકતો નથી અહો ! હે ચેતન ! જો તને શિવપુર પ્રાપ્ત કર
 વાનો ભાવ છે, તો આત્મસન્મુખ ગમન કર હે છવ ! બાહ્ય
 પ્રયત્નો રાગદ્વેષથી તે અનર્થીવાર કર્યા, પણ તેથી તારુ કાર્ય
 સિદ્ધ થયુ નહિ હે છવ ! વારવાર આર્ય દેશ, મનુષ્ય જન્મ,
 દેવ ગુરુ સામગ્રી પામીને, પણ હજી મુખી તુ શ્રી વીરમણના
 પરમ શિવમુખકારક વચનમૃતોતુ પાન કરતો નથી હે છવ !
 હજી મમય ગયો નથી એતે તો હજી તારા હાથમા બાણ છે
 આયુધ્ય અવધિ સમાપ્ત થતા, તારુ ઠહાપણ ધૂળમા ભળશે
 સમજીને પણ કેમ પ્રમાદી થાય છે ! એક દિવસ આ દેખાતુ
 શરીર ધૂળમા ભળી જશે ધૂમાડાના બાયકા સરખી મોહ
 માયાથી તારુ હિત ચનાર નથી હે છવ ! તુ અહવૃત્તિના
 યોગે જ્યા ત્યા કુલણજની પેઠે કુદી જાય છે અને દુનિયાદારીના

ગપાટાસપાટામા તારુ જીવન નકામુ ગાળે છે અને જાણે હું
 અમર છું, એમ સમજે છે પણ યાદ કર કે દુનિયાદારીની ક્ષણિક
 બાજુ કેાધને છાજ નથી અને છાજયે પણ નહિ હે આત્મનું !
 તુ દુકાનમા બેગી, અનેક જીવોને જૂઠું સમજાવી, જૂઠું
 આપી, હર્ષ ધારણ કરે છે પણ તેથી કર્મ રાજ તારુ આર્ણ
 સ્વરૂપ દેખી, હર્ષ ધારણ કરે છે કે, એ જીવ મારા તાબામા
 રહેવાનો છે અરે જીવ ! તુ ધનપતિ, વા સત્તાધારી થઈ,
 અનેક જીવોની કિંસા કરી, શું ખુશી થાય છે ? તારી મોજ
 મઝા અને આનંદ પરભવમા જોતા જોતા બિડી જશે,
 અને ત્યાં મહાદુખી થઈશ. હે જીવ ! તુ ધર્મ
 પુરુષોને ઢોગી ગણે છે, પણ તારી દુર્મતિતુ કૃપા પર-
 ભવમા મહાદુખરૂપે વેઠીશ અરે જીવ ! તુ બીજા
 જીવોની ઠકા-મરકરી કરે છે પણ સમજતો નથી કે તારી
 મરકરી કર્મ રાજ તેજ વખતે કરે છે, અરે જીવ ! તુ મસ્ત
 થઈને ગૂઢાણે છે, પણ યાદ રાખ કે તારા જેવા નવાજુ લાખ
 દુનિયામા જન્મી જન્મીને આજ્યા ગયા, તો તારો શો ભાર છે
 અરે જીવ ! તુ અજ્ઞાનના યોગે મનમા અનેક પાપ કાર્ય કર
 વાના ઘાટો ઘડ્યા કરે છે, પણ યાદ કર કે ઘડી પશ્ચાત્ત શું
 થયે ? તેની તને સમજણ નથી અરે જીવ ! તુ મિત્રોની
 સોબતમા અનેક પ્રકારની કુચેષ્ટાઓ કરે છે, તેતુ કૃપા તને
 મળ્યા વિના રહેનાર નથી અરે જીવ ! તુ મિટાઈની આશાએ
 રેજત તારી ચતુરાઈ બીજાઓને દેખાડે છે, પણ યાદ રાખ
 પરભવમા તારી ચતુરાઈ જરા માત્ર રહેવાની નથી અરે જીવ
 તુ અવિધાના તોરમા અને કુવર્કો કરી, ધર્મશાસ્ત્રને જૂઠું

પાડે છે, પણ તેનું કૃણ નરકાદિક તને મળ્યા વિના રહેનાર નથી અરે છવ ! તું અનેક પ્રકારના પાપ કર્મ કરીને તેને અહીં છાના રાખ પણ પરભવમા તેના કૃણ લોગવની વખત જરા માત્ર પણ પાપ છાનું રહેનાર નથી અરે લોખી છવ ! તું લોખથી અનેક પ્રકારના અસત્ય વચન બોલ, પણ તેથી પરભવમા છલ પ્રાપ્ત કરવી, પણ તને મુશ્કેલ થયે. મનમા આવે તેમ ચાલ, ગમે તેમ કર, પણ પરભવમા માદૂમ પડ્યે, અરે છવ ! માયાના વિષ વૃથા તું ખાવે છે, તો તેના નહારા કૃણ તું લોગવીશ અરે છવ ! તું જ્ઞાની મુનિરાજોની કાવે તેમ નિદા કર, પણ તેથી પરભવમા મૂઠ બન્યા વિના રહેનાર નથી અરે છવ ! તું પોતાને જોગખ, અવિવામા અનત કાળ ગયો, પણ તેથી તને પરમ શાંતિ મળી નહિ અરે છવ ! તું પોતે પોતાને જોગખતો નથી, એ લારી કેટલી મોટી ભૂલ છે ! અહવૃત્તિના થોગે તું ભૂતની પેઠે ચેષ્ટા કરે છે અહવૃત્તિના થોગે તું પરસ્વભાવમા પરિણમી જાય છે અહવૃત્તિ બાધનું છવન છે અહવૃત્તિ એ વિભાવદશા છે

હવે પુનઃ અહવૃત્તિનું સ્વરૂપ કહે છે

કુરા.

ધર્મપન્થની મિદ્ધતા, અહવૃત્તિના જોર ॥

અહવૃત્તિમતવાદિયો, કરતા શોરમકોર ॥ ૩૭ ॥

અનેકપન્થ પ્રગટયા મૂવિ, ધારો પન્થ અનેક ॥

અહવૃત્તિ અજ્ઞાનથી, વર્તે મિદ્ધા ટેક ॥ ૩૮ ॥

ભાવાથે—જગતમા ધર્મ પંથની વિજિતતા દેશોદેશ જોવામાં આવે છે, તેનું કારણ અહવૃત્તિનું જોર જાણવું મન, વચન, ક્રયા અને ધનાદિકમા અહવૃત્તિ ધારનાર તથા માનપૂજા, કીર્તિ જાહુમાનતા લાલચુ છવે, અહવૃત્તિથી પરસ્પર ખડનમડન કરી, પોતાનો મત સ્થાપન કરવા પ્રયત્ન કર્યા કરે છે કેટલાક પોતાના મતની પુષ્ટિ માટે, ઉત્સૂત્રભાષણ કરે ■ કેટલાક મતવાદિયો તરવારની ધારથી લાજો મનુષ્યોના લોહી પૃથ્વી ઉપર વહેવશવી, ધર્મોત્તતિ કરવા ધારે છે, કેટલાક મતવાદિયો ધર્મના નામે અનેક પશુ પક્ષીઓને મારી નાખી, પ્રજુને પ્રસન્ન કરવા ઇચ્છે છે, કેટલાક વામમાર્ગિઓ પોતાના પંથની પુષ્ટિ કરવા, અહવૃત્તિથી પ્રયત્ન કર્યા કરે છે કેટલાક ક્રૂર વ્યવહારનયને માની, સાખ્યમતને એકાતે સ્વીકારી, આત્માને અનાદિ કાળથી નિર્લેપ માની, ધર્મક્રિયાથી ઉન્નુજ બની, બીજાઓની સાથે સાઆથે કરી, પોતાના મતમા આજીવા પ્રયત્ન કર્યા કરે છે કેટલાક આત્માને ક્ષણિક માનનાશ જોહો, પોતાના મતની સુક્ષિત્યો વિસ્તારવા અહનિંશ પ્રયત્નો કર્યા કરે છે જુદા મત એકાતજગુસૂત્રનયને માની, અન્યનયોકયિત સ્વરૂપ માનતે નથી શબ્દ પ્રદાનેજ એકાતે સ્વીકારનાર, એકાત શબ્દનયવાર્ધ મીમાસકો, ઇન્દ્રસાદિને સર્વશ સ્વીકારતા નથી અને સર્વ પરમાત્માને તેઓ માનતા નથી કેટલાક નૈયાયિકો આત્મા એકાતે આકાશની પેઠે વ્યાપક માની આત્માના સુખાદિ અનુભવોનો અપલાપ કરે છે શ્રી વીશ્વમા સુનિમુવતસ્વામી સ્તવનમા જ્ઞાનદધનજી મહારાજ દરેક મતવાદીઓના એકાત નયથી ઉઠતા ચોરજકોરનું વિવેચન કરતા કહે ॥ ૬ —

मुनिसुव्रत जिनराय, एक मुज विनति निसुणो ।

आतम तत्त्व वयु जाण्यु जगतगुरु, एह विचार मुज कहीयो ॥

आतमतत्त्व जाण्या विण निर्मल, चित्तसमाधि न लहीयो ।

मुनिसुव्रतजिनराय, एक मुज विनति निसुणो ॥ १ ॥

कोई अचध आतमतत्त्व माने, क्रिया करतो दीसे ।

क्रियातणु फल कहो कुण भोगवे, इम पूछ्यु चित्तरीसे ॥

मुनिसुव्रत ॥ २ ॥

जड चेतन ए आतम एकज, यावर जगम मरखो ।

सुख दुःख सकर दूषण आवे, चित्त विचारी जो परखो ॥

मुनिसुव्रत ॥ ३ ॥

कोई कहे नित्य ज आतमतत्त्व, आतमदर्शन लीनो ।

कृतविनाश अकृताममदूषण, नवि देखे मतिहीनो ॥ मुनिसुव्रत ॥ ४ ॥

सौगतमतरागी कहे नादी, क्षणिक ए आतम जाणो ।

पध मोक्ष सुखदुःख नवि घटे, एह विचार मन आणो

मुनिसुव्रत. ॥ ५ ॥

भूतचतुष्कवर्जित आतमतत्त्व, मत्ता अलगी न घटे ।

अध शकट जो नमरे न दखे, तो शु कीजे शकटे । मुनिसुव्रत ६

एम अनेकनादि मत विभ्रम, सकट पडीयो न लहे ।

चित्तममाधि त माटे पूछु, तुम विण तत्त्व कोई न कहे ।

मुनिसुव्रत ॥ ७ ॥

बळतु जगगुरु एणी पेरे माखे, पक्षपात मवि छडी ।

रागद्वेषमोहपक्षवर्जित, आतम शु रद मही-मुनिसुव्रत ॥ ८ ॥

આતમધ્યાન કરે જો કોઈ, સો ફિર ફળમેં નાવે ।

વાગ્જાલ ઘીજી સહુ જાણે, એહ તત્ત્વ ચિત્ત ધાવે મુનિસુવ્રતા ॥૯॥

જેણે ત્રિવેક ધરી એ પત્ત ગ્રહીએ, તે તત્ત્વજ્ઞાની કહીએ ।

મીમુનિસુવ્રત કૃપાકરો તો, આનન્દધનપદ લહીએ. મુનિસુવ્રતા ॥૧૦

શ્રી આનન્દધનજી એકેક નયથી, એકાને ઉઠેવા મતોડુ
સ્વરૂપ ઠહી, અતે કહે છે કે-જે કાંઈ સાત નય, આર નિમેષા,
સમભગીપૂર્વક આત્મસ્વરૂપ સમજી, તથા કારણકાર્યભાવ
સમજી, દ્રવ્યશુદ્ધિપર્યાય સમજી, આત્મધ્યાન કરે, આત્મામાજ
રમણતા કરે, આત્માનેજ પરમ તત્ત્વ સમજે, પાંચ દ્રવ્યથી ભિન્ન
આત્મસ્વરૂપનું જ સ્મરણ કરે, ધર્મધ્યાનથી પોતાના આત્માની
પ્રતિ કહે, બાહ્ય વસ્તુઓમા વારવાર બટકતી ચિત્તવૃત્તિને,
આત્મધ્યાનમા વાળે, રાગદ્વેષથી પરમા પરિણમન થતું વારીને,
એક શુદ્ધ જ્યોતિર્ભય આત્મધ્યાનમા લયતીનતા કરે, વિભાવ
દશામા વારવાર થતું પરિણમન, અતરથી વારી, આત્માના
ઉપયોગે વર્તે, પુદ્ગલના કાર્ય તે આત્માના નહિ, એમ જાણે,
તથા શાતાવેદનીય અને અશાતાવેદનીયના વિષાદો ઉદય આવે,
ત્યારે અતરથી રાગદ્વેષથી ન્યારો વર્તી વેદે, શાતા અને અશાતા
તેમ કીર્તિ અને અપકીર્તિ તેમજ માન અપમાનને વેદે, પણ
સાક્ષીભૂત થઈને વર્તે તેમા પરિણમી જાય નહિ, શુભ અને
અશુભવિષાદોદયમા હવે વિષાદ કારણ કરે નહિ, સમજાવે
વર્તીને ઉદયમા આવતા કર્મને ખેરવે, જેમ કાંઈ લેણદાર લેણ
લેવા આવે ત્યારે અવશ્ય આપણુ પડે, તેમ કર્મના વિષાદોદય
આવે, તે જોખવે, પણ તેથી ખિન્ન થાય નહિ, ઓદયિકભાવ

સોગવતો, પણ તેને રોગ સમાન જાણી, આત્માના ઉપયોગમાં મણુતા કરવી, એજ ધર્મનું શુદ્ધાન કરે, અને એક સ્થિર ઉપયોગથી આત્મધ્યાન કરે તે જ જ્ઞાની જાણવો તે સબધી નીચેનું પદ જાણીને તે પ્રમાણે લક્ષ્ય લગાવે માટે નીચે પદ લખાય છે

પદ

एणी पर ध्यान धरीजे घट अतर, एणी पेरे ध्यान धरीजे जी,
मनकर वशमे न तनकर कयजे, आत्मरूप समरीजेरे हेजी,
आसन मारी आछा मारी, समतामाव धरीजे-घट० ॥ १ ॥

સ્થિર ઉપયોગ કરી ધ્યાનો નર માંહિલા, ચિત્ત પરમાં નવી
દીજે રે હેજી ॥

असंख्यप्रदशी परमात्म सो, पोतानापर रीजे-घट० ॥ २ ॥

जिन केम दीन धाय, ब्रह्म निजपद तब, जगमगज्योति
जगावे रे-हेजी ॥

बुद्धिमागर निर्मयदेशी, समजे सो नर पावे-घट० ॥ ३ ॥

જાવાઈ—આત્માનું આવી રીતે ધ્યાન કરવું પ્રથમતો અનેક પ્રકારના વિકલ્પસકલ્પ કરનાર મનને વશ કરવું અતરમા સ્થિરતાવાળું મન થાય, તેવી રીતે મન કબજે કરવું પદ્મભાસન અને સિદ્ધાસન વગેરેથી, તનની સ્થિરતા કરવી, અને પશ્ચાત્ સમસાવ ધારણુ કરવો ચાર જાવનાઓ જાવી અતરમા લક્ષ્ય રેવું, અને સ્થિર ઉપયોગથી, અતરઆત્માનું સ્વરૂપ વિચારવું મન ભટકી ભટકીને બહાર દોડે, તો પણ જેથી

આણી આત્મસ્વરૂપમા જોડવું અસંખ્યપ્રદેશી આત્માના શુદ્ધ
 પર્યાયનું આદ્ય પદ્ધતી ધ્યાન કરવું એક ધ્યાનસતતિથી સમયે
 સમયે ઘણી કર્મવર્ગણાઓ ખેરવી દેતા આત્મા પોતાના શુદ્ધ
 પ્રકટાવી, પોતાને જ આપે છે આત્મા પોતાના સ્વરૂપમા રમ
 છુતા કરે, તો પોતાના પર રીઝી, પરમાત્માદૃશ્ય પ્રકટાવે અહો !
 આત્મા જિન છે આત્મા તે પરમાત્મરૂપ છે સર્વ કર્મનો જથ
 કરનાર આત્મા માટે આત્માને જિન કહેવામા આવે છે હવે
 તે જિન સમાન આત્મા પોતાના સ્વરૂપનો લોકતા હોઈ પોતાનું
 પદ મહાશ્વ કરતા કેમ દીન એટલે રક બને ? અર્થાત્ વીર્યો
 દવાસ પરિણામની વધતી ધારાએ કદી દીન થાય નહી, અને
 સ્વધ્યાનમા રહી, અનંતજ્ઞાનરૂપ અગમ્ય કરતી જ્યોતિ જગાવે,
 અનંતા છવોએ આવી પૂર્ણજ્યોતિ પ્રકટ કરી અને કરે છે
 આવો અસંખ્યપ્રદેશી આત્મા તે નિર્ભય છે આત્મપ્રદેશોમા
 કંઈ પણ ભય નથી અભયરૂપ આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશમા
 વાસ કરતા અનંત મુખની પ્રુભારી પ્રકટે છે જે બળે આત્મા
 નુભવથી આવું સ્વરૂપ સમજે છે, તે પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરે
 છે,—આત્માધ્યાનને જે બળ્ય કરે છે, તે આ સંસારચક્રમા જન્મ
 મરણ ધારણ કરતો નથી આત્માની અનંતશક્તિની ઉપાસના
 મૂર્તી, અન્યકાર્યમા લક્ષ દેવું, તેનું ભાષણ કરવું તે નિશ્ચય
 નયની અપેક્ષાએ વાર્તાલ જાણવું આત્માર્થી છોડવું આત્મ
 તત્ત્વમાજ લક્ષ્ય લાગે છે, અને તેની જ ચાહના આત્મા
 ર્થીઓને રહે છે, જેણે સત્ય વિવેક ધારણ કરી, આત્મત-
 ત્વની ઉપાસના-સેવના-શક્તિ કરી, તેજ તત્ત્વજ્ઞાની કહેવાય છે
 આનંદધનજી મહારાજ કહે છે કે-હે મુનિસુવત સ્વામી ! આપ

કૃપા કરે; તો પરમાત્મતત્ત્વ જાગીએ, એકાતનયવાદનો પરિહાર કરી, અનેકાતનયવાદ શ્રદ્ધા કરી, આત્માનું સ્વરૂપાલબ્ધન કરવું શબ્દશ્રદ્ધા અને, પરશ્રદ્ધા એ બે શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ શુરુ ગમથી અવધારવું અનુભવજ્ઞાનમાં શુરુગમ વિના પ્રવેશ થતો નથી સદ્ગુરુ મુનિરાજની ઉપાસના કરવી, તેમનો વિનય કરવો તેમની વૈયાવચ્ચ કરવી શુરુની આજ્ઞા મન વચન અને કાયાએ કરી પાળવી સદ્ગુરુ મુનિરાજને આહારાદિકે વહોરાવવા શુરુ ગામની નજીક આંબ્યા હોય, તો વાજતે ગાજતે તેડી લાવવા શુરુરાજ અન્યત્ર વિહાર કરે, ત્યારે પોતાની શક્તિ મુજબ પહોચાડવા જવું શુરુ ઉભા હોય તો બેસવું નહીં, બેઠા હોય તો યતન કરવું નહિ શુરુ ઉભા થાય તો સર્વ શિષ્યોએ ઉભા થવું શુરુશ્રી વહોરવા આંબ્યા હોય, તો સર્વ કાર્ય પડતા મૂળી સામા જવું શુરુની પાછળ શુરુના શુભ ગાવા, તથા સર્વ લોકોની આગળ શુરુની સ્તુતિ કરવી, શુરુનું બહુમાન કરવું, કોઈ શુરુરાજના અવલંબાદ બોલતો હોય, તો તેને અટકાવી, નિરુત્તર કરવો શુરુરાજની નિદા શ્રવણ કરવી નહિ શુરુને ત્રણ ત્રદક્ષિણા તથા ત્રણ ખમાસમણ દેઇને ચાતા પુછવી, પક્ષાત્ ખમાસમણ દેઇને અબ્ધુકિઓઅજિભાતર ખામવું શુરુના સન્મુખ હાથ ભેડી બેસવું પગ લાખા કરી બેસવું નહિ, તેમ પગના ઉપર પગ ચઢાવવો નહીં શુરુરાજ આજ્ઞા ફરમાવે તો તે શ્રવણ કરી મનમાં અન્યત્ર હર્ષ પારણ કરે અને સાવના ભાવે કે અહો ! આજ મારા પૂર્ણ ભાગ્ય કે શ્રી સદ્ગુરુએ મારી ઉપર કૃપા કરી, આજ્ઞા ફરમાવી, તથા શુરુ જે વચન કહે તે તહત્તિ કરી સ્વીકારે, તથા કાયા થડી - ૨

કરેલા કાર્ય કરે, એમ અનેક પ્રકારે સદ્ગુરુનો વિનય સાચવી, તેમના મુખથી આત્મતત્ત્વ વિદ્યાનું શ્રદ્ધા કરે ગુરુનો બહુ વિનય કરે નહિ, તો તત્ત્વ પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ સુક્ષ્મમાર્ગે દર્શક, મ સારસમુદ્ર તારક શ્રી મદ્ગુરુ જ છે ગુરુ વિના સ્વ મહતાએ પુસ્તકો વાચવાથી કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી ગુરુનો વિનય વૈયાવચ્ચ અલ્પ તર તપમા કહ્યો છે ગુરુવિનયથી જ્ઞાના વરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય છે, માટે સદ્ગુરુ ઉપાસના પૂર્વક આત્મજ્ઞાનની મ પાત્તિ કરવી આત્મજ્ઞાનથી અહ વૃત્તિનો નાશ થાય છે આત્મજ્ઞાન વિના અહ વૃત્તિનું રાજ્ય પ્રવર્તવાથી, અનેક ધર્મ પંથો પૃથ્વીમા પ્રકટ થયા અને થાય છે, તેમા અહ વૃત્તિનો વિવાદ છે અહ વૃત્તિનું મૂળ અજ્ઞાન છે અને અજ્ઞાન મિથ્યાત્વની પુષ્ટિ કરે છે જગતના જીવો સર્વે બાહ્ય મોહ, પ્રપચ્ચ સ્વરૂપ જોડું ભણે, તો સુક્ષ્મ દૂર નથી અહ વૃત્તિથીજ દુ ખ થયા, અને થશે, અહ વૃત્તિથીજ ધર્મની લલાઇયો થઈ અહ વૃત્તિથીજ ધર્મ કરતા પણ ધાડ જેવું થાય છે અહ વૃત્તિનો મહિમા સર્વ જીવોને દુ ખમા રાખવાનો છે સર્વ મ સારી જીવો, જસ આખ મીચી, અ તરમા વિચારે તો માલુમ પડશે કે મારામા કેટલી બધી અહ વૃત્તિ બરી છે ? માટે મનુષ્યત્વ અહ વૃત્તિથી કેટલું ગણ્ય છે, એમ સહેજે હૃદયમા વિચાર કરતા માલુમ પડશે અહ વૃત્તિ મનમા પ્રકટ થાય છે, માટે કણે કણે અહ વૃત્તિનું સ્વરૂપ તપાસવા મન તરફ લક્ષ દેવું વગી અહ વૃત્તિનું સ્વરૂપ પણુવે છે

મિમમિમિ વેપો ગ્રહો, ધર્મીનામ ધરાય ॥

અહ વૃત્તિ મનમા લહી, ધૃતે મોઢા માય ॥ ૩૯ ॥

કૃષ્ણ ચતુર્દશી સાસ્ત્રિયુ, અધારુ મહાધોર ॥

ઘ્યાપ્યુ જગમાં જાણજો, અહૃત્તિનુ જોર ॥ ૪૦ ॥

આવાય—શ્રી સર્વજ્ઞપ્રણીત વ્યવહાર ધર્મના સમગ્ર વેષ વિના જગત્ના જીવો અનેક પ્રકારના દુષ્ટો ધારણ કરી, સિલ સિલ વેષો ધારણ કરે છે અને પોતે ધર્મી બની બેસે છે તેઓ અહૃત્તિ ધારણ કરી જોળા અજ્ઞાની જીવોને પોતાની કુચુક્તિના પાસલામાં સપડાવી મૂતે છે

પ્રશ્ન—વાહરેવાહ ! તમે ઠીક કહો છો શ્રીજિનેશ્વર વિના સર્વ ધર્મવાળાઓના વેષને અપ્રમાણિક ગણો છો, તેમાં તમારો પક્ષપાત નજરે દેખાય છે

ઉત્તર—અમો જરા પણ પક્ષપાત રાખતા નથી અમને શ્રીવીર પ્રભુ ઉપર રાગ નથી, તેમ અન્ય ઉપર દેષ પણ નથી જેના વચનમાં વિસવાદ હોય, અને જેના વચન અનુભવમાં સત્ય ભામે, તેવા પુરુષનો કથિત ધર્મ અમારે માન્ય છે, અને તેવા સર્વજ્ઞ ભગવતે કથેલા ધર્મ-વેષમાં વિશેષ પ્રામાણ્યતા છે અને તેમના કથનાનુસાર આસવાથી સર્વ જીવોનું કલ્યાણ થાય છે, માટે તેવા શ્રીવીરરાગ સર્વજ્ઞ વચન વિના, અન્ય વચનમાં સર્વાંશે સત્યતા નથી, માટે અન્ય કદાવરી, અને સ્વ પક્ષસ્થાનમાં જ રસિક થઈ જગત્ના જીવોને કુપયમાં લગાવે છે, તેથી તે માનનીય નથી

પ્રશ્ન—સર્વજ્ઞ વીરરાગના વચન સા પ્રમાણથી અન્ય માનવા ?

ઉત્તર—ચુક્તિ અને અનુભવમાં આવે ॥ વળી

ત્રીવીતરાગ પ્રભુના વચન સ્ખલાયમાન હોતા નથી, તેથી તે પ્રમાણ છે અન્યોના શાસ્ત્રમાં હિ સાચસ, વિગેરે પાપકૃત્યોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે જૈનશાસ્ત્રોમાં સર્વ વસ્તુઓનું સ્વરૂપ સાત નયોથી વર્ણવ્યું છે, જૈનશાસ્ત્રોમાં ફરેક વસ્તુનું સ્વરૂપ નયોની અપેક્ષાથી જોવી શીતે સ્થાપન કર્યું છે, કે જેમાં જરા માત્ર શકા રહે નહીં

પ્રશ્ન—જ્યારે તમે જિનેશ્વરકથિત વેષનું પ્રતિપાદન કરે છે, અને તેથી ધર્મસાધના થાય છે, ત્યારે તમારા ભગવતે પણ કહ્યું છે કે અન્યલિંગે અર્થાત્ અન્ય વેષે પણ મુક્તિ, જીવોની થાય છે, તેથી તે અન્યલિંગ સિદ્ધ કહેવાય છે, ત્યારે તમે કેમ એકાત પોતાના દર્શનનું લિંગ પ્રતિપાદન કરે છે ?

ઉત્તર—હે ભગ્ય ! હજી તને સદૃશુરનો સમાગમ થયો નથી, જો સદૃશુરનો સમાગમ થયો હોત, તો શકા રહેત નહીં સ્વલિંગે સિદ્ધ થાય તે તો રાજભાગ છે, અને અન્યલિંગે સિદ્ધ થાય, તે તો છીંડીનો ભાગ છે, માટે અત્ર રાજભાગે સ્વલિંગની મુખ્યતા સ્થાપન કરી છે અન્યલિંગે સિદ્ધ થાય, તો પણ નિશ્ચય સમકિત તથા નિશ્ચય ચારિત્ર વિના મુક્તિ થતી નથી પૂર્વભવમાં જૈનતત્ત્વનો અભ્યાસ કર્યો હોય, અને પશ્ચાત્ કર્મયોગે મિથ્યાત્વ કુળમાં જન્મ થાય, ત્યાં વૈરાગ્યાદિથી વન્કલચીરીની પેઠે અન્ય તાપસાદિ લિંગ ધારણ કરે, અને પશ્ચાત્ જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી પૂર્વભવ સ્મરણમાં આવે અને તેથી જિનતત્ત્વનું શ્રદ્ધાન થાય, અને પશ્ચાત્ અતરંગમાં સમ્યગ્ આત્મતત્ત્વનું ધ્યાન થાય અને તેથી ચારિત્રમોહનીયનો દ્વંદ્વ નથી, અતરંગચારિત્ર પ્રાપ્ત કરીને જીવ મુક્તિપદ પામે. આવ

બનાવેલા અન્યલિંગ છતાં પણ અતરંગ સમક્ષિત તેઓને પ્રકટવાથી સમભાવ આવે છે, અને તેથી પરમપદની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી શાસ્ત્રકરોએ પદ્મપાત રહિતપણે પ્રતિપાદન કર્યું છે—

સેયવરો વા આસવરો વા, બુદ્ધો વા અહન અજ્ઞો વા ॥

સમમાવમાયિ અપ્પા, લહ્હ મુલ્લુ ન સદેહો ॥ ૧ ॥

બાવાર્થ—શ્વેતાગર હોય, દિગ્ગર હોય, અથવા બુદ્ધ હોય અને કોઈ વેદાન્તી વિગેરે હોય તો પણ જ્યારે આત્મા સમભાવથી આત્માને ભાવિત કરે, ત્યારે મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે તેમા સંદેહ નથી

પ્રશ્ન—જ્યારે સમભાવ આવે ત્યારે મુક્તિ થાય, તેવો સમ ભાવ તો દરેક દર્શનમા, ધર્મમા આવે—આવી શકે, ત્યારે જૈનદર્શનની મહત્ત્વતા શાથી માનવી ?

ઉત્તર—હે ભણ્ય ! અવધ્ય કર મુખ્યતાએ જિનેશ્વરના વચન સમજ્યા વિના, અને તે પ્રમાણે વર્ત્યા વિના સમભાવ આવી શકતો નથી સમ્યક્જ્ઞાનને જિનેશ્વર ભગવતે પ્રજ્ઞ્યુ છે, માટે તેની શ્રદ્ધા કરવાથી આત્મા સ્વસ્વરૂપને ઓળખે છે અને અન્યમતોમા સમ્યક્જ્ઞાનના અભાવે, એકાંત વસ્તુની પ્રતીતિ થવાથી, કદાચ તથા મિથ્યા આચરણ આચરી શકાય છે માટે સમભાવની પ્રાપ્તિ અન્ય દર્શનમા પ્રાપ્ત થવી પ્રાય દુર્લભ છે, સમ્યક્ત્વવિના સમભાવ આવવો દુર્લભ છે સગ દ્રેષ રહિત આત્માની સમભાવ પરિણુતિ થવામા, જિનેશ્વરના વચન પુણ લગન રૂપ છે જિનેશ્વરનું દર્શન તે સર્વનું દર્શન છે, શ્રી જિનેશ્વર ભગવતે સર્વ જગતના દરેક જીવોમા જેવો સ્વાભાવિક ધર્મ

રહ્યો છે, તેવો કહ્યો છે તેમજ પદ્મ પ્રવ્યાદિક પદાર્થોનું પ્રતિ
પાદન કયું છે શ્રી સર્વજ્ઞે વ્યવહારથી અને નિપ્રવચથી ધર્મ
તત્ત્વનું પ્રતિપાદન કયું છે અન્ય દર્શનોના ન્યારે એક દેશથી
આત્મ ધર્મ બતાવે છે ત્યારે શ્રી જિનદર્શન સર્વ દેશથી સર્વ
નયોના, સાપેક્ષપણે આત્મધર્મનું પ્રતિપાદન કરે છે-સર્વવસ્તુને
સાપેક્ષ વચનોથી સ્વીકારે છે તે સબધી થી આનંદધનજી
મહારાજ એકવીશમા શ્રી નમિનાયના સ્તવનમા કહે છે કે—

જિનગરમાં સપક્ષાં દર્શન છે, દર્શને જિનગર મજનારે,
સાગરમાં સપક્ષી તટિની સહિ, તટિનીમાં સાગર મજનારે—
પદ્મદર્શન જિન અગ મળીજે ॥

શ્રીજિન દર્શનમાં સપક્ષા દર્શનોનો નયમાર્ગશુની અપેક્ષાએ
સમાવેશ થાય છે અર્થાત્ જિનદર્શન આશાક્રમુ તો, સપક્ષા
દર્શનની આશાધના કરી કહેવાય સાગરમાં સપક્ષી નદીઓ આવી
પડે-તેમાં સમાય, પણ નદીમાં સાગરની ભજના છે તેમ જિન
દર્શનમાં સપક્ષા દર્શન છે, પણ પ્રત્યેક દર્શનમાં જિનદર્શનની
ભજના છે કારણ કે, અન્યદર્શનો, એકાત એકેક નયથી થયા
છે, અને જિનદર્શન તો સર્વ નય પરિપૂર્ણ છે, માટે જિનદર્શન
અગી છે અને બાકીના બજ છે સાપેક્ષબુદ્ધિથી જ્ઞાન શ્રદ્ધણું
કરે, તો જિનદર્શનની પ્રાપ્તિ થાય ન્યાયદિવાકર મહાત્માકે
શ્રીસિદ્ધસેન સૂરિકૃત સમતિતકમાં પણ કહ્યું છે કે—

શ્લોક

સુનિશ્ચિત નઃ પરતપ્રયુક્તિષુ, સ્ફુરરિયાઃ કાશ્વન સ્ત્રુક્તિસપદ*
તયૈવ તાઃ પૂર્વમહર્ણવોચ્છ્રિતા, જગત્પ્રમાણ જિનવાક્યવિપ્રુષ

માટે સંવ્યવસ્થાએ જિનદર્શનની શ્રદ્ધા કરવી જિનદર્શનની શ્રદ્ધા તથા જ્ઞાનથી માધ્યસ્થ ભાવ પ્રકટશે, તેથી અતે સમ ભાવની પ્રાપ્તિ થશે અન્ય દર્શનમાં સમભાવની પ્રાપ્તિ પૂર્વેકિત રીત્યા છીંડી માર્ગે છે, પણ રાજમાર્ગે નથી તેથી અમો સ્વ લિંગની મુખ્યતા સમજી, અન્ય લિંગમાં ઉદ્ધાસી ભાવે રહીએ છીએ અને અન્યલિંગથી કંઈ તત્ત્વસ્વરૂપ પમાતુ નથી, માટે તેનો પરિહાર કરીએ છીએ આ સંબંધી ચર્ચા ઘણી છે, પણ અયગૌરવ તથા પ્રસંગાભાવે વિશેષ લખવામાં આવેલ નથી હવે પ્રસ્તુત વિષય સંબંધી વર્ણન કરતા કહેવામાં આવે છે કે તત્ત્વસ્વરૂપના અજ્ઞ લોકો અહ વૃત્તિમાં મગ્ન રહી, અનેક પ્રકારના વેષો ધારણ કરે, પણ તેથી તેમના આત્માનું કલ્યાણ થાય નહિ, અને વેષમાં મમત્ત્વભાવ ઉભરે જ ધાર્ધ બાધ, તે દૂરે પણ નહીં ત્યારે કોઈ કહેશે કે જિનદર્શનનો વેશ પણ મમત્ત્વપ્રદ રહેશે, તેના ઉત્તરમાં સમજવાનું કે જિનદર્શનકથિત વેષ મમત્ત્વનો નાશ કરે છે, કારણ કે, જિનદર્શનના સાધુનો વેષ જોએ પહેરે છે, તેઓ પ્રથમ તો સર્વ પાપકૃત્યોનો ત્યાગ કરે છે ગૃહસ્થાવાસના કૃત્યોનો ત્યાગ કરે છે, અને પુત્ર સ્ત્રી આદિકોનો મમત્ત્વભાવ દૂર કરી, સંસારને ત્યાગી, સર્વ પરભાવથી દૂર રહી જિનદર્શનના ચિહ્ન તરીકે તથા ગૃહસ્થવાસ કરતા સાધુ માર્ગે અન્ય છે, તે ઝાળખાવવા, તથા શરીરની ધર્મના અર્થે સંરક્ષા કરવા માટે, સાધુવેષ અંગીકાર કરવાથી, મમત્ત્વનો તો મૂળથીજ નાશ થાય છે, અને આત્માના શુણ્ણ પ્રકટાવવા ધ્યાન વિગેરેમાં પ્રયત્ન થાય છે શરીરનું પણ મમત્ત્વ રહેતું નથી, તો વસ્ત્રનું મમત્ત્વ કયાથી હોય ? સૂક્ત એક આત્મા વિના કોઈ પણ વસ્તુ

ભાસતી નથી, તેથી જિનદર્શનના સાધુમાં વ્યવહારવેષ અગીકાર કરતા કોઈપણ દોષ સંભવતો નથી; જેમ ઔષધ ખાતા કરી પાળવી છે, તે પણ દેહ ધર્મના માટે છે; જેમ ક્ષેત્રને વાડની જરૂર છે, તેમ ધર્મ કરતા સાધુવેશની પણ જરૂર છે જેમ આળાના વૃક્ષને વાડોલીઆની જરૂર છે, તેમ સાધુનો ધર્મ સેવન કરતા સાધુવેશની જરૂર છે જેમ રૂપૈયામાં એક તો રૂપ હોય, અને છાપ સારી હોય, તેમ એક તો ધર્મ સત્ય, અને વેષ પણ સત્ય એમ જિનદર્શનમાં સમજી લેવું. અન્ય વેષોનો પરિહાર કરી સત્ય ધર્મવેશની સિદ્ધિ થયો ખાઈ, પુનઃ અહ વૃત્તિનું વર્ણન કરતા કહેવામાં આવે છે કે અહો! આ જગત્માં કાળીચૌદશના જેવું અધારુ બ્યાપી રહ્યું છે અર્થાત્ દુનિયાના જીવોમાં અજ્ઞાનરૂપ અધારુ મહાધોર વર્તી રહ્યું છે, તે પણ અહ વૃત્તિનું જ ભેર જાણવું જેમ અધકાર થી વસ્તુને દેખી શકાય નહીં, તેમ મિથ્યાત્વરૂપ અધકાર છતાં આત્મદર્શન થવું હુલેલ છે જેમ અધકારથી જડ અને ચેતન સ્વરૂપ જાણી શકાતું નથી, માટે તે પણ અહ વૃત્તિનો ઉદય જાણવો, અહ વૃત્તિનો ઉદય મહામળવાનું છે, અહ વૃત્તિ રૂપ સમુદ્રમાં સર્વ જીવો જૂડે છે, વિરલા તરી શકે છે, ત્યારે પ્રશ્ન થાય છે કે અહ વૃત્તિનાશક કોઈ બળવાન શરણ છે ? (કોઈ બળવાન વસ્તુ છે) કે જેના આધારે અહ વૃત્તિને છતી શકાય ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર નીચેના હુલેલો આપે ॥

દુષ્ટ

જ્ઞાનપ્રકાશક જ્ઞાનિના, વાળીનો આધાર ॥

જગમાં ઘર્તે જીવને, પશ્ચમઆરમણાર ॥ ૪૧ ॥

જ્ઞાની સદ્ગુરુ સેવતાં, અદૃષ્ટિનો નાશ ॥

સત્યજ્ઞાન પ્રગટે હૃદિ, કર તું તત્ત્વપ્રકાશ ॥૪૨॥

બાવાર્થ—જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરનાર જ્ઞાની સદ્ગુરુનો આધાર આ જગત્માં બંધાયેલોને વર્તે છે. પચ્ચમ આરામમાં જ્ઞાની સદ્ગુરુની ઉપાસનાથી અદૃષ્ટિનો નાશ થાય છે. થી સદ્ગુરુની ઉપાસના થયા વિના અદૃષ્ટિની વૃદ્ધિ થયા કરે છે. ગીતાર્થના સેવનથી આત્મા, શુદ્ધ પરિણતિ પ્રાપ્ત કરે છે, અને સત્ય આત્મજ્ઞાનનો હૃદયમાં પ્રકાશ કરે છે. આ કાળમાં જિનવાણીમાં અનેક પ્રકારના કૃતક કરનારાઓ વર્તે છે. પોતાના વિચારની પુષ્ટિ માટે અનેક પ્રકારના કુચુકિતયોથી લેવાને સર માવે છે. અહો ! સદ્ગુરુ વિના જીવ, શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ જોળખી શકે નહીં, માટે પુનઃ પુનઃ ભવામણ છે કે સદ્ગુરુની ઉપાસના કરવી. શુદ્ધ નિરજન આત્મસ્વરૂપની ઉપાસના કરવી. વ્યવહારની અપેક્ષાએ આત્મા રૂપી છે; અને નિશ્ચયથી આત્મા અરૂપી છે. વ્યવહારથી જોતા આત્મા અનેક પ્રકારે દેખાય છે. રાજનયથી આત્મા સમકિત પ્રાપ્ત કરેલો જ કહેવાય છે. એમ દરેક નયથી આત્માનું સ્વરૂપ અવધારણું નામજીવ, સ્થાપનાજીવ, દ્રવ્યજીવ અને ભાવજીવનું સ્વરૂપ અવધારણું. વ્યવહારથી દેવ, ગુરુ અને કર્મનું સ્વરૂપ બતાવનાર ગુરુરાજ છે, અને તેમજ નિશ્ચયથી દેવગુરુકર્મના સમ ભવનારા પણ ગુરુમહારાજ જ છે. નવતત્ત્વમાં પણ આત્મા જ સુખ્યતાએ ઉપાદેય છે. જેણે આત્માની ઉપાસના કરી તેણે મોક્ષની ઉપાસના કરી કારણ કે, મોક્ષ કઈ આત્માથી ભિન્ન નથી. સર્વ પણ આત્માનો ધર્મજ છે. રેતીમાં

વેરાણી હોય, તેને કીડીઓ વીણી ખાય છે, તેમ સૂક્ષ્મસ્વરૂપ
 દર્શી અન્તરાત્માઓ શુદ્ધચૈતન્યસ્વરૂપ પોતાનું છે તે પુરૂષલથી
 ન્યારું કરી તે પ્રમાણે આચરણ કરી પ્રાપ્ત કરે છે જેમ કમળ પત્રને
 જલનો લેપ લાગતો નથી, તેમ સદ્ગુરુની ઉપાસના કરનાર અતર
 આત્માઓને અહ વૃત્તિનો લેપ થતો નથી જેમ અગ્નિ, સર્વને બાળી
 ભસ્મ કરી દે છે, તેમ અતરરાત્મા જ્ઞાની, કર્મને બાળી ભસ્મ
 કરી દે છે શ્રીઆષાઢાશૂતિ આત્માયં કે જે પ્રથમ વેશ્યાના સગી
 હતા, તે પણ આત્મજ્ઞાનની ભાવનાથી કેવલજ્ઞાન પામ્યા શ્રી
 ભરતરામ પણ આત્મજ્ઞાનથી મુક્તિ પામ્યા, શ્રી ગૌતમસ્વામી
 પણ આત્મસ્વરૂપ ચિત્તવનથી કેવલજ્ઞાન પામ્યા આત્મસ્વરૂપના
 ઉપયોગમા વત્યાં વિના અનેક કષ્ટ ક્રિયાઓ-તપ જપ કરવાથી
 પણ આત્મા શુદ્ધ થતો નથી વિરલા પુરુષે આત્મતત્ત્વની
 આરાધના કરે છે કેટલાક પુરુષે તો હું આત્મા છું કે જડ
 છું, તેનું પણ સ્વરૂપ સમજતા નથી તેવા છવોને જ્ઞાની સદ્
 ગુરુ શરણ્ય ॥ જ્ઞાની ગુરુ વિના મોક્ષમાર્ગસ્વરૂપ સમજતું
 નથી, માટે બબ્બેવોળે જ્ઞાનીની ઉપાસના કરવી પિરતાલીથ
 આગમનું રહસ્ય સમજાવનાર પણ જ્ઞાની મુનિરાજ છે, માટે આ
 કાળમા વિશેષત ગુરુની ઉપાસના કરવી જેમ સૂર્ય જિગતા
 અધકાર સ્વત દૂર થાય છે તેમ જ્ઞાની ગુરુની વાણી અવણ
 કરતા, અહ વૃત્તિ પવાયન કરી જાય છે કેઈ પુરુષ, ગુફાના
 અધકારને નાશ કરવા તેના સામી તરવાર ચલાવે, યા
 બડક ફાટે, વા લાકડીઓ ભારે, પણ તેથી જરા માત્ર
 તેમનો નાશ થતો નથી પણ તેમા નાનો સરખો દીપકે લઈ
 જવાથી અધકાર તુરંત નાશ પામે છે, તેમ જ્ઞાની ગુરુ

સેવતા અહ વૃત્તિરૂપ અધિકારનો તુરત નાશ થાય છે હાલના સમયમા ગુરુ શરણ છે પ્રદેશીરાજ્ય મહામિથ્યાત્વી હતો, પુણ્ય પાપ માનતો ન હતો, તથા જીવ પણ માનતો ન હતો, પચબૂલનુ પૂતજી શરીર છે, તે વિના જીવ વસ્તુ, અન્ય નથી, એવુ તે માનતો હતો પણ કેશીકુમારની પામે આવ્યો ત્યારે તેના હૃદયમાં જ્ઞાનરૂપ સૂર્યનો પ્રકાશ થયો, અને જૈન ધર્મ અધિકાર થયો તેનો વિશેષ વિચાર અમારા બનાવેલા પચશતી નામના (પરમાત્મદર્શન^૧) અધ્યાયી જોઈ લેવો તેમજ જ્ઞાની સદ્ગુરુની કેવી રીતે ભક્તિ કરવી તેની વિધિ અમારા બનાવેલા અનુભવપચ્ચવિશતિ^૨ નામના અધ્યાયી જોઈ લેવી આ સ્થાને તેનો વિશેષ અધિકાર લખ્યો નથી ગુરુ સેવા સબંધી નીચે લખેલુ પદ અનુભવવુ —

પદ

ગુરુગમથી માઠ જ્ઞાન ગ્રહો તુમ, ગુરુ દવતા ગુરુ દીવો ।
 ગુરુ બ્રાંલો ને ગુરુ છે પાંલો, ગુરુ ગીતારથ જગજીવો-ગુરુ૦ ॥ ૧ ॥
 ગુરુકૃપાથી જ્ઞાન જ પ્રગટે, વિષટે મિથ્યામલ મારી ॥
 ચિરજીવજો ગુરુગીતારથ, બુઢતાં વેઢલી તારી-ગુરુ૦ ॥ ૨ ॥
 દેવગુરુ દો દેસી સજન, વન્દો પહેલા ક્રિમકુ માદ ॥
 ઉપકારી ગુરુવન્દન પહેલા, સત જનોદ દીધુ વતાદ-ગુરુ૦ ॥ ૩ ॥
 ગુરુને દેસી વન્દન કરવુ, નમ્રવચનને ઉચરવુ ॥
 હાથ જોડકર સુણી દક્ષના, ગુરુવિનયે મનહુ ધરવુ-ગુરુ૦ ॥ ૪ ॥

૧ મડળે પ્રગટ કરેલ છે અ ધાંક ૮

૨ મડળે પ્રગટ કરેલ અ ધાંક ૫

સમકિતદાયક સદ્ગુરુદર્શન, વિધિયે કરજ્યો નરનારી ॥
 પ્રાણાંતે પળ ગુરુની આળા, લોપો નહિ હિમ્મતધારી-ગુરુ॥૫॥
 જેના માથે સદ્ગુરુ નહીં તે, નગુરા દુઃસ્વ લહેશે મારી ॥
 સેવો ગુરુને જ્ઞાન જ અર્થે, સમજ સમજ મન સસારી-ગુરુ॥૬॥
 ગુરુની ભક્તિ ધરજો પ્રેમે, શ્રદ્ધા મન છાતી સારી ॥
 બુદ્ધિસાગર વન્દો સદ્ગુરુ, હુ જાણુ તુમ બલિહારી-ગુરુ॥૭॥

ઇત્યાદિ સદ્ગુરુ મહિમા અપર પાર ॥ સદ્ગુરુ સદા
 આશાધ્ય છે તેમના સગથી અહ વૃત્તિનો નાશ થાય ॥ હવે
 સદ્ગુરુસેવનથી આત્માની ઉત્તતિ થાય છે, તે બતાવે છે

બુદ્ધિ

ગ્રાહ્યાદ્યાણ્યવિધેયતા, પ્રગટે ઘટમાં સ્પષ્ટ ॥
 સૂક્ષ્મભેદ વિચારણા, હોયે જ્ઞાન અદૃષ્ટ ॥ ૪૩ ॥
 ભેદજ્ઞાનથી ભેદતા, રસચક્ષુને ન્યાય ॥
 પુદ્ગલ ચેતન લક્ષણો, ભિન્ન ભિન્ન પરગ્યાય ॥ ૪૪ ॥

ભાવાર્થ - શ્રી સદ્ગુરુ મહારાજની ઉપાસના કરવાથી શાશ્વત
 શાશ્વતો વિવેક ઘટમાં સ્પષ્ટ રીતે પ્રકટે છે, અને જ્ઞાન દર્શન
 ચારિત્રવીર્યમુખાદિ અનંત ગુણોનો લોહિતા હુ આત્મા હું, હુ
 બધા સ વરમય છું, પુદ્ગલોની બનેલી અનેક કર્મવર્ગોવાળો
 આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશે લાગેલી છે, તે મારે લોભ્ય નથી કારણ
 કે વર્ગોવાળોમા વર્ણ, ગદ્ય, રસ અને સ્પર્શ રહેલો છે દરેક
 વર્ગોવાળોમા સમયે સમયે ઉત્પાદ બ્યય થઈ રહેલો છે વર્ગોવા

ઓમા સક્રિયપણુ છે. ઔદારિક વર્ગણુ, ચૈત્ત્ય વર્ગણુ, વૈશ્ય
 વર્ગણુ, આહારક વર્ગણુ, જાણ વર્ગણુ, કૌશલ્ય વર્ગણુ,
 મનોવર્ગણુ, અને કાર્મણુવર્ગણુએ તે જ જાણ વર્ગણુ
 અનાદિકાળથી આત્માના પ્રદેશોની રૂપ દર્શાવે છે. તે જાણ
 જીવને આઠ વર્ગણુ અનાદિ સાત જાણે વર્ગે છે. તે જાણ
 આત્મા ધ્યા તેઓએ આઠ વર્ગણુએને જિહ્વા, કાન્ધ, નાસિકા,
 અને તે ગેટલી વર્ગણુઓ ચોદ જાણેને કહે છે. તે જાણ
 કારણુ થોગે અન્ય પરિણામને પણ જાણે છે. તે જાણ
 પણ આઠ વર્ગણુઓ લાગી છે, પણ તે જાણ વર્ગણુઓ
 પોતાનુ જુદું જુદું કાર્ય કરે છે. તે જાણ વર્ગણુઓ
 સમયે આત્મા, અનત કર્મવર્ગણુઓ જાણે છે. તે જાણ
 વર્ગણુઓ અનતાનત પરમાત્માની જાણે છે. તે જાણ
 કરતા બીજામા અનત પરમાત્માને જાણે છે. તે જાણ
 ઉત્તરાત્તરની વર્ગણુઓમા અનતાનત જાણે છે. તે જાણ
 આત્મા ચોરાશી લાખ જાણેને કહે છે. તે જાણ
 કમ વર્ગણુઓને શ્રદ્ધા કરે છે, તે જાણ વર્ગણુઓને
 છાંટે છે. શરીરમા રહેલો જાણે છે. તે જાણ વર્ગણુઓને
 વર્ગણુઓને શ્રદ્ધા કરે છે. તે જાણ વર્ગણુઓને
 સમયે સમયે વર્ણુ, રસ અને રંગ જાણે છે. તે જાણ
 વર્ણુ, ગંધ, રસ, અને રંગ જાણે છે. તે જાણ
 વૃદ્ધિ પરિણામી રહી છે. તે જાણ અનત કર્મવર્ગણુઓને
 શ્રદ્ધા કરી રાગ અને દેવતાના આત્માને કર્મવર્ગણુઓને
 શ્રદ્ધા કર્યું, પણ એમા જાણે રિવાની જાણ
 વર્ગણુઓમા આત્માને કર્મવર્ગણુઓ નથી.

અને આત્મા જ્ઞાનવાન છે આત્માને આત્મત્વ જાતિ છે અને
 પુદ્ગલની પુદ્ગલત્વ જાતિ છે, આત્મા અદ્વૈતી છે અને વર્ગ-
 લાઓ દ્વૈતી છે આત્મા અક્રિય છે, અને વર્ગલાઓ સક્રિય
 છે, આત્માઓ અવિનાશી છે, અને વર્ગલાઓ વિનાશ ધર્મ
 વાળી છે આત્મા સ્વસ્વરૂપે પરિણામી છે, અને તેમા અનત
 સુખ રહ્યું છે પુદ્ગલમા સુખ ગુણ નથી આત્મા લોકલોકને
 પોતાના જ્ઞાનમા વિપરીત બુદ્ધ કરે છે અને પોતાના સ્વ
 રૂપને પણ જ્ઞાનમા સ્વરૂપે વિપરીત બુદ્ધ કરે છે તેથી
 આત્મા સ્વપરમકાશક કહેવાય છે. સ્વપરમકાશક ગુણ
 અણુવ પદાર્થોમા યથો નથી, અને યથે પણ નહિ સુખ
 જાણવાની શક્તિ તથા લેગવવાની શક્તિ આત્મામા રહી
 છે તેથી આત્મા અનત સુખનો લેગી કહેવાય છે આત્મા
 પોતાના સ્વરૂપમાજ સુખનો અનુભવ પામે છે પરસ્વરૂપમા
 રમણ કરવાથી, ત્રિકાલમા પણ સુખનો અનુભવ થઈ
 શકતો નથી જાણ પદાર્થોમા જે સુખની ખુદિ થાય ■
 તે દ્રક્ષ્ય બ્રાહ્મિ જ ■ જડ પદાર્થોમા જે જીવે શયીમાથી
 રહેલા છે, તે જીવે કદાપિ કાળે સુખાનુભવ કરી શકતા નથી
 આઠ વર્ગલાઓને પુદ્ગલ જાણી, અજાણતારૂપે સ્વીકારે, તેમજ
 આઠ ધર્મ, ■ લેશ્યાઓ, પાંચ શરીર, ■ સંસ્થાન, મન વચન
 કે કાયાના લેગમા આત્મા નથી, તેથી આત્માને કર્માદિક જાણ
 નથી જાણ દેખાતા દ્રશ્ય તથા અદ્રશ્ય પદાર્થો પુદ્ગલ સ્વરૂપ છે,
 તે પણ આત્માને જાણ નથી અજાણ જોવી પુદ્ગલ વસ્તુને,
 આત્મા ઝાહ્યું કરી, ચાર ગતિમા પરિભ્રમણ કરે છે પુણ્ય
 અને પાપના પુદ્ગલો પણ વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળા છે

પુણ્યના પુણ્યલોકે શુભવર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળાં છે, અને
 પાપના પુણ્યલોકે અશુભવર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળા છે
 પુણ્યના પુણ્યલોકથી શુભ વિપાકોદય શાતાવેદનીયક્ય ભોગ
 ભોગવલે પડે ॥ પુણ્ય અને પાપની ચતુર્થાંગી યાચ છે પુણ્ય
 નુબંધી પુણ્ય, પાપાનુબંધી પુણ્ય, પાપાનુબંધી પાપ, પુણ્યાનુ
 બંધી પાપ, આ ચારજાગીરુ વિશેષ વિવરણ આત્મશક્તિ
 પ્રકાશ (અન્યાક ૪) નામનો અમારો જનાવેલો ગ્રંથ છે, તેમાંથી
 જોઈ લેવું, અત્ર તે સામાન્યતઃ વર્ણન કર્યું છે પુણ્ય અને પાપના
 પુણ્યલોકે પણ આત્માથી જુદા ॥ આત્મા, પુણ્ય અને પાપથી
 ભિન્ન છે એમ સમજીને તેમાં રમણતા કરવી, પુણ્યલોક દ્રવ્યના રૂપે
 અભોગ્ય અને અશ્વાદ્ય છે, પણ ચેતન વિભાવદશાથી, તેનો
 ગ્રહણકર્તા તથા લોકતા અનાદિકાળથી આત્મા જન્યો છે, અભવ્ય
 જીવને પુણ્ય પાપ અનાદિ અનંતમે ભાગે છે અને અભવ્યજીવને
 પુણ્ય ને પાપ અનાદિસાત ભાગે છે પુણ્ય સુવર્ણની જેડી છે,
 અને પાપ લોહની જેડી છે પુણ્ય ઊંચા સમાન છે, અને પાપ
 તડકા સમાન ॥ પુણ્ય વ્યવહારથી આદરવા લાયક છે
 અને નિશ્ચયથી ત્યાગ કરવા લાયક છે પુણ્યલોક રૂપે જે
 જે આત્માની સાથે લાગ્યા છે, તે સર્વ રાગ અને દ્વેષથી લાગ્યા
 ॥ જ્યારે રાગ અને દ્વેષનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે ત્યારે
 પુણ્યલોકરૂપે આવાગમન આત્માની સાથે થતું નથી રાગદ્વેષ
 પરિણતિથી ઈર્ષ્ય ગ્રહણ યાચ છે, માટે તેનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્ન
 કરવો જોઈએ, રાગ અને દ્વેષના પણ ચાર લેહ છે શુભરાગ
 અને અશુભરાગ, અને શુભદ્વેષ અને અશુભદ્વેષ, એ ચાર
 લેહો છે, તે પણ નિશ્ચયથી અશ્વાદ્ય સમજવા રાગ અને દ્વેષનો

શુષ્કસ્થાનકની હદે નાશ થાય છે, માટે તેનો નાશ કરવા વ્યવહાર
 ચારિત્રને અગીકાર કરવું શુભ રાગથી અશુભ રાગનો નાશ
 થાય છે, અને શુભ દેવથી અશુભ દેવનો નાશ થાય છે અનુક્રમ
 દશાએ રાગદેવનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરવો ક્રોધ, માન, માયા
 અને લોભનો પણ રાગ દેવમા સમાવેશ થાય છે તેનું સ્વરૂપ
 થી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજીકૃત અધ્યાત્મમતપરીક્ષામ
 સારી રીતે વર્ણવ્યું છે વિભાવ દશાનું મૂલ કારણ રાગ અને
 દેવ ૩ વિભાવ દશામા રમણતા કરવાથી, અશુદ્ધ વત્કારકને
 કર્તા આત્મા અનાદિકાળથી યથો છે, તેથી જ પરવસ્તુમા અહ
 અને મમત્વ અધ્યાસ જ પામે છે, માટે વિભાવદશા પણ અધ્યાસ
 સમજી, તેનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્ન કરવો મિથ્યાત્વ, અવિરતિ
 આદિ પણ અધ્યાસ જાણી, ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે ધર્માસ્તિકાય
 અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલ અને કાલ આ ૫ અ
 દ્રવ્યથી આત્મદ્રવ્ય ભિન્ન ઉપાદેય છે નવતત્ત્વમા પણ અજીવ
 પાપ, આશ્રવ અને અધ તત્ત્વત્યાગ કરવા લાયક છે અને
 પુણ્ય વ્યવહારથી ગ્રાહ્ય છે, અને નિઘ્રયથી ત્યાગ કરવ
 લાયક છે, સવર, મોક્ષ અને નિર્જરાતત્ત્વ ઉપાદેય છે વિવેક
 હૃદિથી જેતા શુદ્ધ આત્મતત્ત્વ ઉપાસ્ય છે, તેની ઉપાસન
 કરવાથી આત્મા તેજ પરમાત્મારૂપ થાય છે, આત્માના
 શુદ્ધપર્યાયનું સ્મરણ, ધ્યાન, નિદિધ્યાસન કરવું, આત્મા તે
 પ્રભુ છે, સજ્જે દાસજે આત્મસ્વરૂપ ઉપયોગથી સ્મરવું, તે સ જ
 તાર્કિક ન્યાયવિચારક શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય ગાવે છે કે

પદ,

પરમ પ્રભુ સમ જન શબ્દ ધ્યાવે, જલ લગ અન્તર મ્રમ ન માગે
 તલ લગ કોઠ ન પાવે. પરમ૦ ॥ ૧

સકલ અંશ દેશે જગ જોગી, જો સ્ત્રીણુ સમતા આવે ॥
 મમતા અન્ધ ન દેશે પાકો, ચિત્ત ચિન્દુ ઓર ગ્યાવે. પરમ૦ ॥૨॥
 સહજ શક્તિ અરુ મક્તિ મુગુરુકી, જો ચિત્ત જોગ જગાવે ॥
 ગુણપર્યાપ દ્રવ્ય શુ અપને, તો લય કોઠ લગાવે. પરમ૦ ॥૩॥
 પદ્મ પુરાણ વેદ અરુ ગીતા, મૂરત્ત અર્થ ન પાવે ॥
 દ્વન ઉત્ત ફરત લહત રસ નાંદિ, જ્યુ પશુ ચર્વિત ચાવે પરમ ॥૪॥
 પુદ્ગલશુ ન્યારો પ્રશુ મેરો, પુદ્ગલ આપ છીપાવે ॥
 ઉનસે અન્તર નાંદિ હમારે, અષ કર્યા માગ્યો આવે? પરમ૦ ॥૫॥
 અકલ અલક્ષ અરુ અજર નિરજન, સો પ્રશુ સહજ કહાવે ॥
 અન્તરજામી પૂરણ પ્રગટયો, સેવક જસ ગુણ ગાવે. પરમ૦ ॥૬॥

પરમ એટલે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન, દર્શન, અસ્તિત્વરૂપ સદ્મીના
 સ્વામી આત્માને સર્વે પુરુષો શબ્દથી ધ્યાવે છે આત્મા
 આત્મા એમ સર્વ કહે છે, પણ તેથી કંઈ કાર્યસિદ્ધિ થતી
 નથી ત્યાં મુધી જડ અને ચેતનનું જ્ઞાન થતું નથી, અને
 જડમા ચેતન શુદ્ધિ છે, બહિશત્ત્વમાવરૂપ ભ્રમણા વર્તે છે,
 ત્યાં મુધી કોઈ આત્મરૂપ પરમ પ્રભુની પ્રાપ્તિ કરી શકતા
 નથી અદૃષ્ટ, અને સાતનય, તથા આર નિમેષાવડે સ્વમય
 આત્મસ્વરૂપ સર્વાંશે પરિપૂર્ણ સ્વરૂપને, મુનિરાત્ને કે જે પોતાના
 શુદ્ધાને પોતાના સ્વરૂપમા જોડનારા યોગિયો છે તે બાલુ છે
 કાલુ બાવમા પણ સમતા ને આવી બાય, તો આત્મા પોતાના
 સ્વરૂપનો અનુભવ પ્રકાશ કરી શકે છે ત્યારે આત્મા રાગદ્વેષ,
 માન, અપમાન, કીર્તિ, અપકીર્તિ, શત્રુ, મિત્ર, પ્રિય, અપ્રિય,

તુષ્ટ, મણિ, વહક, નિહક ઉપર સમભાવ ધારણ કરે છે, અને એક આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપમા જ ઉપયોગભાવે એકાગ્રચિત્તથી વર્તે છે, ત્યારે સદ્ગુણને અનુભવ કરી શકે છે મમતામા અધ થયેલા પુરુષો કે જેનું ચિત્ત ચારે તરફ ફરતું છે તેઓ પરમ પ્રભુસ્વરૂપ આત્માને અનુભવ અમુકી દેખી શકતા નથી જ્યારે સ્વાભાવિક આત્મશક્તિઓની સ્ફુરણા થાય છે, સદ્ગુણની લક્ષિત હૃદયમા જાગૃત થાય છે, સદ્ગુણ ઉપદિષ્ટ આત્મસ્વરૂપ મા ચિત્ત સ્થિરતાને પામી ધ્યાન કરે છે, અને આત્માના શુભ પર્યાયનું જ્ઞાન-ધ્યાન થાય ॥ ત્યારે કોઈ બન્ય પુરુષ લયયોગ, સ્વરૂપાવસ્થાનમય પ્રાપ્ત કરે છે, પુરાણ, વેદ અને ગીતાનો અભ્યાસ કરતા, મૂર્ખ સાપેક્ષ બુદ્ધિ વિના સમ્યગ્ અર્થ પામી શકે નથી અનેક પ્રકારની વનસ્પતિઓનું ચર્ચણ કરનાર પશુ, એક વનસ્પતિના રસનો આસ્વાદ પ્રાપ્ત કરતું નથી, તેમ વિચારશૂન્ય અને જ્ઞાનનયોના જ્ઞાનથી હીન પામરમનુષ્ય આત્મતત્ત્વ પ્રાપ્ત કરતો નથી પુદ્ગલના બનેલા દેહથી આત્મા ન્યારા છે પોતે પુદ્ગલ મા રહ્યો છે, તેનું કારણ કર્મ છે જેમ શેલડી પરાજમા ઢાકી છતાં છુપાતી નથી, તથા જેમ છાબડીથી સૂર્યનું આગ્રહાદન થઈ શકતું નથી, કારણ કે જ્ઞાન અને દર્શન આત્મા શુભ છે, તે સ્વતઃ પોતાના સ્વરૂપને જાણી તથા દેખી શકે છે એ રીતે શ્રી ઉપાધ્યાયજી પરોક્ષ જ્ઞાનદ્વારા અનુભવદષ્ટિથી અને જ્ઞાનવડે કહે છે, કે અમારે પરમપ્રભુ આત્માથી અતર નથી અતરનું કારણ બહિરાત્મદશા હતી બહિરાત્મ દશાનું કારણ અજ્ઞાન હતું અજ્ઞાન ટળવાથી, સમ્યગ્ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું, અને તે મમ્યગ્જ્ઞાન કાંઈ આત્માથી

ન્યાય નથી સમ્યગ્જ્ઞાનમાં આત્મસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય છે, તે સાક્ષાત્ થયેલો આત્મા શી રીતે દૂર થઈ શકશે, અર્થાત્ તે દૂર થઈ શકનાર નથી, એમ પરમશક્તિદ્વારા કહે છે વળી આત્માનું સ્વરૂપ બતાવે છે-આત્માઃ કળારહિત છે બાહ્યથી દેખાતી ચદ્રાદિકની કળા વૃદ્ધિ અને ક્ષીણતાને પામે છે આત્માની સકળ કળા છે, તે ઉપશમસમક્રિત, ક્ષયોપશમસમક્રિત અને ક્ષાયિક સમક્રિત પ્રાપ્ત થતા પ્રતિભાસે છે વળી આત્મા અલક્ષ્ય છે સ્પર્શેન્દ્રિયના આઠ શુષ્ક છે; સ્પર્શેન્દ્રિય, સ્પર્શને બાંધી શકે છે, પણ અરૂપી આત્મસ્વરૂપને બાંધી શકતી નથી રસનેન્દ્રિય રસને, ઘ્રાણેન્દ્રિય ઘ્રાણને, ચક્ષુરિન્દ્રિય રૂપને, શોત્રેન્દ્રિય શબ્દને, અને મન રૂપી પદાર્થને બાંધી શકે છે આત્મા અરૂપી છે, તેથી તે અતીન્દ્રિય છે, અને અતીન્દ્રિય આત્મસ્વરૂપ અનુભવ જ્ઞાન તથા કેવળજ્ઞાન વિના લક્ષમાં આવી શકે નહિ, માટે આત્મા અલક્ષ્ય કહેવાય છે આત્માને જન્મ જરા મરણ નથી, કારણ કે નિશ્ચયનયથી આત્મા અનાદિકાળથી છે અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ પોતાનું સ્વરૂપ કદી ઉત્પન્ન થયું નથી અને યનાર નથી આત્મા બ્યવહારરૂપિથી 'કર્મ'યોગે શરીરાદિ ધારણ કરે છે, તેની અપેક્ષાએ જન્મ, જરા, મરણનો ધારણ કર્યા કહેવાય છે જન્મ, જરા અને મરણરૂપ અશુદ્ધ પર્યાય તે આત્માના શુદ્ધ પર્યાયથી ભિન્ન છે શુદ્ધપર્યાયરૂપ ધર્મ ઉપાસ્ય છે અને કૃપાસ્ત્રક આત્મા છે અશુદ્ધ પર્યાય ત્યાગ્ય છે અને તેનો ત્યાગ કરનાર શુદ્ધપર્યાય પ્રકટકર્તા આત્મા કહેવાય છે ગતિપર્યાય, દેહ પર્યાયાદિનો ત્યાગ કરવાથી, આત્મા પરમાત્મરૂપે પ્રકટે છે

આત્મા નિરજન કહેવાય છે શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી જોતા આત્મા કર્મરૂપ અજનથી રહિત છે, અને વ્યવહારથી પરભાવમા રમણ કરે છે, ત્યાં સુધી કર્મરૂપ અજનવાળો કહેવાય ॥ વસ્તુત જોતા કર્મરૂપ અજન આત્માનો ધર્મ નથી, અને જે પોતાનું સ્વરૂપ નથી, તેમા રમણુ તે અજ્ઞાનીનું લક્ષણ છે જે જે જ્ઞાની મહાત્માઓ થઇ ગયા, તેઓ આત્મજ્ઞાન ધ્યાનમા રમણુતા કરી, તિરોભાવ શ્રદ્ધિનો આવિર્ભાવ કરી શુદ્ધ સિદ્ધ બુદ્ધ થયા પચ્ચશતી નામના અમાશ બનાવેલા શ્રયમા કહ્યું છે કે —

તિરોમાવ નિજ શ્રદ્ધિનો, આવિર્ભાવ પ્રકાશ ॥

પરમાત્મપદ તે કણુ, તે પદરૂપ હુ જ્ઞાસ ॥ ૧ ॥

પરમાત્મસ્વરૂપ જોજ સારમા સાર, આદેયમા આદેય છે અનંત શુણ્ણથી વિરાજિત શુદ્ધાત્મા—અત્યાંતી—ધ્યાનથી પૂર્ણ પ્રકટે છે જરા માત્ર પણ પોતાના શુણ્ણમા ન્યૂનતા રહેતી નથી, જોમ આત્મઉપાસક, આત્મપ્રભુસેવક શ્રી યશોવિજયજી પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરે ॥ આવી રીતે બ્રહ્મ આત્મસ્વરૂપ જાણી, ધ્યાનચતકમા કથન કરેલ ધ્યાનપ્રયોગે સ્વપીયે પ્રકટ કરી, શુદ્ધાત્માની ઉપાસના કરી પૂજ્ય બને છે; અત્યુર્થશુણ્ણસ્થાનકથી ઉપશમ સમકિત, ક્ષયોપશમસમકિત, અને ક્ષાયિકસમકિતથી આત્મસ્વરૂપની ઉપાસના કરાય છે, પાપમા શુણ્ણસ્થાનકથી, ઉપશમ ચારિત્રથી અને ક્ષયોપશમ ચારિત્રથી, શુદ્ધ ચરણની ઉપાસના થાય છે અષ્ટમશુણ્ણસ્થાનકથી, ક્ષપકચોષ્ણિએ ચઢેલો આત્મા કર્મ પ્રવૃત્તિઓને ખેરવતો, નવમા દશમા શુણ્ણક્ષણને સ્પર્શતો, બારમા શુણ્ણક્ષણે આવે ॥ બારમા શુણ્ણક્ષણે ક્ષયોપશમભાવનું જ્ઞાન છે,

અને ત્યાં દર્શનાવરણીય કર્મનો પણ સંયોગશમશાવ છે બારમા
 શુભકાળને અતે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અતરાય, એ
 ત્રણ કર્મનો સ્થાવ કરે છે, મોહનીયકર્મનો નારા, ત્રામા
 શુભકાળે કરે છે, એમ ચાર ધાતીકર્મનો સ્થાવ કરી આત્મા તેરમા
 શુભકાળે આવે છે, અને ત્યાં સંયોગી કેવલી કહેવાય છે શરીર
 છતાં આયુષ્યની મર્યાદાએ કેવલજ્ઞાની, લબ્ય હવેને ધર્મ ઉપ
 દેશ આપે છે આયુષ્ય મર્યાદા પૂર્ણ થતા, શુક્લધ્યાનના
 ચરમ બે પાયાનું ધ્યાન કરી, શુભકાળાતીત થઈ, એક
 સમયમા ઊર્ધ્વ ગમન કરી, સમશ્રેણીએ સિદ્ધશિક્ષાની
 ઉપર-એક ચોળનના ચોવીસ ભાગ કરીએ તેમા ત્રેવીસ
 ભાગ નીચે મૂકી ચોવીસમા ભાગની ઉપર સદિ
 અનતમે ભાગે પરમાત્મરૂપે સમયે સમયે અનત
 સુખના ભોક્તા થઈ વિરાજે છે પોતાના શુદ્ધ સદૃશને
 ભોગ તેજ નિશ્ચયનયથી જોતા શ્રાવ્ય છે, અને તેમાજ સમયતા
 કરવી ઈદ છે આવી રીતે સૂક્ષ્મભેદની વિચારણાથી, અનવરણ
 કે જે દ્વિયોથી નહિ દેખાયલું એવું હૃદયમા પ્રકાશાય છે
 અને તેથી અહવૃત્તિ સમૂહત ભેદજ્ઞાનથી નાશ પામે છે ભેદ
 જ્ઞાન, હસની ચચુ માફક છે હસ પોતાની ચચુથી દૃષ અને
 પાણી બેને મિત્ર કરી, દૂધનું પાન કરે છે, તેમ આત્મા પણ
 વિવેકદૃષ્ટિ ભેદજ્ઞાનરૂપ ચચુથી જલ સમાન સુરંગ વસ્તુ
 અને દુગ્ધસમાન ચૈતન્ય વસ્તુ મિત્ર કરી ચૈતન્યસદૃશને પ્રકે
 હ સમ્યગ્ ભેદજ્ઞાનથી આત્મા જડ અને ચૈતન્યરૂપને મિત્ર
 મિત્રપણે પારખી શકે છે

બુદ્ધા.

કાયાદિપર્યાય સદ્, પુદ્ગલના પર્યાય ॥

આત્મપ્રદેશે કર્મ પળ, પુદ્ગલકાર્ય સોદાય ॥ ૪૫ ॥

ચેતન પળ જડસંગતે, જડતારૂપ જળાય ॥

તિરોમાય નિજ શક્તિથી, આચ્છાદનતા થાય ॥ ૪૬ ॥

અહૃષ્ટિ આચ્છાદતી, અન્તર નિજગુણશક્તિ ॥

અહૃષ્ટિતા જો દલે, પરમાત્મપદ ક્યસ્તિ ॥ ૪૭ ॥

કાયા લેશ્યાદિ સર્વ પુદ્ગલ રૂપોના પર્યાય છે આત્માના પ્રદેશોની સાથે ક્ષીરનીરવત્ પરિણમે છે કર્મ પળ પુદ્ગલ પર્યાયો છે અહો !! ચેતન પળ જડની સંગતિથી જડ જેવો બની ગયો ■ અને તેથી આત્માના અનંતશુદ્ધો 'સૂક્ષ્મતેજ જેમ' વાદળથી ઢાકાય છે તેમ કર્મયોગે આચ્છાદિત થયા છે આત્માના શુદ્ધો તિરોમાયે વર્તે છે, તે જેમ જેમ કર્માવરણ જે જે પ્રમાણમાં દળે છે, તે તે પ્રમાણમાં આવિર્ભાવતાને પામે છે જ્ઞાનાવરણીય કર્મોના ક્ષયોપશમ, વા ક્ષાયિકભાવ થવાથી, જ્ઞાનશુદ્ધિ આવિર્ભાવતાને પામી, સ્વપરો પ્રકાશ કરે છે દર્શનાવરણીયકર્મોના ક્ષયોપશમ વા ક્ષાયિકભાવ થતા, દર્શનશુદ્ધિ-આવિર્ભાવતાને પામે છે વેદનીયકર્મોના ક્ષય થતા અભ્યાષાધિ સુખ આત્મામાં પ્રકટે છે; મોહનીયકર્મોના ઉપશમભાવ, ક્ષયોપશમભાવ તથા ક્ષાયિકભાવ થવાથી સમકિતશુદ્ધિ તથા ચારિત્રશુદ્ધિ પ્રકટે છે આયુષ્ય કર્મોના ક્ષય થતા આત્માની સાદિ અનંતી સ્થિતિ પ્રકટે ■, નામકર્મોના નાશ થતા અચીગ્ન આત્માને આન્નિ વતાને

પામે છે જોતકર્મનો નાશ થતા આત્માનો અશુરુદ્ધુશુદ્ધ
આવિર્ભાવને પામે છે અતરાયકર્મનો ક્ષયોપશમ વા ક્ષાયિક-
શાવ થતા, -અનંત જ્ઞાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ, અનંતવીર્યશુદ્ધ
આત્માના પ્રકટે છે આત્માના અનંતશુદ્ધો અનાદિકાળથી શક્તિ
ભાવે છે, પણ કર્માવરણથી વ્યક્તિભાવે યથા નથી પણ જ્યારે
કર્માવરણ દૂર થાય ■ ત્યારે સ્વતઃ અનંતશુદ્ધો પોતપોતાના
કાર્યશુદ્ધી પ્રકાશ કરે છે કર્મ છતાં આત્માની ઋદ્ધિ તિરોભાવે
વર્તે છે અને કર્મભાવે આત્માની ઋદ્ધિ પ્રકટભાવે થાય છે
કર્મની એકસો અઠાવન પ્રકૃતિયો આત્માની સાથે જ ધાએલી ■
કર્મનું કારણ પણ વિચારી જોતા રાગદ્વેષમય અહંવૃત્તિ જણાય
છે, માટે પોતાના આત્માના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય,
સુખાદિશુદ્ધિને આવકાદન કરનારી વસ્તુગત્યા અહંવૃત્તિ જ છે
હવે જો મહાદુ બદાયિકા અહંવૃત્તિના ટળે, તે આત્માના
અનંતશુદ્ધો શક્તિભાવે રહેતા છે તે વ્યક્તિભાવે યાચ જેમ
જેમ આત્મશુદ્ધી રમણતા, તેમ તેમ આત્મશુદ્ધો પ્રકાશતા
જાય છે અને તે તે અશે અહંવૃત્તિનો નાશ થાય છે તે
જે અશે નિરુપાધિપણુ, તે તે અશે અહંવૃત્તિના નાશદ્વારા
ધર્મની પ્રકટતા થાય છે શ્રી ઉપાધ્યાયજી પણ કહે છે કે—

જે જે અશે રે નિરુપાધિરૂપણુ, તે તે જાણો રે ધર્મ;
સમ્યગ્દૃષ્ટિ રે, ગુણઠાણા ધર્મી, જાવ રહે શિવધર્મ.

આત્મજ્ઞાની, અલ્પજ્ઞાનમાં ગળત પુરુષાર્થથી સ્વસાધ્ય
સિદ્ધિ કરે છે અહંવૃત્તિનાશક જ્ઞાન છે, માટે આત્મજ્ઞાન સંપ્રાપ્ત
કરવું, આત્મઅજ્ઞાનેથીજ સંસારકાર્યમાં ખુન ખુન ચિત્તવૃત્તિ

જ્ઞાનદશા જે આકરી, તદ્ ચરણ વિચારો ॥

નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં, નહિ કર્મનો ચારો. આત્મ ॥

જ્ઞાનદશા જે આકરી એટલે શુદ્ધ સ્વભાવમાં રમણતા રૂપ હોય તેજ આરિત્ર બાણો નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ જ્ઞાનોપયોગે આત્મ ભ્યારે વર્તતો હોય, ત્યારે કર્મનું આવાગમન થતું નથી વળી કહ્યું છે કે--

શ્લોક

આત્માઽજ્ઞાનં હિ વિદુષામાત્મજ્ઞાનેન હન્યતે ।

સપસાપ્યાત્મવિજ્ઞાનદીનૈસ્થેષુ ન શક્યતે ॥ ૧ ॥

આત્મઅજ્ઞાનથી પુદ્ગલ પદાર્થ જેવા કે શરીર, મન વાણી, લેશ્યાદિમાં આત્મત્વનો ભ્રમ ધારણ કરતા કર્મક્રમ તથા દુઃખ થાય છે, કહ્યું છે કે-મિચ્છત્ત્વેણ ઉદિષ્ણેણ બદ્ધકર્મ પયઃ કીમો વચતિ-આત્મઅજ્ઞાનથી થએલા દુઃખ, કર્મક્રિયા, તપ વિગેરેથી ટળતા નથી પણ જેમ હિમવિકારનું દુઃખ અગ્નિથી ટળે છે, તેમ આત્મઅજ્ઞાનજન્ય દુઃખ છે, તે આત્મજ્ઞાનથી ટળે છે, આત્મજ્ઞાનના પણ બે લેહ છે, એક લેહજ્ઞાન અર્થે બીજું અલેહજ્ઞાન, તેમાં દ્રવ્યશુદ્ધિપર્યાયની વહેથણી કરવી તેને લેહજ્ઞાન કહે છે, આત્માના ત્રણ લેહ પાડવા, અથવા જ્ઞાન દિગુણ આત્માથી કથચિત્ વિત્ર કહેવા, ઇત્યાદિ સર્વ લેહજ્ઞાન છે શુદ્ધિપર્યાય સહિત દ્રવ્ય અથવા જ્ઞાનદશાનિવારિત તે

આત્મા છે ઇત્યાદિ અભેદજ્ઞાન બાંધુપુ; આત્મજ્ઞાની વિષમભા
વેમાં પણ સમભાવે જોનાર હોય; વિષમભાવો જેવા કે કપટી,
નિદક, પાપી, કદાશી, દેવી, દોષી, અને દુષ્ટમા પણ સમભાવ
રાખે આત્મધ્યાનમાં રમણતા કરતા, સુક્રિના સુખનો સાક્ષાત્
અનુભવ થાય છે, જીવતા જેને સુક્રિના સુખ પ્રાપ્ત થયા,
તેને મૃત્યુ બાદ પણ તે સુખની પ્રાપ્તિ થયે માટે બંધનજીવે
પૂર્વોક્ત જ્ઞાનદ્વારા સમભાવે આત્માને ભાવી અહ વૃત્તિનો નાશ
કરી, આત્મસુખ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો અહ વૃત્તિ ટાળવા
પુન પુન પુરુષાર્થ કરવો, અહ વૃત્તિથી આત્માની કેવી સ્થિતિ
થાય છે, તે બતાવે છે

દુહા

પરમ હસ સન્યાસી હુ, જાણે નહિ સન્યાસ ॥
પરિવૃત્તિ પહુધા મજે, કરે ન સત્યપ્રકાશ ॥ ૪૮ ॥
બાહિરદૃષ્ટા દૃશ્યનો, અહ વૃત્તિથી મેદ ॥
અહ વૃત્તિ પરિરાત્મતા, વિવિધ અર્પે રેદ ॥ ૪૯ ॥
પ્રથમગુણસ્થાનક રહ્યા, જાણો જીવાનત ॥
વ્યક્તાવ્યક્તસ્વરૂપમાં, કાલાનાદિ રહત ॥ ૫૦ ॥

ભાવાર્થ—સન્યાસમહત્વ કરી હું સન્યાસી છું, જ્યેષ્ઠ
અભિમાન ધારણ કરવાથી, વૃત્તિ બાંધનમા રહે છે, અને તેથી
સત્યસ્વરૂપનો પ્રકાશ થતો નથી, બાહિરવસ્તુનો આત્મા દ્રષ્ટ
બને છે અને વળી દૃશ્ય જ્યેષ્ઠ બાંધવસ્તુમાં અનેક પ્રકારન
લેદ કદ્યે છે અને બાંધ દૃશ્યપદાર્થોમાં પ્રિય, સુખ અસુખાદિ

બેઠાં કદવવાથી જાહિરાત્મપદની પ્રાપ્તિ થાય છે । અનેક પ્રકારના
 મનમા થતા ખેદને અર્પનાર અહ વૃત્તિ છે, પ્રથમ ગુણસ્થાન
 રૂમા અનતલુવો રહ્યા છે, તેઓ પણ અહ વૃત્તિભાક્ષ જાણવા
 વ્યક્ત વા અવ્યક્તસ્વરૂપમા પણ અનાદિકાળથી અહ વૃત્તિ
 ધારક હોવ જાણવો કારણ પામી આત્મા જ્યારે સ્વસ્વરૂપનો
 જ્ઞાતા બને છે, ત્યારે અહ વૃત્તિનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરે છે
 અહ વૃત્તિ મહાદેશી વસ્તુ કરતા પણ જૂરી છે અહ વૃત્તિ મહા-
 માયાનું સ્વરૂપ છે જ્યાં આત્મા નથી, તેવી પરવસ્તુમા અહ
 જાણવાળી અહ વૃત્તિ મહાસક્ષી સરખી જાણી તેનો નાશ
 કરવો અહ વૃત્તિ મમતારૂપ છે જગત્ના નિરપદાયોને મારા
 કદવનાર અહ વૃત્તિનોજ આ સર્વ પ્રપચ છે અહ વૃત્તિનો નાશ
 થતા, સમજાવની પ્રાપ્તિ આત્મામા પ્રકટે છે, માટે હે ચેતન !
 મમતાનું કારણ જે અહ વૃત્તિ તેને દૂર કરે । । અહ વૃત્તિનું
 સેવન કરવાથી, હે ચેતન ! તું અનેક દોષપાત્ર બન્યો છું
 અનેક પ્રકારના મહાર્થોમા અહ વૃત્તિ - કદવી અજ્ઞાનથી આત્મા
 નરકનિગોળના મહાદુષ્ટ પામ્યો અનત લુવોની સાથે અનત
 જન્મ ધારણ કરી, આ હવે વૈર-ઝેર ક્યું, તે પણ અહ
 વૃત્તિના યોગેજ સમજાય છે જેમ કાષ્ઠપૂતળીઓને મહારી દોરી
 ફેરવી, મરણમા જાવે તેમ નચાવે છે, તેમ અહ વૃત્તિએ હવોને
 અજ્ઞાનથી ગમે તેમ નચાવ્યા છે અને હવો પણ નાચ્યા કરે છે
 નાટકીઆની પેઠે હવ અનેક પ્રકારના શરીર ધરી નાચ્યો, તેનું
 કારણ પણ અહ વૃત્તિ છે આત્મા શુદ્ધ સ્વભાવનો છે, નિસ્કલમથી
 જોતા સ્વગુણ લોકતા છે, પરંતુ અહ વૃત્તિના યોગે પરમા પરિ-
 જમી પરનો લોકતા બન્યો છે, અને હવે પણ પરસ્વભાવથી

વિરામ પામતો નથી, તે યોગ્ય બેદકારક નથી મસૂરભક્ષણ
 ઠરનારને જેમ દ્રવ્ય સ્વેતવસ્તુઓમા પીતત્વનું જ્ઞાનાધાર છે, તેમ
 અહ વૃત્તિથી દ્રવ્ય વસ્તુઓ કે જે જડ છે, તેમા પોતાની પ્રાપ્તિ
 થવાથી આત્મા પોતાના સ્વરૂપને જાણી શક્યો નથી, અને
 જેઓએ પોતાના સ્વરૂપને જાણ્યું છે, તેઓ નામ રૂપથી
 આત્માને બિજા સમજી, સત્યપણે શ્રદ્ધા કરી, ધ્યાનાસક્ત થયા
 છે કહ્યું છે કે

‘નહિ નામરૂપં જેનાં, જ્યોતિરૂપં તે તો મહિ,

નિજમાં નિજ પરમ્વાયોરે’ હજી.

‘નિર્મય દેશી શુદ્ધ પ્રદેશી, જ્ઞાનિજન-સોહિ બતલાયોરે,
 આતમ અમર છેજી.

ફરૂંક જ્ઞાનિયો વિચારેરે, આતમ અમર છેજી.

‘નામ-અને’ રૂપથી બિન ચૈતન્યસ્વરૂપ છે તે પોતાના
 જ્ઞાનથી, પોતાની બેજે પ્રકાશે’ છે નિર્ભય અસંખ્યપ્રદેશી આત્મા
 ને સર્વજ્ઞ કહ્યો છે, એવો શુદ્ધ આત્મા નિશ્ચયનયથી જાણી,
 તેની પ્રાપ્તિ કરવા ધ્યાન કરવું

શિષ્ય—જ્યારે આત્મા અરૂપી શુદ્ધ છે ત્યારે તે કમંતુ
 મહત્ત્વ શી રીતે કરે છે ?

‘શુરુ—હે શિષ્ય ! એકાગ્રચિત્તથી અવલોકી આત્મા શુદ્ધ
 કહી, આત્મા પરમાત્મારૂપ કહ્યો, છતાં સર્વ આત્માની
 સત્તાનું સર્જન છે આત્મા સત્તાથી પરમાત્મા એવો છે, -પણ
 જ્યાં સુધી રાગદ્વેષ છે ત્યાં સુધી આત્મા પરમાત્મારૂપ થઈ

શકતો નથી, અર્થાત્ વ્યક્તભાવે થઈ શકતો નથી, તેથી તે રાગદ્વેષયોગે કર્મનું શ્રદ્ધા કરે છે; પરમાત્મરૂપ વ્યક્તભાવે થયા પશ્ચાત્ કર્મનું શ્રદ્ધા થતું નથી કર્મશ્રદ્ધા તો રાગદ્વેષ યોગે થાય છે તે બતાવે છે

ચુદા

આકર્ષેઽહૃદ્વૃત્તિથી, કર્માટકને હસ ॥

પથા જુચિ લોહચુમ્બકે, કરતો નિજગુણમ્નશ ॥ ૫૧ ॥

કર્માટકની ઘર્મણા, સમજો નયવ્યવહાર ॥

અનુપચરિતાસદ્ભૂતથી, કર્તા ચેતન ધાર ॥ ૫૨ ॥

ભાવાર્થ—જેમ લોહચુમ્બકે, સોયનું આકર્ષણ થાય છે, તેમ હસ એટલે આત્મા રાગદ્વેષરૂપ અહૃદ્વૃત્તિથી, આઠ કર્મનું આકર્ષણ કરે છે વ્યવહારની અપેક્ષાએ, જ્ઞાનાવરણીયાદિક પુદ્ગલકર્માદિકનો કર્તા ચેતન જાણવો ત્યાં અનુપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારથી ગૃહ, દુકાનાદિકનો કર્તા આત્મા જાણવો, તથા સ્વભૂતિ ઉપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારથી પુત્રાદિકનો કર્તા અને વિજ્ઞાતિ ઉપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારથી ધનાદિકનો કર્તા આત્મા જાણવો તથા સ્વભૂતિ વિજ્ઞાતિ ઉપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારથી નગર તથા કોટ વિગેરેનો કર્તા આત્મા જાણવો તથા અશુદ્ધનિશ્ચયનયથી રાગદ્વેષનો કર્તા આત્મા છે અશુદ્ધક્રિયાનો કર્તા આત્મા અનાદિકાળથી છે, તેથી વટકારક્રિયા પણ આત્મા માં અશુદ્ધપણે પરિણમી છે અને તેથી આત્મા પરપરિણતિને ધારતો શુદ્ધ પરિણતિસ્વરૂપ વિસરી ગયો છે સર્વ સંસારી

લવોની અહ વૃત્તિયોગે આવી અવસ્થા થઈ ગઈ છે કર્મરૂપે
આકર્ષેલા પુદ્ગલોનો ચાર પ્રકારે-મોઢક-દષ્ટાતે, બધ પડે છે,
તે દશવિ છે

કુહા.

આકર્ષ્યા જે પુદ્ગલો, ઘડવિહ તેનો યથ ॥
પ્રકૃત્યાદિક કર્મથી, જીવ પુદ્ગલ સબધ ॥ ૫૩ ॥
રૂપી અરૂપી પરિણમ્યા, ક્ષીરનીરદષ્ટાત ॥
બેદજ્ઞાનની યોજના, વિના થઈ મહાભ્રાન્તિ ॥ ૫૪ ॥

રાગદ્વેષથી આકર્ષેલા પુદ્ગલોનો પ્રકૃતિબધ, સ્થિતિબધ,
પ્રદેશબધ અને રસબધ, એ ચારે પ્રકારે બધ પડે છે,
કર્મની એકસો અઠાવન પ્રકૃતિયોરૂપ પુદ્ગલોનો લવની સાથે
અનાદિકાળથી સબધ થયો છે આકર્ષેલા કર્મરૂપી પુદ્ગલો
રૂપી છે, અને તે લવની સાથે ક્ષીરનીરની પેઠે પરિણમ્યા છે
બેદજ્ઞાન વિના કર્મ અને આત્માની ભિન્નતા પ્રતિભાક્ષ્યા વિના,
એને એક રૂપે ગ્રહણ કરી આત્માએ મહાભ્રાતિ ધારણ કરી

કુહા

શરીર મન વાણી તથા, પુદ્ગલ સહુથી ભિન્ન ॥
અસંખ્યપ્રદેશી આત્મા, નિર્ભય નિજગુણલીન ॥ ૫૫ ॥
અહ વૃત્તિ પરમાં જગી, પરવસ્તુમા સાર ॥
માની ચેતન આતિથી, અદતો સવસસાર ॥ ૫૬ ॥

ભાવાર્થ--શરીર, મન, વાણી તથા ધનાદિક પુદ્ગલથી

‘ વિનિત્ત અસ પ્રયપ્રદેશી આત્માનુ । સ્વરૂપ બલધારણુ સાત ભયથી
 ‘ અતીત તથા અનતગુણમય આત્મસ્વરૂપ છે । અહિ વૃત્તિ, પરમા
 ભગૃતિ પામવાથી, પરવસ્તુમા સાર માનતો, આત્મા । અજ્ઞાન-
 રૂપ જ્ઞાતિથી સર્વેસ સારમા પરિભ્રમણ કરે ॥

• કુહા.

સુરતા લગી ન આત્મમા, કર્યો ન ઉદયમ નિત્ય ॥

સુક્તિ પળછે આત્મમા, જો વશ વર્તે ચિત્ત ॥ ૫૭ ॥

‘ સમ્યગ્ શુરુગમ, જ્ઞાનથી, કરતો શિષ્ય પ્રયત્ન ॥

શ્રદ્ધાશામકિ મહી, પામે નિજગુણ રત્ન ॥ ૫૮ ॥

‘ કર્તા મોક્તા કર્મનો, ર્તા જેહ કથાય ॥

‘ રત્નપ્રયી આધારમૂત, આત્મસ્વરૂપ લલ્લાય ॥ ૫૯ ॥

આત્માની સાથે । ઉપમેય ભાવની એકતાનતા થઈ નહિ;
 અને વળી આત્મગુણપ્રાપ્તિકારક ક્યાન સ્મરણાદિકે ઉદયમ કર્યો
 નહીં, તેથી લોકાકાશના પ્રતિપ્રદેશે આત્માએ અનતીવાર જન્મ
 મરણ ધારણ કર્યા, પણ જો આત્મસ્વરૂપમા ચિત્તવૃત્તિ રમે,
 અને પરને પ્રહે નહિ, વિકલ્પ-સ કલ્પ દશા છૂટે, સવરાવસ્થામા
 આત્મા વર્તે, તે આત્મામાજ સુક્તિ છે આત્માનોજ બધ છે,
 અને આત્માનીજ સુક્તિ છે । સમ્યગ્, શુરુગમથી પ્રાપ્ત કરેલા
 જ્ઞાનથી, શિષ્ય આત્મસ્વરૂપાર્થે પ્રયત્ન કરતો છતો, જ્ઞાન દર્શન
 ચાલિત વીર્યાદિ ગુણરત્નની પ્રાપ્તિ કરે આત્મશ્રદ્ધા પ્રાપ્ત થવી
 મહાદુર્લભ છે, માટે પ્રથમ સુગુરુની શ્રદ્ધા હોય અને સુગુરુની
 આજ્ઞા પ્રમાણે ધ્યાને અને ભક્તિ કરે, તો સુગુરુપ્રત્યયે ઉચ્ચ આત્મ

આત્મા કરે છે આત્મા વ્યવહારનયથી । કર્મનેા કર્તા તથા
કર્તા છે, અને આશિષમા રમણ કરવાથી । કર્મનેા કર્તા ૧ પછી
ય છે ૫ રત્નત્રયીનેા આધાર એવો । આત્મા - જ્ઞાન શુદ્ધી
પ્રાપ્તિ છે

બુદ્ધા.

સ્વી અચેતન જાણવું, ઘર્ણાદિક પર્યાય ॥ ૮

દ્રવ્ય દ્રવ્ય અનતતા, વ્યાપક લોક સદાય ॥ ૬૦ ॥

દ્રવ્ય પરિણત આત્મા, યતે નય વ્યવહાર ॥

જાલ અનાદિ મહાધી, જીવ અનતા ધાર ॥ ૬૧ ॥

પુદ્ગલ દ્રવ્ય રૂપી અને અચેતન છે, તેના વર્ણ, ગંધ,
રસ અને સ્પર્શ પર્યાય છે. પરમાણુઓરૂપ પુદ્ગલદ્રવ્ય અનતા
છે, અને તે પુદ્ગલપરમાણુઓ - લોકાકાશવ્યાપક છે, પુદ્ગ
લપરિણામી આત્મા વ્યવહારમા વર્તે છે, અનાદિકાલથી
અનત એવો કર્મ સાથે પરિણામી છે, આ અજાણથી વિશેષ
વર્ણન પૂર્વે કયું છે, તેથી સામાન્ય શબ્દાર્થ માત્રનું, અત્ર
વર્ણન કયું છે

બુદ્ધા

રાગદ્વેષે પરિણમી, અશુદ્ધવૃત્તિ થાય,

કર્માદિક પ્રવૃત્તો મધી, મવમવમાં મટકાય ॥ ૬૨ ॥

શક્તિ વિચારે સિદ્ધસમ, જગજીવો સહુ જોય;

કર્માદિક પ્રાણિયા, વ્યક્તપણે નવિ હોય ॥ ૬૩ ॥

રાગદેવે પરિણામેની વૃત્તિ તે અશુદ્ધવૃત્તિ કહેવાય છે, અને તે અશુદ્ધવૃત્તિથી અણકર્મને શરૂ કરતો જીવ સંસારમાં પરિબ્રમણ કરે છે અજ્ઞાનથી કંટકિત કુદુર્ગાદિકમાં જીવ મમતાથી બાધાર્થ રાગદેવ કરે ॥ રાગદેવથીજે જીવ રજજીવિના પણ બાધાયો છે, કાદવવિના ખરડાયો ॥ જીવ રાગદેવે કરી સંસારમાં આડાઅવળો અવધાય છે આત્મજ્ઞાનથી આત્મા વિચારે ॥ કે—‘અરે ! મારી સ્વરૂપમાં સ્થિતિ રહી નથી, અજ્ઞાનથી મોહ પામેલો જીવ વૃથા જન્મે છે, અને વૃથા મરે છે પ્યારા પદાર્થોની ઉપર અપ્રિયતા રહી છે, અને શાતાજન્યસુખોની ઉપર દુખો રહ્યાજ છે, માટે ક્ષણ ભગુર પદાર્થોને વાછી, અથવા મેળવી, શાજ થવું એ પણ બ્યર્થ છે’ એ વિચિત્ર જાતની લક્ષ્મીએને મેળવી મન બહુ શાજ થવું હોય, તો હું તો એમજ ધારું છું કે તે સંપત્તિયો પણ ધણા કદ વેઠવાથી મળે છે; તેઓતુ રક્ષણ કરવામાં પણ ધણા કદ છે, અને રક્ષણ કરતા પણ અવશ્ય જતી રહે છે માટે તેઓ સંપત્તિયો નથી, પણ વિપત્તિયોજ છે જેમ પતંગિયું અગ્નિની શિખાઓમાં લપટ થાય છે, તેમ હું પણ વિવયસુખની જવાળાઓમાં લપટ થયો છું આખો સંસાર દુખસોગોની પરાક્રાંટારૂપ કહેવાય છે, તો દેહથી તો સુખ મળેજ ક્યાથી ? મનરૂપ વાતરની લીલાઓ દેખવામાં જ રમણીય છે, પણ પરિણામે વિનાશ ઉપભવનારી છે, એમ મારા જાણવામાં આજી; આ મનરૂપી ચોરે મને લાભા કાળ સુધી કનડી, દુખ આજી છે, માટે હવે હું મનને વશ થઈશ નહીં આ દેહ, અને આ ધનાદિક

મારા છે, એ રીતે મારા મનમાં સ્ફુરેલા જોરા વિચારનું પરિણામ મેં જાણ્યું. વળી વિચારતા જણાય છે કે, આ સંસારમાં કંઈ વસ્તુ સારી છે કે જેના પ્રયત્નમાં હું દોરાઉં ? કોઈ પણ વસ્તુ સારજૂત લાગતી નથી આ જગતમાં જેનો ઉત્પાદ છે, તેનો વિનાશ તરફ દેખાય છે માટે હું કંઈ વસ્તુને પોતાની માનું ? જ્યાં રાગ ત્યાં દ્વેષ થયા કરે છે વળી રાગ દ્વેષથી આ જગત વિષમ દેખાય છે આ જગતમાં અનેક રાજાઓ ચર્ચાળયા, ચક્રવર્તિ ચર્ચાળયા, પણ કોઈએ જગતના મોહથી સત્યસુખ પ્રાપ્ત કર્યું નહિ સ્વાત્મજ્ઞાનવિના વિજ્ઞાના કીડાના કરતાં ભૂડી મારી અવસ્થા ચર્ચાળે બાદ્ય દ્વિધી દેખાતા પદાર્થોના શ્રાવ્ય માની લીધા શ્રી સદ્ગુરુનું શરણ ઉપકારદ્વિધી કર્યું નહિ સ્વપ્નમાં દેખાતા પદાર્થો જેવા આ દૃશ્યપદાર્થોમાં અહંભાવકલ્પના ફેગટ છે, વધ્યાને સ્વપ્નની અદર દેખાએલા પુત્રમાં અહંભાવ જેમ નક્ષત્રો છે, તેમ આ દેખાતા પુદ્ગલસ્કંધરૂપ પદાર્થોમાં અહંભાવકલ્પના બ્યર્થ છે અગ્નિનો સ્વભાવ તે જલનો નથી, અને જલનો શીત ત્વસ્વભાવ તે અગ્નિનો નથી, તેમ આત્માનો ધર્મ તે જડમાં નથી, અને જડનો ધર્મ તે આત્મામાં નથી. આગવાના જળથી જેમ તૃષ્ણાની નિવૃત્તિ થતી નથી, તેમ તૃષ્ણા જલથી આત્માની શાંતિ થતી નથી ફેરકુદડી ફરતા જેમ વૃક્ષાદિક ફરતા દેખાય છે, તેમ જ્ઞાતિથી પુત્રાદિક પોતાના બાપે છે જેમ જ્ઞાતિથી બે ચદ્ર આકાશમાં લાગે છે, તેમ દેહમાં પણ જ્ઞાતિથી આત્મખુદ્ધિ થાય છે જેમ નાના બાળક લોકડાની ઠંણીને સી કાઢી, હરખાય છે, તેમ આત્માએ પણ અસા

નથી શ્રી વિગેરેને પોતાના કચ્છી, હર્ષવિષાદનું સેવન કર્યું.
 હવે-હું આત્માને જ્ઞાનધ્યાનથી પુષ્ટ કરીશ. અશુદ્ધવૃત્તિના કાર્ય
 વેશ્યા સમાન સમજી, શુદ્ધવૃત્તિનું સેવન કરીશ રાગદેવરૂપ
 અશુદ્ધ વૃત્તિને હવે હું કષ્ટપ્રદ સમજીશ આ-પ્રમાણે-અત-
 રાત્રાની વાણીના ઉદ્ગાર સાંભળી, શુદ્ધવૃત્તિ પ્રમાદમાદ્યધર્મે
 કહેવા લાગી કે-હે આત્મપતિ ! તું હવે જ્યારે પોતાનું સ્વરૂપ
 સમજ્યો, ત્યારે સુખી થયો હે 'આત્મા તને મન્ય છે કે આવી
 વિવેકબુદ્ધિની પ્રાપ્તિ તે કરી આત્મા કહે છે કે, " હે શુદ્ધવૃત્તિ
 શ્રી ! ! અવશ્યકર હું તારા સંગમાં રહેતો નહોતો તેનું કારણ
 અજ્ઞાનજ હતું અજ્ઞાને મને સસારરૂપ નમરના ચારાશી લાખ
 ચઉદામા રખાવ્યો, મને-મોહરૂપ કેદનું પાન અશુદ્ધવૃત્તિએ
 કરાવ્યું અને જ્ઞાનદર્શનઆરિનરૂપ લક્ષ્મી લૂટી લીધી અશુદ્ધ
 વૃત્તિએ એની ઇન્દ્રજાલવિદ્યા પાથરી કે મને તેમાં કઈ જ્ઞાન
 રહ્યું નહિ સદૃશરૂપના ઉપદેશથી ભારી અતરૂદિ પુલ્કી, તેથી
 જલપુ કે, અહો ! હું ક્યા અને જડના ધર્મો ક્યા ! હું ક્યા !
 અને અશુદ્ધવૃત્તિ ક્યા ! અરે અશુદ્ધવૃત્તિની જેટલી દુષ્ટતા હતી
 તેટલી શોધી છે " શુદ્ધવૃત્તિ કહે છે, " હે સ્વામિનાથ ! તમે
 અશુદ્ધવૃત્તિ વેશ્યાના ઘેર રહેતા હતા, અને તે લમને દેસાવી
 તમારૂ કાળજી ફેલાવી ખાતી હતી, તે સર્વ ભારા જાણવામાં
 હતું, પણ તમે તેના વશમાં હતા, તેથી મારૂ કઈ આલસુ
 નહોતું : મારી પાસે આવ્યાથી હવે તેનું કઈ આલસુ નથી
 આત્મા કહે છે કે હે શુદ્ધવૃત્તિ ! હવે હું તારી પાસેથી કદી
 ખસનાર નથી રાગદેવ, નિદા, નિદ્રા, આલસ્ય, વિષય, કપાય,
 વગેરે ચોરોનું હવે મારી પાસે કઈ આલસુ નથી સ્વસ્વ

રૂપપરમણુતારૂપ ઘરની બહાર જતા તે ચોરોએ મને પૂજ
લૂંઠ્યો હતો, પણ હવે હું સ્વસ્વશાવરૂપ ઘરની બહાર ગમન
કરનાર નથી માયાના વિવશ્યો વાવી, મેં નકારા રૂપોનું બક્ષણ
કરી પોતાની મેળે દુઃખ ઉત્પન્ન કર્યું અરે । શુદ્ધવૃત્તિ ! તારી
સગતિથી, મને અપૂર્વ સુખ પ્રાપ્ત થયું છે, તેણે સુખ મને
દેખપણુ રથાને મળ્યું નહોતું હે શુદ્ધવૃત્તિ ! તારી સ્થિરતા-
શાંતતા-અપૂર્વ છે તું ખરેખરી પતિવ્રતા છે ” શુદ્ધવૃત્તિ
કહે છે કે—“ હે સ્વામિન્ ! આપની પણ અકળતા છે આપ
અનતકલ્પિના લોકતા છો, આપે જે ભૂવ કરી હતી, તેમા
અશુદ્ધવૃત્તિનું આવરણ હતું હવે ગર્ભ વાતને વિસ્મરે । આપ
હવે અસંખ્યપ્રદેશરૂપ ઘરમા રહી જ્ઞાનધ્યાનવીનતાથી સમયે
સમયે અનતસુખને પ્રદક્ષ કરે । આપ હવે અનુભવમદિરમા
નિર્વિકલ્પદશાથેગે રહી અપૂર્વશાંતિ લેગવો । આપની શક્તિ
સિદ્ધસમાન ■ અને 'કર્માપગમથી વ્યક્તિપણે અનત સિદ્ધ
સમાન થાઓ તેવા છો જે પ્રાણીઓના કર્મનો નાશ થાય છે, તે
સિદ્ધબુદ્ધ બને છે, માટે તમે પણ જ્ઞાનધ્યાન તથા અપ્રમાદ
દશાથેગે સિદ્ધસમાન થાઓ એમા કશું આશ્ચર્ય નથી અતરાત્મા
તેજ પરમાત્મા છે હું પણ તમારી સહચારિણી થઈશુ આ
પ્રમાણે શુદ્ધવૃત્તિ અને અતરાત્માનો વાર્તાલાપ પ્રસંગે ઘટાવ્યો છે

લુહા

અવલ્લી પરિણતિ આત્મની, વર્તે તવ સસાર;

સવલ્લી પરિણતિ આત્મની, નિર્મલપદ નિર્ધાર ॥૬૪॥

શુદ્ધસ્વરૂપાધારમાં, ધ્યાન રહે સુખકાર;
 મયઝ્રમણા સહેજે ટલે, પામી ચિદ્ધન સાર ॥૬૨॥
 મોગ રોગસમ છેલ્લે, આત્માર્થી જે મળ્ય,
 આત્મિકશુદ્ધસ્વભાવતા, જ્ઞાનીજનકર્તવ્ય ॥ ૬૬ ॥

ભાવાર્થ—આત્માની અવળી પરિણતિ ન્યા મુખી વર્તે છે, ત્યા મુખી સ સાર ॥ આત્માની સવળી પરિણતિ થતા, મલ રહિત પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત થાય છે, એમા જશ માત્ર શક નથી શુદ્ધ અન તથા મના આધારભૂત આત્માનું ક્ષયોપશમભાવે, સ્થિરા પયોગથી મુખ કરનાર ધ્યાન થાય, તે આ સ સારની જમણા સહજવારમા નહ થાય, અને ચિદ્ધનઆત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય આત્માર્થી ભવ્યપુરુષ, પચ્ચેદ્રિય વિષયભોગેને રાગ સમાન જણે છે પ્રારંભ કર્મોદયે પચ્ચેદ્રિય વિષયભોગો ભોગવાય, તેપણુ તેમા રાગદ્વેષથી લેપાય નહીં અતરથી ન્યારા વર્તી, ભોગેને ઉદાસીનવૃત્તિથી ભોગવતા, જ્ઞાની કર્મબંધ અલપ કરી શકે છે શ્રીવીરભગવાનુ સસારાવસ્થામા મતિજ્ઞાન, યુતજ્ઞાન, અને અવધિજ્ઞાને સહિત હતા, તે પણુ ગૃહસ્થાવાસમાં ભોગાવલિ કર્મના ઉદયે રહ્યા હતા, અને પચ્ચેદ્રિય વિષય ભોગની મામથી ભોગવતા હતા પણુ વૈરાગ્યખળ અને જ્ઞાનખળથી અતરથી ન્યારાવર્તી, ઉદાસીનપણે જલપ-કળવતુ અલેપ રહેતા હતા, અને અત્યારે ભોગાવલીકર્મના ઉદય કીણુ થય ગયો ત્યારેહીંટમી ખેડે ગૃહસ્થાવાસને ત્યાગ કર્યો ક્ષયોપશમજન્ય ઇન્દ્રિયો દરેક પોતપોતાનુ કાર્ય કરી શકે છે, પણુ તે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા રાગ વા દ્વેષભાવ

મારણ કરવાથી કમંભ ધ યાય છે અજ્ઞાનીને ઇન્દ્રિયભાદ્યવિવચોભાં
 શ્રેયક ૧૫ અરોચકશ્યાવ બધાઈ ગયો, છે જ્ઞાનીને એમાત્ર
 કંથુ નથી. જ્ઞાની પણ ત્યાય છે, અજ્ઞાની પણ ખાય ॥ જ્ઞાતી
 પ્રણ ત્યાલે છે, અજ્ઞાતી પણ ત્યાલે છે જ્ઞાતી જળ પીએ છે,
 અજ્ઞાતી પણ જળ પીએ છે, જ્ઞાતી દરેક રંગ દેખે છે, અને
 અજ્ઞાતી પણ અનેક રંગ દેખે છે પણ જન્મેમા એટલો દેવ
 છે કે, જ્ઞાતીની ભેદદષ્ટિ ખૂંડી છે અને અજ્ઞાતીની ભેદ-
 દષ્ટિ ખૂંડી નથી અજ્ઞાતીની દષ્ટિમા બાહ્યપદાર્થોમા સુખ ભાસે
 છે ત્યારે જ્ઞાતીની દષ્ટિમા અતર-આત્મસ્વરૂપમા સુખ ભાસે છે,
 અજ્ઞાતી, બાહ્યપ્રતિષ્ઠામા પોતાના જીવનની સાદૃશ્યતા સમજે છે,
 ત્યારે જ્ઞાતી બાહ્યપ્રતિષ્ઠાને નાકના મેલ સમાન ગણી, આત્મસ્વ
 રૂપની સ્થિરતામા પ્રતિષ્ઠા સમજે છે, અજ્ઞાતી કીર્તિને માટે
 ચત્રિદિવસ મનમા અનેક પ્રકારની ઝખના કરે છે, અને જો
 કીર્તિને કોઈપણ પ્રકારે નાશ થઈ ગયો, તો મરણ પામે છે,
 જ્ઞાતી કીર્તિ અને અપકીર્તિ જન્મે ન્યામકર્મના મુદ્ગલોથી થતી
 દેખીને દુનિયામા કીર્તિ અને અપકીર્તિમા જરામાત્ર સુખ સ્વમ
 જતો નથી, અને તેથી કોઈ કીર્તિ કરે વા અપકીર્તિ કરે, તો
 પ્રણ જરામાત્ર ખેડાતુર ન થતા, સમજાવથી આનંદમા મગ્ન
 રહે છે, અજ્ઞાતી શ્રી તથા ધનને પોતાના માની, તેના ફાસ જેવો
 ખની જઈ, પોતાને બાબત માને છે ત્યારે જ્ઞાતી શ્રી ધનમા
 આત્મત્વ જરામાત્ર દેખતો નથી, તેથી તે, ધનાદિક હોય વા ન
 હોય તોપણ સમજાવી યઈ, જ્ઞાનાનંદ અમૃતનો આસ્વાદી થાય છે
 અજ્ઞાતી પ્રાણ મહાપ્રાણ મહાસુખ સમજી, તેની અત્યંત પ્રાંછા
 - કરે ॥ અને બાહ્યસત્તાથી મહત્ત્વ પામેલા જાજ તથા ગૃહસ્થાને

પુન પુન નમન-સલામ કરે છે, ત્યારે આત્મજ્ઞાની બાહ્યસત્તાની મહત્તાને દેહમેવ સમાન ગણી અતરથી, અનુભવી જ્ઞાનિયોની મહત્તાને પ્રમાણભૂત ગણી તેમને નમસ્કાર કરે છે, વંદન કરે છે, પૂજન કરે છે, અને બાહ્યમહત્તાને કુટેલા ઢાલ સમાન લેખે ॥ અજ્ઞાની વાડી, ગાડી, લાડી, તાડીમાજ બ્યારે સુખનો 'સેવધિ' કદપી લે છે, ત્યારે જ્ઞાની વાડી ગાડી લાડી ને માટીના પૂતળા કદપી લે છે; તેથી તેમા કઈ પણ તેને સુખ લાસતુ નથી જ્ઞાની આત્મા વિના અન્યત્ર સુખનો લેશ પણ દેખી શકતો નથી અજ્ઞાની પુદ્ગલાનદી હોય છે, અને તે પુદ્ગલાનદીના લક્ષણુ થી અધ્યાત્મસારમા પરમજ્ઞાની ઉપાધ્યાયજીએ સારી રીતે વર્ણુવ્યા છે જ્ઞાની ચવાથી કઈ શરીરમા ફેરફાર થઈ શકતો નથી જ્ઞાનીને ઓળખવા માટે બાહ્ય લક્ષણુ આભૂષ ઘાદિક નથી, પણ જ્ઞાનીને ઓળખાવનાર આત્મજ્ઞાન છે, માટે જે આત્મજ્ઞાનીએ આત્મસ્વરૂપમા સુખ લીધુ છે, તેને બહારના ઠાંઇપણ પદાર્થમા સુખ પ્રતિભાસતુ નથી; અને બાહ્યના પદાર્થોમા યાવત્ પર્યંત સુખભુજિ જેને હોય છે, તાવત્ પર્યંત આત્મસ્વમા સુખની ભુજિ થઈ નથી, એમ સમજવુ બાહ્યના લોગાદિક પદાર્થોમા સુખભુજિ જેને હોય છે, તે મિથ્યાત્વી અજ્ઞાની કહેવાય ॥ સત્ય અનંતસુખ આત્મામાજ ॥ એવી પૂજા શ્રદ્ધા થઈ નથી ત્યા સુધી જીવ અજ્ઞાની બાણવો આત્મામા જ જ્ઞાનીને પૂજા સુખની શ્રદ્ધા હોય છે, તેથી તે સમક્ષિતી કહેવાય ॥ તેથી જ્ઞાનીની ક્રિયા મોક્ષમાર્ગ સાધનારી થાય ॥ આત્મામાજ સત્ય પૂજા સુખની દ્રઢ અવિચળ શ્રદ્ધા ચવાથી જ્ઞાની ચારિત્ર

મોહનીયાદિ કર્મોને ક્ષય કરવા માટે, ઉપાધિબૂત સ સારાવસ્થા ત્યાગી, પચમહાવ્રત અગીકરણ વ્યવહારચારિત્ર અગીકર કરી, નિર્વૃત્તિપદ સેવે છે હવે વિચારો કે જોવા સ્થાનીને બાધ પોદ્ગલિક લોગ તે રોગ સમાન લાગ્યા વિના કેમ રહે ? અર્થાત્ લાગે જ આત્મસ્થાનીને આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ પ્રકટ કરવો, જોજ કર્તૈવમા કર્તૈવ્ય અને સારમા સાર લાગે છે આત્માભિ મુખતા કાણે કાણે ઉપયોગ લાવથી અતરમા સેવવી બ્યાવહારિક કાર્ય કરતા પણ, આત્માના ગુણુપર્યાયનુ ચિતવન કરવુ સાત નયોથી આત્મસ્વરૂપ વિચારવુ સમહનયની અપેક્ષાએ આત્મ સત્તા અવલબી ધ્યાન કરવુ શુદ્ધ વ્યવહારથી દ્રવ્યગુણુપર્યાયનો ભેદ ખાડી, આત્મધ્યાન ધરવુ જોમ આત્મસ્વરૂપનુ કાણે કાણે અતરવૃત્તિથી સેવન કરવુ બકડી પોતાના ઇશને સેવે નહીં તો કાઢી જાય છે, અર્થાત્ બકડી જાય છે મધૂરી પણ ઇલાનુ સેવન કરે છે, તેથી ઇલાની અદર રહેલો જીવ પુષ્ટ થાય છે અને પશ્ચાત્ તે ઇલા કૂટવાથી બહાર નીકળે છે, માટે સેવન ક્રિયામા અહભુત શક્તિ સમાર્પ છે સમુદ્રમા રહેલી કાચબી પોતાના ઇલા સમુદ્રની બહાર રેતીમા આવી ફાટી જાય છે, અને પછી તે જતી રહે છે પછી સમુદ્રમા રહી વારવાર પોતાના ઇલાની યાદી કર્યા કરે છે મારા બચ્યા મુખી છે, મારા બચ્યાને શાંતિ છે, મારા બચ્યા મોટા થાય છે, જોમ વારવાર મનમા ચિતવન કર્યા કરે છે, તેથી તે ઇલા મોહાટા થઈ તેમાથી બચ્યા નીકળી પાણીમા ચાસ્યા જાય છે જો તે કાચબીને કોઇ મારી નાખે, વા આક્રમથી ઇલાનુ ચિતવન કરે નહીં તો તે ઇલા સડી જાય છે હરિયામા દૂર રહેલી કાચબીનુ મન ઇલામા હોવાથી

હાં સેવાઈ છે, તેમ અત્ર પશુ સમજવું કે શીનીનું મન,
આત્મના રહેવાથી; અને મનથી હણે હણે આત્માનું સેવન
કર્તવ્ય. * 'તમા' તે પરમાત્મારૂપ જાને છે—એવો અતરવૃત્તિથી
આત્મસેવનનો અદ્વિતીય મહિમા જાણવો, માટે જ્ઞાનધ્યાનવંદે
આત્મસેવના રાજે હણે કરવી, કે જેથી સકળ કર્મકાયદાશ
શુદ્ધિગુણ પ્રાપ્ત થાય

કુરા

શાતાશાતા વેદની, સમભાવે વેદાય ॥
ભાવે સચરતા લહી, નિજપદમા વર્તાય ॥૬૭॥
લગી ન તાલી ધ્યાનની, ઘટયુ ન મમતા માન ॥
લગી ન વૃત્તિ લક્ષ્યમાં, તથ તક છે અજ્ઞાન ॥૬૮॥
સાર્યા સદ્ગુરુ સગતે, પામે પ્રાપ્તિ જ્ઞાન ॥
વિવેકદષ્ટિ જાગતા, આવે નિજગુણ માન ॥૬૯॥
આવે નિજગુણ માન તથ, પ્રગટે જ્ઞાનપ્રકાશ ॥
અનુભવસુખની સ્હેરિયો, વેદતા વિશ્વાસ ॥૭૦॥

શ્લોકાર્થ—શાતાવેદનીય, તેમજ અશાતાવેદનીય જો શગદેવ
વિનાસમભાવે વેદાય, તો ભાવસચરતા પ્રાપ્ત કરી, પોતાના
સ્વરૂપમા વર્તી શકાય છે. શ્રી વીરપ્રભુને કહ્યુંમા ગોપે ખીલો
ભાવો હતા, તો પશુ જરા માત્ર પશુ ગોપના ઉપર દેવ કયો
નહોતો; તથા વળી વીરપ્રભુને અઠકૌશિક સપ્ત કરડયો હતો,
તોપણ તેના ઉપર જરા પશુ દેવ કયો નહોતો. શ્રી વીરપ્રભુની
સાધુ અવસ્થામા દેવતાઓએ સ્તવના—પ્રણામ કરી તો પશુ

તેઓના ઉપર શગભાવ કયો નહિ. શ્રી વીરપ્રભુએ છદ્મસ્થ
અવસ્થામાં પણ ગામોગામ વિચરીને શાતા અને અશાતા
વેદનીયને સમભાવે વેઠી, પરમાત્મપદ પ્રકટ કર્યું. શ્રી
ચરમ તીર્થંકર વીરપ્રભુની પેઠે પુણ્યના અને પાપના દ્વય
લોગવતા, પણ સમભાવે વર્તે, હવે શોક ઉત્પન્ન થાય એવી
જ્ઞાનવડે સમાવસ્થાની ઉત્પત્તિ થતા શાતા અને અશાતાવેદનીય
લોગવતા પણ, અતરમા સમભાવે વર્તે તે અદ્યક્ષાળમાં સકળ
કર્મનો ક્ષય થઈ જાય શ્રી રક્ષકસૂરિના શિષ્યોની પેઠે હું ખ
લોગવતા સમાવસ્થા પ્રકટે તો કહ્યાણુ થાય, તથા જન્મમુદ્રાભારની
પેઠે ચમુર ઉપર, -હું ખ હેતા પણ-સમભાવ વર્તે તથા પૃથ્વીચક્ર
અને ગુણસાગરની પેઠે શાતાવેદનીયતા હેતુએ પ્રાપ્ત થયા છતાં,
પણ સમભાવ વર્તે, તે અદ્યક્ષાળમાં સુખિત થયા વિના રહે નહિ.
જ્ઞાન વિના આવો ઉત્તમ સમભાવ આવતો નથી અજ્ઞાનાવસ્થામાં
પણ મિથ્યાત્વયોગે ૧ સમાભાસ કાઈ જીવોમાં પ્રાપ્ત પડે છે,
પણ તે યથાપ્રવૃત્તિકરણનો છે. તેટલા માત્ર શમથી શાંત થવું
નહિ ઉત્કૃષ્ટ સમભાવની પ્રાપ્તિ થતા કઈ અવશેષ રહેતું નથી.

મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત કરી, કામાદિક લોગ લોગવી, ખુશી થનાર
અજ્ઞાની જીવોજ છે, પણ મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત કરી, આત્મજ્ઞાન
કરવું, અને આત્મજ્ઞાનદ્વારા ધ્યાન કરવું, એજ સર્વોત્કૃષ્ટ
માર્ગ ॥ આત્મા અને પરમાત્મસ્વરૂપની એક્યતારૂપ ધ્યાનની
તાળી લાગી નહિ, અને મમતા માન ઘટયું નહિ, અને જ્યાં
સુધી આત્મસ્વરૂપ રૂપ લક્ષ્યમાં વૃત્તિ લાગી નહિ, ત્યાં સુધી
બહિરાત્મકશ્યા એટલે અજ્ઞાનભાવ સમજવો; અર્થાત્ અતર-

આત્મામા સુખ છે તે સબધી જરાપણ વિચાર કયો નહિ, પૌદ્ગલિક બાવથી બિજા જ્ઞાનદર્શનચારિત્રગુણ વિશિષ્ટ અસંખ્ય પ્રદેશી હુ આત્મા છું, એવી વિવેકદૃષ્ટિ જાગી નહિ, અને ધર્મધ્યાનાદિકમા પ્રવેશ થયો નહીં, ત્યાં સુધી અજ્ઞાનજ છે સમ્યક્મતિજ્ઞાન અને સમ્યક્શ્રુતજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતા, આત્મસ્વરૂપ જોળખાય છે, અને તેના ઉપર પ્રેમ થાય છે અને અશે અશે મમતા અને માન ધટે છે, તેથી એવા શુણ્ઠણે પણ ધર્મધ્યાનની અસ્તિતા છે, પ્રથમ શુણ્ઠણે ધર્મધ્યાનની અસ્તિતા કહી નથી એવા શુણ્ઠણે ઉપશમ સમક્ષિત, ક્ષયોપશમ સમક્ષિત, અને ક્ષાયિક સમક્ષિતની અસ્તિતા છે એવા શુણ્ઠણે મતિ અજ્ઞાનાદિ હોતા નથી, એવા શુણ્ઠણાની પ્રાપ્તિ ખીજના અદ્રની સમાન કહેલી છે મિથ્યાત્વ જ્યાસુધી ॥ ત્યાં સુધી મતિ અને શ્રુત પણ અજ્ઞાનરૂપ જાણવું હવે પ્રસંગે જ્ઞાનના લેહ કહે છે, આભિનિભોધિકજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મન પર્વજ્ઞાન અને પાચમુ દેવજ્ઞાન ત્યાં પ્રથમ મતિજ્ઞાનના અઠ્ઠાવીસ લેહ છે તેમા અવગ્રહ, ઈહા અપાય અને ધારણા એ ચાર લેહ ॥ મન અને અક્ષુવિના જાડીની ચાર ઇન્દ્રિયોવડે વ્યજનાવગ્રહના ચાર લેહ થાય છે મન અને અક્ષુ અમાખ્યકારી હોવાથી, તેમનો વ્યજનાવગ્રહ થઈ શકતો નથી અર્થનો પરિવેદ કરનાર અર્થાવગ્રહ છ ઇન્દ્રિયોવડે ॥ પ્રકારનો જાણવો અને તે પ્રમાણે ઈહા, અપાય અને ધારણાના લેહો મેળવતા એવીશ લેહ થયા તેમા વ્યજનાવગ્રહના ચાર લેહો મેળવતા અઠ્ઠાવીસ લેહ થયા એ અઠ્ઠાવીશ લેહોને બહુ, બહુવિધ, ક્ષિપ્ર, અનિશ્ચિત, નિશ્ચિત, અને ધ્રુવ, એ છ લેહ તથા એના પ્રતિ

પક્ષી છ બેઠ મળી, બાર પ્રકારે ગુણતા, ત્રણસો છત્રીસ બેઠ થાય છે જૂદી જૂદી જાતના અનેક શબ્દોને જુદા જુદા સ્વરૂપથી ઓળખવા તે બહુ છે, તે દરેકના પાછા સ્નિગ્ધ મધુરાદિક બેઠો જાણવા તે બહુવિધ છે તે ઝટ પોતાનારૂપે ઓળખાવા તે ક્ષિપ્ર છે, સિંગ વગરનું સ્વરૂપથી જાણવું તે અનિશ્ચિત છે, સ્વશયવિના જાણવું તે નિશ્ચિત છે, કોઈવિના નહિ પણ નિરતર જાણવું તે ધ્રુવ છે, મતિજ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક જીવની અપેક્ષાએ છાસઠ સાગરોપમ અધિક છે, એટલા કાળ પ્રમાણુવાળું ઉત્કૃષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન પણ છે શ્રુતજ્ઞાનના ચૌદ બેઠ છે, અક્ષય, સતી, સમ્યક્, સાદિ, સપર્યવસિત, ગમિક, અને અગમવિષ્ટ, સાત બેઠ અને તેના પ્રતિપક્ષી સાતબેઠ મેળવતા, ચૌદબેઠ થાય અવધિજ્ઞાનના બે બેઠ છે (૧) જીવપ્રત્યયિક અને (૨) ગુણપ્રત્યયિક, તેમા નારકીના જીવે અને દેવતાઓને જીવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન છે, જીવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન ઉત્કૃષ્ટપણે તેત્રીસ સાગરોપમ, અને જઘન્યથી દશ હજાર વર્ષ પર્વત છે ત્યાં અનુગામી એટલે જવાતરે સાથે આવતું જ્ઞાન તે અપ્રતિ પાતી અવધિજ્ઞાન કહેવાય છે, અને જન્મ મુખી રહે તે પ્રતિ પાતી છે ગુણપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારેનું છે, નિર્ચ-યોનુ અને મનુષ્યોનુ, તે જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ છાસઠ સાગરોપમ ઝાઝેરુ હોય છે તે બેવાર કોઈ વિજય વિમાને જાય, અથવા ત્રણવાર અત્યુત દેવલોકમાં જઈ, ત્રણ જ્ઞાન સહિત મનુષ્યપણે જન્મે ત્યારે થાય છે. અનુગામી, અનનુગામી, વર્ધમાન, અને દ્વીયમાન, તથા પ્રતિપાતી અને અપ્રતિપાતી, એ ■ પ્રકારે અવધિજ્ઞાનનું

લેદો બાણુવા અવધિજ્ઞાન નિશ્ચયથી પ્રત્યક્ષ અને કૃપીદ્રવ્યવિધથી
 છે, એ ત્રણે સમ્યક્દર્શિ હવને હોય ત્યારે જ્ઞાન ગણાય છે;
 તેમાં મતિશુદ્ધિ તો બે સાધેજ રહે છે; અને અવધિજ્ઞાન સાથે
 પણ થાય, અને પછીથી પણ થાય એ ત્રણ જ્ઞાનના સ્વામી
 પર્વાતસહ સી પચેદ્રિય હોવા હોય છે વળી પરબવનુ આવેલું
 અવધિજ્ઞાન અપર્યાપ્ત સહીમા પણ ગણાય; કહ્યું છે કે, સર્વ
 અવજ્ઞાનેષુ પરમાયિય દ્યોહિનાનુ એમ ધર્મસ્ત્રમકરણ-
 માં કહ્યું છે પરમાવધિ અતર્ક્યદૂત હોય છે લોમકાશપ્રમાણ
 ને અવધિજ્ઞાન થાય છે, તે અપ્રતિપાતી અવધિજ્ઞાન ગણાય
 છે અપ્રમત્તયતિને મન સજધી ને જ્ઞાન થાય, તે મન પર્યવ
 જ્ઞાન કહેવાય છે મન પર્યવના બે લેદ છે; જલુમતિ મન
 પર્યવજ્ઞાની બી આગળ ઉલ્લેખ સમયમેત્ર ભુવે છે અને
 વિપુલમતિ સપૂર્ણ ક્ષેત્ર ભુવે છે મનાપર્યવ જ્ઞાન જઘન્યથી
 અતર્ક્યદૂત પ્રમાણ હોય, અને ઉત્કૃષ્ટ દેશેનપૂર્વકાદિ વર્ષ
 પર્યવ હોય જિન સિવાય કોઈકને વળતે અવધિજ્ઞાન વિના પણ
 મન પર્યવજ્ઞાન થાય છે, શ્રુતકેવલી, આદારક લઘિવાળા,
 જલુમતિ અને ઉપશમશ્રેણીવાળા હવ પડે તો, પાછા અનતભવ
 પરિજ્ઞમણ કરે છે, બાકી વિપુલમતિ તો અપ્રતિપાતિ બાણુવા
 પશ્ચમ કેવલજ્ઞાન સર્વદ્રવ્ય તથા સર્વ પર્યાયગેત્વર છે. તેના બે લેદ
 છે; જવસ્થ, અજવસ્થ, તેમા જવસ્થ કેવલજ્ઞાન જઘન્યથી અત
 ર્ક્યદૂત અને ઉત્કૃષ્ટ દેશેષિણ પૂર્વકાદિ હોય; અજવસ્થ કેવલજ્ઞાન
 સાક્ષિ અપર્યવસિત છે સર્વજ્ઞાનોમા શ્રુતજ્ઞાનજ ઉત્તમ છે; કેમકે
 તે હીપકની માફક સ્વ અને પરપ્રકાશક છે. બાકીના જ્ઞાન મૂક
 છે કેવલજ્ઞાની પણ ને બોલે છે, તે વચનકૃપ હોવાથી, શ્રુતજ્ઞાન

છે, તેમ જાણતો પણ મૂકેવધી' જોઈ' શકતો નથી, તેથી જીવનને ઉપદેશ આપી લાવી શકતો નથી, જ્ઞાન, મહામહા અધિકારની હહેરોને હરવા સૂચોદય સમાન છે. દુર્લભ કષ્ટ રૂપે ગળેને હણવા જ્ઞાન સિદ્ધ સમાન છે. એવ મને બહુ વસ્તુઓ દેખવામાટે જ્ઞાન લોચન સમાન છે જે અપૂર્ણ શીખે છે, તે તીર્થ કરપદ પ્રાપ્ત કરે છે, અને જાણેને અપૂર્ણ જ્ઞાન શિખવે તો મહાદુષ્ણ મોક્ષરૂપે સંવત્સરમાં મોક્ષ મળી શકે પણ માપતુપની પેઠે સમ્યક્જ્ઞાનમા ઉદયમ કરીને જ્ઞાન જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરે છે જ્ઞાની સંવિમળાક્ષિત હૃદય, જુદું જુદું દૃઢ સમ્યક્ત્વ ધારી શકે છે, તેણે જ્ઞાન વિના આત્મીયતા કરતો છતો પણ, દૃઢ સમ્યક્ત્વ ધારણ કરી શકે નહીં. જ્ઞાન દીક્ષા પામીને પણ જે પરમાર્થતરંગના મંથન રૂપે વારંવાર પરિભ્રમણ કરે છે, તેમા જ્ઞાનાવસ્થાને રેવ જે ૧૫ જ્ઞાન વિનાનું આરિત્ર શુદ્ધિ આપે છે તે જ્ઞાન.

ગાથા

નાણપિદૂળો ચરણુજ્જુઓવિ, ન કયારિ છોડિયા.

અર્ધુર્ધ્વ ધાવમાણો, નિવડઈ સસારકુશલિ

૧૨૩

અન્નાણી કુળઠ કહ, સવેગપરાયણો વિજયો.

જિર્ણમણિય જઈધમ્મ, સાર્વયધમ્મ વર્ણિય

૧૨૪

જ્ઞાનરહિત કોઈ આરિત્રમાં વળે છે તે જ્ઞાન તે જ્ઞાન નહિ પામતા, આધ્યાત્મિક આરિત્રમાં વળે છે તે જ્ઞાન છે સવેગમા પરાયણ અને શુદ્ધ.

૧૨૫

કથિત થતિધર્મ અને શ્રાવકધર્મનું શી રીતે આરાધન કરી શકે, માટે હંમેશા જ્ઞાન આપવું દ્રવ્યાનુયોગ આદિના જ્ઞાનીએવા મુનિરાજોને અનુસરવા, અને જ્ઞાનીની નિદા કરવી નહિ આત્મજ્ઞાની મુનિરાજોના ચરણકમળની ઉપાસના કરવી. આત્મ જ્ઞાન વિના ભવાત^૧ થવાનો નથી, માટે શુદ્ધસુશુરની સંગતિ કરી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરવી. સદ્ગુરુગમથી જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે તે સદ્ગુણ ભણવું સદ્ગુરુ પાસે જ્ઞાન શીખતા વિવેકદૃષ્ટિની ભગૃતિ થાય છે, અને તેથી પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન આવે છે, અને જ્યાંદે પોતાના આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન આંચું, ત્યાંદે સત્ય જ્ઞાનનો પ્રકાશ હૃદયમાં ભાસે છે, અને આત્માનુભવયોગે આત્મ સ્થિરતાથી અનંત સુખનો લહરીઓના વેદનરૂપ આત્મા બને છે, અને આત્મસુખ વેળા, આત્મતત્ત્વનો પૂર્ણપણે વિશ્વાસ થાય છે, અને જડ વાદને દેશવટે મળે છે અનુભવજ્ઞાનથી, આત્મ સુખને ભોગ મળે છે, અને તેથી આત્મસ્વરૂપરમણતામાં ચોલ મથકનો રમ લાગે છે, તે સ બધીનું નીચેનું અનુભવ પદ ભણવું પદ.

॥ અવધૂત નિરપથ વિરગ કોઈ-દ્વ રાત ॥

અવધૂત અનુભવપદ કોઈ રાગી, દષ્ટિ અન્તર જમ જાગી, અવધૂત
જલપ્રજવત્ અન્તર ન્યારા, નિદ્રાસમ સમારા ।

દસચતુષ્વત્ જડચેતનકુ, મિઝ મિઝ કર ધાર્યા. અવધૂત. ॥૧॥

પુદ્ગલસુખે કંઈ ન રાચે, ઔદયિકમાવે મોગી ।

ઉદાસીનતાપરિણામે તે, મોગી નિજબન યોગી. અવધૂત ॥૨॥

ધ્યાયોપશમિકમાવે મતિ શ્રુત, - જ્ઞાને ધ્યાન લગાવે !
 આપદિ કર્તા આપ અકર્તા, સ્થિરતાયે મુખ પાવે. અવધૂત ॥૩॥
 કારક પદ ઘટ અન્તર શોધે, પરપરિણતિકુ રોધે !
 બુદ્ધિમાગર ચિન્મયચેતન, પરમાત્મપદ બોધે. અવધૂત. ॥૪॥

જેની અન્તરદષ્ટિ જાગી છે, એવા કોઈ અનુભવી પુરુષો આત્મસ્વરૂપના રાગી જાણુવા તેવા આત્માનુભવી પુરુષો જલમા જેમ કમળ નિલેપ રહે છે, તેમ પોતે સંસારમા પરસ્પરરૂપ જલથી નિલેપ રહે છે, અને તેવા અનુભવી મહાત્માઓ જેમ કોઈને ગાદ નિદ્રા આવી હોય તે કશું જાણી શકે નહિ તેમ સંસારની ખટપટો વિકલ્પ સંસ્કરણોમા ગાદ નિદ્રાની પેઠે વર્તે છે, અર્થાત્ સંસારદશામા અનુભવી મુનિરાજો જરા પણ મનથી લક્ષ આપતા નથી વળી અનુભવી મુનિરાજોએ હસની વ્યથુની પેઠે જઠ અને ચૈતન્યભાવને મિત્ર મિત્ર કરી ધાર્યો ■ વળી અનુભવી મુનિરાજો પુ. જલમુખમા કદિ રાચતા નથી તેઓ ઔઠયિક ભાવવાળા લોગમા પણ હંડાસીનતા પરિણામે વર્તે છે, મુનિરાજ આત્મધનલોગી-યોગી છે, ક્ષાયે પશમિકભાવના મતિશ્રુતજ્ઞાને કરી આત્મધ્યાન લગાવતા, આત્મ, પોતાના સ્વરૂપનો કર્તા, અને પરસ્વભાવનો અકર્તા થાય છે આત્મિક શુદ્ધ ધ્યાનની સ્થિરતાથી મુખ થાય છે. વળી આત્મધ્યાની મુનિરાજ કર્તા, કર્મ, કરણ, સમદાન, અપાદાન, અધિકરણ, એ છ કારક અતરમા રોધે છે અને પરપરિણતિ નો રોધ કરે છે એવા મુનિરાજ, પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ કરે છે, તપ જપ ક્રિયાદિકથી પણ સગદેવક્રમદ્વારા આત્મવિશ્વ

કરવાની છે, બધા જીવો આત્મસાધક યત્ન, અનુભવાખ ઇતિહાસી
આશુધ્ય સમાપ્તિ કરે છે

બુદ્ધા.

જ્ઞાત્માસલ્યપ્રદેશમા, સ્થિરતા અદ્ભુત હોય ।

પરપુદ્ગલથી ભિન્નતા, સ્પષ્ટપણે અવલોચ. ॥ ૭૧ ॥

નયપ્રમાણે આત્મની, સદ્દર્શના પ્રગટાય ।

અઢગદૃષ્ટિ મેરુ યથા, તથા ચરણતા પાય ॥ ૭૨ ॥

ઘટ અન્તર સહુ બદ્ધિનો, જોવે સ્વયમ્પ્રકાશ ।

શુદ્ધસ્વભાવે તત્ત્વથી, કેષલ ધર્મચિલાસ. ॥ ૭૩ ॥

નિર્ઘાણે નિજલક્ષ્ય તો, ઘટમા છે નિર્ઘાણ ।

જ્ઞાને જો નિજલક્ષ્ય તો, અન્તર કેષલનાળ ॥ ૭૪ ॥

સાવાર્થ—આત્મધ્યાનાનુભવથી અસંખ્યપ્રદેશમા અદ્ભુત
સ્થિરતા પ્રકટે છે, અને તેની અદ્ભુત સ્થિરતાથી પર પૌદ્ગ
લિક વસ્તુથી સ્પષ્ટપણે આત્માની ભિન્નતા બાસે ॥ નૈમમ,
સમ્રક, વ્યવહાર, યજ્ઞસૂત્રનય, શબ્દ, સમલિટ્ટ અને એવ
બુદ્ધનયથી આત્મસ્વરૂપ અણુતા આત્મવ્રત્વની શુદ્ધ શ્રદ્ધા પ્રકટે
છે, અને તેથી આત્મવીર્યોદ્ધાસથી ઉપયોગકાવે ધ્યાન કરતા,
ત્રિપરવર્તની પેઠે અચળ શ્રદ્ધા પ્રકટે છે, અને તેથી નિજગુણ
સ્થિરતારૂપ આરિત્ર અવરમા પ્રકટે છે આત્મશક્તિપ્રકાશ
કરવા અર્થે, જે બળ્યો । આ ઉત્તમ ઉપાય ॥ સ્વસ્વભાવ
સ્થિરતા-લીનતા-રમણતારૂપ આરિત્રતત્ત્વજ, સારમા સાર છે,
અને તેથી સિદ્ધિથી, અનંત કર્મવર્ગશુદ્ધિ ખરે છે, અને

જોડવા પ્રમાણમાં જે જે ગુણને જાપરણ કર્યો છે તે
 જુઓ ખરે છે, તે તે જરી જાણના ગુણે ઝડપે જરૂર
 દોષની જાણમાં મોતિયારૂપ પુણ્યને જાણવાને જે જે
 જરૂરના જાણ મહેલે, તેને મોતિયારૂપ, જુરુજીવે
 જાણરીયપ્રયોગથી નાથ થતાં જુરુજીવે જરૂર જરૂર
 છે તે પ્રમાણે જાણગુણની પ્રકરણમાં જુરુ જરૂર જરૂર
 જાણ જાણ્યોએ મોતિયારૂપ તથા જુરુજીવે જરૂર જરૂર
 જાણ છે જાણિકાણે જેવલજાણ અને જેવલજાણ જરૂર
 જરૂર જાણી

શુદ્ધસ્વભાવે રમણ કરવાથી, અત્યંત મન મુક્તિ
પ્રકાશ થાય છે હે આત્મા! તારી શુદ્ધસ્વભાવ સ્વભાવ
તુ અજ્ઞાનાધિકારમા સ્વભાવ ભૂલી દેન મન મુક્તિ મેળવે
છતા, કેમ અજ્ઞાનમા પોતાને મન મુક્તિ મેળવે છે? મન મુક્તિ
અતરમા સમજાતુ નથી? અતરમા મન મુક્તિ મેળવે છે? મન મુક્તિ
આટલી ચિત્તની અસ્થિરતા? મન મુક્તિ મેળવે છે? મન મુક્તિ
સમાન માયાને, અહણ કરવા છોડે છે? મન મુક્તિ મેળવે છે? મન મુક્તિ
બાહ્ય છતી છે સર્વ પાપમો મન મુક્તિ મેળવે છે, અમુક્તિ મેળવે
જાય છે, એવું? મન મુક્તિ મેળવે છે? મન મુક્તિ મેળવે છે? મન મુક્તિ
દાયક પરસ્વભાવરમણથી મિત્ર મન મુક્તિ મેળવે છે, અમુક્તિ મેળવે
નથી, અને પામશે પણ નહિ. તત્ત્વજ્ઞાન મન મુક્તિ મેળવે છે, અમુક્તિ મેળવે
પદાર્થસાધના, ઈશ્વર અનિષ્ટુદિ અમુક્તિ મેળવે છે, અમુક્તિ મેળવે
ક્રોધાદિ-નિષ્ક્રમણ એવન જાણે છે મન મુક્તિ મેળવે છે, અમુક્તિ મેળવે
સમાન આત્માને રક્ત સમાન, અમુક્તિ મેળવે છે, અમુક્તિ મેળવે

બહુ કુલ્યો, બવમા કુલ્યો, સ સારમા સત્યાસત્યનો જરા માત્ર
 પણ વિચાર નહિ કરવાથી, પોતાની જૂલથી હુ ખની સામગ્રી
 ઉત્પન્ન કરી છે એતન ! જરા જ્ઞાનશક્તિ હોય, તો હુ તમને
 સમજાવુ સમજો તો જરા સ્થિર થઈ, આખા મીચી બેસી
 જાઓ કશું દેખાય છે ? ના નહિ તેવી જ રીતે આખા મીચા
 યાથી કશું અતે દેખવાનું નથી સર્વ વસ્તુનો દેખનાર તથા
 તે સખધી વિચાર કરનાર તે તુ પોતે છે તુ રાગનો રાગ
 અને ક્વામીનો ક્વામી છે તુ જ્ઞાન ધ્યાનથી આત્માનુભવ કર
 હે આત્મા ! તુ જેમ જેમ જ્ઞાનથી પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ
 કરીશ, તેમ તેમ તારા દિલમા નરી નવી તકવિતકની રહે
 રણાઓ પ્રગટશે ઉઠશે, અને પાછી રામી જશે અનુભવાયે
 નીચેનું પદ સ્મરણ કર

પદ.

મરે જીવ ! પ્રીતને વસ્તુના કરે—૫ રાગ

અનુભવ આત્મનો જો કરે, તદા તુ અજરામર થઈ ઠરે, ।

દેહદવલ્લભા ઉઘ્યા દેષને, ઘડી નહીં સુખ અરે ॥

સુરતાઘટે ડય માગે, જાગે દવ દુઃખ હરે ।

તદા તુ અજરામર થઈ ઠરે

॥ ૧ ॥

ત્યાગે ન જલ જ્યુ માલલુ માફ, તેમ ગુણ નિજ વરે ।

અલસ અવિહલ આત્માની, દશા કશું નહીં કરે તદા ॥ ૨ ॥

પાશ્વમણિસમ ધ્યાન તારુ, સિદ્ધસુદતા વરે ।

પરમ વ્રદાસ્વરૂપ પામી, નામ રૂપ નહીં ધરે તદા તુ ॥ ૩ ॥

ગાડીમાંહિ વેસીને ફટ, ચાલજે નિજ ઘરે ।

સારથિ મનહુ અશ્વદ્વિન્દ્રિય, સાચવે સુખ સરે. તદા. તુ

છેલ્લી ઘાતી જીતી લે માઈ, માયાથી શીદ મરે ? ।

હૃદ્વિસાગર ચેત ફટપટ, ચેતના કરગરે તદા. તુ ।

હે આત્મન્ ! યદિ તુ વિવેકદૃષ્ટિથી સ્વપરનો વિશામ

નન્ય તરવનો અનુભવ, સમ્યક્ જ્ઞાનથી શ્રીવીરપ્રભુની પેઠે ।

પણ અજ્ઞાનમાં યદ્યપિ સિદ્ધશિલાની ઉપર પરમાત્મમય

દિગ્દાન તમા ભાગે સ્થિર થાય કે ન્યા અનતા સિદ્ધિયા હ

શિષ્યપ્રશ્ન—હે કૃપાસિન્ધુ શુરો ! એક સ્થાનમાં અ

નુભવ આવે શી રીતે સ્વીકારી શકતા હશે ? તેમજ એક આત્

મનમાં બેગા અન્ય સિદ્ધિના પ્રદેશો રહેવાથી ભેગભેગપણ

કે નહીં ?

શુર—હે વિનેય, જિજ્ઞાસુ શિષ્ય ! એક સ્થાનમાં અન

નુભવ રહે છે, તો પણ તેમને બાધ આવે નથી જેમ એ

કાંડમાં એક દીપકનો પ્રકાશ સમાઈ રહે છે, તેમજ તે

કાંડમાં શત દીપકનો પ્રકાશ પણ સમાઈ શકે છે, તેમજ

હાલ લક્ષ્મીદેવિ દીપકનો પ્રકાશ પણ સમાઈ શકે છે, જેમ મહા

પ્રકાશના પ્રકાશને એક જોરડામાં સમાતા વ્યાયાન આવતો

થી—તેમાં પણ વિચારવાનું કે દીપકનો પ્રકાશ તો વર્ણ

વ રસ સ્પર્શમય પુદ્ગલના સ્વરૂપ છે, જ્યારે રૂપી પુદ્ગલો

આવી રીતે સમાઈ શકે છે—તે જી અત્યંત એવા

આત્માઓને એક સ્થાનમાં રહેવા, જોઈ પણ પ્રકારનો

બાધ આવી શકતો જ નથી વળી હે શિષ્ય ! ! તે કહ્યું કે સિદ્ધાત્માના પ્રદેશો છે, તે અન્યસિદ્ધાત્માના પ્રદેશોની સાથે મળવાથી, સેનસેનપણુ થઈ જાય, આમ કહેવું પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે પ્રત્યેક સિદ્ધાત્માના અકૂપી પ્રદેશો અન્યાત્માના પ્રદેશો ભેગા રહે છે, છતાં પણ મળી જતા નથી એક આકાશ પ્રદેશમા અનંત સિદ્ધાત્મપ્રદેશો ભેગા રહેતા પણ પ્રત્યેક સિદ્ધાત્માની વ્યક્તિ ભિન્ન હોવાને લીધે, ભેનસેનપણુ થતું નથી જેમ એક દુકાનમા પાચ શુભાસ્તાઓ રહે છે, પણ દરેકની વ્યક્તિ ભુટી રહે છે તેમા કંઈ ભેનસેનપણુ થતું નથી, તેમ સિદ્ધાત્મપ્રદેશમા પણ સમજી લેવું પ્રત્યેક સિદ્ધાત્મવ્યક્તિ ભિન્ન ભિન્ન હોવાને લીધે તેમા ભેનસેનપણુ થઈ શકતું નથી, એમ મમજી લેવું

પૂર્વોક્ત સિદ્ધાત્મપદની શક્તિ આ શરીરમા રહેલા આત્મા મા સત્તાએ રહી છે તેને સંબોધીને કહે છે કે, હે બાબ્ય ! દેહરૂપ દેવળમા અનાદિકાળથી આત્મારૂપ દેવ અજ્ઞાન નિદ્રાથી જાણ્યો છે, તેથી હું પોતે કેણુ છું ? તે જૂની ગયો છે

શિષ્યપ્રશ્ન—હે પરમકૃપાળુ શરણસદ્ગુરો ! ! આપે કહ્યું કે દેહરૂપ દેવળમા અનાદિકાળથી આત્મા રહ્યો છે, એમ શી રીતે ધટે ? કારણ કે, દેહ તો શતવર્ષ અધિક પ્રાય રહી પછી વિખરી જાય છે, તેની તો આદિ છે અને અંત પણ છે તો તમોએ તો દેહ દેવળમા અનાદિકાળથી આત્મદેવ રહ્યો છે, એમ કેમ કહ્યું ? દેહની આદિ થઈ, તો આત્મા અનાદિકાળથી રહ્યો, એમ શી રીતે કહી શકાય ?

શુરેઉત્તર—હે બાબ્ય ! ત્રવણુ કર ! દેહરૂપદેવલ એક

જાતનું નથી પણ તે પાત્ર પ્રકારનું છે, તે નીચે પ્રમાણે-
 ઔદારિક, વૈક્રિય, આદારક, સંજસ અને કાર્મણ એ પાત્ર
 શરીરમાં તૈજસ અને કાર્મણ સૂક્ષ્મ શરીર કહેવાય છે
 ઔદારિક સ્થૂળ શરીર કહેવાય છે દેવતા તથા નારકીનું
 વૈક્રિયશરીર હોય ॥ ચારે ગતિમાં તૈજસ અને કાર્મણ શરીર
 આત્માની સાથે રહે છે અનાદિ કાળથી સંસારમાં જીવ શરીર
 થઈ છે અને છોડે છે, પણ કોઈ વખત સંસારમાં શરીર વિના
 રહી શકતો નથી પ્રવાહની અપેક્ષાએ અનાદિ કાળથી આત્માની
 સાથે શરીરનો સંબંધ છે, અને મનુષ્યાદિનું શરીર એક વ્યક્તિની
 અપેક્ષાએ સાદિસાત ભાગે છે, તેથી હે શિષ્ય ! અનાદિ
 કાળથી આત્માને દેહનો મંબધ છે, તેથી કોઈ જાતનો વિરોધ
 આવતો નથી આ ઠેકાણે દેહદેવળ મહુ છે, તે તો ક્ષુદ્ર
 મનુષ્ય શરીર આશ્રી છે, તે તો સાદિસાત ભાગે છે દેહદેવળમાં
 રહેલો આત્મા, પોતાની દેવત્વશક્તિના અજ્ઞાનને લીધે, અનંત
 શક્તિમાન છતાં, પણ પોતાને શક્તિ રહિત માને ॥ વળી
 પોતાને દેહની પેઠે વિનશ્વર માને છે દેહના ધર્મોનો આત્મામાં
 આરાધ કરે ॥ દેહની વૃદ્ધિથી પોતાને વૃદ્ધ અને દેહના ક્ષીણ
 થવાથી પોતાને ક્ષીણ માને છે આવી રીતે પરના ધર્મો પોતા
 નામાં કદપી, પોતાનું સત્ય સ્વરૂપ વિસરી ગયો છે અહો !
 આશ્ચર્યની વાત ॥ કે દેહદેવળ ક્ષણભંજર છે, તેથી પોતાને
 સુખ નથી, છતાં સુખ માની જીવ કરે છે, ક્ષણભંજર દેહદેવળ-
 માં ઊંઘવાથી ચારે ગતિમાં વિચિત્ર દુઃખના સ્થાનભૂત આત્મા
 થયો દેહ દેવળનો નાશ અણુધાર્યો થાય છે અને અન્ય દેહમાં
 રહેવું પડે છે, અનેક પ્રકારના છેદન, ભેદન, તાડન અને

તમનના હુ ખૌ દેહવટે લોગવવા પડે છે, તેવા દેહમા વાસ કરતા જરા માત્ર પણ સુખ મળવાનું નથી વળી દેહમા સદા કાળ અશુચિ રહ્યા કરે ॥ જે દેહમા કસ્તૂરી નાખીએ છીએ તે પણ વિદ્યારૂપ બની જાય છે નાકમાથી લીંટ વદ્યા કરે છે, પેટમા કરમીઆ, મળ, વિદ્યા, મૂત્ર વિગેરે જમ્યું છે ચક્ષુમાથી પીયા નીકળ્યા કરે છે જગલમાથી સદા દુર્ગંધી મેલ ઉત્પન્ન થાય છે અનેક પ્રકારના રોગો શરીરમા ક્રમયોગે થયા કરે છે જે દેહ સાત ધાતુથી બનેલ છે, તેનો એક પળનો પણ ભરૂંસો નથી જે દેહની બાલ, યુવા, વૃદ્ધાવસ્થા થયા કરે છે એવા દેહ-દેવળમા ઠાણુ પોતાનો વાસ કયે ? પોતાનો ખરો વાસ દેહમા નથી દેહ તો પુદ્ગલ છે અને આત્મા તો ત્રણે કાળમા પુદ્ગલથી જુદી જાતનો ॥ આત્મા ચેતનાશુણ્વણો છે, અને પુદ્ગલ સંઘ, પદ્મ, વિષ્વ સન સ્વભાવવાળું છે પોતાનો ખરો વાસ તો પોતાના અસખ્ય પ્રદેશમા છે તે પ્રદેશો અનાદિ કાળથી છે, અને અનંત છે, અસખ્ય પ્રદેશો, અદ્વી અને અક્ષર ॥ અસખ્ય પ્રદેશરૂપ વાસ આત્માનો છે, અને શુદ્ધ ઉપયોગરૂપ સુરતાનો ઘટ ક્ષણે ક્ષણે વાગે છે, ત્યારે આત્મારૂપ દેવ પોતાના સ્વભાવે જાગે ॥ પોતાના સ્વભાવે જાગૃતિ પામેલો આત્મા પોતાને નહતા અનંત હુ ખનો નાશ કરી શકે છે, અને એવી અવસ્થા પ્રાપ્ત થતા હે આત્મન્ ! તુ અજરા મર થાય છે જેમ માછલાઓ જળનો ત્યાગ કરતા નથી તેમ આત્મારૂપ મત્સ્ય છે તે સ્વસ્વભાવરૂપ જલનો ત્યાગ કરે નહિ, ત્યારે પોતાના ગુણ પ્રાપ્ત કરે છે અને જ્યારે અવિનશ્વર જલબ્ય આત્માની શુદ્ધ પરિણતિરૂપ

દશા સ્થિતિરપણે વર્તે છે, ત્યારે હે બળ્ય ! તુ અજ્ઞાનર થાય
 છે, વળી કથ્યમાન આત્માની સ્તુતિ કરતા કહે કે,
 હે આત્મા ! તારું ધ્યાન, પાર્શ્વમણિ સદૃશ છે જેમ સહસ્ર
 માણુ લોહને પાર્શ્વમણિનો સ્પર્શ થાય, તેા લોહ તુર્ત
 સુવર્ણતાને બને છે, તેમ હે આત્મન ! તારું ધ્યાન
 કરતા, આત્મા તે પરમાત્મા બને છે કહ્યું છે કે-
 “અત્વા સો પરમપ્વા” આત્મા તે જ પરમાત્મા છે, આત્મધ્યાને
 પરમબ્રહ્મ, વા સિદ્ધત્વ પ્રાપ્ત કરી, પશ્ચાત્ કદાપિ કાળે નામ
 રૂપને ધારણ કરી શકતો નથી-એવી હે આત્મન ! તારી સ્થિતિ
 છે હે આત્મન ! આરિત્રરૂપ ગાંડીમા બેઝીને, પોતાના બંદે
 ચાલજે મન સારથિ સમાન છે ઇન્દ્રિયો અથ સમાન છે,
 માટે મન અને ઇન્દ્રિયો ઉપર પોતાનો અકુશ રાખજે મન
 અને ઇન્દ્રિયોના વશમા થઈ, તેને ધૂટી મૂકી તેા ‘કવકાનનમા
 રૂપકાવશે, માટે અસખ્યપ્રદેશરૂપ નગર તરફ તુ ચાલજે વળી
 હે આત્મન ! યાદ રાખજે કે અસખ્યપ્રદેશરૂપ નગર તરફ
 જતા માર્ગમા ક્રોધ, માન, માયા, લોભરૂપ ચોરોનો વાસ આવે
 છે, માટે તેથી સાવધાન રહેજે વળી હે ચેતન ! અસખ્યપ્રદેશ
 રૂપ પોતાના નગરપ્રતિ જતા, માર્ગમા તૃષ્ણારૂપ મોટી ખાઈ
 આવે છે, તેનું તળિયું જણાતું નથી; તેમા પડી જવાય નહિ,
 તેનો ઉપયોગ રાખજે વળી માર્ગમા ચાલતા શબ્દ, રૂપ, રસ,
 ગંધ, સ્પર્શરૂપ વિવિધવિવિધ વૃક્ષો આવે છે, તેની છાયામા વાસ
 કરીશ નહીં, અને જો વાસ કર્યો તેા મહાદુખ પ્રાપ્ત થશે,
 અને એવું તેા ઘેન ચડશે, કે તેથી મરણ શરણુ થવું પડશે

વળી હે ચેતન ! માર્ગમા ચાલતા મોહરૂપ પદ્મીપતિ આવે છે, તે અનેક પ્રકારે તને હેતરવા પ્રયત્ન કરશે; પણ તેથી તુ હેતરાઇશ નહીં અભિમાનરૂપ અજગર માર્ગમા પડ્યો છે, તેથી સાવધાન થઈ ચાલજે, માર્ગમા જતા પરભાવરૂપ સિંહ, મોહકાનનમા વમે છે, તેનાથી દૂર રહી ચાલજે પ્રમાદકશારૂપ પિશાચિનીને અપ્રમત્ત મત્રથી છતી લેજે વિવેકરૂપ ચમુધી, સીધા માર્ગે જોઈ જોઈને ચાલતા, તુ આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ નગરને પ્રાપ્ત કરીશ આ નગર પ્રતિ કેટલાક પુરુષો ગમન કરવાની ઈચ્છા ધરાવે છે, પણ ગમન કરતા નથી વળી કેટલાક પુરુષો કંઈક સમજીને ગમન કરે છે, પણ પથમા પૂર્વોક્ત ચારે વગેરેથી સપડાઈ જાય છે કેટલાક ભળ્યો પ્રમાદ કશામા પૂર્વોક્ત નગરનું સ્વરૂપ પણ સમજી શકતા નથી કેટલાક આસક્ત ભળ્યેલા ! આવા સત્તનગર પ્રતિ ગમન કરી, 'સ્વવાસ પ્રાપ્ત કરે છે, માટે હે ભળ્યેલા ! તુ ચેત, અને આ બાજી છતી લે શા માટે મોહમાયાથી જન્મ મરણ કરે છે ? અમરપદ પ્રાપ્ત કરવું પુરુષાર્થાધીન છે હે જીવ ! ઝટપટ ચેતી લે, અને શુદ્ધચેતના તને કરગરીને કહે છે કે પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કર આવી શુદ્ધ ચેતનાની વિશિષ્ટિ થવલું કરી, આત્મા નિર્વાણ પ્રતિ લક્ષ આપવા લાગ્યો

નિર્વાણમા, હે ચેતન ! તારું લક્ષ્ય છે, તો તારા આત્મામા જ નિર્વાણ (મોક્ષ) છે મોક્ષ સ્વરૂપી આત્મા છે અને તે મોક્ષાવસ્થામા સિદ્ધચિતાની ઉપર રહે છે નૈયાયિક, દુ ખના

અત્ય તાજાવરૂપ મુક્તિ માને છે, અને સુખશુભનો પ્રલાપ કરે છે તેથી તેનું માનેછું મુક્તિનું સ્વરૂપ યોગ્ય નથી તથા અદ્વૈતવાદી, સર્વવ્યાપક મુક્તિ માને છે, પણ તરવથી વિચારી જોતાં, સર્વવ્યાપક આત્મા માનતા તેનો જ ધ અને મોક્ષ આકાશની પેઠે ઘટતો નથી સમાનુજ મતવાળા તો આ પ્રમાણે કહે છે -

આનન્દમયપરમાત્મનિ જીવાત્મલયો મોક્ષ इत्याहुः', તપ્ત લયો યથેકાદશેન્દ્રિયસૂક્ષ્મમાત્રાગચ્ચિત્તપચ્ચભૂતાત્મકલિંગશરીરાપ ગમસ્તદા નામકર્મક્ષય एव स इति कर्मक्षयरूपमोक्षगदिक क्षાપ્રવેશો, यदि चोपाधिशरीरनाशे औपाधिकजीरनाशस्तदा तेन रूपेण अकाम्यत्वात् अपुरुषार्थत्वात् ॥ આનન્દમય પરમાત્માના જીવાત્માનો લક્ષ્ય થવો, તેજ મોક્ષ છે તેને ક્યા દાદવાદી કહે છે કે-હે સમાનુજ મતવાદી ! તમારો માનેલો લય, એકાદશ ઇન્દ્રિય, સૂક્ષ્મમાત્રાવચ્ચિત્તપચ્ચભૂતસ્વરૂપ જે વિગ શરીર, તેનો નાશ તેને મોક્ષ કહે છે. જો એવો તમારો મોક્ષ હોય, તો સપૂર્ણ કર્મક્ષયથી મોક્ષ માનનાર જૈન મતમા તમારો પ્રવેશ થયો કદાપિ જો તમે ઉપાધિકશરીરના નાશથી ઔપાધિકજીવનો નાશ થઈ જવો તેને મુક્તિ માનતા હો તો જીવના નાશરૂપ મુક્તિ ઇચ્છવા લાયક નથી તથા તેવી મુક્તિ માટે પુરુષાર્થ કંઈ કરે જ નહિ, માટે સમાનુજે માનેલી મુક્તિ યોગ્ય નથી વળી હયાનદસરસ્વતીના મતવાળા આર્થ સમાજ એમ કહે છે કે-જીવ મુક્તિમા જઈ કેટલોક કાળ રહી, પાછો સ સારમા આવે ॥ ત્યારે તે મતવાળાને પૂછીએ છીએ કે મોક્ષમા ગએલા આત્માને અજ્ઞાન-અવિદ્યા જેવી લાવે છે કે અગર તે પોતાની ઇચ્છાથી આવ્યો આવે છે ? અથવા જ્યારે

મુક્તાત્મા થાય છે, ત્યારે તેમા શુ કંઈ અવિદ્યાનો લેશ રહી
 જાય છે ? વા ઇન્ધર તેને સ સારમા જેથી લાવી જન્મ મરણ
 કરાવે છે ? એ ચાર વિકલ્પમાથી પ્રથમ પક્ષ ને તમે માનશો
 તો-તમારી માનેલી અવિદ્યા તો જડ છે, અને તમારા મતમા
 તો જડ પદાર્થ કંઈ કરી શકતો નથી અવિદ્યા કંઈ મુક્તાત્માને
 જેથી લાવે તે ધટી શકે નહીં, અને બીજુ દ્રવ્ય એ આવે
 છે કે, જ્યાં સુધી અવિદ્યા છે ત્યાં સુધી મોક્ષ પણ કહી
 શકાય નહીં બીજે પક્ષ માનશો, તો તે પણ સિદ્ધ થતો નથી કૌણ
 મૂખે મુક્તિના મુખ મૂંડી સ સારમા આવવાની ઇચ્છા કરે ? જે
 મુક્તિને માટે અનેક પ્રકારના તપ, જપ, હાન, હયા, પરોપકાર,
 જ્ઞાનધ્યાનાદિનુ સેવન કરી, મોક્ષ મેળવ્યું, તેમાથી પાછું
 આવવાની ઇચ્છા કૌણ કરે ? મુક્તાત્માને ઇચ્છા માનશો, તો
 તે પણ સિદ્ધ થતું નથી મુક્તાત્માની ઇચ્છા મુખવિષયી
 છે કે હ્રુખવિષયી છે ? પુન તે ઇચ્છા નિત્ય છે કે અનિત્ય
 છે ? ને કહેશો કે મુક્તાત્માની ઇચ્છા મુખવિષયી છે, તો
 તેમા પણ વિકલ્પ કે-ક્ષણિક મુખ સંબધી છે કે નિત્ય મુખ
 સંબધી છે ? ને કહેશો કે ક્ષણિક મુખ સંબધી ઇચ્છા છે,
 તો તે મુક્તાત્માને ધટી શકે નહીં અજ્ઞાની સ સારી જીવને
 ક્ષણિક મુખેચ્છા હોય છે, અને એવી ને ક્ષણિક મુખેચ્છા
 મુક્તાત્મામા માનશો, તો તે પણ અજ્ઞાની મૂખે સ સારીજ
 ક્યો બીજા પક્ષમા તમે કહેશો કે-મુક્તાત્માને નિત્ય મુખ
 સંબધી ઇચ્છા છે, તો તેવું જોક્ષતું નિત્ય મુખ મૂંડી ક્ષણિક
 સ સારમુખ જોગવવા અજ્ઞાની વિના બીજે કૌણ મોક્ષમાથી
 સ સારમા આવવાની ઇચ્છા કરે ? તમે કહેશો કે-મુક્તાત્માને

સુખવિષયી ઇચ્છા નિત્ય છે, તે હે જાણ્યો । । । જરા આખ
મીચી વિચારો તો જરા કે-સુખવિષયી નિત્યઈચ્છાવાળા મુક્ત
તમાઓની નિત્યસુખેચ્છા કદાપિ કાળે નાશ પામશે નહિ, અને
તેથી મુક્તાત્મા કદિ પાછા સંસારમા આવી શક્યો નહિ વળી
નિત્ય સુખેચ્છાવાળા મુક્તતમાઓ સંસારના અનિત્ય સુખ લોભ
વવા પાછા આવે, તે બને નહિ, અને તેમ બને તો નિત્ય
સુખેચ્છાનો લોપ થાય, અને અનિત્ય સુખેચ્છા કરવાથી સંસાર
વિના મુક્તિની સિદ્ધિ થઈ શકે નહિ, અને તેથી તમારી
માને-ડી મુક્તિ એક કદપનાનો અપગ્રેજો જ માત્ર કહી શકાય
બીજો પક્ષ મહી, તમે માન્યો કે મુક્તાત્માની ઇચ્છા હુ ખ
વિષયી છે, તો તેવી ઇચ્છા મુક્તાત્માને ઘટે નહિ અને હુ ખ
વિષયી ઇચ્છા, તે એક કીડાને પણ પ્રિય નથી, અને એવી
ઇચ્છા તે મુક્ત જીવોને કહેતા મહામૂર્ખતા કરે

વળી ઇચ્છાથી સંસારમા કેમ આવી શકે ? કારણ કે,
સંસાર બળતા અગ્નિ સમાન છે સંસારમા જરા માત્ર પણ
સુખ નથી તેવા સંસારમા અનત સુખરૂપ મુક્તિને છોડીને મૂર્ખ
વિના કોણ આવવાની ઇચ્છા કરે ? વિચારશૂન્ય વિના આવી
મુક્તિ અન્ય કોણ માની શકે ? વળી એક દેશત સામગ્રી
“ એક મનુષ્ય આજે આધણે હતો તેથી તે બહુ હુ ખ પામતો
હતો કોઈ દાકતરે દવાના પ્રયોગથી તેની આખની અન્ધતા
ટાળી તેથી તે સર્વ પદાર્થોને જોવા લાગ્યો હવે તે પોતાની
મેળે શી રીતે આખ ફેંડી નાંખે ? તેમ સંસારી જીવ
પ્રથમ સંસારમા મહાદુઃખી હતો, તેને સમ્યગ્જ્ઞાન
ધ્યાનાદિથી મુક્તિ થઈ, તેથી તે સત્ય અનત સુખ

લોગવવા લાગ્યો તે પાછો કેમ સસારમા આવવાની ઇચ્છા કરે? અલબત્ત, કહી કરેજ નહીં વળી સત્યાર્થ પ્રકાશના નવમા ઉદ્ઘાસમા લખ્યું છે કે આત્મા જ્ઞાનફલ ચાહે છે, જ્ઞાનથી અવિદ્યા નષ્ટ થઈ જાય છે, અને અવિદ્યાના નાશથી મુક્તિ આત્મા પુનઃ જન્મ ધારણ કરતો નથી. ત્યારે હવે કેળો કે જ્યારે તે જન્મ ધારણ કરતો નથી ત્યારે તે સસારમા શા માટે આવે? જો તે પાછો આવે છે, તેમ માન્યો તો, તમારા સત્યાર્થ પ્રકાશનું લખવું અસત્ય થયું, તેથી મુક્તિ માથી સસારમા આવવું સિદ્ધ થયું નહિ વળી અત્ર વિચાર કરો કે જન્મમરણરૂપ જો સસારકાર્ય છે, તેનું કારણ અવિદ્યા છે, તે તો જ્ઞાનથી નષ્ટ થઈ જાય, તો તેથી સસારમા જન્મ ધારણ કરવાનું કારણ રહ્યું નહીં, તેથી ભ્રમની સ્થિતિ સાદિ અનતમા ભાગે સિદ્ધ કરી શાસ્ત્રમા પણ કહ્યું છે કે—

શ્લોક

દગ્ધે વીજે યથાત્યત, પ્રાદર્મગતિ નાકુરઃ ॥

કર્મવીજે તથા દગ્ધે, ન રોહતિ મર્વાકુર ॥ ૧ ॥

બીજ જળે ॥ ૫છી જેમ અકુરો બીજમાથી ઉગી નીકળતો નથી; તેમ કર્મરૂપ બીજ જળે છતે સસારમા જન્મમરણરૂપ ભવ પ્રાપ્ત થતો નથી વળી મુક્તિ આત્માને ઇચ્છા માનવી તે પણ અયોગ્ય ॥ જે મુક્તિ આત્માઓ કૃત્યકૃત્ય થયા છે, તેમને કોઈ પણ પદાર્થની ઇચ્છા રહેતી નથી અને જ્યાં સુધી કોઈ પણ પદાર્થ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થાય છે, ત્યાં સુધી મુક્તિ આત્મા કહે વાતો નથી ઇચ્છા તો અધૂરને હોય છે શુ તમોએ મુક્તિ

તમામા કંપેની ઇચ્છા જઈ પદાર્થ સંબંધી છે કે નૈવેદ્ય પદાર્થ
 સંબંધી છે? પ્રથમ પક્ષ શ્રદ્ધા કહેયો કે મુખ્યત્વે નૈવેદ્ય પદાર્થ
 સંબંધી ઇચ્છા છે, તો જઈ પદાર્થમા જે તુલ્ય ન્હોતે છે, તે
 બહિરાત્મા કહેવાય, મુક્તાત્મા કહેવાય નહીં જઈ. તુલ્યની
 ઇચ્છાવાળો અસાની કહેવાય, મુખ્ય તો આત્માને તુલ્ય છે, જાણે
 શુદ્ધ નથી બીજો પક્ષ શ્રદ્ધા તો પૂર્વજનું કે, નૈવેદ્ય સ્વરૂપ
 આત્માની પરિપૂર્ણતાની મુખ્યત્વે પ્રાપ્તિ કરી છે, તો દ્વે
 કાર્યસિદ્ધિ કયાં બાદ ઇચ્છાની નિવૃત્તિ થવી જોઈ. એમ
 કોઈ મનુષ્યને જલ પીવાની ઇચ્છા રહ્યું છે અને જ્યારે જલ
 મળ્યું અને પીધું, ત્યારે જલપાનેચ્છાની શક્તિ રદ છે-ને
 પ્રમાણે જીવાત્માને પણ અનંત સત્ય મુખ્ય પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા
 હતી જ્ઞાન ક્રિયાથી જીવાત્મા પોતે મુક્તાત્મા થઈ, અનંત
 સત્ય મુખ્ય પામે, તો પછી ઇચ્છાનો નાશ થવો જોઈ, કે જ
 કે, મુખ્ય પ્રાપ્તિરૂપ કાર્યનું કારણ મુખ્યત્વે છે, તે કાર્ય પૂર્ણ
 થયા બાદ રહેતું નથી પરિપૂર્ણ પ્રાપ્તિરૂપ પ્રાપ્ત થયેલાને
 કોઈ મુખ્યની ન્યૂનતા નથી કે જેથી મુખ્યત્વે પણ દેવાય. એ
 પ્રમાણે ઇચ્છાનો નિષેધ મુક્તાત્માને માત્ર જણવો ત્રીજો પક્ષ
 પણ મુક્તાત્માને ઘડતો નથી. મુખ્યત્વે અવિદ્યાનો લેશ
 બચે રહે છે, તેથી તે સંસારમા પાટો આવે છે, એમ કહેવું
 આકાશકુસુમ સદૃશ છે, ઠરણ કે જ્યાં મુખ્ય અવિદ્યાનો લેશ
 માત્ર પણ છે, ત્યાં મુખ્ય મુક્તાત્મા કહેવાય નહિ સર્વ
 અવિદ્યાનો નાશ થાય, ત્યારે મુખ્યત્વે કહેવાય છે, માટે
 તમોએ કોઈ સ્વર્ગના દેવવિશેષમા મુક્તાત્માપણું માની લીધું
 છે, એમ સ્પષ્ટ જાણે છે, ॥૧૩૬॥

વિશ્વતિ ॥ દેવતાઓ પુણ્યક્ષય થઈ ગયા બાદ, મૃત્યુલોકમાં
 આવે છે, માટે તમોએ કલ્પેલી મુક્તિ દેવલોક વિના અન્ય
 સિદ્ધ થતી નથી તેથી સિદ્ધ થયું કે, તમારી માનેલી; મુક્તિ
 સંસારજ છે, માટે સંસારી જીવ સંસારમાં પાછા જન્મ ધારણ
 કરે, પરંતુ મુક્તાત્મા કરે નહિ જોમ સિદ્ધ કર્યું થાયે પક્ષ થકી
 તમો કહેશે કે મુક્તાત્માને ઇશ્વર સંસારમાં જોવી લાવે છે,
 અને જન્મ જન્મ મરણ કરાવે, ત્યારે તો જોમ માનવાથી સિદ્ધ
 થયું કે મુક્તાત્માનું સુખ જોઈ, ઇશ્વરને અહેખાઈ આવી, તેથી
 સંસારમાં તેમને પાછા લાવે છે, તો ઇશ્વર અહેખાઈ દોષવાળો
 ઠર્યો તથા મુક્તાત્માઓ આનંદથી મુક્તિનું સુખ ભોગવતા હતા,
 તેને વાક વિના એકદમ પાછા સંસારમાં જોડ્યા તો ઇશ્વર
 અન્યાયી થયો મુક્તાત્માઓ સત્ય સુખ ભોગવતા હતા, તેમને
 જોડીને સંસારમાં ઇશ્વરે નાખ્યા તો દયાલુતા રહી નહિ બિલગે
 ઇશ્વર નિર્દય ઠર્યો, માટે થાયે પક્ષ પણ મુક્તિ અનુભવરહિત
 મવાથી અસિદ્ધ કરે ॥ મુક્તાત્મા થએલો જીવ, પાછો સંસારમાં
 આવતો નથી, જોમ માનવામાં કોઈ જાતનો દોષ આવતો નથી
 વીતરાગ ભગવતે કથિત મુક્તિન્યાયે-મુક્તિ, પ્રમાણથી સત્ય
 કરે છે કોઈ મતવાદી મુક્તિમાં સ્વામીસેવકભાવ સ્વીકારે છે,
 પણ કર્મક્ષયથી સર્વ સરખા હોય છે, તેથી સ્વામીસેવકભાવ
 માનવો મિથ્યા કરે ॥ આત્મદ્વાનિ મુક્તિરિતિ ત્રિવાકા આત્માનો
 નાશ તેજ મુક્તિ ચાર્વાક માને છે જોવી મુક્તિને તો ત્રિશ્વનો
 કીરો પણ ઇચ્છે નહિ મુક્તિનું સ્વરૂપ સ્વાદ્વાદતત્ત્વથી સિદ્ધ
 થાય ॥ આત્માની જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ ઋદ્ધિનો તિરોભાવ
 હતો, તેનો આવિર્ભાવ થયો, તેજ મુક્તિપણ કરે છે જ્ઞાનજ

કમલકમલો મુક્તિ એવ બૂતનયની અપેક્ષાએ ધાતીઆ અને અથા
લીઆ સર્વ કર્મોનો ક્ષય, તેજ મુક્તિ જાણવી અસંમીયવૃત્તપત્ત-
દાતી (પરમાત્મદર્શન) નામના શ્રદ્ધામાં કહ્યું છે કે—

તિરોમાવ નિજક્રદ્ધિનો, આત્મિર્માવ પ્રકાશ ।

પરમાત્મપદ તે કહ્યું, તે પદનો હુ દાસ ॥

આત્મા, કર્મોના નાશથી, પોતેજ પરમાત્મસ્વરૂપ થાય છે,
માટે હે જન્ય ! તને નિર્વાણમાં લક્ષ્ય હોય, તો તારા આત્મામાં
નિર્વાણ છે, માટે આત્મસ્વરૂપ સાક્ષાત્કાર અર્થે અસ્તિત્વ
ઉદયમ કર જ્ઞાન પણ આત્મામાં છે અને ત જ્ઞેય પદાર્થને જાણ-
વાની જ્ઞાનશક્તિનો આધાર આત્મા છે, આત્મામાંજ કેવલજ્ઞાન
થાય છે, જ્ઞાન તે આત્માનો ગુણ છે, અને જ્ઞાન તે આત્માની
મુખ્યપરિણતિ કહેવાય છે જ્ઞાનનો પ્રકાશ આત્મામાંથીજ થાય
છે અને ત તીર્થ કર જાગ્ય તો યમા, તેમનામાં કેવલજ્ઞાન, પોતાના
આત્મામાં સત્તાએ હતું, તે આવશ્યકસૂચી અવિર્ભાવરૂપે થયું
ધ્યાનથી જ્ઞાનશક્તિ વિશેષત પ્રકટે છે, માટે જન્ય ! હવે સર્વ
ઉપાધિરૂપ સાંસારિક પ્રપચ છોડી, સ્થિર ચિત્તથી, અંતરહેવની
ઉપાસના કર ! ! અંતરહેવની ઉપાસનાથી તારા સર્વ કર્મો
ક્ષય થઈ જશે અંતરહેવ પણ તું છે, અને ઉપાસના કરનાર
પણ તું છે, અને ઉપાસ્યભૂત પણ તારાજ સ્વરૂપ છે સાપેક્ષ
તાએ સર્વ ઉપાસક વિગેરે ભાવે પણ તારામાં ધરી શકે છે
તારી અને ત શક્તિનો પ્રકટકર્તા પણ જ્ઞાનસ્થાવથી તું પોતે જ
છે તું પોતે પોતાને તારે છે, તું પોતે પોતાને કર્મથી છોડાવે
■ તું પોતે જ પોતાને અને જ્ઞાન દર્શન અસ્તિત્વ વીર્ય સુ

શુભોનો લાભ આપે છે તારા ઘટમા જ નિર્વાણ છે, અને તેનો
 તુ પોતે ઉત્પાદક છે સુયોપશમજ્ઞાનપટે કેવલજ્ઞાનનો ઉત્પાદક પણ
 તુ છે તારી અકલગતિ છે હે આત્મન્ ! તુ ચિત્સ્વરૂપ છે
 તારા સ્વરૂપમા આખા ક્ષનક સમાયો છે હે આત્મન્ ! અન્ય
 જડવસ્તુમા તુ કંઈ નથી, તો તેમા પોતાને શા માટે શોધે
 છે ? માટે આત્મજ્ઞાનથી સ્વસ્વરૂપનું દર્શન કર; દેહ વાણી આદિ
 બૌદ્ધિકભાવોમા તુ તટસ્થ સાક્ષીરૂપે વર્ત આત્મજ્ઞાનીને પોતાની
 જ્ઞાતિ, જ્ઞાનથી દૂર થાય છે, અને તેથી કોઈ સામાનિકપદાર્થમા
 સ્વાર્થપરાયણ થઈ મુગ્ધતો નથી, માટે હે ચિત્તન ! તુ તારું
 જ્ઞાન કર અને સીવિષયાદિકમા મુખની બુદ્ધિ થઈ છે, તેને
 કર નિવાર, કારણ કે સીવિગેરેમા મોહ કરવો યોગ્ય નથી એક
 અસંગ આત્માનો બોધ કર ઇન્દ્રિયાદિકના જે જે વિકારો
 છે, તે મોહજનિત છે અને હે આત્મન્ ! તુ તો તેવા વિકારોથી
 રહિત છે જેમ સ્ફટિકરત્નમા રાતા રૂંદ અને ક્યામ
 પુષ્પનો પ્રતિભાસ પડે છે, તેથી સ્ફટિક રત્ન હું રાતુ
 છું, વા કાણુ છું, એમ માને, તો તેની જ્ઞાતિ છે. તેમ
 આત્મરૂપ સ્ફટિકરત્નમા પ્રતિભાસરૂપે થયેલા રાગ અને
 દ્વેષાદિકને આત્મા પોતાના માને, તેમા તેની જ્ઞાતિ છે
 રાગ દ્વેષાદિ વિકારો આત્માના નથી, અને આત્મા તેથી સ્ફટિકની
 પેઠે ન્યારો છે વળી બીજી દ્રવ્ય નીચે મુજબ છે જેમ કોઈ એક
 તળાવ છે, તળાવની બાજુમા ઘર છે, અને ઉપર ચંદ્ર સૂર્ય તારાઓ
 વિગેરે છે સરોવરનું જળ પવનની લહેરથી હાલકડોલક થાય છે
 તે વખતે ઘર તથા ચંદ્રનો પડછાયો જલમા પડે છે, તેથી ઘર,
 ચંદ્ર અને સૂર્ય હાલકડોલક થતા હોય એમ દેખાય છે, પણ તે જેમ

જાતિ છે, તેમ આત્માએ રાગ દ્વેષથી ચોતાના માનેલા, પદાર્થો છે તે પણ વસ્તુતઃ ચોતાના નથી વેદાવી જડ પદાર્થોની જાતિ માત્ર કહી, તેની સત્તાનો લોપ કરે છે, તે જૈનોને માન્ય નથી જડ પદાર્થો આત્મારૂપે નથી, તેથી તે આત્માની અપેક્ષાએ અસત્ સમજવા, પણ તે ચોતાના સ્વરૂપે તો સત્ છે જડ પદાર્થોની સાથે ચૈતન્ય પદાર્થોનો સંબંધ હોવાથી, આત્મા, અજ્ઞાનથી ચોતાને જડ માની, બાહ્ય પદાર્થોમા મોહ પામી બહિરાત્મમદ ધારણ કરે છે આત્મા સ્વ અને પરબ્રહ્મશક હોવાથી, જીવ અને અજીવ પદાર્થોની સિદ્ધિ થાય છે

પર-અજીવાદિ વસ્તુ સિદ્ધ કરે, તો તેનો પ્રકાશક આત્મા કરે અનેક સ્વ તથા પરશ્ચાત્ત્રોમા આત્મા સ્વરૂપત્મકાશક કહેયો છે, તેથી જીવ અને અજીવપદાર્થોરાશિ સિદ્ધ કરે છે, અને તે પ્રમાણે પ્રવર્તેલા અન્યકાલમા સકળ પથેન્દ્રિયના વિષે વારીને, નિ કામી તથા નિ સંગી થાય, માટે બબ્બે જીવોએ પરદોષ દૃષ્ટિનો ત્યાગ કરી, સ્વાત્મસ્વરૂપ જ દેખવું પરદોષ દેખવાની દૃષ્ટિથી આત્મા દોષી બને છે-તે બતાવે છે

બુદ્ધિ

પરદોષી જો ચિત્ત તો, દોષી દિનને રાત ॥

ચાલકૃષ્ટિ દોષમાં, કાકૃષ્ટિ અવદાત ॥૭૫॥

પરસ્પરમાથે વર્તતા, તિરોમાગની બુદ્ધિ ॥

આત્મસ્વમાથે વર્તતા, ક્ષાયિક આત્મસમૃદ્ધિ ॥૭૬॥

વિવેચન—હે જાત્યાત્મનુ જો તારું ચિત્ત પારકાના દોષ

દેખવા તત્પર છે, તો તુ રાત્રિ અને દિવસ દોષમય ચિત્ત
 વૃત્તિવાળો થઈ જવાથી, દોષીજ છે અમુક તો ક્રોધી છે, અમુક
 તો અમુક પાપકર્મ કર્યું, અમુકે અમુકનો વિશ્વાસઘાત કર્યો,
 અમુકે અમુકને મારી નાખ્યો, અમુકે અમુકનું ધન હરી લીધું,
 અમુકે અમુકની સાથે બ્યભિચાર કર્મસેવન કર્યું, અમુક તો મહા
 પાપી છે, અમુકનું તો સવારના પહેરમા નામ લેવા યોગ્ય
 નથી, અમુકનું આચરણ અતરથી ન્યારુ અને બહિરથી ન્યારુ
 છે, અમુક તો મુખે પ્રભુ પ્રભુ જપે છે, પણ હૃદયમા તો
 મહાપાપડી છે અમુક તો મહાપૂર્ત છે, અમુક તો અન્યાયી છે,
 અમુકે તો લીધેલા વસ્ત ઓડયા છે, અમુક તો અમુક વખતે અમુક
 દોષ સેવતો હતો. ફલાણુ દોષો દીક્ષા, એ તો દોષના લઠાર છે,
 ફલાણુએ અમુકનું ધન ચોર્યું, ફલાણુએ આખી નાત બગાડી,
 ફલાણુએ કુલમા ઠસઠ લગાડ્યું, વિગેરે જે જે દોષનું બિલવું,
 વિચારવું, દોષદૃષ્ટિ રાખવી-ઈત્યાદિ પરસ્વભાવથી મન સદા
 દોષી રહે છે મનના વેગને અન્યના દોષ જોવામા રોકવાથી
 મન દોષ શ્રદ્ધણુ કરવાનું જ શિખે છે, અને પરનો દોષ જોવાની
 ટેવથી, મનની સ્થિતિ દોષવાળીજ દેખાય છે જેમ કામનો
 વેગ થવાથી, કામી મન અનેક સ્ત્રીઓનું ચિત્તવન કરે છે,
 પછી મનમાથી કામનો દોષ દૂર કરવો હોય, તો મહામહેનત
 પડે છે તે પ્રમાણે મન પણ પરદોષ શ્રદ્ધણુ કરવાના વ્યાપારમા
 તક્ષીન થવાથી પ્રતિદિન દોષદૃષ્ટિની પુષ્ટિ કરે છે મનમા બીજા
 ના અનેક દોષો જોવાથી, તે દોષોના સંસ્કાર પોતાના હૃદયમા
 પડે છે, અને પછી સંસ્કારવશથી, કેટલોક કાળ વીત્યા બાદ
 તે દોષોનું બાજન પોતે થઈ પડે છે, પ્રથમ તો પારકા દોષોને

જોવામા મનની પ્રવૃત્તિ થાય છે, પશ્ચાત્ વચનની પ્રવૃત્તિ થાય છે, પશ્ચાત્ ક્રયાની પ્રવૃત્તિ થાય છે, ત્રણ ચેત્તો પરદોષથી દોષિત બને છે, પરદોષથી નિદાની ટેવ વૃદ્ધિ પામે છે, અને તેથી વૈરવૃદ્ધિ, ક્રુસ પ, ગ્રાણ્ણાત વિગેરે પાપોની ઉત્પત્તિ થાય છે, માટે પારકા દ્રવ્ય જોવાથી, જાણવાથી, જાણકવૃત્તિ ચેત્તને ભજ નારો આત્મા થાય છે જેમ કાગડો ચાકાને દેખીને જોતરે છે, તેમ દોષી પુરુષ પારકા દ્રવ્ય જોવામા જ મનોવૃત્તિ વાપરે ॥ દોષ દેખનાર પુરુષ ગમે તેવો સારો હોય, પણ તે ખૂરા જ છે, કારણ કે જો તે મારો હોય તો પારકા દોષ દેખનાર—જોનાર કેમ હોય ? અને પરદોષ દ્રષ્ટા બન્યો, તે પોતાના આત્મજ્ઞ ભાવને ચૂની પરસ્વભાવમા પેઠો, પરસ્વભાવવાળું ચિત્ત દોષથી પોતાના સ્વરૂપનો ઉપયોગ રહ્યો નહિ અને પોતાના સ્વરૂપનો અનુપયોગી થએલો એવો આત્મા સમયે સમયે સાત આઠ કર્મને શ્રદ્ધા કરે છે વળી પરદોષદ્રષ્ટાને શત્રિમા પણ સ્વપ્નમા પારકા દોષ દેખાય છે આવી આત્માની સ્થિતિથી પોતે અધર્મી બન્યો, તેથી અતરમા ચલાવ સરખો બ થે, અને તેથી આત્મશુષ્ણનો નાશ કરનાર બ થો આવી રીતે દોષ દેખવાની તથા જાણવાની ટેવથી અનેક પ્રકારના દોષનું ભજન આત્મા બને છે અનેક પ્રકારના દોષથી આત્મા, બહિરત્મ જાવને જ સેવે છે, તેથી તે ઉપશમભાવ, હૃથેપશમભાવ અને ક્ષાયિકભાવને પ્રકટ કરી શકતો નથી, માટે જાણી શકેલો આત્મકાર્ય સાધવું હોય તો પરદોષદ્રષ્ટિનો ત્યાગ કરવો પર દોષદ્રષ્ટિથી એકલા દોષો જ દેખવામા આવે છે, પણ અન્યના

શુભ તરફ લક્ષ જતુ નથી હે બળ્ય ! જરા દુઃખમાં સમજ
 દરેક મનુષ્યમાં દોષ અને શુભ રહેલા છે કાળી બાજુ તરફ
 નહિ દેખતા, ઘોળી બાજુ તરફ દેખવાની ટેવ પાડ
 હે ચેતન ! અનાદિ કાળથી દોષ દેખાડવાની ટેવ પડી છે, તે
 વૈશ્યથી અને જ્ઞાનથી વાર જેમ જેમ દોષ દેખવાપણું
 જશે, તેમ તેમ આત્મા, સ્વભાવમાં રમણ કરશે, અને
 સ્વભાવરમણતાથી આત્મશુભોનો પ્રકાશ થશે, માટે હે બળ્ય
 વૈર, અદેખાઈ, નિહાનુ મૂલ્ય કારણ પરદોષદ્રષ્ટિને જલાત
 આપ સંસારમાં અનેક પુરુષોનો સ્વભાવ પારકા દોષ દેખવ
 જોવામાં આવે છે, તેવા પરદોષદ્રષ્ટાઓના ઉપર પણ સમજ
 ધારણ કરવો, અને પરદોષદ્રષ્ટાઓના દૂષણો જોવાની ટેવ
 ઠઠિ રાખવી નહીં આપણા દૂષણો અન્ય મનુષ્યો જોવા પ્રયત્ન
 છે, ત્યારે તેમના દૂષણો જોવાનું પણ આપણું મન ઘઈ જાય
 અને તેથી મનોવૃત્તિ ખરાબ ઘઈ જાય ■ આપણે તો
 સમજવું કે અન્ય પુરુષો પોતાની ખરાબ ટેવથી બદલે ક
 જીવે, પણ મારે તો છતાં વા અછતા, પણ અન્યના દૂષ
 શામાટે જોવા લોઈએ ? અન્યના દૂષણો જોવાથી, હું પોતે
 સ્વભાવમાં રમી કર્મ બાધુ છું, તેથી હું દોષી બનું છું
 અન્યના દૂષણો જોવાથી, અને તેમની નિંદા કરવાથી, અ
 માથી કંઈ દૂષણો જતા રહેતા નથી પારકા દોષ દે
 કરતા, પોતાના દોષોને જોયો તો માણૂંમ પડશે કે
 કેટલું આત્મવિરુદ્ધ આચરણ છે ! પોતાનું શુદ્ધ રૂપ
 મન કયા કયા બટકે છે, તેનો તો જરા વિચાર કર ! ! ત
 મન પોતાના સ્વરૂપને મૂકી, પુદ્ગલસ્થાવમા જાય છે,

તમારો મોટો દોષ છે તમે સમયે સમયે સાત અથવા આઠ કર્મને
 બહણુ કરો છો, તે તમારો શુ સામાન્ય દોષ છે ? અલબત્ત
 તે મોટામાં મોટો દોષ છે, તમે રાગ અને દ્વેષ કરો છો
 એશુ તમારામાં મોટો દોષ નથી ? અલબત્ત મોટો દોષ છે
 તમારું ચિત્ત જડપદાર્થમાં સુખ માને છે, એ શુ જોછો
 દોષ છે ? તમારું મન અનેક પ્રકારના વિકલ્પ સંકલ્પ કર્યા
 કરે છે, તે શુ જોછો દોષ છે ? આઠ કર્મ પશુ દોષરૂપ
 જ છે, અને તે આઠ કર્મને તમે ધારણ કરો છો તે
 તેથી તમે નિર્દોષી ઠરતા નથી તમે હસો છો, ખેલો છો,
 અતર્કમાં અનેક પ્રકારની કુવાસનાઓને ધારણ કરો છો, તેથી
 શુ તમે દોષી ઠરતા નથી ? અવશ્ય ઠરો છો, તમે અજ્ઞાન
 સ્થિતિથી સ્વાત્મજ્ઞાન બૂની ગયા છો તે શુ જોછો દોષ છે ?
 આત્માની પરમાત્મસ્થિતિ થવા અર્થે બાહ્ય અને અતર્ક કોઈ
 પણ પ્રકારનો ઉદ્ધમ કરતા નથી, તે શુ દોષ નથી ? અલબત્ત
 દોષજ છે તમે આત્મજ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે આત્મજ્ઞાની મુનિરાજ
 પાસે ગયા નથી, તે શુ જોછો દોષ નથી સેવ્યો ? તમે
 દુનિયાની નીતિ પ્રમાણે ચાલો છો, કિંતુ આત્મધર્મપ્રાપ્તિની
 નીતિ માટે કાઈપણ લક્ષ આપતા નથી તે શુ તમારો દોષ
 નથી ? વળી તમેજે બીજને દોષી માની, દોષમય વૃત્તિવાળુ
 મન કર્યું, પણ પોતાના ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે કઈપણ ઉદ્ધમ
 કર્યો નહીં, તે શુ જોછો દોષ છે ? તમે મનુષ્ય જન્મ ધારણ
 કરી, પશુની પેઠે ધર્મહીન આયુષ્ય ગુમાવો છો તે બહુ દોષ
 નથી ? અજગરની પેઠે આળસુ થઈને તમેજે પ્રમાદ દોષનું
 ઘણું સેવન કર્યું છે, તે કેમ બૂની બજો છો ? તમે દોષને

દેખવાની ટેવ પરિહરી, આત્મગુણોનું નિરીક્ષણ કરશે,
 તે અજરામર પદ પ્રાપ્ત કરશે આપણા શ્રી વીરજિનેશ્વર
 કાંઈને અવપમાન પણ દોષ દેખ્યો નથી, અને કાંઈની નિંદા
 કરી નથી તમારે પણ સુકિત પદની ઇચ્છા હોય, તો હવે
 જરા આત્મસંમુખદષ્ટિ દઈ, પોતાનું સ્વરૂપ વિચારવું ઘટે છે
 શ્રી ત્રેવીશમા તીર્થંકર પાશ્વર્યપ્રભુ ઉપર કમકનાં છવે બહુ
 ઉપસર્ગ કર્યાં, પણ પ્રભુએ તેના દોષ તરફ દષ્ટિ દીધી નથી.
 શ્રી ગજકુસુમાલે પોતાના સસરાના ઉપર દોષદષ્ટિથી ભ્રમ
 નથી અપકાર કરનાર અને અપકારરૂપ દોષનું મેવન કરે, પણ
 આપણે તો અપકાર કરનારા પ્રતિ દોષદષ્ટિથી ભ્રમુ યોગ્ય નથી
 તમે દોષદ્રષ્ટિવાળા છો, તો કાગડા અને તમારામા અ તરૂ નથી
 દોષ દેખવામા આત્મિક નથી, પણ શુણ્ણ દેખવામા આત્મિક ॥
 દોષ દેખવા તથા દોષનું કથન કરવામા ધર્મ નથી, પણ શુણ્ણ
 દેખવામા ધર્મ છે દોષીને દોષી કહી, તેમની ફજેતી કરવામા
 પોતાની તથા તેમની ઉન્નતિ નથી, પણ તેમને શુણ્ણ બનાવ
 વામા તથા પોતાની દોષ દેખવાની ટેવ ટાળવામા ઉન્નતિ સમજવી
 કાંઈ એક નાના બાળકની માતા પુત્રની વિશ્વાને ધોઈ નાખે છે,
 તેમ ઉત્તમ પુરુષો કે જે માતાના સમાન છે, તે દોષી પુરુષોના
 દોષરૂપ વિશ્વાને ધોઈ નાખે છે, પણ નિંદામા તો પ્રવૃત્ત
 થતા જ નથી સવ્ય પુરુષો પોતાના શુદ્ધાયરણથી અનેક
 છવેના દોષને ટાળી નાખે છે, અને સત્પુરુષોની વાણીરૂપ
 ગંગા નદીમા અસત્પુરુષો સ્નાન કરી દોષોને દૂર કરે ॥
 પરગુણપરમાણૂં, પર્યંતીકૃત્ય નિત્ય, નિજહૃદિ વિકસત સતિ
 સત્ત કિયતઃ ॥ પરમાણુ સમાન પરગુણને પર્વત સમાન ગણી

કેટલાક સત્પુરુષો હૃદયમાં પ્રગ્ભાદ પારણ કરે છે પારકામાં
 રહેવા દોષને દેખી, જે લોકો દોષી તરફ તિરસ્કારની લાગણીથી
 ભુજે છે, તેના કરતા પારકામાં રહેલા દોષોને દેખી પ્રસંગ
 આવે, તે દોષોને પ્રેમભાવથી ટાળે છે, અને દોષીને શુદ્ધ બનાવે
 છે, તેવા સત્પુરુષોને નમસ્કાર થાઓ તમો સમજો કે જ્યારે
 પોતાનામાં કોઈ જાતનો દોષ રહેલો હોય છે, અને તે દોષથી
 અન્ય લોકો તમારા ઉપર તિરસ્કારની લાગણીથી ભુજે છે ત્યારે
 તમારા મનમાં કેટલું તેના ઉપર દુખ લાગે છે ! તેની ગીતે
 સર્વ જીવોને માટે સમજવું તમારામાં રહેલા દોષો કોઈ ટાળી
 તમને સારા બનાવે તો તમો તેને કેટલો જધા ઉપકાર માને
 છો ? તે પ્રમાણે સર્વના માટે સમજ લેવું કોઈ બાવકે પોતાના
 મુખ ઉપર ફળનાઈ રેડી હોય છે, પણ અજ્ઞતાથી પોતાનું મુખ
 કાઢી છે, એમ દેખી શકતો નથી, અન્ય લોકો તેને કહે કે
 કાળા મુખવાળો ! ત્યારે તે છોકરા કેટલો જધા મનમાં દુખ
 પામે છે ? પણ કોઈ તેને આરીસો આપી, તેનું મુખ દેખાડે
 છે તો પોતાનું મુખ કાઢી દેખી શુદ્ધ કરવા ઉમંગથી પ્રયત્ન કરે
 છે, તે પ્રમાણે દોષી પુરુષોના સબંધમાં સમજવું પોતાનામાં
 દોષ છે, તેને જોવાની જ્ઞાનશક્તિ આવતા, પોતાની મેજે દોષોનો
 ત્યાગ કરવા ઉત્સાહથી પ્રયત્ન કરે છે પ્રત્યેક મનુષ્યમાં
 પ્રાય અદ્ય અધિક દોષોનો સદ્બળાવ હોય છે પોતાના દોષો
 જોતા, શુષ્કની વૃદ્ધિ થાય છે, અને પરના દોષો જોતા શુષ્કનો
 નાશ થાય છે, તમારું મન સ્ફુલ્કરતું સમાન છે, તેના
 ઉપર પરદોષમહાશુદ્ધિ ફળનાઈ કેમ કેદો છો ? તમોજે પોતેજ
 પરદોષમહાશુદ્ધિ મેડીથી તમારા આત્માને સસારમાં બાધી રાખ્યો

છે જે દિવસમા તમોએ કોઈના દોષો તરફ દૃષ્ટિ નહિ દીધી
 હોય, તે દિવસને ધન્ય છે અનાદિકાળથી તમને દોષ જોવાની
 ટેવ પડી છે અને તેથી તમોએ તમારી ઉન્નતિમા પોતાના હાથે
 પથરા નાખ્યા છે, તેથી તમારી આત્મશક્તિનો પ્રકાશ થતો નથી
 બીજાના દોષ જોવાનો તમને કોઈએ હુકમ આપ્યો છે ? બીજાના
 દોષો જોતા, પ્રથમ તમારા હૃદયમા દોષનો ભાસ થાય છે, તેથી
 તમને શમભાવની પ્રાપ્તિ થવાની નથી, અને શમભાવની પ્રાપ્તિ
 વિના મુક્તિ નથી તમો સાધુ અગર સંઘી હો અને કોઈની
 આગળ તમો નિંદા કરો છો, અને અન્યના દોષોથી તમારી
 છબ મલિન કરો છો, —તમારું મન મલિન કરો છો, તેથી શુ
 દોષોને શ્રવણ કરનારા પુરુષો તમને પવિત્ર ધારણે કે કેમ તેનો
 વિચાર કરો પ્રાય ઘણું કરીને તમો દ્વેષ, સ્પર્ધા અને અન્યની
 મોટાઈથી અન્યના દોષો જોવાનું અને કથનનું સાહસ કરો છો,
 તેથી તમે બારે દોષી બનો છો તમો અન્યના જે દોષો જુઓ
 છો, તે ખરા હોય કે ખોટા હોય, તેમા શું પ્રમાણુ છે ? અન્યમા
 રહેલા છતાં દોષો દેખવાની, તથા તેની નિંદા કરવાની ટેવથીજ
 તમો પરમાત્મપ્રાપ્ત કરી શકતા નથી તમારી સ્વસ્વભાવ
 સમજુતાને તમો પરદોષગ્રહણની કુટેવથી પ્રાપ્ત કરી શકતા
 નથી તમો આજથી સ્વાત્મોન્નતિના ચિખરે ચઢવાનું ઇચ્છતા
 હો તો પરદોષ ગ્રહણ કરવાની બુદ્ધિને દેશવટો દો, અને
 દ્રઢપ્રતિજ્ઞા કરો, કે હું આજથી કોઈના દોષ જોઈશ
 નહિ અને કદી કલેશ, વૈર વિગેરે કારણથી અન્ય
 દોષોચ્ચારણબુદ્ધિ થાય, તો જિનેશ્વર ભગવાનનું તે
 સમયે સ્મરણ કરીને પૂરી ટેવને વારીગ કોઈની નિંદા

કરવાની બુદ્ધિ થાય, ત્યારે તમરા મનને પ્રભુમુખ્યમાં
 જોડજો. તમારી નિદા કોઈ કરે, તે જાણીને તેની નિદા રજા
 પ્રવૃત્ત થશે નહીં આપણી મનોવૃત્તિયો ઉપર બહુ દુષ્ટ વૃત્તિ
 જોડાયે મનોવૃત્તિને આત્મસ્વભાવમાં જોડવી, અને જે વૃત્તિને
 ત્યાગ કરવો આત્મધર્મનો ઉપયોગ જૂરીને, અત્યંત મુશ્કેલી
 કરવા, તે સર્વ પરભાવ છે આત્મધ્યાન અને રાજાસ્ય તે સ-
 ભાવના ધરના છે આત્મધ્યાનના ચાર પાયા છે, અને રાજાસ્ય
 ચાર પાયા છે તેનું વિશેષ સ્વરૂપ સમસ્તજન જાતિ-સ્વરૂપ
 જોઈ લેવું પરસ્વભાવમાં વર્તતા તિલાંશની વૃદ્ધિ કરવી
 જ્ઞાનાદિશુદ્ધિ પ્રકટ થતા નથી, પણ આત્મસ્વરૂપ સ્વરૂપ
 આત્મસ્વભાવે રમણ કરતા, ક્ષાયિકમવર્તના વૃદ્ધિ કરવી છે અને
 તો આત્મસ્વભાવમાં રમણતા કરવી, એ અત્યંત દુષ્ટ, પણ
 અભ્યાસ કરતા હજીવે હજીવે ધ્યાનમાં પ્રવેશ કરવો અને
 વિકલ્પસંકલ્પ કરતી મનોવૃત્તિયોને દૂર રાખીને ઉપયોગથી
 જ્ઞાનાદિ શુદ્ધિનું સ્મરણ કરવું અને રાજાસ્ય નિવૃત્તિ,
 તમારા મનમાં પ્રવેશ કરતા જણાશે, જે દુષ્ટ વૃત્તિ દૂર રાખી
 નહિ પ્રથમ ધ્યાનાવસ્થામાં વિકલ્પ સંકલ્પ દૂર રાખીને
 શુદ્ધ કરવું પોતાના મનને એક આત્મસ્વરૂપમાં જોડવું,
 તેમાં ખરી બહાદુરી છે સધાવેધના રીતે, અને મનુષ્યવિરક્તમાં
 એકલક્ષ આપવાની અત્યાનંદનો સ્વરૂપ તે દુષ્ટ વૃત્તિ દૂર રાખી
 તેના અનુભવ યોગીને હોય છે અને વૃત્તિ તેજ સ્વરૂપ
 છે ધોરનિદ્રામાં જેમ સર્વ જ્ઞાન જૂડી જાય છે તેમ તે
 પરસ્વભાવવૃત્તિને તેવી રીતે જૂડી જાય, તો એક આત્મસ્વ-
 રૂપની જાગૃતિ થવાની, અત્યંત મુશ્કેલી હોય.

જરામાત્ર મશય નથી આત્મસ્વરૂપની જાગૃતિથી, અને
ધ્યાનની સ્થિરતા વૃદ્ધિ પામવાથી, શુદ્ધાત્મસ્વરૂપનો અનુભવ
હૃદયમાં પ્રકટે છે પછી ક્યાની પુરુષને અન્ય મનુષ્યોની સાથે
વાર્તાલાપ કરવાનું પણ ગમતું નથી. સર્વ બાહ્ય પદાર્થોમાં
ઇષ્ટપુદ્ધિ બધાઈ જતી, તે ટળી જાય છે, અનિષ્ટસંયોગ
અને અનિષ્ટ પદાર્થો પર રુચિ બધાઈ હતી, તે પણ ટળી
જાય છે અતરૂની રમણતા વિના ક્યાનીના હૃદયમાં આનંદ
પ્રકળતો નથી અરેખર અતરૂના અનુભવની ખુમારીમાં લીન
થવામાં આત્મધ્યાનાત્પર સુગમ્ । એ જ સૂત્રનો સમ્યક્ અનુભવ
પ્રતીત થાય છે

હવે આત્મશુદ્ધિપ્રાપ્તિ અર્થે પ્રવૃત્તિ કરવાથી નિવૃત્તિ થાય
છે તે દર્શાવે છે

બુદ્ધા

રત્નઘ્રયી પ્રવૃત્તિમા, અતે છે નિવૃત્તિ ।

ત્યજી પ્રવૃત્તિ યાદની, મજવી અન્તર્મક્તિ ॥ ૭૭ ॥

અન્તર્મક્તિ ભાવતા, અન્તર્મા ઉદ્યોત ।

શુદ્ધસ્વભાવે આત્મની, જ્ઞાનકે રૂઢી જ્યોત ॥ ૭૮ ॥

શુદ્ધસ્વભાવે શાંતતા, અવરશાંતતા ત્યાગ ।

સેવો શાંતિ આત્મની, કરજો તેનો રાગ ॥ ૭૯ ॥

જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપરત્નઘ્રયીમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી અતે મોક્ષ
છે, માટે જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર વિનાની જે બાહ્યપ્રવૃત્તિ, તેનો ત્યાગ

કરી અતર આત્મતત્ત્વની ભક્તિ કરવી. આત્મારૂપ સત્યસાહિબ
ની સેવા—ચાકરી કરવા, હરિદ્રાવસ્થા રહેવી નથી જેવી દ્રવ્ય
ક્રમાવામા બુદ્ધિ થાય છે, તથા જેવી સુહર યૌવનાવસ્થાવાળી
સ્ત્રીમા રાગભાવની બુદ્ધિ થાય છે, તેવી રાગભાવથી નો અન્ત
રાત્મતત્ત્વમા પ્રવૃત્તિ થાય તો મુક્તિ સત્વર થાય છે અત
રાત્માની સેવાથી મનમા આનંદની સહસ્રીઓ પ્રકટે છે અન્ત
રાત્મની સેવાભક્તિ સમાન કંઈની સેવા નથી તે સબધી
શ્રી યથોપનિષદજી ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે—

પદ ।

અવ મેં માત્રો સાહિબ પાવો, પાકી મેવા કરત હુ પાકો,
મુજ મન પ્રેમ સોહાયો અવ૦ ૧
વાકુ ઓર ન હોવે અપનો, જો દીજે ઘરમાયો,
સપત્તિ અપની ધુનમેં દવે, વય તો દીલમેં ઘ્યાયો અવ૦ ૨
ઓરનકી જન કરતહે ચાકરી, દૂરદશ પાઠ પાસ;
અતરજામી ઘ્યાને દીસે, વયતો અપને પાસે અવ૦ ૩
ઓર કશહુ કોઈ કારણ કોપ્યો, ઘહોત ઉપાય ન તુસે;
ચિદાનન્દ મેં મગન રહતુ હે, વે તો રુઝહુ ન રુસે. અવ૦ ૪
ઓરનકી ચિન્તા ચિત્તે ન મિટે, મલ દિન ઘણે જાવે;
ધીરતા સુખ પૂરણગુણ રેલે, વયતો અપને માવે. અવ૦ ૫
પરાધીન હૈ મોગ ઓરકો, ચાતે હોત વિજોગી;
સદામિદ્ધ સમસુખ વિલાસી, વયતો નિજગુણમોગી. અવ૦ ૬

જ્યુ જાનો ત્યુ જગજન જાણો, મેં તો સેવક ઉનકો;

પક્ષપાત તો પરશુ હોવે, રાગ ઘરત ॥ ગુનકો. અવ૦ ૭

મારુ એક દિ મલ જ્ઞાનીકો, મૂરખ મેદ ન માવે ।

અપનો સાહિબ જો પિછાણે, મો જસ લીલા પાવે અવ૦ ૮

ભાવાર્થ — હવે મે સત્યસાહેબ જે ડેહમા અસખ્ય પ્રદે

શરૂપન્યગ્નિથી વિરાજિત આત્મા છે, તેને મેળવ્યો, જેની અત

સૂદૃષ્ટિથી મેવા કરતા મારા જેના ઉપર પ્રેમ થઇ ગયો છે.

એવા આત્મસાહેબને પ્રાપ્ત કર્યો અતરાત્મપ્રભુથી અન્ય કોઇ

પોતાનો થતો નથી વળી સેવા કરતા, પોતાની સર્વ

આત્મસમૃદ્ધિ ક્ષણવારમા આપી દે છે ક્ષપકશ્રેષ્ઠિએ થડેલ

મુનિવર્યો શુકવધ્યાનમા ધ્યાનારૂઢ થઇ, સ્થિરાપયોગથી, આત્મ

પ્રભુની સેવા કરે છે, તો તે કર્મની પ્રકૃતિયોને જેરવી તેરમ

શુશ્રુષણે ક્ષાયિકભાવની નવ લલિધયોને આત્મરૂપ પ્રભુ અર્પે છે

આત્મા પોતાની સેવા કરે છે અને પોતેજ સપત્તિઓ આપે છે

માટે આત્મરૂપ સાહેબ જ મારા દિલમા ક્યેય છે એના વિન

શક્ત, ચક્રવર્તી, શેઠ, પાદશાહ, કાકોર વિગેરે બાદાધનસત્તા

સાહેબ કહેવાય છે, તે તો મારા દિલમા રુચતા નથી બાદ

સાહેબ અને આત્મસાહેબમા આક્રમણતાળ જેટલો ફેર છે

મેરુપવતની આગળ સરસવનો દાણો કયા ? સ્વયંજ સમુદ્ર

આગળ ખાળોચિયુ શા હિસાબમા ? હસની આગળ કાક

હિમાબમા ? જૈરાવત હસ્તિની આગળ રાસલ શા હિસાબમા

ઇંદ્રની આગળ જૂન શા હિસાબમા ? ગરુડની ગતિ આગ

કુકડાની ગતિ શા હિસાબમા ? સૂર્યતેજ આગળ ખજુઆતુ તેજ
 શા હિસાબમા ? કૃત્તવૃક્ષની આગળ આકડો શા હિસાબમા ? તેવી
 રીતે આત્મારૂપ સાહેબની આગળ બાદના દેખાતા સાહેબો કઈ
 હિસાબમા નથી અતરાત્મપ્રભુની સેવાથી મનુષ્ય અનેક પ્રકારની
 લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરે છે શ્રી ગૌતમસ્વામિને અઠાવીશ લબ્ધિ
 થો પ્રાપ્ત થઈ હતી, તે પણ અતરાત્મ પ્રભુની સેવાથી
 થઈ હતી વજ્રસ્વામીને આકાશગામિની વિદ્યા પ્રાપ્ત
 થઈ હતી, તેમા પણ તે જ કારણ હતું. શ્રી યશોવિ
 જયજી ઉપાધ્યાયે એ કડો ગ્રંથ આદિની રચના કરી, તેમા
 પણ અતરાત્મપ્રભુની સેવાથી જ જ્ઞાનશક્તિ પ્રાપ્ત
 થયેલી હતી શ્રી કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્ર આચાર્યે
 મહાનુ ગ્રંથોની રચના કરી છે, તે પણ અતરાત્મપ્રભુના
 સેવામાહાત્મ્યથી જ સમજાવી શ્રી આવાહાભૂતિ આચાર્ય
 નાટક કરતા કરતા દેવજ્ઞાન પામ્યા, તે પણ અતરાત્મપ્રભુની
 ધ્યાનરૂપ સેવાથી જ સમજવું શ્રી ઇલાચીકુમાર, વાસે ચઢી,
 અતરાત્મપ્રભુની ભાવનારૂપ સેવાથી દેવજ્ઞાન પામ્યા શ્રી મરુદેવી
 માતા હસ્તિના ઉપર બેઠા છતા, અતરાત્મપ્રભુની ભાવનારૂપ
 સેવાથી દેવજ્ઞાન પામ્યા શ્રી ગૌતમસ્વામી અતરાત્મપ્રભુની
 ભાવનાધ્યાનરૂપ સેવા કરતા દેવજ્ઞાન પામ્યા શ્રી પૃથ્વીચંદ્ર
 અને શુભમાગર અતરાત્મપ્રભુની ભાવનારૂપ સેવાથી દેવજ્ઞાન
 પામી મુક્ત થયા શ્રી સનતકુમાર અતરાત્મપ્રભુની તપરૂપ
 સેવાથી, લબ્ધિકારક થયા શ્રી નરિષેણુ અતરાત્મપ્રભુની સેવા
 થીજ બોધ દેવાની શક્તિ પામ્યા શ્રી વિષ્ણુકુમાર યુનિએ મોટું
 શરીર બનાવી, નમુચિને ઘણી દીધો, તે પણ અતરાત્મપ્રભુ

તપશ્ચર્યા સેવાથીજ વાલીએ શવણને જગલના ઘાટી ફેરવ્યો, તથા અષ્ટાપદ ચાંપી શવણને જૂમ પાઠવાની પ્રેરણા કરાવી, તે પછી અતરાત્મપ્રભુની સેવાક્રુપાથી શ્રી ભરતરાજ આરીસાજી વનમા દેવજ્ઞાન પામ્યા, તે પછી અતરાત્મપ્રભુનો ભાવના ધ્યાનરૂપ સેવાનો મહિમા જાણવો શ્રી પ્રસન્નચંદ્રરાજર્ષિ દેવલ જ્ઞાન પામ્યા, તે પછી અતરાત્મપ્રભુની સેવાથીજ શ્રી ગજમુકુતમાલે નરતકે અગ્નિની વેદના સહન કરી તે પછી અતરાત્મપ્રભુની સેવાથીજ ધર્મધ્યાન અને શુકવધ્યાનથી અતરાત્મપ્રભુની સેવા બાકરી થઈ શકે છે અને જહિરાત્મપ્રભુઓની સેવા બાકરી આત્મધ્યાન અને રોદ્રધ્યાનથી થાય છે યોગિયો અનેક પ્રકારની લિખિતશક્તિયો પ્રાપ્ત કરે છે, તે પછી અતરાત્મપ્રભુની સેવાના માહાત્મ્યથીજ સમજવું અદ્વિતિય અને નવનિષ્ઠિત બોળાપણું પછી અતરાત્મપ્રભુની સેવાની પ્રસાદી સમજવી મેરુપર્વતને કપાવવાનું સામર્થ્ય પછી અતરાત્મપ્રભુની સેવાથીજ પ્રકટે છે પૃથ્વીનું છત્ર કરવાનું સામર્થ્ય પછી અતરાત્મપ્રભુની સેવામા સમાયું ॥ અવધિસાન તથા મન પર્વતજ્ઞાનની સપ્તા પમાડનાર પછી અતરાત્મપ્રભુની સેવાજ છે શ્રીકૃષ્ણ અને શ્રેણિક નૃપને મુક્તિપદની પ્રાપ્તિ થયે, તે પછી અતરાત્મપ્રભુના ધ્યાનથીજ સમજવું શમ તથા પાચ પાઠવો એ મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કર્યું તે પછી અતરાત્મપ્રભુની ધ્યાનરૂપ સેવાનું માહાત્મ્ય જાણવું પોતાની જાગિનીનો લોકતા ચંદ્રશેખર રાજ પછી પરમપદ પામ્યો, તે પછી અતરાત્મપ્રભુની સેવાથીજ જાત્રી, મયાત્રી અને ઉવયાત્રી, પછી શત્રુનો જથ્થો કરનાર અતરાત્મપ્રભુની સેવાથી મુક્તિપદ પામ્યા રક્ષકસૂરિના પચસાત

શિષ્યોઃ શાસ્ત્રીમા પીલાતા છતાં મુક્તિપદ પામ્યા તે પણ, અતરાત્મ પ્રભુની ધ્યાનરૂપ સેવાથીજ જેટલા જીવ સિદ્ધ થયા, થાય છે અને થશે, તે સર્વ અતરાત્મપ્રભુની સેવાનું મહાત્મ્ય જાણવું યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એ અષ્ટાંગયોગથી પણ આત્મપ્રભુનું સેવન કરવું પડે છે એ અષ્ટાંગયોગનું સાધન કરતા, અનેક પ્રકારની શક્તિયો જાગે છે, તે પણ આત્મપ્રભુસેવનનું મહાત્મ્ય જાણવું અદ્વૈતિ પણ અતરાત્મપ્રભુની સેવનારૂપ જાણવી મુનિ રાજના પચ મહાજત ઉચ્ચરવા, અને સાવકના બાર મત ઉચ્ચરવા, ઇત્યાદિ મતસેવના પણ અતરાત્મપ્રભુને પ્રકટ કરવા માટે સમજવી દ્રવ્યસવર અને ભાવસવરની ઉપામના તથા દ્રવ્યનિર્જરા અને ભાવનિર્જરાની ઉપાસના પણ ઉપાસ્યભૂત અતરાત્મપ્રભુની પ્રાપ્તિ અથે છે સામાયિક, પૌષ્ઠ, પ્રતિક્રમણ, પૂજા વિગેરે કૃત્યોથી પણ અતરાત્મપ્રભુની ઉપાસનાજ કરવામા આવે છે કેટલાક લોકો અતરાત્મના ભજનો અને પદો ગાઈને તેની સેવના કરે છે કેઈ સોડહ આદિ જાપવટે અતરાત્માની સેવના કરે છે કેઈ પ્રભુની આગળ અનેક પ્રકારના સ્તવનો ગાઈને, પણ અતરાત્મપ્રભુની સેવા કરે છે કેઈ આત્મજ્ઞાનના પુસ્તકો વાંચીને પણ અતરાત્મપ્રભુની સેવા કરે છે. શ્યાદાન્દાની છે તે નૈગમ, સમહ, વ્યવહાર, મનુસૂત્ર, શબ્દ નય, સમલિટ્ઠ અને એવભૂત એ સાત નયોથી આત્મપ્રભુનું સ્વરૂપ અનેકાન્તરૂપે સમજી તેની સેવા કરે છે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી, આત્મસ્વરૂપ સમજી, ભગ્યપુરુષો આત્મ પ્રભુની સેવના કરે છે મક્તમગી અને ચાર નિરૂપા, તથા દ્રવ્ય

શુભપર્યાય સમજીને ત્રેય સાધક બ્રહ્માત્માઓ અતરાત્મપ્રભુની
 સેવના કરે છે બનાદિકાળથી અસાનીજીવો આત્મધ્યાન અને
 રોદ્રધ્યાનથી બહિરાત્મભાવે આત્માની સેવના કરી, દુર્ગતિમા
 પરિજનમણુ કરે છે શુભોપયોગે સેવના કરતા, સ્વર્ગાદિસુખની
 પ્રાપ્તિ થાય છે અતરાત્મપ્રભુની શુદ્ધોપયોગે સેવના કરતા,
 અદ્વયકાળમા શિવસુખની પ્રાપ્તિ થાય છે કેટલાક લોકોએ કીર્તિ
 રાજ્યાદિ બાહ્યની પ્રાપ્તિ અર્થે, સેવા કરી, તો તેને તેટલું જ
 મળ્યું લોકો જેવા હેતુથી જેવા સેવના આત્મપ્રભુની કરે છે,
 તેણે તેમને ફળ પ્રાપ્ત થાય છે બહિરાત્મપ્રભુની સેવના આ
 જીવે બનાદિકાળથી કરી, પણ કિંચિત્ સુખના પ્રાપ્તિ થઈ નહિ
 સુખમ અકર્ષણી લોભથી બહિરાત્મપ્રભુનાં સેવા કરી નરકગતિ
 પામ્યો ઇર્ષ્યા લોભથી ધવળશેઠ બહિરાત્મપ્રભુની સેવા કરા
 નરક ગતિ પામ્યો બ્યભિચાર તથા અભિમાન વિગેરે દોષોથી,
 રાવણ નૃપ બહિરાત્માની સેવા કરી, નરકગતિ પામ્યો ઉદાધી
 રાજાને કંકરનનો છરીથી મારનાર વિનયરત્ન નરકગતિ પામ્યો,
 તેમા પણ દ્રુપ કપટથી બહિરાત્મસેવનાજ કારણીભૂત જ અભિ
 શર્મા પ્રાક્ષણનો જીવ, દેવવટે બહિરાત્મપ્રભુની સેવા કરા,
 દુર્ગતિના મહાદુષ્ પામ્યો નમુચિપ્રધાન, મિથરાત્વ-દેષાદિક
 બહિરાત્મપ્રભુનાં સેવા કરી, નરકગતિ વિગેરેના મહાદુષ્ પામ્યો
 મગમ દેવતા બહિરાત્મપ્રભુની સેવા કરી મહાદુષ્ પામ્યો
 પૃથ્વીને પોતાની માની રાગથી અને દેવથી બહિરાત્મપ્રભુની
 સેવા કરી, અનેક રાજાઓ જન્મજરામરણના મહાદુષ્ પામ્યા
 ન્યા સુધી અજ્ઞાન છે, ત્યા સુધી બહિરાત્મપ્રભુની સેવા
 કરવામા આવે જ અદ્વરથાપસ્થાનકથી, બહિરાત્મપ્રભુની સેવા

કરી, છવો મહાદુષ્ણ સંપ્રાપ્ત કરે છે સમક્ષિત ગુણ પ્રાપ્ત થયાથી, બહિરાત્મભાવનો ત્યાગ થાય છે, અને તેથી અતરાત્મપ્રભુની સેવા થઈ શકે છે તથા સમક્ષિત ગુણ અને દેશચક્રી વિરતિગુણ, તથા સર્વત્ર વિરતિગુણ પ્રાપ્ત કર્યાથી, અતરાત્મપ્રભુની વિશેષતઃ સેવાભક્તિ કરી શકાય છે અપ્રમત્તદશાથી સાતમું ગુણઘણુ પ્રાપ્ત કર્યાથી, વિશેષતઃ અતરાત્મપ્રભુની સેવા કરી શકાય ■ ચોથા ગુણઘણુથી તે સાતમા ગુણઘણુ મુખી ધર્મધ્યાનના ચાર પાયાવડે, અતરાત્મપ્રભુની સેવના કરવામા આવે છે ઉપશમશ્રેણિએ ચઢતો છવ, ઉપશમ ભાવથી આઠમા ગુણઘણુથી તે અગિયારમા ગુણઘણુ મુખી અતરાત્મપ્રભુની સેવના કરે છે આઠમા ગુણઘણુથી ક્ષપક શ્રેણિ આરંભ કરતો છતો છવ, શુકલધ્યાનથી અતરાત્મપ્રભુની સેવાભક્તિ કરી શકે છે આઠમા ગુણઘણુથી શુકલધ્યાન શરૂ થાય છે શુકલધ્યાનથી અતરાત્મપ્રભુની સેવાભક્તિથી ઘણા કર્મનો ક્ષય થઈ જાય છે, અને તેથી આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશે નિર્મલ થનો જાય છે શુકલધ્યાનના બીજા પાયાથી અતરાત્મપ્રભુની સેવાભક્તિ કરતા, ધાતીકર્મનો ક્ષય થઈ જાય છે, અને બારમા ગુણઘણુને અતે ધાતીકર્મનો ક્ષય થતા, તેરમા ગુણઘણુ ક્ષાયિક ભાવથી નવવર્ધિયો પ્રગટ થાય છે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય થવાથી, અનંત જ્ઞાન ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે કેવલજ્ઞાન પ્રકટતા બાકીના ચાર જ્ઞાન સમાર્પ જાય ■ કેવલજ્ઞાનથી લોકલોકના સર્વપદાર્થ જાણવામા આવે છે, અનંત દર્શન ગુણની ઉત્પત્તિ થાય છે મોહનીય કર્મક્ષયથી ક્ષાયિકસમક્ષિત અને ક્ષાયિકચારિત્રની પ્રકટતા થાય છે, અતરાય

કર્મનો ક્ષય થવાથી, દાનાદિક પાત્ર લલિતની ઉત્પત્તિ સ્વભાવે થાય છે, એમ અતરાત્મપ્રભુની સેવાશક્તિ સાધિકભાવીય નવલલિતની પ્રાપ્તિ થાય છે. પશ્ચાત્ આમુખ્ય રહેતા શુકલધ્યાનના છેલ્લા બે પાયાનું ચિત્તવન કરી, ઠેવદ આત્મા સિદ્ધસ્થાનમા સાદિ અનતમે બાગે બિરાજે છે. શુભ્રહ્મણે આત્મા તેજ પરમાત્મસ્વરૂપ કહેવાય છે, પણ તે સ્વ કહેવાય છે આવી રીતે અતરાત્મ પ્રભુની સેવા અનત સુખાદિ શુભ્રોનો લાભ થાય છે હવે અતરાત્મ સેવામા, અને બહિરાત્મભાવથી કરાતી રાત્ર, શેઠીઆ વિ સેવામા કેટલો તકાવત છે તે દર્શાવે છે ઓરતકી જન દે છાકરી દૂર વેશ પાઠ ઘાસે આત્મવિનાના શેઠીયા, રાત્ર વિગેરેની સેવા-આકરીમા દૂર દેશમા પગથી ગમન પડે છે અને છુધા, પિપાસા, તાદ, તકકો, રાગ વિ મહાદુ જો સહન કરવા પડે છે તો પણ પોતાનું કાર્ય થતું નથી, અને અતરાત્મ પ્રભુની સેવા-આકરી કરવા થાય છે તે કહે છે-અમરજામી રવાને લીસે, ઘણતો અપને શરીરની અદર રહેલા અસ્ર ખમપ્રદેશી આત્મરૂપ પ્રભુ, ક્ય દેખાય છે અને તે તો આત્મસ્વભાવમા રમણતા કરવાથી થાય. અતરાત્મ પ્રભુ આપણી પાસે છે કહ્યું છે કે-

જરા ત્રિચારી દહનગરીમા જુઓ ત્યારે, અનુમય આતમ રહજો, અસરૂપ પ્રદશી તલ્લત વેઠો, જ્ઞાનિજન હાથમાંદિ ચ આતમ અમર છે જી કોઈપણ વિરલાવિચારે રે આતમ અમર

અતરાત્મપ્રભુના દર્શનાથે દૂર દેશમા પગ ધસવા

નથી આત્મા દેહમાં રહેલો છે અને તે જ્ઞાનવટે ઓળખાય છે
અજ્ઞાની છવ દેહમાં રહેલા આત્મપ્રભુને ઓળખી શકતા નથી
કહ્યું છે કે—

શ્લોક.

પરમાનન્દમસ્પન્ન, નિર્વિકાર નિરામયમ્ ।
ધ્યાનહીના ન પદ્યન્તિ, નિજદેહે વ્યવસ્થિતમ્ ॥ ૧ ॥
પાપાણેષુ યથા હેમ, દુઃષ્ઠમધ્ય યથા ઘૃતમ્ ।
તિલમધ્યે યથા તૈલ, દેહમધ્ય તથા શિવઃ ॥ ૨ ॥
કાષ્ઠમધ્યે યથા વહ્નિ શક્તિરૂપણ તિષ્ઠતિ ।
અયમાત્મા શરીરેષુ, યો જ્ઞાનાતિ મ પન્ડિતઃ ॥ ૩ ॥

પરમાનન્દ સપ્ત, નિર્વિકાર નિરામય, એવા પોતાના
આત્માને દેહમાં રહ્યા છતાં, પણ ધ્યાનહીન પુરુષો દેખી શકતા
નથી પાપાણુમાં જેમ સુવર્ણ વ્યાપીને રહ્યું છે, દૂધમાં જેમ ધી
રહ્યું છે તથા કાષ્ઠમાં જેમ અગ્નિ સૂક્ષ્મરૂપે રહ્યો છે તેમ
આ આત્મા, શરીરમાં વ્યાપી રહ્યો છે એમ જે જાણે
છે તે જ્ઞાની બન્યો, અને તે પોતાની પાસે અતરાત્મ પ્રભુ છે,
એમ જાણી શકે છે, દેહમાં અતરાત્મ પ્રભુ બિરાજમાન છે તેને
સંબોધી એક પદ ગાયું છે કે—

પદ

તત્ત્વસ્વરૂપી અલક્ષ બ્રહ્મ તુ, પરમાત્મ પરમટ પોતે ।
ઘટમાં વશીયો માયાવશથી, જડમાં નિજને જુ મોતે? । તત્ત્વ । ૧ ॥

અજરામર અવિનાશી અરૂપી, આંખ મીંચકર અવધારો ।
 રટના અવિદ્ધ પદની લાગે, તો હોવે ઘટ ડાઙિયારો । તત્ત્વ ॥૨॥
 અવિચલ અસંખ્યપ્રદશી આતમ, ચિદ્ધન ચેતન તુ પ્યારો ।
 નિત્યાનિત્યસ્વરૂપી જ્ઞાતા, અનેકાન્તમત નિરધારો । તત્ત્વ ॥૩॥
 પરમેષ્ઠિમય પરગટ પોતે, મમજ મમજ આતમદેવા ।
 બુદ્ધિમાગર પ્રેમમાવથી, કરી તેની દીલ સેવા । તત્ત્વ ॥૪॥

ભાવાર્થ—મુગમ છે, તેથી વિવેચન કરવાની જરૂર નથી.
 અતરાત્મપ્રભુ મનુષ્ય દેહમાં બહુ પુણ્યપુજથી આવી વસ્યા છે.
 તેનું કારણ કમ છે દેહમાં અતરાત્મપ્રભુ છે, એમ જ્ઞાનથી
 જાણી કયા જડ વસ્તુઓમાં પોતાને શોધે છે ? નિશ્ચય હોય
 થયો હશે કે અતરાત્મપ્રભુ આપણી પાસે છે, માટે તે
 ધ્યાનથી દેખી તેની સેવા કરે પ્રેમભાવથી તેની દિલમાં સેવા
 કરવાથી, પોતે પોતાના ઉપર પ્રસન્ન થાય છે અને તેથી તા
 તડકાના તથા ક્ષુધાતૃષ્ણાના દુઝો સત્વર નાશ પામે છે, અ
 અતર્યામી અતરાત્મપ્રભુની સેવાથી સહજ સ્વભાવે સત્માન
 પ્રાપ્તિ થાય છે, માટે અતરાત્મપ્રભુની સેવા તે જ મોક્ષના મે
 જાણવા વળી જાને શ્વામીનો તકાવત કહે છે બહિરને શ્વા
 સાહેબ કોઈ કારણસર કોપાયમાન થાય છે, તો ધણુ ઉપ
 તેને રીઝવવાના કરવામાં આવે છે, પણ સતુષ્ઠ થતો નથી, અ
 અતરાત્મ પ્રભુ તો ચિદ્ધાનંદમાં મગ્ન રહે છે, તેથી તે કદા
 કાળે કોપાયમાન થતો નથી જેમ જેમ અતરાત્મપ્રભુની પ્રે
 ભક્તિથી, ધ્યાનથી વિશેષત સેવા કરવામાં આવે છે, તેમ
 મીઝીને વિશેષ વિશેષ જ્ઞાનદર્શનઆદિત્રય સદ્ધિને અર્પે

માટે અતરાત્મ પ્રભુની સેવામાં આનંદમહોદધિ છે, અને જરા
 માત્ર પણ ક્ષય નથી વળી બેલુ અતરુ કહે છે મોરનકી
 ચિન્તા ચિંતે ન મટે સઘ દિન ઘણે જાણે ! અન્ય સ્વામી
 તથા સાહેબની ચિન્તા ચિન્તામાંથી મટતી નથી, રખેને વાક
 આવશે, તો કંઈ થઈ જશે, મારો છાઈ વાક આવશે તો નશીબ
 પરવારશે અને તેવી સ્વામીની ચાકરી કરવામાં આવી હોય,
 તો પણ જરા વાક આવતા નોકરી રહ થઈ જાય છે શેઠ
 સાહેબ કે જે ઢોલામાં સરખા હોય તો પણ તેને નીચા નમીને
 સ્વામીને માટે સલામ કે નમસ્કાર કરવા પડે છે જે શેઠાણી
 કે જેના હાથના બોર પણ બીજા લે નહિ, તેવી મૂર્ખિણીની પાસે
 પણ ! આટલું વચનથી ગરીબ ગાય જેવું સુખ કરી કરગરવું
 પડે છે તથા બાહ્યસ્વામી સખા વિગેરેની સેવા ચાકરી કરતા
 સર્વદિન ધ ધામાં આઘ્યા જાય છે અર્થાત્ પરત્રતાની બેઠીમાં
 સદાકાળ રીબાવું પડે છે, તેથી જરા માત્ર પણ બાહ્યશક્તિ
 ભોગવાતી નથી, તો અન્યતરશક્તિ તો હોય જ કયાથી ? બાહ્ય
 સ્વામીની સેવામાં સ્થિરતા તથા સુખ સમાધુ નથી, અને અત
 રાત્મપ્રભુની સેવા-મક્ષિતમાં તો આત્મા, અપૂર્વસ્થિરતા અને
 પૂર્ણ સુખમાં ખેલે છે, તેથી હુ ખ ચિન્તા તથા પરત્રતાનું
 તો નામ પણ રહેતું નથી અતરાત્મ પ્રભુની સેવામક્ષિત તો
 આત્મસ્વભાવમાં રમણતા કરવાથી મળે છે, અને જેવી સેવા,
 મહાપુણ્યોદય હોય તો પ્રાપ્ત થાય છે અતરાત્મપ્રભુની સેવામાં
 જ સાચીસ્થિરતા હોય છે, અને જેમ જેમ નિરુપાધિયોગે
 અતરાત્મપ્રભુનું સ્થિરોપયોગથી ધ્યાન થાય છે, તેમ તેમ સાત્ત્વ-

ચારિત્રના આનંદની ખુમારી હૃદયમાં પ્રકટપણે વેદવામાં આવે છે. સમાધિ અવસ્થામાં લીન થયેલા મુનિરાજોને સ્થિરતાથી આત્મસુખ જો અનુભવમાં આવ્યું નહિ હોત તો, ધ્યાનાવસ્થાને માટે કંઈ કાળે પ્રયત્ન કરત નહિ સારાથ કે-અતરાત્મપ્રભુના ધ્યાનમાં લીન થયેલા મહાત્માને જે સુખ થાય છે, તેના કરોડ મા ભાગનું પણ ઇંદ્ર, ચંદ્ર, નાગેંદ્રને સુખ નથી આત્મ-સુખનો અનુભવ તમારે લેવો હોય તો જાદ્યોપાધિમાં થતા સંકલ્પ વિકલ્પ ટાળીને સદ્ગુરુઆજ્ઞાનુસાર ધ્યાનાવસ્થામાં લીન થાઓ, તેથી તમને અતરમાં રહેલો આત્મા આનંદાનુભવ અમૃતરસ ચખાડશે આનંદાનુભવ અમૃતરસમાં લીન થયેલા યોગિયો જગતમાં ખરેખર સુખી અને સત્તાધારી તથા રાજાના રાજ સમજવા અતરાત્મપ્રભુની એવા તે પોતાની જ સેવા છે, ત્યાં પરતત્રતા કહેવાતી નથી રાગદ્વેષના તાળે રહી, પૌદ્ગલિક સુખોને માટે જે કંઈ કરવામાં આવે છે, તે ખરેખરી પરતત્રતા છે અતરાત્મપ્રભુસેવક તો આત્મસુખાભિલાષી હોવાથી સતત જ છે પરસ્વામીથી જે ભોગોની પ્રાપ્તિ થાય છે તે કહે છે પરાધીન હૈ મોગ ઓરકો વાતે હોત વિજોગી ॥ અન્ય સ્વામીસેવાલબ્ધ ભોગ તો પરાધીન છે, અમુક વસ્તુ મળે અને તે ખાવામાં આવે, પીવામાં આવે, તથા અન્ય ઇંદ્રિયો થી ભોગવવામાં આવે, તો સુખ થાય, પણ તે પૌદ્ગલિક વસ્તુજન્યસુખ તે પુદ્ગલના આધીન છે, અને તે ઇંદ્ર એવા પુદ્ગલોની વસ્તુઓનો જેવો સંયોગ થાય છે, તેવો જ તેના વિયોગ પણ થાય છે પૌદ્ગલિક ઇંદ્રવસ્તુઓ સદાકાળ કંઈની પાસે રહી નથી અને રહેવાની નથી ઇંદ્ર, ચંદ્ર, નાગેંદ્ર વિગેરે

જે પૌદ્ગલિક સુખો લોગવે છે, તે તેમના શરીર પર્યંત સમજવું
અન્ય શરીરની પ્રાપ્તિ થતા, ઇંદ્ર પુદ્ગલ વસ્તુનો વિયોગ થતા,
તેથી થતા સુખનો પણ વિયોગ થાય છે, માટે બાહ્યપ્રભુની
સેવામાં ક્ષણિક સુખ છે પણ અતે દુઃખજ સમાયુ છે ત્યારે
અંતરાત્મપ્રભુની સેવામાં જે સુખ થાય છે તે કહે છે-સદા સિદ્ધ
સમ સુખ વિલાસી, ઘરતે નિજ ગુણમોગી-પ્રતિદિનરાત્રી સિદ્ધસુખ
સમાન સુખનો વિવાત્રી આત્મા બને છે, કારણ કે, પોતાના ગુણનો
જે લોગ છે તે સ્વાભાવિક છે, તેથી તેનો વિયોગ થતો નથી
આત્માની સાથે પુદ્ગલ વસ્તુનો સંયોગ થાય છે અને તેથી
તેનો વિયોગ થાય છે આત્માની સાથે પુદ્ગલદ્રવ્યનો મયોગ
વિભાવિક છે, તેથી તે વિઘટે છે, માટે સ્વગુણલોગમાં જ સુખ
સમાયુ છે, જોમ શ્રી મર્વણ મહાવીરસ્વામી કહે છે પરવસ્તુ તો,
જડ છે, અને જડમાં સુખગુણ નથી, તેથી અજ્ઞાનજન્ય બ્રાતિ,
ટાળીને, અંતરાત્મપ્રભુની સેવા કરે કે જેથી સાદિઅનંતમા
ભાગે સત્યસુખ પામે ક્ષણિકસુખ તો સાદિસાત ભાગે ■ અને
જડ વસ્તુનો સંબધ પણ સાદિસાત ભાગે છે દેવતાના ભવના
સુખની તથા મનુષ્યભવના સુખની આદિ છે, અને તેનો અત
પણ છે, -મોક્ષસુખની આદિ છે પણ અત નથી, માટે સત્ય
મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિનો ઉપાય તો અંતરાત્મપ્રભુની સેવામક્તિ
ધ્યાનાદિ છે ઉપશમભાવથી વા ક્ષયોપશમભાવથી અંતરાત્મપ્રભુની,
મક્તિ કરવી, જો જ એક સત્ય કર્તવ્ય છે ઔદયિકભાવથી,
બાહ્યવસ્તુઓનો ઇંદ્ર સંબધ તથા અનિદ્ર વસ્તુઓનો સંબધ થતા,
હૃષી શોક ધારણ કરી પુદ્ગલ વસ્તુઓમાં રાગ અને દ્વેષથી
ઇંદ્રપણુ અને અનિદ્રપણુ કદ્દપણુ તે બહિરાત્મભાવ છે, અને તેથી

પુદ્ગલ-વસ્તુની સેવા કરવી પડે છે હે આત્મન્ ! હવે તુ વિરામ પામ ! ! શાત થા હે બહિરાત્મભાવ ! ! હવે તુ દૂર થા હે સ્વભાવરમણતા ! હવે જગ ! ! જગ ! ! અન્તરાત્મપ્રભુની મેવામા આનન્દી અનેલા બંધોની અતરદશા જુદા પ્રકારની વર્તે છે, તે દશાનો સાક્ષાત્ અનુભવ કરનાર શ્રી મહાજ્ઞાની ઉપાધ્યાયજી અતરાત્મપ્રભુનું જ્ઞાન કરે છે કે—

जय जाणी त्पु जगजन जाणो, मैं तो सेवक उनको,
पक्षपाततो परछु होवे, राग घरत हु गुनको

જગતના જીવો પોતાની જેવી મતિ હોય તે પ્રમાણે જાણે. હું તો અતરાત્મપ્રભુનો સેવક છું પક્ષપાત તો પરથી હોય છે હું તો શુણનો રાગ ધારણ કરું છું, તેથી અતરાત્મપ્રભુ વિના મારે જડવસ્તુમા જરા માત્ર પણ રાગ ઉત્પન્ન થતો નથી જડ વસ્તુમા અજ્ઞાનદશાથી રાગ બધાયો હતો તે જ્ઞાનદશા પ્રકટ થતા નાશ પામ્યો, અને અતરાત્મપ્રભુના ધ્યાનમા રમણતારૂપ રાગ થયો, તે હવે ઠઠી પૂટનાર નથી મારા મનમા અતરાત્મ પ્રભુબંધિ અને સેવા જ અહર્નિશ રમી રહી છે સર્વત્ર જ્ઞાની બોનો એક ભાવ હોય છે, સર્વત્ર જ્ઞાનીઓનો એકસરખો વિચાર હોય છે, અને શતભૂષોના શત વિચાર જુદા જુદા હોવાથી પરસ્પર વિચાર મળતા નથી જે જ્ઞાની હશે, તેના વિચાર મળતા થશે અન્તરાત્મપ્રભુના સેવનમા જે જ્ઞાની થયા અને જે થશે, તે સર્વના એક સરખા વિચાર હોય છે ભૂષોને શેઠ જ્ઞાનની વા અતર્ત્વની સમજણ પડતી નથી અસખ્યપ્રદેશે ઠરી, શરીરમા વિરાજિત અતરાત્મરૂપ પોતાનો સાહેબ, તેને

જે ભવ્ય ઝોળજો છે, તે કર્મચતુરને જીતીને યથોક્તિલા પામે છે, એમ શ્રીયથોવિજય ઉપાધ્યાય કહે છે અતરાત્મસાહેબની સેવા કરવી તે જ સત્યેષ્ટ કર્તવ્ય છે, માટે બાહ્યથી રાગદ્વેષથી બહિ રાત્મભાવે થતી પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરી, અતરાત્મની ભક્તિ કરવી, તે જ સારમા સાર ॥ બાહ્યજગત્પ્રપચની ખટપટમા લટપટીઆ થઇ પડવાથી, વિકટપક્ષ કલ્પબળમા મૃગની પેઠે ફસાવુ પડે છે તે સબધી ઉપાધ્યાયજી સમાધિશતકમા કહે છે કે—

મોહવાગુરી જાલમન, તામેં મૃગ મત હોડ,

યામેં જો મુનિ નહિ પરે, તાકુ અસુખ ન કોડ ॥

આતુ વિવેચન અમોષે વિશેષત કયું છે તે સમાધિ શતક વિવેચનમાથી જોઇ લેવુ બાહ્યપ્રવૃત્તિમા મન જવાથી, બહિરાત્મભાવનુ સેવન થાય છે, અમુક દોષી છે, અમુકનુ આમ કરવુ જોઇએ, અમુકનુ હું આમ કરીશ ઇત્યાદિ વિચારોને પર વસ્તુસબધી રાગદ્વેષથી કરતા, આત્મસન્મુખતાથી બ્રહ્મ થવાય ॥ પારકી પચાતમા પ્રવેશ કરતા, આત્મા સ્વરૂપ ઉપ યોગથી શૂન્ય બને છે જગત્ની વિચિત્રતા ॥ સર્વ જીવો કર્માધીન છે, તેથી સર્વ જીવો એક સરખા વિચારવાળા નથી, માટે કોઇ સારા કૃત્ય કરે અને કોઇ ખોટા કૃત્ય કરે, તો પણ તેને કેળી માધ્યસ્થભાવે વર્તવુ અને પોતાના આત્માને હિત શિક્ષાથી સમજાવવો હે આત્મનં ! તુ પોતાના ચૈતન્યસ્વ રૂપનો વિચાર કરી, પરમા ઉત્પન્ન થતી અહવૃત્તિથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કર ! જગત્ના જીવોના એક સરખા કર્મ નથી, એક સરખા વિચાર નથી, એક સરખા આચાર નથી, એક સરખી ભાષા નથી, એક સરખા ઉચ્ચાર નથી,

સરખા રાગ નથી, એક સરખા દ્વેષ નથી, એક સરખા રૂપ નથી, એક સરખા શરીર નથી, એક સરખા મન નથી, એક સરખા વચન નથી, એક સરખા દુખ નથી, એક સરખી જાતિ નથી, એક સરખી જ્ઞાતિ નથી, એક સરખા ક્રોધ, લોભ, માન, માયા નથી, એક સરખા મુખ નથી, એક સરખો વૈભવ નથી, એક સરખી સત્તા નથી, એક સરખી પરિણતિ નથી, એક સરખુ બક્ષણ નથી, એક સરખી ઈર્ષ્યા નથી, એક સરખી પ્રવૃત્તિ નથી કોઈ પાપી છે તો કોઈ પુણ્યવત છે, કેટલાક મિથ્યાત્વી છે, તો કેટલાક સમકિતી છે, કેટલાક ભોગી છે, તો કેટલાક યોગી છે, કેટલાક જીવો ધ્યાની છે, તો કેટલાક માની છે, કેટલાક જ્ઞાની છે, તો કેટલાક અજ્ઞાની છે, કેટલાક લોચી છે, તો કેટલાક નિર્લોભી છે આવી ભિન્નતા જગતજીવોની સદાકાળ રહેવાની કે તેનો નાશ થવાનો ? ઉત્તરમાં કહેવાતું કે—કર્મની વિચિત્રતાથી ભિન્નતા પણ કર્મની હયાતી પર્યંત રહેવાની ત્યારે શું જગ જીવોની એક સરખી પ્રવૃત્તિ થવાની ? ઉત્તરમાં કહેવું પડ્યું કે ક્ષાયિકભાવે આત્મગુણની પ્રાપ્તિ વિના નિજગુણની એક સરખી પ્રવૃત્તિ થતી નથી; એક સરખી પ્રવૃત્તિ પણ આત્મ ગુણ મહણ કરવાની છે પણ સર્વ જીવો ક્ષાયિકભાવની પ્રાપ્તિ કરે, એ પણ અશક્ય છે સર્વ જીવો સમકિતી બની જાય, એમ પણ થવું અશક્ય છે ઉપદેશ વિગેરે પણ આત્મગુણોની પ્રાપ્તિમાં નિમિત્ત કારણ છે; તેથી એકાંતે ઉપદેશ દેવાથી સર્વ જીવો એક સરખા થઈ જાય, એમ સર્વ જીવોના માટે બનવું અશક્ય છે તેથી સદોષીને નિર્લોભી બનાવવા તે પણ અશક્ય

છે કેાઈને ઉપદેશની અસર થાય છે. અને કેાઈને થતી નથી. પચા' કારણથી કાર્યોત્પત્તિ થાય છે, માટે અન્ય મનુષ્યોને શુભી, બનાવવા એકાત ઉદ્યમને કારણીભૂત સમજી, બાહ્યપ્રવૃત્તિમા પડવું પ્રાય યોગ્ય જણાતુ નથી પ્રથમ તો પોતાના આત્માને શુભી બનાવ્યો નથી, તો અન્યને શી રીતે શુભી બનાવી શકવાના ? પોતાનો આત્મા બહિરાત્મભાવથી અનેક પ્રકારના વિકલ્પસ કમ્પ સેવ્યા કરે છે, તથા રાગદ્વેષથી સંકોષ આચરણ પ્રતિદિન સેવ્યા કરે છે, અનેક પ્રકારના, સિંહની પેઠે ગર્જના કરી બાપણો આપે છે, પણ અંતરમા ભ્રેષુ હોય, તો ગ્રેટી પોલ હોય એ બાહ્ય જગતના જીવોને અનેક પ્રકારની વિકલ્પ તથા અતુરાઈ દેખાડવા આત્મા પ્રયત્ન કરે છે, પણ અંતરના ક્રોધ, કામ, લોભ, મોહ, માયા, મત્સરનો નાશ કરવા બિલકુલ પ્રયત્ન કરતો નથી કહો કેટલું બધું અધેર ? હુનિયામા મહત્તા મેળવવા માટે તથા સ્વાયં સાધવા માટે, જીવ, જે કંઈ કરે છે, તેટલું આત્માની મહત્તા તથા આત્મશુદ્ધિની પ્રાપ્તિ માટે, તે કંઈ પણ કરતો નથી બાહ્યકીર્તિ તથા પ્રતિષ્ઠા માટે જેટલો પ્રયત્ન કરે છે, તેનો શતાશ પણ પોતાના આત્મગુણ માટે પ્રયત્ન કરતો નથી. બીજાની નિંદા કરવામા તથા અમુકની હલકાઈ કરવામા જેટલી હુશિયારી જીવ ધારણ કરે છે, તેનો શતાશ પણ પોતાના દોષો ભેવામા અને અવશુભથી થતી પોતાની હલકાઈ ભેવામા, પ્રયત્ન કરતો નથી આતુ કારણ અજ્ઞાન તથા મોહ વિના બીજી કંઈ નથી અજ્ઞાનથી જ આવી બહિરાત્મભાવની પ્રવૃત્તિયો થયા કરે છે અજ્ઞાનથી જ જીવ

પારકી પચાતમા દોઢઘણી બની આત્મગુણથી જાણ થાય છે જ્ઞાનથી જ પોતાના આત્મામાં મુખ્ય છે, એમ સમજાયું નથી અજ્ઞાનથી જ અન્યના દોષો જોવામાં કાકવૃત્તિ ધારણ કરી, વાર વાર પોતાના મનને નિદામાં પ્રવર્તાવી, પોતે નિદક બને છે જે બહિરાત્મા, અંતરાત્મા તથા પરમાત્મસ્વરૂપનું શુરુ ઉપદેશ દ્વારા જ્ઞાન થાય તો, આવી દોષપ્રવૃત્તિઓથી નિવૃત્તિ થયા વિના રહે નહિ, માટે હે આત્મનું! સમજ કે બાહ્યવસ્તુમાં પ્રવૃત્તિ તથા લક્ષ દેવાથી બહિરાત્માની પુષ્ટિ થાય છે, માટે ક્ષણે ક્ષણે આત્મસ્વરૂપમાં રમરણ કર!! અન્ય વસ્તુરૂપ હું નથી, એમ દૃઢ નિશ્ચય કરી, ખાતા, પીતા, ફરતા, હરેક કાર્ય કરતા અંતરમાં લક્ષ રાખ!! બાહ્યપ્રવૃત્તિમય ચિત્તને, ત્યાંથી જોવી, અંતરમાં વાળ અને અંતરઆત્મસ્વરૂપની બકિત કર

અંતરબકિતથી અંતરાત્માને બાવતા, અંતરમાં જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનો ઉદ્યોત થાય છે, અને કેવલ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનું શુદ્ધોપયોગથી તન્મયપણે જનન (સેવન) કરતા, અંતરમાં કેવલજ્ઞાનાદિ ગુણોનો ઉદ્યોત થાય છે અંતરાત્મ પ્રભુની બકિતથી ક્ષાયિકભાવે શકિતયો પ્રગટે છે કેવલ આત્મિક શુદ્ધ સ્વભાવે ઉપયોગથી પ્રવર્તેલું, તેથી શાંતતા પ્રાપ્ત થાય છે, પણ ફક્ત કાયા વાણીની જે ચેષ્ટા તેની સ્થિરતા અર્થાત્ તેને કાળમાં રાખવી, એટલીજ શાંતતા તો ત્યાગ કરવા લાયક છે, માટે આત્મિકશાંતિનું સેવન કરવું, અને બાહ્યશાંતિ જે બકવૃત્તિ સમાન છે, તેમાં મોહ પામવો નહીં આત્મિકશાંતિમાં રાગ ધારણ કરવાથી, તે શાંતિની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન થાય છે, અને તે શાંતિનો લાભ થાય છે તે સંબંધી નીચે પ્રમાણે પદ છે

પદ

શાન્તિ સદા સુખદાઈ, જગત્માં શાન્તિ સદા સુખદાઈ,
 સેવો ચિત્તમા ઘ્યાયી. જગત્માં. ૧
 મવજજાળે મટકતારે, શાંતિ હોય ન લેશ;
 મનચચ્ચલતા જ્યા હુવેરે, ડલટો વાધે ક્લેશ જગત્માં ૨
 સત્તા ઘનપૃથ્વીયકોર, હોય ઉપાધિ જોર;
 ચિત્ત સ્થિરતા નહીં મજેર, પ્રગટે દીલમાં તોર. જગત્માં. ૩
 દુનિયાની સ્વટપટ થકોર, સ્વટપટીયુ મન થાય;
 મનહુ મટકે વાદ્યમારે, બહિરાતમપદ પાય. જગત્માં ૪
 લેશ ત્રિકલ્પ ન ઉપજેર, અન્તર પર્વે ઘ્યાન,
 ઉપાધિ અલગી હુવેર, હોવે શાન્તિ માન. જગત્માં ૫
 સ્વારા જલના પાનથીરે, કદી ન તૃપ્તિ યાય;
 ધૂમાડા વાચક મરેરે, હાય કશુ નહિ આય. જગત્માં. ૬
 માયા મમતા યોગથીરે, કદા ન શાન્તિ હોય;
 શાંતિ વર્તે આત્મમાર, નિશ્ચયથી અવલોય જગત્માં. ૭
 આત્મધ્યાને આત્મમાર, શાન્તિથી મરપૂર;
 સુદ્ધિમાગર શાંતિમાર, રહેવુ મદા મગરૂર જગત્માં ૮

સાચી આભ્ય તર શાંતિનો અનુભવ કરવા ઉદ્યમ કરવો,
 અને જ્ઞાનથી આત્મામાજ શાંતિ છે, એમ નિશ્ચય કરી, સદા
 ઠાળી, સત્ય શાંતિ અર્થે, ધ્યાનસ્થિરતારૂપ પ્રયત્ન નો સેવવામા
 આવશે, તેા અનુભવ આવશે શ્રી આનંદધનજી મહારાજે શ્રી

શાંતિનાથ સ્તવનમા શાંતિ પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયો સારી રીતે વર્ણન કરી બતાવ્યા છે, ત્યાંથી વિશેષ સ્વરૂપ ભેદ લેવું આરિત્ર્યભેદનીયનો ઉપશમભાવ તથા ક્ષયોપશમભાવ, તથા ક્ષાયિકભાવ થતા, સત્ય સદૃશ આત્મિકશાંતિનો લાભ મળે છે અન્તરૂની સત્યશાંતિ ઉપાસ્ય છે, એવા જ્ઞાન વિના બાહ્ય ક્રિયા ફક્ત માન-પૂજાર્થે કરવામા આવે તો તેથી ખરી શાંતિ પ્રાપ્ત થતી નથી તેમજ બાહ્ય વૈરાગ્ય વિગેરેથી, પણ આત્મ જ્ઞાન વિના ખરી શાંતિ પ્રાપ્ત થતી નથી આત્મજ્ઞાન વિના બાહ્યક્રિયાનો આઠ બાર આત્મશ્રદ્ધાણુર્થે થતો નથી, તે જણાવે છે

બુદ્ધા ।

ક્રિયા કાળદમા હ્રદયતા, ઘાણપણે વૈરાગ્ય,
આત્મનાથ વિન આત્મા, ત્યજે ન પરગુણછાક ૮૦
દ્રવ્યાદિક સાપેક્ષથી, નિશ્ચયનયવ્યવહાર,
મદુગુણીજ્ઞાની સેવના, કરતા દહે વિકાર. ૮૧
સતસમાગમ દોહિલો, મઠે ન ચારવાર,
આત્માર્થીને યોગ્ય તે, કરે મહા ઉપકાર. ૮૨
સરલસ્વભાવી યોગ્ય કો, પામે સદ્ગુરુસદ્ગ,
સમજી સત્યસ્વરૂપને, પાવે નિજગુણરદ્ગ. ૮૩

ક્રિયાકાલમા અન્તરથી કપટતા હોય, એટલે ક્રિયાનુ રહસ્ય સમજે નહિ, આ લોકમા માન, પૂજા, કીર્તિ થાય, એવો અન્તરનો ઉદ્દેશ હોય, તથા વૈરાગ્ય પણ બાહ્યથી હોય, એટલે

વૈરાગ્યના બાદ હેતુઓનું અવલંબન ક્યું હોય તેથી કંઈ
આત્મસાધન થઈ શકતું નથી શ્રી દેવચંદ્રણ પણ વિહરમાન
જિનના સ્તવનમાં કહે છે કે —

અવગુણ ઢાકણકાજ કરુ જિનમતક્રિયા,
ન તજુ અવગુણચાલ અનાદિની જે પ્રિયા,
દૃષ્ટિરાગનો પોષ તેહ સમકિત ગણુ,
સ્વાદ્વાદની રીત ન દેસુ નિજપણુ.—૧

અવગુણ ઢાકવા અર્થે, જિનોકત ક્રિયા કરે ॥ અને
અનાદિની અવળી પરિણતિની માની લીધેલી પ્રિય વાલ હોડતો
નથી અહો ભગવન્ ! એવી મારી સ્થિતિ છે દૃષ્ટિ રાગની
પુષ્ટિમાં સમકિત ગણુ છું : સ્વાદ્વાદરીત્યા, આત્મામાં આત્મતત્ત્વ
હું દેખતો નથી તાત્પર્યાયે કે—જિનોકત સ્વાદ્વાદરીત્યા,
સમ્યક્ આત્મતત્ત્વ જ્ઞાન વિના આત્મા પરપુદ્ગલપરિણામતાને
ત્યાગતો નથી, માટે આત્મજ્ઞાનાભ્યાસ સદ્ગુરુ પામે કરવો શ્રી
ઉત્તરાધ્યયનમાં પણ કહ્યું છે કે—અપ્પનાણેણ મુણી દોદ્ધ, ન મુણિ
અરણ્ણયાસેણ આત્મજ્ઞાનથી મુનિ થવાય છે કંઈ જ ગલમાં,
ગૃહ અને સ્ત્રીના ત્યાગી થઈ વસવાથી, મુનિ થવાતું નથી શ્રી આ
નદધનજી મહાશય કહે છે કે—“ આત્મજ્ઞાનની શ્રમણુ કહાવે,
બીજા તો દ્રવ્ય લિંગી રે ! ” આ પદથી પણ આત્મજ્ઞાનથી
મુનિપદની સાપ્રત્યક્તા છે બાહ્યપ્રવૃત્તિ પરિહરી, આત્મજ્ઞાનનો
હે ભવ્ય પુરૂષો ખપ કરો આત્મજ્ઞાનથી સર્વ કર્મનો ક્ષય થઈ
જાય છે અપ્પા સો પરમપ્પા આત્મા તે પરમાત્મા છે 'દ્રવ્ય
ક્ષેત્ર, કાળ, સ્થાવર્યોગે આત્મા, અવહારનયનુ અને નિશ્ચયન' ।

અવલબન કરી, પરમાત્મસ્વરૂપનુ સાધ્ય જાણી, આત્મતત્ત્વની
 સેવના કરે તો, દ્રવ્યકર્મ, બાવકર્મ અને નોકર્મનો વિકાર
 ટળી જાય, અને આત્મા સિદ્ધ શુદ્ધ પરમાત્મસ્થિતિનો લોભ
 યાય આત્મજ્ઞાનપ્રાપ્ત્યર્થમ્ જ્ઞાની મુનિની સતોની ઉપાસના
 કરવી જ્ઞાનિમુનિવર્ચસતોનો સમાગમ કલ્પવૃક્ષ વા ચિતામણિ
 રત્નની પેઠે દુર્લભ છે વારવાર સત મુનિરાજોનો સમાગમ
 મળે નથી, મોટે આત્માર્થી પુરુષે મુનિસત સમાગમ પ્રાપ્ત
 કરી, આત્મતત્ત્વની ઉપાસના કરવી મતપુરુષોની બહુ બકિ
 કરવી, તેમની યોગ્ય સંગતિથી મોટામા મોટા ઉપકાર ધાય
 ઠોઠ મરસ સ્વભાવી અને સદ્ગુરુના પ્રેમી આવે ઉત્તમોત્તમ
 સમાગમ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને તેઓ તેથી આત્મસ્વરૂપ
 દ્રવ્યમ ધારણ કરી શકે છે, અને પરમાત્મ અવસ્થા પ્રાપ્ત
 છે તમારા જીવનની પ્રતિદિન ઉચ્ચસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે
 સતપુરુષોના ચરણકમલની સેવા કરો તમારા આત્મા તમ
 આની પ્રવૃત્તિથી ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી પ્રાપ્તે અનંત મુખ
 નિવૃત્તિ પદ પ્રાપ્ત કરશે,

દુહા ।

અદ્ભુત આનંદે સદા, સજ્જસ્યમાયે હોય;
 જે કરશે તે ભોગવે, નહે ન કોને કોય.

સ્થિરતા ક્ષાયિકભાવથી, ચિદાનન્દમણ્ડાર,
 વેત્તા જ્ઞેય અનંતનો, શુદ્ધસ્વમાયે ધાર

ઉપશમ ક્ષયોપશમાદિથી, આત્મિકધર્મ કથા
 ઔદયિકભાવે ધર્મની, આશ ન હેશ રવાય.

શુદ્ધ નિશ્ચયનય ચૈતન્યસ્વરૂપને ઉપયોગભાવે ક્યાનદશામા લક્ષી, અતરમા રમણતા કરવાથી, અદ્ભુત આનંદ સદાકાળ ભોગવવામા આવે છે-તેને ઉદ્દેશીને કહે છે

અદ્ભુત સત્યાનંદથી, સદૃશસ્વભાવે આત્મા સદા વર્તે છે કર્મપુદ્ગલોના શુભાશુભ વિપાકોમા, તથા તેના સાનુકૂળ વા પ્રતિકૂળ સ્થયોગોમા, સમાનભાવે વર્તે છે જે કરશે તે ભોગ વશે હું સ્વસ્વરૂપ ભોગવીશ, તથા અધુના ભોગવું હું પુદ્ગલનો ભોગ પુદ્ગલનેજ ઘટે ચેતન ધર્મનો ભોગ ચેતનદ્રવ્યનેજ ઘટે કર્મરૂપ વિપાકી પુદ્ગલોનો ભોક્તા હું નથી, યદ્યપિ તેનો વ્યવહારથી ભોક્તા કહેવાઉં છું, પણ નિશ્ચયથી નથી કર્મવિપાકી પુદ્ગલો વ્યવહારન થથી નહે છે, પણ નિશ્ચયથી આત્માને નહીં શકતા નથી આત્મદ્રવ્યથી પુદ્ગલ દ્રવ્યનો વિનાશ થતો નથી, અને પુદ્ગલ દ્રવ્યથી આત્મદ્રવ્યનો વિનાશ થતો નથી, નિશ્ચયનયથી જોતા કોઈ દ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યને ઉપકારક તથા વિધાતક નથી શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપમા, એક સરખી ઉપયોગધારા વહેતા, આવી આત્મદશાનું જ્ઞાન થાય છે, અને સત્ય આત્મધર્મની પ્રતીત થાય છે, તેથી ચારિત્રમોહનીયનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને સાયિકભાવ કરી આત્મા ચિદાનંદભંડાર બને છે અને તેરમા ગુણુસ્થાનકે કેવલજ્ઞાન, કેવળદર્શન, અનંત ક્ષાયિકમમકિત્ત, અનંતચાગ્નિ, દાનાદિ પાચત્ત્વિધનો ભોક્તા બને છે અનંતજ્ઞેય પદાર્થનો જ્ઞાતા, જ્ઞાનથી આત્મા બને છે આત્માનો શુદ્ધસ્વભાવ યન્ના, સહેજે આવી સ્થિતિ બન્યા કરે છે ઉપશમભાવથી વા ક્ષયોપશમભાવથી

કાયિકભાવથી આત્મધર્મ કયાય છે પણ ઔદયિકભાવમા
આત્મિકધર્મની લેશ માત્ર પાણુ આશા રાખવી નહિ.
ઔદયિકભાવથી થતી શરીરાદિ ક્રિયાઓમા ધર્મ માની અજાની
જીવો ઠગાય છે કેટલાક ધર્મ ધર્મ પોકારે છે પણ ઔદયિક
ભાવમા જ રાચીમાચી રહે છે ઔદયિકભાવમાં કિંચ ઉપશમ
ભાવાદિને કોઈ સમજતા નથી, તેવાઓના વિચારમા
સત્ય ધર્મ આવી શકે નહિ વસ્તુ ધર્મને અન્યમા શોધીએ
તો જડ-મૂર્ખ કહેવાઈએ આત્માના અનતજ્ઞાનદર્શનથી રિત્રાદિ
ધર્મો કે જે અદ્ભૂત છે, તે સત્યધર્મરૂપે છે, તેનો અનુભવ
મહાશુરદ્વારા સમ્યક્જ્ઞાન પામી કરાય છે જડપુદ્ગલરૂપ ફેલતા
ધર્મમા અજાની જીવ ધર્મમાની કર્મોપાજ્ઞન કરી અતુર્ગતિમા
પુન પુન અવતાર ગ્રહણ કરે છે આત્મદ્રવ્ય અને પુદ્ગલ
દ્રવ્ય ન્યારું છે પુદ્ગલના ધર્મ જડ છે, અને તે હેય છે
આત્મા, અનાદિકાળથી કર્મરૂપ પુદ્ગલની સાથે ક્ષીર-નીરની
પેઠે નિકટ સજ ધર્મા આવેલો છે, અને તેથી પુદ્ગલના ધર્મને
પણ પ્રાતિથી પોતાના સમજે છે પુદ્ગલ કર્મની સોખતથી પોતાને
પણ જડ જેવો માની લીધો છે એટલાથી પણ વિશેષ એ
બન્ધુ કે તે ચૈતન્યની સત્તા પણ ત્યજી જૂતમા માની, સચવા
લાગ્યો અને પોતાને જડરૂપજ માની ચૈતન્ય સત્તાનો નિષેધ
કરવા લાગ્યો, અને જડવાદના બચકર અથાગ સમુદ્રમા ઘોંટા
ખાવા લાગ્યો સર્વત્ર જગતમા ચૈતન્યસત્તાનો નિષેધ સ્વીકારી,
અનેક જાતના પાપો કરવા લાગ્યો ખાવું, પીવું, એશઆરામ
સોગવવામા જ મનુષ્ય-જન્મની સફલતા સમજી, નરકનિગોહમા
પુન પુન અથડાયો, મિથ્યાત્વબુદ્ધિથી સત્યને અસત્ય માનવા

લાગ્યો, અને અસત્યને સત્ય માનવા લાગ્યો. એમ જાણી
સંગતિથી જઠ ઝળેલા આત્માએ બહિસતમપદ ધારણ કર્યું,
અને મોહ માયામાં ખૂચી, અનત દુખનો લોકતા બચે.
અજ્ઞાનથી ઔદયિકભાવમાં જ ધર્મતત્ત્વની એકાંતે ધરણ કરી
સત્ય ધર્મનો અપલાપ કર્યો સમ્યક્જ્ઞાન વિના મિથ્યાત્વી છત્રે
તથાપ્રકારની સ્થિતિ ભોવામાં આવે છે એ છત્રેને અન્દન
ભાસન નહિ થતા, ઉલટું અસત્યનું ભાસન થાય છે નિષ્ઠ
છવોની તર્કશક્તિનો પણ મિથ્યા ઉપયોગ થાય છે ત્યાર
કે અજ્ઞાની છવો ઔદયિકભાવમાં શાંતિમાંથીને ચરિત્રને છે,
પણ જ્ઞાનીછવો તો આત્માભિમુખતા ધારણ કરી, ઉપશમસ્થ
વા ક્ષયોપશમ વા ક્ષાયિકભાવમાંજ મુખતા લેતી જને છે,
અને ઔદયિકભાવને તટસ્થ દ્રષ્ટિથી નીરજે છે, મોટે ભાગે
છવોએ કેમકે થ, ભાવ પ્રકરણ વિગેરથી પચત્તાનનું
સ્વરૂપ સમજી, ઉપશમભાવાદિ ત્રણમાં આદર કર્યો.
સિદ્ધાંત વચનના સૂક્ષ્મ રહસ્ય બાજુ વિના ધર્મનું પૂર્વોક્ત
સ્વરૂપ જણાતું નથી અને તે વિના સાધુવેવ જન્મ જન્મને
પણ યથાર્થ તત્ત્વ સાધ્ય થતું નથી, તે જણાવે છે

દુહા.

સમયમિન્દુ અવગાહના, કરી ન જીવ ત્યાર ।
નામ ધરાવે સાધુનું, વેપ વિહમ્બક ધાર ॥ ૮૭ ॥
ધર્મી નામ ધરાવીને, વચ્ચે જનના થોક ।
વાહ્યક્રિયામાં ઝડપના, જાણો તે સદુ પોક ॥ ૮૮ ॥

અરો વિષમ કલિકાલમાં, વિરલા સદ્ગુરુ ભાણ ।
ધામધૂમ ને દોંગમાં, વર્તે જીવ અજાણ ॥ ૮૧ ॥

ભાવાર્થ — દેવલીલગવાનત્રી વાણીરૂપ શ્રુતજ્ઞાનસમુદ્રનું જવ
ગાહન તો જરા માત્ર પણ કર્યું નહિ, અને યતિવેષ ધારણ
કર્યો, તો ફક્ત તે વેષધારીજ બાણવો જ્ઞાનવટે મુનિપણ પ્રાપ્ત
થાય છે, પણ જગલમાં વસવા માત્રથી મુનિપણ નથી, એમ
શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં શ્રી વીરપ્રભુએ કહ્યું છે કર્મનું જ્ઞાન
નથી, છવ અછવનું જ્ઞાન નથી, તો જ્ઞાનવિના કયા પણ
કોની પાળશે ? અથવા ધર્મી એવું નામ ધારણ કરીને સહ
સહ મનુષ્યોને છેતરે, અને બાહ્યક્રિયા પડિલેલણ, પ્રતિક્રમણ
મુખ્ય લોકલક્ષ્મી, કીર્તિલાભ, માન પૂજાની ખાતર કરે, વા
એકાંતે ક્રિયાનું સ્વરૂપ જરાબર સમજ્યા વિના તેમાં જ ધર્મ
માની જ્ઞાનાદિકની ઉપેક્ષા કરે, તો તેનું સર્વ નિષ્ફળ બાણવું
બાહ્યક્રિયા કરી લોકોમાં પોતાને મોટો જણાવે અને જ્ઞાનિયોના
નિંદા કરે, ક્રિયાનું અણર્થ જરાબર ભજવે, એવા છવે
સ્વતત્ત્વના શૂન્યોપયોગથી, આત્માનું હિત સાધી શકતા નથી
અહો ! વિકરાળ પશ્યમકાળમાં સૂર્યસમાન પ્રકાશક અદ્યપ સુસા
શુરુશભો છે બાકી ધામધૂમ ને દોંગમાં અનુપયોગ દરજા
વર્તનારા અબાણ છવો વર્તે છે તેવા છવોને દેખી મન
વેરાગ્યભાવ ધારણ કરવો, પણ કાઠની નિંદા, હેલના, અ
માન કરવું નહિ કારણ કે અજ્ઞાણો તો અજ્ઞાનદોષથી દોષ
ધાય છે માટે તેનો અજ્ઞદોષ ટાળવા પ્રયત્ન કરવો આત્મ
છવોએ પરમા પડવું નહિ જ્યાં મુખી પોતાને શુદ્ધી મ
પારકા આદા જોળવાની ટેવ છે ત્યાં મુખી આત્મસન્મુખતા

લાખે ગાઉ દૂર છીએ, એમ સમજવું જાનીતું કર્તવ્ય છે કે-
 કારણકાવનાંથી તથા માધ્યસ્થતાવનાથી પોતાના આત્માને
 ભાવી સ્વાત્મસાધનપરાયણ થવું અસંદોષવાળા મનુષ્યોનું પણ
 લેશમાત્ર અશુભ ચિંતાવળું નહિ સ્વાત્મહિતથી બાદ થવાય
 નહિ તેવી રીતે ક્રિયામાં કપટ કરનાર વા અજ્ઞાની જીવોને
 અનેક સાતુકૂળ ઉપાયો કરી, સત્યધર્મ-સન્નિપાત આકર્ષવા અને
 સત્ય સમજાવવું કે-જેથી તેમનું કલ્યાણ થાય. અહો ! પશુવિષ
 લેગા થયા છે એવા આ વિષમ કલિકાળના પશુમ આરામ
 સૂચકમાન, સ્વપરમકાશક, અદ્ય સદ્ગુણો હોય છે બાકી
 ધામધૂમ અને ઢાંગમાં, ગીતાર્થની પરત્રતા વિના અજ્ઞાની
 જીવો વતે છે, અને અન્યને પણ પોતાની માયામળમાં ફસાવે
 છે કેટલાક તો ગૃહસ્થાવાસમાં વસી પોતાને શુદ્ધ મનાવી,
 પંચમાસમણુ દેવરાવે છે તેવા માનપૂજના અભિલાષી પામર
 જીવો જિનાશાવિરાધકયોગથી પુના પુન સંસારમાં પરિભ્રમણ
 કરે છે, અને અન્ય જીવોને પરિભ્રમણ કરાવે છે જિનાશાનું
 આરાધન કરનાર સદ્ગુણનું ચરણ કરવું તેમની આજ્ઞા મસ્તકે
 ધારણ કરવી તેમનો વિનય કરવામાં ખામી રાખવી નહિ. દેવ,
 ગુરુ અને ધર્મની પ્રાપ્તિ મહાદુર્લભ જાણી, ધર્મસાધક થવા
 માટે સદ્ગુણઉપદેશનું વારંવાર શ્રવણ કરવું, અજ્ઞાનીઓની
 ધોષમાં ફસાવું નહીં સદ્ગુણના ઉપદેશવચનો હૃદયમાં ધારણ
 કરી, અંતરમાં રમણતા કરવી બાહ્ય શૂન્યદશા ભરપૂર
 કુશુલજોની સંગતિ કરવી નહિ શ્રી મુનિમુદરસૂરિ મહારાજએ
 ઉપદેશરત્નાકર ગ્રંથમાં કુશુલ અને મુશુલજોના લક્ષણ બતાવ્યા
 છે તે જાણી મુશુલનું ચરણ કરવું બાહ્ય ઢાંગમાં અથવા

બાહ્યાચારમા ધર્મ માની અતરઆત્મસ્વરૂપમા રમણતા નહિ
કરવાથી આત્મગુણરૂપ ધનનુ આચ્છાદન થાય છે, તે જણાવે છે

કુદા

યાદ્યાચારે ઘર્તતા, અતર્ધન અવરાય ।

આન્તિ ટાઢી યાદ્યની, અન્તર્ધર્મ ગ્રહાય ॥ ૧૦ ॥

પ્રાય દષ્ટિરાગમાહિ, માને જગજન ધર્મ ।

અન્તર્ધર્મ ન પારખે, યાદે ઉલટા કર્મ ॥ ૧૧ ॥

શરીર વાણીના બાહ્યાચારમા પ્રવર્તતા તથા અતર ઉપ
યોગ શૂન્ય થવાથી, આત્મિક જ્ઞાનદર્શનચારિત્રધનનુ આચ્છાદન
થાય છે આત્મામા ધર્મ છે, આત્મધર્મ અરૂપી છે, તે
ચક્ષુથી દેખી શકાતો નથી, અને જે ચક્ષુથી દેખવામા આવે
છે, તે આત્મિકધર્મ જ નથી, પણ જડ વસ્તુ છે, તેા ધર્મનુ
સ્વરૂપ સમજ્યા વિના શરીરની (ચેષ્ટાઓમા) ક્રિયાઓમા, ધર્મ
માનતા મિથ્યાત્વની વૃદ્ધિ થાય છે, માટે બાહ્ય ક્રિયાચેષ્ટામા
ધર્મની જ્ઞાન્તિ અનાદિકાળની હતી તે ટાળી વિવેકીપુરુષવડે
આત્મિક ધર્મ ગ્રહણ કરાય છે ઘણુ કરી જીવેા દષ્ટિરાગમા
ધર્મ માનેછે, અને તેથી આન્તર આત્મિકધર્મ પાર
ખ્યા વિના ઉલટા કર્મ બાંધે છે ઘણુસદાચો ધર્મો
વસ્તુનો સ્વભાવ તે જ ધર્મ ■ પણ કઇ વિભાવદશામા ધર્મ
નથી આત્માનો સ્વભાવ તે જ ધર્મ છે, તે માટે જ્ઞાનદર્શન
ચારિત્રાણિ મોક્ષમાગ-આત્માના જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર ગુણ
છે, તે જ મોક્ષમાર્ગ છે, એમ કશુ જ આત્માની મુક્તિ

આ જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર ઉપાદાન કરણ છે એવા શુભધાપાથી
 ભક્તધર્મની અશે અશે પ્રકટતા છે અનત ધર્મના આધાર
 આત્માને મૂકી જે જીવે, પુરુષલક્ષ્યમા ધર્મને શોધે છે,
 જીવે અજ્ઞાની બાણવા, અને તે જીવે સંસારમા પરિભ્રમણ
 છે યથાપ્રવૃત્તિકરણ મુખી પણ વણા જીવે આવીને પાછા
 સારમા ભમે છે, માટે યથાપ્રવૃત્તિકરણની સ્થિતિથી પણ
 ચલુ નહીં સમક્ષિત આદિ શુભોની પ્રાપ્તિ અથે, પ્રયત્ન
 રહે બાહ્યવસ્તુમા ધર્મ માનનારા પામરજીવે અહવૃત્તિમા
 ધનીત રહે છે, અને ઉત્પટા તેઓ અધર્મ કરે છે તે દશાવે છે

દુહા.

અહવૃત્તિથી ધર્મનો, લાભ ન કયદુ હોય ।
 જ્ઞાની મમજે જ્ઞાનથી, મૂઢ ન સમજે કોય ॥ ૧૨ ॥
 અન્તર્લક્ષ્ય ઉવેગતા, ચલવે ઢાકડમાલ ।
 પશ્ચમકાલે પ્રાણિયા, કરે ન અન્તર્યામલ ॥ ૧૩ ॥
 દર્શન શ્રીજિનવર કપ્યુ, અધુના તે છેદાય ।
 ઉપદેશક પણ તેહવા, કલિયુગનો મહિમાય ॥ ૧૪ ॥
 અન્તરસ્થિરતા જ્ઞાનથી, અજ્ઞાને નહિ થાય ।
 યાહ્યોપાધિ ત્યાગથી, સ્થિરતા ઘટ ઘર્તાય ॥ ૧૫ ॥
 યાહ્યોપાધિ ત્યાગી પણ, ઘટ્યું ન મમતામાન ।
 ઘટ્યુ હિ મમતા માન તો, ત્યાગી તેહ પ્રમાણ ॥ ૧૬ ॥

અહવૃત્તિથી આત્મિકધર્મની પ્રાપ્તિ કદાપિ થતી નથી એમ

જ્ઞાનદ્વારા જ્ઞાની સમજી શકે છે. અજ્ઞાની જીવ સમજી શકતો નથી. અજ્ઞાની જીવ, વસ્તુસ્વરૂપના અજ્ઞાનથી રૂવ અને પરનો બેદ જાણી શકતો નથી.

અન્તર્ જે આત્મિક ધર્મ તેને ઉવેળી, બાહ્યમા ધર્મ માનનારા અજ્ઞા જીવો પચમકાળમા દૃષ્ટિદોષથી અન્તર બાહ્ય કરી શકતા નથી. બાહ્ય હાકડમાલમા આત્મધર્મની આશા રાખવી નહિ. આવા અજ્ઞજીવોની સ્થિતિને દેખી, સવામે ગાયના સ્તવનમા શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય કહે છે કે —

જ્ઞાનદર્શન ધરણગુણ વિના, જે કરાવે કુલાચાર રે ।

છૂટતા તે જગ દેસતા, ક્યાં કરે લોક પોકાર રે ॥ સ્વામિ૦ ॥

જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર વિના કુલાચારે જે ધર્મ પ્રરૂપે છે, તે લોકોને લૂટે છે. લોક કયા જાડ પોકાર કરે? વળી જે પુણ્યલક્ષ્ય પરધર્મા ધર્મ માને છે અને આત્મલક્ષ્ય ધર્મા ધર્મ જોતા નથી તેને કપકો આપે છે—

પરધર જોતાં ર ધર્મ તુમે કરો, મિજધર ન લહો રે ધર્મ ।

જેમ નવિ જાણે રે મૃગકસ્તૂરીઓ, મૃગમદ પરિમલ મર્મ ॥ શ્રી૦

જેમ તે મૂલ્યો રે મૃગદિયિદિશિ કરે, લેવા મૃગમદ મધ ।

તેમ જમે હુદે રે યાહિરધર્મને, મિથ્યાદૃષ્ટિ રે યધ ॥ શ્રી૦

જાતિઅધનો રે દોષ ન આકરો જે નવિ દેસે રે અર્થ ।

મિથ્યાદૃષ્ટિ રે સેહથી આકરો, માને અર્થ અનર્થ ॥ શ્રી૦

શ્રાવ્ય — હે બાહ્યદૃષ્ટિ જીવો ! તમે પરધર્મા ધર્મને જો

ફરો છે, પણ ચોતાના થટમાં ધર્મ પામતા નથી જેમ કમ્પુતે.
 મૃગ, ચોતાની નાશિમાં ઉત્પન્ન થએલી કસૂરીની ગરજુરટ
 જાણે નહીં, અને અન્ય સ્થાનથી કસૂરીની ગંધ આવે છે, તે
 જાણે છે—તેમ બાહ્યદષ્ટિ જીવોની પણ પરપુરુષ વચ્ચે મૂક
 તથા જાદિ છે એવી જુદિ થઈ છે, અને તેથી જાદિ-જાદિ
 શત્રીદિવસ પુરૂગલના સુયણામાં, તથા પુરૂગલવદળમાં જાદિ
 કરે છે એવો કેટલી અજ્ઞાનતા ! વગી જેમ કમ્પુતે, એ
 કસૂરીની ગંધ લેવા માટે, વનમાં દિશાદિશમાં ફરે છે, તેમ
 મિથ્યાદષ્ટિ જીવ કે જે આત્મસ્વરૂપ જાણે નથી તે સ્વ-
 આત્માથી અન્યત્ર શરીર મન, વાત્સી જાદિ પુરૂષ-પુરૂષ
 જ્ઞાતિથી ધર્મને શોધે છે, વિષયાસથી આશ્રય લેવાનું
 નહિ અને પરમા સચીમાથી રહે છે, ધન ધાન્ય દિને જાદિ કરે
 તેમાં અહત્વજુદિ ધારણ કરે છે, જ મળી ને અથડે, તે ફરે
 વસ્તુને દેખતો નથી, તેમાં તેનો દોષ આકરો નથી, પણ મિથ્યા-
 દષ્ટિ અજ્ઞાની જીવ તો છલી આજે, વસ્તુને દેખતો નથી, તે
 જાતિ-અધના કરતા આકરો દોષી છે, પ્રભુ કે ન અર્થને અનર્થ
 કરી માને છે અજ્ઞાની મિથ્યાદષ્ટિ જીવ કય નમ્મુ મિથ્યાત્વ
 ધારણ કરે છે તે કહે છે—

ધર્મમે અધર્મસદ્ધા ધર્મમે ધર્મમદ્ધા ।
 ઉમગ્ગે મગ્ગમદ્ધા મેગ્ગે ધર્મમગ્ગમદ્ધા ॥
 સૌદ્ધસુ અમાદ્ધમદ્ધા ઝંવાદ્ધમુ માદ્ધમદ્ધા ।
 જીવે અજીવમદ્ધા જીવે જીવમદ્ધા ॥
 મુચ્ચે અમુચ્ચસદ્ધા મેચ્ચે મુચ્ચમદ્ધા ॥

બાવાય — અજ્ઞાની જીવને ધર્મમાં અધર્મ સદા રહે છે
 નિમિત્ત કારણરૂપે ધર્મ અને ઉપાદાન કારણરૂપે જે ધર્મ
 તેમાં તેની અધર્મભુજિ રહે છે દ્રવ્યધર્મ, સાવધર્મ તથા
 વ્યવહાર ધર્મ તથા નિશ્ચયધર્મમાં અધર્મપણું અજ્ઞાની માને
 છે દશવૈકલિકસૂત્રની આધાર કહ્યું છે કે ઘમ્મો મગલમુક્કિદુ,
 અદિસા સજમો તયો, દેવાયિત તમસતિ, જસ્સ ઘમ્મે સવામણો ॥
 ધર્મ તેજ ઉત્કૃષ્ટ મગલ છે. ધર્મનું લક્ષણ કહે છે અહિંસા,
 સ્વયમ અને તપરૂપ ધર્મ છે તેમાં પ્રથમ ન્યા મુધી જીવની
 હિંસા કરવામાં આવે છે ત્યાં મુધી અધર્મ છે ખ્રીસ્તી લોકો
 તો ગાય, બેસ, પશુ, પખી, માછલા વિગેરેમાં આત્મા માનતા
 નથી, અને તે જીવોના માસથી ઉદરપૂર્તિ કરે છે, માટે તેઓ
 દયામાં સમજતા નથી ખ્રીસ્તિયો એમ કહે છે કે—બાઈબલમાં
 પશુ પખીમાં આત્મા માન્યો નથી, તો કહેવાનું કે બાઈબલ
 કંઈ સર્વજ્ઞપ્રણીત શાસ્ત્ર નથી, પશુપખીમાં મનુષ્યની પેઠે આત્મા
 છે, તેથી તે જીવોને મારવામાં જે અધર્મ ગણતા નથી, તે
 સર્વ અજ્ઞાની મિથ્યાદષ્ટિ જીવો જાણવા જે લોકો એકેન્દ્રિય,
 દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુર્વિન્દ્રિય અને પચ્ચેન્દ્રિય જીવોનું સ્વરૂપ
 જાણતા નથી, તે લોકો મિથ્યાત્વી જાણવા જીવના જ્ઞાન વિના
 જીવની દયા થઈ શકતી નથી શ્રી દશવૈકલિકમાં જ કહ્યું છે કે
 પદમ નાણ તઓ દયા—પહેલું જ્ઞાન અને પશ્ચાત્ દયા, માટે
 મિથ્યાદષ્ટિ જીવ અજ્ઞાનથી, અહિંસારૂપ ધર્મને જાણી શકતો
 નથી. વળી અહિંસાના જે વેદ છે એક દ્રવ્યઅહિંસા, અને
 બીજી સાવઅહિંસા તેમાં જે પ્રાણીને જેટલા પ્રાણ હોય, તેની
 રક્ષા કરવી તે દ્રવ્યઅહિંસા એકેન્દ્રિયને ચાર, બેઈન્દ્રિયને છ

તેંદ્રિયને સાત પ્રાણ, ચતુરિન્દ્રિયને બાક પ્રાણ અને પચેન્દ્રિયને દશ પ્રાણ હોય છે આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશ છે, તેમા પ્રત્યેક પ્રદેશે અનંતજ્ઞાનદર્શનચારિત્રાદિ શુદ્ધો છે સામાનિક જીવોના એકેક પ્રદેશે અનંતી કર્મવર્ગણના દલીબા લાગ્યા છે, તેથી આત્માના શુદ્ધો આવછાદિત થયા છે, અને આત્મા પુરુષોત્તમવ્યતી સબ ધે ચાર ગતિમા ભમે છે પોતાના આત્મા ના શુદ્ધોત્ત સ્વરૂપ સમજી, તેનું રક્ષણ કરવું આત્માના સ્વભાવમા રમવું, તે ભાવડયા છે, તેના વિના ભવાત થતો નથી ભાવડયાના પણ જે લેઈ છે સ્વભાવડયા અને પરભાવ ડયા, તેમા આત્મજ્ઞાનપડે સ્વરૂપમા રમણતા કરવાથી સ્વભાવ ડયા કહેવાય છે, અને પરજીવને સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનચારિત્રની ઉપદેશદ્વારા પ્રાપ્તિ કરાવી આપવી તે પરભાવડયા કહેવાય છે પોતાના આત્માની ભાવડયાવિના પરઆત્માની ભાવડયા થઈ શકતી નથી અજ્ઞાની મિથ્યાત્વીને સમકિતના અભાવે, ભાવ ડયા હોઈ શકતી નથી, જ્ઞાનડયા પણ મિથ્યાત્વી જીવ સમજી શકતો નથી, તો ભાવડયા સમ્યક્ શી રીતે પાળી શકે ? માટે જ્ઞાનજીવોએ જ્ઞાનનો ખુપ કરવો ' જ્ઞાન ' ' જ્ઞાન ' પણ ધણા પોઝરે છે, સમ્યગ્જ્ઞાન થયા વિના આત્મકેલ્યાણ થતું નથી મિથ્યાત્વજ્ઞાનથી ઉતરી સંસારની વૃદ્ધિ થાય છે સ્વાદ્વાદપણે પદ્દર્શનનું જ્ઞાન થાય છે, તેને સમ્યગ્જ્ઞાન કહે છે હવે સારાશ કે-અહિંસાનું પાલન સમકિતી કરે છે તેમા પણ મુનિરાજ કે જે લીલા પ્રહણ કરી, થયમહાનત પાળે છે, તે બરાબર છાયાના જીવોની ડયા કરે છે, માટે જ મુનીશ્વરને છાયાના પીઅર કહ્યા છે અન્ય ધર્મ કે જે એકાત્મત, તેમા

આસક્ત એવા સન્યાસી, ફકીર, જેઓ વીસવસાની દ્રવ્યદયા પણ
 પાળી શકતા નથી તો ગૃહસ્થાવાસમાં રહેલા જીવોની તો શી
 વાત કરવી ? અહિંસા જ ધર્મરૂપ છે, તથા સયમ તથા તપના
 લેહ શાસ્ત્રમાં વિસ્તારથી વર્ણવ્યા છે, તેવા સયમમાં ધર્મ છે
 સયમથી કર્મનો ક્ષય છે અને આત્મશુદ્ધિનો આવિર્ભાવ થાય
 છે, માટે ધર્મ તે જ ઉત્કૃષ્ટમંગલ છે પૂર્વોક્ત ધર્મમાં મિથ્યા
 ત્વીને અધર્મબુદ્ધિ રહે ॥ ખાવુ, પીવુ, મોજમગાહ મારવી,
 જોટલુ જ સ્વકર્તાવ્ય સમજે છે અજ્ઞાની જીવ પોતાના આત્માને
 મયમૂળથી ભિન્ન માનતો નથી, તેથી તે નાસ્તિકવાદમાં પ્રવેશી
 સદાને માટે દુર્ગતિમાર્ગનો ભાગી થાય છે કેટલાક જોમ સમજે
 છે કે-સર્વ પાપ કરીને એક દિવસ પ્રભુ પાસે પશ્ચાત્તાપ કરીશુ,
 જોલે સર્વ પાપ ક્ષય થઈ જશે જોમ માનનારાની પણ
 ભૂલ છે કારણ કે જે જે કર્મ કરવામાં આવે છે તેનું ફળ
 અવશ્ય લોગવવું પડે છે જાણી જોઈને પાપ કરી પશ્ચાત્તાપ
 કરવાથી કઈ પાપથી છૂટી શકાતું નથી કેટલાક જોમ કહે છે
 કે-આપણને સારી અગર જોડી બુદ્ધિ આપનાર ઈશ્વર છે, તેથી
 આપણે સારા કર્મ અગર નક્કરા કર્મ કરીએ તેનું ફળ ઈશ્વર
 રને છે, આપણને નથી આમ જ અજ્ઞાની લોકો કહે છે, તેની
 મજા ભૂલ છે, કારણ કે ઈશ્વર કોઈને સારી અગર જોડી બુદ્ધિ
 આપતો નથી ઈશ્વરને કોઈને સારી અગર જોડી બુદ્ધિ આપ
 વાનું પ્રયોજન નથી ઈશ્વર કોઈને સારી જોડી બુદ્ધિ આપે,
 જોમ માનીએ તો એકના હિંસર રાગ અને બીજાના ઉપર
 દ્રેષ કયો કહેવાય અને તેથી ઈશ્વરમાં શામદ્રેષરૂપ-પક્ષપાતરૂપ
 રોષ લાગવાથી ઈશ્વરપણું કહેવાય નહીં કોઈ જોમ કહે કે—

જેવા આપણે કર્મ કર્યા છે, તે તે કર્માનુસારે ઈશ્વર સારી અગર ખોટી બુદ્ધિ ન્યાયપૂર્વક આપે છે. જ્યાં જો કહે છે, તેને અમે પૂછીએ છીએ કે આત્માએમા સ્વાભાવિક બુદ્ધિ રહી છે, કે તે ઈશ્વરની બુદ્ધિથી જ કર્મ કર્યા કરે ? પ્રથમ પક્ષ ગ્રહી કહેશે કે જીવેમા સ્વાભાવિક બુદ્ધિ રહી છે તો સિદ્ધ થયું કે-જીવેમા જ સ્વાભાવિક સારી અગર ખોટી બુદ્ધિ રહી છે તેમા કઈ ઈશ્વરને વચમા લાવવનું કારણ રહ્યું નથી. બીજો પક્ષ ગ્રહણ કરી કહેશે કે-જીવે ઈશ્વરની બુદ્ધિથી જ કર્મ કર્યા કરે છે, તો અહો ! તમારા માનેલા ઈશ્વરની લીલાનો પાર રહ્યો નહિ, કારણ કે બ્યભિચાર, ભૂક, હિંસાબુદ્ધિ આપ નાર ઈશ્વર ક્યોં સારાં અગર ખોટી બુદ્ધિ ઈશ્વરની, તો તેનું ક્ષણ પણ ઈશ્વરને એવું જોઈએ મૂર્ખે મનુષ્ય પણ સારી અને ખોટી બુદ્ધિ આપનારને ઈશ્વર માની શકે નહિ ઈશ્વર કર્માનુસારત વા કર્મ વિના પણ કોઈને સારી અગર ખોટી બુદ્ધિ આપી શકતો નથી ઈશ્વરનું સ્વરૂપ યથાર્થ જાણવામા આવે તો ઈશ્વર ઉપર આવા દોષો લગાડવાનો પ્રસંગ આવે નહિ ઈશ્વરનું સ્વરૂપ, આત્માનું સ્વરૂપ, કર્મસ્વરૂપ, જગત્સ્વરૂપ ઊરા ઊર સમજવામા નહિ આવે ત્યાં મુઢી અજ્ઞાનપાણુ જાણુને જે ભવ્ય, આત્મા અને કર્મનું સ્વરૂપ સમજતો નથી, ધર્મનું સ્વરૂપ સમજી શકતો નથી, તેની ધર્મમા અધર્મબુદ્ધિ રહે તેમા શકા નથી અને તેથી ઉલટું અધર્મમા ધર્મબુદ્ધિ રહે છે મિથ્યાત્વથી ઉન્માર્ગમા માર્ગસજા રહે છે જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર મોક્ષમાર્ગ છે, તેથી 'વિપરીત માર્ગ'ને ઉન્માર્ગ કહેવાય છે અર્થાત્ 'સસારમા

પરિભ્રમણ કરવાના માર્ગને મોક્ષમાર્ગ માનવો, તે ઉન્માર્ગ જાણવો. રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, યોગ, હિંસા, જૂઠું, ચોરી, સ્રીસેવન, મૂર્છા એકાન્તપક્ષ પાત, પરસ્વભાવરમણ, અજ્ઞાન ઇત્યાદિ સર્વ ઉન્માર્ગ છે અર્થાત્ તે થકી પુન પુન સ સારમા પરિભ્રમણ કરવું પડે છે તેમા મોક્ષમાર્ગની જીવિ જોને હોય છે, તે મિથ્યાત્વીજીવ જાણવો તથા સ વરૂપ મોક્ષમાર્ગ, અથવા જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર તે જ મોક્ષ માર્ગ છે, એવા સમ્યક્ મોક્ષમાર્ગમા ઉન્માર્ગજીવિ જોની છે, તે જીવ મિથ્યાદષ્ટિ અજ્ઞાની જાણવા સાદુંજીવ અસાદુંજીવ સાધુઓમા અસાધુપણની જીવિ, જે જિનાશાપૂર્વક ભાગવતીદીક્ષા અગીકાર કરી, પચમહાવ્રત પાળતા હોય, જ તે ચરણમિત્તરિ તેમજ કરણમિત્તરીનું સમ્યક્ પ્રતિપાદન કરનારા હોય, તેમજ દ્રવ્યક્ષેત્રકોલભાવ પ્રમાણે ચારિત્રના આરાધક હોય, એવા સાધુઓમા અસાધુપણની જે જીવિ તે મિથ્યાત્વ જાણવું કેટલાક કહે છે કે-હાલના કાળમા સાધુપણ નથી તેમ કહેનારા અનત સ સારની વૃદ્ધિ કરે છે

પ્રશ્ન—હાલના કાળમા સાધુપણ છે, એવું કયા સૂત્રમા પ્રતિપાદન કર્યું છે ?

ઉત્તર—હે ભદ્રક જીવ ! સામળ, શ્રી કલ્પસૂત્રમા કહ્યું છે કે-
ગાથા.

જો મળદ નયિય ઘરમો, ન ય મામાઙ્ગય ન ચેવ વધાઙ્ગ,
સો સમળસઘવજ્જોઃ કાયઙ્ગવો સમળસઘેણ ॥

જે એમ કહે કે-ધર્મ નથી, આભાયક નથી, પંચ
 મહાવ્રત હાથ નથી, એમ કહેનાર ઉત્સુકભાષકને
 અમલુસઘથી બહિષ્કૃત કરવો શ્રી ભગવતીસૂત્રમા કહ્યું છે
 કે-“ હે ગૌતમ ! માત્ર શાસન એકવીશ હજાર વર્ષ સુધી રહેશે,
 અને ત્યાં સુધી સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક તથા શ્રાવિકાદિપ ચતુ
 વિંધ સઘ બન્યો રહેશે જે હજાર અને ચાર યુગપ્રધાનમાથી
 હજી ધણાખરા તો થવાના છે, તે મર્વ સાધુવેચે જાણવા મહા
 નિશીથ, નિશીથ, આચારાગ, બૃહત્કલ્પ, ઉત્તરાધ્યયન, ભગવની,
 દશવૈકલિક વિગેરે ધણા સૂત્રોમા સાધુ તથા સાધ્વીના આચારોનું
 વર્ણન તથા તેમનાથી જ ધર્મની આરાધના વર્ણવેલી છે સાધુ
 અને સાધ્વી વિના શ્રાવક તથા શ્રાવિકાપણુ કોઈ પણ સૂત્રમા
 કહ્યું નથી અધુના સાતમા ગુણધણુ સુધીની સ્થિતિ છે, મુનિ
 પણ તો છઠ્ઠા ગુણધણુ કહ્યું છે, તેથી છઠ્ઠા ગુણધણુ પ્રાપ્ત થાય
 છે, અને આત્મોપયોગે સાતમું આવે છે, માટે જે સાધુ અને
 સાધ્વી માર્ગનો નિષેધ કરે છે, વા સાધુ તથા સાધ્વીને માનન
 નથી તેવા મૂઢ મિથ્યાત્વી જીવોની કઈ ગતિ થશે ? તે કેવલી
 ભગવાન જાણે જેઓ મહામિથ્યાદષ્ટિઓ પણ શ્રાવક નામ ધારણ
 કરનારાઓ, જિનકલ્પી અથવા રત્નાતકનિર્મયના ગુણો વખાણ
 સ્યવિરહધધારક સાધુઓ અને સાધ્વીઓ ઉપરની શ્રદ્ધાને ફેર
 વવા અન્ય જીવોને જરમાવે છે, તે ધણા કાલ સસારમા પરિ
 બ્રમણુ કરશે તથા જે એમ કહે છે કે-જેનામા શગદ્રેવ દોષ
 નહિ, તે સાધુ સાધ્વા કહેવાય, પણ આવી રીતે બોલના
 સમજતો નથી કે પ્રથમ ગુણધણુ સ્વરૂપ જાણ્યું હોય, તે
 સમજવામા આવે કે છઠ્ઠા ગુણધણુ સાધુનું છે સાતમા ગુણ

ઠાણાનો અશ્વક્રાણ હોવાથી તેની વ્યાખ્યા કરી નથી છઠ્ઠા
 ગુણુઠાણે સંસ્વલનનો ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ હોય છે
 સંસ્વલનના કષાયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પત્તર દિવસની છે, તેથી
 છઠ્ઠા ગુણુઠાણે સાધુ સાધ્વીને ક્રોધ, માન, માયા, લોભ યવાનો
 મલવ છે અને તેથી છઠ્ઠું ગુણુઠાણુ પ્રમાદી કહેવાય છે
 સંસ્વલનના ક્રોધાદિક કરવાનો ભાવ નથી, પણ પ્રશસ્ત કષાયો
 માટે કોઈ ઉદીરણ કરે તો ક્રોધાદિક યઈ શકે છે, પણ તેની
 આલોચના નિહા પશ્ચાત્તાપ કરવાથી ક્રોધાદિકતુ ક્ષણ બેસી
 શકતુ નથી દશમા ગુણુઠાણુ સુધી કષાય છે, તો છઠ્ઠા ગુણુ-
 ઠાણુએ તો હોય તેમા શુ આશ્ચર્ય ? સાધુ સાધ્વીને ક્રોધાદિક
 હોય નહિ એમ જો માનીએ તો, પછી પખખીસૂત્ર વિગેરેમા
 ક્રોધાદિક કોષોનો પશ્ચાત્તાપ કરવાનો કહ્યો છે, તેનુ શુ કારણ ?
 અલગત, પ્રમાદગુણુધ્યાનકે ક્રોધાદિકનો સંભવ છે, અને સાધુ
 સાધ્વીને ક્રોધ માન માયા લોભ થાય છે, તેથી કઈ સાધુપણુ
 જતુ નથી, પણ તેથી અતિચાર લાગે છે, અને અતિચારની
 તો આલોચણા કરવાની છે બીલકુલ રાગદ્વેષ રહિત હાલના
 કાળમા કોઈનાથી યવાતુ નથી તેરમા ગુણુઠાણે બીલકુલ રાગ
 દ્વેષ નથી, અને જે રાગ દ્વેષ રહિત સર્વથા હોય છે, તે કેવળ
 જ્ઞાની હોય છે હાલના સમયમા તો છઠ્ઠા અને સાતમા ગુણુ
 ઠાણુ સુધી જઈ શકાય છે, અને તેથી છઠ્ઠા ગુણુઠાણે બીલકુલ
 રાગ દ્વેષનો ક્ષય હોતો નથી, રાગ દ્વેષને છૂતવાને માટે તો
 વ્યવહાર્યાશ્રિત અંગીકાર કર્યું છે ઉદમ કરતા બારમા ગુણુ
 ઠાણુની હદે રાગદ્વેષનો ક્ષય થાય છે, માટે કદાપિ કોઈ સાધુને
 રાગ દ્વેષ યઈ ભાવ છે તેથી આ સાધુ નથી; એમ કહેવું નહિ-

ખરાબ વચનો કહી સાધુને ક્રોધાદિક કરાવનાર પોતે પાપી
 બને છે, અને સાધુને પણ કપાયની ઉદ્દીરણા કરાવવામાં નિમિત્ત
 કારણ થાય છે. જુઓ, પ્રસન્નચદ્રરાજર્ષિને પણ સાધુ અવસ્થામાં
 ક્રોધ થયો હતો, અને તેથી મનવટે સાતમી નરકના ઢળીઆ
 ઉપાજન કર્યા હતા, અને પાછા ધર્મધ્યાનાદિકમાં વળ્યા ત્યારે
 કેવલજ્ઞાન પામ્યા; મટિ એકાત કેાઈ વાત પકડવી નહીં થઈ
 રુદ્રાચાર્યે શિષ્ય ઉપર ઘણો ક્રોધ કર્યો હતો અને શિષ્યને
 કેવલજ્ઞાન થતા તેને ખમાવતા પોતાને પણ કેવલજ્ઞાન થયું
 એમ ઘણા સાધુઓને અરિત્રાનુવાદે ભેતા, ક્રોધ થયો હોય છે
 પણ પાછો શમી પણ ભય છે તેથી સમજવાનું કે શાસ્ત્રનાં
 વચન સમજ્યા વિના એકાતહંકારક્રોધપકડી, જે કેાઈ સાધુ
 સાધ્વીની હરેક પ્રકારે હેલના કરે છે, તે મહામોહનીયકર્મ ઉપા
 જન કરી, ખીચારો નરકમાં ભાય છે વળી જૈનશાસ્ત્રમાં કઈ
 એકનયની વાત માનવાની કહી નથી સાતનયનાં વસ્તુનું સ્વરૂપ
 સમજવું ભેદએ નૈગમનયથી સાધુનું સ્વરૂપ, સમહનયથી
 સાધુનું સ્વરૂપ, વ્યવહારનયથી સાધુ, જાનુસૂચનયથી સાધુ, શબ્દ-
 નયથી સાધુ, સમભિરૂઢનયથી સાધુનું સ્વરૂપ અને એવભૂત-
 નયથી સાધુનું સ્વરૂપ સમજવું ભેદએ નિશ્ચયનયથી કહેવાતું
 સાધુનું સ્વરૂપ માની, વ્યવહારનયથી કહેવાતું સાધુનું સ્વરૂપ
 નહિ માનીએ તો અનત સસારનો વૃદ્ધિ થાય અને વ્યવહાર
 નય પ્રમાણે સાધુસ્વરૂપ તથા સાધ્વીસ્વરૂપ નહિ માનનારાએ
 એકાતનય પકડવાથી, મિથ્યાત્વની વૃદ્ધિ કરી, અને જૈનશાસનનો
 ઉચ્છેદ કર્યો-એમ ભગવાનની વાણીથી સમજવું શ્રીઆવસ્થક-
 સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-જઈ ત્રિણમયં પવજ્ઞદ, તા મા વ્યવહાર

નિદ્યપ મુચ્છ વ્યવહારનહિતેષ, તિષ્ઠ્યુન્હેમો જમો મણિયો
 ભાવાર્થ—યદિ હે સવ્ય ! જો તુ જિનમત અગીકાર કર
 છે, તો વ્યવહારનય અને નિશ્ચયનયને મૂકીશ નહિ
 વ્યવહારનયનો ઉચ્છેદ કરતા, તીર્થનો ઉચ્છેદ થાય
 એમ વીરપ્રભુએ કહ્યું છે આધુ, સાધ્વી, શ્રાવણ
 શ્રાવિકારૂપ તીર્થનું વ્યવહારનય માન્યાવિના, સ્થાપ
 સિદ્ધ થઈ શકતું નથી, પુસ્તક વાચતું, ગુરુદર્શ
 કરવા, સ્તવન ગાવા, ધ્યાન કરવું, પુસ્તક લખ
 લખાવવા, ખાવું, પીવું, ઉપદેશ આપવો, ઉપદે
 શવણ કરવો, પ્રભુપૂજા કરવી—ઈત્યાદિ સર્વ વ્યવહાર
 છે વ્યવહારનય નહિ માને તેને ખાવું પીવું વા બોલ
 પાવું જોઈએ નહિ વ્યવહારનય કારણ છે, અને નિશ્ચ
 નય કાર્ય છે જેણે કારણ ઉત્થાપ્યું, તેણે કાર્ય ઉત્થાપ્યું

ધણા ડોળધાણુ શુદ્ધઅધ્યાત્મીઓ આત્મા, આત્મા પોતા
 છે અને સાધુ સાધ્વીને માનતા નથી અને તેમની પામે પ
 જતા નથી, અને પોતાનો નોખો પથ ચલાવવા, સમુદ્ર
 ખૂડતો મનુષ્ય જેમ કીણને પકડે છે, તેમ કુચુક્તિયોને પ
 છે હજારો જીવોને સાધુ સાધ્વીની નિંદા કરી, આડું અવ
 સમજાવી પોતાના પાશમાં ફસાવે છે, તેથી તે જીવો ધર્મક્રિ
 રૂપ વ્યવહાર મૂકીને હરાયા ઢોરની પેઠે આડાઅવળા અથ
 છે, અને પ્રથમથી જ મગજ ચસકી જવાથી પશ્ચાત્ ઘણું સ
 જાવવામાં આવે છે, તોપણ પ્રયાસ નિઃશૂળ જાય છે અહો ! એ
 શુદ્ધ અધ્યાત્મીઓના હૃદય તપાત્તીએ તો તેમના ચરિત્ર ખ
 વાસનાથી ભરપૂર હોય છે વ્યવહાર ધર્મ, વર્તન વિના શુ

અધ્યાત્મીઓનો વૈરાગ્ય, ફાતકાના વિલાપ જેવો લાગે છે નિશ્ચયનય ફેફસા આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ બતાવે છે પણ તે વ્યવહારના પ્રયત્ન વિના કંઈ પ્રાપ્ત થતું નથી ઘડાનું સ્વરૂપ જાણ્યું, તેટલાથીજ કંઈ ઘટની પ્રાપ્તિ થતી નથી, પણ ઘટને બનાવવાની ક્રિયારૂપ વ્યવહાર-પ્રવૃત્તિ કરીએ તો ઘટ બને છે તેમ આત્મા પરમાત્મા સ્વરૂપ છે, એમ અનેક સુક્તિથી જાણ્યું, પણ આત્મા પરમાત્મારૂપ થાય, તેવી વ્યવહારધર્મધ્યાનક્રિયા નહિ કરીએ, તો કર્મનો હાથ શી રીતે ઘડે શકે ? માટે જાન્યજીવોએ વિચારવાનું કે કાચની સિદ્ધિ અર્થે કારણનું અવગણન કરવું જોઈએ જેટલા પરમાત્મસ્વરૂપ થયા, તેમણે જાણના, ધ્યાન, ધર્મક્રિયા રૂપ કારણવિના સુક્તિરૂપ કાચ ઉત્પન્ન કર્યું નથી ધર્મધ્યાન અને શુદ્ધધ્યાન બ્યાખ્યાવિના, ઉપરના શુષ્કસ્થાનકે ચઢાતું નથી અને કર્મનો હાથ ઘડે નથી ઉપાદાનકારણ અને નિમિત્તકારણ ના જ્ઞાનવિના આત્મહિત થતું નથી જે હોડે માત્ર ઉપાદાન-કારણને માની, નિમિત્તકારણને ઉથાપે છે, તેઓ જિતે શ્વરનો મત જાણતા નથી માટી તેજ ઘટરૂપ થાય છે, પણ દડચક્ર, કુભાર વિગેરે ન હોય, તો એકલી માટી પોતાની મેળે ઘટરૂપ બની શકતી નથી, તેમજ આત્મા એકલા ઉપાદાન કારણથી પરમાત્માસ્વરૂપ બની શકતો નથી દેવગુરુ-આદિ નિમિત્તકારણને અવગણ્યા વિના કોઈની સિદ્ધિ થઈ નથી વળી વિચારો કે કોઈને ઘીનો ખપ છે તો ગાય અગર લેસ રાખે, અને ચારો ખવરાવે, ઢોહનક્રિયા

કહે, પાછુ તેનું હકી થાય, તેને વલોવે, તેનું માખણ થાય
 પશ્ચાત્ માખણ તાવવાથી ધી થાય તેમ પરમાત્મકથાની પ્ર
 માટે, આત્મા, સુગુરુનો સમાગમ કરે, જિનવાણી સાધ
 તત્વની શ્રદ્ધા કરે, દેવની શ્રદ્ધા કરે, વ્યવહાર તથા નિશ્ચ
 ધર્મ સમજી, ધર્મની આરાધના કરે, પરસ્વભાવનો ત્યાગ
 આત્મસ્વભાવમા રમણુતા કરે, આવક વા સાધુમતોને યથાશ
 અંગીકાર કરે એમ પ્રયત્ન કરતા, આત્મા સ્વસ્વરૂપાભિ
 યતો જાય અને અતે ધર્મનો ફાય કરે આ ઉપરથી વિ
 થાય છે કે-વ્યવહારનયકથિત ધર્માનુષ્ઠાન પ્રવૃત્તિ વિ
 માત્ર નિશ્ચયનયથી આત્મકથ્યાણુ યતુ નથી આત્મા આત્મા
 પોકારે, પણ પોતાના આત્માની શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરે નહિ, તે
 હિત યતુ નથી કેવલીભગવાન્ પણ વ્યવહારની માન
 રાખે છે. કેવલીભગવાન્ દેશના કે છે, તે પણ વ્યવ
 છે, અને દેશના અવણુ કરવી તે પણ વ્યવહાર ॥ વ્યવહાર
 પણ પ્રસંગાનુસારતાઃ ઘણા સેદ પડે છે તીર્થ કરભગવાન્
 અંગીકાર કરે છે, તે પણ વ્યવહાર છે કેવલજ્ઞાન પામ્યા પ
 સમવસરણુમાથી દેવછદામા વિરાજે છે તે પણ વ્યવહાર
 સાધુ, સાધ્વી, આવક તથા આવિકાદૃષ્પ તીર્થની સ્થાપના
 છે, તે પણ વ્યવહાર છે, નિશ્ચયથી તીર્થની સ્થાપના
 નથી વળી વિચારે કે સાધુ, સાધ્વી તથા આવક, આવિ
 તીર્થ સ્થાપ્યુ, ત્યારે તે દરેક વર્ગના આચાર પણ બુદ્ધિ
 કેવલજ્ઞાનથી જતાવ્યા, તેમા પણ વ્યવહાર શુદ્ધિદ્વારા આત્મ
 પ્રાપ્તિરૂપ નિશ્ચયનય કથ્યો છે નિશ્ચયનય, શુદ્ધ આત્મિક
 જતાવે છે પણ તેનો ઉદ્ધમ કરીએ તો તેણુ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત

ઉદ્ધમરૂપવ્યવહારને માન્યા વિના આગળના નયકથિત આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતી નથી સાત નયથી ધર્મતત્ત્વનું સ્વરૂપ સમજવું, અને ધર્મતત્ત્વની શ્રદ્ધા કરવી. ચક્રતા નય છે તે પાછળના નયના કરતા આત્મશુદ્ધતા વિશેષત જતાવે છે, એવાત ખરી, પણ તે નયથી તે સ્વરૂપ જાણવું, એટલે કંઈ આત્મામા તેવા શુદ્ધો એકદમ પ્રકટતા નથી આત્માનું સ્વરૂપ સિદ્ધસમાન જાણવું, એટલે શુ વાચનાર સિદ્ધસમાન જની જાય ? ના કહી નહિ એ સિદ્ધસ્વરૂપ આત્માનું છે, પણ તે નયદ્વારા કથિત આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા ઉપાદાનકરણની શુદ્ધતા કરવારૂપ ઉદ્ધમ કરવો જોઈએ આ ઉકાલે સમજવું કે ઉપાદાન કારણની શુદ્ધિ જે જે હેતુદ્વારા થાય છે તે તે હેતુઓ સર્વે વ્યવહારરૂપે જાણવા વ્યવહારનયની મુખ્યતા સિદ્ધ કરવા માટે, શ્રી તીર્થ કર ભગવાન્ કે જે કેવળજ્ઞાની છે, તે પણ શ્રુતજ્ઞાનીના હાથથી લાવેલો આહાર વાપરે છે, માટે વ્યવહારનય જાણવાનું છે અસાદુસુ સાદુસમા- સાધુનો વેષ અગીકર કયો છે પણ પાસથો છે વા પ્રાક્ષણ, સન્યાસી, પાદરી વિગેરે જે સાધુ નથી તેનામા જે સાધુપણની શુદ્ધિ રાખે તેને મિથ્યાત્વ કહે છે તથા જીવે અજીવસજ્જા, અજીવે જીવસજ્જા જીવમા અજીવબુદ્ધિ તેને મિથ્યાત્વ કહે છે એકેન્દ્રિયથી તે પચેન્દ્રિય પર્યંત જીવો તથા સિદ્ધના જીવોનું સ્વરૂપ જે જાણતા નથી, તેને જીવમા, અજીવસજ્જારૂપ મિથ્યાત્વ જોય છે ચાર્વાક જઠવાદીયો, ઇંદ્રિયોસ્તિયો, વિગેરે પૃથ્વીકાય, અપૃથ્વીકાય, વિગેરે જીવોનું સ્વરૂપ જાણતા નથી, તથા પૃથ્વી, જલ, વનસ્પતિ વિગેરેની અદર જીવ માનતા નથી, તેથી તે મિથ્યાદષ્ટિ અજ્ઞાની જાણવા જે અજીવ વસ્તુ છે, તેમા જીવ

પણની બુદ્ધિ તે અણવમા અવસરારૂપ મિથ્યાત્વ બાબતે
 પુરૂગલદ્રવ્યરૂપ પરમાણુઓ અનત છે, તે પરમાણુઓ જડ છે,
 છતાં કેાઈ તેને ચૈતન્ય શક્તિવાળા કહે, તે તેને અણવમા
 અવસરારૂપ મિથ્યાત્વ લાગે છે મુક્ત અમુક્તસદ્મા મૂર્તવસ્તુમા
 અમૂર્તપણની બુદ્ધિ, તેને મૂર્તમા અમૂર્તસરારૂપ મિથ્યાત્વ કહે
 છે. જે કોઈ વાયુને મૂર્ત છતાં અમૂર્ત માને, તેને આ મિથ્યાત્વ
 છે જે અમૂર્તવસ્તુ હોય છે, તે કોઈપણ ઇન્દ્રિયથી બહુ કરી
 શકાતી નથી, વાયુ તો ત્વચા ઇન્દ્રિયથી બહુ કરી શકાય છે,
 માટે તે મૂર્ત છે કોઈ શબ્દગુણમાકાશ શબ્દને આકાશનો ગુણ
 માને છે, તેના મતપ્રમાણે શબ્દ અમૂર્ત ઠરે છે પણ સમજણ
 ભેદએ કે-શબ્દ અવણેન્દ્રિયથી બહુ કરી શકાય છે, માટે તે
 મૂર્ત છે સ્વાદાદરનાવતારિકા, સમ્ભવિતકે, વિગેરેમા શબ્દ પૌદ્ર
 ગવિક મૂર્ત છે, એમ સુક્તિપ્રમાણથી સિદ્ધ થયું છે, માટે
 શબ્દને મૂર્ત માનવો જે નથી માનતા, તેને પૂર્વોક્ત મિથ્યાત્વ
 લાગે છે ઉષ્ણતાના અને શીતતાના પુદ્ગલો તથા પ્રકાશના તથા
 અધમારના પુદ્ગલો મૂર્ત છે, અને તેને કોઈ અમૂર્ત માને છે
 તેને પૂર્વોક્ત મિથ્યાત્વહોય લાગે છે અધકાર પદાર્થ છે, એમ
 સમ્ભવિતકે વિગેરેમા સારી રીતે પ્રમાણથી સિદ્ધ થયું છે અધ
 કાર સક્રિય છે, માટે તે મૂર્ત છે આ સ્થાને તેનું વર્ણન કરતા
 અધગૌરવ થઈ જાય માટે વિશેષ વિવેચન થયું નથી અમુક્તે
 મુક્તસદ્મા-અમૂર્ત પદાર્થમા મૂર્તપણની બુદ્ધિ ધર્માસ્તિકાય,
 આકાશાસ્તિકાય, અને અણ તથા કાલ આ પચ દ્રવ્ય અમૂર્ત
 છે તેમા મૂર્તપણની બુદ્ધિથી મિથ્યાત્વ લાગે છે હાણાગસૂત્રમા
 આ દશ પ્રકારનું મિથ્યાત્વ કહ્યું છે તે જ્યાં સુધી ટંચુ નથી

ત્યા મુખી આત્માની અજ્ઞાનદશા બાજુથી દશ પ્રકારનું મિથ્યાત્વ ટળવાથી, સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રકટે છે, અને સમ્યગ્જ્ઞાન થવાથી, સ્વયં મેવ અહ વૃત્તિ ટળતા, આત્મા પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપ સન્નિવૃત્તિ વગેરે અન્તરિક્ષની ઉપેક્ષા કરતાં આત્માભિમુખતાની સિદ્ધિ થતી નથી અધુના પચમકાળમા શ્રી સર્વજ્ઞતીર્થ કર મહારાજએ કથન કરેલું સ્યાદ્વાદદર્શન છેદાય ॥ સ્યાદ્વાદદર્શનનું જ્ઞાન, સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ વિના થઈ શકતું નથી વિરત્ત ॥ ૫૭૨૦ ॥ સ્યાદ્વાદદર્શનને સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી જાણે છે ઉપદેશક પણ સૂક્ષ્મ જ્ઞાનના બાવે, સ્થૂળપદાર્થોનુંજ વર્ણન કરનારા હોય છે, અને શ્રોતાઓ પણ ભૌતિક પદાર્થોમા સ્વાત્મોત્પત્તિ માનનારા હોય છે, તેથી સૂક્ષ્મતત્ત્વજ્ઞાનને શુભગ્રમદારા લેતા નથી, અને આપમતિથી છપાએલા ગ્રન્થો વાચવાથી પરપરાએ ચાવનો આવેલો અનુભવ, તથા પરપરાએ ચાલતું આવેલું શુભગ્રમજ્ઞાન છે તેનો નાશ થાય છે અતર્મા ખરેખરી સાગણી થયા વિના અને આત્મ શ્રદ્ધા પ્રકટ્યા વિના, સ્વાત્મોત્પત્તિના શિખરે પહોચ્યાતું નથી કાળના માહાત્મ્યથી જૈનદર્શનની ઉત્પત્તિ વિશેષતઃ દેખવામા આવતી નથી બળ્યોએ સ્વપરપ્રકાશક જેવું જ્ઞાન પ્રથમ સ પા ઇન કરવું જોઈએ સત્ત્વ સ્યાદ્વાદજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાથી, ભૌતિક પદાર્થમા મમત્વયોગે થતી અહતાનો નાશ થાય છે, અને અતર્ આત્મસ્વરૂપમા જ્ઞાનવડે સ્થિરતા થાય છે, પણ અજ્ઞાનથી તો ઉલટી અસ્થિરતા થાય છે જેટલું અજ્ઞાન, તેટલી અસ્થિરતા, જે જે જશે આત્મજ્ઞાન, તે તે જશે સ્થિરતા જ્ઞાન હોય પણ બાહ્યોપાધિનો સસર્ગ હોય તો મનની ચચગતા ઉદ્ભવે છે, જ્ઞાન થતા બાહ્યોપાધિનો ત્યાગ કરવાથી આત્મામા સ્થિરતા

અનુભવગોચર થાય છે કૌંઈએ બાહ્યકાંઈ ત્યાગી, પણ મમતા માન ઘટયું નહિ, અને સ્વાત્માભિમુખતા થઈ નહિ, તો તેનો બાહ્ય ત્યાગ અપ્રમાણ છે—બાહ્યત્યાગ પણ હિતકારક છે અને અત્યાગ તો વિશેષતઃ હિતકારક છે બાહ્યબ્યતસ્ત્યાગથી ત્યાગી પણ, આત્મસ્થિરતા પ્રકટાવી, સહજનહનો સ્વાદ ચખાડે છે અને આત્મજ્ઞાનદશા પ્રગટતા, અહવૃત્તિનું ભેર નાશ પામે છે, આત્મા તે આત્મા અને જડ તે જડ, એમ ભેદ જ્ઞાનથી, વિવેકદષ્ટિ પ્રકટતા, સર્વવસ્તુનો સાક્ષીભૂત આત્મા ભાગે છે

હવે વિષયાદિકમા શામળુદ્ધિ, અહવૃત્તિયોગે પ્રકટે છે—તે દર્શાવે છે —

બુદ્ધા.

અહવૃત્તિ ત્યા સહુ ઘટે, વિષયાદિક સશ્ચાર,
ક્ષયતા જોઽહવૃત્તિની, લલિયે મવજલ પાર ॥૯૭॥
યથાપ્રવૃત્તિકરણથી, યાજ્ઞ શાતતા હોય,
અમલીને પણ આવતી, નહિ તે ધર્મી જોય ॥૯૮॥
ઘાર અનન્તી આવીયુ, પ્રથમ કરણ નિર્ધાર,
સમક્તિ વિન સસારમા, પુનઃ પુનઃ અવતાર. ॥૯૯॥
વિન સમક્તિ શુ સાધના, અન્તર્લક્ષ્ય ન લેશ ।
અન્તર્લક્ષ્ય વિના કદિ, ઘટે ન ધર્મી વેશ. ॥૧૦૦॥

જ્યા અહવૃત્તિ છે, ત્યા વિષયાદિક પ્રવૃત્તિ છે જો અહવૃત્તિનો ક્ષય થાય, તો અવજલપાર પામીએ કશું છે કે —

શ્લોક.

યથાદૃષ્ટિતા તત્ર, રાગાદીના સમુદ્ભવઃ ।

અદૃષ્ટેરપાયે તુ, મુક્તિરેવ ન સંશયઃ ॥ ૧ ॥

પરમા અદૃષ્ટત્વબુદ્ધિથી પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપ પ્રતિ વળાતું નથી, અને શુદ્ધસ્વરૂપાભિમુખતા વિના, ખરી જ્ઞાતતા થતી નથી બાહ્યજ્ઞાતતા તો યથાપ્રવૃત્તિકરણપાળાને પણ અનતીવાર આવે છે; પણ તેથી સમ્યક્ત્વાદિ ધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી કહ્યું છે કે —

શ્લોક

યથાપ્રવૃત્તિઃ ક્ષાન્તિર્-ર્વાદ્યા મયતિ દેહિનામ્ ;

સા ત્વમવ્યૈરપિ પ્રાપ્તા, તયા ધર્મો ન કથન ॥ ૧ ॥

અનતીવાર યથાપ્રવૃત્તિકરણ પ્રાપ્ત થયું, પણ સમ્યક્ત્વ વિના સસારમા પુનઃ પુનઃ અવતાર ધારણ કરવા પડે છે વળી હે છુવ ! સમજ કે સમકિત વિના ધર્મસાધના નિષ્ફળ છે અર્થાત્ ધર્મસાધના શ્રેયસ્કર અર્પનાર નથી સમ્યક્ત્વવિના અન્તરાત્મસ્વરૂપનું લક્ષ્ય થતું નથી, અને ચિત્તવૃત્તિ બહિરાત્મ આવે રમે છે સમ્યક્ત્વ વિના અન્તરૂ લક્ષ્ય થતું નથી, અને અન્તરૂ આત્મસ્વરૂપનું લક્ષ્ય થયા વિના, આત્મધર્મીપણુ ઘટતું નથી અન્તરૂ લક્ષ્ય થયા વિના ધર્મીપણુ ઘટતું નથી, તે દશવિ છે

બુદ્ધિ.

ચિત્ત ન લાગ્યું લક્ષ્યમાં, અન્યભાવમા ચિત્ત ॥

ધર્મી નામ ધરાવતાં, કષ્ટનું ન હોય પવિત્ર. ૨૫

આત્માની પરમાત્મદશા પ્રાપ્તિવ્ય છે, આત્મ લક્ષ્યમા ચિત્ત લાગ્યું નહીં અને અન્યભાવમા ચિત્ત પરિણમી છે તો ચિત્તવડે આત્મોપયોગતા સેવાતી નથી, અને ચિત્તમા પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ સળધી હાતો વિચારો પ્રવેશ કરે છે અને નીકળે છે અનેક વિષયના બ્યાપારમા ચિત્ત જામણ કર્યા કરતું હોય કષ્ટવાર પણ સ્થિરતાથી, ચિત્ત આત્મામા દીન થતું ન હોય, અનન્ય પ્રેમજક્ષિતભાવે જે મનોદ્વારા આત્માનું આરાધનપણુ થતું ન હોય, તો ધર્મી એવું ન્યામ ધરાવાથી પણ આત્મા પવિત્ર થતો નથી મન મવમદ્વારા આત્મા પવિત્ર થાય છે આસન વાળીને બેસો, આખો મીથો, પણ મન જે દશ દિશાએ લ્યા ત્યા ભટક્યા કરે તો આત્માનું મેવન-ધ્યાન થઈ શકતું નથી ચિત્તશુદ્ધિ કર્યા વિના, મનુષ્ય ધર્મીધિકારી થઈ શકતો નથી જેના પેદમા મળ હોય, તેને જીવાળ આખ્યા વિના, પદ સ્વચ્છ થતું નથી તેમ હૃદયમાથી રાગ, દ્વેષ, ભય, ક્રોધ, લોભ, ઇર્ષ્યા, વૈર, કદાબહ, કપટાદિક અશુદ્ધિ ગયા વિના, ચિત્તની શુદ્ધિ થતી નથી ચિત્તશુદ્ધિ વિના ધર્મક્રિયાઓ યથાર્થફળને અર્પતી નથી સરોવરમાથી એવાળ ખસ્યા વિના, મરોવરમા ચદ્રનું પ્રતિબિંબ દેખાતું નથી. દર્પણની કાલિમા, રાખ વિના દૂર થતી નથી દર્પણ સ્વચ્છ થયા વિના દર્પણમા કોઈ વસ્તુનું પ્રતિબિંબ પડી શકતું નથી તેમ ચિત્તની શુદ્ધિ થયા વિના, ચિત્તમા આત્માનુભવ સાક્ષાત્કાર થતો નથી જેમ ક્ષેત્રની શુદ્ધિ કર્યા વિના, તેમા બરાબર ધાન્ય ઊગી નીકળતું નથી, તેમ ચિત્તની શુદ્ધિ કર્યા વિના આત્મધર્મમા પ્રવેશ થતો નથી સૂત્તિકની શુદ્ધિ કર્યા વિના

ઘટ બનતો નથી માત્રુની શુદ્ધિ કર્યા વિના જેમ માત્રા બનતી
 નથી, તેમ ચિત્તની શુદ્ધિ થયા વિના આત્મધર્મસાધન થઈ
 શકતું નથી પ્રથમ મન શુદ્ધિ કરવાની આવશ્યકતા છે જ્ઞાન,
 વૈરાગ્ય, પ્રભુભક્તિ, શુરુભક્તિ, આત્મપ્રેમ, સત્સંગમ, સદ્ગુરુ
 ઉપદેશ, વિગેરેથી મન શુદ્ધિ થાય છે પશ્ચાત્ મન સમય
 કરવાથી, ચિત્તની સ્થિરતા થાય છે, અને ચિત્તની સ્થિરતાથી
 આત્મસ્વભાવમા રમણતા થાય છે, અને જ્યારે આત્માનેજ
 એક લક્ષ્ય કરવાથી ચિત્ત અત્યંત સ્થિર થઈ જાય છે ત્યારે
 જ્ઞાનદર્શનચારિત્રગુણધારકઆત્માભિમુખતાને આત્મા વીર્યશક્તિથી
 સાધી શકે છે જેમ પ્રતિહિન મનની લીનતા આત્મસ્વરૂપમા
 ચવાથી, આત્મા, કર્મરૂપ પડદો ચીરીને સૂર્યની જેઠે દેવજ્ઞાન
 વડે લોકલોકનો પ્રકાશ કરે છે યમ, નિયમ, આસન, આજ્ઞા
 યામ, મત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિથી આત્મા
 પરમાત્મતત્ત્વની સિદ્ધિ કરે છે અષ્ટાંગયોગમા પણ ચિત્તશુદ્ધિની
 આવશ્યકતા છે મલિન જળમા 'કતકચૂર્ણ' નાખ્યા વિના તથા
 ગળ્યાવિના જહ જેમ સ્વચ્છ થતું નથી, તેમ મન પણ જ્ઞાન
 વૈરાગ્યરૂપ 'કતકચૂર્ણ' તથા આત્મપ્રેમ વિવેકરૂપ ગરણીથી ગળ્યા
 વિના શુદ્ધ થતું નથી, માટે ચિત્ત આત્માના લક્ષ્યમા લાગે
 તેવા ઉપાયોનું સેવન કરવું, તે વિના ધર્મીપણુ ચોક્કસ નથી.
 મન સમય કરીને, આત્મામા રમણુ કરવું તેથી અનુભવ જ્ઞાન થાય
 છે, અને સમ્યગ્ અનુભવ જ્ઞાનથી આત્માની જાગૃતિ થાય છે, તથા
 અહ વૃત્તિનો સંજ્ઞા નાશ થાય છે સમ્યગ્જ્ઞાન વિના અનુ
 ભવજ્ઞાન થતું નથી, તે દર્શાવે છે

બુદ્ધા ।

સમ્યક્ અનુભવ પ્રાપ્તિથી, અહવૃત્તિનો નાશ;
 સમ્યક્જ્ઞાની જો મળે, તો તત્ત્વે વિશ્વાસ. ॥૧૦૨॥
 ધીર્ઘ વિકટ ધાયપન્થર્મા, સ્થિર લક્ષ્યે જો વૃત્તિ;
 શાન્તિભક્તિ સયોગથી, અલ્પકાલમા મુક્તિ ॥૧૦૩॥
 ધર્મિર ધર્મે નરિ વૃત્તિયો, લક્ષ્યે તસ વિશ્રામ,
 અલળવશાતયજાગશે, પરમાત્મવદનામ ॥૧૦૪॥
 લગી ન તાઢી આત્મની, ગ્રણ્યો ન સદ્ગુરુસદ્ગ,
 તપજપકિરિયા પોક સદુ, ખાલે મગવઈ અગ ॥૧૦૫॥
 પ્રાપ્તે ન ધ્યાન વિવેકથી, ચેતન તત્ત્વસ્વરૂપ,
 તપતક મયમ્મરણરહે, મિટે ન મયમયધૂપ ॥૧૦૬॥

સમ્યક્ અનુભવજ્ઞાનથી પ્રાપ્તિ થતા, શમ દ્વેષમય અહ
 વૃત્તિનો નાશ થાય છે સૂક્ષ્મી આમળ લેમ અધકાર ટકી
 શકતો નથી, લેમ સિદ્ધની આમળ હસ્તિગુન્ધ ટકી શકતુ નથી,
 તેમ સમ્યક્ અનુભવજ્ઞાનની આમળ શમ દ્વેષમય અહવૃત્તિ
 ઢકી શકતી નથી સમ્યક્ અનુભવજ્ઞાનુ અપૂર્વ માહાત્મ્ય છે
 એની અપૂર્વરૂપિત છે સમ્યક્ અનુભવજ્ઞાન અધર મહેલિ
 છે સમ્યક્ અનુભવજ્ઞાનથી, તત્ત્વનો નિર્ણય હસ્તમલકવત છે
 સમ્યક્ અનુભવજ્ઞાન છે, તે કેવલજ્ઞાનો લખુજ્ઞતા છે અનુ
 ભવન મરે લેમ, રૂપે તથા સ્થિરતા સમર્પ છે અનુભવ
 જ્ઞાનને અનુભવે ટાકતી કરતુ એ સદસ તે અનુભવજ્ઞાન
 મન્યને મળી સમ્યક્ નથી, જ્ય એક અનુભવે ન નિરેતી

પાસે રહેતા તેમના વચનોથી અલૌકિક જોષ પ્રાપ્ત થઈ રહે છે સમ્યક્જ્ઞાનિયોની પાસે રહેતા, તેમને સેવતા તેમના વ્યવસ્થાપક, આત્મતત્ત્વમા વિશ્વાસ થાય છે, અને અનુભવસ્વરૂપમા લીનતા થતા, અષ્ટ મુખની ધારા વહે છે અને શરણ્ય આત્મસ્વરૂપમા સદાકાળ મગ્ન રહેવાથી અનુભવે પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત કરી જન્મજરામરણના દુઃખથી મુક્ત થાય છે.

દીર્ઘવિકટ શિવપન્થમા આજ્ઞતા, હિંસા, ક્રોધ, મદ્યપાન, અને આત્મશક્તિ તથા ભક્તિને કોઈ રીતે અટકાવવામા મુક્તિ થાય છે.

વૃત્તિયોનું વહન જો બાહ્યભાવનું થાય તો તે વૃત્તિયો વિરામ પામે, ત્યારે અનુભવે અનુભવે છે પરમાત્મપદમા વાસ કરવાથી, અનુભવે અનુભવે છે ન્યા મુખી આત્મસ્વરૂપમા એકાગ્રચેતન થઈ રહે છે અને સદ્ગુણ સંગ કર્યો નહીં, તે એકાગ્રચેતન થઈ રહે છે ભગવતી સૂત્રમા મિથ્યા અનુભવે અનુભવે છે ન્યા મુખી ચેતનતત્ત્વસ્વરૂપ થઈ રહે છે નહિ, ત્યા મુખી ભવબંધન થઈ રહે છે વ્યાધિ-ઉપાધિના દુઃખ દર્શન થઈ રહે છે મુખનું જ્ઞાન હોતું નથી અનુભવે અનુભવે લાગતી નથી, અને અનુભવે અનુભવે કરાવે છે, માટે જ્ઞાની કહે છે નહીંને સમ્યક્જ્ઞાન થઈ રહે છે.

બુદ્ધા

યાદ્યોપાધિ ત્યાગીને, ગ્રહવો સંયમપન્થ,
પદ્મમહાવ્રત ધારતા, ધર્મ મહાનિર્ગન્થ ૧૦૭

બાવાથે — સાસારિક રાગદ્વેષોત્પાદક બાદ્યોપાધિનો ત્યાગ કરી, સયમમાર્ગ શ્રદ્ધા કરવો યોગ્ય છે. પદ્મમહાવ્રતને દ્રવ્ય બાવથી ધારતા, ઉત્તમ નિર્ગન્થ યથાએ, અને તેથી બચત થાય બાદ્યોપાધિત્યાગ, એ શબ્દથી વ્યવહારચારિત્રમાં કુટુંબ બાદ્યોપાધિનો ત્યાગ મુખ્યતાએ શ્રદ્ધા કર્યો છે, અને બાદ્યોપાધિ ત્યાગતા શ્રેષ્ઠ માયાદિક અતરઉપાધિ પણ નાશ પામે છે. બાદ્યોપાધિના ત્યાગની સાથેજ અતરઉપાધિનો ત્યાગ એકદમ થઈ શકતો નથી. અતરઉપાધિ નાશાયે બાદ્યોપાધિનો ત્યાગ કરવો શાસ્ત્રમાં કહ્યો છે. અતરઉપાધિનો નાશ બાદ્યોપાધિ ત્યાગવિના થઈ શકતો નથી—એ શાસ્ત્રમાર્ગ છે. તીર્થ કરો, અનંત ધ્યાન, તેઓએ બાદ્યોપાધિનો ત્યાગ પ્રથમ કર્યો તથા અનંતતીર્થ કર્યો બાવી કહે છે, તે પણ ગૃહસ્થાવાસરૂપ બાદ્યોપાધિનો ત્યાગ કરી અતરઉપાધિનો નાશ કરી મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરશે. બાદ્યોપાધિના ત્યાગથી વ્યવહારચારિત્ર કહેવાય છે. આવકઅવરથા કરતા સૂત્રા નુસારે જોતા, સાધુઅવરથા યોગી છે તે દર્શાવે છે.

બુદ્ધા

સર્પવ સુરગિરિ જોયલો, આવક યતિમાં ફેર,
કરો ન નિન્દા સાધુની, કરતા એવ અન્ધેર ૧૦૮

ગણિયા છે પરમેષ્ઠિમા, પશ્ચમપદ મુનિરાય;
પરમેશ્વર મુનિરાજને, નમતા શિવમુખ ધાય. ૧૦૯

લક્ષ્ય ગ્રહી શુદ્ધાત્મનુ, સાધે તત્ત્વોપાય,
નમો નમો મુનિવર પ્રમુ, જન્મજરાદુ મ્વ જાય ૧૧૦

આવક વાણ્યોપાધિમાં, વર્તે છે નિશાદિન;
ધિરતિ છે તસ દેશથી, પ્રાય પરમાં લીન ૧૧૧

ધર્મધુર યર સાધુ છે, સપ્રતિ પશ્ચમકાલ,
નમો નમો મુનિવર સદા, હોવે મદ્ગલમાલ ૧૧૨

કયા મરસવનો દાણો અને કયા મેરુ પવત ? એટલું
આવક અને સાધુની દશામા અતર છે આવક ન્યારે ગૃહસ્થા
વાસમા સ્ત્રીપુત્રાદિકમા બધાય છે ત્યારે મુનિરાજે સ્ત્રીપુત્રા
દિકનો ત્યાગ કર્યો છે આવક પશ્ચમહામતથી દૂર છે અને
મુનિરાજ પશ્ચમહામત પાળે છે આવક ઘરમા બધાયો છે,
ત્યારે મુનિરાજ ગૃહનો ત્યાગ કરી અનગાર થયા છે આવક
વ્યાપાર વિગેરેની ઉપાધિમા પડી રાગદ્વેષથી ચિત્તઅ-
સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરે છે, અને મુનિરાજ વ્યાપાર વિગેરે
રેની ખટપટો ત્યાગવાથી, રાગ અને દ્વેષના કારણોથી દૂર રહી,
નિર્મળચિત્તથી વિચરે છે આવક, સ્ત્રી સાથે મૈથુન કરે છે, ત્યારે
મુનિરાજ, દ્રવ્ય તથા ભાવથી મૈથુનનો ત્યાગ કરી વિજ્ઞાની પેઠે
તેના સામુ પશુ જોતા નથી આવકને ગૃહસ્થવાસમા આહાર
વિગેરેને પકવવાના આરભ કરવા પડે છે, ત્યારે મુનિરાજને
તેમાનુ કશું હોતુ નથી ન્યાયી નિર્દોષ આહાર મળ્યો ત્યાગી

લઈ લે છે જ્ઞાનદર્શનચારિત્રથી આત્મગુણને સાધે, તેને સાધુ કહે છે સાધુમુનિરાજ ચારાશી ઉપમાથી વિરાજમાન હોય છે તેમા પ્રથમ સાત ઉપમા સર્પની આપે છે

૧—જેમ સર્પ પોતે બિલાદિક ઘર કરે નહિ, અને ઉંઠર વિગેરેનુ કરેહુ બિલાદિક હોય તેમા રહે છે, તેમ સાધુ પોતે ઘર કરે નહીં, કરાવે નહિ, કરતાને અનુભવે નહિ પણ ગૃહસ્થે પોતાને માટે કરાવેહુ ઘર હોય તે નિર્દોષ બાણી આજ્ઞા લેઈ, તેમા રહે

૨—જેમ અગ ધનભતિનો સર્પ વિષ વમીને પાછુ લેતો નથી, તેમ મુનિરાજ શબ્દાદિક પચેન્દ્રિયવિષયભોગ ત્યાગ્યા, તે પાછા શ્રદ્ધણુ કરે નહીં

૩—જેમ સર્પ બીલમા સીધા પ્રવેશ કરે, તેમ મુનિરાજ ભાક્ષમાર્ગમા સીધા પ્રવર્તે

૪—જેમ સર્પ બીલમા પ્રવેશ કરતા, આઘોપાહો થાય નહિ તેમ મુનિરાજ અનાસક્તિએ આહારને સ્વાદે, એક દાઢમાથી બીજી દાઢમા ફેરવે નહિ

૫—જેમ સર્પ કાચલી ઉતારીને મૂકે, તે પાછી શ્રદ્ધણુ કરે નહિ તેમ મુનિરાજ પુત્ર, કલ્યાદિક કુટુંબરૂપ કાચની ત્યાગીને, પત્રાત્ સરાગદષ્ટિથી તેને શ્રદ્ધણુ કરે નહિ

૬—જેમ સર્પ કાગદિકથી, રત્નો નથી, એક દષ્ટિથી ચાલે છે તેમ મુનિવર્ય ઉપમર્ગથી કરે નહિ અને ઈર્ષ્યાસમિતિ થી આવે છે

૭—જેમ સપ, મયૂર વિગેરે પ ખીથી ડરતો રહે છે, તેમ મુનિવર્યં દશનબ્રહ્મ મનુષ્યોથી ડરતા રહે છે, તથા સ્ત્રીથી ડરતા રહે ॥

હવે અગ્નિની સાત ઉપમા મુનિને આપે છે

૧—જેમ અગ્નિ ઇન્ધનથી તૃપ્તિ પામે નહીં, તેમ મુનિરાજ જ્ઞાનધ્યાનથી તૃપ્તિ પામે નહિ, સદાકાળ જ્ઞાનધ્યાનનું સેવન કરે અભિનવજ્ઞાન સંપાદન કરવા પ્રયત્ન કરે, પણ જ્ઞાન વ્યાસ કરતા થાકે નહીં

૨—જેમ અગ્નિ તેજથી તેજવત હોય, તેમ મુનિરાજ તપ શ્રીયાદિકથી તેજવત હોય, તેજોવેરયા, પુલાકઆદિલિપ્તથી ઉદ્યોત કરનારા હોય

૩—જેમ અગ્નિ લીલી મુઠી સર્વ કાષ્ઠાદિક વસ્તુને બાળી નાખે છે, તેમ મુનિરાજ ધ્યાનરૂપ અગ્નિથી સર્વ નિક્ષયિતઆદિ કર્મકાષ્ઠને બાળી ભસ્મ કરે છે

૪—જેમ અગ્નિ અ ધકાર દૂર કરીને પ્રકાશ કરે છે, તેમ મુનિ રાજ મિથ્યાત્વાદિક દૂર કરીને સમ્યક્ત્વરૂપ પ્રકાશ કરે છે

૫—જેમ અગ્નિ મુવણું વિગેરે ધાતુને લાગેલો મેલ-કાટ દૂર કરે છે, તેમ મુનિવર્યં, મિથ્યાત્વ મોહાદિક મેલ-કચરાને દૂર કરે છે

૬—જેમ અગ્નિ, મુવણું વિગેરે સ્વચ્છ કરે છે, તેમ મુનિવર્યં પોતાના આત્માને સ્થિરતા, સમતા, ઉપયોગથી શુદ્ધ કરે છે

૭—જેમ અગ્નિ ઇંટ, વાસણ વિગેરે કાચી વસ્તુને પાત્રી કરે છે,

તેમ મુનિરાજ સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનચારિત્રથી શિષ્યાદિક ભાગ
જીવોને મોક્ષમાર્ગમાં મૂકી, તેમણે બહિરાત્મપણું ટાળી
અંતરાત્મા કરે છે

મુનિવર્યને સાત ઉપમા પર્વતની આપે છે

૧—જેમ પર્વત અનેક ઔષધિઓથી શોભાયમાન હોય છે
તેમ મુનિરાજ, જ્ઞાનદર્શનચારિત્રથી તથા અનેક પ્રકારના
અત્મશિક્ષક લઘિઓથી શોભાયમાન હોય છે

૨—જેમ પર્વત પવનાદિકથી ચલાયમાન થતો નથી, તે
મુનિવર્ય ઉપસર્ગથી ચલાયમાન થાય નહિ, પરભાવદર્શના
સ્વભાવદર્શનો ત્યાગ કરે નહિ, સદાકાળ આત્મસ્વરૂપમાં
સ્થિત રહે

૩—જેમ પર્વતના આધારે ધણી પ્રમુખ બહુ જીવો શાંત
પામે છે, તેમ મુનિવર્યના આધારે શિષ્ય, સાધુ, સાધવિ
શ્રાવક, શ્રાવિકાઓ પણ તેમના વચનામૃતનું પાન કરી
શાંત પામે

૪—જેમ નદીના ઝરણા વિગેરેથી પર્વત શોભાયમાન હોય
તેમ સમાગ્રમણુ સમલગી, સાનનય, વિગેરેના ઉપદેશ
નદીના ઝરણાથી શોભાયમાન હોય

૫—જેમ પર્વત, જાયપણે જાય હોય છે, તેમ બિહુક સ
દર્શનચારિત્રભાવનાથી ઉચ્ચ હોય છે

૬—જેમ પર્વત, નિર્મલ સ્ફટિકરત્નાદિકથી શોભાયમાન હોય

છે, તેમ સાધુ, ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, તથા ક્ષાયિકભાવથી
શોભાયમાન હોય ॥

૭—જેમ પર્વત દેવતાદિકને ક્રીડા કરવાનું સ્થાન હોય છે, તેમ
મુનિવર્યં વિનેયશિષ્યાદિક ભવ્યજીવોને જ્ઞાનક્રીડા કરવાના
સ્થાનભૂત હોય છે

મુનિરાજને સાત ઉપમા સમુદ્રની આપે છે

૧—જેમ સમુદ્ર અતિ ગભીર હોય, તેમ મુનિરાજ અતિ
ગભીર હોય કોઈનો દોષ પ્રકાશે નહિ

૨—જેમ સમુદ્રરત્નાકર હોય, તેમ મુનિવર્યં જ્ઞાનકર્શનચારિત્ર
રત્નના આકર હોય છે

૩—જેમ સમુદ્ર મર્યાદા લોપે નહિ, તેમ મુનિવર્યં તીર્થ કરની
આશાક્રમ મર્યાદા લોપે નહિ

૪—જેમ સમુદ્ર, આરે તરફથી નદીઓ પોતાનામાં આવે છે,
તેથી જરા માત્ર ઉછળતો નથી, તેમ મુનિવર્યં, તીર્થ કરની
વાણી શ્રવણ કરે, ક્ષુતજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરે, આર પ્રકારના
અનુયોગનું જ્ઞાન કરે, પણ કિચિત્ માત્ર અહંકાર
કરે નહિ

૫—જેમ સમુદ્ર જલવડે ઉછળે નહિ, તેમ મુનિવર્યં ક્રોધાદિકથી
ઉછળે નહિ, ક્રોધાદિક યતા તેનો ઉપશમ કરે

૬—જેમ સમુદ્ર કલ્લોલવરગે સહિત હોય, તેમ મુનિવર્યં,
સ્વપન્નજ્ઞાનકલ્લોલવરગે મહિત હોય

૭—જેમ સમુદ્ર જલથી શીતલ હોય, તેમ મુનિવર્ય ક્ષમ
જલથી શીતલ હોય

સાત ઉપમા આકાશની મુનિરાજને આપે છે

૧—જેમ આકાશ નિર્મળ ઉત્ત્વલ હોય છે, તેમ મુનિવર્ય
આત્મા નિર્મળ ઉત્ત્વલ હોય છે

૨—જેમ આકાશ આલબન રહિત હોય છે, અર્થાત્ પ
આધાર રહિત હોય છે, તેમ મુનિવર્ય, ગૃહસ્થાદિ
આધાર રહિત હોય છે ગૃહસ્થના તાબામાં મુનિરાજ
નહિ, ગૃહસ્થની નિશ્રાએ વર્તે નહિ

૩—જેમ આકાશ વચ્ચે દ્રવ્યનું ભાજન હોય છે, તેમ મુનિ
વચ્ચે મહામતના ભાજન હોય છે

૪—જેમ આકાશ સૂર્યના આતાપથી સૂકાય નહીં, તેમ મુનિ
પરિસહ ઉપસર્ગ ઉત્પન્ન થયે છતે જ્ઞાન અને વૈશમ્યશુ
સૂકાય નહીં

૫—જેમ આકાશ વર્ષાથી ભીંજાય નહિ, તેમ મુનિવર્ય પાત
શુભ-સ્તુતિ શ્રવણ કરીને હૃદયે ભીંજાય નહિ

૬—જેમ આકાશ અડધી છે, તેમ મુનિવર્ય નિશ્ચયથી આત્
અડધી જાણે

૭—જેમ આકાશ અનંત છે, તેમ મુનિવર્ય જ્ઞાનાદિક શુ
અનંત છે

સાત ઉપમા વૃક્ષની મુનિરાજને આપે છે

- ૧—જેમ વૃક્ષ શીત ઉષ્ણ સહે છે, તેમ મુનિવર્ય શીત ઉષ્ણ પરિસહ સહન કરે ॥
- ૨—જેમ વૃક્ષ પુષ્પ ફલાદિક આપે છે, તેમ મુનિવર્ય કુલ ચાવિતરૂપ પુષ્પ ફલાદિક આપે છે
- ૩—જેમ વૃક્ષના આશ્રયથી પક્ષીઆદિ ધણા જીવ સુખાનુભવ પામે છે, તેમ મુનિવર્યથી પૃથ્વીકાયાદિક જીવ સુખાનુભવ પામે છે
- ૪—જેમ વૃક્ષને કોઈ છેદે-સેદે તો તે કેડની જલે છે નહિ તેમ મુનિરાજની કોઈ હેલના કરે, નિન્દા કરે, કષ્ટ કરે તો પણ મુનિરાજ કોઈની આગળ છે નહિ
- ૫—જેમ વૃક્ષને કોઈ અન્દનાદિક મુમથી દબાવે છે તો વૃક્ષ હર્ષાયમાન થાય નહીં, તેમ મુનિરાજને કોઈ શુભરુતિરૂપ અન્દનાદિકનો લેપ કરતે, તેમજ દુષ્ટરૂપ થાય નહિ
- ૬—જેમ વૃક્ષ જલસિંચનરૂપ સેવાથી, પુષ્પ ફલાદિક આપે છે, તેમ મુનિરાજ પણ અભ્યુત્થાન, શિક્ષા, શાંતિ, તપ્તમાન, શુભસ્તવનાદિક સેવા પ્રદાન, કુલજાન, નિન્દા વિરાગ, પ્રત્યાખ્યાન, યાવત્ વિશ્વકર્માદિક આપે છે
- ૭—જેમ વૃક્ષ વેલાએ છીંદી તિલાંજલ દોષ છે તેમ મુનિવર્ય સાધુ, સાધ્વી, સાધવ, અવિનશ્ય અનુશિષ્ટ સઘથી વીંટાએલ દોષ છે

આત ઉપમા જમરાની મુનિસજને આપે છે

૧—જેમ જમર જગીયામાં પુષ્પાદિકમાંથી મુગધ રસ શ્રદ્ધા કરે છે, પણ પુષ્પને કીલ્લામણા ઉપજાવતો નથી, ને પોતાના આત્માને સંતોષે છે, તેમ જમરસમાન મુનિવર્ય તે જાગ સમાન શ્રામ, નગરાદિકમાં, વૃક્ષ સમાન જે ઘર, અને પુષ્પ સમાન ગૃહસ્થ દાતારની પાસે જઈ, મુગધ સમાન અશનાદિક શ્રદ્ધા કરે છે પણ પુષ્પ સમાન ગૃહસ્થ દાતારને કોઈજાતની કીલ્લામણા ઉપજાવે નહિ અને આત્માને સંતોષે છે

૨—જેમ જમર મુગધ લેવાને માટે, પુષ્પ ઉપર બેસે છે પણ પુષ્પની સાથે પ્રેમસ્નેહની પ્રતિબદ્ધતાને કરતો નથી, તેમ મુનિવર્ય આહારાદિક અર્થે ગૃહસ્થના ઘેર જાય છે, પણ તે ગૃહસ્થોની સાથે પ્રેમસ્નેહાદિક કોઈપણ જાતિના પ્રતિ બદ્ધતા લપટાવા નથી

૩—જેમ જમર પુષ્પોના ઉપર ઝકાર શુભરવ શબ્દ કરે છે, તેમ મુનિવર્ય શ્રામનુશ્રામ વિહાર કરી, જીવેને બળ્ય મધુર ધ્વનિથી સમક્ષિતપૂર્વક સાધુ અને શ્રાવકધર્મસંબધી દેશના હે છે, તેજ મુનિરાજનો ઝકાર—શુભરવ શબ્દ જાણવો

૪—જેમ જમર અશનાદિકનો સશ્રદ્ધ કરે નહિ, તેમ મુનિરાજ અશનવસનાદિકનો સશ્રદ્ધ કરે નહીં, અર્થાત્ મર્યાદા ઉપરાત અધિક રાખે નહિ

૫—જેમ જમર મુગધને અર્થે પુષ્પ ઉપર બોલાવ્યા વિના જાય છે, તેમ મુનિવર્ય ગોચરી જાય છે

૬—જેમ માવાકરે બનાવેલી પુષ્પવાટિકામા જમર સુગંધ લેવા જાય છે, તેમ મુનિરાજ ગૃહસ્થોએ પોતાને માટે બનાવેલા આહાર લેવા માટે જાય છે

૭—જેમ જમર, કેતળી માવળી કેવડાદિક ઉપર વારવાર જાય છે, તેમ મુનિરાજ શ્રામ, નગરાદિકમા ધર્મરાગવત જાળ્યુ જીવો જ્યાં હોય છે ત્યાં વારવાર જાય છે જ્યાં ધર્મરાગી મનુષ્યો વિશેષ હોય, અને ગુરુપ્રત્યે શ્રદ્ધાગ્રી જીવો હોય ત્યાં મુનિરાજ વિશેષતઃ વિચરે છે અને તેમના પર ઉપકાર કરે છે

સાત ઉપમા પૃથ્વીની મુનિરાજને આપે છે

૧—જેમ પૃથ્વી છે તે અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ, મનુષ્ય, તિર્થંકર, દેવાદિકદૃત્ય, લઘર્થ, વહન, પચન, શોષણ વિગેરેને સહન કરે છે અને વિદ્યાદિકને પણ સહન કરે છે, તેમ મુનીશ્વર બાવીશ પરિસહનને સહન કરે છે

૨—જેમ પૃથ્વી, ધન-ધાન્યાદિક સહિત હોય છે, તેમ મુનીશ્વર જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાદિક ઋદ્ધિસહિત હોય છે

૩—જેમ પૃથ્વી, અનેક પ્રકારની શાલિપ્રમુખ ધાન્યાદિકની ઉત્પત્તિ કરે છે, તેમ મુનિપર્યં પોતાની આત્મભૂમિમા અનેક પ્રકારની જ્ઞાનદર્શનચારિત્રની વિશુદ્ધતારૂપ ગુણોની ઉત્પત્તિ કરે છે. અથવા મુનિરાજ હિતોપદેશ દઈને, જીવોની હૃદયભૂમિમા ન્યાયસમ્પત્તવૈભવાદિક માર્ગાનુસારીના ગુણ, તથા સમક્ષિતપૂર્વક દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ, પ્રમુખ આત્મ ગુણોની ઉત્પત્તિ કરે છે

- ૪—જેમ પૃથ્વી શીતઉષ્ણ સ્પર્શ સહે છે, તેમ મુનિવર્ગ શીતોષ્ણસ્પર્શ સહન કરે છે
- ૫—જેમ પૃથ્વી, હેઠાલી બેઠાલી કંઈ આગળ કહે નહિ તેમ મુનિરાજને કંઈ ઉપદ્રવ કરે, ઉપસર્ગ કરે, નિંદાહેડના કરે, તોપણ મુનિરાજ કંઈને કહે નહિ
- ૬—જેમ પૃથ્વી, કાઠવ કચરાને સુકાવે છે, તેમ મુનિ, કામ લોગરૂપ કાઠવ કચરાને સૂકાવે છે
- ૭—જેમ પૃથ્વી, વૃક્ષાદિકને આધારભૂત હોય છે, તેમ મુનિ વર્ગ, આત્માર્થાલ્લોચને આધારભૂત હોય છે
- સાત ઉપમા કમળની મુનિરાજને આપે છે
- ૧—જેમ કમલ કાઠવમાહિ ઉપજે છે અને જલમા વૃદ્ધિ પામે છે અને કાઠવ જલ બેને મૂળી ઉપર વર્તે છે, એટલે તેથી જાણુ રહે છે, તેમ મુનિવર્ગ, કર્મરૂપ કાઠવમા ઉપજે છે, અને લોગરૂપ જલમા વૃદ્ધિ પામે છે, અને તે કર્મલોગ બેને મૂળી, ઉપર વર્તે છે, એટલે તે બંનેને ઇંડી ન્યારા વર્તે છે
- ૨—જેમ કમલ, પોતાની વેલોને પોતાની મુગધીથી વાસિત કરે છે, તેમ મુનિરાજ, 'તસિશ્રદ્ધાવિરતિસ્વરૂપ' પોતાની વેલોને, જ્ઞાનાદિક મુગધીથી વાસિત કરે છે
- ૩—જેમ કમલ, ચંદ્રથી તથા સૂર્યોદયથી વિકસ્વર થાય છે, તેમ મુનિરાજ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, બહુશ્રુત, ગુર્વાદિકના આગમનથી તથા તેમને કેળવણી વિકસ્વર થાય છે આનંદ પામે છે, અથવા લઘુકર્મી શ્રોતાદિક બંધ્યુ લવને કેળીને પણ આનંદ પામે છે

- ૪—જેમ કમલ પોતાની મુગધથી મુગધિત હોય છે, તેમ મુનિરાજ સ્વસ્વભાવરમણાદિક ગુણોથી મુગધિત રહે છે
- ૫—જેમ કમલ પોતાની કાન્તિથી દેદીધ્યમાન હોય છે, તેમ મુનિરાજ, જ્ઞાનધ્યાનરૂપ કાન્તિથી દેદીધ્યમાન હોય છે
- ૬—જેમ કમલ નિર્મલ-ઉત્તવલ હોય છે, તેમ મુનિરાજ ધર્મ ધ્યાનવડે તથા શુદ્ધધ્યાનવડે નિર્મળ-ઉત્તવલ હોય છે
- ૭—જેમ કમલ સદા ચંદ્ર તથા સૂર્યના સન્મુખ રહે છે, તેમ મુનિરાજ આચાર્ય ઉપાધ્યાય સન્મુખ રહે છે

શ્રી મુનીશ્વર મહારાજ રત્નવચીના સદાકાળ આગ્ર દેહ હોવાથી તેઓ મોક્ષમાર્ગના પ્રથમપદે અધિકારી છે, અને તેમને પથપરમેષ્ઠીમા ગણ્યા છે. જમો દોર સદ્યસાદુષ્ણ લોકોની અદર રહેલા જિન્યાશાધારક પથ મદ્દ મતધારી સર્વ મુનીશ્વરોને નમસ્કાર થાઓ, એમ પન્નેશ્વરકૃપે ઇશ્વરરૂપે સાધુ વર્ણવ્યા છે એવા પરમેશ્વરરૂપ મુનિશ્વર અધ્યાત્મદશાનું વર્ણન કરે છે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનું પ્રદર્શન કરી, પશ્ચાત્ તેનું લક્ષ્ય કરી, મુનિરાજ, વત્સસ્વરૂપ જે આજીવ, તેની પરમાત્મદશા થવાના ઉપાયો આપે છે એવા મુનિવ્રત પ્રભુને નમસ્કાર કરતા, જન્મજશમરણના દુષ્ણ નાશ થાય છે, આવક અને મુનિરાજની આત્મદશામા આપણાં જાને પતાળ જેટલો ફેર છે આવક, બાદસ સ્વામી ઉપાધિમા નિવૃત્તિન વર્તે છે, એટલે આવકને ગૃહસ્થાવાસમા જાવા પીવાના આરબની ઉપાધિ સદાકાળ લાગી રહેલી છે પૃથ્વીકાયનો આરબ કરી, અસખ્ય પૃથ્વીકાયનાં જીવોનો નાશ કરતો વર્તે છે, ૫

માટે પાણી, સ્નાન કરવાને માટે પાણી, વસ્ત્ર ધોવા માટે પાણી,
 કુટુંબને પીવા માટે પાણી, એમ દરરોજ અપૂકાયના અસખ્ય
 જીવોનો નાશ કરે છે. આવક જલ ગળીને વાપરે છે, તેથી
 વ્રસજીવોની રક્ષા થાય છે, પણ તેથી અપૂકાયના જીવોની કયા
 રક્ષા થઈ શકતી નથી. વળી ગૃહસ્થાવાસમાં આવક અગ્નિકાયના
 તથા વાયુકાયના જીવોનો નાશ ઉપાધિયોગે કરે છે, તથા વન
 સ્પતિના જીવોનો નાશ પણ આવક કરે છે. વનસ્પતિના બે
 ભેદ છે એક સાધારણ અને બીજી પ્રત્યેક તેમાં એકશરી
 રમાં અનંતજીવો હોય છે, તેને સાધારણ કહે છે. જેમ
 કે, આદુ, મૂંગા, ગાજરીયા, શકરીયા, ખટાટા, સૂરણ, રતાણ,
 પિંડાણ, કદમૂંગ વિગેરે સાધારણ વનસ્પતિમાં અનંત
 જીવો હોવાથી શ્રી વીરબ્રહ્મએ તને અસક્ષ્ય ગણ્યા છે. જેને એક
 શરીરમાં એક જીવ હોય છે, તેને પ્રત્યેક વનસ્પતિ કહે છે.
 આખા, લીંબડા, રાયણ, વિગેરે, પ્રત્યેકવનસ્પતિના પણ ઘણા
 ભેદ છે તેની આવક હિસા કરે છે, એમ સ્થૂલ પથ સ્થાવર
 જીવોના નાશથી, આવક વિરમ્યો નથી તેમ વ્રસ જીવોની
 પણ હિસા આવક કરે છે. માટે આવકને તો ઓછામાં ઓછી
 સવાવસાની કયા સાધકારે કહી છે તેમ હિસા, ગૂંઠ, ચોરી,
 મૈથુનથી પણ આવક સર્વથા વિરામ પામ્યો નથી. પદ્મદ્રિયના
 વિષયલોગથી પણ આવક વિરામ પામ્યો નથી. આશ્રવના કાર
 છોથી આવક દેશધકી વિરામ પામ્યો છે, પણ સર્વધકી વિરામ
 પામ્યો નથી ઘણું કરી આવક પુરૂગલ-વસ્તુઓમાં લીન રહે
 છે આવકને અનેક પ્રકારના ન્યાપારની ઉપાધિ કરવી પડે છે
 અનેક પ્રકારના ન્યાપારના-હિસક સાધનો આવકને સેવવા પડે

છે ગૃહસ્થાવાસમા સ્ત્રી, પુત્ર, ભાઈ, ભેન વિગેરેના તબક્કા પ્રમુખજન તથા જ્ઞાનધ્યાન કરવાનો સમય પણ મળે. આ સંસારમા ધર્મસાધનના કારણે વિશેષત નથી હાલમ્બ જીવિરતિ । જ્ઞાનનુ ક્ષણ વિરતિ છે અદ્યવિરતિપણુ અવરક થાવું કરી શકે છે સંસારનો ત્યાગ કર્યાવિના મર્યાદાથી વિરતિ પણ પ્રાપ્ત થતુ નથી તે માટે ચોનીચ તીર્થસ્નાનવાને ગૃહસ્થાવાસનો ત્યાગ કરી, સાધુપણુ અંગીકર કર્યું છે ગૃહસ્થાવાસમા છોડી માર્ગે કદાપિ કલ્પને કેવલજન થયુ સાધુજીએ છીએ, પણ તે છોડીમાર્ગે શ્રદ્ધા મરતને નહીં સાધુપદ મહણ કરવાથી કર્મસય થાય છે આ મુજબાનુ સેવન કરતુ ભોધએ સાધુ થવારૂપ વ્યવહારમાને દેવ મન કંટપનાએ આવકપણુ અંગીકાર કરી, તતેવ નુવે નહીં જોના મનમા સાધુ થવાની ભાવના નથી, ને શ્રાવક નથી, ગૃહસ્થાવાસમા વસતા ભરત, મરદેવી મન નમુજને કેવલજ્ઞાન થયુ, એમ વાચી ગૃહસ્થાવાસના વતવને સ્થિર વિચાર કરવો ભોધએ નહિ, વા એવો ઉપદેશ પણ આપવો યોગ્ય નથી તે સંબંધી મહાશાની ધર્મપુરુષર ઉપધ્યાય શ્રી યથોવિનયજી કહે ■ કે —

ચરિત મળી મહુલોકમાંજી, મરતારિકનાં નેદ;
લોપ શુભ વ્યવહારનેજી, ચોવિ રૂપે નિત્ર તદ. સૌં
મહુદલ દીસે જીવનાંજી, વ્યવહાર સિવયોગ;
છોડી તાકે પાષરોવી, છોડા વન્ય અયોગ સૌં

ધણા મનુષ્યો લોકમા ભરત, મરદેવ, પ્રમુખજન

છઢીને, જે સાધુ યવારૂપ તથા અન્ય જે શુભ વ્યવહાર તેને દેખે છે, તે સમક્ષિતનો નાશ કરે છે એકાન્તવાદી એમ કહે છે “ ભરત, મરુદેવી માતા વિગેરેજે સાધુપદ કયા અગીકાર કયું હતુ ? દેવળ આત્મશુદ્ધિથીજ દેવલગાન પામ્યા, તે વ્યવહાર શુ કારણ છે ” “ સાધુ યવાની કઈ જરૂર નથી આત્મશુદ્ધિ સ્વભાવમા સમણતા કરીશુ, એટલે મુક્તિ થશે. ” એમ કહેનારા વ્યવહારમાર્ગનો નાશ કરે છે કારણ કે ઘણા હળ અર્થાત્ અનેક મનુષ્યોને વ્યવહારથી મોક્ષ યોગ્ય દિસે છે, પણ સાધુ યવા આદિનો વ્યવહાર તે રાજમાર્ગ છે એ પાધરો માર્ગ છઢીને, જે છોડીનો એટલે ગઢીકુચીનો માર્ગ શોધે છે, તે છવો અયોગ્ય બાણવા મુકસ્યગ્રાવકપદ કરતા સાધુપદ મોહુ છે, માટે વ્યવહારને મૂની, નિશ્ચયનય એકાતે અગીકાર કરી, જે છવો સાધુમાર્ગનો નિષેધ કરે છે, વા સાધુ યવા વિના ગ્રાવકઅવસ્થાથી એકાતે મુક્તિની ધમ્મ રાખે છે, તેઓ અયોગ્ય બાણવા મી બોધનિયુક્તિમા કહું છે કે —

ગાથા

નિર્યયમવલગતા, નિર્યયઓ નિર્યય અયાણતા ।

નાસતિ ચરણકરણ, માહિરકરણાલમા ॥ ૨ ॥

વળી શ્રી મશેવિજયજી ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે —

તુરગ ચઢી જેમ પામીજી, વેગે પુરનો પન્થ,

માર્ગ તેમ શિવનો લહજી, વ્યવહારે નિર્ગન્થ સૌ

ઘોડા ઉપર ચઢીને જેમ વેગે પુર પામીએ, તેમ વ્યવ-

હારે ઠરી નિર્મલ, દિવસે હોઈ શે નિર્મલ રમ્ય
 ઘણી આવશ્યકતા છે, જુદાજુદા ભાવે છે, કે
 પણ રમ્યોત્કલ્પ અને મુખ્યત્વે રમ્યોત્કલ્પ દેવ રમ્યોત્કલ્પ
 વિના, દેવતાઓ દેવતાઓ રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ દેવતાઓ
 રમ્યોત્કલ્પ અને મુખ્યત્વે રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ
 દેવતા વિગેરે દેવતાઓને વાત હોઈ શે રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ
 થાય છે કે સાધુપણ મનના ભાવ મનના ભાવ રમ્યોત્કલ્પ
 યવાની આવક, પ્રતિભા રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ
 અત કરણથી સર્વ રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ
 દેશવિરતિ આવક છે, અને જો રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ
 રમ્યોત્કલ્પ છે, માટે રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ
 વિરતિપદ અમીતર મનુષ્યો.

ધર્મની પુરાણ દેવ રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ ઠરી
 પથમહાત્મન પાસે રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ
 કાળમા સુવિહિતમુખુ રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ
 અનિરાગને પુન પુન રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ
 શરણથી મગલભાષા રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ

કુશ,

શાસન ચાલે સાધી, આવક મક્ક કહાય, ૧૧
 નમો નમો નિર્મલ, રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ
 પાર્શ્વમણિ શ્રીસદા, રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ
 નમો નમો નિર્મલ, રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ રમ્યોત્કલ્પ

જૈન વીતરાગશાસનના પ્રવર્તક માધુ છે આચાર્ય, ઉપા
ધ્યાય, સ્થવિર વિગેરે પણ સાધુપદમા સમાય છે, શ્રાવક
ભક્ત કહેવાય છે, અને ભક્તોનો ઉદ્ધાર તે સ્વામીની આજ્ઞા
માનવાથી થાય છે ગુરુરૂપ સાધુમહારાજે બાહ્ય અને
અંતર એ બે પ્રકારની શ્રધ્ધિનો ત્યાગ કર્યો છે,
માટે તે નિર્ગ્રંથ કહેવાય છે, એવા નિર્ગ્રંથને પુન પુન
નમસ્કારે શાઓ નરપતિ, ચક્રવર્તી અને સુરપતિ પણ,
જેમના ચરણકમલ સેવે છે, એવા નિર્ગ્રંથને નમસ્કાર કરવાથી
ચારિત્રભેદનીયનો નાશ થાય છે, અને આત્મા ચારિત્રમન્નુષ્યતા
ને ભરે છે જેણે સમકિતદાન આપ્યું છે, એવા સાધુરૂપ
સદ્ગુરુ પાર્શ્વમણિસમાન છે જેમ પાર્શ્વમણિનો સયોગ થતા,
લોહ સુવર્ણતાને પામે છે, તેમ સદ્ગુરુ મુનિરાજની સંગતિથી,
જીવરૂપ લોહ તે પરમાત્મરૂપ સુવર્ણતાને પામે છે સર્વઉપકારી
શિરોમણિ સદ્ગુરુ મુનિરાજ છે અજ્ઞદાન, વસ્ત્રદાન, પ્રાણદાન,
અનુક્રપાદાન, ઉચિતદાન, સુપાત્રદાનાદિ મર્વ દાનોમા ભ્રમ-
કિતનું દાન તે મોટામા મોટું છે એવા સમકિતદાનદાતા
તથા ચારિત્રદાનદાતા નિર્ગ્રંથને પુન પુન નમસ્કાર શાઓ
ધર્મદાન દાતા સદ્ગુરુનું જેટલું વર્ણન કરીએ તેટલું બોધ
છે સદ્ગુરુનો વિનય કેવી રીતે કરવો? તે સળખી વિશેષ
વર્ણન અસ્મદ્વીયકૃત અનુભવપચ્ચીશી નામના શ્રથમાર્થ
લેઈ લેવું

સમકિતદાતા સેવતા, નમતા પાપ પ્રણાશ;
વિનયમક્તે આરાધતાં, મુક્તિપુરીમા વાસ

શાશ્વતપન્થ ન ઓઢસે, વિનયમક્તિથી હીન,
 ગુર્વાજ્ઞા વિન પ્રાણિયા, મમતા દુઃસ્વિયા દીન ૧૧૬
 ગુર્વાજ્ઞાણ ધર્મ છે, ગુર્વાજ્ઞાણ ધ્યાન,
 નગુરા જનનુ ફોક છે, તપ જપ કિરિયા દાન. ૧૧૭
 ગ્વપ જો શિવપુર માર્ગનો, તો શિક્ષા તથ મન્ય,
 ગુર્વાજ્ઞાણ ધર્મ છે, સયમ સદુ કર્તવ્ય ૧૧૮
 જિનઆણા ગુરુઆણમાં, ગિરુઆ ગુરુ સદાય,
 નમો નમો શ્રીસદ્ગુરુ, પ્રેમે પ્રણમો પાય ૧૧૯
 ગુરુગમનાણદશા ગ્રહી, શાશ્વતપન્થ ચલાય,
 શુદ્ધપરિણતિ, આત્મની, મહજપણે ચર્તાય ૧૨૦

શ્રી સમ્યક્ત્વદાતા સદ્ગુરુરાજનુ સેવન કરતા, અને તેમને
 નમસ્કાર કરતા, અને તલવના પાપ નાશ પામે છે શ્રી સદ્ગુરુ-
 મુનીશ્વરનુ વિનયભક્તિથી આરાધન કરતા, આત્મા ચૈતન્યસ્વરૂપને
 ઓઢતા થઈ, મોક્ષસ્થાનમાં વાસ કરે છે રાજાની પદવી મળે
 છે, ચક્રવર્તિની પદવી પણ મુલાવ્યથોગે મનુષ્યને સંપ્રાપ્ત થાય
 છે, સુર તથા સુરપતિની પદવી પણ પુણ્યદ્વારા સંપ્રાપ્ત થાય છે,
 પણ જગત્માં સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ થવી મહાદુર્લભ છે મોક્ષમાર્ગ
 રાધક શ્રીસદ્ગુરુની જે જે અર્થે હૃદયમાં ભક્તિ છે, તે તે
 અર્થે મનુષ્ય ધર્માધિકારી થઈ શકે છે શ્રી શિષ્યની ઉપર
 ઉપરની હલનના રગ જેવી વિનયભક્તિથી શ્રી સદ્ગુરુ સતુષ્ટ
 થતા નથી, કિંતુ તેઓ ચૈત્તમલ્લકના જેવી વિનયભક્તિથી
 શિષ્યની ચોખ્ખતા સમજી સતુષ્ટ થઈ તેને યથાક્રમતત્ત્વોપદેશવટે

ચરણકમળને નમસ્કાર કરવો પૂવોક્ત સદ્ગુણોગમથી જ્ઞાન દશા શ્રવણ કરીને, શાશ્વત મોક્ષમાર્ગમાં ગમન કરી શકાય છે જ્ઞાનદશાન્યાસિત્રરૂપ રત્નત્રયીની સાપેક્ષપણે સાધ્યની સિદ્ધિમાં પ્રવૃત્ત થએલ આત્મા, ઉપશમભાવ, સ્થોપશમભાવ, અને ક્ષાયિક ભાવની ઉપાસના કરતો છતો, આત્માની શુદ્ધપરિણતિને સહેજે ઉત્પન્ન કરે છે આત્મિક શુદ્ધપરિણતિનો ઈચ્છક આત્માનદી ભવ્યપુરુષ, પુરૂષોત્તમને વિદ્યાની પેઠે માને છે, તેમજ માન પૂજા કીર્તિની વાસનાને હૃદયમાં સ્થાન આપતો નથી બાહ્ય પૌરૂષ ગણિક જડવસ્તુઓમાં ઇશાનિષ્ઠ બુદ્ધિને પરિહરી, આત્મામાં સહજ સત્ય સુખ માની, તેને પ્રાપ્ત કરવા ધ્યાનાદિકતુ સેવન કરે છે, આત્માનદીને કોઈ ખીટ વા રોકાપ-નિહા કરે, તો પણ તેના હૃદયમાં રતિ અરતિ ઉત્પન્ન થતી નથી, એવી તેની આત્મદશા વર્તે છે મનરૂપી સરોવરમાં, વિકલ્પ સહજરૂપ તરંગો, ઉપાધિરૂપવાયુઓ ઉદ્ભવે છે જ્યારે ઉપાધિયોગે જે બાહ્યભાવ વર્તે છે, તેનો સાક્ષી અન્તરાત્મા વર્તે છે અને તેમાં રાગદ્વેષથી પરિણમતો નથી, ત્યારે આત્મા નિર્મલમનવાળો થઈ શાતપણે સહજ સ્વરૂપી અનુભવપ્રકાશ આત્મરૂપ અનુભવે છે જ્યારે આત્મા, હૃદયરૂપ ક્ષેત્રમાંથી, જડભાવેગ્રહા રૂપવસ્તિને, મૂળથી ઉદાગ્રીનતા રૂપ ઠેઠાળીથી, ઉખેડી નાખે છે, ત્યારે શોક વિયોગાદિ રૂપોની પ્રાપ્તિ આત્માને થતી નથી આત્મા, ધ્યાનવટે પોતાનું ધ્યાન કરતો અદ્વિત અનુભવદશાને પ્રકટ કરે છે ભવ્યોએ આત્મશ્રદ્ધામાં સ્થિર થઈ, અન્તરના ઉપયોગથી સ્વસ્વરૂપની ઉપામના કરવી પોતાની આત્મિકશક્તિ

પ્રકટાવવા યથાક્રમ ધર્માનુષ્ઠાનની સેવના પ્રતિદિન કર્યા કરવી છે
 બબ્બે ! તમે યથાશક્તિ પ્રાપ્ત થયેલ સ્થાનદ્વારા શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરતા
 રહો. તમારી શુદ્ધ પ્રવૃત્તિનું સ્વરૂપ અન્યજનો સમજે નહિ,
 તેથી નિદા કરે, દોષ જુએ, તેથી તમે તમારી શુદ્ધ પ્રવૃત્તિને
 નિર્દોષ કરાવવા, દોષી નિન્દક જનોની આગળ કંઈ પણ પ્રયત્ન
 કર્યો નહિ હુનિયા દોરગી છે આજ કોઈની આગળ તમારી
 શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ સિદ્ધ કરી આપી તો વળી કાવ હૃત્તરો પૂછશે,
 તે સર્વ મનુષ્યોની આગળ તમારી શુદ્ધ પ્રવૃત્તિની સાબિતી
 કરતા કરતા ધાકી જવાના, અને વળી તમે નિર્દોષ થવાને જે
 ઇચ્છા ધરાવો છો, તેથી જ જાણવાનું કે હજી તમેજી આત્મા
 સિમુખતા પ્રાપ્ત કરી નથી જે આત્માસિમુખતા પ્રાપ્ત
 કરી હોય, તો બહે કોઈ તમારી શુદ્ધ પ્રવૃત્તિને દોષવાળી
 કહે, તેથી તમારું કંઈ ખગડવાનું નથી દર્પણમાં જે જે
 વસ્તુઓના સારા અગર ખોટા પ્રતિબિંબો પડે છે, તે જેમ
 દર્પણથી ન્યારા છે, તેમ કોઈ આત્મસાધક પુરુષની નિદા કરે,
 અથવા સ્તુતિ કરે, તોપણ તેથી આત્મસાધકને કંઈ લાગતું
 નથી તમે તમારી શુદ્ધ પ્રવૃત્તિઅર્થે નિશક રહો તમને કોઈ
 સારા અગર ખોટા કહે, તોપણ તમે જરા માત્ર શબ્દોવચારણ
 સબધી લક્ષ આપ્યો નહીં, તમારી શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ આપોઆપ
 સૂર્યની પેઠે સર્વત્ર પ્રકાશ કરતી બબ્બેબોના હૃદયને આનંદ
 અર્પશે શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરનારા પુરુષોની નિદા કરે, એવા મનુષ્યોની
 શુ જોછાશ છે ? ના, નથી પોતાની નિર્દોષતા સિદ્ધ કરવા
 માટે અનેક પ્રકારનો પ્રયત્ન કરવો એ એક જાતની નબળાઈ ॥

જેને સામારિક કીર્તિની-વાસનાની ઇચ્છા છે, તેને એમ મનમાં આવે છે કે અરે ! મને દુનિયા શુ કહેલી હશે ? દુનિયામાં મારી પ્રવૃત્તિ સારી શી રીતે ગણાય ? આત્માનહી ભવ્યજીવોને સામારિક વાસનાનો અરુચિલાવ હોવાથી, તેઓ મનમાં જરામાત્ર પણ વિકલ્પ સહજપણે અવકાશ આપતા નથી તમારે પોતાના આત્માનો શુદ્ધ દશા પ્રકટ કરવી હોય તો બીજાના સારા અભિપ્રાય સંપાદન કરવાનું કામ આજથી તત્કાળ છોડી દે. અન્ય પુરુષો તમને સ્વાર્થી, લોભી, ધૂત, કપટી ધારે તો પણ તેમની દૃષ્ટિમાં મારા ગણાવાતું જરામાત્ર ઇચ્છ્યું નહીં મણિને કોઈ મૂલ્યવાન કહે, તથા કોઈ અમૂલ્યવાન કહે, તોપણ મણિને તેમાં કશું લાગતું વળગતું નથી, તેમ આત્માર્થી પુરુષને કોઈ સારા કહે અગર નહાગ કહે, તોપણ તેથી તેમના મનમાં હર્ષ શોક ઉત્પન્ન થતો નથી સૂર્યને ધ્રુવડનું બાળક અધકારનો ગોળો કહે, તેથી કંઈ સૂર્યનો પ્રકાશ નાશ પામતો નથી તેમ તમે હે ભવ્યો ! તમારી આત્મિક શુદ્ધ પ્રવૃત્તિને માટે સમજાવે તમે કેવલજ્ઞાનીના દૃષ્ટિમાં શુદ્ધપ્રવૃત્તિવાળા છો એમ જણાવવા ઇચ્છા કરો તમેએ શ્રી સદ્ગુરુ આજ્ઞાથી શુદ્ધપ્રવૃત્તિમાર્ગનો નિશ્ચય કર્યો હોય તે તરફ, જગતના અભિપ્રાય સંબંધી લક્ષ નહિ દેતા, આજે મોંની એકનિષ્ઠાથી પ્રવૃત્તિ કરવે શુદ્ધ પ્રવૃત્તિદ્વારા પરમાત્મા વસ્થાની સિદ્ધિ કંઈ જગતના જીવોને રાજી રાખવાથી થતી નથી, માટે આયુધ્ય અને પ્રાપ્તસામર્થ્યનો ઉપયોગ, આત્મશુદ્ધિ માટે પૂર્ણ પ્રયત્નો તથા ઉત્સાહથી કરો જગતજીવોએ તો શ્રી તીર્થેકર જેવાને પણ નિર્દોષ કહ્યા નથી, તો તમે તો શા હિસાબમાં ? આટલી વાત ધ્યાનમાં રાખો કે બીજા તમને

કરોડધિપતિ કહે, તેથી તમારા ઘરમા કંઈ પચ્છીમ રૂપિયા
 પણ આવવાના નથી તેમ અન્ય જગજ્જનો તમને મારા કહેશે
 તો તમારા આત્માના જેવી સ્થિતિ છે, તેથી કિંચિત્ પણ વૃદ્ધિ
 પામવાનો નથી, તો પછી મનુષ્યેને બ્યથા મતોષ પમાડવા,
 તથા તમારા આત્માને બ્યથા સતોષ પમાડવા, મનુષ્ય આયુનો
 દુરુપયોગ શા માટે કરવો ? બીજાઓને મજા આપે
 તેમ બબડવા હો તમારી શુદ્ધ પ્રવૃત્તિથી મગલમાલ્લા
 કંઠમા આરોપાઈ છે, એમ નિગ્રહકરીત્યા મમજાને,
 આત્મિકશુદ્ધપરિણતિ ધરણનારની યોગ્યતા સામાન્ય
 પ્રકારની નથી તેને એ મણની તળાવમા શયન કરવાનું નથી
 શુદ્ધપરિણતિની તીમેજા, અને તે દ્વારા ઉત્પન્ન થતા અસાધારણ
 પુરુષાર્થ, એ બન્નેના અખડ ભાગૃતિથી શુદ્ધપરિણતિના મન્મુખ
 ગમન થશે શુદ્ધપરિણતિમાટે સર્વપ્રકારની બાધામુખેજાઓ
 ત્યજી દેવાની જરૂર છે, બસવું અને આટો ફાકવો એ મે કામ
 સાથે બનતા નથી, તેમ એક તરફ માદ્યમુખેજા અને એક તરફ
 શુદ્ધપરિણતિની પ્રાપ્તિ એ બે માથે રદી શકે નહિ, તેમ બે કાપ
 સાથે બની પણ શકે નહિ નિષ્કામપણાથી જે ભગ્યે શુદ્ધપરિણતિ
 પ્રાપ્તિબ્યથા પુરુષાર્થ કરે છે, તેઓ તેની પ્રાપ્તિ અવરય કરી શકે
 છે શુદ્ધપરિણતિની પ્રાપ્તિ થવી મહાદુર્લભ છે, એમ સમજી
 તમારા પગ દીલા કરી નાખશો નહિ ઉવમ અને ઉત્સાહથી
 અસાધ્યની પણ સિદ્ધિ થાય છે ઘણા ગ્રન્થોમા દીગડી અને
 દીટોડાના ઉદમનો અને ઉત્સાહની કથા છે, તે શુ તમે જૂની
 જાઓ છો ? દીપે દીપે મરોવર ભરાય, આ શુ
 જૂની જાઓ છો ? ભવ્યજીવો !! ઉદમથી સર્વ કાર્ય શિ

છે, માટે આત્મજ્ઞાનધ્યાનાદિક અથે ઉદ્યમ કરો તમારા આત્માના જ્ઞાનવિના તમે સ્વદયાના પ્રતિપાલક થઈ શકતા નથી શ્રી ઉપાધ્યાયજી પણ કહે છે—

જેહ રાસે પરપ્રાણને, દયા તાસ વ્યવહારે;
નિઝદયા વિણ કહો પરદયા હોવે કવણ પ્રકારે ? શુદ્ધ°
લોકવિણ જેમ નગર મેદિની, જેમ જીવવિણ કાયા,
ફોક તેમ જ્ઞાનવિણ પરદયા, જિસી નટવળી માયા° શુદ્ધ°

ઠીકી, મઠકાદા આદિ પરજીવોના બાદબાણનું રક્ષણ કરવું તે વ્યવહાર હયા છે, અને તે પરદયા કહેવાય છે પરદયા પણ દ્રવ્યથી અને ભાવથી છે તેઓની બાદબાણની હયા તે દ્રવ્યથી પરદયા અને પરને ઉપદેશથી સમ્યક્ત્વાદિની પ્રાપ્તિ કરાવવી, તે ભાવથી પરદયા બાણવી જ્ઞાનરૂપ આત્મ હયા વિના પરદયા કેમ હોય ? અર્થાત્ ન હોય કહ્યું છે કે—

ગાથા.

જહ આળખેણ ચત્ત, અસ્તળય નાળદસળચરિત્ત,
તહઆ તસ્સ પરેસુ, અણુકપા નચ્છિ જીવેસુ ॥ ૧ ॥

એમ ઉપદેશમાલામા કહ્યું છે લોકવિના પૃથ્વી જેમ ઉજડ રૂપ ભાસે અને જીવવિના જેમ કાયા ભાસે છે, સમ્યક્જ્ઞાન રૂપ આત્મહયાવિના પરદયા તે જેમ નાટકીયાની બાજી ફોક, તેમ ફોક બાણવી હે બળ્યો ! પૂર્વોક્તવચનથી હૃદયમા જણાવું હશે કે આત્મજ્ઞાનની આવશ્યકતા ઘણી છે તમે સમગ્રતા વિના કેને તારવા પ્રયત્ન કરશો ? જ્ઞાનવિના તમે કિયા

કેની કરશે ? આત્મજ્ઞાનની સપ્રાપ્તિ કરવામા જરામાત્ર આલસ્યનુ સેવન કરવુ ચોચ નથી, આત્મજ્ઞાન, તમને શુદ્ધ પરિણતિનુ સ્વરૂપ દીપકની પેઠે દેખાડશે, અને આત્મજ્ઞાનથી તમે વિવેકદૃષ્ટિની ભગૃતિ કરી શકશો. આત્મજ્ઞાનથી તમને આત્મશ્રદ્ધા થશે, અને તેથી તમે અખંડ પ્રયત્નદ્વારા અનેક પરિસહને સહન કરીને આત્મસૂચને લાગેલા કર્મરૂપ-વાદળરૂપ પડદાને હણમા ધ્યાનવટે ચીરી નાખી અનંતજ્ઞાનપ્રકાશરૂપ સામર્થ્યને પ્રકટાવશો તમે હુ પણાના તુલ્ય અભિમાનની સર્વ લાગણીઓમા પ્રવર્તતી બિત્તવૃત્તિને શાત કરી, અચલ શ્રદ્ધાથી આત્મસ્વરૂપમા રમણ કરજો શરીરના અને શરીર મળધી અનેક હ્રદ અનિદ્ર સયોગથી થતા અનેક વિચારના કોકડાને ભૂલી જઈ, કેવલ આત્મસ્વરૂપનોજ વિચાર હૃદયમા ધારણ કર્યા કરજો બાહ્યભાવનુ-અહવૃત્તિનુ અભિમાન ભૂલી જઈ, આત્મસ્વરૂપમા એકાકાર થવાનો અભ્યાસ સેવ્યા કરશો આવે સબલ આદ્ય પોતાની પાસે છતા કયા અન્યત્ર શોધવા પ્રયત્ન કરે છે ? સર્વત્ર કેવળ શુદ્ધઆત્મસ્વરૂપમા અનન્યપ્રેમભાવથી નિષ્ઠા રાખો તમે પોતાની શક્તિનો આદુર્ભાવ સ્વયમેવ કરશો. આત્માની શુદ્ધપરિણતિ ભગૃત પામે એવા વિચારો અહર્નિશ કરજો, કારણ કે વિચારમા અપૂર્વ બળ રહ્યું છે હૃદયમા નકામા વિચારો પ્રવેશ થવા દેશો નહિ સગના, દ્રેષના, ઇર્ષ્યાના, અદેખાઈના, કપટના, સ્વાર્થના વિચારોને આજ દિન સુધી કરી તમે હૃદયને અપવિત્ર બનાવી દીધું છે હવે તમે ખરાબ વિચારને દૂર કરો. તમારા હૃદયને તમે પોતાની મેજે દુષ્ટ વાસનાઓથી ભરી દીધું છે તમારા એવા અપવિત્ર હૃદયમા

આત્મપ્રભુનો વાસ થવાના આશા નથી સ્વ અને પરની દૃષ્ટિ
 રૂપ જલથા હૃદયમદિરને સ્નાન કરાવી નિર્મલ કરે, ન
 વૈર ઝેર સ્વાર્થનો નાશ અને વૈરાગ્યરૂપ આશુથા તમારુ દુઃખ
 મદિર સ્વચ્છ કરે. આમ કરવાથી હૃદયમદિર સ્વચ્છ-પવિત્ર
 થતા, તેમા આત્મપ્રભુને વાસ કરવાની યોગ્યતા આવશે. સોડહ
 સોડહ એ અલખ જાપ દ્વારા આત્મપ્રભુનુ સ્મરણ, સ્થિરચિત્ત
 થી પ્રેમ લાની કરશે, તો નેથી આત્મપ્રભુનો હૃદયમદિર
 વાસ થશે બન્યો ! ! સમજો કે જ્યા સ્વચ્છ પવિત્ર સ્થાન
 હોય, ત્યા ઉત્તમ જનને બેસવાનુ મન થાય છે જ્યાં મુંડા
 હૃદયમદિરમા તૃપ્તિરૂપ લાગિયેલા અને ક્રોધરૂપ ભ્રમ
 નો વાતો હોય છે ત્યાં મુંડી તેવા ખરાબ સ્થાન
 આત્મપ્રભુ કે જે ત્રિબુવનજનસેવ્ય, સ્તુત્ય, અને પૂજ્ય
 તે વાસ કરી શકે નહિ બન્યો ! તમારા ગૃહમા કોહેલુ ક
 પેસે છે, તો તમે કેવા તાડુકીને લાકડીવડે તેને બહાર
 મૂકો છો કોહેવા કૃતરાને કાઢ્યા વિના તમને નિરાત વ
 નથી બન્યો ! તમે તેથી પણ વિશેષ બૂલ કરા છો હું
 ગૃહમા વિપયનામનારૂપ કોહેલુ કૃતરૂ વસ્યા કરે
 તેને આજ્ઞાદિનપર્યંત તમે નિરાતે વસવા હઈ તમારુ હૃદય
 દુર્ગંધિમય કરી નાખ્યુ છે જો તમારા હૃદયમદિરમા અ
 શક્તિમય આત્મપ્રભુ સ્થાપવાની ઇચ્છા હોય તો વૈરાગ્ય
 લાકડીવડે વિપયવાસનારૂપ કોહેલા કૃતરાને જલદી
 મૂકો, અને પાછુ હૃદયમા લાગ જોઈ પ્રવેશે નહિ, ન
 સ્મૃત રાખો. તમારુ હૃદયમદિર પવિત્ર રેખતા,
 ભક્તિયા આકર્ષણેલા આત્મપ્રભુ આવેઆપ બિરાજમાન

તમારા હૃદયમાં સ્વાર્થરૂપ રાફેલે-સ્ટેન) કૃતિ, તેજ પ્રદર્શક
કાળો નાગ વસે છે, તેને યુક્તિ-પ્રયુક્તિથી કાઢી દે, તે
શુદ્ધ નહિ થાય ત્યાં સુધી તમે તને તેજ પ્રદર્શક કૃતિ
કાર્યની મિદિ થશે નહીં તમારું હૃદયજેતુ જાણે છે કે જે
મલિનતારૂપ ખારી માટીથી ખાજી જાય છે તે જ
તેમાં આત્મશુદ્ધપરિણતિરૂપ દર્શાવે, જેને જોઈને
વાવશો, તો તે નકામું જવાનું છે કે જે જે પ્રદર્શક કૃતિ
હૃદયમેત્રમાં વાવેલું આત્મોપાસનરૂપ કૃતિ જાય છે તે જ
રથી અનેક પ્રકારના ટીલા દર્શક જોઈને પ્રભુને કૃતિ
થો કે મારા હૃદયમદિરમાં જરૂર પડે, જે જોઈને
માનવ મહુજાટાવત્ તથા નમસ્કારજન્ય કે જે જે સુધી
તમે સ્વાર્થઅન્ધ છો, અને વેરકે નિદા નિદાવત્ વિને-
અપદ્ધતોયા હૃદયમદિરને ખાજી કરીને જાણ્યું છે, જે,
ત્યાં સુધી ઉપરના ટીલા દર્શક જોઈને લખો મિત્રો
લગાવો, મેરુપર્વતની જેટલી જ મહત્ત્વ દર્શક, એનો અર્થ
યત્રની પેઠે જગતનું અનેક પ્રદર્શક જાણ કરે, પણ તેથી
આત્મપ્રભુ સતુષ્ઠ થશે નહિ, અને હૃદયનિર્મા વાસ કરશે
નહિ, એમ નહીં સમજાવે, હા-પ્રીત દાન આવવાના લુહા
અને દેખાડવાના લુહા જેવી પ્રેમવચાળી કપટવૃત્તિને
તમે હૃદયમાં વાસ કરવા દે છે, ત્યાં સુધી હૃદયમદિરમાં
આત્મપ્રભુ વાસ કરવાના નથી જાણડપ દીપકથી હૃદય
મદિર પ્રકાશવાનું કરો, સંજીવ્ય છટકાવ કરો, આત્મ
રૂપ જાણી તકીયા બીજી દે, મુમુક્ષુના તોરણ બાધે
ઉત્સાહ પ્રેમના વિશ્વવશ્ય લખાવી દે.

મત્રણુપાટિયા લગાવી દે, પછી જુઓ કે-તમારા હૃદય
 મહિરમા આત્મપ્રભુને પધરાવતા કેટલીવાર થાય છે ? જરા
 માત્ર પણ વાર થયે નહિ અસખ્યાતપ્રદેશરૂપ દારિકાનગરી,
 અને આત્મરૂપ કૃષ્ણ જાણે, અને શુદ્ધ પરિણતિરૂપ, સધા
 જાણે આ-રી રીને આત્મરૂપ કૃષ્ણ અને શુદ્ધ પરિણતિરૂપ
 રાધાની માથે અસખ્યાતપ્રદેશરૂપ દારિકા નગરીમા ક્યાતય
 કુધી દેખે અને નમન કરે આત્મસ્વરૂપ કૃષ્ણપ્રભુને હૃદય
 મહિરમા સ્વપણે સ્થાપવાની યોગ્યતા સપ્રાપ્ત કરશે, એટલે
 તમારી ભકિતના આધીન આત્મસ્વરૂપ કૃષ્ણપ્રભુ અવશ્ય પધાર્યા
 વિના રહેશે નહિ આત્મપ્રભુ રામ જાણે અભિમાનરૂપ
 રાવણ જાણે, અયોધ્યાસ્વરૂપ અમખ્ય પ્રદેશ જાણે,
 શુદ્ધ પરિણતિરૂપ સીતા જાણે, જ્ઞાનસ્વરૂપ લક્ષ્મણ
 જાણે, વૃષ્ણારૂપ સમુદ્ર જાણે, અભિમાનરૂપ રાવણે શુદ્ધ
 પરિણતિ મીતાને હરી, વૃષ્ણારૂપ સમુદ્રની મધ્યે અજ્ઞાનરૂપ
 લકાનગરીમા પેઠા એમ મમજો આત્મપ્રભુસ્વરૂપ રામ છે
 તે જ્ઞાનરૂપ લક્ષ્મણ બાઈની સાથે, સમતા, સતોષ, ધૈર્ય
 ચોડાઓની સાથે, લકામા પ્રવેશ કરી, અભિમાનરૂપ રાવણને
 મારી, શુદ્ધ પરિણતિરૂપ મીતાજીને પ્રાપ્ત કરી હે બંધો
 તમારો આત્મા રામ છે તે શુદ્ધપરિણતિરૂપ મીતાની સાથે હૃદય
 મહિરમા પ્રવેશ કરે, એવી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરે તમારી નિ
 મૈળ મનથી થતી શુદ્ધભકિત છે, ને આત્મસ્વરૂપ રામને જ્ય
 હરે ત્યાગી ખેચી લાવવાને સમર્થ છે, એમ નક્કી સમજો
 તમારો આત્મારામ શરીરની અંદર બ્યાપી રહેલો છે, અસ
 ખ્યાત પ્રદેશરૂપ ગૃહમા આત્મસ્વરૂપ રામ વસે ॥ તેની

બન્યો ! શુદ્ધ ભાવથી ઉપાસના કરો તમારી ખરા અત કર
 જુદી થતી ઉપાસના, શુદ્ધ પરિણતિનો પ્રાદુર્ભાવ કર્યા વિના રહે-
 વાની નથી સર્વજ્ઞાના પદાર્થોમાં ચિત્તવૃત્તિના ભટકવાથી
 આત્મશક્તિનો પ્રકાશ થતો નથી, અને આત્મિકશુદ્ધપરિણતિના
 સન્મુખ ગમન થતું નથી—એવું પાતયામિ યા અર્થ સાધયમિ
 દેહને પાડું છું વા અર્થને સાધું છું. આવી દંડ અત
 રંગ પ્રતિજ્ઞા વિના, શુદ્ધ પરિણતિનો ઉપાસક આત્મા
 ખતો શકતો નથી દંડ નિશ્ચયથી આત્મશુદ્ધતાનું સેવન કરે
 દંડનિશ્ચયથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય પ્રગટે છે દંડ
 નિશ્ચયવાળો બંધ, માટે વહેવો શુદ્ધ પરિણતિની પ્રાપ્તિ કરી
 શકે છે સ્યાદાદશાસ્ત્ર પોકારીને કહે છે કે—આત્મામાં પરમા
 ત્મસ્વરૂપ થવાની શક્તિ છે, માટે હવે તમે ચોતાને સિદ્ધ
 કોટિમાં મૂકવા માટે ઉત્સાહવાન થાઓ જે વસ્તુ પર તમે દષ્ટિ
 સ્થાપો છો, તે વસ્તુને ધ્યેયરૂપ કરો છો આજ્ઞાદિન પર્યંત
 શુભ વસ્તુમાં અને અશુભ વસ્તુઓમાં ઈષ્ટાનિષ્ટ બુદ્ધિથી દષ્ટિ
 સ્થાપી તેને ધ્યેયરૂપે કરી પુણ્ય પાપનું ઉપાર્જન કરી, આર
 ગતિમાં તેના રૂપે ભોગવ્યા હવે તેવી બાહ્ય ઈષ્ટાનિષ્ટ કલ્પેલી
 વસ્તુઓ ઉપર દષ્ટિ સ્થાપી ધ્યેયરૂપે કરવાનું પરિહરીને અન્ત
 યામી અસંખ્યપ્રદેશી આત્મા ઉપર દષ્ટિ સ્થાપી, તેના સ્વરૂપને
 ધ્યેયરૂપે કરો ખરેખર ધ્યેય તથા બ્યાતા અલેક્ષરૂપ છે, પણ
 શ્રાવક અવસ્થામાં આવા કમવિના સાધ્યસિદ્ધિ થતી નથી
 આત્માને ધ્યેયરૂપ કરવાથી આત્મ સન્મુખ આવતા બન્યો છો
 આ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનો સિદ્ધાન્ત—નિયમ છે રાગી અવસ્થામાં—
 હું ખી અવસ્થા પ્રાપ્ત થતા, પણ તમે હું રાગી છું.

છુ, હુ ગરીબ છુ, એમ ભાવના કર્યો નહિ એવી ખરાબ
 ભાવના કરવાથી આત્મસ્વરૂપથી કરોયે ગાઉ દૂર નાઓ છે
 બહિરાત્મ ભાવના કરવાથી અનંત શક્તિવાળી આત્મસત્તાને
 લોપ કરી, બહિરાત્મભાવની હુ ખમય સત્તાને આગળ કરવામાં
 આવે છે બહિરાત્મભાવની એવી તુચ્છ સત્તાને જે અવલોકન
 છે તે અજ્ઞાની છે કારણ કે જે બહિરાત્મપણ મિથ્યા છે તેને
 તે આગળ કહે છે, માટે તે આત્માનો અલગ છે મુખમય
 આત્મપ્રભુને હૃદયમંદિરમાં સખવાને બદલે હુ ખને જ હૃદય
 મિહાસન ઉપર બેસાડવાથી કહિ તે પુરુષ સજ્જ શાશ્વત્પ્રભુ
 ખનો ભોળા યજ્ઞ શકનો નથી તેવો અસ પુરુષ ચિતામણિ
 રત્ન મૂળને કાચનો કટકો બદલુ કરે છે, અમૃત મૂળને વિષ
 બદલુ કરે છે, કામધેનુ મૂળને નાસબને બહે છે, પરમેશ્વરના
 પૂજનનો ત્યાગ કરી બૃગ્યેનનુ પૂજન કરે છે, કારણ કે, જ્ઞાન
 મુખ વિગેરે આત્માના શુભોનો ત્યાગ કરી, બહિરાત્મભાવના
 કારણ કહે છે, તે અજ્ઞાની છે તે પુરૂષલોનની હોવાથી આત્મ
 ધર્મની ગધ પણ સમજતો નથી, એમ સમજી લેવું શાતાવે.
 નીચના સ્થોગોમા અને અશાતાવેદનાંચના સ્થોગોમા પણ, તે
 જે સ્થોગોમાથી આત્માને ભિન્ન ધારીને અંતરથી આત્માના
 મુખાદિગુણની દૃઢ નિશ્ચય-ધૈર્યથી ભાવના કરવી કે જેથી શુદ્ધ
 પરિણામિના પ્રાપ્તિ થાય હુ યરાંર છુ, પ્રાણી છુ, એમ તમારો
 ધારવું મિથ્યા છે શરીર વા પ્રાણને ધારણ કરનાર વ્યવહાર્ય
 આત્મા કથાય છે, પણ નિશ્ચયથી જોતા આત્મા ભિન્ન છે, અને
 શરાંર-પ્રાણ પણ ભિન્ન છે હુ અનંતજ્ઞાનદર્શનચારિત્રમય હું
 એવી સત્તા ભાવના કરવી આત્મા તેજ પરમાત્મસ્વરૂપ છે એમ

ધ્યાનથી અલોદ્ધપણુ ચિતવ્યા કરો કે જોથી અનતમુખનો પ્રદ્યુત
તમારા અનુભવમાં આવે તમે શુદ્ધ પરિણતિ પ્રાપ્ત કરવો
પ્રયત્ન મેળ્યા કરો. હાવિતવ્યતાને આગળ કઠી પ્રયત્નને
ત્યાગજો નહિ શુદ્ધ પ્રયત્ન કોઈ પણ શુદ્ધ પરિણતિને
પ્રમાડશે શુદ્ધ પરિણતિનો પ્રયત્ન છે, તે શુદ્ધ પરિણતિને
અર્પવાનો, માટે પ્રયત્ન કરો હાથ ભેડી ભેડી ઈંદ્રકર જે
સાજ પરિણામ આવનાર નથી આત્મામાં રહેલ અનુભવને
આવિર્ભાવ કરવાનો છે, માટે જ્યારે જ્યારે જે જે અનુભવ
નિવૃત્તિનો મળે, તે તે મમય આત્મસ્વરૂપનું દર્શન કરે.
ધ્યાતા દ્યેય અને ધ્યાનની ઔધ્યતામાં હીન દર્શન
એક ક્ષણ પણ આત્મભાવનાના પ્રાપ્તિ નહીં કરે તે
નહિ, કારણ કે, એક ક્ષણમાં પણ આત્મસ્વરૂપનું દર્શન નહીં
છે થોડા મમયનો પણ પ્રયત્ન અ મમય દરમિયાન શુદ્ધ
આપણે પ્રયત્નમાં અહા મેવવી, એ પ્રયત્નને અહિં પ્રયત્ન
કરનાર છે, પ્રયત્ન પર અહાનો ગોષ્ટ નહીં અહિં પ્રયત્ન
આત્મામાં ખીલે છે આત્માનો દર્શનસ્વરૂપ દર્શન, અનુભવ
થશે અને તમ થતા અખંડ પ્રયત્નને કારણે અનુભવ
જ્ઞાનથી અનુભવશે, અને મહત્ત્વ મળે તે શુદ્ધ પરિણતિ
પ્રકટ થતા, નિરતન નિરામર પ્રેરણાપ્રદ થશે.

કુહા

કર્મકલ્હ વિનાશતા, રમતા જાનમ્ભવાતઃ
આતમરામ પદાસિતા, સોઝહ પ્રમાત
સોઝહ સોઝહ ધ્યાનથી, હિંદુ નિર્મલ દત્ત
કૃતકૃત્ય છે આત્મનુ, કાળ જાપદશ

કાયા માયા વાસના, મૂલી કરવું ધ્યાન;
અત્ત્વૃત્તિ મૂલે યદા, તવ પામે શિવઠાળ. ૧૨૩

આત્મિક શુદ્ધ સ્વભાવમા સ્થિતિપયોગથી રમતા કર્મ કેટકનો નાશ થાય છે કરોડો મણનો કાષ્ઠનો દગલો હોય પણ તેમા એક અગ્નિનો કણીયો મૂકવાથી, સર્વ કાષ્ઠનો દગલો બળીને ભસ્મીભૂત થઈ જાય છે, તેમ અનતભવના કર્મના દલિલ, આત્માની માથે લાગ્યા છે, પણ શુદ્ધોપયોગના એક અત્ત્વૃત્તિ ધ્યાનાગ્નિથી સર્વ કર્મ બળીને ભસ્મીભૂત થઈ જાય છે સોડહ એ અલખપદને પ્રાપ્ત કરાવે છે સ એટલે જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર મમ પરમાત્મા, જે સત્તાએ ઘટમા વર્તે છે તેજ અહ-હું હું આત્મામા પરમાત્મચક્રિન તિરોબાવે રહી છે, તે વ્યક્તિભાવે થાય, એટલે હું પરમાત્મા, ધ્યાનાગ્નિથી સ્વસ્વરૂપે થયો પરમાત્માની સર્વ સત્તા મારામા વર્તે છે, માટે હું પરમાત્મા હું સત્તાનું સોહ એ શબ્દથી ધ્યાન કરતા, સર્વ શુભો આત્મામા પ્રગટે છે સોડહ શબ્દનો મનદ્વારા જાપ કરવો અન્તરમા વૃત્તિ શાળીને આત્મશુભનું સ્મરણ કરવું એમ અહર્નિશ જાપ કરતા, પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ થાય છે અરણિમા ગુપ્તપણે રહેલી અગ્નિ તેનું મ યન કરતા પ્રકટ થાય છે, તેમ શરીરમા રહેલો ગુપ્ત આત્મા તેનું ધ્યાન કરતા આનિર્ભાવપણે થાય છે જે તમારે સોહ અક્ષર દ્વારા અનક્ષરનું ધ્યાન કરવું હોય તો પ્રથમ યમનિયમનું પ્રતિપાલન કરો તથા આસન દંઢ કરો આસન દંઢ કરીને પ્રાણાયામ શરૂ કરો. રેચક, પૂરક અને કુબક એ ત્રણ પ્રકારે પ્રાણાયામ છે પ્રાણાયામથી પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન અને વ્યાન, આ પચ પ્રકારના વાયુની શુદ્ધિ તથા વશતા થાય છે

હદિ પ્રાણો ગુદસ્પાન , સમાનો નાભિમણ્ડલે;

ઉદાન કણ્ઠદશે સ્યાત્ , ધ્યાનઃ સર્વશરીરમઃ ॥ ૧ ॥

હૃદયમાં પ્રાણવાયુ રહે છે, ગુદામાં અપાનવાયુ રહે છે નાભિમણ્ડલમાં સમાનવાયુ રહે છે ॥ કઠદેશમાં ઉદાનવાયુ રહે છે, અને સર્વ શરીરમાં ધ્યાનવાયુ રહે છે વાયુને બહાર કાઢવો, તેને રેચક પ્રાણાયામ કહે છે વાયુને નાસિકાદ્વારા નાભિઆદિ સ્થાનમાં પૂરવો તેને પૂરક કહે છે વાયુને ઉદરમાં પૂરી, સ્થિર કરવો, તેને કુલક પ્રાણાયામ કહે છે આ ત્રણ પ્રકારના પ્રાણાયામ કરવાથી મલની શુદ્ધિ તથા રક્તની શુદ્ધિ થાય છે પ્રાણાયામની ક્રિયા શુરુગમપૂર્વક કરવી જોઈએ શુદ્ધ સ્થાન, એકાંત પ્રદેશ, સારી હવા, સારું બીછાનું, ચિત્તારહિત શરીર, રોગ રહિત અવસ્થા, એટલા વાનાની અગત્યતા છે ભોજન ક્યાં બાદ તુરત પ્રાણાયામની ક્રિયા આરંભવી નહિ, તેમજ મળ મૂત્રની શકા છતાં, પ્રાણાયામની ક્રિયા કરવી નહિ સ્વસ્થ ચિત્તવાળા થઈ, તમે સારા આસન ઉપર બેસો, અને સિદ્ધાસન અથવા પદ્માસન વાળો સીધા ટટાર બેસો જઈ વા ૐ કાર વા હંહશુરો દેવતુ સ્મરણ આરંભ કરો પશ્ચાત્ એમ સંકલ્પ કરો કે-હું શરીરની શુદ્ધિ માટે પ્રાણાયામ કરું છું પશ્ચાત્ પ્રાણાયામની ક્રિયા શરૂ કરવી પ્રથમ ઠાળી નાડી એટલે હંઠાથી ધીરે ધીરે ઉદરમાં પ્રાણવાયુ ભરવો, અને પશ્ચાત્ તેને સ્થિર કરવો, પશ્ચાત્ જમણી નાસિકાથી એટલે પિંગળાથી પ્રાણવાયુને હળવે હળવે બહાર કાઢવો ॥ ત્રીનીટનો કુલક યામ, એટલે પ્રાણાયામની સિદ્ધિ થઈ ગણાયે; સવાર, સંધ્યા ને મધ્યાહ્ન એમ ત્રણ કાળે એશી એશી પ્રાણાયામ કરો આરંભ

કેટલાક દિવસ કર્યા બાદ, સુષુપ્ત્તાનુ ઉત્થાન થયે, અને સુષુ
 પ્ત્તાના ઉત્થાનથી આત્મધ્યાન કરવાની યોગ્યતા સપ્રાપ્ત થાય
 છે જે માસ પચાત આમ પ્રાણાયામની ક્રિયા કરશે, એટલે
 તમારા મનની સ્થિરતામાં વૃદ્ધિ થશે તથા ગરીરમાં રહેલો
 પ્રાણવાયુ બિલકુલ શુદ્ધ થઈ જશે પ્રાણાયામની ક્રિયા કરનારને
 સૂચના છે, તેણે કંઈ વિગેરે પદાર્થનું ભક્ષણ કરવું કહિત
 અને કઠોળ તથા પથે નહીં એવા પદાર્થોના ત્યાગ કરવો જોઈએ
 અને અને માસનું ભક્ષણ કરનારને તો પ્રાણાયામની સિદ્ધિ
 થતી નથી પ્રાણાયામની ક્રિયા કરનારાએ નિયમિત બોજન
 તથા જવ વાપરવું જોઈએ, યોગના પુસ્તકોનું વિશેષતઃ વાચન
 તથા શ્રવણ કરવું મસારની ઉપાધિયોથી શોક ચિંતા થાય
 તેમ પ્રવૃત્તિ કરવી નહિ મનુષ્યસ સર્ગ-લાતોવાપ વિગેરે
 ઉપાધિમયોગોથી બનતા પ્રયત્નથી દૂર રહેવું જે માસ પચાત
 કેવળ કુભકની ક્રિયા શકે કરવી કેવળ કુભકથી ચિત્તની અપૂર્વ
 ઉત્સાહપ્રાપ્તિ વૃદ્ધિ પામે છે પૂર્વોક્ત પ્રાણાયામ કરતા પછી
 કેવળકુભકથી ચિત્તની સ્થિરતા વિશેષ થાય છે શરીરની નીરો
 ગતાની વૃદ્ધિપૂર્વક, વાત પિત્ત કફની સામ્યતા પ્રક્ટે ॥
 વળી કેવળ કુભકથી છાતીના ગ્રેહ, ક્ષયરોગ, શ્વાસરોગ, વગેરેનો
 ક્ષય થાય છે કેવળ કુભકની ક્રિયાથી મનને શ્રમ લાગે છે,
 અને તેથી મનમાં અનેક પ્રમરના વિચાર ઉઠતા બધ થઈ
 જાય છે કેવળ કુભકની ક્રિયાથી શરીર હલકું થાય છે, અને
 ચાલતા શ્રમ લાગતો નથી શરીરમાં આહારનું પાચન કેવળ
 કુભકની ક્રિયાથી સારી રીતે થાય છે, વળી કેવળ કુભકની
 ક્રિયાથી સ્વપ્નમાં વીર્યનું સ્ખલન થતું હોય છે, તે બધ પટે

છે, અને ૧૭૧૧૨૯૫૭ આમ થાય ૥ કેવળ કુલકની ક્રિયા, શુરુની પાસે રહી કરવી પોતાની મેળે દહાપણુ વાપરી કેવળ કુલકની ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થવું નહિ કહ્યું છે કે-દેશાદેવી સાથે જોગ પડે વિષદ કે વાઘે રોગ હવે કેવળ કુલકની ક્રિયામાં પ્રાણાયામની પેઠે સર્વ વિધિ સાચવી શુભ આસન ઉપર બેસી નાસિકાથી પ્રાણવાયુ લેવો, બંધ કરવો યથાશક્તિ ઉદરમાં તથા છાતીમાં વાયુ રોકવો પશ્ચાત્ ધીરેધીરે પ્રાણવાયુને નામિ કાદારા નીકળવા દેવો નામ સવાર, મધ્યાહ્ન, અને સંધ્યા તથા મધ્ય રાત્રી એમ એકેક વખતે વીશ વીશ અને તેથી ઉપર ત્રીશ ત્રીશ પ્રાણાયામ કરવા થી તથા દ્વિવિશેષ વાપરવું બે માસ પથત ના પ્રમાણે સતત ક્રિયા કરવાથી, કેવળ કુલકની સામાન્યતઃ સિદ્ધિ થઈ ગળાય છે આ ક્રિયામાં તે પ્રસંગે શરીરશક્તિને અનુસરી, જે જે ફેરફાર કરવા પડે તે શુરુ કરાવી શકે છે લોભ તથા વિવેક એમ બે પ્રકારના પ્રાણાયામ કહ્યા છે, તથા શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યવિરચિત યોગ શાસ્ત્રમાં સાત પ્રકારના પ્રાણાયામ કહ્યા છે યથા—

શ્લોક

પ્રાણાયામો ગતિચ્છેદઃ શ્વામપ્રશ્વામયોર્મત ।

રચક. પૂરકથૈવ, કુમકથૈતિ મ ત્રિષા ॥ ૧ ॥

પ્રત્યાહારસ્તતઃ શ્રાંત, ઉચરશ્વાપરસ્તથા ।

પ્રમિર્મેદૈશ્વતુર્મિથ, સપ્તધા કીર્ત્યત પરં ॥ ૨ ॥

(૨૪૧)

ઉદ્ધાનપ્રાણવાયુના જ્યથી મનુષ્ય જલમા ડબી શકતો નથી જલધિ વિગેરેમા સુખપૂર્વક તરી શકે છે, તથા જલની બાધા થતી નથી વળી શાસ્ત્રમા પણ પ્રકારના પ્રાણવાયુના જપ કરવા માટે બીજમત્ર કહ્યા છે પ્રાણવાયુનો જપ કરવા માટે જે મત્રનો હૃદયમા જપ કરવો, તેથી હૃદયકમળની શુદ્ધિ થશે, અને રાજસ તથા તામસબુદ્ધિનો નાશ થશે સાત્ત્વિક બુદ્ધિનો પ્રાદુર્ભાવ થશે અપાનવાયુનો જપ કરવા રૌં મત્રનો જપ કરવો શુદ્ધાચાનમા ચિત્તવૃત્તિ રાખી બીજમત્રનુ સ્મરણ કરવુ સમાનવાયુનો જપ કરવા નાલિકમલમા જે બીજમત્રનુ સ્થિર વૃત્તિપૂર્વક સ્મરણ કરવુ ઉદ્ધાન વાયુનો જપ કરવા કંઠ દેશમા છોં બીજમત્રનુ સ્મરણ કરવુ અને વૃત્તિનુ સ્થાપન પણ ત્યા જ કરવુ વ્યાનવાયુનો જપ કરવા સર્વશરીરમા છોં બીજમત્રપૂર્વક વૃત્તિનુ પ્રતિદિન એકેક કલાક સ્થાપન કરવુ જે જે સ્થાને મનુષ્યોને વિશેષ પીડાકારક રોગ થયો હોય, તે તે સ્થાને શાંતિને માટે સદા ત્યા પ્રાણાદિપ્રાણવાયુઓ ધારણ કરવા છાતીના રોગવાળા મનુષ્યોએ કેવળ કુભક કરી, સકલ્પ કરવો કે હૃદયરોગ નાશ પામે એમ કહી છાતી ઉપર હાથ ફેરવવો, એમ પ્રતિદિન અર્ધકલાક પર્યંત ક્રિયા કરવાથી, થોડા માસમા રોગ નાશ પામે છે આ સર્વ ક્રિયા શુરુની પાસે રહી કરવી મલયોધકે પ્રાણાયામ વિગેરે ઘણી પ્રકારના પ્રાણાયામ છે વિસ્તા

છે બહિરાત્મભાવ—જે શરીર, મન, વાણીમા આત્મબુદ્ધિ, તથા પરવસ્તુમાં આત્મભાવ, જડ અને ચૈતન્યનો અવિવેક, પૌદ્ગલિક ભાવમા તત્ત્વમયપણુ—તે રૂપ જે બહિરાત્મભાવ, તેનો ત્યાગ કરવો અજ્ઞાનદશાથી ચૈતન, પરવસ્તુમા મોહથી લપટાયો, અને પરવસ્તુમા અહ મમત્વ બુદ્ધિ ધારણ કરી તેમા પરિણમી, પોતાનું જ્ઞાન બૂદ્ધ્યો અને જન્મજનના દુ ખ પામ્યો હવે શુભના ઔદ્યોગ લોકદૃષ્ટિ ભગતા તેનો ત્યાગભાવ કરવો તે જ આભ્ય તર દેવક ભણવો, તથા આત્માને જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાદિ શુભોધી પૂરવો તે પૂરક ભણવો જે કે આત્માના જ્ઞાનાદિ અનંતશુભો આત્મા મા જ અનાદિકાળથી અસ્તિમાત્રે રહ્યા છે, તેનો નાશ નથી, પણ આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશે અનંતી કર્મની વર્ગણાઓ લાગી છે, તેથી આત્માના શુભોનુ આચ્છાદન થયું છે, અને તે અનાદિકાળથી તિરેભાવે વર્તે છે, તે શુભોને નિજશુભરમણતાથી આવિર્ભૂત કરવા, ઉપશમભાવ તથા ક્ષયોપશમભાવ તથા ક્ષાયિ ક્ષમાવથી આત્મશુભોને પ્રકટાવવા, તથા જેથી તે શુભો પ્રકટે, એવા હેતુઓનુ સેવન કરવુ, તેને આભ્ય તર પ્રાણાયામ કહે છે. તથા ઉપશમભાવે વા ક્ષયોપશમભાવે જે શુભ પ્રાપ્ત થયા તેને સ્થિર કરવા તે આભ્ય તર કુલકે પ્રાણાયામ ભણવો હવે પ્રાણાયામનુ સ્વરૂપ કહ્યા બાદ પ્રત્યાહારનુ સ્વરૂપ કહે છે પાંચ ઈન્દ્રિયોના શબ્દાદિક ત્રેવીશ વિષય ॥ તેની સાથે મન જોડે નહિ પણ બહિરાત્મભાવદૃષ્ટિને પરિહરીને, અંતર દૃષ્ટિથી લક્ષ્યભૂત સાધ્યને સાધે અંતર આત્મસ્વરૂપમા એક સ્થિર વૃત્તિથી ઉપયોગ રાખે. અંતરદૃષ્ટિથી આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશમા ઉપયોગ રાખે, તત્ત્વજ્ઞાનથી ઔદ્યોગિકભાવમા રાથેમાયે નહિ,

સ સારવૃદ્ધિના ઉપયોગને અસાર જાણે, આશ્રય હેતુઓના સેવનથી દૂર રહે પુદ્ગલજેવમા નિ સારત્વ સમજી, તેમા પ્રેમ ધારણ કરે નહિ-ઈત્યાદિ પ્રત્યાહારના-વક્ષણ જાણવા પ્રત્યાહાર કરનાર પુરુષ સ્વસ્વરૂપનો વિચારી હોય છે હર્થને તથા ચારિત્ર મોહનીયનો ક્ષયોપશમ તથા ઉપશમ બાવ પ્રત્યાહારથી વૃદ્ધિ થાય છે આત્માના શુદ્ધપર્યાયનો વિચાર કરવો, આત્માના સ્વ રૂપને ઉપયોગપૂર્વક હૃદયમા ધારણ કરવું, તેને ધારણા કહે છે ધારણામા તત્ત્વનો સ્થિર વિચાર હોય છે, અને આત્મા વિષે નિવિઠરીતે ધારણા હોય છે સમ્યક્ તત્ત્વ વર્ણના એકાત શ્રુત શાસ્ત્ર ઉપર વાસના હોતી નથી હજારો મ સારના કાર્ય કરતા છતાં પણ બહાલા પતિનું સ્મરણ મનમા ઝીને જેમ હોય છે, તેમ ધારણાના અભ્યાસી આત્માર્થી જીવોનું સ્વાદ્વાદવાણીમરૂપિત તત્ત્વસ્વરૂપમા લક્ષ્ય વર્તે છે ધારણાસાધક બન્યજીવોને સ સાર ના હેતુઓ ઉપર રાગ તથા દ્વેષ થતો નથી, અર્થાત્ તેઓ સમભાવે વર્તે છે ધારણામાં આત્માની ઉન્નતિ થાય ॥ માયા-સમુદ્રને ધારણાવત પુરુષ ઓલવે છે, ધારણાધારી જ ય આત્મા અવિધાના પ્રપચોથી અન્તરમા ન્યારો વર્તે છે ધારણાસાધક ઇન્દ્રિયના સુખને દુખ કરી જાણે છે હવે ધ્યાનનું સ્વરૂપ કહે છે સાલબન અને નિરાલબન એમ બે ભેદે ધ્યાન છે નામિ, હૃદય, કંઠ, નાસિકાગ્રભાગ, બ્રૂકુટી, જીવદ્વાર વિગેરેમા ચિત્તવૃત્તિ ઠરાવી, આત્મસ્વરૂપનું જે ધ્યાન કરવું તેને સાલબન ધ્યાન કહે છે તથા સોડહ હસ, અર્હે તસ્વમસિ આદિ પદ્યથી તત્ત્વસ્વરૂપ વિચારવું, તેને પણ સાલબન ધ્યાન કહે છે તથા જિનેદ્રભગવાનની પ્રતિમા આજળ બેસી, જિનેદ્રના

શુભોત્તુ સ્થિરચિત્તથી સ્મરણ કરવું, તેને પણ સાલબનધ્યાન
 કહે છે બાહ્ય તથા અંતરનું અવલબન કરી, આત્મશુભનો
 આવિર્ભાવ થાય, એવું જે ચિતવવું તે સાલબન ધ્યાન કહે
 વાય છે નિરાલબન ધ્યાનમાં ફક્ત આત્મદ્રવ્યનું જ ચિતવન
 હોય છે વળી, પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત એમ
 ચાર ભેદ ધ્યાનના કહ્યા છે, તેનો વિસ્તાર અત્ર કયો નથી
 ધ્યાનથી અનંતમુખનો અનુભવ થાય ॥ ધ્યાનથી નિર્મળ
 બ્રાહ્મ પ્રકટે છે પરવશતામાં હુ ખ, અને સ્વવશતામાં મુખ છે,
 એમ ધ્યાનથી પૂર્ણ વિશ્વાસ પ્રકટે છે જેમ નાગરિકનું મુખ
 પામર જાણી શકતો નથી, તેમ અનુભવ વિના ધ્યાનનું મુખ
 અજ્ઞાની પામર જનો, જાણી શકતા નથી ધ્યાન પદ્ધતિ સમા
 ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે આત્મસ્વભાવમાં પૂર્ણ પ્રવૃત્તિથી સમાધિની
 પ્રાપ્તિ થાય છે સમાધિની પ્રાપ્તિ થતા, ચંદન સમાન શીતલ
 વચનની પ્રાપ્તિ થાય છે પરમ્યાત્ હિન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ ॥ તે
 વિષયાદિકમાં રાગાદિકભાવે થતી નથી નિર્વિકલ્પ સમાધિથી
 નિર્વિકલ્પ આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે બહિરાત્મભાવનો
 સર્વથા પ્રકાટે નાશ થતા આત્મસ્વરૂપમાં સર્વથા પ્રકારે રમણતા
 થવાથી આત્મા અનંતમુખનો લોકતા થાય છે નિર્વિકલ્પસમા
 ધિના લોકતા યોગિયો અનંત અખંડ આનંદનો લોગ કરે છે
 સમાધિપ્રાપ્ત થતા સર્વશુભોની પ્રાપ્તિ થાય છે અહો ! ધન્ય
 છે સમાધિભાવ પામેલા યોગિઓને કે જેઓ સદાક્ષણ પૂર્ણાનંદને
 લોગવે છે, આત્મભાવમાં રમણતા કરનારાને જ્ઞાનધ્યાન સમાધિ-
 મત મહાત્મ્યોની જગતિથી આત્માભિમુખતાની અંશે અંશે
 પ્રાપ્તિ થાય છે, અને તેઓ અનુક્રમે આત્મોન્નતિની શ્રેણિયે ચઢી,

આત્મા પરમાત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે. પૂર્વોક્ત યોગની રીતિથી આત્મા યોગાભ્યાસ કરી, આત્માનંદનો ભોગી બને છે. શ્રી ચિદાનંદજી મહારાજ કહે છે કે—

ધીર કરી પંચ નિન વાયુકુ પ્રચાર કરે,
મેદ પદ્મચક્ર અગ્રક્રાંતિ પાડકે,
પ્રાણાયામજોગ સમમેદકો સ્વરૂપ લહી,
રહત અહોલ ચક્રનાલમ મમાયક,
દહિકો વિચારમાન દદ અતિચાર જ્ઞાન,
અનંદનાદ સુનો અતિપ્રીત લાયક,
સુધાર્સિધુરૂપ પાવે સુખ હોય જાવે તચ,
મુખથી ઘતાવે કહા મુગા ગોલ સ્વાયક.

વાયુના પંચભેદનો બીજમ ત્રથી જાય કરે, અને અવક્રાંતિથી પદ્મચક્રનું ભેદન કરે, સાત પ્રકારના પ્રાણાયામનું સ્વરૂપ પામીને ચક્રનાવ કે જેને મેરુદંડ કહે છે, તેમાં વૃત્તિનો લય કરી સમાઈ રહે, આત્મસ્વરૂપનો દૃઢ અભ્યાસ ધારણ કરી, જેમ કરતા અનંદક દેવનિનું શ્રવણ થાય સાકર સમુદ્રમાં બળતા, જેમ તદ્રૂપ બની જાય છે, અથવા જેમ લવણની પૂતળી સમુદ્રમાં બળતા તદ્રૂપ બની જાય છે, તેમ આત્મા પણ પરમાત્મ સ્વરૂપ ચિત્તવતો-ધ્યાવતો, તેમાં રમણ કરતો, પરમાત્મસ્વરૂપ બની જાય છે, સહજ જ્ઞાનયોગદ્વારા પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે. આત્મા છે તેજ પરમાત્મારૂપ છે, આત્માના શુદ્ધ પર્યાયનો યોગ, આત્માને યવો, તે જ વસ્તુત યોગમાર્ગ છે તેની પ્રાપ્તિ માટે ધ્યાનાદિકની અપેક્ષા છે. કમનું ઉદ્ધવન કરી,

એકદમ પરમાત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરી શકતી નથી, પણ અનુક્રમે કારણ સામગ્રીને સેવ્યાથી, સાધ્યની સિદ્ધિ અનાયાસે થાય છે સોડહ પદ એ શબ્દાવગન છે, સોડહ શબ્દદ્વારા આત્મસ્વરૂપમાં વૃત્તિ રમાડવાથી, વૃત્તિ નિર્વિવધી બની જાય છે, અને પશ્ચાત્ ઉદાસીનભાવ પ્રકટવાથી, સ સારની પ્રવૃત્તિમાં સ્વાદ પડતો નથી, અને સ સારની પ્રવૃત્તિમાં રાગદ્વેષથી પરિણમન થતું નથી, અને અન્તરથી આત્માના શુણ્ણપર્યાયમાં રમણતા કરવાથી, અશે અશે પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રકટતું જાય છે, અને તેથી પ્રાન્તે સ પૂણ્ય પરમાત્માની સ્થિતિમય આત્મા બની રહે છે હે બળ્યો ! જગત્મા પરમપ્રશસ્ય એવું ધ્યાનતું માહાત્મ્ય સમજીને, કાયા અને માયાની વાસના બૂનીને ધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરવી ઉચિત છે કાયામાં ઉત્પન્ન થતો અહુ ભાવનો વિલય કરવો યોગ્ય છે, તથા માયાની વાસના પણ ભૂવની જોઈએ જગત્મા માયાના જોરથી જગત્પ્રાણિયો સ સારરૂપ નગરીના ચોસરી લાખ ચૌડાની અંદર, નાનડીઆની પેઠે અનેક પ્રકારના અવતારરૂપ વેષ લેઈ, જન્મ મરણરૂપ નાચ નાચે છે માયાની વાસનાને ભૂલનાર મહા યોગી જાણવો માયારૂપ મહાપ્રચડ શક્તી, સર્વંતું બક્ષણ કરી જાય છે જ્ઞાનીએ માયાની જાત પૂછી, કે તું કોણ છે ? શા માટે ? જગત્મા જીવોને ફસાવે ? તું જગત્મા શું કાર્ય કરે છે ? તેના ઉત્તરમાં જ્ઞાનીને શુર શબ્દથી સંબોધી માયા કહે છે કે —

મત પૂછો મેરી જાત ગુરુજી, મેંતો નાગરબ્રાહ્મણીયાં.

દાર્પી ગ્વાગહ ઘોડા શ્વાગહ સારી કોઝહીયાં;

સધરે દલમેં દોનગ છોડે, એક મેશ્વ દુજી મોગરીયાં મત૦ ?

ગાજર શ્વાગઈ મૂલા શ્વાગઈ, શ્વાગઈ સારી લાલરીયા;
 મરે છેતમેં દોનગ છોડે, એક કુઈ દુજી ઢેકરીયાં મતં ૨
 ઠઠુ શ્વાગઈ પેંઢા શ્વાગઈ, શ્વાગઈ સારી રેવઢીયા,
 મરે દાટમે દોનગ છોડે, એક વાટ દુજી તાશ્વઢીયા મતં ૩

આ પ્રમાણે જગત્મા આત્માને પરિજ્ઞમણુ કરાવનાર મહા
 પ્રાપ્તાતુ સ્વરૂપ સમજી તેથી ફર રહી જન્યજીવોએ આકાશની
 પેઠે નિરાકાર એવા જ્ઞાનાદિકગુણમય આત્મસ્વરૂપમા લીન થવું
 બહુવૃત્તિનું જ્ઞાન જ્યારે આત્મા ભૂટે છે ત્યારે, આત્મા શિવ
 સ્થાન પામે છે, એ સિદ્ધાંત વાત છે તોપણ સૂચના કે પોતાના
 સ્વરૂપની શ્રદ્ધા અને તેમાજ રમણતા થવાથી, અને આત્મા
 વિનાની વસ્તુઓ જડ છે, તેથી તે ભારી નથી, એવી બુદ્ધિ
 થવાથી સ્વતઃ બહુવૃત્તિનો નાશ થાય છે, અને અખંડ જ્ઞાન હ
 ગૃહભૂત પરમાત્મઅવસ્થા સ્વતઃ પ્રકટે છે હવે સત્યધર્મ
 આત્મધર્મ શાથી હોય છે, તે દર્શાવે છે —

બુદ્ધા.

આત્મોપયોગે ધર્મ છે, નિજોપયોગે દાન;
 નિજોપયોગી જ્ઞાની છે, શાશ્વતસુખની જાણ ૧૨૪
 વહે વૃત્તિની શૂન્યતા, આત્મસ્વભાવે લક્ષ,
 સાર નાર સહુ ગ્રન્થનુ, સત્યવિકાશે દક્ષ ૧૨૫
 મનન સ્મરણ શુદ્ધાત્મનુ, અન્તરમા ઉપયોગ,
 રાખી ધાંચી મુક્તિફલ, લહિયે નિજગુણભોગ ૧૨૬

આત્મદ્રવ્યના ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રુવના ઉપયોગે શુદ્ધધર્મને પ્રાદુર્ભાવ જાણવો, તથા આત્મોપયોગે ભાવદાન જાણવું આત્માને ઉપયોગી બબ્બેજીવ જ્ઞાની જાણવો. આત્મજ્ઞાની સ્વધર્મના ઉપાદેયપણાથી, શાશ્વતસુખનું સ્થાન જને છે બાહ્યભાવમાં ચિત્ત વૃત્તિની શૂન્યતા વડે, અને આત્મસ્વભાવમાં લક્ષ વર્તે, તેજ સર્વભન્નોત્તુ સારમાં સાર કથન છે એમ નિર્ભયપણે પડિત પુરુષ સત્ય પ્રકાશે છે પરમપ્રેમથી આત્મસ્વરૂપમાં લક્ષ શખવું, આત્મજ્ઞાન વિના આત્મસ્વરૂપમાં લક્ષ અપાતુ નથી જ્ઞાનદૃષ્ટિથી ધર્મ પ્રકટે છે, અને પરમા રમણતાબુદ્ધિ વર્તતી નથી, માટે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી, અ તરદૃષ્ટિથી પરમાત્મકેવલ આરાધન કરવું કહ્યું છે કે—

વલ્લ રાગ મલ્હાર

જ્ઞાનકી દૃષ્ટિ નિહાલો ધાલમ, તુમ અતર દૃષ્ટિ નિહાલો. વાં
 બાહ્ય દૃષ્ટિ દેસે સો મૂઢા, કાર્ય નહિ નિહાલો;
 ઘરમ ઘરમ કર ઘરઘર મટકે, નાહિ ધર્મ દિશ્વાલો. વાલ૦ ૧
 બાહિર દૃષ્ટિ યોગ વિયોગે, હોત મહામતગાલો;
 કાયર નર જિમ મદમત ગાલો, સુસ્તવિભાવ નિહાલો. ધાલમ ૨
 બાહિરદૃષ્ટિ યોગે મવિજન, સસૃતિવાસ રહાનો;
 તિનતે નવનિધિ ચારિત આદર, જ્ઞાનાનન્દ પ્રમાનો. ધાલમ. ૩

પૂર્વોક્તપદથી સિદ્ધ થાય છે કે જ્ઞાનદૃષ્ટિ કરી, બહિર્શત્મ દૃષ્ટિ ભાગવી, અર્થાત્ બાહ્યભાવમાં વૃત્તિની શૂન્યતા શહે મહામતવાળે થાય જ અનતીવાર

યોરાસી લાખ જીવયોનિમા આ જીવે પરિજ્ઞમણુ કર્યું, તેનું
કરણ બાહ્યદષ્ટિ છે, માટે જ્ઞાનદષ્ટિથી બાહ્યદષ્ટિનો પરિહાર કરી,
અન્તરાત્મદેવનું શુદ્ધપ્રતિધાનપૂર્વક આરાધન કરવું તે ઉપર
કહ્યું છે કે—

પદ-રાગ મત્હાર

જ્ઞાનકી દષ્ટિ વિચારો, સાધો માફ, આત્મદષ્ટિ સમારોં સાધો
અનુક્રમ શુદ્ધજ્ઞાને અનુભવ, જ્ઞેય મરુલ સુવિચારો,
જ્ઞાને જ્ઞેયકી ઇકતા આદર, વહિરાત્મશુ નિવારો. સાધોં ૧
જ્ઞાનદષ્ટિ જે અન્તર માવે, શુદ્ધરૂચિ પહિચાનો;
અન્તરાત્મ જ્ઞાનાત્મ માવે, હોય પરમાત્મ જાનો સાધોં ૨
પરમાત્મ તે નિજગુણ ભોગી, ચારિત્ર જ્ઞાન વલ્લાનો,
જ્ઞાનાનંદ ચેતનમય મૂર્તિ, આનંદમાન સુજાનો સાધોં ૩

આ પદમા પછુ જ્ઞાનાત્મભાવે અન્તરાત્મદેવનું આરાધન
કરતા, અ તરાત્મ તે પરમાત્મરૂપ થાય છે તેમ સ્પષ્ટપણે દર્શાવ્યું
છે સારાશ કે—અન તજ્ઞાનાદિ શક્તિના આધારભૂત આત્મતત્ત્વનું
જ્ઞાનધ્યાનથી સેવન કરવું આત્મા જ પ્રિય તથા શ્રેષ્ઠમા શ્રેષ્ઠ
ગણીને, તેનું આરાધન કરવું, તેમા તક્ષીન થવું, તેજ પરમ
રહસ્ય છે તે સજ્ઞી ઉપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી પરમપ્રેમમા
વૃત્તિઓને લલબલ કરી, પદદ્વારા, આત્મદેવનું જ્ઞાન કરે છે કે—

પદ

જ્ઞાનાદિક ગુણ તેરો, અનત અપર અનેરો,
વાહી કીરત સુન મેરો, ચિત્તહુ જસ ગાયો હે જ્ઞાનાં ૧

તેરો જ્ઞાન તેરો ધ્યાન, તેરો નામ મેરો ગ્રાન;
 કારણ કારજ સિદ્ધો, ધ્યાતા ધ્યેય ઠરાયો હે. જ્ઞાનાંર
 છૂટ ગયો અમ મેરો, દર્શન પાયો મેં તેરો;
 ચરણ કમલ તેરો, સુજસ રગાયો હે. જ્ઞાનાં ૩

જીજ્ઞેશ શ્રી ઉપાધ્યાયજી આત્મસ્વરૂપમા પ્રેમથી લીન થઈ
 કહે છે કે તેરો જ્ઞાન, તેરો ધ્યાન તેરો નામ, મેરો ગ્રાન, હે આત્મા !
 તારું જ્ઞાન તેજ જ્ઞાન છે તારું ધ્યાન તેજ ધ્યાન છે તારું નામ
 તે મારે પ્રાણ છે અહો ! કેટલી આત્મપ્રેમભક્તિની મીમા !
 વળી તેઓશ્રી કહે છે કે છૂટ ગયો અમ મેરો, દર્શન પાયો મેં
 તેરો-મારે ભ્રમ મટી ગયો, મેં હે આત્મા ! તારે દર્શન
 પાયા ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે-હે આત્મનુ ! મેં તારું
 દર્શન પામ્યું આ વાક્ય ઉપરથી ઉપાધ્યાયજીની કેટલી
 ઉચ્ચદૃશ છે, તે ભવ્યજીવોએ સમજી લેવું હે આત્મા !
 તારા સ્વભાવરૂપ ચરણ-ચારિત્ર કમલમા મારે સ્વભાવ રગાયો છે
 એમ અત્યંત પ્રેમથી તેઓશ્રી ગાન કરે છે તથા આત્મભાવમા
 રમણતા જ સારમા સાર છે, એમ આત્મનિષ્ઠ ઉપાધ્યાયજી આત્માનું
 ગાન કરતા છતાં કહે છે, તે નીચે સુજન

પદ-શોની રાગ

ચિદાનંદ અવિનાસી હો, મેરો ચિદાનંદ અવિનાસી હો. ટેક.
 કોર મરોર કરમગ્રી મેટે, મહા સ્વભાવ વિલાસી હો. ચિં ૧
 પુદ્ગલમેલ खेल જો જગજો, સો તો સર્વદિ વિનાસી હો;
 પૂરન ગુન અધ્યાતમ પ્રગટે, જાગો જોગ ઉદાસી હો; ચિં ૨

નામ મેલ્લ કિરિયાકુ સબદિ, દેલ્લે લોક તમાસી હો,
 ચિન મૂરત ચેતન ગુન ચિને, સાચો સોડ મન્યાસી હો. ચિં ૩
 દોરી દેવારકી કિતિ દોરે, મતિ વ્યવહાર પ્રકાશીહો,
 અગમ અગોચર નિશ્ચયનયકો, દોરી અનત અગાસીહો ચિં ૪
 નાના ઘટમેં એક પિછાને, આતમરામ ઉપાસી હો;
 મેદકલ્પનામે જડ ભૂલ્યો, લુબ્ધ્યાં તૃષ્ણા દાસી હો. ચિં ૫
 ધર્મસિદ્ધિ નવનિધિહે ઘટમેં, કહા હુદત જહ કાશી હો,
 જશ કહે શાત સુધારસ ચાલ્યો, પૂરન વ્રદ્ધ અમ્યાસી હો ચિં ૬

શ્રી ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે-પુદ્ગલથી ન્યાય ચેતન્ય સ્વરૂપ
 મારું અવિનાશી છે પુદ્ગલના મેલ સમાન ખેલ સર્વ વિનાશી
 છે, મારો જ્ઞાનઆનંદસ્વરૂપ આત્મા તો અવિનાશી છે અનાદિ
 કાળ સ સારમા પરિભ્રમણ કરે છે તો પણ મારું જીવપણુ નાશ
 પામ્યું નથી અનંતકાળ જશે તો પણ જીવત્વપણુ તેવું ને
 તેવું રહેવાનું આત્મા દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ નિત્ય છે, અને
 પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે ગતિપર્યાયાદિક સર્વ
 અશુદ્ધ પર્યાય છે રાગ દેવ, અણકર્મની વર્જણા, પચ શરીર,
 આદિ સર્વ પર્યાય છે, તે પુદ્ગલ સંબંધે છે અને પુદ્ગલના
 સંબંધે યોગે, આત્માનો જે વિભાવ પર્યાય બને છે, તેને અશુદ્ધ
 પર્યાય કહે છે અલબ્ધ જીવોને અશુદ્ધપર્યાયની સ્થિતિ અનાદિ
 અનંતમે ભાગે છે કારણ કે, અલબ્ધ જીવોનો અશુદ્ધપર્યાય નહિ
 બદલાવાનો સ્વભાવ હોવાથી, પર્યાયની શુદ્ધિ યતી નથી, અને
 પર્યાયની શુદ્ધિ યથા વિના મુક્તિ નથી લબ્ધજીવોને અશુદ્ધ

પર્યાયની સ્થિતિ અનાદિસાત બાજે હોય છે શુદ્ધપર્યાયની સ્થિતિ પ્રવાહની અપેક્ષાએ સાદિઅનત છે, અને સમયે સમયે શુદ્ધ પર્યાયનો પણ ઉત્પાદ બ્યય થાય છે, તેની અપેક્ષાએ આદિસાત ભગ જાણુવો આત્મા પરમાત્મસ્વરૂપ થયો, તેમા દ્ર વપણ તો પ્રથમ જેવું હતું, તેવું પરમાત્મ દશા થતા પણ છે, પણ પ્રથમ આત્માના જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ પર્યાય કર્મયોગે અશુદ્ધ હતા, તે કર્મ ટળતા શુદ્ધપર્યાય થયા—તેજ વિશેષ પરમાત્મપણ જાણવું આત્માને નિત્યપણે તથા અનિત્યપણે જાણ્યા વિના, તથા આત્માને એકપણે તથા અનેકપણે જાણ્યા વિના સમ્યક્ આત્મજ્ઞાન થતું નથી હવે નિત્યાનિત્યત્વપણું દર્શાવે છે પ્રથમ એમતપણ દર્શાવે છે

શ્લોક

તત્રાઽઽત્મા નિત્ય એવેતિ, યેષામેકાન્તદર્શનમ્ ।

હિમાદય કથ તપાં, કથમપ્યાઽઽત્મનોઽઽવયાત્ ॥ ૧ ॥

આત્મા નિત્યજ એકાતે છે, એવું જેઓનું એકાત દર્શન છે, એવા સાખ્ય, વેદાંતી, નૈયાયિક, મીમાંસકના મતમા, હિ સાદિકની સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી કારણ તેમના મતાનુસારે આત્માનો નાશ નથી, માટે કથયિત્ આત્માને નાશ માનવામા આવે તો હિ સાદિક થાય છે પણ તે હનીકતને તો આત્માને નિત્ય માનનાર માનતા નથી, માટે તેમના મતાનુસારે હિ સાદિક નહિ ઘટવાથી, દયાદિકની સિદ્ધિ થતી નથી આત્માને માનનાર નિત્ય એકાતવાગી હિ સાદિકની સિદ્ધિ અર્થે ઉત્તર આપે છે તે નીચે મુજબ

શ્લોક.

મનોયોગવિશેષસ્ય, - ઘસો મરણમાઽઽત્મન* ।

હિંસા ત્વેન્ન સત્ત્વસ્ય, સિદ્ધેરર્થઃ સમાસતઃ ॥ ૨ ॥

આત્માનો મનની સાથે સળધ છે, તે સળધનો નાશ થવો તેને મરણ કહે છે તેજ મરણકે હિંસા બાધુવી આવી હિંસા, આત્માને અવ્યય માનવાથી પણ ઘટે છે વાઢીતુ આ પ્રમાણે કહેવું અયુક્ત છે, એમ સિદ્ધાંતી ઉત્તરમાં દર્શાવે છે આત્માનો મનની સાથે જે સયોગ, તે સયોગનો ક્વચિત્તે જે મરણ છે, તે તો અર્થાત્ સિદ્ધ છે સ્મૃતિઉદ્બોધક વિષયાદિકના અભાવથી, આત્મમનસયોગ સ્વતઃ નષ્ટ થાય ॥ અને સ્મૃતિ ઉદ્બોધકના સદ્ભાવે, આત્મમનસયોગ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી આત્મમનસયોગ^૧ નાશ કરનાર અન્ય પ્રાણી સિદ્ધ થતો નથી માટે હિંસકની સિદ્ધિ થતી નથી, અને હિંસક સિદ્ધ થયા વિના કયાદિકની સિદ્ધિ થતી નથી આ ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે આત્મમનસયોગનાશને હિંસા માનવી યુક્તિયુક્ત નથી વળી આત્માને નિત્ય એકાંત માનનારના મતમાં આત્માની સાથે શરીરનો સળધ પણ ઘટતો નથી, તે શ્લોકદ્વારા દર્શાવે છે

શ્લોક.

શરીરેનાપિ સવધો, નિત્યત્વેઽસ્ય ન સમત્રી ।

વિમુત્ત્વેન ચ સસાર. કલ્પિતઃ સ્યાદસશયમ્ ॥૩॥

અસ્ય આત્મનો નિત્યત્વે શરીરેનાઽપિ સદૃશ સવધો ન

સમવી (ન ઘટે) દોષાતરમાહઃ આત્મનો વિમુત્ત્વેન સસારથ
અસશય (નિશ્ચિત) કલ્પિત* સ્યાત્

ભાવાર્થ—આત્માને એકાત નિત્ય માનવાથી, શરીરની સાથે
આત્માનો સબધ ઘટતો નથી કારણકે, નિત્ય વસ્તુ અપરિ
ણામી હોય ॥ વસ્તુમા પરિણામન થયા વિના સબધ થતો
નથી જેમ જે હસ્તનો સયોગ કરવો હોય છે, ત્યારે હસ્ત
દ્વયમા મયોગજનક વ્યાપાર કરવો પડે છે, તેમ અત્ર પણ
નિત્ય આત્માનો શરીરની સાથે સયોગ કરવા અર્થે અન્ય કંઈ
ક્રિયા હોવી જોઈએ નિત્ય અપરિણામી માનેલો હોવાથી, આ
ત્મામા શરીર સયોગજનક ક્રિયાનો સભવ થશે નહિ, અને
જો શરીર સયોગજનક ક્રિયા આત્મામા માનવામા આવે,
તો આત્મા પરિણામી થવાથી નિત્યત્વનો વ્યાધાત થાય ॥
વળી બીજી રૂપણ કહે છે, આત્માને વ્યાપક માનવાથી, એક
સ્થાનથી બીજે સ્થાને જન્મ લેવો, તથા પરિણામણ કરવું તે
સર્વ કલ્પના માત્ર કરશે કારણ કે, વ્યાપક આત્મા સર્વત્ર એક
સરખો હોવાથી, સસાર (એકસ્થાનથી અન્યસ્થાને જવું) સિદ્ધ
થતો નથી, માટે શરીરની સાથે નિત્યવ્યાપક આત્માનો સબધ
બનતો નથી અગ્રાત જે વસ્તુનો સબધ તેને સયોગ કહે છે
અને વ્યાપક આત્મા તો સર્વત્ર હોવાથી કંઈ સ્થાને અગ્રાત
નથી, તેથી આત્માને વ્યાપક માનવાથી શરીરનો સયોગ ઘટતો
નથી, અને અત્રે શરીરની સાથે આત્માનો સયોગ સિદ્ધ
થશે નથી, તો એકાત નિત્યવાદમા હિ સાદિકની સિદ્ધિ શી રીતે
થશે ? અપિ તુ ન ઘટે । વાહી તેનું સમાધાન કરવા મુક્ત કહે છે

શ્લોક

અદૃષ્ટાદેહસયોગ સ્પાદન્યતરકર્મજ* ।

इत्य जन्मोपपत्तिश्चेन्न तद्व्योगाविवेचनात् ॥ ४ ॥

પુણ્ય પાપરૂપ અદૃષ્ટથી અન્યતરકર્મજ એવો દેહ સયોગ, આત્માની સાથે થાય છે તાત્પર્યાર્થે કે-આત્મા, વ્યાપક હોવાથી, તેમા સયોગજનક ક્રિયા ઉત્પન્ન થતી નથી, પરંતુ શરીર તો વ્યાપક હોવાથી, તેમા આત્માની સાથે એક દેશથી સયોગ જનક ક્રિયા ઉત્પન્ન થાય છે પુણ્યપાપરૂપ અદૃષ્ટવશાત્ આત્માની સાથે શરીરનો સંબંધ બને છે, તેથી જન્મમરણની સંઘટના થઈ શકે છે, અને તદ્દ્વારા હિ સાદિકની સિદ્ધિ થાય છે

હવે સિદ્ધાંતવાદી કહે છે કે-તે પ્રમાણે માનવુ સુક્ષિત-કૃત નથી, તથા અનુભવવિરુદ્ધ છે, તે જણાવે છે તદ્વ્યોગ-વિવેચનાત્ તે સંબંધનુ વિવેચન વિચારી જોતા સિદ્ધ-રતુ નથી શરીરની સાથે આત્માનો સંબંધ છે, તે સંબંધ આત્માથી બિન છે કે અભિન્ન ? જો ભિન્ન સંબંધ માનશે તો તેવો આ આત્માથી શરીરનો સંબંધ ભિન્ન છે, તેવો સર્વ આત્માથી શરીરનો સંબંધ ભિન્ન છે જ આત્માથી શરીર સંબંધ ભિન્ન છતાં પણ આત્માની સાથે સંબંધ માનશે, તો આ શરીરથી સર્વ આત્માની સાથે સંબંધ થવો જોઈએ, બને તે પ્રમાણે આ સુક્ષિતથી નારકી શરીરની સાથે ઇન્દ્રના આત્માનો સંબંધ થવાથી, ઇન્દ્ર પણ નારકી કહેવાય, અને જો ૩મે આત્માની સાથે શરીરનો સંબંધ અભિન્ન માનશે, તો આત્મા નિત્ય હોવાથી, શરીરનો સંબંધ પણ નિત્ય થશે, અને

નિત્ય શરીર સંબંધવાળો, આત્મા મુક્ત થશે નહિ અને તેથી મોક્ષાભાવ થાય, અને મોક્ષાભાવ સિદ્ધ થતા ત્યાગ, વૈરાગ્ય, તપ, જપની નિષ્કલતા થાય-ઈત્યાદિ વિન્નિવૃત્તિ આત્માની સાથે શરીરનો સંબંધ એકાત નિત્યવાદમા સિદ્ધ થતો નથી વળી જો તમે એમ કહેશો કે-અદૃશ્ય એવું માહાત્મ્ય છે કે નારકી શરીરનો સંબંધ નારકીઆત્માની સાથે થાય છે, અને ઇંદ્રના આત્માની માથે નથી થતો, તેથી ઇંદ્રમા નારકીવ્યવહાર થતો નથી, એમ જો કહેશો તો અમે વિકલ્પ કરીએ છીએ કે-અદૃશ્ય-યમાદાત્મ્ય છે, તે આત્માથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન છે ? જો માહાત્મ્ય, આત્માથી ભિન્ન માન્યો તો આ આત્માની પેઠે ઇંદ્રના આત્માથી પણ માહાત્મ્ય ભિન્ન છે, તો ભિન્ન એવા માહાત્મ્યથી જેમ નારકી શરીરની સાથે સંબંધ થાય છે, તેમ ઇંદ્રના આત્માનો પણ નારકી શરીરની સાથે સંબંધ થવો જોઈએ, અને જો એમ થાય તો પૂર્વેક્ષિત્વવશથી નારકીનું દુઃખ ઇંદ્રને લોગવવું પડશે, અને જો બીજા વિકલ્પ પ્રમાણે અદૃશ્યમાહાત્મ્યને આત્માથી અભિન્ન માન્યો, તો કોઈ પણ આત્મા મુક્તિ પામશે નહિ-ઈત્યાદિ વિચારતા, એકાત નિત્ય આત્માની સિદ્ધિ થતી નથી, વળી અદૃશ્યદ્વારા શરીરમા વ્યાપાર થતા આત્માની સાથે સંબંધ થાય છે, એમ વાદીએ કહ્યું, તે પણ અપ્રમાણ ॥ સર્વવ્યાપક આત્માની સાથે એક પ્રદેશથી સંબંધ થવાથી, પૂણું આત્માની સાથે શરીરનો સંબંધ થયો નહિ જે પ્રદેશવચ્છિન્ન શરીરસંબંધ હશે, તેથી અદૃશ્ય લોગવાશે, તો સર્વ વ્યાપક આત્મા દુઃખાદિકને લોકતા સિદ્ધ થશે નહિ વળી બીજો નિયમ એ ॥ કે-સર્વ વ્યાપક આત્મા

એક દેશથી આક્રમણની ચેઠે બંધાતો નથી એ ઉપરથી એકાત
નિત્ય આત્માની સિદ્ધિ કેઈ પણ રીતે થતી નથી હવે એકાત
અનિત્ય આત્મા માનનારના મતમા હિસાદિકની સિદ્ધિ થતી
નથી તે દર્શાવે છે —

શ્લોક

અનિત્યૈકાન્તપણેડપિ, હિમાદોનામસમવ. ।

નાશદેતોરયોગેન, ઘણિકૃત્વસ્ય સાધનાત્ ॥ ૫ ॥

આત્માને એકાત અનિત્ય માનનારના પક્ષમ પણ
હિસાદિકનો સબબ થતો નથી તેનું કારણ કહે છે હિસ્યની
સાથે નાશનું જે નિમિત્ત હિસાદિક કારણ તેનો સબબ નહિ
હોવાથી હિસાદિકની ઉપપત્તિ સિદ્ધ થતી નથી શા કારણથી
સબબ થતો નથી તેનું સમાધાન કરે છે કે વસ્તુને ક્ષણિક
માનવાના કારણથી

ભાવાર્થ — જોદ્વંશતાનુયાયી સર્વ વસ્તુને ક્ષણિક માને છે,
તેમના મનમા એક ક્ષણમા વસ્તુ રહે છે, બીજા ક્ષણમા
વસ્તુનો નાશ થાય છે જડ અને ચૈતન્ય વસ્તુ પણ એક
ક્ષણમા ઉત્પન્ન થાય છે, અને બીજા ક્ષણમા (સમયમા) નાશ
પામે છે જ્યારે આમ છે, ત્યારે હિસનક્રિયા, હિસ્ય અને
હિસકની મિદ્ધિ થતી નથી જેમ ચૈત્રે એક સમયમા મૈત્રને
મર્યો ચૈત્રનો તથા મૈત્રનો આત્મા બીજા સમયમા નષ્ટ થયો.
ત્યારે બીજા સમયમા ઉત્પન્ન થએલા આત્માને પ્રથમ સમયમા
ચૈત્રે કરેલા પાપનું ફળ લાગી શકે નહિ, કારણ કે બીજા

સમયમા ચૈત્રનો આત્મા નહ યયો ૬ જ્યારે આ પ્રમાણે
હિ સક કોઈ ઠયો નહીં, તો હિ સા પશુ સિદ્ધ થઈ નહિ,
અને જ્યારે હિ સા સિદ્ધ થઈ નહિ ત્યારે તેનું ફળ હું ખ
વિગેરે પશુ સિદ્ધ થતું નથી જો કહેયો કે પ્રથમના આત્માએ
પાપ કર્યું, અને જીજ્ઞા સમયના આત્માને તે લાગ્યું, તે પશુ
યુક્તિયુક્ત નથી, કારણ કે જીજ્ઞા સમયમા ઉત્પન્ન થયેલા
આત્માને હિ સાદિકની સાથે સંબંધ નથી હિ સાને હિ સકની
સાથે સંબંધવિના પશુ જો ફળસોકતૃત્વ માનશે, તો હિ સા
અને દયામા ભેદ રહ્યો નહિ, વસ્ત્રની ગડીમા જેમ નીચે
કશ્તુરી ધરવાથી, તેની ગંધ ઉત્તરોત્તર ગડીમા આવે છે, તેવી
રીતે પ્રથમના આત્માની વાસનાનો સંક્રમ જીજ્ઞા આત્મામા
માનતા પશુ ફળશુ આવે છે, તે બતાવે છે માતાએ જે જે
પદાર્થનો અનુભવ કરી, વાસના ધારણ કરાં છે, તે વાસનાનો
સંક્રમ ઉદરમા રહેલા બાળકમા થવાથી, બાળકને પશુ માતાએ
અનુભવેલા પદાર્થનું સ્મરણ થતું જોઈએ પશુ તે પ્રમાણે
સ્મરણ થતું નથી, માટે વાસનાનો સંક્રમ પશુ સિદ્ધ થતો
નથી અન્યપ્રકારે પશુ હિ સાદિકની સાથે હેતુનો સંબંધ
થતો નથી, તે બતાવે છે જેમ હડવડે કોઈએ દેવકર્ત્ત
માયો, ત્યારે હિ સા થઈ તે હિ સા હડયો વિજ છે કે અભિ
છે ? જો વિજ કહેયો, તો વિદ્યાદ્રિની-હિમાદ્રિની પેઠે હિ સા
દિકની સાથે હડદિકનો સંબંધ થતો નહિ જો હિ સા હડય
અભિજ્ઞ માન્યો તો, હડય હિ સા થઈ, પશુ જુદી હિ સા
થઈ નહીં વળી ફળશુ આવે છે કે જે સમયમા ચૈત્રે દેવ
કર્ત્તને મારવાનો પરિણામ કર્યો તો તે પરિણામ કરવાવાળો

આત્મા તે બીજા સમયમા નહ થયો, અને હઠથહણ કર
તથા મારનાર આત્મા તે અન્ય ઠ્યા તે કરણ વિના
કાર્યની ઉત્પત્તિ થઈ, એમ માનવું પડ્યું, અને એમ માનવું
તે લોકવિરુદ્ધ છે પૂર્વોક્ત દૂષણોથી એકાત અનિત્ય આત્મા
માનતા હિ સાદિકની સિદ્ધિ થતી નથી એકાત નિત્ય અને
એકાત અનિત્ય આત્મા માનતા જે દૂષણો આવે છે,
તે સર્વ દૂષણોનો પરિહાર, આત્માને નિત્યાનિત્ય માનતા
પાય છે

શ્લોક

મૌનીન્દ્રે ચ પ્રવચને, યુજ્યતે સર્વમેવ હિ ।

નિત્યાનિત્યે સ્ફુટ દેહા-ઝિક્ષામિસે તથાઽઽત્મનિ ॥ ૧ ॥

અનાદિકાળથી સિદ્ધ એવા જિનેન્દ્ર પ્રવચનમા, આત્મામા
નેત્યાનિત્યપણ તથા દેહથી આત્માનું કથયિત્ વિજ્ઞપણ અને
થયિત્ અભિજ્ઞપણ આદિ સર્વ મુક્તિયુક્ત થઈ છે

આત્માને દ્રવ્યાર્થિકતયની અપેક્ષાએ નિત્ય માનવાથી ત્રણે
ભાગમા તેનું દ્રવ્યપણ એક સરખું રહે છે, તેથી જે જે કર્મ
આત્મા કરે છે, તે અન્યભવમા લોગવી શકે છે દ્રવ્યથી આત્મા
નિત્ય માનતા પ્રત્યેક ભવમા તેની હયાતિ હોય છે, તેથી જાતિરમરણ
નાદિકની પણ ઉત્પત્તિ સમ્યગ્રીત્યા થઈ ॥ આત્માને
ધર્માર્થિકતયની અપેક્ષાએ કથયિત્ અનિત્ય માનવાથી, દેહમા
આત્મા પરિણમે છે, અને કર્મ સાથે પણ પરિણમે છે, તથા
અન્ય ભવમા કૃતકર્માનુસારે જુદા જુદા શરીરમા પરિણમી
કે છે આત્માને ધર્માર્થિકતયના અપેક્ષાએ અનિત્ય

કર્મ સાથે પરિણુમન ઘટી શકે છે એકાત નિત્ય આત્મા માનતા, કર્મ સાથે પરિણુમન થઈ શકતું ન હોતું તે કાવનો, કથચિત્ અનિત્ય માનતા સર્વથા પરિહાર થાય છે વળી કથચિત્ દ્રવ્યાપેક્ષયા નિત્ય માનતા, એકાતઅનિત્યપક્ષમા આત્માની ક્ષણમા નષ્ટતા સિદ્ધ થતા, હિ સાદિકની અનુપપત્તિ વિગેરે જે જે દોષો લાગતા હતા, તે સર્વનો પરિહાર થાય છે, કારણકે પર્યાયાધિકનયાપેક્ષાવડે આત્મામા ક્ષણે ક્ષણે પર્યાયનો વ્યય થાય, અને અન્યપર્યાયનો ઉત્પાદ થાય, તોપણ દ્રવ્યરૂપે તો આત્મા નિત્ય હોવાથી, અને પર્યાયનું ભાજન હોવાથી, બીજા ક્ષણમા આત્માની અસ્તિતા સિદ્ધ થાય છે અને હિ સાદિકની પણ ઉપપત્તિ સિદ્ધ થઈ શકે છે કારણકે, કૃતકર્મ, તથા પરિણુમનો કર્તા તથા ભોક્તા આત્મા દ્રવ્યાધિકનયની અપેક્ષાએ, સદાકાળ વિદ્યમાન છે, કર્મની પ્રકૃતિયો આત્માના પ્રદેશો સાથે સંબધ ધરાવે છે, અને આત્મપ્રદેશો તો ધ્રુવ ■ દ્રવ્યપણે નિત્ય છે, તેથી કર્મ લાગવામા તથા અન્ય ક્ષણમા તથા અન્ય ભવમા કર્મ ભોગવવામા કોઈ જાતનો દોષ આવતો નથી એકાતનિત્ય આત્મા માનતા, દેહની માથે આત્માનો સંબધ થાય નહિ એકાતઅનિત્ય આત્મા માનતા, બીજા ક્ષણમા આત્મા નષ્ટ થાય, પણ અનાદિકાળ મિદ્ધ એવો નિત્યા નિત્ય પક્ષ આત્મામા સ્વીકારતા આત્મા નિત્ય અને કથચિત્ પર્યાયાપેક્ષયા અનિત્ય સ્વીકારતા, દેહમા પરિણુમે છે, અને પર્યાયથી અનિત્ય તથા દ્રવ્યથી નિત્ય માનતા સદાકાળ આત્માની અસ્તિતા સિદ્ધ કરી, તેમાં ક્ષણિક બાહરૂપ દોષનો પરિહાર થાય છે, ‘જેમ ધ્રુવરૂપે એ દ્રવ્ય છે,

અને હાર એ પર્યાય છે, સુવર્ણ દ્રવ્યરૂપ નિત્ય છે,
 અને પર્યાયથી અનિત્ય છે, સુવર્ણના હારનું કુડલ
 બનાવ્યું, તથા કુડલનું કટીભૂષણ બનાવ્યું, એમ અનેક આકાર
 ભાગ્યા, અને અનેક બતાવ્યા, પણ સર્વ આકારમાં સુવર્ણદ્રવ્યની
 તે અસ્તિતા અને હ્રવતા વિદ્યમાન જ છે સુવર્ણના નાના મોટા
 વિચિત્રપર્યાય(આકાર)ના નાશથી અને અન્યપર્યાય(આકાર)ના
 ઉત્પાદથી કંઈ સુવર્ણદ્રવ્યનો નાશ થતો નથી તેમ આત્મા
 ચૌરાશી લાખ યોનિમાં અનેક શરીર ધારણ કરે છે, ચાર ગતિમાં
 અનેક શરીર ધારણ કરે છે અને મૂકે છે, અને બીજા શરીરો
 ધારણ કરે છે, તોપણ આત્મદ્રવ્યપણું મહાકાળ એક સરખું
 હ્રવ-વિદ્યમાનપણે વર્તે છે, તેમજ આત્માનો શુદ્ધપર્યાય સાદિ
 અનત ભાગે થતા પણ આત્મદ્રવ્યપણું હ્રવપણે વિદ્યમાન છે
 તથા કાલમાં આત્મદ્રવ્યપણું હ્રવપણે વર્તે છે, અને સુવર્ણના
 પર્યાયની પેઠે આત્માના અનેક પર્યાયો ચાર ગતિમાં મશુદ્ધ
 અને મોક્ષમાં શુદ્ધપણે ઉત્પન્ન થાય છે, તથા નષ્ટ વાય છે,
 હારમાં રહેલું સુવર્ણ, હારથી સ્થાત્ ભિન્ન છે, અને સ્થાત્
 અભિન્ન છે, કથયિત્ ભિન્નપણું સ્વીકારતા, સુવર્ણનો હાર એવો
 વ્યવહાર થાય છે, તેમજ અન્યપર્યાયપણે પણ સુવર્ણ પરિણમે છે,
 કથયિત્ અભિન્નપણું સ્વીકારતા સુવર્ણના પર્યાય અને સુવર્ણનો
 અલો. દેખાય છે, આત્મા પણ કથયિત્ દેહથી ભિન્ન છે, તેથી
 આત્માનો દેહ એવો વ્યવહાર થાય છે, તથા અન્યગતિમાં
 અન્યશરીરને આત્મા ધારણ કરી શકે છે, તથા ધારણ કરેલા
 શરીરમાંથી આત્મા બુદ્ધો થઈને અન્ય શરીર ધારણ કરે છે,
 કથયિત્ આત્મા દેહથી અભિન્ન છે કામંજી, તૈજસ, અને

ઔદારિક શરીરમા પરિણમેવ આત્મા સર્વ શરીરમા રહે છે, અને તેનાથી અભિજ્ઞપણે વર્તે છે જો એકંતે શરીરથી ભિન્ન આત્મા વર્તે તો શરીરથી થતાં પાપ પુણ્ય આત્માને લાગી શકે નહિ, અને કર્મની માથે આત્માનો સંબંધ થાય નહિ કથયિત્ દેહની સાથે અભિજ્ઞ આત્મ સંબંધ માનતા આત્માને યોગા મળેથી પુણ્ય પાપ લાગી શકે છે અભિજ્ઞ આત્મા માનતા કર્મની સાથે આત્માનો સંબંધ થાય છે, અભિજ્ઞ આત્મા માનતા શરીરદ્વારા મુખ દુ ખનો લોકતા આત્મા મિદ્ધ થઈ શકે છે કાર્મણશરીર અને તૈજસશરીરની સાથે તો, આત્મા ત્યામુધી સુક્તિપદ પામે તો નથી, ત્યામુધી અભિજ્ઞપણે વર્તે છે, તો પણ કાર્મણ અને તૈજસશરીરની સાથે પણ આત્માનો કથયિત્ ભિન્ન સંબંધ છે, ભિન્નપણું રહેવાનું કારણ એ છે કે-કાર્મણ અને તૈજસ શરીર પણ એક સરખા હોતા નથી, અને તેમા પણ સમયે સમયે ઉત્પાદ, લય થયા કરે છે આત્માના શુભાશુભ વ્યાપારપ્રયોગે, તે પણ બદલાય છે તથા આત્માનો કાર્મણ અને તૈજસની સાથે ભિન્ન સંબંધ કથયિત્ માનતા, તે બે શરીરથી પણ આત્મા છૂટો થઈ સુક્તિપદ પામે છે વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ શરીરની સાથે આત્માનો અભિજ્ઞ સંબંધ અને નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ ભિન્ન સંબંધ છે આત્મ સુક્તિપદ પામે છે ત્યારે દેહસંબંધ ટળ્યાથી, ભિન્નાભિન્ન સંબંધ પણ નહાય છે મુક્તાવસ્થામા પણ કથયિત્ નિત્યાનિત્યપણું આત્માને વિષે દ્રવ્યપર્યાયાપેક્ષાએ વર્તે છે, આત્મામા નિત્યાનિત્ય વર્તે છે તેમ સર્વજ્ઞ જ્ઞાનવડે પ્રકૃપણું કરી છે આત્મ

દ્રવ્યો અનત છે સિદ્ધ અને સસારી એ બેદ આત્માના છે
 સસારી છવ પશુ એકે દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય
 અને પચેદ્રિયના બેદથી પચમકારે છે મિથ્યાત્વના નાશથી
 છવ સમ્યક્ત્વ પામી ચોથે ગુણધણે આવે છે અને ચોથા
 ગુણધણથી દેશવિરતિપણુ પામી પચમગુણધણે આવે છે તથા
 સર્વવિરતિપણુ પામી છઠા ગુણધણે આવે છે ત્યાંથી આગળ
 ચઢી આઠમા ગુણધણથી ક્ષપક્રમેણિ આરોહીને, જારમાના અન્તે
 ધનધાતી કર્મ અપાવી, તેરમા ગુણધણે છવ ક્ષાયિકભાવની
 નવ લઠિધ પામી, સયોગી પરમાત્મા બને છે ત્યાં વેદનીય,
 આયુધ્ય, નામ અને ગોત્ર, એ અઘાતીયા ચાર કર્મ બાકી રહે
 છે સયોગી પરમાત્મા વેદનીયકર્મના ઉદયથી આહાર શ્રદ્ધણ કરે
 છે આહારસ જ્ઞાનો નાશ તો મુનિને પણ હોય છે, તેથી સયોગી
 કેવલીને આહારસ જ્ઞાનુ દ્રવ્ય આહાર કરતા પ્રાપ્ત થતુ નથી,
 તથા તેરમે ગુણધણે રમ્ધરજ્જુવત વેદનીયાદિ ચાર કર્મ કથ્ય
 છે, તે સ્થિતિના અપેક્ષાએ છે અર્થાત્ તે ચાર કર્મ છે, પણ
 તેથી સારણીજન્મૂત નવા કર્મ બધાતા નથી સયોગીકેવલીને
 નિદ્રાનુ કારણુ દર્શનાવરણીયકર્મ અપવાથી આહાર કરતા નિદ્રા
 હોય, તથા મોહનીયકર્મ અપવાથી પ્રમત્તરોષ લાગતો નથી
 કેવલીને દેશનાદિ પ્રવૃત્તિ જેમ મોહજન્ય નથી, તેમ આહાર
 શદિ પ્રવૃત્તિ પણ મોહજન્ય નથી નામકર્મના ઉદયથી જેમ
 સયોગીકેવલીને દેશનાદિમા પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેમ વેદનીયોદયથી
 આહારશદિમા પ્રવૃત્તિ થાય છે સયોગીકેવલીને મિષ્ટાન્નાદિ આહાર
 કરતા, રસ સબધી મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતુ નથી, જેમ સમ
 વસરણમા મુગધી પુષ્પોની મુગધ આવવાથી, ઘણ સબધી

મતિજ્ઞાન કહેવાતું નથી, તેમ અત્ર આહારમાં પણ મતિજ્ઞાનનો
 દોષ સપ્રાપ્ત થતો નથી, રસ અને ગંધનું જ્ઞાન કેવલજ્ઞાનથી
 જાણાય છે ઇન્દ્રિયોનું જ્ઞાન ક્ષયોપશમભાવે છે, ક્ષાયિકભાવે કેવલ
 જ્ઞાન થતા, ઇન્દ્રિયજ્ઞાન રહેતું નથી ઇન્દ્રિયો ક્ષુદ્ર શોભાયે છે
 અધાનીકર્મનો ક્ષય થતા, આત્મા પરમાત્મસ્વરૂપ થાય છે,
 અને એક મમયમા લોકાતસિદ્ધશેત્રમા સાદિ અનતમાભાવે
 વિરાજમાન થાય છે, સર્વશુદ્ધ પર્યાયનો ઉત્પાદ, વ્યય, સિદ્ધાત્મા
 મા સમયે સમયે થયા કરે છે, અશુદ્ધતાનો અશ માત્ર પણ
 રહેતો નથી અશુદ્ધતાના યોગે જન્મમરણ થાય છે, અશુદ્ધ
 તા દળવાથી જન્મ જરા અને મરણનો ભય, સિદ્ધાત્મા
 ને હોતો નથી આવી નિર્મલ શુદ્ધજ્ઞાની પ્રાપ્તિ કરવી, એ જ
 વિવેકી ભય જનોનું મુખ્યમા મુખ્ય કર્તવ્ય છે; પરમાત્મસ્વરૂપ
 આત્મામા સત્તાએ રહેલું છે, તેથી આત્મા, નૈગમનયની અપે
 ક્ષાએ સિદ્ધ કહેવાય છે, સશ્વનય સર્વ આત્માઓની એક
 સરખી મત્તા વણુંવે છે તે નયના અનુસારે સર્વ આત્મા સત
 છે સર્વજીવોના ચૈતન્ય સત્તા એકસરખી હોવાથી, તેમા લેક
 બાવ વર્તેતો નથી એકાત સશ્વનયમાં આત્મસ્વરૂપ સ્વીકારતા
 વેદાતમનનાં ઘટના મર્ષ છે બ્યવહારનયથી આત્માનું સ્વરૂપ
 જિન જિન કથવામા આવે છે, ગતિનો અપેક્ષાએ, ઇન્દ્રિયોની
 અપેક્ષાએ પ્રાણનાં અપેક્ષાએ, પર્યામિતી તથા અપર્યામિતી
 અપેક્ષાએ આત્માઓના અનેક પ્રકારે લેક પડે છે; જીવોના
 પાવને ત્રેમક લેક થાય છે, જગત્સૂત્રનય પરિણામશ્રાહી છે
 શબ્દનય, લે જ્ઞાનથી આત્મસ્વરૂપ સ્વીકારે છે સમકિતની પ્રાપ્તિ
 શબ્દનય અગીકાર કરીને, અન્યનયથી પોતાની વિલક્ષણતા

નાશ થઈ શકે ॥ આત્મજ્ઞાનદ્વારા આત્મમા રમીને, ક્ષાયિક ભાવનું દેવલજ્ઞાન, કર્શન, ચારિત્ર ઉત્પન્ન કરી, પરમ દયાની પ્રાપ્તિ કરવી, તે જ સર્વ કર્તવ્યમા મુખ્ય કર્તવ્યને ગણતા વાચકવચ્ચે શ્રી યગ્યોવિજયજી કહે છે કે—કોરમતોર જરમકી મેટો, સદ્ગુણમાય વિલાસી હો—કર્મની સર્વ પ્રકૃતિને ક્ષય કર નાર એવો મારો આત્મા સદુજ્જવાવમા વિલાસ કરનારો છે આત્મગુણમા ઉપયોગ મૂરી આત્માને સ્તવનાશ ઉપાધ્યાયજી બાળે ઔદયિક પરિણતિ બહુવા હોયતેમ કહે છે કે—મેરો ચિદાનંદ ભવિનાશી-વળી કહે છે કે—પુદ્ગલની રચના તે સર્વ મેલ સ માન છે એવું આ બાહ્ય જગત્ છે, તેમા શેઠ રાગભાવ કરવો ! મેલ સદૃશ જગત્મા આત્મજ્ઞાનીને ઉદાસભાવ વતે છે, તેથી જગતના પદાર્થોમા જ્ઞાનીને રાગ અને દ્વેષબુદ્ધિ થતી નથી, અને તેથી જ્ઞાનીને ઉદાસીનતા બાળે છે, અને ઉદાસીનતાદ્વારા આત્મસ્વરૂપમા રમણ કરતા કર્મપડદો ચીરી નાખીને આત્મા સૂર્યની પેઠે પ્રકાશે ॥ નામથી લેખપાત્રુ વા નામની માત્ર ક્રિયા કરનારા બાળજીવોના જ્ઞાનવિનાશ તમાસા આત્મજ્ઞાની કેખે છે, નામ માત્રથી સાધુ, ત્યાગી વા સન્યાસી, કહેવરાવવાથી કંઈ આત્મસ્વરૂપ પ્રકટતું નથી જ્ઞાનસ્વરૂપ ચેતનના ગુણને ઓળખીને તેમા રમે તેજ નિશ્ચયથી સત્યસ ન્યાસી કહે વાય છે આવી નૈશ્વયિક અધ્યાત્મદયાના રાગી ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે—

દોરી દેવારકી કિતિ દોરે, મતિ વ્યવહાર પ્રકાશી હો ।

અગમ અગોચર નિશ્ચયનયકી, દોરી અનત અગાસી હો.

વ્યવહારની મતિ, દેવારની (ગ્રાસાદની) દોરી સ
માન છે અને અગમ અગોચર નિશ્ચયનયની દોરી અ-
નત છે એમ સ્પષ્ટ કહી, ઉપાધ્યાયજી આત્મતત્ત્વ
રમણુતાને અગ્રગણ્ય કહે છે. સર્વ દેહધારીઓમા જ્ઞાનદર્શન
ચારિત્રમય આત્માઓ વાસ કરે છે શુણ્ણી અપેક્ષાએ સર્વ
આત્માઓ એક સરખા છે સત્તાની અપેક્ષાએ સમ્યક્નય, સર્વ
આત્માને એક કહે છે, પણ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ આત્મા અનેક
છે અને તશુણ્ણમય આત્માનુ ઐક્યસ્વરૂપ બાવીને, આત્મજ્ઞાની
લેહ કટપનાને વિસારી મૂકે છે પોતાના સ્વરૂપમા અલેહપણે
રમવાથી મુક્તિ છે અલેહકલ્પના કરવાથી, જડમા ચિત્તવૃત્તિનુ
પરિણમન થવાથી અનેક પ્રકારની તૃષ્ણાનો ઉદ્ભવ થાય છે
માટે બાહ્યભાવની લેહકલ્પના દૂર કરી, આત્માની અનન્યભાવે
ઉપાસના કરવી હે બંધો ! ખરેખર તમે અંતર્યામી આત્મ
પ્રભુનો વિશ્વાસ ધરી તેનું સેવન કરો તમે ત્યા જાઓ છો,
ત્યા અંતર્યામી આત્મપ્રભુ સાથેને સાથે વર્તે છે તમારા
દેખાતા શરારમા સર્વત્ર બાપીને અસખ્યપ્રદેશી આત્મ
પ્રભુ રહ્યા ॥ જ્ઞાનશક્તિનો આધાર-પ્રકાશક આત્મપ્રભુ
તમારી પાસે છતા, ક્યા બાહ્યમા તેને પ્રાપ્ત કરવા જાડકો છો ?
જરા તમે જ્ઞાનદ્વારા આત્મપ્રભુનુ ધ્યાન કર્યો તો તમે પોતે
આત્મપ્રભુ છો, અને આ દેખાતુ શરીર તમારાથી ભિન્ન છે,
એમ જાણ્યા વિના રહેશે નહિ શ્રી તીર્થ કર, ચક્રવર્તી, મુનિ
વિગેરે જે અનેક સિદ્ધ થયા અને થશે, તે સર્વ આત્મપ્રભુની
ઉપાસના કરવાથી સમજે સૂર્ય, ધનવાદળથી આરંભાદિત
હોય તોપણ દિવસ માત્રમ પડે છે, તેમ આત્મા

કર્મથી આચ્છાદિત છે, તે પાણુ જ્ઞાનથી તે પ્રકાશ કરે છે હે મન્ય ! રત્નચિતામણિ કામધેનુ, કામધુજી કલ્પવૃક્ષથી જે સુખ અપાય નહિ, તે સુખનો હાતા આત્મા-પ્રભુ તમારા શરીરમાં જ્ઞાનજ્યોતિથી વિદ્યમાન છતાં ક્યા તુ બાહ્યપર્યોભ સુખને શોધે છે ? હું ચૈત્ર, વા હું અમૃત, વા હું મણિલાલ, એવા શબ્દોમાં તમે આત્માને ક્યા શોધો છો ? બાળ, યુવા અને વૃદ્ધ એવા શરીરને આત્મા માની કેમ બૂલ કરો છો ? તમે ત સર્વથી ન્યાસ અતગત્મા પ્રભુ છો, એમ દૃઢ વિશ્વાસ ધારણ કરો, અને સત્તા અપેક્ષાએ તમે પરમાત્મા છો, માટે આત્માને સિદ્ધસમાન ભાવો, સિદ્ધસ્વરૂપ અન્તરાત્માથી ન્યાસ નથી, -એમ અણેકબાવનાથી આત્મા, પરમાત્માનો ભેદ દૂર કરો તમારી અનતી શક્તિ છે તમે આત્મા છો, પણ કાળુ ગોરુ દેખાતુ શરીર તમે નથી, એમ અન્તરમા જાણ્યા કરો શરીર મન અને વાણીમાં થતા અહત્વઅધ્યાસને બૂલી જાઓ અત્મા રમણતા કરો આત્મા અધ્યનશક્તિ સ્થિરપણે પ્રતિજ્ઞિત વૃદ્ધિ કરતા રહો પછી જુઓ કે તમારી પ્રથમની પ્રવૃત્તિમાં અને હાલની પ્રવૃત્તિમાં કેટલા દેરફાર લાગે છે, તે પ્રત્યક્ષ અનુભવશે. રક્તસમાન એવા શરીરને તમે આત્મા તરીકે ફરીકારો, તેની જેટલી ચાકર તથા સારસ બાળ શાળે તેટલી આત્માને માટે રાખતા નથી, તેજ તમારું અજ્ઞાન છે તે જાણત કશું છે કે-રાકાને તો રજ ગળીને, કરી મઢી સારવાર રજને રાજા માની પેટો, ઘિફ પડ્યો વચનાર-અનરખન ઓયુરે મોટો વ અમ્યાય છે, નેવાનુ પાળી મોમેરે-દહાલા વાદ્યુ જાય છે આત્મશક્તિને જે ખીલવવી હોય તો મૈત્રજકિતથી આત્મપ્રભુની

ઉપાસના કરે. આત્માનુ સ્વરૂપ સમજાવનાર શ્રી સદ્ગુરુ મહારાજની આજ્ઞા મસ્તકે ધારણ કરે. પુનઃ પુનઃ સદ્ગુરુનો સમાગમ કરવો જોઈએ, શ્રીસદ્ગુરુના ઉપદેશથી, જેવું આત્મસ્વરૂપ મમજાય છે, તેવું ચોતાની મેળે પુસ્તકો વાંચવાથી કદી મમજાતું નથી. નાટક જોવામાં, હવાખાવામાં, ખેવ જોવામાં, કમાવામાં, તમારી ચિત્તવૃત્તિ જેટલી ઉત્સુક થાય છે, તેટલી આત્મપ્રભુની ભક્તિમાં ઉત્સુક થતી નથી, તેનું કારણ અજ્ઞાન મોહ છે. શ્રી સદ્ગુરુના સમાગમમાં આવતા, સ્વયંમેવ આત્મપ્રભુ, જ્ઞાનદાતા ચોતાનું સ્વરૂપ પ્રકાશ કરશે, અનેક નામધારી એવો આત્મા અનેક નામથી પણ સિન છે, જે વાણી અગોચર છે, જે ઇન્દ્રિયોથી અપ્રકાર્ય છે, એવા આત્મ પ્રભુની ઉપાસના કરવામાં, એકપણ પણ નક્કમી ગાળવી યોગ્ય નથી મનમાં આત્મપ્રભુનું સ્મરણ કર્યા કરે. અનંતશુભાધાર શ્રી આત્મપ્રભુની જેવા ભાવથી સેવના કરશે તેવા ફળ પામશે. સેવા કરનાર તથા ફળ આપનાર, તથા ફળ લોગવનાર પણ સ્વયં આત્મા છે અહસિદ્ધિ અને નવનિધિ પણ આત્મામાં છે, તેને પેદા કરનાર પણ આત્મા છે, ને તેને લોગવનાર પણ આત્મા છે. શ્રી જિનેન્દ્રભગવાને અસંખ્ય યોગદારા આત્મપ્રભુની ઉપાસના કરવાની કહી છે તે સર્વથો પણ ઉપાદેય-પ્રાપ્ત આત્મપ્રભુ છે જે જે વિચારે તમે કરો છો, તે તે આત્મા માથી થાય છે, માટે તમારી પાસે જ આત્મા છે શ્રી ગૌતમસ્વામીને અઠાવીશ લઙ્કિયો ઉત્પત્ત થઈ હતી તે સર્વ લઙ્કિયો પણ આત્માની જ બાજુથી શ્રી વિષ્ણુકૃમારને આકાશગામિની ચક્રિન પ્રાપ્ત થઈ હતી, તે પણ આત્માની જ ચક્રિત બાજુથી. અનંત

ધર્મધન તમારી પાસે છે, છતાં ક્યા બાદ્ય-કાશી વિગેરે જઈ
 ધર્મ શોધો છો ? તમારું ધન આત્મામાં રહ્યું છે જેમ કોઈ
 મનુષ્યના ઘરમાં ઘણું ધન હાટેલું છે, અને તેના તાબાપત્રના
 લેખો પણ ગૃહમાં મોજુદ છે, છતાં તે અજ્ઞાનથી પોતાને
 બિખારી સમજીને અન્યની આગળ લીખ માગે છે, પણ જ્યારે
 કોઈ ભેદ પેલા મનુષ્યને સમજાવી તેના ઘરમાં હાટેલું ધન
 કાઢી બતાવે છે ત્યારે તેને કેટલો આનંદ થાય છે ? તથા
 પોતાને ધનવાન માને છે, તેમ આત્મારૂપ ઘરની અંદર
 જ્ઞાનદર્શન, ચારિત્ર, સુખ, વીર્યરૂપ અનંતમણુ ધન, કર્મરૂપ
 ધૂળથી ઢાંચેલું છે, તેથી જીવ પોતાને નિર્ધન માને છે, અને
 પુરૂગલ કે જે રૂપ, સોનું, મોતી, વિગેરે છે, તેને ધન સમજી
 પુરૂગનની નિકા માગ્યા કરે છે, પણ જ્યારે પ્રાણીને શ્રી
 સદ્ગુરુનો સમાગમ થાય છે, ત્યારે ગુરુ તેને, આત્મિક ધન,
 જ્ઞાનચક્ષુ ઉઘાડી દેખાડે છે, તેથી આત્માને અનંત આનંદ
 સપ્રાપ્ત થાય છે, અને પછી મનમાં વિચારે છે કે-ખડો !
 સત્યધન તો મારા આત્મામાં છે બાહ્યધન તો અનંત સિદ્ધિ
 જીવોની એક છે તે તો જડવસ્તુ છે મારું ધન તો જડ-
 વસ્તુથી ભિન્ન છે, એમ ખરેખરો જ્ઞાનથી વિશ્વાસ થતા જીવની
 ધનાયે-સુખાયે બાહ્યભાવમાં થતી પ્રવૃત્તિ સહેજે ટળે છે,
 આત્મા નિવૃત્તિમય બને છે, આત્મા, શુદ્ધ ભાવનાથી આત્માને
 ભાવનો-ભેદજ્ઞાની આત્મા અનંતસુખનો લોગી બને છે આત્મા
 શાંતભાવરૂપ અમૃતરસનું આસ્વાદન કરતો છતો, અતરૂમાં
 પૂર્ણ પ્રહસનરૂપનો અભ્યાસી બની, અનંત આનંદ રસનો
 સમયે આસ્વાદ લે છે પ્રહસનરૂપનો આનંદ લોગવી,

આત્મા સામારિકમુખને વિશ્વાસમાન લેજે છે, અને ઇંદ્ર, ચંદ્ર, નાગેન્દ્રની પદવીને પણ ખાળયેલા મમાન ગણે ॥ આત્મા, પ્રભુનું ધ્યાન કરતા પરમાત્માસ્વરૂપે પ્રકટે છે તે ઉપર શ્રી આનંદધનંજી મહારાજ કહે છે કે—

જિન સ્વરૂપ થઈ જિન આરાધે, તે મહિ જિનગર હોવે રે;
મૃગી કલિકાને ચટકાવે, તે મૃગી જગ જોવે રે. ॥ પદ્ય૦ ॥

વળી તે ઉપર શ્રી ચિદાનંદયોગિરાજ પણ કહે ॥ કે—

સુળી મૃગ કેરો શબ્દ કીટ ફીટ મૃગ થયો, લોહાકો
વિકાર ગયો પારમ ફરસથી; ફૂલક સર્વોગ શીલ તેલ મયો
હ ફૂલેલ, તરુ મયે ચંદન સુવામક ફરમથી, મુક્તાફલ
સ્વાનિકો ઉદક મયો સીપ સગ, કાષ્ઠ દુ પાપાણે જ્યુ સીલો
દક ફરમથી, ચિદાનંદ આત્મા પરમાત્મા સ્વરૂપ મયો,
અવસર પાય મેદ જ્ઞાનકે દરસથી.

પરમાત્મસ્વરૂપની ભાવના તથા અન્તરમાત્મસ્વસત્તાને એકત્વરૂપે
તત્ત્વમયપણે ધ્યાવવાથી પૂર્ણ જ્યોતિસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે
વળી આત્મ દ્રવ્યનું લેહશાનાથે વિશેષતઃ વર્ણન કરે છે

દુહા

દ્રવ્યાદિકથી અસ્તિતા, અન્ય નાસ્તિતા પાય;

અન્યપણે સાપેક્ષથી—સમય સમયનીમાય

૧૨૭

ક્ષયોપશમતાયોગથી, તુ કર નિજગુણ સ્વોજ,

—ચઢતે ભાવે જાગશે, ચિદાનંદની મોજ.

૧૨૮

અનુભવગમ્યસ્વરૂપ જ્યા, ત્યાં શો ? ઘાદવિવાદ,
આતમને તે ઓછસે, પ્રગટે જેને નાદ. ૧૨૯

ધ્યાન ધ્યાનમા ભેદતા, ક્ષયોપશમ ભેદ;
સમ્યગ્જ્ઞાનપ્રભાવથી, રહે ન કિંચિત્સેદ ૧૩૦

હવે દ્રવ્યમા અસ્તિતાનુ નાસ્તિતાનુ સ્વરૂપ વર્ણન કરતા
પ્રથમ પ્રસંગોપાત્ત દ્રવ્યનુ સામાન્યત સ્વરૂપ વર્ણવે છે ૧
ધર્માસ્તિકાય, ૨ અધર્માસ્તિકાય, ૩ આકાશાસ્તિકાય ૪ પુદ્ગ
લક્ષાસ્તિકાય, ૫ જીવ અને ૬ કાલ, એ ૬ દ્રવ્યમા કાલદ્રવ્ય
તે કેટલાક આચાર્યોના કથન મુજબ ઉપચારથી દ્રવ્ય છે,
વસ્તુગત્યા દ્રવ્ય નથી એ ૬ દ્રવ્ય સાચત છે, એ ૬ દ્રવ્યમા
પાચ અજીવદ્રવ્ય છે, અને જીવ તેજ જીવદ્રવ્ય છે

ધર્માસ્તિકાયના ચાર શુભ છે અહીં, બીજો અચેતન,
ત્રીજો અક્રિય, ચોથો ગતિસહાયશુભ અધર્માસ્તિકાયના ચાર
શુભ છે અહીં, અચેતન, અક્રિય અને સ્થિતિસહાયશુભ
આમશાસ્તિકાયના ચાર શુભ છે અહીં, અચેતન, અક્રિય,
અને અવગાહનાશુભ કાલદ્રવ્યના ઉપચારે ચારશુભ ૬ અહીં,
અચેતન, અક્રિય, નવા પુશ્ચાવર્તના લક્ષણ પુદ્ગલક્ષાસ્તિકાયના
હીં, અચેતન, અક્રિય, અને ચોથો ૧ મિલનવિખરણપૂરણગતન
શુભ છે જીવદ્રવ્યના અનતજ્ઞાન, અનતદર્શન, અનતચારિત્ર,
અનતવીર્યશુભ છે એ ૬ દ્રવ્યના શુભ અનાદિ અનતમા
માગે છે હવે ૬ દ્રવ્યના પર્યાય કહે છે ધર્માસ્તિકાયના ચાર
પર્યાય છે, એક અધ, બીજો દેશ, ત્રીજો પ્રદેશ, અને ચોથો અનુર

લઘુ બીજા અધર્માસ્તિકાયના ચાર પર્વાય ॥ એક સ્કધ, બીજો
 દેશ, ત્રીજો પ્રદેશ અને ચોથો અશુરુલઘુ પુરૂગલદ્રવ્યના
 ચાર પર્વાય છે એક વર્ણ, બીજો જઘ, ત્રીજો રસ અને ચોથો
 સ્પર્શ-અશુરુલઘુસહિત તથા આકાશસ્તિકાયના ચાર પર્વાય
 છે એક સ્કધ, બીજો દેશ, ત્રીજો પ્રદેશ અને ચોથો અશુરુ
 લઘુ, તથા કાલદ્રવ્યના ઉપચારે ચાર પર્વાય ॥ એક અતીત
 કાલ, બીજો અનાગત કાલ, ત્રીજો વર્તમાન કાલ, ચોથો અશુરુ
 લઘુ તેમજ જીવદ્રવ્યના ચાર પર્વાય છે એક અન્યાબાધ, બીજો
 અવગાહન, ત્રીજો અમૂર્તિક, ચોથો અશુરુલઘુ એ છ દ્રવ્યના
 પર્વાયો પણ પ્રવાહની અપેક્ષાએ અનાદિ અનંત સમયે જાણે જાણવા

એ છ દ્રવ્યના ગુણપર્વાયનું સાધર્મ્યપણું કહે છે અશુરુલઘુ-
 પર્વાય ષડ્દ્રવ્યોમા સરખો છે અક્ષીગુણ પુરૂગલદ્રવ્યને ટાળીને
 પચદ્રવ્યમા વર્તે છે અચેતનગુણ પચદ્રવ્યમા વર્તે છે સક્રિયગુણ
 પુરૂગલ અને વ્યવહારથી જીવદ્રવ્યમા વર્તે છે નિશ્ચયથી ચલનરૂપ
 સક્રિયગુણ જીવદ્રવ્યમા વર્તે તો નથી ચલનસહાયગુણ એક
 ધર્માસ્તિકાયમા છે સ્થિરસહાયગુણ એક અધર્માસ્તિકાયમા
 વર્તે ॥ અવગાહનાગુણ એક આકાશદ્રવ્યમા વર્તે છે, બાકીના
 પચદ્રવ્યમા નથી વર્તનાગુણ તે એક કાળ દ્રવ્યમા છે, તથા
 મિલનવિખરણગુણ તે એક પુરૂગલદ્રવ્યમા છે, અન્ય દ્રવ્યમા નથી
 તથા જ્ઞાનચેતનાગુણ એક જીવદ્રવ્યમા છે, એ છ દ્રવ્યના મૂલ
 ગુણો જે જે દ્રવ્યના છે, તેમા જ રહે છે ધર્મ, અધર્મ અને
 આકાશ એ ત્રણ દ્રવ્યના ત્રણ ગુણ, તથા ચાર પર્વાય સરખા છે
 ત્રણ ગુણથી કલદ્રવ્ય પણ સાધર્મ્યતાને લાગે છે ધર્માસ્તિકાય

અસ ખ્યપ્રદેશી અને લોકવ્યાપી છે અધર્માસ્તિકાય અસ ખ્યપ્રદેશી અને લોકવ્યાપી છે, આકાશસ્તિકાય અનતપ્રદેશી અને લોકા લોકવ્યાપી છે, પુદ્ગલદ્રવ્ય અનત છે, અને તે પરમાણુરૂપ પુદ્ગલ દ્રવ્યમા વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ રહે છે, પુદ્ગલ દ્રવ્ય લોકવ્યાપી ॥ કલદ્રવ્ય ઉપચારથી અઢી દ્વીપવ્યાપી છે બાહ્યકાળનો વ્યવહાર સૂર્યચંદ્રની ગતિ ઉપર આધાર રાખે છે જીવદ્રવ્ય અનત છે પ્રત્યેક જીવના અસ ખ્યાતપ્રદેશ છે, અને તે જીવદ્રવ્યો લોકમા વ્યાપીને રહે છે દેહધારી જીવોના પ્રદેશો, જેટલું શરીરમાન હોય, તેટલામા વ્યાપીને રહે ॥ જીવે દ્રવ્યમા જીવના શુદ્ધનો ધાતક એક પુદ્ગલાસ્તિકાય છે જ દ્રવ્ય નિશ્ચય નયથી પોતપોતાના સ્વરૂપમા પરિણમે છે દરેક દ્રવ્યનો પરિણમ નધર્મ બિન બિન્ન વર્તે છે જો દરેક દ્રવ્યનો પરિણમનધર્મ એક સરખો હોય, તો પ્રત્યેકદ્રવ્યનું પરિણમન એક સરખું થઈ જાય, અને તેથી પ્રત્યેક દ્રવ્ય બિન્ન બિન્ન કહેવાય નહિ વ્યવહારથી જીવ અને પુદ્ગલ એ બે દ્રવ્યપરિણામી છે રાગદ્વેષ સહિત જીવને પુદ્ગલની સાથે પરિણમવાનો સ્વભાવ છે બે દ્રવ્યમા પરિણમવાની શક્તિ રહી છે, પણ તેમા પરિણમનક્રિયાનો પ્રવર્તક અશુદ્ધ પરિણતિથી આત્મા થાય છે આત્મા અશુદ્ધ પરિણતિથી પુદ્ગલદ્રવ્યને આકર્ષે છે, તેથી પરિણમનનો મુખ્ય પ્રવર્તક આત્મા બને છે. જો પરિણમનનું મુખ્ય પ્રવર્તક પુદ્ગલદ્રવ્ય હોય, તો જીવદ્રવ્ય પુદ્ગલદ્રવ્યથી દૂરો થઈ શકે નહિ બેમા પરિણમનસ્વભાવ રહ્યો છે, તેથી તે પરિણમે છે પરિણમનના બે ભેદ છે ૧ એક શુદ્ધપરિણમન અને ૨ બીજું અશુદ્ધપરિણમન તેમા ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાલ, જો

ધરતુ પરિણમન પોતાના સ્વરૂપમા છે, તેથી તે શુદ્ધપરિ
 નમન છે, છવ અને પુદ્ગલદ્રવ્યનુ જોના સયોગથી વિભાવ-
 પરિણમન થયુ છે, તેથી તે અશુદ્ધપરિણમન કહેવાય છે
 અનાદિકાળથી છવ અને પુદ્ગલનુ અશુદ્ધપરિણમન વતે છે
 કસારીછવ સમયે સમયે સાત અથવા આઠ કર્મવર્ગણુઃ ગ્રહણ
 કરી અશુદ્ધતાની વૃદ્ધિ કરે છે, કેટલીક કર્મવર્ગણુઓ ખરે
 છે અને કેટલીક નવી આવે છે હવે પ્રસંગોપાત્ત કર્મવર્ગણુનું
 કેચિત્સ્વરૂપ કહે છે જે પરમાણુ ભોગા થાય ત્યારે દ્રવ્યલુક,
 તથા ત્રણ પરમાણુ મળે ત્યારે ત્ર્યલુકસ્કંધ કહેવાય છે એમ
 અસખ્યાતપરમાણુ મળે, ત્યારે અસખ્યાતાલુક કહેવાય છે
 તથા અનંતપરમાણુઓ ભોગા થાય, ત્યારે અનંતાલુકસ્કંધ કહે
 વાય છે, ત્યાંમુધી એ સ્કંધોને છવ ગ્રહણ કરતો નથી ત્યારે
 અજબ્યધી અનંતગુણુ અધિક તથા સિદ્ધના અનંતમે જાગે પર
 માણુ ભોગા થાય, ત્યારે ઔદારિકશરીરને લેવાયોગ્ય વર્ગણુ
 થાય છે એમ ઔદારિકથી અનંતગુણુ પરમાણુ મળે, ત્યારે
 વૈક્રિયવર્ગણુ થાય છે વૈક્રિયથી અનંતગુણુધિક પરમાણુદલ
 ભોગા થાય, ત્યારે આહારકવર્ગણુ થાય છે એમ ઉત્તરોત્તર
 વર્ગણુમા, એકેકથી અધિક અનંતપરમાણુઓ મળે, ત્યારે
 ઉત્તરોત્તર વર્ગણુઓ થાય છે પહેલીથી ખીલ, અને ખીલથી
 ત્રીલ, અને ત્રીલથી ચોથી તૈજસ, અને તૈજસથી ભાપા,
 અને ભાપાથી શ્વાસોશ્વાસ અને શ્વાસોશ્વાસથી મનોવર્ગણુ, અને
 મનોવર્ગણુથી આહમી કાર્મણુવર્ગણુમા અનંતગુણુધિક પર
 માણુદલિક છે ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, એ ચાર
 વર્ગણુ બાહર છે, તેમા પાચ વર્ણુ, જે ગ મ, પાચ રસ, અને

આઠ સ્પર્શ, એમ વીસ ગુણ રહ્યા છે તથા ભાષા, શ્વાસો
શ્વાસ, મન અને કાર્મણુ એ ચાર વર્ગણા સૂક્ષ્મ છે એ ચાર
સૂક્ષ્મવર્ગણામા પાચ વર્ણ, બે ગધ, પાચ રસ, અને ચાર
સ્પર્શ, એમ સોળ ગુણ રહ્યા છે, અને એક પરમાણુમા એક
વર્ણ, એક ગધ, એક રસ, બે સ્પર્શ એમ પાચ ગુણ રહ્યા
છે એમ આઠ વર્ગણાના ઠલિક પણુ આઠ સ્વચક્રપ્રદે
શોને છોડીને આત્માના અસખ્યપ્રદેશોની સાથે, ક્ષીર-
નીરવત્ પરિણુમ્યા છે પુદ્ગલ દ્રવ્ય રૂપી છે, અને તે
આત્માના શુદ્ધાનુ આચ્છાદન (વિધાત) કરે છે પુદ્ગલદ્રવ્યના
બે ભેદ છે એક આસ્પર્શી પુદ્ગલદ્રવ્ય, અને બીજુ આઠ
સ્પર્શી પુદ્ગલદ્રવ્ય છે તેમા આસ્પર્શી પુદ્ગલદ્રવ્ય કેટલા
છે? તે બતાવે છે આઠ કર્મના પુદ્ગલદ્રવ્યસ્કંધ
પર્યાય, કાર્મણુશરીરના, મનોવર્ગણાના શ્વાસોચ્છ્વાસવર્ગણાના તથા
વચનવર્ગણાના પુદ્ગલ, સર્વ પ્રયોગસા^૧ ચઉદ્ધરસીરૂપી પુદ્ગલ
ભણવા આત્મવીર્યપ્રયોગદ્વારા જે પુદ્ગલો મહવામા આવે છે, તે
પ્રયોગસા કહેવાય છે, આઠદ્ધરસી રૂપી પુદ્ગલદ્રવ્ય છે, તેમાના
કેટલાક ચતુરંગચર થાય છે, અને કેટલાક યતા નથી વાયુ
કાયના પુદ્ગલ તથા આહારકશરીરના પુદ્ગલ, અને છ પ્રકારના
દ્રવ્યલેશ્યાના, ઈત્યાદિ આઠસ્પર્શી પુદ્ગલ છે, તેમાના જે પુદ્ગ
ગલના સ્કંધમા ઠકંશ અને ભારી સ્પર્શના પુદ્ગલ ઓછ
હોય, તથા સુકુમાલ અને હલકા પુદ્ગલ ઘણા હોય, તે ચતુર
દેખાય નહિ ઔદારિક, વૈક્રિયાદિકના જે પુદ્ગલો દેખવામા

આવે છે તે આઠસ્પર્શી રૂપી પુદ્ગલ દ્રવ્ય પણ છે, અને અદ્રવ્ય પણ છે પુદ્ગલદ્રવ્યના દ્વૈતા પરમાણુઓ પણ અનંત છે, અને તેના રક્ષા પણ જીવોની સાથે મળેલા અનંત છે પુદ્ગલ દ્રવ્ય રૂપી છે, તોપણ અરૂપી એવા આત્મશુદ્ધોને તેની સાથે પરિણમીને વિદ્યાત કરે છે પુદ્ગલ અને જીવનું પરિમન પ્રવાહની અપેક્ષાએ અસંખ્યજીવને અનાદિઅનંતમા ભાગે, ચક્રોશઃસ્થાનમેત્રપ્રમાણુમા રાગદ્વેષભાવથી છે, તથા પ્રવાહની અપેક્ષાએ અસંખ્યજીવોને આગ્રયી બેનું પરિણમન અનાદિ સાત ભાગે છે ઔદારિક વૈક્રિયાદિ શરીરની સાથે જીવોનું પરિણમન માદિસાત ભાગે છે જીવોની સાથે પુદ્ગલનું પરિણમન સાદિસાત તથા સાદિઅનંતમા ભાગે થતું નથી જીવોની સાથે કર્મરૂપ પુદ્ગલરક્ષા થતું પરિણમન વિભાવથી છે, માટે પુદ્ગલથી દ્વૈતા થઈ આત્મા મુક્તિ પામે છે વિમલતીય બે દ્રવ્યનું પરિણમન વિભાવથીજ હોય છે પોતાના શુદ્ધપર્યાય મા પ્રત્યેક દ્રવ્ય સ્વભાવથી પરિણમે છે શુદ્ધપર્યાયરહિત કોઈ દ્રવ્ય હોતું નથી, યદ્યપિ જીવ અને પુદ્ગલ એ બે દ્રવ્ય પરિણમે છે, તે બે ભેગા પોતાના મૂળ સ્વભાવથી પરિણમતા નથી બે ભેગા પરિણમે છે ત્યારે વિભાવરૂપ વ્યવહાર-નય કહેવાય છે બે ભેગા મળે છે, તોપણ પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ ત્યાગતા નથી, તેથી તે નિશ્ચયની અપેક્ષાએ પોતપોતાના મા પરિણામી હોઈ, અન્યમા મૂળસ્વરૂપે અપરિણામી કહેવાય છે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, કાલ અને આકાશ એ ચાર, અન્યમા અપરિણામી તે મળી-

ગાથા

પરિણામી જીવ મુક્તા, મપણમા ઈગલિત્ત કિરિઆય; ॥

નિંચ કારણ કક્તા, સઘગય હયર અપ્પવેસે ॥ ૧ ॥

પરિણામનુ સ્વરૂપ છ દ્રવ્યમા કહ્યા બાદ જીવપણુ કહે છે, ॥ દ્રવ્યમા એક જીવદ્રવ્ય તે જીવ છે અન્ય પચદ્રવ્ય અજીવ છે છ દ્રવ્યમા એક પુદ્ગલદ્રવ્ય મૂર્તિમાન રૂપી છે, બાકીના પચદ્રવ્ય અમૂર્તિમત્ત અરૂપી છે ॥ દ્રવ્યમા પચદ્રવ્ય સમદેશી છે અને અને કાલ અમદેશી છે કેટલાક આત્માના અસખ્યપ્રદેશ સ્વીકારતા નથી, તેમના મતમા આત્મા, અનેક શરીર ધારણ કરી, એક કાળમા લોગ લોગવી શકે નહિ, તે ક્ષણ જીવે ॥ અસખ્યપ્રદેશ આત્માના આનવાથી વૈકલ્ય શરીર ધારણ કરતા, વા આહારકશરીર ધારણ કરતા, હરેક શરીરમા અસખ્યપ્રદેશો બળે છે, અને પરસ્પર શરીરની સાથે આત્મપ્રદેશોની 'તતિ વતે' છે તેમજ કર્મના સબધથી આત્મપ્રદેશો મ કૌચ વિકાસ ધર્મવાળા વતે છે, તથા કર્મના સબધથી આત્મપ્રદેશોમા ગમનાગમન કરનારી શક્તિ વતે ॥, તેથી આત્મા અનેક શરીર ધારણ કરે છે, તેા પણ સર્વ શરીરોમા વર્તનાર અસખ્યપ્રદેશોનો એક સમયમા લોગો એક ઉપયોગ થવાથી અનેક શરીર સાથે આત્મા સબધ ધરાવી લોગ લોગવી શકે છે, છ દ્ર તથા ચક્રવર્તી પેઠે આત્મા અસખ્ય પ્રદેશી છે, અને તે મધ્યમ પરિણામી છે

વેદાતી—હે જૈન સિદ્ધાતી ! તમે આત્માને સર્વવ્યાપક

માનતા નથી, અને અસખ્યપ્રદેશોથી શરીરવ્યાપક માને છે, તો કાંઈના આત્માએ પુણ્યકૃત્ય કર્યું; અને તે પુણ્યના યોગે દ્વીપાતરમા મોતી થયા તો તે મોતીની પ્રાપ્તિ તમોએ માનેવા દેહવ્યાપી આત્માને થઈ શક્યે નહિ, કારણ કે મોતીની પ્રાપ્તિ રૂપ કારણ પુણ્ય તો શરીર સાથે છે, અને આત્મા પણ શરીરમા છે, તો તે દ્વીપાતરમા ગયા વિના મોતીની પ્રાપ્તિ કરી શકે નહિ અમારા મતમા તો આત્મા સર્વત્ર વ્યાપક ન હોવાથી, દ્વીપાતરમા થનાર મોતીની સાથે પણ આત્મા તથા અદૃષ્ટનો સબંધ છે, તેથી તે મોતીનો સબંધ શરીરની સાથે અદૃષ્ટ કરાવશે, પણ જૈન સિદ્ધાંતીના મતમા સર્વવ્યાપક આત્માના અભાવે, મોતીનો સબંધ શરીરની સાથે થઈ શકે નહિ, કારણ કે દ્વીપાતરથી મોતી લાવનાર કોણ ?

જૈન સિદ્ધાંતી—હે બાળ્ય !! જરા સ્વસ્થ ચિત્તથી વાતળો સ્યાદાદૃશ્યનમા શરીરવ્યાપક આત્મા માનવાથી, તમોએ કહેલું પૂર્વોક્ત દ્રવણ આવતું નથી જો કે આત્મા શરીરવ્યાપી છે, અને અદૃષ્ટ પણ શરીરવ્યાપી આત્માને આધારે રહે છે, તો પણ અદૃષ્ટમા જોવી શક્તિ છે કે, દ્વીપાતરમા ઉત્પન્ન થયેલા મોતી અદૃષ્ટ શક્તિથી શરીરની પાસે અનેક કારણદ્વારા જે વાઈ આવે છે, અને તેનો ભોગ આત્મા અદૃષ્ટયોગે કરે છે, અદૃષ્ટ અત્ર છે, અને મોતી દ્વીપાતરમા છે, તો પણ અદૃષ્ટરૂપ કારણ મોતીથી દૂર રહીને, પણ મોતીની પ્રાપ્તિરૂપ કાર્ય ઉત્પન્ન કરે છે પાસે રહીને જ કારણ કાર્યને ઉત્પન્ન કરે, એવો નિયમ હોતો નથી લોહચુબકથી સોય ઘણી દૂર હોય છે, તો પણ લોહચુબક-પોતાની શક્તિથી સોયને જેવી પાસે આણે

વળી સ્વાદાદી સર્વવ્યાપક આત્મા માનનારા કહે છે કે-ભાવી વસ્તુ કે જે હાલ ઉત્પન્ન થઈ નથી પણ થશે, તેને પણ યુક્ત અને યુજન નામના બે યોગીઓ 'જાણે છે' તે કહેવાતું કે-યુક્ત અને યુજન યોગીનું જ્ઞાન તો હાલ છે, પણ વસ્તુ તો હાલ થઈ નથી, તેથી જ્ઞાન અને વસ્તુનો સબંધ શી રીતે થયો ? પ્રત્યુત્તરમાં તમે કહેશો કે, જ્ઞાનમાં એવા પ્રકારનાં શક્તિ છે કે તે સબંધ વિના પણ ભાવી વસ્તુને વિષયીભૂત કરે છે તો અમે પણ કહીએ છીએ કે-અત્ર બેઠા આ શરીરધારી આત્મામાં રહેલું અદૃશ્ય છે, તેમાં એવી શક્તિ છે કે તે દ્રીષાતરમાં ઉત્પન્ન થનાર માત્રીને બેચી લાવશે વળી અમે પૂછીએ છીએ કે વર્તમાન જીવના અદૃશ્ય ભવિષ્ય વસ્તુ, સુખ દેવાવાળા વા દુઃખ દેવાવાળા પરિણામને પામે છે; તો કહેવાતું કે ભાવી વસ્તુ તો હજી પેદા થઈ નથી, તો ભાવી વસ્તુની સાથે અદૃશ્યનો સબંધ શી રીતે થયો ? પ્રત્યુત્તરમાં કહેશો કે-અદૃશ્યમાં એવી શક્તિ છે કે તેનો ઉત્પન્ન થવાવાળી અવિધમાન વસ્તુની સાથે સબંધ થાય છે તો તેમ અમે પણ કહીએ છીએ કે, દ્રીષાતરવર્તી માત્રી વગેરે સુખદુઃખ દેવાવાળી વસ્તુને દૂર છતાં, પણ અદૃશ્ય આકર્ષી શકે છે, તેમાં કેઈ જાતનો દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી, માટે મધ્યમ પરિણામી આત્મા માનતા કેઈ જાતનો દોષ આવતો નથી સાતુદૂળ પ્રતિ દૂળ અનેક વસ્તુઓનો સબંધ સુખાશુભ અદૃશ્ય કરે છે વળી કહ્યું છે કે-આત્મા સર્વવ્યાપક આકાશની જેમ છે, એ વચન એકાંતે અનુભવમાં આવતું નથી દેહમાં જ સુખદુઃખના જ્ઞાતા

તરીકે આત્માનો અનુભવ થાય છે, પણ દેહ વિના દ્વીપાતરમા પોતાનો આત્મા છે, એવો અનુભવ થતો નથી જ્ઞાનગુણ ન્યા હોય તે ત્યા ગુણી આત્મા હોય છે જ્ઞાનગુણ શરીરના સળ ધે આત્મામા હોય છે, માટે જ્ઞાનગુણનો આધાર આત્મા પણ શરીરમા જ રહે છે ને શરીર વિના આત્મા અન્યત્ર રહેતો હોય તો દ્વીપાતરનુ પણ હાલ જ્ઞાન થવુ નોઈએ ને કહેશે કે બાહ્યજ્ઞાન તો ઇન્દ્રિયોદ્વારા તથા મનોદ્વારા થાય છે, અને દ્વીપાતરમા ઇન્દ્રિય તથા મનના અભાવે બાહ્યજ્ઞાન થતુ નથી, ત્યારે અમે એમ કહીએ છીએ કે બાહ્ય જ્ઞાન બંધે ના થાય, પણ દ્વીપાતરમા આત્માના સદ્ભાવથી અંતરજ્ઞાન થવુ નોઈએ, પણ તે અનુભવમા આવતુ નથી તમે કહેશે કે દ્વીપાંતરના આત્માને અંતરજ્ઞાન છે, પણ આ શરીરમા રહેલા આત્માને ઇન્દ્રિયકર્માવરણ છે, તેથી અંતરજ્ઞાનનો અનુભવ થતો નથી, કારણ કે દ્વીપાંતરના આત્માને કર્માવરણ નથી, અને આ શરીરમા રહેલા આત્માને કર્માવરણ છે, ત્યારે તો એમ ક્યું કે સર્વવ્યાપક આત્મા પણ એક દેશથી જ ધાય છે, અને એક દેશથી મુક્ત રહે છે આમ હોવાથી કહી આત્મા નિર્મલ થશે નહિ વળી એવો ન્યાય ■ કે, સર્વવ્યાપક આત્મા એક દેશથી કર્મવડે જ ધાય નહિ વળી કહેશે કે આત્મા સર્વ વ્યાપક હોવાથી, સર્વથી જ ધાય છે, આ પણ જ્ઞાનશૂન્ય વચન ■ ને સર્વથી આત્મા જ ધાય, તો સર્વત્ર વ્યાપક એવું મોટું શરીર પણ આત્માએ ધારણ કરવુ નોઈએ પ્રત્યક્ષ દેખવામા આવે છે કે, સર્વ વ્યાપક કોઈનુ શરીર દેખાતુ નથી ને શરીરો દેખાય છે, તે મધ્યમ પરિણામવાળા જ હોય છે, તેથી

વળી સ્વાદ્વાદી સર્વવ્યાપક આત્મા માનનારા કહે છે કે—ભાવી વસ્તુ કે જે હાલ ઉત્પન્ન થઈ નથી પણ થશે, તેને પણ યુક્ત અને યુજન નામના બે યોગીઓ જાણે છે તો કહેવાનું કે—યુક્ત અને યુજન યોગીનું જ્ઞાન તો હાલ છે, પણ વસ્તુ તો હાલ થઈ નથી, તેથી જ્ઞાન અને વસ્તુનો સંબંધ ગી રીતે થયો ? પ્રત્યુત્તરમાં તમે કહેશો કે, જ્ઞાનમાં એવા પ્રકારની શક્તિ છે કે તે સંબંધ વિના પણ ભાવી વસ્તુને વિષયીભૂત કરે છે તો અમે પણ કહીએ છીએ કે—અત્ર ભગ્વાન આ શરીરધારી આત્મામાં રહેલું અદૃશ્ય છે, તેમાં એવી શક્તિ છે કે તે દ્રીષાતૃમાં ઉત્પન્ન થનાર ભોતીને બેચી લાવશે વળી અમે પૂછીએ છીએ કે વર્તમાન જીવના અદૃશ્ય બિંધુ વસ્તુ, મુખ દેવાવાળા વા હુ ખ દેવાવાળા પરિણામને પામે છે, તો કહેવાનું કે ભાવી વસ્તુ તો હજી પેદા થઈ નથી, તો ભાવી વસ્તુની સાથે અદૃશ્યનો સંબંધ ગી રીતે થયો ? પ્રત્યુત્તરમાં કહેશો કે—અદૃશ્યમાં એવી શક્તિ છે કે તેનો ઉત્પન્ન થવાવાળી અવિધમાન વસ્તુની સાથે સંબંધ થાય છે તો તેમ અમે પણ કહીએ છીએ કે, દ્રીષાતૃવર્તી ભોતી વગેરે મુખદુ ખ દેવા વાળી વસ્તુને દૂર છતાં, પણ અદૃશ્ય આકર્ષી શકે છે, તેમાં કોઈ ભાતનો દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી, માટે મધ્યમ પરિણામી આત્મા માનતા કોઈ ભાતનો દોષ આવતો નથી સાનુકૂળ પ્રતિ કૂળ અનેક વસ્તુઓનો સંબંધ શુભાશુભ અદૃશ્ય કરે છે વળી કહ્યું ॥ કે—આત્મા સર્વવ્યાપક આકાશની જેમ છે, એ વચન એકાંતે અનુભવમાં આવતું નથી દેહમાં જ મુખદુ ખના જ્ઞાતા

તરીકે આત્માનો અનુભવ થાય છે, પણ દેહ વિના દ્વીપાતરમા પોતાનો આત્મા છે, એવો અનુભવ થતો નથી જ્ઞાનગુણ ન્યા હોય છે ત્યા ગુણી આત્મા હોય છે જ્ઞાનગુણ શરીરના સ બધે આત્મામા હોય છે, માટે જ્ઞાનગુણનો આધાર આત્મા પણ શરીરમા જ રહે છે જો શરીર વિના આત્મા અન્યત્ર રહેતો હોય તો દ્વીપાતરનુ પણ હાલ જ્ઞાન થતુ જોઈએ. જો કહેશે કે બાહ્યજ્ઞાન તો ઈન્દ્રિયોદ્વારા તથા મનોદ્વારા થાય છે, અને દ્વીપાતરમા ઈન્દ્રિય તથા મનના અભાવે બાહ્યજ્ઞાન થતુ નથી, ત્યારે અમે એમ કહીએ છીએ કે બાહ્ય જ્ઞાન ભવે ના થાય, પણ દ્વીપાતરમા આત્માના સદ્ભાવથી અતર્જ્ઞાન થતુ જોઈએ, પણ તે અનુભવમા આવતુ નથી તમે કહેશે કે દ્વીપાન્તરના આત્માને અતર્જ્ઞાન છે, પણ આ શરીરમા રહેલા આત્માને ઈન્દ્રિયકર્માવરણ છે, તેથી અન્તર્જ્ઞાનનો અનુભવ થતો નથી, કારણ કે દ્વીપાતરના આત્માને કર્માવરણ નથી, અને આ શરીરમા રહેલા આત્માને કર્માવરણ છે, ત્યારે તો એમ ઈચ્છું કે સર્વવ્યાપક આત્મા પણ એક દેશથી બધાય છે, અને એક દેશથી મુખત રહે જો આમ હોવાથી કહી આત્મા નિર્મલ ધરે નહિ વળી એવો ન્યાય છે કે, સર્વવ્યાપક આત્મા એક દેશથી કર્મવડે બધાય નહિ વળી કહેશે કે આત્મા સર્વ વ્યાપક હોવાથી, સર્વથી બધાય છે, આ પણ જ્ઞાનશૂન્ય વચન છે જો સર્વથી આત્મા બધાય, તો સર્વત્ર વ્યાપક એવુ મોટુ શરીર પણ આત્માએ ધારણ કરવુ જોઈએ પ્રત્યક્ષ દેખવામા આવે છે કે. સર્વ વ્યાપક કેઈન શરીર દેખાત નથી ન

આત્મા પણ મધ્યમ પરિણામવાળો ॥ એમ સાક્ષાત્ અનુભવ થાય ॥ વળી હે જ્ઞાન ! સર્વત્ર વ્યાપક એવો આત્મા માનીએ તો તે આકાશની પેઠે નિષ્ક્રિય ઠરે નિષ્ક્રિય અને એકાંત નિત્ય આત્મા આકાશની પેઠે કર્મથી બંધાય નહિ અને કર્મથી બંધાયો વિના શરીર, ઇન્દ્રિય, મન પણ ઉત્પન્ન થાય નહિ, અને શરીર, ઇન્દ્રિય, મન તો પ્રત્યક્ષ દેખવામાં આવે છે, તેથી સર્વવ્યાપક આત્મા સિદ્ધ ઠરતો નથી વળી તમે એમ કહેશો કે-જ્ઞાન શુષ્ક તે આત્માનો નથી, મનનો ધર્મ છે તેથી દ્વીપાતરવર્તી આત્માનો પ્રતિભાસ થતો નથી, એમ કહેવું તે પણ અનુભવ વિગ્રહ છે જ્ઞાનાગ્નિ સર્વકર્માણિ મહમસાત્ કુરુતેડ્જુન તથા વિગ્નાનનમ્વ પ્રહ્લ આ વચનો તમે માનો છો તેમાં પ્રહ્લ એટલે આત્માનો જ્ઞાનશુષ્ક કહ્યો છે, તેનો પોતેજ અપહાપ કરવો તે ઘડતોઘ્યાયાત સદૃશ છે આત્માનો જ્ઞાન શુષ્ક યદિ નહિ સ્વીકારવામાં આવે, તો ઘટપટ જેવો જઈ આત્મા થયો અને એવો જઈ આત્મા જ્ઞાનદમુખને જ્ઞાનાભાવથી દહની પેઠે જાલ્લી શકે નહીં વળી યદિ તમે કહેશો કે આત્માને કર્મ લાગતાજ નથી કર્મ વા માયા અસત્ છે ત્યારે અમે પૂછીએ છીએ કે તમે જાણો છો તે મુખ વા તમારું શરીર સાથી બન્યું ? જો કહેશો કે કર્મથી બન્યું, તો પૂછવાનું કે કર્મનો કનાં ઠાણ ? જો કહેશો કે આત્મા, તો સિદ્ધાંતવાદમાં તમેજે પ્રવેશ કર્યો, જો કહેશો કે કર્મથી શરીર નથી બન્યું ત્યારે સાથી બન્યું ? જો કહેશો કે જ્ઞાતિથી શરીર બન્યું, તો તે જ્ઞાતિ આત્માથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન ? જો કહેશો કે ભિન્ન છે, તો આત્માથી ભિન્ન એવો જ્ઞાતિ પદાર્થ કરવાથી દ્વૈતતત્ત્વની

સિદ્ધિ થવાથી અદ્વૈતતત્ત્વનું મૂળ ઉજળી ગયું તમે કહેશો કે
 આત્માથી જ્ઞાતિ અભિજ્ઞ છે, તો સિદ્ધ થયું કે આત્મા જ્ઞાતિથી
 જિજ્ઞાસુ થવાનો નહિ, માટે પૂર્વોક્ત વજ્રહૂપણપિજરમાથી મુક્ત
 થવા અર્થે કર્મથી આત્મા બંધાય છે, એમ સ્વીકારવું જોઈએ
 વળી તમે એમ કહેશો કે સ્વપ્ન સમાન કર્મ વા માયા છે,
 જેમ સ્વપ્ન જૂઠું છે, તેમ કર્મ પણ અસત્ છે, તેથી અસત્થી
 આત્મા બંધાય નહિ, અમે વિકલ્પપક્ષથી પૂછીએ છીએ કે
 સ્વપ્ન, જ્ઞાનમા ભાસે છે કે-અજ્ઞાનમા ? તથા સ્વપ્નનો ભાસ
 સત્ છે કે અસત્ ? પ્રથમ વિકલ્પ અગીકરી કહેશો કે
 સ્વપ્નનો જ્ઞાનમા ભાસ થાય છે, તો તમારા સિદ્ધાંતનો પરિહાર
 થાય છે જો કહેશો કે સ્વપ્નનો જ્ઞાનમા પ્રતિભાસ થાય છે,
 અને તે સત્ છે, તો બસ, સિદ્ધાંતવાદને અગીકાર કર્યો જો
 કહેશો કે સ્વપ્ન સત્ છે, અને તેનો જ્ઞાનમા પ્રતિભાસ થાય છે,
 તો અમારે કહેવાનું કે એમત બસત્વસ્તુ હોવી નથી, અને
 તેથી તેનો એકાંત અસત્ એવા આક્રમકૂલની પેઠે જ્ઞાનમા
 પ્રતિભાસ થતો નથી સ્વપ્ન મા પણ અવપ્રજ્ઞાન હોય છે, અને
 તેમા ભાસનારી વસ્તુ પોતાના સ્વરૂપે સત્ હોય છે, તો જ
 પ્રતિભાસ થાય છે જગત્મા એકાંત અછતા પદાર્થો સ્વપ્નમા
 પ્રતિભાસતા નથી, સ્વપ્ન જ્ઞાન પણ આત્મામા ઉદ્ભવે છે અને
 જાગૃત્ અવસ્થાનું જ્ઞાન પણ આત્મામા હોય ■ સ્વપ્નાવસ્થા
 અને જાગૃત્વસ્થામા આત્મા ધ્રુવપણે હોય છે, તેથી જાગૃત્
 વસ્થાના અનુભવેલા-હેએલા પદાર્થોની પ્રતિભાસ, અવપ્રજ્ઞાનમૂલ
 સ્વપ્નાવસ્થામા આત્માને મનોદ્વારા થાય છે, તેથી સ્વપ્ન પૂરું
 થતા, જાગૃત્ અવસ્થામા આત્મા કહે છે કે, મેં આજ સ્વપ્નમા

હાથી કેળવે, તેમજ આત્માને જ્ઞાન થાય છે કે, દિવસમાં
 ઠીકઠી અમુક સ્ત્રીનું મને સ્વપ્નમાં દર્શન થયું જો બે
 અવસ્થામાં આત્માની હયાતી ન હોત તો, પરસ્પર ભિન્ન
 અવસ્થાનો અનુભવ આત્માને થાત નહિ, અને થાય તો છે,
 માટે આત્મા બન્ને અવસ્થામાં વર્તે છે સ્વપ્નાવસ્થામાં પણ
 અપજ્ઞાન હોય છે, સ્વપ્નમાં દેખેલા પદાર્થો દ્રુત મનમાં
 પ્રતિબિંબિત હોય છે, અને તે સત્પણે વર્તનાર પદાર્થોના
 પરિણામ આત્મામાં થયો હોય છે જેમ દર્પણમાં મુખનું પ્રતિ
 બિંબ બાક્યુ દર્પણમાં પ્રતિબિંબિત મુખ તે વિશ્વસાપુદ્ગલ
 પરિણામ છે, અને તે અસતના મુખની અપેક્ષાએ અસત્ છે,
 પણ વિશ્વસાપુદ્ગલપરિણામનો અપેક્ષાએ સત્ છે, તેમ અત્ર
 પણ મનોરૂપ દર્પણમાં બાસનાર પદાર્થોના પરિણામ હોવાથી,
 અસત પદાર્થોથી બાસમાન પરિણામાકૃતિયો ન્યાસી છે તેથી તે
 બાસક પદાર્થોનો પેઠે જગતના વ્યવહારમાં અસમર્થ હોવામાં
 અમત્ છે, પણ બાસમાનપરિણામની અપેક્ષાએ સત્ છે અમજવાનું
 કે-એકાન અસત્ વસ્તુ સ્વપ્નમાં પ્રતિભાસતી નથી, માટે સ્વપ્ન
 સમાન કર્મ માન્યો, તો પણ દૈતરવની સિદ્ધિ થશે સ્વપ્ન પણ
 હર્ષ વિવાદનું કારણ થાય છે, તો કર્મ આત્માની સાથે લાગેલું
 હોવાથી મુખ દુ ખ આપવામાં વિશેષતઃ સમર્થ થાય ॥ સ્વપ્ન
 સમાન કર્મ કહેવાથી કર્મની નાસ્તિતા સિદ્ધ થતી નથી કર્મને
 સ્વપ્નની ઉપમા આપવાનું કારણ તો એ છે કે-સ્વપ્નમાં બાસેલા
 પદાર્થો જેમ પોતાના એટલે આત્માના નથી, આત્માથી ન્યારા હોય
 છે; તેમ કર્મ પણ આત્માને લાગેલું છે, પણ આત્માનું નથી

તથા તે જડ હોવાથી, તથા કર્મ આત્માથી વિજ્ઞ ભતિ ધર્મવાળુ હોવાથી ન્યારુ છે, એમ જ્ઞાન કરાવી કર્મનો નાશ કરવા માટે એ વાક્યની પ્રેરણા છે. સ્વપ્ન પોતાની અપેક્ષાએ સત્ છે અને આત્માની અપેક્ષાએ અસત્ છે, તેમ કર્મ પણ જડ પદાર્થની અપેક્ષાએ સત્ છે, પણ ચૈતન્યધર્મની અપેક્ષાએ અસત્ છે કર્મની અસ્તિતા સિદ્ધ કરવાથી આત્મા કર્મથી બંધાય છે વેદાતથ્યોમા લખેલું છે કે જ્ઞાનરૂપી અગ્નિ સર્વકર્મ બાળીને બરમીભૂત કરે છે. સર્વ કર્મ જો આત્માની સાથે બંધાય નહિ તો બરમીભૂત થવું કેવું અને ? વળી કહ્યું છે કે —

કૃતકર્મક્ષયો નાસ્તિ, કલ્પકોટિશતૈરપિ ।

અવશ્યમેવ મોક્તવ્ય, કૃત કર્મ શુભાશુભમ્ ॥

તથા ભગવદ્રીતામા પણ પ્રારબ્ધકર્મ અને સચિતકર્મ એમ બે પ્રકારના કર્મની ઘણી ચર્ચા છે. જો આત્માથી વિજ્ઞ કર્મ રહે તો કર્મનો ભોગ આત્માને થઈ શકે નહિ, અને આત્માની સાથે કથ ચિત્ અભિજ્ઞપણે કર્મ લાગે, તો સુખ દુઃખનો ભોગ, આત્મા કરી શકે છે. આત્માની સાથે કર્મનો બંધ સિદ્ધ થયો, તેમજ આત્મા મધ્યમપરિણામી માનવાથી, કર્મબંધની રૂપપત્તિ યથાર્થ સિદ્ધ કરી શકે છે.

હવે આત્મા સપ્રદેશી છે તે કહ્યા બાદ એક, અનેક કહે છે. જો દ્રવ્યમા એક ધર્માસ્તિકાય, બીજી અધર્માસ્તિકાય, ત્રીજી આકાશાસ્તિકાય એ ત્રણ એકેક દ્રવ્ય છે તથા જીવ, પુરુષોત્તમ અને કાલ એ ત્રણ દ્રવ્ય અનેક છે. જો દ્રવ્યમા આકાશદ્રવ્ય ક્ષેત્ર છે, અને બીજા પાંચ દ્રવ્ય ક્ષેત્રી છે વ્યવહારથી જીવ અને

પુદ્ગલ એ બે દ્રવ્ય સક્રિય છે, અને નિશ્ચયથી છએ દ્રવ્ય પોત પોતાના કાર્યમાં સદા પ્રવર્તે છે, માટે સક્રિય છે. જીવદ્રવ્ય, મસારાવસ્થામાં સક્રિય છે અને સિદ્ધ થતાં સસારી ક્રિયા કરતા નથી માટે અક્રિય છે, બાકીનાં ચાર દ્રવ્ય, વ્યવહારથી અક્રિય છે, દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ છ દ્રવ્ય નિત્ય હ્રુવ છે અને પર્યોધાર્થિકનયની અપેક્ષાએ સમયે સમયે ઉત્પાદ વ્યય થવાથી અનિત્ય છે, વ્યવહારનયથી જીવ અને પુદ્ગલ એ બે દ્રવ્ય અનિત્ય છે, અને બાકીના ચાર દ્રવ્ય નિત્ય છે.

છ દ્રવ્યમાં એક જીવદ્રવ્ય અકારણ છે, અને પાંચ દ્રવ્ય કારણ છે, કારણ કે પાંચ દ્રવ્ય પણ જીવના લોગમાં આવે છે, જેમકે ધર્માસ્તિકાય, જીવને આલવામાં સહાય કરે છે, અધર્માસ્તિકાય, સ્થિર રહેવામાં સહાય કરે છે આકાશાસ્તિકાયદ્રવ્ય છે, તે જીવને અવકાશ લેવારૂપ કાર્યમાં નિમિત્ત કારણરૂપે બને છે પુદ્ગલાસ્તિકાય છે તે જીવને પચેન્દ્રિયના લોગમાં શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ તરીકે સહાય કરે છે કાલદ્રવ્ય છે, તે જીવને જાલ, તારુણ્ય, વૃદ્ધાવસ્થા આપે છે તથા અનાદિ સસારી જીવ લવસ્થિતિ પરિપક્વ થતા અન્તર્મુહૂર્તકાલમાં સકલ ક્રમ ખેરવી, સિદ્ધસ્થાનમાં સાદિ અન્તકાલ રહે છે, અને ત્યાં જીવ પરમાત્મારૂપે થઈ, અન્તરજ્ઞાનદર્શન આરિત્ર તથા દાનાદિ પચલભિધઆદિ અન્તરગુણનો લોગ કરે છે, માટે કાલદ્રવ્ય પણ જીવને લોગમાં સહાયકારી છે, પણ એક જીવદ્રવ્ય કાંઈના લોગમાં આવનો નથી જીવ પરમાત્માવસ્થા પામે છે, ત્યારે તેને પચદ્રવ્યમાંથી એક આકાશદ્રવ્ય અવગાહના સાદિ અન્તમાં ભાગે આપે છે, તેથી તે વ્યવહારથી ઉપચારે સિદ્ધ

જીવના લોગમા સહાયકારી કહેવાય છે, પણ વસ્તુગત્યા સ્વદ્રવ્યોઽઽ
ચતુષ્ઠયનોજ લોગ સિદ્ધાત્માને છે, અન્યદ્રવ્યનો લોગ સિદ્ધિને
હોતો નથી તેમ કાલદ્રવ્ય પણ ઉપચારથી દ્રવ્ય છે અને તે
અદીદીપમા કાલ વર્તે છે સિદ્ધના જીવોને કાલદ્રવ્ય લોગમા
કારણ કહેવું તે ઉપચારથી છે, વસ્તુત તે સ્વદ્રવ્યચતુષ્ઠયના
લોગમા કારણ નથી વસ્તુસ્વરૂપે જોતા, સિદ્ધલગવતને
પોતાના ગુણોના લોગમા અ યની અપેક્ષા નથી સિદ્ધના
જીવોને જ્ઞાનમા જ્ઞેયના ઉત્પાદવ્યયની વર્તનારૂપ કાળ છે, તે
લોગમા આવે છે તેમા ઉપચાર નથી, તથા પક્ષાતરે જીવ કારણ
છે, અને બાકીના પચદ્રવ્ય અકારણ છે એ વચન પણ અતુ
ભવમા આવે છે બહુશ્રુત કહે તે ખરું છ દ્રવ્યમા એક આકા
શદ્રવ્ય સર્વવ્યાપી છે, અને બાકીના ચાર દ્રવ્ય લોકવ્યાપી છે
કાલ દ્રવ્ય ઉપચારથી છે, અને તે અદીદીપવ્યાપી જાણવો.

હવે એકેકા દ્રવ્યમા એક નિત્ય, બીજો અનિત્ય, ત્રીજો
એક, ચોથો અનેક, પચમ સત્, અને છઠો અસત્, સાતમો
વકતવ્ય, અને આઠમો અવકતવ્ય, એ આઠ પક્ષ કહે છે

ધર્માસ્તિકાયના ૧ચારગુણ નિત્ય છે તથા પર્યાયમા ધર્મા
સ્તિકાયનો એક રકથ નિત્ય છે બાકીના દેશ, પ્રદેશ તથા અગુ
રુલધુપર્યાય અનિત્ય છે ૨અધર્માસ્તિકાયના ચાર ગુણ તથા
લોકપ્રમાણ રકથ નિત્ય છે, અને દેશ, પ્રદેશ અને અગુરુલધુ

* આત્માના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ અને જ્ઞાન

૧ અદીપી, અમેતન અક્રિય અને અતસહાય ગુણ

૨ , , , સ્થિતિસહાય ગુણ

પર્યાય અનિત્ય છે ^૩આકાશસ્થિતકાયના ચાર ગુણ તથા લોકપ્રમાણુ
 રક ધ નિત્ય છે દેશ, પ્રદેશ અને અગુરુલધુપર્યાય અનિત્ય
 છે ^૪કાલદ્રવ્યના ચાર ગુણ ઉપચારથી નિત્ય છે, અને ^૫ચાર
 પર્યાય અનિત્ય છે પુદ્ગલના ચાર ^૫ગુણ નિત્ય છે અને ચાર
 વપર્યાય અનિત્ય છે ^૬જીવદ્રવ્યના ચાર ગુણ તથા ^૮જલ પર્યાય
 નિત્ય છે અને એક અગુરુલધુપર્યાય અનિત્ય છે

હવે એકે અનેકે પણ વર્ત્તમા કહે છે ધર્માસ્થિતમય
 અને અધર્માસ્થિતકાય એ બે દ્રવ્યનો રક ધ લોકાકાશપ્રમાણુ
 એક છે, અને ગુણ અનત છે, પર્યાય અનત છે, પ્રદેશ
 અસંખ્યાતા છે તદ્દપેક્ષાએ અનેકપણુ છે આકાશદ્રવ્યનો
 લોકલોકપ્રમાણુ રક ધ એક છે, અને ગુણ અનતા છે, પર્યાય
 અનતા છે, પ્રદેશ અનતા છે માટે અનેક છે

કાલદ્રવ્યના-વર્ત્તનારૂપ મુખ્ય ગુણ એક છે અને
 બીજા ગુણો અનતા છે અને પર્યાય અનતા છે, સમય
 અનતા છે કેમકે અતીતકાલે અનતસમય ગયા, અને
 અનાગત કાલે અનતસમય આવશે, તથા વર્તમાનકાલે એક
 સમય વર્તે છે, માટે અનેકપણુ છે, પુદ્ગલદ્રવ્યના પરમાણુઓ

૩ અશ્વી, અગ્નેતન, આક્રિય અને અવગાદપણુ

૪ , , , નવા પુરાણાવતના લક્ષણ

૫ રૂપી સક્રિય અને મિલન વિખરણ પૂર્ણ મલન

૬ અનત જ્ઞાન દશન આરિય અને વીર

૭ અતીત અનાગત અને વર્તમાન તથા અગુરુલધુ

૮ ખંધ દેશ પ્રદેશ તથા અગુરુલધુ

■ અધ્યાત્મ અનવગાદ અને અમૂર્તિક

અનતા છે તે એકેક પરમાણુમા અનતગુણપર્યાય છે, તેની અપેક્ષાએ અનેકપાણુ છે, અને પુદ્ગલમા પુદ્ગલપણુ તે એક છે જીવદ્રવ્ય અનતા છે એકેકજીવમા અસખ્યાતા પ્રદેશ છે તથા જીવમા જ્ઞાન, ઇશન, ચારિત્રાદિ ગુણ અનતા છે પર્યાય અનતા છે, તે અનેકપાણુ છે તથા જીવિતબ્યપણુ સર્વ જીવોનું એક સરખું છે પ્રજા જોઈ છે કે જ્યારે સર્વ જીવો સરખા છે, તો મોક્ષના અને સસારી જીવો એક સરખા ઠર્યા, તો મોક્ષના જીવોને સુખ અને સસારી જીવોને દુઃખ થાય છે, તે થવું જોઈએ નહિ ઉત્તરમા સમાધાન કે, સચ્ચિદનયથી તો સત્તાની અપેક્ષાએ, સસારી અને સિદ્ધ એક સરખા છે, તથા નૈગમ નયની અપેક્ષાએ આત્માના આઠ રુચકપ્રદેશો, સર્વ સસારી જીવોના નિર્મલ છે, તે અપેક્ષાએ સર્વ જીવો, એક સરખા જાણવા જીવત્વપણુ સર્વનું એક સરખું છે, માટે એકપાણુ જાણવું નિશ્ચયનયથી સર્વ જીવો સિદ્ધસમાન છે શિષ્ય પ્રજા કહે છે કે, જો સર્વ જીવો સિદ્ધસમાન છે, તો અભવ્ય જીવ પણ સિદ્ધસમાન ઠર્યા ? તે તો મોખે જતા નથી, તેનો ઉત્તર કે, અભવ્યને કર્મ ચીકણા છે અને અભવ્યમા પરાવર્તી ધર્મ નથી તેથી સિદ્ધ થતા નથી ભવ્ય જીવમા તો મોક્ષગમનનો સ્વભાવ છે ભવ્ય જીવોના સર્વથા શુદ્ધ પર્યાય થઈ શકે છે, તેથી કારણ સામગ્રી પ્રાપ્ત થતા પલટણુ પામે છે-ગુણશ્રેણિ ચઢી મોક્ષ જાય છે

હવે સત્ તથા અસત્ પક્ષ કહે છે એ છ દ્રવ્ય છે તે પોતાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, ક્ષલ, જાવપણે સત્ છે, અને પ્રત્યેક દ્રવ્ય

છે, તે પરદ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, જાવથી ઝસતુ છે ધર્માસ્તિકાયનો મૂલ શુષ્ક ચલનસહાયપણનો છે, તે સ્વદ્રવ્ય છે અધર્માસ્તિકાયનો મૂલ શુષ્ક સ્થિતિસહાયપણનો છે, તે સ્વદ્રવ્ય છે તથા આકાશાસ્તિકાયનો મૂલ શુષ્ક અવગાહપણનો છે, તે સ્વદ્રવ્ય તથા કાલનો મૂલ શુષ્ક વર્તનાલક્ષણ છે તે સ્વદ્રવ્ય જાણવે તથા પુદ્ગલનો શુષ્ક પૂરણગતનપણ, તે તેનું 'સ્વદ્રવ્ય' તથા જીવદ્રવ્યનો મૂલ શુષ્ક જ્ઞાન ચેતનાદિકપણ તે સ્વદ્રવ્ય એ છે દ્રવ્યનું ક્રિયપણ કહ્યું હવે સ્વક્ષેત્ર તે દ્રવ્યનું ક્ષેત્ર જાણવું ધર્માસ્તિકાય તથા અધર્માસ્તિકાયનું ક્ષેત્ર અસંખ્યા પ્રદેશ છે આકાશનું સ્વક્ષેત્ર અનંત પ્રદેશ છે કાવદ્રવ્યનું સ્વક્ષેત્ર સમય છે પુદ્ગલદ્રવ્યનું સ્વક્ષેત્ર એક પરમાણુ છે પરમાણુઓ અનંતા છે જીવદ્રવ્યનું 'સ્વક્ષેત્ર' એક જીવ અસંખ્યાતા પ્રદેશ છે

એ છ દ્રવ્યમા અશુદ્ધિયુગ્મપણ તે 'સ્વકાલ' છે દ્રવ્યના પોતપોતાના શુષ્કપર્યાય તે મર્વ દ્રવ્યનો 'જાવ' જાણવો તાત્પર્યાય છે-ધર્માસ્તિકાયના સ્વદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ઠય અન્યના નથી-અન્યની નાસ્તિતા છે અધર્માસ્તિકાયમા સ્વદ્રવ્ય ચતુષ્ઠય છે, તેમા અન્યની નાસ્તિતા છે આકાશ તેમજ કાલ અને જીવદ્રવ્યમા સ્વદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ઠયત્વ છે, અને તેમા પરમાણુ ચતુષ્ઠયત્વની નાસ્તિતા વર્તે છે ગુણપર્યાયઘટ દ્રવ્યમ્ શુષ્ક પર્યાયવત તે દ્રવ્ય જાણવું [દ્રવ્યથી અલેદ (શુષ્ક) પર્યાયવત દ્રવ્ય જાણવું] સ્વધર્મનું આધારવતપણ તેને ક્ષેત્ર કહે તથા ઉત્પાદકયની વર્તનાને કાલ કહે છે, તથા વિશેષ છે

પારિણતિ, સ્વભાવપરિણતિ, પર્યાય પ્રમુખ—ને સ્વભાવ જાણવો
અત્ર પદ્ધત્યમા ૧ એકસ્વભાવ, ૨ અએકસ્વભાવ, ૩ ભવ્યસ્વ
ભાવ, ૪ અભવ્યસ્વભાવ, ૫ પરમસ્વભાવ એ પાંચનું કિયિત્
સ્વરૂપ કહે છે પ્રત્યેક દ્રવ્યના સ્વધર્મો પોતપોતાનું ભિન્ન ભિન્ન
કાર્ય કરે છે, તેની અપેક્ષાએ એકરૂપમાવ છે અવસ્થાપણે
અએકરૂપમાવ છે તથા પ્રત્યેક દ્રવ્યનું સ્વરૂપ પલટતું નથી,
તેની અપેક્ષાએ અમલ્યસ્વમાવ છે તથા પ્રત્યેકદ્રવ્યમા પર્યાયોના
ઉત્પાદબ્યપણે પલટણુપણુ થાય છે, તેની અપેક્ષાએ મલ્ય
સ્વમાવ છે, અને પ્રત્યેક દ્રવ્યના સર્વધર્મ છે, તે વિશેષ ધર્મના
અનુયાયીપણે પરિણમે છે, તેની અપેક્ષાએ ૧પરમસ્વભાવ
જાણવો પૂર્વેકિત સામાન્ય સ્વભાવ જાણવા એ પ્રમાણે પદ્ધત્ય
સ્વગુણે સત્ છે, અને પરગુણે અસત્ છે

હવે વક્તાવ્ય તથા અવક્તાવ્યપક્ષ કહે છે ■ દ્રવ્યમા
અનતાશુણ્યપર્યાય વક્તવ્ય એટલે વચને કહેવા યોગ્ય છે અને
છ દ્રવ્યમા અનતાશુણ્ય પર્યાય અવક્તાવ્ય એટલે વચનથી કહી
શકાતા નથી શ્રી કેવલજ્ઞાની ભગવતે સર્વ પદાર્થોનું યદ્યાતદ્ય
સ્વરૂપજ્ઞાનમા દીકું, તેના અનતામા ભાગે જે વક્તા ૫ એટલે
યોગ્ય હતું તે કહ્યું વૈષ્ણવીવાણીથી દેશના દેતા વક્તા યને
અનતામે ભાગ ભાવાર્થપણે શ્રીગણધરદેવે જીલ્યો અને તેને
અનતામે ભાગ શ્રીગણધરદેવે સૂત્રમા શુક્યો. તે સૂત્રમા જે ભાવ
પ્રકૃત્યા, તેના અસખ્યાતમા ભાગે હાવ આગમ વર્તે છે

હવે નિત્ય અને અનિત્ય પક્ષમાથી ઉત્પન્ન થતી ચતુર્સંગી—

વિકલ્પવિચાર વર્ણવે છે જેની આદિ અને અત નથી, તેને અનાદિઅનંત કહે છે એ પ્રથમ ભગ બાણવે જેની આદિ નથી અને અત છે, તે અનાદિસાત દ્વિતીય ભગ સમજવો તથા જેની આદિ અને અત છે તે સાદિસાત તૃતીયભગ સમજવો જેની આદિ છે પણ અત નથી તે સાદિઅનંત નામક ચતુર્થ ભગ સમજવો.

એ ચતુર્ભંગી વિકલ્પનો વિચાર, પડ્દ્રવ્યમા વર્ણવે છે જીવદ્રવ્યમા જ્ઞાન, હર્ષન, ચારિત્ર, વીર્ય, સુખાદિશુભ અનાદિ અનંત નિત્ય છે જીવજીવને કર્મ સંબધ અનાદિસાત ભાગે છે, કારણ કે, કર્મની સાથે જીવનો સંબધ અનાદિકાળથી છે, પણ સિદ્ધ થવાથી કર્મોત્તર આવે છે જીવને દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યગ્, નારકીની ગતિમા જલુ, શરીર ધારણ કરવા, યોગ^૨ ધારણ કરવા, ઇત્યાદિ સાદિસાત ભાગે છે જીવ કર્મ ક્ષય કરી સિદ્ધમા ગયા ત્યા સિદ્ધપણાની આદિ છે, પણ ત્યાથી કહી સસારમા જન્મ ધારણ કરવાનો નથી, તેની અપેક્ષાએ સાદિ અનંતભગ બાણવે જીવદ્રવ્યમા એમ ચતુર્ભંગી કહી, હવે ધર્માસ્તિકાયમા ચતુર્ભંગી કહે છે ધર્માસ્તિકાયમા ચાર શુભ તથા રક ધત્વ અનાદિઅનંત ॥ ધર્માસ્તિકાયમા અનાદિસાત ભગ નથી, તથા તેમા દેશ, પ્રદેશ, અશુરુલધુ-સાદિસાત ભાગે છે તથા સિદ્ધ જીવોમા, ધર્માસ્તિકાયના જે પ્રદેશ કહ્યા છે તે પ્રદેશ આશ્રીને સાદિઅનંત ભગ ॥ કારણ કે ધર્માસ્તિકાયના તે પ્રદેશોની સાથે, સિદ્ધ થએલા જીવોનો સંબધ થયો,

તેની આદિ છે, પણ પશ્ચાત્ અત નથી એ પ્રમાણે અધર્મા
 સ્તેકાયમા પણ ચતુર્થાંગી સમજવી આકાશદ્રવ્યમા શુણ્ણ તથા
 રૂઢ અનત છે આકાશદ્રવ્યનો રૂઢ લોકાલોકપ્રમાણ છે,
 તેની કાલાપેક્ષાથી આદિ નથી, અને અત પણ નથી, ક્ષેત્ર
 પેક્ષાએ, લોકાલોકપ્રમાણ મેટા રૂઢ ધની આદિ નથી, અને
 અત પણ નથી લોકાકાશથી બહાર સર્વ દિશાએ અલોકાકાશની
 સ્થિતિ છે તેનો અત અર્થાત્ પાર-મર્યાદા આવતી નથી
 અલોકાકાશ એકલુ લખ્યો, અને અપેક્ષાએ તેનો લોકાકાશથી
 સારભ અર્થાત્ આદિ લખ્યો પણ અત નથી, માટે સાદિ
 બનત ભંગો અલોકાકાશમા ભાગે તેમજ ચઉદ રાજલોકનો રૂઢ
 લોકાકાશ છે, તે સાદિસાત છે, તે આ પ્રમાણે-લોકના મધ્ય
 ભાગે, આઠ રુચકપ્રદેશથી માડીને સાદિ છે, અને જ્યાં ચઉદ
 રાજલોકનો અત આવે છે, ત્યાં સાતપણુ બહુણુ તથા
 (લોકની અપેક્ષાએ) આકાશદ્રવ્યના દેશ, પ્રદેશ, તથા અશુર
 રૂઢ, સાદિસાત છે સિદ્ધલોકોની સાથે આકાશનો સબધ સાદિ
 બનતમ ભાગે છે, કારણ કે, આકાશપ્રદેશોની સાથે સિદ્ધસ્થાનમા
 સિદ્ધલોકોના સબધની આદિ છે, પણ તે સબધનો અત
 આવવાનો નથી, માટે અનતભગ બહુવો

પુદ્ગલદ્રવ્યમા શુણ્ણ અનાદિઅનત છે અભવ્યજીવ અને
 દ્રુગલરૂપ કર્મનો સબધ અનાદિઅનત છે, અને ભવ્ય
 જીવને કર્મ પુદ્ગલનો સબધ, અનાદિસાતભાગે બહુવો
 દ્રુગલના સબ રૂઢ સાદિસાત છે તથા પલટણુ સ્વભાવે વર્ણ
 ૧૫, રસ અને સ્પર્શ પણ સાદિસાત ભાગે છે સાદિઅનત-
 ભગ પુદ્ગલમા વર્તેલો નથી

ધર્માસ્તિકાયમા સ્વદ્રવ્ય—અલન સકાયગુણરૂપ અનાદિઅનત
 ૩ સ્વયેત્ર-કાલની અપેક્ષાએ અનાદિઅનત છે તથા અવ
 ગાહનાપણે સાદિસાત છે સ્વકાલ-જે અશુરુવધુગુણ છે, તે
 અનાદિઅનત છે, તથા ઉત્પાદવ્યય સાદિસાત છે સ્વભાવ તે
 ચારગુણ—અશુરુવધુ અનાદિઅનત છે ૧ સ્કધ, ૨ દેશ, ૩
 પ્રદેશ, તે અવગાહના પ્રમાણે સાદિસાત છે એમ અધર્માસ્તિ
 કાયમા પણ ચતુર્ભંગી બાણવી, તથા આકાશસ્તિકાય દ્રવ્યમા
 સ્વદ્રવ્ય—અવગાહનાદાનગુણ અનાદિઅનત છે સ્વયેત્ર-લોકલોક
 પ્રમાણ અનત પ્રદેશ અનાદિઅનત છે સ્વકાલ-અશુરુવધુગુણ
 અનાદિઅનત છે તથા અશુરુવધુપર્યાયથી ઉત્પાદવ્યય થાય છે,
 તે સાદિસાત ભાગે છે તથા સ્વભાવ—તે ચાર ગુણ તથા સ્કધ
 અને અશુરુવધુ અનાદિઅનત છે તથા દેશપ્રદેશ સાદિસાત છે

કાલદ્રવ્યમા સ્વદ્રવ્ય—નવા પુરાણા વર્તનાગુણ અનાદિ
 અનત ૩ સ્વયેત્રથી—સમયકાલ સાદિસાત છે વર્તમાન સમય
 એક છે માટે, તથા સ્વકાલ—તે અનાદિઅનત છે, સ્વભાવ—તે
 ચારગુણ અને અશુરુવધુ અનાદિઅનત છે વર્તમાન સાદિ
 સાત અને અનાગત, સાદિઅનત છે

પુદ્ગલદ્રવ્યમા સ્વદ્રવ્ય—જે પૂરણગલન ધર્મ છે, તે અનાદિ
 અનત છે સ્વયેત્ર—પરમાણુ સાદિસાત છે સ્વકાલ—અશુરુવધુ
 અનાદિઅનત છે અશુરુવધુપર્યાયનો ઉત્પાદવ્યય સાદિસાત છે
 સ્વભાવ—ચાર ગુણ અનાદિ અનત છે વર્ણગ ધરસ અને સ્પર્શ
 પર્યાય સાદિસાત ૩ એમ સ્વદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયમા ચતુર્ભંગી કહી.

છ દ્રવ્ય સબધમા ચતુર્થગી અવતાર.

આકાશદ્રવ્યના બે ભેદ છે ૧ લોકાકાશ, ૨ અલોકાકાશ, તેમા અલોકાકાશમા કોઈ દ્રવ્ય નથી, અને લોકાકાશમા છ દ્રવ્ય છે ત્યા પ્રથમ લોકાકાશ, દ્વિતીયધર્માસ્તિકાય, તૃતીય અધર્માસ્તિકાય, તે અનાદિઅનત સબધવાળો છે, લોકાકાશના એકેક પ્રદેશમા ધર્માસ્તિકાયનો તથા અધર્માસ્તિકાયનો એકેક પ્રદેશ રહ્યો છે તે પણ કોઈ વખત વિનાશ પામશે નહિ માટે અનાદિઅનત સબધ છે સર્વ લોકાકાશમેવ અને જીવદ્રવ્યનો સબધ અનાદિકાળથી છે, અને તેનો અત આવશે નહિ, લોકાકાશમા જ સર્વજીવો વર્તે છે, માટે તેનો સબધ પણ અનતકાળ સુધી છે સસારીજીવ કર્મસંહિત અને લોકના પ્રદેશનો સબધ માદિસાત છે, કારણ કે, કર્મ સંહિત જીવ આકાશના એક પ્રદેશનો સબધ ત્યાગ કરી, બીજા પ્રદેશે સબધ કરે છે વળી બીજા પ્રદેશનો સબધ કરી, ત્રીજા પ્રદેશનો સબધ કરે છે પ્રદેશની સાથે સબધ કરતા, માદિ અને ત્યાગ કરતા અત થાય છે, પણ લોકાત સિદ્ધક્ષેત્રના સિદ્ધજીવોનો તત્ત્વસ્થ આકાશપ્રદેશોની સાથે સબધ છે, તે સાદિ અનતમા ભાગે જાણવો લોકાકાશ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યનો અનાદિઅનત સબધ છે આકાશપ્રદેશની સાથે પુદ્ગલ પરમાણુનો સાદિસાત સબધ છે એમ આકાશની પેઠે ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયનો પણ સબધ જાણવો જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યનો અનાદિઅનત સબધ છે, જીવને પુદ્ગલનો સબધ અનાદિ સાત છે અને અજીવને અનાદિઅનત સબધ છે અત્ર સમજવું કે કર્મ જડ છે, તે પણ તે આત્માની

અશુદ્ધપરિણતિયોગે આત્માને લાગે છે, અશુદ્ધ પરિણતિ અનાદિકાળથી છે તેથી કર્મ પણ જીવને અનાદિકાળથી લાગ્યા છે, અન્ય કોઈ કર્મ લગાડનાર નથી

નિશ્ચયથી છએ દ્રવ્ય, સ્વભાવ પરિણામે પરિણમ્યા છે, અને પ્રત્યેક દ્રવ્યનો સ્વભાવ-પરિણામ શાશ્વત છે તે પરિણામ અનાદિઅનંતમા સામે છે, જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્ય બે પરિણમ્યા છે તે વિભાવપરિણામ છે પુદ્ગલનો પરિણામ, સત્તાએ અનાદિઅનંત છે અને પુદ્ગલનું મિલનુ વિખરનુ સાદિસાત છે જીવદ્રવ્ય, પુદ્ગલ સાથે મળેલો હોય છે ત્યારે સક્રિય છે, અને કર્મરૂપ પુદ્ગલથી રહિત થાય છે ત્યારે અક્રિય છે પુદ્ગલદ્રવ્ય સદા અક્રિય છે

એક-અનેકપક્ષથી નિશ્ચયજ્ઞાન માટે નયવિવેચન

સર્વ દ્રવ્યમા અનેક સ્વભાવ વર્તે છે તે એકવચનથી કહી શકાય નહીં અનેક ધર્મોનો અપવાપ થાય નહિ, માટે સાપેક્ષપણે વચનવર્ગણાએ બોલવું તેને નય કહે છે નયના મૂળ બે ભેદ છે ૧ દ્રવ્યાર્થિકનય, ૨ પર્યાયાર્થિક નય

૧ ઉત્પાદબ્યવપર્યાયને જે ગોણપણે થકે છે, અને દ્રવ્યની શુભસત્તાને મુખ્યપણે થકણુ કરે છે, તેને દ્રવ્યાર્થિકનય કહે છે તેના 'કથા ભેદ છે, સર્વ દ્રવ્ય નિત્ય છે, તેને નિત્યદ્રવ્યાર્થિક કહે છે, અમ્વચ્યુતાનુત્પન્નસ્થિરેકરૂપત્વ એમ નિત્યનુલક્ષણુ બલવુ, જે અશુરુલણુ શુભ અને ક્ષેત્રની અપેક્ષા કર્યા વિના મૂલ શુભને પિઠપણે થકે તેને એક દ્રવ્યાર્થિક કહે

૧ નિત્ય એક, સત્, વક્તવ્ય અશુદ્ધ અન્વય પરમ, શુદ્ધ મતા અને ૫મમાવ-માલક દ્રવ્યાર્થિક નય

જ્ઞાનાદિક ગુણે સર્વં જીવે, સત્તાથી એક મરખા છે, માટે સર્વં જીવેને એકે જીવ કહે છે. સ્વદ્રવ્યાર્થિકને કહે તે સત્ દ્રવ્યાર્થિકનય જાણવો જેમ સહસ્રણ દ્રવ્યમ્ (સત્ છે તેજ દ્રવ્યનું લક્ષણ છે) એકાંતે સત્ દ્રવ્યાર્થિકનયને કહેવાથી, સમહનયાનાસ કહેવાય છે, અને એમ એકાંતે સત્ દ્રવ્યાર્થિક નયનું અવલંબન કરનારથી અદ્વૈતમત નીકળ્યો છે. અદ્વૈતવાદીને સિદ્ધાંત એવો છે કે-એક આત્મા સર્વં પ્રાણીમા છે એક આત્મા બહુ પ્રકારે થાય છે કહ્યું છે કે —

શ્લોક

एक एव हि भूताऽऽत्मा, भूते भूते व्यनस्थिता ।

एकधा बहुधा चैव, दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥

ભાવાર્થ—સુગમ છે એક આત્મા સર્વં જીવેને છે અને તેથી સત્ એક જ વસ્તુ દુનિયામા છે અન્ય અસત્ છે સર્વં જીવેને વ્યાપક એક ક્ષણસત્તાનું જ્ઞાન થવું તથા તન્મય થવું, તેનું નામ ભોક્ષ છે. ભોક્ષાવસ્થામા આત્મામા બીલકુલ જ્ઞાન હોતું નથી જ્ઞાનુધી જ્ઞાન હોય ત્યાં સુધી માયાની વાસના છે, અને તેથી તાવત્કાલ ક્ષણસુખનો અનુભવ આવે નથી. આમ કહેનાર અદ્વૈતવાદીને પ્રેમપૂર્વક પૂછીએ છીએ કે, તમે સર્વં જીવેની સત્તાને જ શ્રદ્ધા વ્યક્તિનો અપભ્રાંષ કરો છો. જેમ કે કોઈ મનુષ્ય હબારો ગાયો કેળીને પછી સર્વંમા રહેલો સાધારણ ધર્મ, જે ઐત્વરૂપ સત્તા, તેને શ્રદ્ધાને કહે કે, સર્વં ગાયો એક છે, એમ ઉચ્ચારી વિશેષ ધર્મ જે પ્રત્યેક ગાયોમા જુદો જુદો રક્ષો છે, તેને તથા પ્રત્યેક ગોવ્યક્તિ વિન્ન છે,

તેને માને નહિ, તેના જેવી અજ્ઞાનતા મનસ્વીર કે જે નર
 કોઈ મનુષ્ય વનમા ગયો, અને ત્યાં જુદા જુદા પ્રાણી
 ઉંબર, મહુડા, જામફળ, સીતાફળ વિગેરે જોઈને તે પ્રાણી
 એકાંતે વૃક્ષત્વ ધર્મ, સર્વ વૃક્ષોમા એક સમજે તે
 કે, સર્વ વૃક્ષ, વૃક્ષત્વસત્તારૂપ ધર્મદેહ એક છે એમ
 આકૃતિયો વૃક્ષની ડેખાય છે, તે જુદા જુદા વૃક્ષ
 કહેનાર બીજા બાલુથી વિચાર કરે તો તે જુદા જુદા
 વૃક્ષત્વ સાધારણ ધર્મથી એક સમજે કે જે જુદા જુદા
 નિબ આદિ ભિન્ન ભિન્ન બ્યક્તિ પ્રજા દેખે તે તે
 બ્યક્તિની અપેક્ષાએ તે અનેક છે એમ જુદા જુદા
 અપેક્ષાએ અનેક છે, તેમ વિશેષ ધર્મ જુદા જુદા
 ધર્મનો અપલાપ કરે છે, તે જુદા જુદા ધર્મોનો
 એક આત્મા માનીને અસમજદોષ કરે તે અપલાપ
 કરવો, તથા પ્રત્યેક આત્મબ્યક્તિ વિશિષ્ટ એક છે, તેને
 અપલાપ કરી એકાંતે સામાન્ય વસ્તુ સમજે એકાંતે
 પૂર્વોક્ત બે દષ્ટાંતોની પેઠે એક જુદા જુદા આત્મે કે જ્યાં
 જલમા અદ્રમાતુ પ્રતિબિંબ થોડું જુદું જુદું એક
 અને પ્રતિબિંબ અનેક છે, તે જુદા જુદા છે, પણ તે
 પ્રતિબિંબરૂપ હોવો અનેક જુદા જુદા હોય તે જ
 જ્ઞાનમુક્તિથી વિચારી જોઈએ તો એક જુદા જુદા
 ધર્મ પ્રતિબિંબ પડે છે એવર કહે, તે તે જુદા જુદા
 પણ રૂપી પડે છે જલ (જલ, અદ્રમાતુ) પ્રતિબિંબ
 છે, તેથી તેનું પ્રતિબિંબ એક જુદું જુદું
 હોવાથી, તેનું અનેક રૂપ પ્રતિબિંબ અપલાપ

નહિ—એમ પ્રમાણથી પણ સિદ્ધ કરે છે તથા જેમ સર્વવ્યાપક
 આકાશ છે, તે આકાશ નિરાકાર હોવાથી, તેનું જેમ પ્રતિબિંબ
 પડતું નથી, તેમ આત્માનું પ્રતિબિંબ પડે નહિ, તથા સર્વ
 વ્યાપક બ્રહ્માનું અથા, જીવોરૂપ પ્રતિબિંબ પણ હોઈ શકે
 નહિ વગી વિચારવાનું કે પ્રતિબિંબ સામી વસ્તુમાં પડે કે
 જેમ મુખનું પ્રતિબિંબ સામી વસ્તુ કંપણમાં પડે છે, તેમ
 અત્ર પણ બ્રહ્માના પ્રતિબિંબ માટે સામી વસ્તુ બીજી માનવી
 પડશે, અને સામી વસ્તુ માનશે તો, અન્ય જડ પદાર્થની
 સિદ્ધિ થઈ ત્યારે એક બ્રહ્મા અને બીજો જડ પદાર્થ—એમ બે
 પદાર્થની સિદ્ધિ થતા, અદ્વૈતત્વનો મૂળથી નાશ થાય છે,
 માટે જલચંદ્રનું દશાત પણ અદ્વૈતત્વની સિદ્ધિમાં ઘટતું નથી
 વગી સમજવાનું કે, જે વસ્તુ સત્-હોય છે, તેનો નિષેધ
 થાય છે જે વસ્તુ નથી, તેનો નિષેધ ક્યાથી હોય! અદ્વૈત
 એમાં અનદ્વૈત અનહિ=દ્વૈત=બેપણુ, બે નહીં આમાં અદ્વૈત
 ત્વનો નિષેધ કરે છે, તે દ્વૈતત્વના જ્ઞાતથી કે અજ્ઞાતથી? બે
 કહેશે કે દ્વૈતત્વના જ્ઞાતથી, તો તેમાં પ્રશ્ન થાય છે કે બે પદાર્થ
 સત્ છે કે અસત્ છે! બે કહેશે કે સત્ છે, તો સત્નો
 નિષેધ ત્રિકાલમાં થઈ શકે નહિ બે કહેશે કે, બે પદાર્થ
 અસત્ છે, તો કહેવાનું કે આકાશ કુસુમની જેમ જે એકાત
 અસત્ એ વસ્તુ નથી, તો તેનો નિષેધ શી રીતે કરી શકાય?
 બે અસત્ માનતા બ્રહ્મા પણ અસત્ હતું, તેથી મૂલથી હાનિ દોષ
 પ્રાપ્ત થશે વગી જડ પદાર્થ અસત્ અને બ્રહ્મા અસત્ નહિ, તેમાં
 શું પ્રમાણ છે? તમે કહેશે કે બ્રહ્મા જ્ઞાન શુદ્ધ છે, તેથી
 તે સત્ છે, તો કહેવાનું કે બ્રહ્માનો જ્ઞાનશુદ્ધ ક્યાસાવિક છે કે

વિશ્વાવિક્ત છે ? જો કહેયો કે પ્રજ્ઞનો જ્ઞાનગુણ સ્વાભાવિક છે, તો તે જ્ઞાનગુણ મોક્ષમા પણ રહેશે, અને તે જ્ઞાનગુણ તો તમે મોક્ષમા માનતા નથી જીજ્ઞાસકમા કહેયો કે જ્ઞાનગુણ આત્માનો (પ્રજ્ઞનો) નથી, વિશ્વાવિક્ત છે, તો સિદ્ધ કર્યું કે જ્ઞાનવિના મોક્ષ દશામા પ્રજ્ઞ જડ રહેશે, ત્યારે જડમા અને પ્રજ્ઞમા ભિન્નતા રહેશે નહિ તમે કહેયો કે અમે દ્વૈતત્વના અજ્ઞાનથી દ્વૈતત્વનો નિષેધ કરીએ છીએ, આ પક્ષ પણ મુક્તિ મુક્ત નથી, કારણ કે જ્યારે દ્વૈતત્વનું જ્ઞાન ન હોય, તો તેનો નિષેધ કેમ થઈ શકે ? સર્વાન વ્યાપક આત્મા કયો નથી સર્વાન વ્યાપક આત્મા માનતા આત્માને કમ લાગી શકે નહિ વગેરે હોયો પૂર્વે દર્શાવ્યા છે, સર્વજ્ઞનો એક આત્મા માનતા અનેક 'દોષલક્ષણ આપત્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે, કારણ કે ચૈતન્ય આત્માને દુષ્ણ પડે તો, તે દુષ્ણ મૈત્રને યવુ જોઈએ સર્વાન એક આત્મા વ્યાપક હોવાથી, ચૈત્રની મુક્તિ થતા, મૈત્રની મુક્તિ થવી જોઈએ જોના એકરૂપે અનુચિત આત્મા હોવાથી, કહાપિ તમે ચૈત્ર અને મૈત્રનો આત્મા એક નહિ માનો, તો જોના આત્મા ભિન્ન ભિન્ન માનવાથી, સ્યાદાકદશનમા તમારો પ્રવેશ થયો વળી સર્વજ્ઞનો એક વ્યાપક નિત્ય આત્મા માનવાથી, તે પ્રથમથીજ મુક્ત છે કારણકે, એક પદાર્થ માનવાથી, કમરૂપ દ્વિતીય પદાર્થની સિદ્ધિ થઈ શકશે નહિ અને તેથી તપ, તીર્થ, સન્યાસ, ઉપવેશ, જ્ઞાનાભ્યાસની નિરથકતા પ્રાપ્ત થાય છે જગત્મા એક મનુષ્ય લોગી, એક જોગી, એક રાજા, એક રક દેખવામા આવે છે, તેનું કારણ પુણ્ય

પાપ માન્યા વિના સિદ્ધિ નથી, અને ન્યારે પુણ્ય પાપરૂપ કમ
 માનવામા આવે તો, જીવ અને અજીવ એમ બે પદાર્થો
 સિદ્ધિ ઠરી તેમજ પુણ્ય પાપના વિચિત્ર લેહોના લોકના ભિન્ન
 ભિન્ન આત્મા ફેળવામા આવે છે, તેથી સર્વ જીવ વ્યક્તિ
 ભિન્ન ભિન્ન મિદ્ધ હરે છે, અને તેથી જીવો વ્યક્તિપદ્ધતિ અને
 અનાદિકાળથી છે તેમજ સર્વજીવોનો માધારણ ધર્મ
 સરખો હોવાથી સત્તાની અપેક્ષાએ સાપેક્ષપદ્ધતિ એક કહેવાય
 પણ તેમાં અનાદિકાળસિદ્ધ અનેક પ્રતિશરીર ભિન્ન ભિન્ન
 આત્મ વ્યક્તિઓનો નિષેધ થતો નથી-તેથી મમ્યત્વ નથી
 સાપેક્ષપદ્ધતિ અવતાર થાય છે આ સબધી વિશેષ વિવેક
 કરતા અથગૌરવ થાય તેથી કમું નથી વિશેષ સ્વરૂપ
 નિશાસુઓએ અન્મતિતર્ક, સ્વાદ્વાદમજરી, શાસ્ત્રવાદ
 સમુચ્ચય, અનેકાન્તજયપતાકા વિગેરે ભયો ભેદો
 સામળવા સ્વાદ્વાદદર્શનમા પદાર્થસ્વરૂપ સાપેક્ષપદ્ધતિ માન
 દૈતત્વની અને અદૈતત્વની પણ મિદ્ધિ થાય છે જીવ
 અજીવ પદાર્થ બે ભિન્ન છે, તેની અપેક્ષાએ દૈતત્વ
 આત્માને કમ લાગ્યા છે, તેથી આત્મા અને કમ બે હો
 દૈતત્વ મિદ્ધ હરે છે, તથા સસારી આત્મામા શુદ્ધપદ્ધતિ
 અને અશુદ્ધપરિણામ હોવાથી દૈતત્વ હરે છે, તથા
 અને તેના પદાર્થ એમ બેક પાડવાથી દૈતત્વનો વ્યવહાર
 છે તેમજ આત્માને કમ લાગ્યા છે, પણ કમ તે આ
 અપેક્ષાએ મસત્ છે, તેથી એક આત્મા માનવાથી મદ્દ
 એક જીવાપેક્ષાએ સિદ્ધ હરે છે તથા આત્મા અને આ
 પદાર્થ છે, તે આત્માથી અભિન્ન છે, તેથી તેની અપેક્ષાએ

શુ સિદ્ધ કરવાથી અદ્વૈતત્વની ઉપપત્તિ થાય છે તથા આત્મા
 ગુણસ્થાનકથી ક્ષપકચેષ્ટિ મહાય છે, ત્યા શુકલધ્યાનના પ્રથમ
 પાયાની શરૂઆત થાય છે દશમા ગુણઘણે એકત્વવિતર્કઅવિ-
 ધાર નામના દ્વિતીય પાયામા ગુણ અને પર્યાયનો સમાસ કર
 વામા આવે છે, અને તર્કપણે આત્મસ્વરૂપનો ક્ષયોપશમધ્યાને
 ક્રુતજ્ઞાનાલબ્ધી ઉપયોગ વર્તે છે; ત્યા એક આત્મસ્વરૂપ વિના
 અન્યનો કિચિત્ પણ ઉપયોગ નથી તેથી તે પાયાની અપેક્ષાએ
 અદ્વૈતત્વ આત્માનું કરે છે નિશ્ચયથી જડતત્વ છે, તે આત્મામા
 નહિ વર્તવાથી આત્મામા અદ્વૈતત્વ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ
 વર્તે છે, તેથી જડતત્વપદાર્થનો નિષેધ કરતો નથી તથા જ્ઞા-
 રૂપ સાધારણ ધર્મ કે જે સર્વ પદાર્થોમા સત્ સત્ એમ પ્રત્યય
 ને ધારણ કરે છે, તે પણ કાયમ રહે છે હવે મૂળ વિષય
 ઉપર આવીએ દ્રવ્યમા કહેવા યોગ્ય ગુણ અગીકાર કરે છે, તેને
 ચક્ષુષ્યદ્રવ્યાર્થિકતય કહે છે આત્માને અજ્ઞાની કહેવો, તેને
 અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકતય કહે છે કારણ કે અજ્ઞાન એ અશુદ્ધતા
 છે, તેનો આત્મામા આરોપ કર્યો તથા વર્ણદ્રવ્ય છે, તે ગુણ
 પર્યાયસંહિત છે, એમ કહેવું તેને અવયવદ્રવ્યાર્થિકતય કહે
 છે સર્વ જીવદ્રવ્યની મૂલ સત્તા એક છે, એમ કહેવું તેને
 પરમદ્રવ્યાર્થિકતય કહે છે સર્વ જીવના આઠ રુચક પ્રદેશ
 નિર્મલ છે, એમ કહેવું તેને શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકતય કહે છે-સર્વ
 જીવના અમ ખ્યાત પ્રદેશ એક સરખા છે, તેમા કિચિત્ પણ
 ફેરફાર નથી એમ કહેવું તેને સત્તાદ્રવ્યાર્થિકતય કહે છે ગુણ
 અને ગુણી એક છે, જેમ જ્ઞાનરૂપ આત્મા છે, હર્થન-આત્મા

ચારિત્ર-આત્મા છે, જેમ કહેવું તેને પરમમાય પ્રાદિક
પાર્થિકનય કહે છે, ઇત્યાદિ દ્રવ્યાર્થિકનયના દશ લેહ કહ્યા

હવે પર્યાયાર્થિકનયના પંદમેદ કહે છે.

જે નય કથયિત્ મુખ્યતાએ પચયિત્તુ શ્રદ્ધા કરે છે,
જે ગૌણતાએ દ્રવ્યત્વનું શ્રદ્ધા કરે છે, તેને પર્યાયાર્થિકનય
કહે છે.

જીવને મત્ત્યપણુ કહેવું તથા સિદ્ધપણુ કથવું, તેને દ્રવ્ય
પર્યાય કહે છે દ્રવ્યનું પ્રદેશમાન કરવું તેને દ્રવ્યવ્યજનપર્યાય
કહે છે શુણ્ણપર્યાય, જે શુણ્ણથી અનેકતા થાય તે, જેમ ધર્માસ્તિ
દ્રવ્ય પોતાના ચલણુ સહાયકરણિ શુણ્ણથી અનેક જીવ તથા
અણુને સહાય કરે છે, તથા જેમ કેવલજ્ઞાન એક છે, તે
જે તે લોકાલોક અનેક જ્ઞેયને જ્ઞાનમા વિષયીભૂત કરે છે,
શુણ્ણપચાય જાણવો એક જ્ઞાન શુણ્ણના મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન,
અધિજ્ઞાન, મન પર્યાવજ્ઞાન, કેવલજ્ઞાન, તથા મતિઅજ્ઞાન,
અજ્ઞાન તથા વિભજ્ઞાન, જેમ લેહ પાઠવા તથા એક
જ્ઞાનના અમુદર્શન, અચમુદર્શન, અવધિદર્શન અને કેવલ-
જ્ઞાન, જેમ ધણા લેહ કરવા તેને શુણ્ણવ્યજનપર્યાય કહે છે
શુણ્ણવ્યજનપર્યાય જ દ્રવ્યોમા રહેલો છે ઉપરોક્ત પચ
પર્યાયો પદ્મદ્રવ્યોમા વર્તે છે, અને છઠ્ઠો વિભાવપર્યાય છે, તે
જે અને પુદ્ગલ એ બે દ્રવ્યમા વર્તે છે અને તે વિભાવ
પર્યાયથી જીવ ચાર ગતિમા નવનવા ભવ કરે છે રાગદ્વેષ
વે એ વિભાવ પર્યાય છે આઠ કર્મની વર્ગણા શ્રદ્ધા, તથા

૧ દ્રવ્ય દ્રવ્યવ્યજન શુણ્ણ શુણ્ણ વ્યજન, સ્વભાવ અને વિભાવપર્યાય

અથ પ્રકારના શરીર થઈવા, ઔદાયિકભાવમા રાચીમાચીને
 હેવુ, ઇત્યાદિ સર્વ વિભાવપર્યાય છે વિભાવ પર્યાયનો નાશ
 વાથી સિદ્ધપણુ પ્રગટે છે પુદ્ગલ દ્રવ્યનુ સ્કંધપણુ તે પણ
 વિભાવ પર્યાય છે

વળી પર્યાયના બીજા છ ભેદ કહે છે.

૧ પુદ્ગલદ્રવ્યનો ચેતુષર્વત પ્રમુખ તે અનાદિ નિત્ય
 પર્યાય છે

૨ જીવદ્રવ્યનું સિદ્ધપણુ છે, તે સાદિ નિત્ય પર્યાય જાણવો
 સિદ્ધપણુ પ્રકટ્યાની આદિ છે અને વળી તે સિદ્ધપર્યાય નિત્ય
 છે, તેનો કદાપિકાળે નાશ થવાનો નથી

૩ સમય સમયમા જીવ ઉપજે છે અને વિણસે છે, તેને
 અનિત્ય પર્યાય કહે છે, અનિત્યપર્યાય સાદિસાત જાગે છે, અને
 તે વદ્દ્રવ્યમા સમયે સમયે વર્તે છે

૪ જીવોના જન્મ મરણ થાય છે, તે કર્મથી થાય છે,
 અને કર્મથી આત્માનો અશુદ્ધ પર્યાય કહેવાય છે, જન્મ મરણ
 રૂપ પર્યાય છે, તે અનિત્ય છે, માટે જન્મ મરણાદિકને અશુદ્ધ
 અનિત્ય પર્યાય કહે છે

૫ જરૂર કર્મનો સબંધ છે, તે ઉપાધિ છે તેને ઉપાધિ
 પર્યાય કહે છે

૬ સર્વ દ્રવ્યના મૂલ પર્યાય એક સરખા છે, તેને શુદ્ધપર્યાય
 કહે છે

હવે સમ્મનય સ્વરૂપ કહે છે.

સાત નયના નામ નીચે સુશ્ર્ણ છે. ૧ નૈગમ ૨ સંપ્રદ
૩ દ્યવદાર ૪ ક્ષત્રુસૂત્ર ૫ શબ્દ ૬ સમભિચર ૭ વ્યમૂત.

પ્રથમ નૈગમનયનુ સ્વરૂપ કહે છે, વસ્તુના ધર્મના એક
અશને શ્રદ્ધા કરે છે, તેને નૈગમ કહે છે જેમ કેઈ દેવદત્ત
મનુષ્ય સિદ્ધાચલ યાત્રા કરવા માટે ઘરમાથી બહાર નીકળ્યો
હોઁ. તેને ગામની બહાર વળાવી આવ્યા કેઈ મનુષ્યે પૂછ્યું
કે દેવદત્ત કયા ગયો ? ત્યારે એકે કહ્યું કે દેવદત્ત સિદ્ધાચલ
ગયો હાલ દેવદત્ત ગામની બહાર છે, પણ ગમનનો એક
અશ મહી સિદ્ધાચલ ગયો એમ કહેવું, તે નૈગમનયની પ્રવૃત્તિ
છે તથા ગુરુએ શિષ્યને કહ્યું, સથારો કર શિષ્ય પાઘરવાની
પ્રવૃત્તિ કરવા લાગ્યો ગુરુએ પૂછ્યું, સથારો કર્યો કે ? શિષ્યે
કહ્યું કર્યો આ વચન પણ નૈગમનયનુ છે કરવા માટેની વસ્તુ
કરી કહેવાય, એમ આ નયનો અભિપ્રાય છે યદ્યા કહેમાણે
જહે, જમાણીએ કરવા માઠ્યું તે કર્યું ના કહેવાય, એમ કહી
નૈગમનયના અભિપ્રાયનો અપલાપ કર્યો હતો, માટે તેને ઉત્સૂત્ર
ભાષી, શ્રીવીર પ્રભુએ કહ્યો હતો તથા જેમ કેઈ મનુષ્યને
ફૂંપેયો મેળવવાનું મન થયું તેથી તે ફૂંપેયા માટે માટી લેવા
ગયો માર્ગમા કોઈએ પૂછ્યા કરી કે હે બાઈ ! તું કયા જાય
છે ? ત્યારે તેણે ઉત્તર આપ્યો કે, હું ફૂંપેયો લેવા જાઉં છું
હાલ ફૂંપેયો તો મળ્યો નથી, તોપણ માટીથી મળશે માટી
અર્થે ગમનના અભિપ્રાયમા, ફૂંપેયાનો આરોપ કર્યો માટે તેને
નૈગમનય કહે છે વસ્તુના એક અશમા વસ્તુનો આરોપ કરવો.

તે નૈગમનુ કાર્ય છે તથા સર્વ જીવના આઠ રુચકપ્રદેશ
 નિર્મલ છે, સિદ્ધસમાન છે, તેથી સર્વ જીવોને સિદ્ધ કહેવા એ
 નૈગમનુ વચન જાણવું આઠ રુચકપ્રદેશના એક અશથી સર્વ
 પરિપૂર્ણ વસ્તુધર્મનો પદાર્થમા આરોપ કર્યો નૈગમનયના ત્રણ
 ભેદ છે અતીતનૈગમ, અનાગતનૈગમ, અને ચર્તમાનનૈગમ વળી
 નૈગમનયના બીજા પછી ત્રણ ભેદ છે-૧ આરોપ ૨ અશ અને ૩
 સ્વરૂપ તેમા આરોપના ચાર ભેદ છે ૧ કન્યારોપ, ૨ ગુણારોપ,
 ૩ કાલારોપ, અને ચોથો કારણાચારોપ, તેમા પ્રથમ દ્રવ્યારોપ
 છે તેને કહે છે કાનદ્રવ્યરૂપ મિત્ર વસ્તુ નથી પચ્યાસ્તિ-
 કાયમા સમયે સમયે ઉત્પાદવ્યયની વર્તનાને કાલ કહે
 છે, તે પચદ્રવ્યમા, સમયે સમયે વર્તી રહ્યો છે તેવી વર્તના
 કંઈ છઠ્ઠું દ્રવ્ય નથી તેમ છતા તેની વર્તનામા દ્રવ્યનો આરોપ
 કરી, વર્તનાને કાલદ્રવ્ય કહેવું, તે દ્રવ્યારોપ જાણવો જ્ઞાન,
 દર્શન, આરિત્ર, શુણ છે, તે શુણનો આત્મકંઠમા આરોપ કરવો
 અર્થાત્ દ્ર વને શુણ કહેવો જેમ આત્મા-જ્ઞાન આત્મા-દશન,
 આત્મા-ચારિત્ર, ઇત્યાદિ દ્ર વમા ગુણારોપ જાણવો તથા વળી
 અચળતા, સ્ફૂર્તિ, વેગ, કીર્તિ, બળ, વિગેરે તથા મૂર્ખતા, નિદા,
 અપકીર્તિનો જીવમા આરોપ કરી જીવને અચળ કહેવો, મૂર્ખ કહેવો,
 નિદક કહેવો, બળવાન કહેવો, ઇત્યાદિ સર્વ ગુણારોપ જાણવો
 પુણ્ય અને પાપની પ્રકૃતિયોથી કહેવાતા શુણ તથા દુર્ગુણોને
 આરોપ જીવમા કરવો, તે પછી ગુણારોપ છે પુણ્ય અને પાપની
 પ્રકૃતિયો જીવના શુણ નથી, તેમ છતા તેમા ઇજ્ઞાનિદ્રાબુદ્ધિથી
 જીવ રાગદ્વેષયોગે કર્મ બાધે છે કલારોપના ત્રણ ભેદ છે
 તેમા શ્રી ઋષભદેવનું નિર્વાણ યથા ધણે કાળ વ્યતીત થયો, તેમ

છતાં એમ કહેવું કે આજે મેરુતેરસના રાજા શ્રી આદિનાયનું નિર્વાણ કદ્યાણુક છે, તે વર્તમાનકાળમાં મૂતકાલારોપ જાણવો પદ્મનાભાદિ અનાગતકાળના તીર્થકરોનો વર્તમાનકાળમાં આરાધ કરવો, જેમ કે આજ શ્રીપદ્મનાભનું જન્મકદ્યાણુક છે, તે વર્તમાનકાલમાં અનાગતકાલારોપ જાણવો એ પ્રમાણે વર્તમાનનો આરાધ અતીત અનાગતમાં કરવો, તથા શ્રીતીર્થ કર ભગવાનને તારણ (તારનારા) કહેવા, તે કારણમાં કર્તાપણનો આરાધ જાણવો અજ્ઞાનભાને ઔદયિક ભાવની બાદ્ય કદ્યક્રિયામાં મુક્તિનું કારણ કદ્યવુ, તે વારણારોપ છે અજ્ઞાનગમના બે લેહ છે એક જિનાશ તે સ્કધાદિકનો જાણવો, અને દ્વિતીય અભિજ્ઞાશ, તે આત્માના પ્રદેશ તથા શુણનો અવિભાગ સમજવો તથા નિગોત્રીયા વિગેરે જીવના આઠ રુચકપ્રદેશ નિર્મલ સિદ્ધ સમાન છે તેથી સર્વ જીવોને સિદ્ધ કહેવા, તે અજ્ઞાનગમ છે તથા વળી અયોગીકેવલી અતુલ્યમાં શુણસ્થાનકે વર્તે છે, તે સિદ્ધથી અશે જોછા છે, સમભિરૂઢ નયની અપેક્ષાએ તે સિદ્ધ છે, પણ મુક્તિસ્થાન નથી પામ્યા, એટલી જોછાશ છે, તેમને સસારી કહેવા, તે અજ્ઞાનગમનું લક્ષણ છે

સ કદ્યનૈગમના બે લેહ છે સ્વપરિણામરૂપ વીર્ય-ચેતનનો જે નવો નવો ક્ષયોપશમ લેવો તે બીજો કાર્યાતરે નવા નવા કાર્યે નવો નવો ઉપયોગ થાય, તે જાણવો વસ્તુમાં ધર્મ અનેક છે, તે જોકાતે માને, પણ પરસ્પર સાપેક્ષપણે ન માને, એટલે વસ્તુના એક ધર્મને માને અને બીજા ધર્મને માને નહિ, તેને નૈગમાભાસ કહે છે એ દુર્નય જાણવો, કારણ કે તે અન્ય નયની અપેક્ષા રાખે નહિ જેમ આત્મામાં સર્વ તથા ચૈતન્ય

એ બે ધર્મો બિન્ન બિન્ન છે તેમા ચૈતન્યપણુ ન માને તેને
નૈગમામાસ કહે છે

૨ સગ્રહનયનુ સ્વરૂપ

મામાન્યવસ્તુમત્તાસગ્રાહક* સગ્રહ* મ દ્વિવિધ* મામાન્ય
સગ્રહો વિશેષસગ્રહશ્ચ, મામાન્યસગ્રહો, દ્વિવિધઃ, મૂલત ઉત્તરતશ્ચ,
મૂલતોઽસ્તિત્વાદિમેદતઃ પદ્ધતિ, ઉત્તરતો આતિમમુદ્દાયમે-
દરૂપ, જાતિત* ણવિ ગોત્વ, ઘટે ઘટત્વ, વનસ્પતૌ વનસ્પતિત્વ,
સમુદયતો મહકારાત્મકે ન્ને મહકારવન, મનુષ્યમમૂહે મનુષ્ય-
શ્વદ, ઇત્યાદિ સમુદાયરૂપ અથવા દ્રવ્યમિતિ સામાન્યસગ્રહઃ
જીવ ઇતિ વિશેષસગ્રહઃ તથા વિશેષાગ્રહયકે 'સગ્રહણ સગ્રિહ્ય
સગિજ્ઞ તે વ તેણ જ મેયા । તો સગ્રહોત્તિ સગ્રહિય પિંડિયત્ય
વઓ જસ્સ' સગ્રહણ મામાન્યરૂપતયા સર્વવસ્તુનામાક્રોડન
સગ્રહ અથવા સામાન્યરૂપતયા સર્વે ગૃહ્ણતીતિ સગ્રહઃ અથવા
સગૃહીત પિંડિત તદ્વાર્થોઽભિવેય यस્ય સત્ સગૃહીતપિંડિતાર્થ
એવભૂત વચો यस્ય સગ્રહસ્યેતિ સગૃહીતપિંડિત તત્ કિમુચ્યતે
ઇત્યાહ 'સગ્રહિય આગ્રહીય મપિંડિયમેગનાઙ્માણીય સગ
હિયમણુગમો ॥ વહરેગો પિંડિય મણિય ॥૧૥' મામાન્યાભિ
મુખ્યન ગ્રહણ સગૃહીતસગ્રહ ઉચ્યતે, પિંડિત ત્વેકજાતિપાતી
તમભિધીયતે પિંડિતસગ્રહ*, અથ મર્વવ્યક્તિશ્વનુગતસ્ય સામા
ન્યસ્ય ચ પ્રતિપાદનમનુગમસગ્રહોઽભિધીયતે, વ્યતિરેકસ્તુ તદિ
તરધર્મનિપેધાત્ ગ્રાહ્યધર્મસગ્રાહક વ્યતિરેકસગ્રહો મણ્યતે તથા
જીવો જીવ ઇતિ નિપેધે જીવસગ્રહ એજ જાત*, અતઃ ૧ સગ્રહ

૨ પિંડિતાર્થ ૩ અનુગમ ૪ વ્યતિરેકમેદાચતુર્વિધ અથવા સ્વ-
સત્તારૂપ મહાસામાન્ય સમૃદ્ધાતિ, શ્વરસ્તુ ગોત્વાદિકમવાંતર
સામાન્ય પિંડિતાર્થમભિધીયતે, મહાસત્તારૂપ અવાતરમત્તારૂપ
'દમ નિઘ નિરવયવમક્રિય સઘનમ ચ સામર્જ' એવત્ મહામા
માન્ય, ગવિ ગોત્વાદિકમગાંતરમામાન્યમિતિ સમ્રહ. ॥

ભાવાર્થ—સામાન્ય વસ્તુસત્તા જે નિત્યત્વાદિક ધર્મ સર્વ
દ્રવ્યમા વ્યાપક છે, તે શ્રદ્ધા કરે, તેને સમ્રહનય કહે છે
સ શ્રદ્ધાના જે લોક છે ૧ સામાન્ય સમ્રહ ૨ વિશેષ જમ્રહ તેમા
વળી સામાન્ય સ શ્રદ્ધાના જે લોક છે ૧ મૂલસામાન્ય સમ્રહ
૨ ઉત્તરસામાન્ય સમ્રહ તેમા મૂળ સામાન્ય સ શ્રદ્ધાના જે લોક છે
૧ અસ્તિત્વ, ૨ વસ્તુત્વ ૩ દ્રવ્યત્વ, ૪ પ્રમેયત્વ, ૫ સર, ૬
અનુદત્તણ્ણત્વ, તેમા પ્રથમ અસ્તિત્વનુ સ્વરૂપ કહે છે

છ દ્રવ્યોનુ ચોતપોતાના શુદ્ધ, પર્યાય તથા પ્રદેશવડે અસ્તિત્વ
છે, ધર્મ, અધર્મ, લોકાકાશ, અને જીવ, એ ચારનો, અસ જ્યાત
પ્રદેશ મળી રક ધ થાય છે પુદ્ગલર ચમા રક ધ થવાની શક્તિ
છે અલોકાકાશનો રક ધ અનતપ્રદેશી છે એ પચ દ્રવ્ય
અસ્તિકાય છે, છઠ્ઠા કાલદ્રવ્યનો સમય પરસ્પર મળતો નથી,
કેમકે એક સમય નહ થયા પછી દ્વિતીય સમય આવે છે,
માટે કાલ અસ્તિકાય નથી

વસ્તુત્વ—અદ્રવ્યમા વસ્તુપણુ સામાન્યપણે વ્યાપી રહ્યું છે
છ દ્રવ્ય એક ક્ષેત્રમા રહ્યા છે એક આકાશ પ્રદેશમા, ધર્મ
સ્તિકાયનો તથા અધર્માસ્તિકાયનો એકેક પ્રદેશ રહ્યો છે, અને
અનતા જીવના અનતા પ્રદેશ રહ્યા છે પુદ્ગલપરમાણુઓ અન

રહ્યા છે તે સર્વે પોતાની સત્તાને ગ્રહીને રહ્યા છે, એક દુકાનમાં પાચ નોકર રહે, પણ તેથી જેમ તે લેગા મળી જાય નહિ, અર્થાત્ તેમની વિન્ન વિન્ન વ્યક્તિ રહે, તેમ આકાશમાં પંચદ્રવ્ય રહ્યા છે, પણ તે એક થઈ જાય નહિ, વિન્ન વ્યક્તિ રહે

૩ દ્રવ્યત્વ—દ્રવ્યપણું સર્વ દ્રવ્ય પોતપોતાની ક્રિયા કરે ધર્માસ્તિકાયમાં ચલણસહાયગુણ સર્વ પ્રદેશમાં છે, તે સદા જીવ પુદ્ગલને ચલાવવારૂપ ક્રિયા કરે છે

પ્રશ્ન—લોકાત સિદ્ધક્ષેત્રમાં ધર્માસ્તિકાય છે તે સિદ્ધ જીવોને ગતિક્રિયા માટે સહાયક કેમ થતો નથી ?

ઉત્તર—સિદ્ધના જીવ અક્રિય છે, માટે ગમનાગમનનું પ્રયોજન નથી તેથી ધર્માસ્તિકાય ચાલવા સહાય આપતું નથી ધર્માસ્તિકાયનો ગુણ એ છે કે, જે ચાલતો હોય, તેને સહાય આપે પણ નહિ ગમન કરનારને ચલાવી શકે નહિ સિદ્ધક્ષેત્રમાં નિગો દીયા સક્રિય જીવ રહ્યા છે તથા પુદ્ગલ છે, તેને ધર્માસ્તિકાય ચાલવામાં સહાય આપે છે, માટે તે પોતાની શક્તિ ફેરવે છે, તથા અધર્માસ્તિકાય જીવ પુદ્ગલને સ્થિર થવામાં સહાય આપે છે તેમજ આકાશદ્રવ્ય સર્વ દ્રવ્યને અવગાહના દાનરૂપ કાર્ય કર્યા કરે છે

પ્રશ્ન—અલોકાકાશમાં અન્ય કોઈ દ્રવ્ય નથી, તો અલોકાકાશ કયા દ્રવ્યને અવગાહના દાન આપે છે ?

ઉત્તર—અલોકાકાશમાં અવગાહના દાનગુણની શક્તિ તો

લોકાકાશસદૃશ છે, કિંતુ તત્ત્વ અવગાહન દાન ગ્રહનાર અન્ય કોઈ દ્રવ્યો નથી અલોકાકાશના પ્રતિપ્રદેશે ઉત્પાદવ્યય સમયે સમયે વર્ધ રહ્યો છે, ઉત્પાદવ્યયધૌવ્યયુક્ત સર્વ ત્યા ઉત્પાદવ્યયધૌવ્યતા હોય છે, તે દ્રવ્ય કહેવાય છે અલોકાકાશમાં જો ઉત્પાદવ્યય થાય નહિ, તો તે દ્રવ્ય કહેવાય નહિ, ત્યા ઉત્પાદવ્યયનો સદ્ભાવ છે, માટે તે દ્રવ્ય કહેવાય છે પુદ્ગલદ્રવ્ય મળવા-વિખરવાની ક્રિયા કરે છે, પણ તે ઉપચારથી છે એવદ્રવ્ય જ્ઞાનલક્ષણ ઉપયોગ રૂપ ક્રિયા કરે છે-એમ સર્વ દ્રવ્ય પોતપોતાની ક્રિયા કરે છે

૪ પ્રમેયત્વ-પ્રમાવિષયીમૂલ્તા પ્રમેય પ્રમા એટલે જ્ઞાનમા જે જાણે, તેને પ્રમેય કહે છે છ દ્રવ્ય છે, તે જ્ઞાનમા જાણે છે, માટે તે પ્રમેય છે પ્રમેયનું પ્રમાણ કેવલી પોતાના જ્ઞાનથી કરે છે અહિં જાજલોકનું પ્રમાણ પણ જ્ઞાનથી થાય છે ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, એકેક દ્રવ્ય છે, એવદ્રવ્ય અનંત છે તેની ગણના નીચે મુજબ છે સસી મનુષ્ય સખ્યાતા છે, તેનાથી ચતુરિદ્રિય વિશેષાધિક છે, તેનાથી ત્રીન્દ્રિય વિશેષાધિક છે તેનાથી બેદ્રિય વિશેષાધિક છે અસસી મનુષ્ય અસખ્યાતા છે નારસી અસખ્યાતા છે કેવતા અસખ્યાતા છે તિર્થંકુપચેદ્રિય અસખ્યાતા છે, તેથી તૈજસકાય અસખ્યાતા છે તેનાથી પૃથ્વીકાય વિશેષાધિક છે તેનાથી અપ્કાય વિશેષાધિક તેનાથી વાયુકાય વિશેષાધિક તેનાથી પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય એવ અસખ્યાતા છે, તેથી સિદ્ધના એવ અનંતા છે, તેથી બાહરનિગોદીઆ એવ અનંતગુણ છે આદુ, મૂલા, ગાજરીઆ, બટાટા, પિંડાળુ, રતાળુ વિગેરે બાહર નિગોદીઆવમય છે બાહરનિગોદ કંઠમૂલ છે તે ઓયના અગ્રભાગમા આવે તેટલા

કદમૂલમા અનતા એવ છે, તેથી સૂક્ષ્મનિગોદના એવો અનતગુણ છે.

સૂક્ષ્મનિગોદનો વિચાર.

જેટલા લોકાકાશના પ્રદેશ છે, તેટલા નિગોદીઆ ગોળા છે તેમા એકેક ગોળામા અસખ્યાતી નિગોદ ૩ અનતએવોને પિંડભૂત એક શરીર, તેને નિગોદ કહે છે, એકેક નિગોદમધ્યે અનતએવો છે અતીતકાવના સર્વસમય, તથા અનાગતકાવના સર્વસમય, તથા વર્તમાનકાવની એક સમય તેને ભેળા કરી અનતગુણા કરીએ તેટલા એવ એક નિગોદમા છે સ સારી એવ અનતા છે એકેક એવના અસખ્યાત પ્રદેશ છે એકેકા પ્રદેશે અનતીકર્મની વર્ગણા લાગી છે, અને એકેક કર્મવર્ગણામા અનત પુદ્ગલ રક ધો છે અને એકેક રક ધમા અનત પરમાણુઓ છે એમ અનત પરમાણુ એકેક એવને લાગ્યા ૩ તથા એકેક પરમાણુમા અનત ગુણપર્યાય બ્યાપીને રહ્યા છે અનતગુણ પુદ્ગલપરમાણુ એવથી દ્રઢ છે અસખ્યાતા ગોળા માટે શાસ્ત્રની સાક્ષી નીચે મુજબ છે

ગાથા

ગોલા ય અસખિજ્ઞા, અસત્ત્વનિગોયઓ હવદ ગોલો ।
 ઇક્કિમિ નિગોણ, અણતજીવા મુણેયન્વા ॥ ૧ ॥

ગાથા

સત્તરસ સમહિયા કિર હગાણુપાણમિદ્ધુતિ રુદ્ધમયા ।
 સમતીસસયતિદ્ધુત્તર, સણ્ય પાણૂ પુણ હમમુદ્ધુત્તમિ ॥ ૧ ॥

મનુષ્યના એક શ્વાસોશ્વાસમા નિગોદીયા ૭૫ ચત્તરબવ
 ઝાઝેરા કરે છે એક મુદૂતમાં ૩૭૭૩ ત્રણ હજાર સાતસો
 ત્રણસો શ્વાસોશ્વાસ થાય તેટલામા નિગોદીયા કેટલા બવ કરે
 તે કહે છે

ગાથા

પણમદ્વિ સહસ્ર પણસય-છત્તીસા રમમુદ્તસુદ્ધમરા ।
 આગલિયાણા દોમય, છપ્પન્ના યગ સુદ્ધમથે ॥ ૧ ॥

નિગોદીયા ૭૫ એક મુદૂતમાં ૬૫૫૩૬ બવ કરે છે અને
 નિગોદનો એક બવ ૨૫૬ આવવીનો છે એને કુલકબવ કહે છે

ગાથા

અસ્થિ અણતા જીરા, જેહિ ન પત્તો તસાડપરિણામો ।
 ઉગમજ્ઞતિ ચયતિ ચ, પુણોવિ સત્યેવ સત્યેવ ॥ ૧ ॥

નિગોદમા અનતાજીવ એવા છે કે, કદાપિ ત્રસપણુ પામ્યા
 નથી અન તકાળ મથે અને અન તકાળ જશે, પણ તે જીવે
 વારવાર ત્યા ઉપજે છે, અને ત્યા થવે છે નિગોદના બે લેહ છે ૧
 એક વ્યવહારરાશિનિગોદ અને બીજી અવ્યવહારરાશિનિગોદ તેમા
 બાદર એકેન્દ્રિયપણુ કે ત્રસપણુ પામીને પશ્ચાત્ નિગોદમા ગયા
 છે, તેને વ્યવહારરાશિયા કહે છે જે જીવ કદાપિ કાળે નિગોદ
 માંથી નીકળ્યા નથી, તેને અવ્યવહારરાશિયા નિગોદજીવ
 કહે છે અત્ર મનુષ્યમાંથી કર્મ જાપાવીને જેટલા જીવ
 એક સમયમા સુક્રિા પામે છે, તેટલા જીવ તેજ
 સમયમાં અવ્યવહારરાશિસૂક્ષ્મનિગોદમાંથી નીકળી જાય

આવે છે ને હથાળવ સુદ્ધિ પામે તો હથાળવ સ્ત્રીકળે કંઈ
વેળા ભવ્ય હવ ઓછા નીકળે તો, તે સ્થાને એક બે અભવ્ય
નીકળે પણ વ્યવહારગણિમા હવ વધેઘટે નહિ

લોકમધ્યના નિગોદીઆ ગોલા, ■ દિશામાથી આવેલા
પુદ્ગલને, આહારપણે લે છે તે મકલગોલા કહેવાય છે
લોકાતપ્રદેશમા રહેલા નિગોદીઆ ગોળાને ત્રણદિક્ષના આહારની
સ્પર્શના છે, માટે તેને ત્રિકલગોળા કહે છે પરંતુ યાવર સૂક્ષ્મ
હવ, ચઉદ રાજલોકમા વ્યાપીને રહ્યા છે સાધારણપણે માત્ર
એક વનસ્પતિમા છે, પણ પૃથ્વીકાય વિગેરે અન્ય નિગોદીઆ
હવ અનત રૂપ સોગવે છે હવ, અહવ, પુણ્ય, પાપ,
આસવ, સવર, નિર્જંશ, જાદ અને મોક્ષ એ નવ તત્ત્વ પણ
જ્ઞાનમા વિષયીભૂત થાય છે-ઈત્યાદિ સર્વ પ્રમેયનો પ્રમાણ
આત્મા છે, સર્વપદાર્થોમા પ્રમેયત્વરૂપ સાધારણ ધર્મ રહ્યો છે,
તેલુ પ્રમાણ, જ્ઞાનશુણ્યથી આત્મા કરે છે

૫ સત્ત્વ (સત્પણ) સત્ત્વરૂપ સાધારણ ધર્મ છે, તે
પદ્ધત્યોમા વ્યાપીને રહ્યો છે ઉત્પાદવ્યય ધ્રોવ્યયુક્ત સત્ ધતિ
તત્ત્વાયઘચનાત્-ધર્માસ્તિકાયના અસ જ્યાત પ્રદેશ છે, ત્યાં એક
પ્રદેશમા અશુરુલધુપર્યાય અસ જ્યાતો છે, અને દ્વિતીય પ્રદેશ
મા અનત અશુરુલધુ છે તૃતીય પ્રદેશમા સ જ્યાત અશુરુલધુ
■ એમ અસ જ્યાતા પ્રદેશમા અશુરુલધુપર્યાય ઘટતો વધતો
રહે છે-એમ અશુરુલધુપર્યાય ચલ છે જે પ્રદેશમા અસ જ્ય
છે, તે પ્રદેશમા અનત થાય છે અને અનતાને સ્થાને અસ
જ્યાત થાય છે એમ લોકપ્રમાણ 'અસ જ્યાત પ્રદેશમા સરજો
સમકાલે અશુરુલધુપર્યાય કરે છે તે જે પ્રદેશમા અસ જ્યાતો

ટાળીને અનત થાય છે, તે પ્રદેશમાં અસંખ્યાતપણાનો વિનાશ
 છે અને અનતપણાનો ઉત્પાદ છે, અને અગુરુલધુપણે ધ્રુવ છે એ
 ઉત્પાદવ્યય અને ધ્રુવ એ ત્રણ પરિણામથી સત્વપણુ જાણવું

અધર્માસ્તિકાયમાં પણ એ ત્રણ^૧ પરિણામ અસંખ્યા
 પ્રદેશે સમયે સમયે પરિણમી રહ્યા છે, એમ આકાંગના અને
 પ્રદેશમાં પણ એક સમયે ત્રણ પરિણામ પરિણમે છે એવું
 અમ ખ્યાત પ્રદેશ છે, તેમાં પણ ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રોવ્યપણુ
 રહ્યું છે તથા પુરુગત પરમાણુમાં પણ સમયે સમયે ઉત્પાદ
 વ્યય થાય છે, અને ઠાવનો વર્તમાન સમય ફરીને અતીત
 કાલ થાય છે, તે સમયમાં વર્તમાનપણાનો વિનાશ છે અને
 અતીતત્વનો ઉત્પાદ છે, અને ઠાવપણે ધ્રુવ છે, એમ સ્પૂર્ણ
 ઉત્પાદવ્યય ધ્રુવત્વ કહ્યો, અને વસ્તુમત્યા મૂલ્યપણે જ્ઞેયને પણ
 તેવે જ્ઞાનનું પણ, તેજ્ઞ બાસનપણે પરિણમવું થાય છે તેથી
 પૂર્વપર્યાયિના બાસનનો વ્યય, અને અભિનવ જ્ઞેયપર્યાયિનાસનને
 ઉત્પાદ, તથા જ્ઞાનપણે ધ્રુવતા, એવી રીતે સર્વગુણધર્મો
 પ્રવૃત્તિરૂપ પર્યાયનો ઉત્પાદવ્યય, શ્રી સિદ્ધભગવતમાં પણ થયે
 રહ્યો છે કાલદ્રવ્યમાં ઉપચારથી સર્વ કહેવું એવી રીતે સર્વ
 દ્રવ્યમાં ઉત્પાદવ્યયધ્રોવ્યતા વર્તી રહી છે એમ સર્વદ્રવ્યમાં
 સત્યસ્વરૂપ કહ્યું એ અગુરુલધુનો લેદ ન થાય તે પછી
 પ્રત્યેના પરસ્પર લેદ કેમ થાય ? અર્થાત્ થાય નહિ, માટે
 અગુરુલધુનો લેદ સર્વમાં છે જેનું ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રોવ્યરૂપ
 સત્વપણુ એક છે, તે દ્રવ્ય એક છે, અને જેનું, ઉત્પાદધ્રોવ્ય
 રૂપ સત્વપણુ જુદું છે તે દ્રવ્ય પણ જુદું છે इतिसत्यव्याख्या,

૬ ઠો અગુરુલ્લઘુત્વ—દ્રવ્યનો જે અગુરુલ્લઘુપર્યાય છે, તેનાથી છ પ્રકારની હાનિ વૃદ્ધિ થાય છે તેમા છ પ્રકારનીહાનિ ૧ અનતમાગદાનિ, ૨ અસત્યાતમાગદાનિ, ૩ સત્યાતમાગદાનિ છ સંત્યાતગુણદાનિ ૫ અસત્યાતગુણદાનિ, ૬ અનતગુણદાનિ તથા ૭ પ્રકારની વૃદ્ધિ ૧ અનતમાગવૃદ્ધિ ૨ અસત્યાતમાગવૃદ્ધિ ૩ સત્યાતમાગવૃદ્ધિ, ૪ સત્યાતગુણવૃદ્ધિ, ૫ અસત્યાતગુણવૃદ્ધિ, ૬ અનતગુણવૃદ્ધિ—એ ૭ પ્રકારની હાનિ તથા ૭ પ્રકારની વૃદ્ધિ, સર્વદ્રવ્યમા સદા સમયે સમયે પરિણમી રહી છે અગુરુલ્લઘુ સ્વભાવને આવરણ નથી, તથા આત્મામા જે અગુરુલ્લઘુશુ છે, તે આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશે ક્ષાયિકભાવ થયે છતે સર્વશુદ્ધિમા સામાન્યપણે પરિણમે છે, પણ અધિક ન્યૂન પરિણમતા નથી તે અગુરુલ્લઘુશુનુ પ્રવર્તન બાલુવુ ૧અગુરુલ્લઘુશુને ગોત્રકર્મ રુધે છે અગુરુલ્લઘુસ્વરૂપમિતિ)—એ પ્રમાણે મૂળ સામાન્ય સમૂહ ના ઘટિતરૂપાદિક ૭ ભેદ બાલુવા

તથા ઉત્તરસામાન્ય ના બે ભેદ ૭ ૧ જાતિસામાન્ય ૨ સમુદાયસામાન્ય તેમા ગાયના સમુદાયમા ગોત્વરૂપ જાતિ છે, ઘટ સમુદાયમા ઘટત્વ તથા વૃક્ષ સમુદાયમા વૃક્ષત્વરૂપ સામાન્યધર્મ તથા મનુષ્યના સમુદાયમા મનુષ્યત્વ સામાન્ય ધર્મ તે જાતિ સામાન્યસમૂહ બાલુવો તથા આખાના સમૂહને આગ્રવન કહેવુ, તથા મનુષ્યના સમૂહને મનુષ્યવૃન્દ કહેવુ, તે સમુદાય સામાન્ય છે ઉત્તરસામાન્ય ૭ ચતુર્દશન તથા અચતુર્દશનથી શ્રદ્ધાય છે, અને મૂલસામાન્ય અવધિદશન

૧ અગુરુલ્લઘુશુનુ ગોત્રકર્મ આવરણ કરે છે પણ અગુરુલ્લઘુ સ્વભાવને આવરણ ધનુ નથી

તથા કેવલદર્શનથી ગ્રહાય છે તથા વગી સગ્રહનયના જે ભેદ છે ૧ સામાન્યસમ્રદ્ધ ૨ વિશેષસમ્રદ્ધ ત્યાં છ દ્રવ્યના સમુદાયને દ્રવ્ય એવું કહેવું, તે સામાન્ય સગ્રહ છે દ્રવ્યત્વ કહેવાથી સર્વ દ્રવ્યનું ગ્રહણ થાય છે, અને જીવને જીવ કહી અજીવથી જુદો પાડવો તે વિશેષસગ્રહ છે વિશેષમગ્રહનો વિસ્તાર ઘણો છે વિશેષાવશ્યકમા સગ્રહનયના ચાર ભેદ કહ્યા છે સામાન્યપણે સર્વ વસ્તુને ગ્રહણ કરવું અથવા સામાન્યરૂપપણે સર્વને સગ્રહ કરે તેને સમ્રદ્ધનય કહે છે, તેના ચાર ભેદ છે ૧ સમૂહીતસમ્રદ્ધ ૨ વિંદિતસમ્રદ્ધ, ૩ અનુગમસમ્રદ્ધ, ૪ કપતિરેકસમ્રદ્ધ

૧ સામાન્યપણે વહેચણીવિના એવો ઉપયોગ અથવા એવું વચન અથવા એવો ધર્મ કોઈપણ વસ્તુમા હોય તેને ગ્રહે, તે સમૂહીત સમ્રદ્ધનય કહેવાય છે

૨ એક જાતિમાટે એકત્વ માનીને, એકમા જ મર્વેનું ગ્રહણ કરવું, તેને વિંદિત સમ્રદ્ધનય કહે છે જેમ યોગે માયા યોગે પુરગલે ઇત્યાદિ અનતવસ્તુ પણ એકજાતિથી ગ્રહણ થાય છે ઘટરત્વ જાતિથી અતીતકાલ, અનાગતકાળ અને વર્તમાનકાલના મર્વે ઘટેનું ગ્રહણ થાય છે

૩ અનેક જીવરૂપ અનેક વ્યક્તિમા જે અનુગમધર્મ વર્તે છે, તેને અનુગમસમ્રદ્ધ કહે છે જેમ સશિમય આત્મા-સત્પણું સર્વ જીવમા સરણુ છે

૪ જેના ના કહેવાથી ઇતર સર્વનો જ્ઞાનથી સગ્રહ થાય અજીવ છે એમ કહેતા, જીવ નથી તે અજીવ કહેવાય અર્થાત કોઈક જીવ છે એમ કહ્યું; તમા ઉપયોગે જીવનું ગ્રહણ થાય છે, માટે તેને કપતિરેક સમ્રદ્ધ કહે

વળી સગ્રહનયના બે ભેદ ॥ મદ્વાસત્તારૂપ ૨ અગ્રાતર
સત્તારૂપ ત્રણ ભુવનની સર્વ વસ્તુઓનું સ્વરૂપ સગ્રહનય ગ્રહણ
કરે છે તત્ત્વાર્થાધિગમભાષ્યમાં અર્થાના સર્વેન્દ્રિયસમગ્રહણ સમગ્ર
પદાર્થોના સર્વ તથા એક દેશને સગ્રહ કરે, તેને સગ્રહનય કહ્યો છે

૩ વ્યવહારનયસ્વરૂપમ્

સમગ્રગૃહીતવસ્તુમેદાંતરેણ વિમજ્જન વ્યવહરણ પ્રવર્તન વા
વ્યવહારઃ, સ દ્વિવિધઃ શુદ્ધોઽશુદ્ધઃ, શુદ્ધો દ્વિવિધઃ, વસ્તુગતવ્ય-
વહાર ધર્માસ્તિકાયાદિદ્રવ્યાણાં સ્વચ્ચલનમહાકારાદિ
જીવસ્ય લોકાલોકાદિજ્ઞાનાદિરૂપ સ્વસર્પૂર્ણપરમાત્મભાવમા
ધનરૂપો ગુણમાધકાવસ્થારૂપ ગુણધેન્યારોહાદિમાધનશુદ્ધ-
વ્યવહાર, અશુદ્ધોઽપિ દ્વિવિધઃ સદ્ભૂતામદ્ભૂતમેદાત્, મદ્-
ભૂતવ્યવહારો જ્ઞાનાદિગુણઃ, પરસ્પરભિન્ન અમદ્ભૂતવ્યવહાર,
કપાયાત્માદિ, મનુષ્યોઽહ, દગ્ધોઽહ, સોઽપિ દ્વિવિધઃ સત્ત્વેપિ
તાઽશુદ્ધવ્યવહારઃ શરીર મમ, અહ શરીરી, અસત્ત્વેપિતામદ્
ભૂતવ્યવહાર પુત્રકલપ્રાદિઃ, તૌ ચ ઉપચરિતાનુપચરિતવ્ય
વહારમેદાત્ દ્વિવિધૌ તથા ચ । વિશેષાવશ્યકે, વ્યવહરણ વ
વહરણ સ તેણ વ્યવહારણ વ મામજ્ઞ, વ્યવહારપરો વ જાઓ
વિશેષજ્ઞો તેણ વ્યવહારો ॥ વ્યવહરણ વ્યવહારઃ, વ્યવહરતિ સ
ઈતિ વા વ્યવહારઃ, વિશેષતો વ્યવહરિયતે નિરાક્રિયતે સામાન્ય
તેનેતિ વ્યવહારઃ, લોકવ્યવહારપરો વા વિશેષતો યસ્માત્તેન
વ્યવહારઃ, ન વ્યવહાર સ્વસ્વધર્મપ્રવર્તિત્વેન શ્રુતે, સામાન્ય
મિતિ સ્વગુણપ્રવૃત્તિરૂપવ્યવહારસ્યૈવ વસ્તુત્વમતરેણ

વાત, સ દ્વિવિધઃ નિમજનપ્રવૃત્તિમેદાત્, પ્રવૃત્તિવ્યવહારસ્ત્રિ
વિધઃ ૧ વસ્તુપ્રવૃત્તિઃ ૨ સાધનપ્રવૃત્તિઃ ૩ લૌકિકપ્રવૃત્તિઃ,
માધનપ્રવૃત્તિસ્ત્રેષા, લોકોત્તરલૌકિકકુપ્રાવચનિકમેદાત્ । इति
व्यवहारनयः श्रीविशेषावश्यकै ।

ભાવાર્થ—સ શબ્દનયે શબ્દજી કરેલી વસ્તુને લેતાતરે વહે એ,
તેને વ્યવહારનય કહે છે જેમ દ્રવ્ય એવું સામાન્ય નામ છે,
તેની બહેથણ કરીને દ્રવ્યના બે લેઈ પાડે, જેમ કે દ્રવ્યના બે
લેઈ—૧ જીવદ્રવ્ય ૨ અજીવદ્રવ્ય તેમા વળી જીવદ્રવ્યના બે
લેઈ પાડે ૧ સિદ્ધ, બીજા સ સારી તેમા સ સારી જીવના બે લેઈ
છે એક સ્થાવર અને ત્રસ તેમા સ્થાવરના પૃથ્વીકાય, અપ્
કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય એ પચ્ચલેઈ છે અને
ત્રસના દીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પચ્ચેન્દ્રિય, એ
ચાર લેઈ છે તેમા પચ્ચેન્દ્રિયના ચાર લે. છે, દેવતા, મનુષ્ય,
તિર્થંક અને નારદી વળી સ સારી જીવના બે લે. છે, એક
અયોગી વડેઈમા ગુણધણવાળા, અને બીજા સયોગી, તે સયો
ગીના બે લેઈ, એક દેવલી અને બીજા છત્રસ્થ તે છત્રસ્થના
બે લેઈ છે, એક ક્ષીણમોહા બારમા ગુણધણે વર્તતા, કે જેણે
મોહનીયકર્મ ખપાવ્યું તે બીજા ઉપચાતમોહી; તેના બે લેઈ
છે, એક અકલાયી અગ્યારમા ગુણધણે વર્તતા જીવ, અને બીજા
સમ્પાદી, સંકલાયીના બે લેઈ છે; એક સૂક્ષ્મકલાયી દશમા ગુણ
ધણના જીવ, બીજા બાહરકલાયી તેના બે લેઈ છે, એક શ્રેષ્ઠિ
પ્રતિપન્, બીજા શ્રેષ્ઠિરહિત તેમા શ્રેષ્ઠિરહિતના બે લેઈ ॥
એક અપ્રમાદી, બીજા પ્રમાદી; વળી પ્રમાદીના બે લેઈ છે; એક

સર્વવિરતિ ણીલા દેશવિરતિ દેશવિરતિના બે લેહ છે, એક અવિરતિપરિણામી, ણીલા વિરતિપરિણામી અવિરતિના બે લેહ છે, એક અવિરતિસમક્રિતી, ણીલા અવિરતિમિથ્યાત્વી મિથ્યાત્વીના બે લેહ છે, એક બળ્ય, ણીલા અબળ્ય બળ્યના બે લેહ છે, એક અગ્રથીલેહી, ણીલા અઅગ્રથીલેહી એ પ્રકારે છવ જેવો દેખાય તેને તેવો વ્યવહારનય માને છે તથા અછવદ્રવ્યના બે લેહ કરવા એક રૂપી અને ણીલા અરૂપી રૂપી પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે, અને અરૂપી અછવના ચાર લેહ બાણવા ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને કાલ

વ્યવહરણુ એટલે પ્રવર્તન તેને વ્યવહાર કહે છે તેના બે લેહ ૧ શુદ્ધવ્યવહાર, અશુદ્ધવ્યવહાર તેમા શુદ્ધ વ્યવહારના બે લેહ છે, ૧ સર્વ દ્રવ્યની સ્વરૂપરૂપ શુદ્ધપ્રવૃત્તિ જેમકે ધર્માસ્તિકાયની ચલન સહાયતા, અધર્માસ્તિકાયની સ્થિરસહાયતા, છવની શાયકતા-ઈત્યાદિને યસ્તુગતશુદ્ધવ્યવહાર કહે છે ૨ દ્રવ્યનો ઉત્સર્ગસ્વભાવ ઉત્પન્ન થવામાટે રત્નત્રયીની શુદ્ધતા, શુષ્કસ્થાનશ્રેણિ આરોહણરૂપ છે, તેને સાધનશુદ્ધ વ્યવહારનય કહે છે ચારિત્ર અગીકાર કરવું, પચમહામત પાળવા, જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ વિગેરેનો આ વ્યવહારમા સાપેક્ષપણે સમાવેશ થાય છે

વળી અશુદ્ધવ્યવહારના બે લેહ છે ૧ સદ્મૂત ૨ અસદ્મૂત તેમા જે ક્ષેત્રે-અવસ્થાને અલેહપણે રહ્યા જે જ્ઞાનાદિશુષ્ક, તેને પરસ્પર લેહથી કહેવા તે સદ્મૂતવ્યવહાર જેમ ક્રોધી હું, માની હું, દેવતા હું, મનુષ્ય હું-ઈત્યાદિ તે તે હેતુપણે પરિણમતા, જે દેવગતિ વિગેરે વિપાકીકર્મ, તેનો

અર્થ પરભાવ છે તે પણ યથાર્થ જ્ઞાન વિના લેહજ્ઞાન
 યજ્ઞવ એક કરી માને છે તેને અશુદ્ધ અસદ્ભૂત વ્યવહાર
 છે તેના બે લેહ છે ૧ સચ્ચેપિત અશુદ્ધ વ્યવહાર તે
 મ, શરીર મારું, હું શરીરી ઈત્યાદિ અને ૨ અસચ્ચેપિત અશુદ્ધ
 અસદ્ભૂત વ્યવહાર તે, આ પુત્ર, પુત્રી, સ્ત્રી મારા તથા ધનાદિક
 મારા વિગેરે માનવું તે સમજવું તથા ઉપચરિત અને અનુ
 ચરિત એ બે લેહ વ્યવહાર બાજુએ

તથા વિશેષાવશ્યકમહાસાધ્યમા વ્યવહારનયના મૂળ બે લેહ
 દ્વા છે એક વહેચણુરૂપ વ્યવહાર દ્વિતીય પ્રવૃત્તિરૂપ વ્યવહાર.
 તેમા પ્રવૃત્તિરૂપ વ્યવહારના ત્રણ લેહ છે ૧ યસ્તુપ્રવૃત્તિ, ૨
 સાધનપ્રવૃત્તિ ૩ લોકિકપ્રવૃત્તિ, તેમા પણ સાધનપ્રવૃત્તિના
 ત્રણ લેહ છે ઈહ પરનોક પુરૂગણસુખ આશા સહિત શુદ્ધ
 સાધનમાર્ગે અરિહતની આશા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવી, તેને
 ૧ લોકોત્તરસાધનપ્રવૃત્તિ કહે છે સ્યાદ્વાદજ્ઞાન વિના મિથ્યા
 બિનિવેગ સહિત સાધનપ્રવૃત્તિ હોય, તેને ૨ કુપ્રાવચનિક
 સાધનપ્રવૃત્તિ કહે છે, અને લોકના દેશ, કુળ, વય, રૂપની
 આવે ને પ્રવર્તવું, તેને લોકવ્યવહારપ્રવૃત્તિ કહે છે લોક
 વ્યવહારપ્રવૃત્તિના પણ આર્ય અને અનાર્ય એ બે લેહ છે
 આર્યમા પણ સમકિર્તી ગૃહસ્થોના કુળ, રીત, રિવાજ, આચાર
 ની પ્રવૃત્તિ અને બીજી મિથ્યાત્વીઓના કુળ, રીત, રિવાજ,
 આચારની પ્રવૃત્તિ

વળી લેહાતરે વ્યવહારના છ લેહ કદ્દા છે ૧ શુદ્ધવ્યવહાર
 ઉપરના શુદ્ધસ્થાનકનું પ્રહણ કરવું, અને પાછલા શુદ્ધાણા
 છોડવું અથવા રત્નત્રયી આત્માથી ભિન્ન નથી તે પણ સં

જાવવા લેઈ કરવો, તે શુદ્ધવ્યવહાર છે ૨ જીવમા અજ્ઞાન, રાગ, દ્વેષરૂપ અશુદ્ધપણુ છે, તેને અશુદ્ધવ્યવહાર કહે છે જીવ અને પુરૂષતના સબધે અશુદ્ધવ્યવહાર છે, એ બે દ્રવ્યવિના બાકીના દ્રવ્યમા અશુદ્ધવ્યવહાર નથી ૩ પુણ્યક્રિયામવૃત્તિને શુભવ્યવહાર કહે છે ૪ પાપની ક્રિયાને અશુભવ્યવહાર કહે છે ૫ પુત્ર, પુત્રી, સ્ત્રી, માતા, પિતાદિક કુટુંબ તથા ધન, ઘર વિગેજ આત્માથી સિત્ત છે, પણ અજ્ઞાનથી જીવે યોતાનુ કરી જાણ્યુ છે, તે ઉપચરિત વ્યવહાર છે ૬ શરીરશરિ પુરૂષવસ્તુ યદપિ જીવથી જુગી છે, તે પણ પારિણામિકમારે-લેલીપણે એકઠી મળી રહી છે, તેને જીવ અજ્ઞાનયોગથી યોતાની માને છે, તેને અનુપચરિતવ્યવહાર કહે છે

તથા વ્યવહારના બે લેઈ કદમ છે ૧ સદ્મૂતવ્યવહાર, ૨ અસદ્મૂતવ્યવહાર; તેમા પણ સદ્મૂતવ્યવહારના ૨ લેઈ છે એક શુદ્ધસદ્મૂતવ્યવહાર જેમ કે આત્માનુ કેવલજ્ઞાન અત્ર કેવલજ્ઞાન ક્ષાયિકભાવીય છે, તેમા કોઈ જાતની અશુદ્ધતા નથી બીજા લેઈમા મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાનાદિક આત્મદ્રવ્યના શુદ્ધ છે, પણ તે ક્ષયોપશમભાવે ■ માટે અશુદ્ધતા છે, તે અશુદ્ધસદ્મૂતવ્યવહાર જાણવો

પરપરિણતિ જાળતા દ્રવ્યાદિક ઉપચારથી નવ પ્રકારે 'અસદ્મૂતવ્યવહાર' છે

૧ દ્રવ્યે દ્રવ્યોપચાર ગિનામમમા ક્ષીરનીર વ્યાપે, જીવ પુરૂષ સાથે મળ્યા છે માટે જીવ દ્રવ્યમા પુરૂષ દ્રવ્યનો ઉપચાર જાણવો

૨ ગુણે ગુણોપચાર ભાવલેશ્યા આત્માનો અશ્વી શુષ્ક છે, તે કૃષ્ણ, નીલ, કપોતાદિ લેશ્યા કહીએ પુદ્ગલ દ્રવ્યના કૃષ્ણાદિ શુષ્કનો ઉપચાર આત્મશુષ્કમા કરીએ છીએ તે શુષ્કે શુષ્કોપચાર જાણવો.

૩ પર્યાયે પર્યાયોપચારઃ અન્ધ, હાથી, પ્રમુખ આત્મદ્રવ્ય ના અસમાન જાતીય પુદ્ગલદ્રવ્યપર્યાયનો આત્મદ્રવ્યપર્યાય ઉપચાર કરીએ છીએ, તે પર્યાયે પર્યાયોપચાર નામનો ત્રીજો લેહ જાણવો.

૪ દ્રવ્યે ગુણોપચારઃ હું ગૌરવર્ણ છું, એમ કહેતા હું એટલે આત્મદ્રવ્ય અને ગૌરવર્ણ એ પુદ્ગલનો શુષ્ક છે આત્મદ્રવ્યમા ગૌરવર્ણ જે પુદ્ગલ શુષ્ક છે તેનો ઉપચાર થયો, માટે તેને દ્રવ્યમા શુષ્કોપચાર કહે છે.

૫ દ્રવ્યે પર્યાયોપચારઃ જેમ હું ડેહ છું, તેમા હું એ આત્મદ્રવ્ય અને ડેહ છે, તે પુદ્ગલ રક્ષ પર્યાય છે માટે આત્મદ્રવ્યમા ડેહરૂપ પર્યાયનો ઉપચાર કરેલો જાણવો.

૬ ગુણે દ્રવ્યોપચાર શુષ્કમા દ્રવ્યનો ઉપચાર જેમ તે ગૌરો દેખાય છે, ગૌરવર્ણ પુદ્ગલશુષ્ક છે, તેમા તે એટલે આત્મદ્રવ્ય તેનો ઉપચાર જાણવો.

૭ પર્યાયે દ્રવ્યોપચાર પર્યાયમા દ્રવ્યનો ઉપચાર જેમ ડેહ છે, તે આત્મા ■ જાત્ર ડેહરૂપ પુદ્ગલપર્યાયમા આત્મ દ્રવ્યનો ઉપચાર કર્યો.

૮ ગુણે પર્યાયોપચાર શુષ્કમા પર્યાયનો ઉપચાર જેમ મતિ-

જ્ઞાન છે, તે શરીર જન્મ છે, માટે તેને શરીર જ કહેવું અત્ર મતિ
જ્ઞાન રૂપ આત્મશુદ્ધિમા શરીરરૂપ પુદ્ગલ પર્યાયનો ઉપચાર બાંધવો

૧ પર્યાયે ગુણોપચાર તે પૂર્વ પ્રયોગને વિપરીત કરવાથી
થાય છે જેમ શરીર તે મતિજ્ઞાન છે, અત્ર શરીરરૂપ પર્યાયમા
મતિજ્ઞાનરૂપ શુદ્ધિનો ઉપચાર કર્યો કહેવાય છે

એમ ઉપચારથી અસદ્મૂતવ્યવહાર નવ પ્રકારનો કદ્યો
તથા એના ત્રણ ભેદ

૧ સ્વજાતિ અસદ્મૂતવ્યવહાર તે જેમ પરમાણુમા બહુ
પ્રદેશી થવાની યોગ્યતા છે, માટે તેને બહુપ્રદેશી કહેવો ૨ તથા વળી
મતિજ્ઞાનને મૂર્તિમત્ કહેવું મૂર્ત જે વિષય, આલોક ૧ મનસ્કાર ૧
છે તેથી તે શુદ્ધ ઉત્પન્ન થયો માટે અત્ર મતિજ્ઞાન આત્મશુદ્ધિ છે
તેમા મૂર્તત્વ જે પુદ્ગલ તેનો ઉપચાર કર્યો, માટે તેને વિજાતીય
અસદ્મૂત વ્યવહાર કહે છે એ બીજો ભેદ કદ્યો ત્રીજા સ્વજા
તિવિજાતિ અસદ્મૂતવ્યવહાર સ્વરૂપ દર્શાવે જેમ જીવાજીવ
વિષયજ્ઞાન, અત્ર જીવ તે જ્ઞાનની સ્વજાતિ છે, અને અજીવ
તે જ્ઞાનની વિજાતિ છે એમ બેનો વિષય વિષયીભાવ રૂપ
ઉપચારિત સબધ છે, માટે તેને સ્વજાતિવિજાતિ અસદ્મૂત
વ્યવહાર કહે છે

ઈતિન્યવહારનયસ્વરૂપ

૪ ઋજુસૂત્રનય

ઋજુ-સરલ અને સૂત્ર-શ્રુત કહેતા બોધ એટલે, જે નયનો
સરલ બોધ છે, તેને ઋજુસૂત્રનય કહે છે આ નય છે તે

૧ આ ન્યાયની પરિભાષાનો અર્થ છે

અતીતકાલ અને અનાગતકાલની અપેક્ષા કરતો નથી, પરંતુ વર્તમાનકાલે જે વસ્તુ જેવા ગુણે પરિણમે છે-વર્તે છે, તે વસ્તુને તે પ્રમાણે કહે છે, તે માટે આ નય, પરિણામગ્રાહી છે જેમ કેઈ સાધુ થયો છે, પણ, તેના પરિણામ ગૃહસ્થના વર્તે છે, તો આ નયના અનુસારે તે ગૃહસ્થ છે તથા કેઈ જીવ ગૃહસ્થ છે, પણ તેના અતરંગ પરિણામ સાધુ જેવા વર્તે છે, તો તેને આ નય સાધુ કહે છે જ્ઞાનસૂત્રનયના બે ભેદ છે એક સૂક્ષ્મ જ્ઞાનસૂત્રનય છે, તે એમ કહે છે કે, સદાકાલ સર્વવસ્તુમાં એક વર્તમાન સમય વર્તે છે એટલે જે જીવ જૂતકાલે અજ્ઞાની હતો, અને લવિધ્યકાળે અજ્ઞાની થયો, પણ વર્તમાનકાલે જ્ઞાની છે, તો તેને જ્ઞાની કહે છે તે સૂક્ષ્મજ્ઞાનસૂત્રનય જાણવો જાણ્યો માટે પરિણામને જાણે છે, તેને સ્વજ્ઞાનસૂત્રનય કહે છે એક પરમાણુ જૂતકાલે કૃષ્ણ હતો, વર્તમાનકાલે લાલ છે, અને લવિધ્યકાલે પીત થયો, તેમાં બે કાલનો ત્યાગ કરીને પરમાણુને વર્તમાનકાલમાં લાલ રેખી લાલ કહેવો, તે આ નયનું લક્ષણ છે અતીત અનાગતમાં છે તે, જ્ઞાનસૂત્રનયની અપેક્ષાએ અછતો છે કારણ કે અતીતપણુ વિદ્યથી ગયું છે, અને અનાગત કાલ આવ્યો નથી, માટે અતીત અનાગત બે અવસ્તુ છે જે વર્તમાનપર્યાયે વર્તે છે, તે જ્ઞાનસૂત્રનયની અપેક્ષાએ વસ્તુપણુ છે, પૂર્વકાલ-પશ્ચાત્કાલ ગ્રહીને વસ્તુ કહેવી, તે નૈગમનય છે, તે આરોપરૂપ છે કેઈ કહે છે કે નૈગમનય, સ સારી-સકર્માં જીવને સિદ્ધ સમાન કહે છે, અને સ સારીજીવ લવિધ્યકાલમાં મિદ્ધ થયો, તો જ્ઞાનસૂત્રનય અનાગતને કેમ અવસ્તુ કહે છે ? તેનો પ્રત્યુત્તર કે, હે બાળ્ય ! જો તો જાવી-અનાગત છે માટે

કહેતા નથી વર્તમાન સર્વશુષ્કની 'છતી આત્મપ્રદેશે છે, પણ તે આવશ્યકદોષથી પ્રવર્તતી નથી વર્તમાનકાલમા સિદ્ધપણાનો' આધારીવ નથી વર્તમાનકાલમા આત્મશુદ્ધિનો તિરોસ્થાવ છે, માટે સંશ્લેષનયે આત્મામા સર્વ કેવળજ્ઞાનાદિ શુષ્ક રહતાપણે વર્તે છે, તે માટે સિદ્ધ કહેવાય છે નામાદિક નિરોધા તે સર્વે, ઋણસૂત્રનયના લેહ છે નામાદિક ત્રણ નિરોધા દ્રવ્ય છે, અને ભાવ તે ભાવ છે

૬ શબ્દનયસ્વરૂપ લિખ્યતે

'શપ આક્રોશે' શપનમાહ્વાનમિતિ શબ્દ, શપતીતિ ના આહ્વાનયતીતિ શબ્દઃ, શપ્યતે આહ્યતે વસ્તુ અનેનેતિ શબ્દઃ, તસ્ય શબ્દસ્ય યો વાચ્યોર્થઃ. તત્ પરિગ્રહાત્ તત્ પ્રધાનત્વાત્ નયશબ્દ', યથાકૃતકૃત્વાદિત્યાદિકઃપચમ્યતઃ શબ્દોઽપિ હેતુ, અર્થરૂપ કૃતકૃત્ત્વમનિત્યત્વગમકત્વાત્ મુખ્યતયા હેતુરુચ્યતે, ઉપચારયસ્તુ તદ્વાચકઃ, કૃતકૃત્વાચ્છબ્દો હેતુરભિધીયતે, યથામિદાપિ શબ્દનાચ્યાર્થપરિગ્રહાદુપચારેણ નયોઽપિ શબ્દો વ્યપદિશ્યતે ઇતિમાવાઃ, અથવા ઋણસૂત્રનયસ્યામીષ્ટ પ્રત્યુત્પન્ન વર્તમાન તથેવ શ્ચલત્યસૌ શબ્દનયઃ, યથસ્માત્પૃષ્ઠબુધ્નોદરકલિતમૃન્મય જલાહારણાદિક્રિયાક્ષમ પ્રસિદ્ધઘટરૂપ માનઘટમે વેચ્છત્યમૌ, નતુ શેષાન્ નામસ્થાપના દ્રવ્યરૂપાન્ ત્રીન્ ઘટાનિતિ, શબ્દાર્થપ્રધાનો શેષ નયઃ, ચેષ્ટાલક્ષણશ્ચ ઘટશબ્દાર્થો ઘટચેષ્ટાર્થો ઘટતે ઇતિ ઘટ, અતો જલાહરણાદિચેષ્ટા કુર્વન્

ઘટઃ, અતઃતુરોઽપિ નામાદિઘટાનિચ્છત ઋજુસૂત્રાદિશેષિતતરં
વસ્તુ ઇચ્છતિ અસૌ, શબ્દાર્થોપપત્તેર્માવિઘટસ્યૈવાનેનામ્યુપગ
માદિતિ, અથવા ઋજુસૂત્રાન્ શબ્દનયઃ વિશેષિતતરઃ, ઋજુ
સૂત્રે સામાન્યેન ઘટોઽમિપ્રેતઃ, શબ્દેન તુ મદ્માવાદિભિરને
કઘર્મૈરમિપ્રેત, ઇતિ તે ચ સપ્તમગાઃ પૂર્વમુક્તા ઇતિ.

ભાવાથ—ગોલાવે તેને શબ્દ કહે છે, અથવા વસ્તુપદ્ધે
ગોલાવીએ તેને શબ્દ કહેવો અથવા વાચ્યાથ' શબ્દવામા પ્રધાન
પદ્ધે વર્તે, તેને શબ્દનય કહે છે જેમ દુતકત્વાત્ કથુ' તેને
હેતુ ધર્મ જે વસ્તુમા હોય, તે ગોલાય ■ અર્થાત્ શબ્દતુ
કારણુ તો વસ્તુનો ધર્મ થયો જેમ જલાહરણુ ધર્મ જેમા છે,
તેને ઘટ કહે છે અને પણ શબ્દથી વાચ્યાથ' શબ્દ કરે,
માટે તે નયનુ નામ પણ શબ્દનય છે, જેમ ઋજુસૂત્રનયને વર્ત
માન વસ્તુ ધર્મ ઇદ-શ્રાદ્ધ છે, તેમ શબ્દનયને પણ વર્તમાન
કલિક વસ્તુ ધર્મ ઇદ છે જે માટે આ નયથી પૃથુ-પહોળો-
શુભ (ગોળ) સક્રિય, ઉદરકલિત-યુક્ત તથા જલાહરણુ
દિક ક્રિયામા સમર્થ પ્રસિદ્ધ ઘટરૂપ ભાવઘટ ઇચ્છાય છે,
પણ બાકીના નામઘટ, સ્થાપનાઘટ, દ્રવ્યઘટ, એ ત્રણ ઘટને
શબ્દનય ઘટ માનતો નથી ઘટશબ્દના વાચ્યાથ' સંકેતને
આ નય, ઘટ કહે છે ઘટમાત્રુ, એણે કર્યાને ઘટ કહે ■ ઋજુ
સૂત્રનય ચાર નિદેશા સ્થુક્તને ઘટ માને છે, અને શબ્દનય
ભાવઘટને ઘટ માને છે, એટલો વિશેષ ■ શબ્દના અર્થની
ન્યા સિદ્ધિ હોય, તેને જ શબ્દનય, વસ્તુ કહે છે, ઋજુસૂત્ર
નયના મતથી, સામાન્યઘટ શ્રદ્ધાએ અને શબ્દનયથી સદ્માય
જે અસ્તિધર્મ તથા અસદ્માય, જે નાસ્તિધર્મ, તે સર્વ

સચુક્તને વસ્તુ કહેવાય છે વસ્તુને શબ્દથી ઊભાવતા, આત્માને ઊભાવવી ઘટે, જેથી એ સત્ત્વગી જેટલા જ શબ્દનયના ભેદ જાણવા અત્ર પ્રસંગાનુસાર સત્ત્વગીનું સ્વરૂપ કહે છે

સત્ત્વમગી ૧ સ્વાત્મસ્તિ પ્રથમ જગત્તુ સ્વરૂપ કહે છે

સ્વદ્રવ્યાદિચતુષ્ટયેન ધ્યાપ્યધ્યાપકાદિસર્વધિસ્થિતાના સ્વપરિણામાત્ પરિણામાતરાગમનહેતુ નસ્તુન મદ્રપતાપરિણતિઃ અસ્તિસ્વમાયઃ ॥

પોતાના દ્રવ્યાદિક વ્યાર ધર્મનું જેમા બ્યાપકપણુ છે, તેને અસ્તિસ્વમાય કહે છે દ્રવ્ય તે શુદ્ધપર્યાયસમુદાયનો આધાર છે ક્ષેત્ર તે પ્રદેશરૂપ છે સર્વ શુદ્ધપર્યાયની અવસ્થાને રાખવાપણુ - જે જેને રાખે તે તેનું ક્ષેત્ર છે કાલ તે ઉત્પાદબ્યયધ્રુવપણુ વર્તના છે માત્ર તે સર્વશુદ્ધપર્યાયનો કાર્યધર્મ છે તત્ર જીવનું, સ્વદ્રવ્યપ્રદેશ શુદ્ધનો સમુદાય તે દ્રવ્ય છે જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશ છે, તે ક્ષેત્ર છે તથા જીવના પર્યાય મધ્યે કારણ કાર્યાદિનો જે ઉત્પાદબ્યય તે સ્વકાલ છે તથા આત્માના શુદ્ધપર્યાયનો કાર્યધર્મ તે સ્વમાય છે એમ સ્વદ્રવ્યાદિક ચતુષ્ટયપણુ જે પરિણમી છે, તે દ્રવ્યની અસ્તિતા જાણવી દ્રવ્યનો અસ્તિ સ્વભાવ છે, તે અન્યધર્મપણુ પરિણમતો નથી સર્વ દ્રવ્યોમા સ્વદ્રવ્યાદિક ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ અસ્તિસ્વમાય છે તેથી જીવ-દ્રવ્ય છે, તે અજીવપણુ પરિણમતુ નથી તથા એક જીવ છે, તે અન્યજીવપણુ પરિણમતો નથી તેમ ૧ધર્મદ્રવ્ય, તે અધર્મરૂપે પરિણમતુ નથી, અને ૨અધર્મદ્રવ્ય, તે ધર્મ

ઘટ, અતઃતુરોડપિ નામાદિઘટાનિચ્છત ક્રજુસૂત્રાદિશે
વસ્તુ ઇચ્છતિ અસૌ, શબ્દાર્થોપપત્તેર્માવઘટસ્યૈવાનેના
માદિતિ, અથવા ક્રજુસૂત્રાન્ શબ્દનયઃ વિશેષિતતરઃ,
સૂત્રે સામાન્યેન ઘટોડમિપ્રેતા, શબ્દેન તુ સદ્માવાદિ
કથમૈરમિપ્રેત, ઇતિ તે ચ સસમગાઃ પૂર્વઘટ્કા ઇતિ.

ભાવાર્થ—ગોલાને તેને શબ્દ કહે છે, અથવા વા
ગોલાવીએ તેને શબ્દ કહેવો અથવા વાચ્યાર્થે શબ્દવામા
પણે વર્તે, તેને શબ્દનય કહે છે જેમ છતકાવાત્ કથું
હેતુ ધર્મ જે વસ્તુમા હોય, તે ગોલાય છે અર્થાત્
કારણ તે વસ્તુને ધર્મ થયો જેમ જલાહરણ ધર્મ જે
તેને ઘટ કહે છે અતઃ પણ શબ્દથી વાચ્યાર્થે શબ્દ
માટે તે નયનુ નામ પણ શબ્દનય છે, જેમ ક્રજુસૂત્રનયને
માન વસ્તુ ધર્મ ઇદ-શ્રાદ્ધ છે, તેમ શબ્દનયને પણ વર્ત
કલિક વસ્તુ ધર્મ ઇદ છે જે માટે આ નયથી પૃથુ-પણે
બુદ્ધ (ગોળ) સમુચિત, ઉદરકલિત-યુક્ત તથા જલાહ
રિક ક્રિયામા સમર્થ પ્રસિદ્ધ ઘટકષ્ણ ભાવઘટ ઇચ્છા
પણ ગાડીના નામઘટ, સ્થાપનાઘટ, દ્રવ્યઘટ, એ ત્રણ
શબ્દનય ઘટ માનતો નથી ઘટશબ્દના વાચ્યાર્થે સ
આ નય, ઘટ કહે છે ઘટધાતુ, ચેષ્ટ કરાંને ઘટ કહે છે
સૂત્રનય ચાર નિરૂપણ સમુક્તને ઘટ માને છે, અને શ
ભાવઘટને ઘટ માને છે, એટલે વિશેષ શબ્દના
ન્યા પ્રિદ્ધિ હોય, તેને જ શબ્દનય, વસ્તુ કહે છે, ક્રજુ
નયન્ય મતથી, સામાન્યઘટ શ્રદ્ધાયો અને શબ્દનયથી સ
જે અસ્તિધર્મ તથા અસદ્માય, જે નાસ્તિધર્મ, તે

સચુક્તને વસ્તુ કહેવાય છે વસ્તુને શબ્દથી બોલાવતા, સાત ભાગે બોલાવવી ઘટે, જેથી એ સમજાગી જેટલા જ શબ્દનયના લેહ બાણવા અત્ર પ્રસંગાનુસાર સમજાગીતુ સ્વરૂપ કહે છે

સંપ્રત્યક્ષી ૧ સ્યાત્મસ્તિ પ્રથમ ભગતુ સ્વરૂપ કહે છે

સ્વદ્રવ્યાદિચતુષ્ટયેન ધ્યાપ્યન્યાપકાદિસર્વધિસ્થિતાના સ્વપરિણામાત્ પરિણામાત્તરાગમનહેતુ વસ્તુનં મદ્રપતાપરિણતિઃ અસ્તિસ્વમાવઃ ॥

પોતાના દ્રવ્યાદિક આર ધર્મનું જેમા બ્યાપકપણુ છે, તેને અસ્તિસ્વમાવ કહે છે દ્રવ્ય તે શુદ્ધપર્યાયસમુદાયનો આધાર છે ક્ષેત્ર તે પ્રદેશરૂપ છે સર્વ શુદ્ધપર્યાયની અવસ્થાને રાખવાપણુ - જે જેને શખે તે તેનું ક્ષેત્ર છે કાલ તે ઉત્પાદબ્યયધ્રુવપણે વર્તના છે માત્ર તે સર્વશુદ્ધપર્યાયનો કાર્યધર્મ છે તત્ર જીવનુ, સ્વદ્રવ્યપ્રદેશ શુદ્ધનો સમુદાય તે દ્રવ્ય છે જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશ છે, તે ક્ષેત્ર છે તથા જીવના પર્યાય મધ્યે કારણ કાર્યાદિનો જે ઉત્પાદબ્યય છે તે સ્વકાલ ॥ તથા આત્માના શુદ્ધપર્યાયનો કાર્યધર્મ તે સ્વમાવ છે એમ સ્વદ્રવ્યાદિક ચતુષ્ટયપણે જે પરિણમી છે, તે દ્રવ્યની અસ્તિતા બાણવી દ્રવ્યનો અસ્તિ સ્વમાવ છે, તે અન્યધર્મપણે પરિણમતો નથી સર્વ દ્રવ્યોમા સ્વદ્રવ્યાદિક ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ અસ્તિસ્વમાવ ॥ તેથી જીવ દ્રવ્ય છે, તે અજીવપણે પરિણમતુ નથી તથા એક જીવ છે, તે અન્યજીવપણે પરિણમતો નથી તેમ ૧ધર્મદ્રવ્ય, તે અધર્મરૂપે પરિણમતુ નથી, અને ૨અધર્મદ્રવ્ય, તે ધર્મ

દ્રવ્યપણે પરિણમતું નથી તથા જીવનો એક ગુણ છે, તે
અન્યગુણપણે પરિણમતો નથી જ્ઞાનગુણમાં જ્ઞાનની અસ્તિતા છે,
અને જ્ઞાનમાં દર્શનાદિક ગુણોની નાસ્તિતા છે ચતુર્દર્શનમાં
અચતુર્દર્શનની નાસ્તિતા છે, અને ચતુર્દર્શનની અસ્તિતા છે
તથા એક ગુણના પર્યાય અનતા છે, અને સર્વ પર્યાય, ધર્મ
સરખા છે, પણ એક પર્યાયના ધર્મ બીજા પર્યાયમાં નથી,
તેમજ બીજા પર્યાયના ધર્મ છે, તે પ્રથમ પર્યાયમાં નથી માટે
સર્વદ્રવ્યો યોગ્યતાના સ્વરૂપમાં અસ્તિ છે

इति अस्तित्वस्यमायस्वरूपम्

અન્યચાતીયદ્રવ્યાદીના સ્વીયદ્રવ્યાદિચતુષ્ટયત્વયા ક્યવ
સ્થિતાનાં, વિરક્ષિતે પરદ્રવ્યાદિકે સર્વદૈવામાવાચિન્નિહાનાં
અન્યધર્માણાં વ્યાવૃત્તિરૂપો ભાવઃ નાસ્તિસ્વભાવઃ, યદા જીવે
સ્વીયા જ્ઞાનદર્શનાદયો ભાવા અસ્તિત્વે, પરદ્રવ્યસ્થિતાઃ
અચેતનાદયો ભાવા નાસ્તિત્વે, મા નાસ્તિતા દ્રવ્યે અસ્તિ-
ત્વેન ધર્તતે, ઘટે ઘટધર્માણા અસ્તિત્વ, પટાદિસર્વપરદ્રવ્યાણા
નાસ્તિત્વ, એ સર્વત્ર, તથાહિ-સ્વપર્યાયૈ. પરપર્યાયૈ ઉભય
પર્યાયૈ મદ્ભાવેનાસદ્ભાવેનોભવેન વાર્પિતો વિશેષતઃ કુમ.
અકુમ કુમાકુમૌ વા અવક્તવ્યોભવરૂપાદિમેદા મવતિ-મત્ત
મગી પ્રતિપાદ્યતે इत्यर्थ ओष्ठग्रीवाकपोलकुक्षियुष्नादिभि
સ્વપર્યાયૈઃ સદ્ભાવેનાર્પિતઃ વિશેષતઃ કુમ કુમો મળ્યતે,
મન્ ઘટઃ इति प्रथमभगो भवति, एव जीव स्वपर्यायै.
112 અર્પિત સન્ જીવ, તથા પટાદિગતૈ. ત્વરૂપાણા-

દિમિઃ પરપર્યાયૈરસદ્માવેનાર્પિતઃ અવિશેષિતઃ અકુમો મવતિ
 સર્વસ્પાપિ ઘટસ્ય પરપર્યાયૈરસત્ત્વવિવક્ષાપામસન્ ઘટઃ, એવ
 લીત્રોઽપિ મૂર્ત્ત્વાદિપર્યાયૈઃ અસત્ત્વીત્વ ઇતિ દ્વિતીયો મગઃ ॥

હવે દ્વિતીય નાસ્તિસ્વભાવનું સ્વરૂપ કહે છે અન્ય જે
 દ્રવ્યાદિક-દ્રવ્યશુદ્ધ પદાર્થ, તેના પોતાના જે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ,
 ભાવ છે, તે તેજ દ્રવ્યમા સદા 'અવશ્યભવ્ય' પરિણમે છે
 વિવક્ષિત દ્રવ્યાદિકથી પર જે બીજા દ્રવ્યાદિકના ધર્મની
 'વ્યાવૃત્તિતાસ્વરૂપ પરધર્મ' છે, તે વિવક્ષિત દ્રવ્યમા નથી,
 અર્થાત્ તેની નાસ્તિતા થઈ માટે નાસ્તિસ્વભાવ બાહ્યો
 જેમ જીવમા જ્ઞાનદર્શન આદિ સુખવીર્યાદિશુદ્ધની અસ્તિતા છે,
 અને પરદ્રવ્યસ્થિતિ અચેતનાદિક ભાવની નાસ્તિતા છે, અર્થાત્
 અજીવના ધર્મો છે, તે જીવદ્રવ્યમા નથી, માટે પરધર્મની
 નાસ્તિતા છે પણ તે નાસ્તિતા તે અજીવ દ્રવ્યમધ્યે અસ્તિપણે
 રહી છે જેમ ધન્ય ધર્મ ધનમા છે તેથી ઘટમા ઘટધર્મનું
 અસ્તિત્વ છે અને પટાદિધર્મોનું ઘટમા નાસ્તિત્વ વર્તે છે
 તથા જીવમા જ્ઞાનાદિક શુદ્ધનું અસ્તિત્વ ॥ અને પુદ્ગલાદિકની
 નાસ્તિતા છે શ્રી ભગવતીસૂત્રમા કહ્યું છે કે ॥ ગૌતમ !
 અતિઘણ અતિઘણ પરિણમદ્ નરિયસ્ય નરિયસ્ય પરિણમદ્,
 તપા દાણામ સૂત્રે પશ્ય કયુ છે કે ૧ સિયઝરિય ૨ સિયનરિય
 ૩ સિયમરિયારિય ૪ સિયમવત્તરિય-જે અનુભંગી કહી છે
 શ્રી વિશેષાવશ્યકે મધ્યે કહ્યું છે કે, જે વસ્તુનો
 અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ ધર્મ બાહ્યો છે, તે અભ્યગ્જ્ઞાની છે. અને

દ્રવ્યપણે પરિણમતું નથી તથા જીવનો એક ગુણ છે, તે
અન્યગુણપણે પરિણમતો નથી જ્ઞાનગુણમાં જ્ઞાનની અસ્તિતા છે,
અને જ્ઞાનમાં દર્શનાદિક ગુણોની નાસ્તિતા છે અમુદર્શનમાં
અમુદર્શનની નાસ્તિતા છે, અને અમુદર્શનની અસ્તિતા છે
તથા એક ગુણના પર્યાય અનતા છે, અને સર્વે પર્યાય, ધર્મે
સરખા છે, પણ એક પર્યાયના ધર્મ જીભ પર્યાયમાં નથી,
તેમજ જીભ પર્યાયના ધર્મ છે, તે પ્રથમ પર્યાયમાં નથી માટે
સર્વદ્રવ્યો પોતાના સ્વરૂપમાં અસ્તિ છે

इति अस्तित्वमाश्वस्यरूपम्

अन्यचातीवद्रव्यादीनां स्वीयद्रव्यादिवस्तुष्टयतया व्यव
स्थितानां, विनष्टिते परद्रव्यादिके सर्वदैवामावाविच्छिन्नानां
अन्यधर्माणां व्यावृत्तिरूपो भावः नास्तित्वमात्रः, यथा जीवे
स्वीया ज्ञानदर्शनादयो भावाः अस्तित्वे, परद्रव्यस्थिताः
अचेतनादयो भावा नास्तित्वे, मा च नास्तित्वा द्रव्ये अस्ति
त्वेन वर्तत, घटे घटधर्माणां अस्तित्व, पटादिसर्वपरद्रव्याणां
नास्तित्व, एव सर्वत्र, तथाहि-स्वपर्यायैः परपर्यायै उभय
पर्यायैः मद्भावेनासद्भावेनोभयत्र धारितो विशेषतः कुम्भः
अकुम्भः कुमाकुम्भौ वा एतत्कव्योभयरूपादिभेदा, मरति-मत्स
मगी प्रतिपाद्यते इत्यर्थः ओष्ठग्रीवाकपोलकुक्षिपुष्पादिभिः
स्वपर्यायैः सद्भावेनार्पितः विशेषतः कुम्भः कुम्भो भण्यते,
सन् घटः इति प्रथममगो भवति, एव जीवः स्वपर्यायैः
ज्ञानादिभिः अर्पित सन् जीवः, तथा पटादिगतैः त्वरूपाणां

દિમિઃ પરપર્યાયેરસદ્માવેનાર્પિત* અવિશેષિત. અકુમો મત્તિઃ
 સર્વસ્યાપિ ઘટસ્ય પરપર્યાયેરસત્ત્વવિવક્ષાયામસન્ ઘટઃ, एष
 जीवोऽपि मूर्त्तत्वादिपर्यायैः असत्जीव इति द्वितीयो भग ॥

હવે દ્વિતીય નાસ્તિસ્વભાવનુ સ્વરૂપ કહે છે અન્ય ને
 દ્રવ્યાદિક-દ્રવ્યશુદ્ધ પર્વાય, તેના પોતાના ને દ્રવ્ય, દેવ, કાલ,
 ભાવ છે, તે તેમ દ્રવ્યમા સદા 'અવદ્યભપણે પરિણમે છે
 વિવક્ષિત દ્રવ્યાદિકથી પર ને બીજા દ્રવ્યાદિકના ધર્મની
 રચાવૃત્તિતાસ્વરૂપ પરધર્મ છે, તે વિવક્ષિત દ્રવ્યમા નથી,
 અર્થાત્ તેની નાસ્તિતા યદ્ય માટે નાસ્તિસ્વભાવ જાણવો
 જેમ જીવમા જ્ઞાનદર્શન આરિત્ર મુખવીર્યાદિશુદ્ધની અસ્તિતા છે,
 અને પરદ્રવ્યસ્થિતિ અચેતનાદિક ભાવની નાસ્તિતા છે, અર્થાત્
 અજીવના ધર્મો છે, તે જીવદ્રવ્યમા નથી, માટે પરધર્મની
 નાસ્તિતા છે પણ તે નાસ્તિતા તે અજીવ દ્રવ્યમધ્યે અસ્તિપણે
 રહી છે જેમ ઘટના ધર્મ ઘટમા છે, તેથી ઘટમા ઘટધર્મનું
 અસ્તિત્વ છે અને પટાદિકધર્મોનું ઘટમા નાસ્તિત્વ વર્તે છે
 તથા જીવમા જ્ઞાનાદિક શુદ્ધનું અસ્તિત્વ છે અને પુદ્ગલાદિકની
 નાસ્તિતા છે શ્રી ભગવતીસૂત્રમા કહ્યું છે કે દ્વ ગૌતમ !
 અત્યિચ્છ અત્યિચ્છે પરિણમદ્વ નત્યિચ્છ નત્યિચ્છે પરિણમદ્વ
 તથા હાણુગ સૂત્રે પણ કહ્યું છે કે ૧ સિયઝઞ્ચિય ૨ સિયનઞ્ચિય
 ૩ સિયઝઞ્ચિયનત્યિય ૪ સિયઝઞ્ચિયત્ત્વ-એ અનુભંગી કહી છે
 શ્રી વિશેષાવગ્યકે મધ્યે કહ્યું છે કે, જે વસ્તુનો
 અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ ધર્મ જાણે છે, તે સમ્યગ્જ્ઞાની છે. અને

જે અસ્તિ નાસ્તિ સ્વરૂપ નથી જાણતો, તેને મિથ્યાત્વી જાણવો,
અથવા અયથાર્થપણે જાણે છે, તેને મિથ્યાત્વી કહે છે ઉક્ત

સાધા.

મદસદપિસેસણાઓ, મવહેલ જહઠિઓવલમાઓ ॥

નાળફલામાવાઓ, મિચ્છાદિદ્વિસ્મ અજ્ઞાણ ॥ ૧ ॥

एकैकस्मिन् द्रव्ये गुणे पर्याये च सप्तमसप्तमगा मयस्येव,
अतः अनतपर्यायपरिणते वस्तुनि अनता* सप्तमगो भवति
इति रत्नाकरावतारिकायां.

દ્રવ્યમા, શુષ્કમા, પર્યાયમા, સાત સાત સપ્તમગી લાગે
છે એ સપ્તમગીના પરિણામને સ્યાદ્વાદપણું કહે છે,
સ્વધર્મમા પરિણમતુ, તે અસ્તિધર્મ છે અને પરધર્મમા
પરિણમતુ, તે નાસ્તિ ધર્મ છે, એ સપ્તમગી વસ્તુ પ્રત્યેક
ધર્મમા છે વસ્તુ પોતાના પર્વાયે 'છતાપણે છે, અને પરપર્વાયે
જે અન્ય દ્રવ્યમા પરિણમે છે, તેના અસદ્માય છે; તે નાસ્તિ
ધર્મ છે એક જ વસ્તુમા અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વ એક સમયમા
વર્તે ॥ વસ્તુમા રહેલા અનત અસ્તિ ધર્મ અને અનત
નાસ્તિ ધર્મ, કેવલજ્ઞાનીને એક સમયમા સમજાવે બાસે ॥ તે
અનત ધર્મને શ્રીકેવલજ્ઞાની રજગાંતર વચનથી કહી શકે છે
છદ્વસ્ય તે ધર્મને શ્રદ્ધામા-એક કાળમા સદહે છે; કેવલીન
બાસનમા સમજાવે છે, વસ્તુના અનત ધર્મનું બાસન શ્રી શુ
જ્ઞાનીને ક્રમપૂર્વક થાય છે, કારણકે, બાધાથી સર્વ ધર્મ અનુ

ક્રમે કહેવાય ॥ તેથી એક કાળમા સર્વ ધર્મો, કદ્ય જાય નહિ તેથી અસત્ય થાય, માટે જો સ્યાત્ પદે પ્રશ્નીએ, તે સત્ય થાય છે, સ્યાત્પૂર્વક સમજાગી કહેવામા આવે છે દ્રવ્ય, શુદ્ધ, પર્યાય, સ્વભાવ, સર્વ દ્રવ્યમા છે, તે તથારીત્યા સદૃશવા તે દષ્ટાત દ્વારા સમજાવે ॥ ઓષ્ઠ હોઠ, ૧ગાળક કાઠો, ૨કપાલ, ૩તલો, ૪કુક્ષિપેટો, ૫ગુહ્નપહોળો ઇત્યાદિ સ્વ પર્યાયથી ઘટ સત્ છે તે ઘટને સ્વપર્યાયિ છતાપણે અર્પિત કરીએ ત્યારે કુલ કુલ, ધર્મે સત્ કહેવાય પણ અછતાદિક ધર્મની સાપેક્ષતા રાખવાને સ્યાત્ પૂર્વક અસ્તિ ભગ કહેવો સ્યાત્ અસ્તિ ઘટ જો પ્રથમ ભગ જાણવે. ૯૪ જ્ઞાનાદિક શુદ્ધ કરી અસ્તિ છે, માટે ૯૪મા સ્યાત્ અસ્તિ જીવઃ જો પ્રથમ ભગ જાણવે પદમા રહેલા, ત્વક્-શરીરની આમડીને ઠાકે, લાખો પથરાય, ઇત્યાદિ પર્યાય તે ઘટના પર્યાય નથી, પદના પર્યાય છે ઘટમા પદના પર્યાયની નાસ્તિ ॥ તેથી જો પર્યાયનો અસત્વમાય છે તે ઘટના પર્યાય નથી પરપર્યાયની અપેક્ષાએ ઘટ અસત્ છે એમ ૯૪મા પણ અચેતન દ્રવ્ય મૂર્ત પર્યાયની નાસ્તિ છે તેથી સ્યાન્નાસ્તિ એ બીજો ભગ જાણવે, કેમકે પરપર્યાયની નાસ્તિતાનું પરિણમન દ્રવ્ય મધ્યે ॥ બીજા ભગમા, છતાં ધર્મની સાપેક્ષતા રાખવા માટે સ્યાત્ પદ કહ્યું છે ઇતિ દ્વિતીય ભગ

तथा सर्वो घटः स्वपरोमयपर्यायैः सद्रूपावासद्भावाभ्यां

મત્ત્વામશ્યામ્યામર્ષિતો યુગપદ્ વક્તુમિષ્ટઃ અવક્તવ્યો મવતિ,
 સ્વપરપર્યાયમત્ત્વાસશ્યામ્યાં 'એકૈકેનોપ્યસાકેતિકેન શબ્દન
 સર્વમ્યાપિ તસ્ય વક્તુમશક્યત્વાદિતિ, એવ જીવસ્યાપિ
 સશ્યામશ્યામેકમમયેન વક્તુમશક્યત્વાત્ સ્યાદવક્તવ્યો
 જીવ ઇતિ તૃતીયમગઃ, एते त्रयः सकलादेशा सकलं जीवा
 दिकरन्तुमदणपरत्वात् ॥

અપાઘ્ય — મર્ષ ઘટાદિ વસ્તુ પોતાના સદ્ભાવ પર્યાયથી
 હતાપણે છે, અને પરપર્યાયથી અસત્ કહેવાય ॥ એમ એક
 વસ્તુમાં સશ્વ અને અનસ્ય બે ધર્મ સમકાલે છે, પણ વાણીથી
 એક સમયમાં કહી શકાય નહિ. સ્વપર્યાયથી સશ્વ અને પર
 પર્યાયથી અસશ્વ તે બે ધર્મ કોઈ પણ સંકલિત શબ્દની સાથે
 વામાં નમથેપણુ નથી એ પ્રમાણે જીવમાં પણ સાનાદિક
 પર્યાયથી સશ્વપણુ અને અશ્વેતન પર્યાયથી અસશ્વપણુ એમ
 બે ધર્મ રહ્યા છે પણ એક સમયમાં કહી શકાય નહિ, માટે
 સ્યાદ અવક્તવ્ય નામે એ ત્રીજો ભાગે બાધુનો કોઈને એવો
 બાધ થાય કે વસ્તુધર્મ સર્વથા વચનઅગોચર છે, એમ
 એકાત્મતાનુ બદલ કરવા માટે સ્યાદ એ પદ મૂક્યું
 (કથયિત્પણે એક સમયે ન કહેવાય)

अथ चत्वारो निकलादेशाः ॥ तत्र एकस्मिन्देशे स्व
 पर्यायमत्त्वेन अन्यत्र तु परपर्यायामत्त्वेन संश्व असश्व मवति,
 घटोऽषट्पद, एवजीवोऽपि स्वपर्यायैः सन् परपर्यायैः अमन्,
 इति चतुर्थमग ॥

હવે ચાર ભાગા 'વિકલાદેશી' કહે છે, વસ્તુના એક દેશમા સ્વપર્યાયિના સત્ત્વપણાથી, અને અન્યત્ર પરપર્યાયિના અસત્ત્વ પણાથી, સત્ય અને અસત્ય એમ બે ધર્મ રહે છે જેમ ઘટ સ્વપર્યાયે સત્ છે, પરપર્યાયે અસત્ છે, પોતાના પર્યાયથી ઘટ અને પરપર્યાયિની અપેક્ષાએ અઘટ છે એમ જીવમા સ્વપર્યાયિની અસ્તિતા, અને પરપર્યાયિની નાસ્તિતા એક સમયમા છે પણ કહેવામા અસંખ્યાતા સમય લાગે છે સ્વાત્ અસ્તિ નાસ્તિ એ ચતુર્થભાગ કહ્યો

तथा एकस्मिन् दशे स्वपर्याये मद्भावेन निवक्षित
अन्यत्र तु दशे स्वपरोमयपर्याये मन्वासात्स्वाम्या युगपद
सांकेतिकेन शब्देन वक्तु निवक्षित सन् अवक्तव्यरूप पचमो
भगो भवति, एव जीवोऽपि चेतनत्वादिपर्यायैः सन् शेषैः
अवक्तव्य इति ॥

ભાવાર્થ — તથા એક દેશમા પોતાના પર્યાયથી છતાપણે વિવક્ષા કરીએ અને બીજા દેશમા સ્વપર ઉભય પર્યાયથી સત્ત્વ તે છતાપણે અને અસત્ત્વ તે અછતાપણે સમકાલે વિવક્ષા કરીએ ત્યારે સત્ત્વાસત્ત્વરૂપ ઉભયનો સાંકેતિક એક શબ્દ નહિ હોવાથી ઉભયનું સ્વરૂપ કહી શકાય નહિ—માટે સ્વાત્ અસ્તિ અવક્તવ્ય રૂપ પાચમે ભાગ બાકુવો

तथा एकदशे परपर्यायैरसद्भावेनार्पितो, 'निशेषत.
'अन्यैस्तु स्वपरोमयपर्यायैः सद्भावासाद्भावाभ्या सत्त्वाम-

સ્વામ્યાં યુગપદસાકેતિકેન શબ્દેન વક્તુ વિવક્ષિતઃ કુમોઽમન્
 અવક્તવ્યશ્ચ મવતિ, અકુમો અવક્તવ્યશ્ચ મમતીત્યર્થઃ, દેશે
 તસ્યાકુમત્વાત્ દેશે અવક્તવ્યત્વાદિતિ પઠો મગઃ ।

તથા એકદેશે પરપર્યાય જે નાસ્તિપર્યાય છે, તેના અસદ્ભાવ
 (અસર) અર્પિત કરીને સુખ્યપણે વિવક્ષા કરીએ, પશ્ચાત્
 ખીજા સ્વપર્યાયે અસ્તિપણુ તથા પરપર્યાયે નાસ્તિત્વ-એમ
 સ્વપરસ્પ ઉભયપર્યાયોથી સત્વાસત્વવડે સમકક્ષે સાકેતિક શબ્દના
 અભાવે ઉભયનુ સ્વરૂપ કહી શકાય નહિ, અને કદા વિના
 શ્રોતાને શી રીતે જ્ઞાન થાય ? માટે અન્યભાગાની સાપેક્ષતા અર્થે
 સ્વાત્ પદ એકીને સ્વાત્નાસ્તિઅવક્તવ્યરૂપ છૂટો ભગ કહ્યો.
 પરપર્યાયથી કુલ છે, તે અકુલ છે, અને તે અવક્તવ્ય છે
 સાપેક્ષતા માટે સ્વાત્ પદની યોગ્યતા છે

इति पष्ठमम्

॥ सप्तमं भंगस्वरूपम् ॥

તથા એકદેશે સ્વપર્યાયે. સદ્ભાવેનાર્પિતઃ એકસ્મિન્
 દેશે પરપર્યાયૈરમદ્ભાવેનાર્પિત અન્યસ્મિન્સ્તુ દેશે સ્વપરોમ
 પપર્યાયૈઃ સદ્ભાવાસદ્ભાવામ્યાં યુગપદેકેન શબ્દેન વક્તુ
 વિવક્ષિતઃ સન્, અસન્, અવક્તવ્યશ્ચ મવતિ इति सप्तमो मगः
 एतेन एकस्मिन् वस्तुन्यर्पितानर्पितेन सप्तमगी उक्ता ॥

ભાવાર્થ-તથા એકદેશે સ્વપર્યાયનુ છતાપણુ 'અર્પિત કરીએ
 અને એકદેશે પરપર્યાયનુ અછતાપણુ અર્પિત કરીએ, અને
 અન્યદેશમા સ્વપરસ્પ ઉભયપર્યાયોથી સત્વાસત્વવડે સમકક્ષમા

અસાદેતિક અવકત્તવ્યરૂપ એકશબ્દથી ઉભયની વિવક્ષા કરતા, સ્વાત્ અસ્તિ નાસ્તિ યુગપદ્ અવકત્તવ્ય રૂપ સાતમે ભગ થાય છે એમ એક ધર્મમા સમભગી કહી તથા નયચક્રમાં ત્રીજો ભગ સ્વાત્ અવકત્તવ્ય લખ્યો ॥ તથા સમતિતકેના દ્વિતીયકાંડમા પ્રાતે સમભગીનુ સ્વરૂપ લખ્યું છે તેમા પણ સ્વાત્ અવકત્તવ્ય રૂપ ત્રીજો ભગ કહ્યો ॥ એક અનેકના ઉપર સમભગી લખી છે તથા—

સામાન્યવિશેષાત્મકત્વાત્ વસ્તુનઃ ચાસ્વ સામાન્યસ્વૈ-
કત્વાત્ તદ્વિવક્ષાયા યદેવ ઘટાદિદ્રવ્ય સ્વાદેકમિતિ
પ્રથમમહ્નિયયઃ, તદેવ દશકાલપ્રયોજનમેદાત્ નાનાત્વ
પ્રતિપદમાન તદ્વિવક્ષયા સ્વાદનેકમિતિ દ્વિતીયમગવિયય,
તદેવોભયાત્મકમેકશબ્દેન ચદાભિધાતુ ન શક્યતે તદા
સ્વાદવકત્તવ્યમિતિ તૃતીયમગવિયયઃ સ્તપાદિ ॥

સ્વાત્ અવકત્તવ્ય એ ત્રીજો ભગ ટીકાકારે કહ્યો છે એમ
જે પુસ્તકમા આ પ્રમાણે ત્રીજો ભગ કહ્યો છે—નયચક્ર તથા
સન્મતિ તકે ટીકામા સ્વાત્ અવકત્તવ્ય ભગને સકલાદેશમા ગણ્યો
છે, પણ સ્વાદ્વાદમ જરી, રત્નાકરાવતારિકા, આગમસાર, તથા શ્રી
આત્માશામણ મહારાજકૃત તત્ત્વનિષ્ણંયગ્રાસાદ વિગેરે ઘણા શ્રેયોમા
સ્વાત્ અવકત્તવ્ય ને યોધા ભગમા ગણ્યો છે કાણાગસૂત્રમા પણ
સિય અવકત્તવ્ય એટલે સ્વાત્ અવકત્તવ્યને યોધા ભગમા ગણ્યો
છે તથા રાજવાર્તિક, શ્લોકવાર્તિક, અષ્ટસહસ્રી વિગેરે દિગ જરી
શ્રેયોમા સ્વાત્ અવકત્તવ્યને યોધા ભગમા ગણ્યો છે, અને તેને

વિકલાદેશી કહ્યો છે સત્ય તત્ત્વ કેવલીભગવાન બાણે, વા બહુમુત બાણે આગમસાર પ્રમાણે સમજાગીત્વરૂપ-૧ સ્યાત્ અસ્તિ, ૨ સ્યાત્ નાસ્તિ ૩ સ્યાત્ અસ્તિ નાસ્તિ, ૪ સ્યાત્ અવક્તવ્ય ૫ સ્યાત્ અસ્તિ અવક્તવ્ય ૬ સ્યાત્ અવક્તવ્ય ૭ સ્યાત્ અસ્તિ નાસ્તિ યુગપત્ અવક્તવ્યમ્

૧ સ્યાત્-એકાત્પણે સર્વ અપેક્ષા લઈ જીવમા સ્વદ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાલ, સ્વભાવ એમ પોતાના ગુણપર્યાયે જીવમસ્તિ છે-પદ્દ્રવ્ય પણ સ્વદ્રવ્યાદિક ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ અસ્તિ છે- સ્યાત્ એ બહુથી ગોણુભાવે નાસ્તિભાવપણુ બન્યો રહે છે- સ્યાત્ એટલે કથચિત્ આપેક્ષપણે અસ્તિપણુ છે

૨ પરદ્રવ્યના દ્રવ્યાદિક ચતુષ્ટય છે તે જીવદ્રવ્યમા નથી, અર્થાત્ પરદ્રવ્યની નાસ્તિતા જીવમા વર્તે છે; માટે સ્યાત્નાસ્તિ દ્વિતીય ભગ બાણેવો સ્યાત્ શબ્દથી અસ્તિતા ગોણુભાવે રહે છે

૩ જીવદ્રવ્યમા અનંત ગુણપર્યાયની અસ્તિ છે અને પરદ્રવ્યના અનંતગુણપર્યાયની નાસ્તિ રહી ૥ અસ્તિ અને નાસ્તિ સમકાલે રહી છે માટે અસ્તિનાસ્તિ એ ત્રીજો ભગ બાણેવો

૪ અસ્તિ અને નાસ્તિ એ બે ભગ એક સમયમા છે, પણ વાણીથી અસ્તિ શબ્દોત્ત્યારણુ કરતા અસંખ્યાત સમય લાગે છે તેથી નાસ્તિભગ તે સમયે કહેવાયો નહિ નાસ્તિભગ કહેવાના કાલમા અસ્તિમગ કહી શકતો નથી અસ્તિનુ ઉત્ત્યારણુ કરતા તે સમયે નાસ્તિભગ નહિ કહેવાથી નાસ્તિનો મુખાવાદ લાગે તેમ નાસ્તિ કહેતા અસ્તિનો મુખાવાદ લાગે માટે આ બે ભગ

એક વા જે સમય, વિગેરેમા કશા બાધ નહિ, વચન અગોચર છે માટે એથે સ્વાત્ અસ્તિ અવક્તવ્ય ભગ બાધુવે।

૫ વસ્તુમા અસ્તિધર્મનુ પણ અવક્તવ્ય છે માટે સ્વાત્ અસ્તિ અવક્તવ્ય નામનો પથમ ભગ બાધુવે।

૬ તથા વસ્તુમા નાસ્તિ ધર્મ પણ અવક્તવ્ય છે માટે સ્વાત્નાસ્તિ અવક્તવ્ય છકો ભગ છે

૭ અસ્તિત્વ તથા નાસ્તિત્વ એ જે ધર્મ છે, તે એક સમયમા વસ્તુમા વર્તે છે પણ તે અવક્તવ્ય છે માટે સ્વાત્ અસ્તિ નાસ્તિયુગપત્ અવક્તવ્ય નામે સાતમો ભગ બાધુવે।

એ સાત ભગ એક તથા અનેકમા પણ લાગે છે જેમ ૧ સ્વાત્ એક ૨ સ્વાત્ અનેક ૩ સ્વાત્ એવાનેક ॥ ૪ ॥ સ્વાત્ અવક્તવ્ય ॥ ૬ ॥ સ્વાત્ એક અવક્તવ્ય ॥ ૬ ॥ સ્વાત્ અનેક અવક્તવ્ય ॥ ૭ ॥ સ્વાત્ એકાનેક યુગપત્ અવક્તવ્ય ॥ તથા નિત્ય-અનિત્યમા સમભગી-યથા—

૧ સ્વાત્ નિત્ય ૨ સ્વાત્ અનિત્ય ૩ સ્વાત્ નિત્યાનિત્ય ૪ સ્વાત્ અવક્તવ્ય ૫ સ્વાત્ નિત્ય અવક્તવ્ય ૬ સ્વાત્ અનિત્ય અવક્તવ્ય ૭ સ્વાત્ નિત્યાનિત્ય યુગપત્ અવક્તવ્યમ્.

એમ ભેદાભેદ વિગેરેની અનતી સમભગી થાય ॥ એમ શબ્દનયનુ પ્રસંગોપાત્ત વર્ણન કરતા સમભગીનુ સ્વરૂપ કહ્યું છે, શબ્દનય છે, તે ભાવનિષેપાયુક્ત વસ્તુનુ અહણુ કરે છે ઋતુસૂત્ર નયથી સામાન્યપણે ઘટનુ અહણુ કર્યું, અને શબ્દ નયથી સદ્ભાવ વિગેરે અનેક ધર્મવિશિષ્ટ ઘટનુ અહણુ થાય

વિકલાદેશી કહ્યો છે સત્ય તત્વ કેવલીભગવાન બાણે, વા બહુશ્રુત
બાણે આગમસાર પ્રમાણે સમભગીસ્વરૂપ-૧ સ્વાત્ અસ્તિ, ૨
સ્વાત્ નાસ્તિ ૩ સ્વાત્ અસ્તિ નાસ્તિ, ૪ સ્વાત્ અવત્કલ્પ
સ્વાત્ અસ્તિ અવત્કલ્પ ૬ સ્વાત્ અવત્કલ્પ ૭ સ્વાત્ અસ્તિ
નાસ્તિ ગુણપત્ અવત્કલ્પમ્

૧ સ્વાત્-એકાત્મણે સર્વ અપેક્ષા લઈ ઇવમા સ્વદ્રવ્ય
સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાલ, સ્વભાવ એમ ચોતાના શુદ્ધપર્યાયે જીવમસ્તિ
છે-પદ્દ્રવ્ય પણ સ્વદ્રવ્યાદિક ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ અસ્તિ છે-
સ્વાત્ એ પદ્ધતી ગોણુભાવે નાસ્તિભાવપણુ બન્યો રહે છે-
સ્વાત્ એટલે કથચિત્ સાપેક્ષપણે અસ્તિપણુ છે

૨ પરદ્રવ્યના દ્રવ્યાદિક ચતુષ્ટય ■ તે ઇવદ્રવ્યમા નથી
અર્થાત્ પરદ્રવ્યની નાસ્તિતા ઇવમા વર્તે છે, માટે સ્વાત્નાસ્તિ
દ્વિતીય ભગ બાણુવો સ્વાત્ શબ્દથી અસ્તિતા ગોણુભાવે રહે છે

૩ જીવદ્રવ્યમા અનત શુદ્ધપર્યાયની અસ્તિ છે અ
પરદ્રવ્યના અનતશુદ્ધપર્યાયની નાસ્તિ રહી છે અસ્તિ અ
નાસ્તિ સમકાલે રહી છે માટે અસ્તિનાસ્તિ એ ત્રીજો ભગ બાણુવો

૪ અસ્તિ અને નાસ્તિ એ બે ભગ એક સમયમા
પણ પાણીથી અસ્તિ શબ્દોચ્ચારણ કરતા અસખ્યાત સમય છે
છે તેથી નાસ્તિભગ તે સમયે કહેવાયો નહિ નાસ્તિભગ કહેવ
કાલમા અસ્તિમગ કહી શકાતો નથી અસ્તિનુ ઉચ્ચારણ કર
તે સમયે નાસ્તિભગ નહિ કહેવાથી નાસ્તિનો મુખાવાદ લ
તેમ નાસ્તિ કહેતા અસ્તિનો મુખાવાદ લાગે માટે આ બે

છે અને સમવસરણુમા બેઠેલા સર્વજ્ઞ ભાવજિન કહેવાય છે જ્ઞાનના ઉપર ચાર નિક્ષેપા લગાડે છે, કૌંઘનુ જ્ઞાન નામ પાડ્યું, તે નામજ્ઞાન તથા જ્ઞાનની અક્ષરરૂપે પુસ્તકમા સ્થાપના કરવી તે સ્થાપનાજ્ઞાન કહેવાય છે, અને ઉપયોગ વિના સિદ્ધાંતપઠન, તથા અન્યદર્શનના શાસ્ત્ર બંધુવા ઇત્યાદિ દ્રવ્યજ્ઞાન છે, તથા જ શરીરાદિકનો પણ દ્રવ્યજ્ઞાનમા સમાવેશ પામે છે, અને નવતત્ત્વ તથા વર્ગદ્રવ્યસ્વરૂપ બાણી શ્રદ્ધા કરી આત્મિપયોગ સન્મુખ પ્રવર્તેલું તે માવજ્ઞાન છે તપના ઉપર ચાર નિક્ષેપા લખે છે કૌંઘનુ તપ એવું નામ તે નામતપ બંધુવું તથા પુસ્તકમા તપની વિધિનું લેખન વિગેરે સ્થાપનાતપ છે, તથા પુણ્યરૂપ માસખમણાદિક તપ કરવું, તે દ્રવ્યતપ છે, અને પરવસ્તુ ત્યાગ પરિણામ છે, તે માવતપ કહેવાય છે એમ ધર્માસ્તિકાયાદિક વર્ગ દ્રવ્ય, નવતત્ત્વ વિગેરે દરેક વસ્તુઓમા ચાર નિયેપા લગાડવા શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રમા કહ્યું છે કે -

ગાથા.

જત્થય જ જાણિજ્ઞા, નિરુલ્લેવ નિરુલ્લેવે નિરવસેસ ।

જત્થ વિ ય ન જાણિજ્ઞા, ચઠકન નિરુલ્લેવે તત્થ ॥ ૧ ॥

इति शब्दनयस्वरूपम्-

अथ समभिरूढनयस्वरूपम्

गाथा.

ज ज सण्ण भासइ, त त चिय सममिरोहइ जम्हा ॥

मण्णतरय्यचिसुहो, तओ नओ समभिरूढोत्ति ॥ १ ॥

છે આગમસારમા નામ, સ્થાપના, દ્રવ્યભાવ એ ચાર નિષેપ
 શબ્દનયના કહ્યા ॥ અને નયચક્રમા ભાવનિષેપાનુ શબ્દનુ કેયું
 છે પ્રસંગોપાત્ત ભાવનિષેપાનુ સ્વરૂપ જણાવતાં ચાર નિષેપા
 કિથિત્ સ્વરૂપ બતાવવામા આવે છે વસ્તુનું કોઈ પણ
 સાદૈતિક નામ પાડવું તે નામનિષેપો છે કોઈ પણ વસ્તુ
 તેના જેવા આકારપણે વા જુદી રીતે પણ કોઈ પણ વસ્તુ
 સ્થાપના કરવી તે સ્થાપના નિષેપો જાણવો નામ નિષેપમુક
 સ્થાપનાનિષેપ હોય છે સ્થાપનાના બે લોક છે ૧ સદ્માયસ્થાપ
 ૨ અસદ્માયસ્થાપના નામ આકાર સહિત હોય, તથા લક્ષ
 પણ હોય, પણ ભાવપણુ ન હોય તે દ્રવ્યનિષેપો છે જે
 અજ્ઞાની જીવ છે તે જીવના ઉપયોગાદિ ભાવ વિના દ્રવ્ય
 છે અણુવચ્ચોગો દ્રવ્ય ઉપયોગ વિના-દ્રવ્ય એમ શ્રી અનુયોગ
 સૂત્રમા કહ્યું છે તથા વસ્તુ છે, તે ભાવશુદ્ધ સહિત હો
 ત્યારે માયનિષેપો કહેવાય છે શ્રી ચૈત્યવદન ભાષ્યમા જિન
 ઉપર ચાર નિષેપા ઉતાર્યા છે યથા—

ગાથા

નામજિણા જિણનામા, ઠરણજિણા પુણ જિણદ્વપદિમાઓ ॥
 દણજિણા જિણજીગા, માવજિણા સમવસરણત્તમા ॥ ૧ ॥

શ્રીજિનેશ્વરના નામો તે નામજિનો છે, ચોવીસ તીર્થ
 વિગેરે શ્રી જિનેન્દ્રની પ્રતિમા ॥ સ્થાપનાજિન
 જિનના જીમ તે દ્રવ્યજિન છે ત્યારથી તીર્થ કર નામક
 દલિલ સમુપાજન કર્યા, ત્યારથી તે છેક ધ્યાતિકર્મ અપ
 - ન બેઠા નથી, ત્યામુખી દ્રવ્યજિન કહે

છે. અને સમવસરણુમા બેઠેલા સર્વજ્ઞ ભાવજિન કહેવાય છે જ્ઞાનના ઉપર ચાર નિષેષા લગાડે છે, કૌંઠનુ જ્ઞાન નામ પાડ્યું, તે નામજ્ઞાન તથા જ્ઞાનની અક્ષરરૂપે પુસ્તકમાં રચાપના કરવી તે રચાપનાજ્ઞાન કહેવાય છે, અને ઉપયોગ વિના સિદ્ધાંતપઠન, તથા અન્યદર્શનના શાસ્ત્ર બધુવા ઇત્યાદિ દ્રવ્યજ્ઞાન છે, તથા જ શરીરાદિકનો પણ દ્રવ્યજ્ઞાનમાં સમાવેશ પામે છે, અને નવતત્ત્વ તથા વર્તમાનસ્વરૂપ બાળી મદા કરી આત્મોપયોગ સન્મુખ પ્રવર્તેલું તે માત્રજ્ઞાન છે તપના ઉપર ચાર નિષેષા લખે છે કૌંઠનુ તપ એવું નામ તે નામતપ બધુવું તથા પુસ્તકમાં તપની વિધિનું લેખન વિગેરે રચાપનાતપ છે, તથા પુર્યદ્રવ્ય માસખમણાદિક તપ કરવું, તે દ્રવ્યતપ છે, અને પરવસ્તુ ત્યાગ પરિણામ છે, તે માત્રતપ કહેવાય છે એમ ધર્માસ્તિકાયાદિક વર્તમાન, નવતત્ત્વ વિગેરે ફરક વસ્તુઓમાં ચાર નિષેષા લગાડવા શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં કહ્યું છે કે -

ગાથા

જત્યય જ જાણિજ્ઞા, નિસ્ત્વેવ નિસ્ત્વેવે નિરવસેસ ।

જત્ય વિ ચ ન જાણિજ્ઞા, વતકય નિસ્ત્વય તત્ય ॥ ૧ ॥

इति शब्दनयस्वरूपम्-

अथ समभिरूढनयस्वरूपम्

ગાથા

જ જ સળ્ળ માસદ, ત ત ચિય સમમિરોહદ્ જમ્હા ॥

મળ્ળતરધ્યનિમ્હો, તઓ નઓ સમમિરોચિ ॥ ૧ ॥

છે આગમસારમા નામ, સ્થાપના, દ્રવ્યભાવ એ ચાર નિષ્કેષ
 શબ્દનયના કહ્યા છે અને નયચક્રમા ભાવનિષ્કેષાનુ શ્રદ્ધા કયું
 છે પ્રસંગોપાત્ત ભાવનિષ્કેષાનુ સ્વરૂપ જણાવતા ચાર નિષ્કેષાનુ
 ક્રિયિત્ સ્વરૂપ બતાવવામા આવે છે વસ્તુનું કોઈ પણ
 સાંકેતિક નામ પાડવું તે નામનિષ્કેષો છે કોઈ પણ વસ્તુની
 તેના જેવા આકારપણે વા જુદી રીતે પણ કોઈ પણ વસ્તુમાં
 સ્થાપના કરવી તે સ્થાપના નિષ્કેષો જાણવા નામ નિષ્કેષયુક્ત
 સ્થાપનાનિષ્કેષ હોય છે સ્થાપનાના બે ભેદ છે ૧ સદ્ભાવસ્થાપના
 ૨ અસદ્ભાવસ્થાપના નામ આકારે સહિત હોય, તથા ભ્રમ
 પણ હોય, પણ ભાવપણું ન હોય તે દ્રવ્યનિષ્કેષો છે જે
 અજ્ઞાની જીવ છે તે જીવના ઉપયોગાદિ ભાવ વિના દ્રવ્ય જીવ
 છે મણુવમોનો દ્રવ્ય ઉપયોગ વિના-દ્રવ્ય એમ શ્રી અનુયોગક
 સૂત્રમા કહ્યું છે તથા વસ્તુ છે, તે ભાવશુદ્ધ સહિત હોય
 ત્યારે માવનિષ્કેષો કહેવાય છે શ્રી ચૈત્યવદન ભાષ્યમા જિનના
 ઉપર ચાર નિષ્કેષા ઉતાર્યા છે યથા—

ગાથા

નામજિણા જિણનામા, ઠગણજિણા પુણ જિણદ્વપદિમાજો ॥
 દણજિણા જિણજીગા, આગજિણા સમવસરણત્થા ॥ ૧ ॥

શ્રીજિનેશ્વરના નામો તે નામજિનો છે, ચોવીસ તીર્થો
 વિગેરે. શ્રી જિનેન્દ્રની પ્રતિમા તે સ્થાપનાજિન
 જિનના જીવ તે દ્રવ્યજિન છે ન્યારથી તીર્થો કર નામકર્મ
 દક્ષિણ સમુપાજન કર્યા, ત્યારથી તે છેક દ્વાતિકર્મ અપાવ
 સમવસરણમા બેઠા નથી, ત્યાસુધી દ્રવ્યજિન કહેવા

છે. અને સમવસરણુમા બેઠેલા સર્વજ્ઞ ભાવજિન કહેવાય છે. જ્ઞાનના ઉપર ચાર નિરોધ લગાડે છે, કોઈનું જ્ઞાન નામ પાડ્યું, તે મામજ્ઞાન તથા જ્ઞાનની અક્ષરરૂપે પુસ્તકમા સ્થાપના કરવી તે સ્થાપનાજ્ઞાન કહેવાય છે, અને ઉપયોગ વિના સિદ્ધાંતપઠન, તથા અન્યદર્શનના શાસ્ત્ર બધાવા ઇત્યાદિ દ્રવ્યજ્ઞાન છે, તથા જ શરીરાદિકનો પણ દ્રવ્યજ્ઞાનમા સમાવેશ પામે છે, અને નવતત્ત્વ તથા વર્ગદ્રવ્યસ્વરૂપ જાણી શકી કરી આત્મોપયોગ સન્મુખ પ્રવર્તે તે માવજ્ઞાન ॥ તપના ઉપર ચાર નિરોધ લગે છે કોઈનું તપ એવું નામ તે નામતપ જાણવું તથા પુસ્તકમા તપની વિધિનું લેખન વિગેરે સ્થાપનાતપ છે, તથા પુણ્યરૂપ માસખમણાદિક તપ કરવું, તે દ્રવ્યતપ છે, અને પરવસ્તુ ત્યાગ પરિણામ છે, તે માષ્ટતપ કહેવાય છે. એમ ધર્માસ્તિકાયાદિક વર્ગ દ્રવ્ય, નવતત્ત્વ વિગેરે દરેક વસ્તુઓમા ચાર નિરોધ લગાડવા શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રમા કહ્યું છે કે -

ગાથા.

જત્યય જ જાણિજ્ઞા, નિરુત્તેવ નિરુત્તેવે નિરવસેસ ।

જત્ય વિ ય ન જાણિજ્ઞા, વત્તકય નિરુત્તેવે તત્ય ॥ ૧ ॥

इति शब्दनयस्वरूपम्-

अथ समभिरूढनयस्वरूपम्

गाथा

ज ज सण्ण मामइ, त त चिय सममिरोहइ जम्हा ॥

मण्णतरध्यविमुहो, तओ नओ सममिरूढोत्ति ॥ १ ॥

યાં યાં સજ્ઞાં ઘટાદિલક્ષણાં માપતે—વદતિ તાં તામેવ યસાત્
સજ્ઞાંતરાર્થવિમુક્ત્યઃ સમમિરૂઢો નય નાનાર્થનામા એવ માપતે,
યદિ એકપર્યાયમપેક્ષ્ય સર્વપર્યાયવાચકત્વ તથા એકપર્યાયાણાં
સકરઃ, પર્યાયસકરે ચ વસ્તુસકરો ભવત્યેવેતિ માઽભૂત્ સકર-
દોષઃ, અતઃ પર્યાયાંતરાનપેક્ષ એવ સમમિરૂઢનય ઇતિ ॥

ભાવાર્થ—શબ્દનયે ઇન્દ્ર, શક, પુરુષ ઇત્યાદિ સર્વ ઇન્દ્રના
નામ લેઈ તે એક ઇન્દ્ર પર્યાયવત્ દેખીને તેના સર્વ નામ
કહે છે, પણ સમભિરૂઢનય નામલેઈ અર્થલેઈ સ્વીકારે છે,
એમ બે નયના લેઈ છે એક પર્યાયના પ્રકટવાથી અને શેષ
પર્યાયોના નહિ પ્રકટવાથી, શબ્દનય તેટલા સર્વનામ જાણાવે
છે, પણ સમભિરૂઢનય તે પ્રમાણે જાણાવે નહિ, એટલે શબ્દ
નય અને સમભિરૂઢનયના લેઈ છે ઘટ કુલાદિકમા જે સજ્ઞાનો
વાચ્યાર્થ દેખાય તેનેજ, સજ્ઞા કહે છે સજ્ઞાતર અર્થવિમુક્ત
સમભિરૂઢનય છે જો એક સજ્ઞામા સર્વ નામાતર માનીએ, તો
સર્વનો 'સકર થાય, અને પર્યાયનો લેઈ રહે નહિ, અને જે
પર્યાયાતર હોય છે, તે તો લેઈપણેજ હોય ॥ તેથી પર્યાયાતરનું
લેઈપણુ રહ્યું; માટે લિગ્યાદિ લેઈના સાપેક્ષપણે વસ્તુનું લેઈ
પણુ માનવું, એમ સમભિરૂઢ નયનો મત ॥ સમભિરૂઢ નયમા
પણુ સમભિરૂઢ નયની મુખ્યતા છે આ નય એક અશ
ઓછી વસ્તુને પૂરેપૂરી કહે છે, તેરમા શુદ્ધલક્ષણવાળા ઈવતીને
સિદ્ધ કહે ॥

अथ एवभूतनयस्वरूपं लिख्यते ॥

एव जह सहध्यो, सतो भूओ तदज्ञहामूओ ॥

तेणेयभूयनओ, सहत्थपरो विसेसेण ॥ १ ॥

एव यथा घटचेष्टायामित्यादिरूपेण शब्दार्थो व्यवस्थितः
तद्वृत्तिरस्यैव यो वर्तते, घटादिकोऽर्थः स एव सन् भूतो विद्य-
मान 'तदज्ञहामूओति,' वस्तु, तदन्यथा शब्दार्थोल्लापनेन
वर्तते, स तत्त्वतो घटाद्यर्थोऽपि न भवति किंभूतो विद्यमान.
येनैव मन्यते तेन कारणेन शब्दनयममिरूढनयाभ्या मका-
शादेवभूतनयो विशेषेण शब्दार्थनयतत्पर, अयं हि योपिन्म
स्तत्कारूढ जलाहरणादिक्रियानिमित्त घटमानमेव चेष्टामान-
मेव घट मन्यते, न तु गृहकोणादिव्यवस्थित, विशेषतः शब्दा-
र्थतत्परोऽयमिति ॥ वज्रणमध्येणध्यच्च, वज्रणेणोमय विसेसेह ।
जह घटसहचेष्टा । यथा तथा तपि तेणेय ॥ १ ॥ व्यवज्यते
अर्थोऽनेनेति व्यञ्जन, वाचकशब्द. घटादि, त चेष्टावता एतद्वा
च्येनार्थेन विशिनष्टि स एव घटशब्दो यथेष्टान्तमर्थं प्रति
पादयति नान्य, इत्येव शब्दमर्थेन नैयत्ये व्यवस्थापयतीत्यर्थः,
तथार्थमप्युक्तलक्षणममिहितरूपेण व्यञ्जनेन विशेषयति चेष्टापि
सैव या घटशब्देन वाच्यत्वेन प्रसिद्धा, योपिन्मस्तत्कारूढस्य
जलाहरणादिक्रियारूपा, न तु स्थानतरणक्रियात्मिका, इत्येव
मर्थं शब्देन नैयत्ये स्थापयतीत्यर्थ, इत्येवमुभय विशेषयति
शब्दार्थो नार्थं शब्दन नैयत्ये स्थापयतीत्यर्थ, एतदेवाह ।

એ સાત નયનુ સ્વરૂપ કહ્યું, તેમા નૈમમના હશ લેઈ, તથા સમ્રહના છ અથવા બાર લેઈ, તથા વ્યવહારના આઠ લેઈ, અથવા ચૌદ લેઈ છે ઋતુસૂત્રના ચાર અથવા છ લેઈ છે શબ્દના સાત લેઈ, તથા સમભિરૂઢના બે લેઈ, અને એવ ભૂતનો એક લેઈ, એમ સાતનયના લેઈ જાણવા વળી એકેક નયના મો સો લેઈ ગણતારા સાતસો લેઈ થાય છે

મુખ્યપદો નયના બે લેઈ છે ૧ દ્રવ્યાર્થિક અને ૨ પર્યાયાર્થિકનય, તેમા દ્રવ્યાર્થિકના નૈમમ, સમ્રહ, વ્યવહાર, ઋતુસૂત્ર એ ચાર લેઈ છે કેટલાક આચાર્યો, વિકરપરૂપ ઋતુસૂત્રનય છે, માટે તેને માયનય કહે છે તે મત પ્રમાણે દ્રવ્યાર્થિકના ત્રણ લેઈ થાય છે શબ્દનય, સમભિરૂઢ અને એવભૂત એ ત્રણ નય છે તે પર્યાયાર્થિકના લેઈ સમજવા મતાતરે ઋતુસૂત્ર પણ પર્યાયાર્થિકનો લેઈ છે એ સાત નયમા આઘના ચાર નય છે, તે અવિશુદ્ધ છે અને શબ્દનય, સમભિરૂઢ, અને એવભૂત એ ત્રણ શુદ્ધ નય કહેવાય છે

એ સાત નયમા નૈમમ, સામાન્ય વિશેષ બેને માને છે તથા સમ્રહનય સામાન્યને માને છે તથા વ્યવહારનય વિશેષને માને છે, અને ઋતુસૂત્ર વિશેષ શ્રાહક છે એ ચાર નય દ્રવ્યાર્થાવલંબી છે, અને શબ્દાદિક ત્રણ નય વિશેષના શ્રહણ કરનાર પર્યાયાર્થિકભાવનય કહેવાય છે. શબ્દાદિક ત્રણ નય છે, તે પ્રત્યેક વસ્તુના નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, એ ત્રણ નિરોપાને માનતા નથી એક ભાવનિરોપાને જ માને છે તિન્હ સદ્નયણ વ્યવસ્થુ-શબ્દાદિક ત્રણ નયમા ત્રણ નિરોપા અવસ્થુરૂપ છે,

એમ શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં કહ્યું છે એ સાત નયને પર
સ્પર સાપેક્ષપણે શ્રદ્ધે તે સમક્ષિતી બાંધવા, અને એકાંત નયે
શ્રદ્ધા કરે, તે મિથ્યાત્વી બાંધવા.

પૂર્વપૂર્વનયઃ પ્રચુરગોચરઃ, પરાસ્તુ પરિમિતવિષયાઃ,
સન્માત્રગોચરાત્ સપ્રદાત્ નૈગમો માવામાવભૂમિત્વાત્ ભૂરિ
વિષય, વર્તમાનવિષયાત્ ઋજુસૂત્રાત્, વ્યવહાર ત્રિકાલવિષ
યત્વાત્ ઘટ્ટવિષય. કાલાદિમેદેન મિત્તાર્થોપદર્શનાત્, મિત્તાત્
ઋજુસૂત્રવિપરીતત્વાત્, મહાર્થ, પ્રતિવર્ત્યાયમશ્વન્દમર્થમેદમમી
ખિત. સમમિરૂઢાત્ શ્વન્દ'પ્રભૂતવિષયઃ, પ્રતિક્રિયાં મિત્તમર્થ
પ્રતિજાનાનાત્ એવભૂતાત્ સમમિરૂઢ' મહાન્ ગોચર, નયવા-
ચ્યમપિ સ્વવિષયે પ્રવર્તમાન વિધિપ્રતિષેધાઝ્યાં સપ્તમગીમ
નુગ્રજતિ ॥ અશુગ્રાહી નૈગમ, સચાગ્રાહી સપ્રદાઃ, ગુણપ્રવૃત્તિ
લોકપ્રવૃત્તિગ્રાહી વ્યવહાર, કારણપરિણામગ્રાહી ઋજુસૂત્ર',
વ્યક્તકાર્યગ્રાહી શ્વન્દ, પર્યાયાંતરમિત્તકાર્યગ્રાહી સમમિરૂઢઃ,
તત્પરિણમનમુખ્યકાર્યગ્રાહી એવભૂત, ક્ત્યાયનેકરૂપો નય
પ્રચારઃ, જ્ઞાતિયા વચનપ્પદા, તાવતિયા એવ હુતિ નયવાયા
॥ કિતિ વચનાત્ ॥

સાધાર્થ—પૂર્વપૂર્વના નય 'પ્રચુર વસ્તુગોચર છે, ઉપર
ઉપરના નય અર્થ વસ્તુગોચર વિષયવાળા છે સત્તા માત્ર
આહક સ શ્રદ્ધનય કરતા, નૈગમનયનો વિષય ઘણો છે નૈગમના
કરતા, સ શ્રદ્ધનો અર્થવિષય છે, કારણ કે સ શ્રદ્ધનય તે

સત્તાને જ શ્રદ્ધા કરે છે, અને નૈગમનય તો છતાંભાવ અને અછતા સર્વ ભાવને સકલ્પપણે શ્રદ્ધા કરે છે. અથવા નૈગમનય છે તે સામાન્ય અને વિશેષ એ બે ધર્મને શ્રદ્ધા છે, અને સશ્રદ્ધ તો સામાન્યને શ્રદ્ધા છે, અને વ્યવહારનય એક વિશેષને શ્રદ્ધા છે, માટે સશ્રદ્ધથી વ્યવહારનો વિષય અલ્પ છે વ્યવહાર આકૃતિભેદે ભેદ માને છે, પણ સશ્રદ્ધનય માટે નહિ, માટે વ્યવહારથી સશ્રદ્ધનય બહુવિધથી છે, ઘટ યવાની માટીમા ઘટ-સત્તા રહી છે, તેથી સશ્રદ્ધનય મૃત્તિકાને શ્રદ્ધા, અને વ્યવહાર નય આકૃતિમાન ઘટ શ્રદ્ધા તેથી તેના કરતા વ્યવહાર અલ્પ વિષયી છે, ઋગ્નુસૂત્ર વર્તમાન વિશેષધર્મનો શ્રદ્ધા છે, માટે તે અલ્પવિષયી છે, અને વ્યવહાર બહુવિષયી છે, કારણ કે ઋગ્નુસૂત્રથી વ્યવહાર ત્રિકાલવિષયી છે ઋગ્નુસૂત્ર વર્તમાન વિશેષધર્મને શ્રદ્ધા છે, અને શબ્દનય કાલાદિવચનલિંગથી વહેચતા અર્થને શ્રદ્ધા છે, ઋગ્નુસૂત્રનય વચનલિંગને ભિન્ન પાડતો નથી, તે માટે ઋગ્નુસૂત્રથી શબ્દ અલ્પવિષયી છે શબ્દ કરતા ઋગ્નુસૂત્ર બહુવિષયી છે, શબ્દનય ઇંદ્રિય એક પર્યાયને શ્રદ્ધા, શક, વળી, પુરદર, શચીપતિ વિગેરે ઇન્દ્રિયક્તિબોધક સર્વપર્યાયને શ્રદ્ધા છે, અને સમભિદ્વંદનય જે ધર્મ વ્યક્ત છે, તેજ વાચક પર્યાયને શ્રદ્ધા છે, માટે શબ્દનયથી સમભિદ્વંદનય અલ્પવિષયી છે એવબૂતનય પ્રતિસમયે ક્રિયાભેદે ભિન્નાર્થપણુ માનતો અલ્પવિષયી છે, માટે એવબૂતથી સમભિદ્વં બહુવિષયી છે જે નયવચન છે, તે પોતાના નયના સ્વરૂપે અસ્તિ છે, અને તેમા પરનયના સ્વરૂપની નાસ્તિ છે સર્વ નયમા સ્વનયસ્વરૂપ અસ્તિતા અને પરનયસ્વરૂપની નાસ્તિતા વર્તી

કહે છે, તેથી ભિન્ન ભિન્ન નય વર્તે છે એ એવ જૂતાનયમા સમભિદ્વંનયની નાસ્તિતા નહિ માનવામા આવે, તે એવ જૂતાનય તે સમભિદ્વંનય કહેવાય, એ દોષ લાગે, તથા એવ જૂતાથી સમભિદ્વંનુ સ્વરૂપ ભિન્ન કરે નહિ-ધ્યાત્વિ દોષો આવે, માટે નિધિપ્રતિયેષે કરી નયોમા સમભગી માનતા, સર્વ દોષ પરિહારપૂર્વક પ્રત્યેક નયની સિદ્ધિ થાય છે, પણ નયની જે સમભગી તે વિકલાદેશીજ કહેય છે અને જે સકલાદેશી સમ ભગી છે તે પ્રમાણુ છે શ્રી રત્નાકરાવતારિકામા કહ્યું છે કે-
વિકલાદેશસ્વમાવા હિ નયસમભગી વસ્ત્વશમાત્રપ્રરૂપકત્વાત્
સકલાદેશસ્વમાત્રાનુપ્રમાણસમભગીસર્પૂર્ણવસ્તુસ્વરૂપપ્રરૂપકત્વાત્
એ સાત નય એક બીજાની અપેક્ષા ન રાખે તેા હુનંય કહેવાય છે અને એકાતનય બહુ કરવાથી મિથ્યાદૃષ્ટિપણુ પ્રાપ્ત થાય છે

તમ્હા મઞ્ચેવિ નયા મિચ્છાદિઘ્ઠી દિઘ્ઠા મપચ્છવપઢિયદ્ધા
અણોણણિમ્મિઆ ઉણ હવતિ મમ્મચ્ચમચ્ચમાવા ॥ ૧ ॥
સમ્મતિતર્કવૃત્તૌ ॥

હવે ધર્મ ઉપર ચાલ નય ઉતારે છે

નૈગમનયથી સર્વ ધર્મ છે, કારણ કે સર્વ પ્રાણી, ધર્મને ઈચ્છે છે, એ નય અશરૂપ ધર્મને ધર્મ કહે છે સમહનય કહે છે કે, વડેરાએ આદર્યો તે ધર્મ છે, એ નયે અનાચાર ત્યાગ્યો, પણ કુલાચારને ધર્મ કહ્યો બ્યવહારનય કહે છે કે સુખનુ કારણ તે ધર્મ છે, પણ એ નયે યુવ્યકરણને ધર્મ માન્યો ઋણસૂત્રને મતે ઉપયોગ સહિત વૈશ્ય પરિણામને ધર્મ કહે છે, એ નયમા યથાપ્રવૃત્તિકરણના પરિણામ પ્રમુખ સર્વ

યથાખ્યાત ચારિત્ર, ઈત્યાદિ ગુણ સહિત તેરમા ગુણઠાણે વતનારા
 ઠેવલી સિદ્ધ જાણવા, તેરમા ચઉદમા ગુણઠાણના ઠેવલીને આ
 નય સિદ્ધ કહે છે, અને એવ જૂતનયના અભિપ્રાયથી સકલ કર્મ-
 ક્ષયકર્તા, લોકના અતે વિરાજમાન, અદ્વિગુણસપત્ત તે સિદ્ધ
 જાણવા-એમ સિદ્ધ ઉપર સાત નયનો અવતાર કહ્યો

પ્રશ્ન-એક વસ્તુમા ભિન્ન ભિન્ન અભિપ્રાયવાળા સાત નય
 શી રીતે લાગી શકે ?

ઉત્તર-ભિન્ન ભિન્ન અભિપ્રાયથી એક વસ્તુનું સ્વરૂપ કહેવામા
 કોઈ જાતનો વિવાદ પ્રાપ્ત થતો નથી સમ્મતિતર્કવૃત્તિમા તે
 ઉપર દ્વિધાત આશ્રય છે, જેમ—

ગાથા.

પિતૃ પુત્ર-જનુ-મયય, માઝ્ઞણ ઇગપુરિમસવધો ॥

જ ય સો ઇગસ્સપિયત્તિ, સેસવાણ પિયા હોઈ ॥૧॥

બાવાય-એક પુરૂષ છે તે પુત્રની અપેક્ષાએ પિતા કહેવાય
 છે અને તે બાપની અપેક્ષાએ પુત્ર કહેવાય છે, અને તે માતાના
 પિતાની અપેક્ષાએ નસા કહેવાય છે અને તે મામાની અપેક્ષાએ
 બાણેજ કહેવાય છે, અને તે બાઈની અપેક્ષાએ જાતા કહેવાય
 છે એમ અપેક્ષાબુદ્ધિથી એક પુરૂષમા પૂર્વોક્ત સબધ લાગે
 છે, પણ એમ નથી કે તે પુત્રની અપેક્ષાએ પિતા કહેવાયો,
 એટલે તે સર્વનો પણ પિતા કહેવાય, તથા તત્વાય-આખ્યમા
 વપ્યુ છે કે—

યથા સર્વમેક સદવિજ્ઞેષાત્, સર્વં દિત્વ જીવાજીવાત્મ-

(૩૫૨)

સ્પર વિવાહ નથી પ્રત્યુત અગ્નિને નિશ્ચય થાય છે, તેમ સાત નયના સાપેક્ષપણે પરસ્પર વિવાહ નથી, પરંતુ તે સમ્યક્ જ્ઞાનના કારણીભૂત થાય છે

શંકા—હે શુભદ્રારાજ ! એક શક ઉત્પન્ન થાય છે કે, એક વસ્તુના સાત નયથી ભિન્ન ભિન્ન વ્યવહાર કરવાથી મૂળ એક વસ્તુ રહી શકશે નહિ તેનું કેમ ?

સમાધાન—હે ભવ્ય ! એકાગ્રચિત્તથી ધ્યાન કર—એક જીવ દેવશરીરને ધારણ કરે છે, ત્યારે તે દેવ કહેવાય છે, અને જ્યારે મનુષ્યપર્યાય ધારણ કરે છે, ત્યારે મનુષ્ય કહેવાય છે, તેજ જીવ જ્યારે નારકીપર્યાયને ધારણ કરે છે ત્યારે નારકી કહેવાય છે, અને તેજ જીવ જ્યારે તિર્યગ્યોનિમા ભય છે, ત્યારે તિર્યગ્ય કહેવાય છે એમ ચાર ગતિની અપેક્ષાએ ચાર પ્રકારના વ્યવહારને તે જીવ પામે છે, પણ તેથી તે જીવ નષ્ટ થતો નથી. તેમ સાત નયથી એક વસ્તુનું સ્વરૂપ કહેવાય છે, પણ તેથી તે વસ્તુની નષ્ટતા થતી નથી તે સંબંધી સન્મતિ તર્કના કાંઈ ત્રીજાની અદ્યારમી ગાથાના નીચે મુજબ કહ્યું છે

ગાથા

જહ સવધવિસિદ્ધો, સો પુરિસમાવ ગિરહસજો ॥

તદ્દદર્શિમિદિયગય, રૂવાહ વિસેષણ હહહ ॥ ૧ ॥

જેમ એક પુરુષ છે તે પુત્રાદિકના સંબંધથી જુદા જુદા પિતાદિ વ્યવહારને ધારણ કરે છે, પણ તેથી તે નષ્ટ થતો નથી તેમ એક દેરી (આસપૂજના) વ્યક્તિસંબંધી રૂપવાત

કેરી કહેવાય છે, અને તેજ કેરીને જીભનો સબધ થવાથી, રસવાળી કહેવાય છે, અને તે કેરીને નાસિકાનો સબધ થવાથી મુગધાદિવાળી કહેવાય છે, તેજ કેરીને ત્વક્ ઇન્દ્રિયનો સબધ થવાથી, સુકોમળાદિ વ્યવહારવાળી કહેવાય છે, અને ઓત્રેન્દ્રિયનો સબધ થવાથી પિચપિચાદિ ચઠ્ઠ વ્યવહારને પામે છે, એમ પચ્ચન્દ્રિયોનો કેરીમા સબધ થવાથી તે જુદા જુદા વ્યવહારને પામે છે પણ તેથી કેરી વસ્તુ નહ થતી નથી, તેમ ભિન્ન ભિન્ન વિષયવાળા સાત નયથી એક વસ્તુનું સ્વરૂપ કહેતા, વસ્તુ નહ થતી નથી આ સત્ય વાત છે—કેમકે એક દેવ વજ્રને ધારણ કરે છે, ત્યારે વજ્રી કહેવાય છે, અને જ્યારે પરમૈશ્વર્યને ધારણ કરે છે, ત્યારે ઈશ્વર કહેવાય છે, અને જ્યારે પુરને દારણ કરે છે, ત્યારે પુરિશ્વર કહેવાય છે, દેવવ્યક્તિ ને ધારણ કરે છે, ત્યારે શક્તિ કહેવાય છે દેવવ્યક્તિમા જુદો જુદો વ્યવહાર થવાથી જેમ દેવપણુ નહ થતુ નથી, તેમ ભિન્ન ભિન્ન વિષયવાળા સાત નયથી, એક વસ્તુનું સ્વરૂપ કહેવાથી, વસ્તુ નહતા થતી નથી, પરંતુ વિશેષતઃ સમ્યગ્જ્ઞાન થાય છે શ્રી તત્ત્વવાચસ્પદાખ્યમા પચ્ચજ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન એ આઠમા કોણુ જ્ઞાન ક્યા નયનો વિષય છે ? તે બતાવ્યું છે તે નીચે મુજબ—

નૈગમાદયસ્રયઃ સર્વાણ્યષ્ટૌ શ્રયતે, ઋજુસ્રવનયો મતિજ્ઞા
નમત્યજ્ઞાનવર્જાનિ પદ્ ॥ અત્રાહ, કસ્માન્ મર્તિ સવિપર્યયા ન
શ્રયત્ इति ? અત્રોચ્યતે, શ્રુતસ્ય સવિપર્યયસ્યોપગ્રહત્વાદ્ ।
શબ્દનયસ્તુ દ્વે એવ શ્રુતજ્ઞાનકવલજ્ઞાને શ્રયતે, અત્રાહ । ક

સ્માન્નેતરાણિ શ્રયત્તેતિ । અગ્રોચ્ચતે । મત્પ્રવચિમનઃપર્યા
યાણાં શ્રુતસ્યેવોપગ્રાહકત્વાત્ । ચેતનાદ્વસ્વામાભ્યાચ્ચ સર્વ-
લીલાનાં નાસ્ય કશ્ચિન્ મિથ્યાદદિરઘ્નો વા જીવો વિષયે
તસ્માદપિ વિપર્યયાન્ન શ્રયતેતિ । અતઃ પ્રત્યક્ષાનુમાનો
પમાનાપ્તવચનાનામપિ પ્રામાણ્યમમ્યનુઘાયતેતિ ॥

આવાર્થ—નૈમિષ, સ્વ શ્રદ્ધ, વ્યવહાર, એ ત્રણ નય પદ્ય
જ્ઞાન તથા ત્રણ અજ્ઞાનને શ્રદ્ધે છે, અને ચોથો ઋણસૂત્રનય,
મતિજ્ઞાન અને મતિઅજ્ઞાનને વર્ણને છેને શ્રદ્ધણ કરે છે
અતઃ પ્રશ્ન કરે છે કે ઋણસૂત્રનય મતિજ્ઞાન અને મતિઅ-
જ્ઞાનને કેમ શ્રદ્ધણ કરતો નથી ? અતઃ ઉત્તર કે—મતિજ્ઞાન છે,
તે શ્રુતજ્ઞાનનું કારણ છે, અને મતિઅજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાનનું ઉપકારક
એટલે કારણ છે, સ્વાસ્થ્ય કે શ્રુતજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાનને ઉત્પન્ન
કરીને, મતિજ્ઞાન અને મતિઅજ્ઞાન નહિ થઈ જાય ॥ શબ્દ
નય, શ્રુતજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાન એ બેને અગ્રીકાર કરે ॥ અતઃ
પ્રશ્ન કે, બાકીના ત્રણ જ્ઞાન તથા ત્રણ અજ્ઞાનને કેમ શબ્દ
નય વિષય કરતો નથી ? પ્રત્યુત્તરમા બાણવાનુ કે મતિ, અવધિ
અને મન પર્યાવ, એ ત્રણ જ્ઞાન તો શ્રુતજ્ઞાનના ઉપકારક છે,
અર્થાત્ કારણીભૂત છે તેથી તેણે શ્રદ્ધણ કર્યું નથી અને ત્રણ
અજ્ઞાન તો મિથ્યાદદિને હોય છે, અને શબ્દનય તો સમક્રિય
ને શ્રદ્ધણ કરે ॥ તેથી ત્રણ અજ્ઞાનને શબ્દનય શ્રદ્ધણ કરતો
નથી શબ્દનયના પ્રતાપથીજ પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન અને
આત્મવચનમા પ્રમાણ્ય આવે છે—ઈત્યાદિ સ્વરૂપ બાણવા

શ્લોક

इति नयवादाश्चित्राः कचिद्विरुद्धा इवाथ च विशुद्धाः ।

लौकिकविषयातीतास्तच्चदानार्थमधिगम्या. ॥ ૧ ॥

ઈત્યાદિ નયવાદ વિચિત્ર એટલે અનેક પ્રકારે છે ક્યાંક વિરુદ્ધની પેઠે જણાય છે, પરંતુ વસ્તુતઃ વિશુદ્ધ છે તે નય વાદ લૌકિકવિષયાતીત છે કારણ કે નયવાદમાં બુદ્ધિમાન, પુરુષો પણ મુલાય છે, એ નયવાદ તત્ત્વજ્ઞાનને માટે જાણવા યોગ્ય છે
इतिसप्तनयस्वरूपम्

એમ દ્રવ્યાદિકની સ્વદ્રવ્યમાં અસ્તિતા અને પરદ્રવ્યની સ્વદ્રવ્યમાં નાસ્તિતાનું આપેક્ષપણે વર્ણન કરતા પ્રસંગોપાત્ત નયાદિકનું સ્વરૂપ કહ્યું હવે મૂળ વિષયને કહે છે દરેક દ્રવ્યમાં સમયે સમયે સ્વદ્રવ્યાદિકની જનતી અસ્તિતા વર્તે છે, અને પરદ્રવ્યાદિકની જનતી નાસ્તિતા વર્તે છે જો પર દ્રવ્યની નાસ્તિતા આત્મામાં ના આવે તો પરદ્રવ્યની અસ્તિતાને નાશ થાય, વા આત્મદ્રવ્ય તે પરદ્રવ્યમાં અસ્તિત્વે પરિણમવાથી સર્વ દ્રવ્ય એકરૂપ થઈ જાય માટે પરદ્રવ્યની નાસ્તિતા આત્મદ્રવ્યમાં વર્તે છે અને આત્મ દ્રવ્યની નાસ્તિતા પરદ્રવ્યમાં વર્તે છે; તેથી પ્રત્યેક દ્રવ્ય વ્યક્તિરૂપે ભિન્ન ભિન્ન વર્તે છે

હવે આ પ્રમાણે પરદ્રવ્યનું સ્વરૂપ જાણી આત્મદ્રવ્યને ઉપાદેય સમજી આત્મા પોતાને જ કહે છે કે, તું જ્ઞાનના ક્ષયોપશમભાવથી, પોતાના શુભની શોધ કર!!! શુભનું ધ્યાન કર!!! અત્ર જ્ઞાનની ક્ષયોપશમતા લેવાનું કારણ એ છે કે,

જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ક્ષયોપશમભાવે અને ક્ષાયિકભાવે છે સાધક અવસ્થામાં ખરેખર શુષ્કસ્થાનક સુધી જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમભાવ વર્તે છે, અને તેરમાં શુષ્કભાવે ક્ષાયિકભાવે કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે જ્યાંસુધી કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ નથી ત્યાં સુધી જ્ઞાનના ક્ષયોપશમભાવે આત્મગુણની શોધ કરવાની છે હે ચેતન !! પણ ઇન્દ્રિયો દ્વારા બહિર્ વિષયને શ્રદ્ધા કરવાથી, પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન તારાથી બૂલાય છે જ્યારે બહિર્ પદાર્થોમાં જ્ઞાનનો ઉપયોગ બળે છે, ત્યારે પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન તથા સ્મરણ થતું નથી, અને જ્યારે આત્મ સ્વરૂપમાં ચેતના બળે છે, ત્યારે બાહ્યપદાર્થોનું વિસ્મરણ થવાથી આપોઆપ સંગદ્વેષ થતા નથી, અને ભૂતકળના લાગેલા કર્મ આત્મપ્રદેશથી ખરવા માટે છે, અને વર્તમાનકાલમાં આત્મ જ્ઞાનથી સ્વર વર્તે છે ટીપે ટીપે જેમ સરોવર બરાય છે અને કાકરે કાકરે જેમ પાણ બધાય છે, તેમ અદૃષ્ટ અદૃષ્ટ પણ પ્રતિદિન આત્મજ્ઞાનો ઉપયોગ સખી શુભોનું જ્ઞાન કરવાથી તે તે શુભોની પ્રાપ્તિ થાય છે જે જે શુભોને ખીલવવા હોય, તે તે શુભોનું એક સ્થિર ઉપયોગથી ચિત્તન કરવું, અને તે તે શુભોને માટે સચમ કરવો તેથી તે શુભોને આશ્રયદાન કરનાર કર્મ ખરી જવાથી શુભો પ્રકાશે છે આત્મગુણના ઉપયોગમાં એવા સ્થિર થઈ જવું કે, ઇન્દ્રિયો બાહ્યના વિષયને શ્રદ્ધા છે કે નહિ તેની ખબર પણ રહે નહીં જેમ એક સોની દુકાને બેસી સુવર્ણનો સૂક્ષ્મઘાટ ઘડતો હોય તેની આગળ થઈને સખીની સેના ચાલી ગઈ, તો પણ તેણે ટેખી નહિ-ગદગદી નહિ, તે પ્રમાણે આત્મોપયોગમાં એવા સ્થિર થઈ જવું

બાહ્યના વિષયોનું જિલકુલ જ્ઞાન બુદ્ધિ, જોમ પ્રતિદિન
 શુભોના ધ્યાનમાં ઉપયોગ લાગતા (ચઢતે ભાવે જગશે
 જ્ઞાનદર્શી મોજ) ચઢતે ભાવે ચિદાનંદની મોજ પ્રકટ થશે
 અંતરમાં આનંદની લહેરીઓ પ્રગટ થશે. જેમ કૂપ ખોદતા,
 ખીએ જલની શેરા પ્રગટે છે, તેથી સિદ્ધ થાય છે કે, હવે
 જલ આવ્યું, તેમ અત્ર પશુ આત્મશુદ્ધિનું ધ્યાન કરતા અનુ
 વ યોગે આનંદની લહેરીઓ પ્રકટે છે, તેથી સિદ્ધ થાય છે
 એ આનંદની ખુમારી આત્માના ધરની છે, આત્મા વિના
 આનંદની મોજ અન્યદ્રવ્યમાં નથી જે યોગી મુનિવર ધ્યાન
 રે છે, તેમને આત્માના આનંદની ખુમારી પ્રાપ્ત થાય છે
 થી તેમના ચહેરા ઉપર પશુ આનંદની છાયા છવાઈ જાય
 , તેથી તેવા ધ્યાની-યોગિઓ દુનિયાના સળધથી ન્યારા રહી
 આત્મધ્યાન કરી અંતરનું સુખ ભોગવે છે દુનિયાના સળધ
 આવતા બાહ્યવિષયમાં ચિત્ત ભળવાથી, આત્મિક આનંદ
 પ્રગવાતો નથી જ્યારે આત્મધ્યાન કરતા આવી અંતરમાંથી
 આનંદની ખુમારીઓ ઉછળે છે, ત્યારે યોગીએકો, મોક્ષના
 મુખનો અત્ર ભોગ (અનુભવ) કરે છે મોક્ષના સુખનો
 અનુભવ જેને અત્ર થતો નથી, તે ભવ્ય મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી
 કતો નથી જ્ઞાનસારમાં કહ્યું છે કે—

॥ શ્લોક ॥

નિર્વિકાર નિરાશ્રય, જ્ઞાનસારમુખપુષ્પામ્ ॥

વિનિવૃત્તપરાશક્તી, મોક્ષોઽયૈવ મહાત્મનામ્ ॥ ૧ ॥

અનેકપ્રકારના વિષયવિકારરહિત અને આબાધરહિત તથા

વાસેન । જ્ઞાનથી મુનિપણુ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ કંઈ અરણ્યમાં
વાસ કરવાથી મુનિપણુ પ્રાપ્ત થતુ નથી શ્રી સમાધિશતકમાં
પણ ઉપાધ્યાયશ્રીએ કહ્યું છે કે—

જ્ઞાનવિના વ્યવહારકો, કહા બનાવત નાચ ॥

રત્ન કહો કો કાચકુ, અત કાચ સો કાચ ॥

તથા દશવૈકલિકમાં પણ કહ્યું છે કે—પદમ ગાળ તમો દયા,
પ્રથમ જ્ઞાન તત દયા પ્રથમ જ્ઞાન અને પશ્ચાત્ દયા હોય છે
તથા દ્રવ્યશુદ્ધિપર્યાયના રાસમાં પણ કહ્યું છે કે—યજુર્વિદ્ય વાણ
ક્રિયા કરે, જ્ઞાનરહિત જે ટોલે રે—શત જિમ મધ અવેશતા, તેતો
પડિયા છે મોલે રે શ્રી જિન ॥ તથા કહ્યું છે કે—

॥ ગાથા ॥

ગીયત્થસ્સ વયણેણ, વિસ હાલાહલ પિવે ।

અગીયત્થસ્સ વયણેણ, અમયપિ ન છુદ્દપ્પ ॥

ગીતાર્થ જ્ઞાનીના વચનથી હલાહલ વિષ પણ પીવું
પણ અજ્ઞાનીના વચનથી અમૃત પણ પીવું યોગ્ય નથી.
તથા કહ્યું છે કે—ચાદિર ચકપરે ચાલતા, અતરમાકરી કાતી રે,
સેહને જેહ મલા કહે—મતિ નવિ જાણે તે જાતી રે—શ્રીજિન૦ ॥
નાણરહિત દિત પરિહરી, અજ્ઞાનજ દટરાતા રે—કપટક્રિયા કરતા
યતિ, ન હુયે નિજમતિ માતા રે તથા યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય પ્રથમ
કહ્યું છે કે—

॥ શ્લોક ॥

તાચ્ચિક પથપાતથ, માવશૂન્યા ચ યા ક્રિયા ।

અનયોરતર શ્રેય, માનુસ્યોતયોરિવ ॥ ૧ ॥

જ્ઞાનરહિત જે શુભક્રિયા અને ક્રિયા રહિત જે શુભ જ્ઞાન
એ બેનું અતર સૂર્ય અને ખલોત (આગીઆ) જેટલું ॥
જ્ઞાન તે સૂર્યસમાન અને ક્રિયા તે ખલોતસમાન છે તથા
ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમા પણ કહ્યું છે કે—યથા

॥ ગાથા ॥

સૂદ જહા સસુત્તા, જ જસસહ કયવરમિ પહિઆણિ ।

इय जीवोवि ससुतो, ज जससह गजोवि ससारे ॥१॥

સૂત્રમા-હોરામા પરોવેલી સોય ક્યરામા પડેલી
હોય તો પણ નષ્ટ થતી નથી, અર્થાત્ જડે છે તેમ
જ્ઞાન સહિત એવ પણ સ સારમા જાય તો પણ નષ્ટ
થતો નથી, અર્થાત્ મુક્તિ સન્મુખ થઈ મુક્તિપદ પામે છે જ્ઞાન
છે તે સમક્તિ સહિત પ્રાપ્ત થાય છે, માટે તે પામ્યાબાદ મિથ્યા
ત્વમા આવે તો પણ એક ઠોઠાઠોડી સાગરોપમ ઉપરાત કમંબધ
એવ કરતો નથી, તથા મહાનિશીથમા જ્ઞાનશુભને અપ્રતિપાતી કહ્યો
છે, તથા બૃહત્કલ્પભાષ્યમા (ભાગ બીજા-ઉદ્દેશ પહેલામા) મુત
જ્ઞાની અને કેવળજ્ઞાનીને સરખા કહ્યા ॥ તેની ગાથા—
किं गीयत्यो केवलि, चउव्विहे जाणणे य गहणेय, तुल्ले
रागहोसे, अणतकायस्स वज्जणया-इत्यादि જે દ્રવ્યશુભ
પર્યાયને બોલે છે, તેને જ્ઞાની કહે છે ફરેક દ્રવ્યમા સામાન્ય
અને વિશેષ સ્વભાવ રહ્યા છે, તેને જે બોલે છે તેને જ્ઞાની કહે
છે તથા પ્રત્યેક વસ્તુમા દ્રવ્યાર્થિકનય અને પર્યાયાર્થિકનય
લગાડે છે, અને તેનો સમ્યક્ બોધ કરે છે, તેને જ્ઞાની કહે છે
દ્રવ્યાર્થિકનય એમ કહે છે કે હું મુખ્યતાએ દ્રવ્યનું ગ્રહણ કરું

હું, પણ તેથી પર્યાયનો નિષેધ કરતો નથી તે કહે છે કે જેમ
 સુવર્ણના પચાસ જુદા જુદા આભૂષણ બનાવ્યા હોય છે ત્યાં હું
 સુવર્ણથી સર્વ આકૃતિયોમા વ્યાપી રહેલા સુવર્ણને કહું છું ;
 ત્યારે પર્યાયાર્થિક નય કહે છે કે, સુવર્ણની પચાસ આકૃતિયો કે
 જે કટક, કુડલ, કટિબદ્ધ વિગેરે છે તેને હું કહું છું કે
 પણ તેથી પચાસ આકૃતિયોમા વ્યાપી રહેલા સુવર્ણરૂપ દ્રવ્યનો
 નિષેધ કરતો નથી, એમ કય ચિત્ જુદા જુદાપણે બે નય, એક
 વસ્તુને કહું છું કે, પર્યાયાર્થિકનય કહે છે કે જો હું દ્રવ્યા
 ર્થિકનયનો નિષેધ કરું તો મૂલ દ્રવ્ય સુવર્ણ નહિ હોવાથી
 આકૃતિરૂપ પર્યાય પણ મારો નાશ થાય દ્રવ્યાર્થિકનય કહે છે
 કે-જો હું પર્યાયાર્થિક નયનો નિષેધ કરું તો કટક, કુડલ,
 કેયૂરાદિક આકૃતિરૂપ પર્યાયનો નાશ થવાથી જમતના વ્યવ
 હારનો લોપ થઇ જાય, કારણ કે વ્યવહારમા પર્યાયરૂપ
 આકૃતિયોની જરૂર પડે છે દુનિયાનો વ્યવહાર છે, તે વસ્તુના
 પર્યાયથી છે, પણ દ્રવ્યથી નથી, માટે બે નય સાપેક્ષપણે
 મળવાથી એક વસ્તુની સિદ્ધિ થાય છે, પર્યાયથી દ્રવ્ય ભિન્ન
 નથી અને દ્રવ્યથી પર્યાય ભિન્ન નથી એક-બ સમ્મતિતર્ક-

॥ ગાથા ॥

દશ્વ પક્ષવિરુદ્ધ, દશ્વવિરુદ્ધા ચ પક્ષવા જાધિય ।

ઉપ્પાય ઠિદ મમા, હદિ દવિય લક્ષણ ઇય ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ -પર્યાયરહિત દ્રવ્ય નથી, અને દ્રવ્યથી રહિત
 પર્યાય નથી ઉપ્પાદ રિયતિ અને વ્યય છે લક્ષણ જેવું, એવું
 દ્રવ્ય જાણવું સુવર્ણવું કટક એટલે કડું બનાવ્યું, અને કડું

ગીતે હાર ખનાવ્યો, તેમાં કટકનો વ્યય અને હારનો ઉત્પાદ
 અને સુવર્ણની ધ્રુવતા એમ એ ત્રણ લક્ષણ એક સુવર્ણરૂપ
 વ્યયમાં વ્યાપી રહ્યા છે, ઉત્પાદ છે તે કથયિત્વ સ્થિતિ વિનાશ
 રૂપ છે અને વિનાશ પણ સ્થિતિ ઉત્પત્તિરૂપ છે અને સ્થિતિ
 પણ ઉત્પાદવ્યયરૂપ છે. ઉક્તં જ સમ્મતિતર્કવૃત્તૌ-યથા માય-
 સ્વોત્પાદઃ સ્થિતિવિનાશરૂપઃ, વિનાશોડપિ સ્થિત્યુત્પત્તિરૂપઃ,
 સ્થિતિરપિ વિગમોત્પાદાત્મિકા કથચિદમ્યુપગતવ્યા । ઉત્પાદ
 વ્યયરૂપ દ્રવ્યનુ લક્ષણ કહેતા પણ દ્રવ્યની સિદ્ધિ થતી નથી
 કારણ કે સ્થિતિ વિના કટક, અને કુલલરૂપ પર્યાયની જ સિદ્ધિ
 થતી નથી કોઈ કહેશે કે, સ્થિતિરૂપ દ્રવ્ય માનીશું તો, તે પણ
 અનુભવ વિરુદ્ધ છે, કારણ કે એક આત્મા, દેવતા, મનુષ્ય,
 તિર્યક, નારકી વગેરે પર્યાયોને ધારણ કરે છે, તો તે આત્માને
 એકાત ધ્રુવ માનતા સિદ્ધ થશે નહિ, તથા એકજ મૃત્તિકા,
 ઘટ, કોઠી, સરાવળારૂપ અનેક આકારને ધારણ કરે છે, તેથી
 મૃત્તિકાને એકાત ધ્રુવ માનતા પર્યાયની સિદ્ધિ થશે નહીં; માટે
 ઉત્પાદ, વ્યય, પ્રોવ્યયુક્ત દ્રવ્ય કહેવાય છે, છ દ્રવ્યમા સમયે
 સમયે ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રુવતા વ્યાપી રહી છે પરંદ્રવ્ય, નવ
 તત્ત્વ વિગેરેના જ્ઞાન વિના સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી
 નથી, અને જ્ઞાન વિના અજ્ઞાનીનું ક્રિયાકારક કષ્ટ નિબ્ધન
 જાય છે તથા પ્રવચનસારોદ્ધારમા કહ્યું છે કે—

॥ ગાથા ॥

જો જાણઈ અરિહતે, દબ્બગુણપણવતેદિ ।

સો જાણઈ અપ્પાણ, મોહો સલુ જાહિ તસ્સ લયમ્ ॥૧॥

ભાવાર્થ -જે ભવ્ય દ્રવ્યગુણ પર્યાયથી અરિહતને બાણે છે, તે ભવ્ય પોતાના આત્માને બાણે છે, અને તેનો મોહ ક્ષય થાય છે, ઇત્યાદિ જ્ઞાનમાહાત્મ્ય બાણીને સ્વમ્યગ્જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે બહુ પ્રયત્ન કરવો. ગીતાર્થ શુરુની ઉપાસના કરવી જ્ઞાનતુ કરણ જે શ્રુતજ્ઞાન, તેના ઉપર બહુ માન ધારણ કરશે, શ્રી ઠાણાગસૂત્ર તથા ભગવતી સૂત્રમા ૧ વાચના, ૨ પૃથ્ઞના, ૩ પરાવર્તના, ૪ અનુપ્રેક્ષા, ૫ ધર્મકથા-ઇત્યાદિનુ ક્ષણ મોક્ષ કહ્યું છે. સ્વાધ્યાયથી જીવ જ્ઞાનાવરણીયકર્મનો નાશ કરે છે અને વાચનાથી તીર્થધર્મ પ્રવર્તે છે, અને મહાનિર્ગર થાય છે, પૃથ્ઞાથી સૂત્ર તથા અર્થની શુદ્ધિ થાય છે અને તેથી મિથ્યાત્વમોહનીયનો નાશ થાય છે અનુપ્રેક્ષા એટલે અર્થ વિચારતા સાત કર્મની સ્થિતિના રસ પાતળા કરે, અનંત સ્વાચાર ખપાવીને અદ્વૈતવ બાકી રાખે શ્રુતજ્ઞાનના આરાધનથી અજ્ઞાનનો નાશ થાય છે ભવ્યજીવોને જ્ઞાનનોજ આધાર મોટો છે કહ્યું છે કે—

॥ ગાથા ॥

ક્લેષ અમ્હારિમા પાણી, દુમમા લોસ દ્વસિયા ।

હાપ જાહા કહ હુતા, ન હુતો જહ જિનાગમો ॥ ૧ ॥

હે ભગવત !!! જે તમારા કહેલા સ્વાદ્વાદ આગમ ન હોત તો દુ પમ દોષથી દૂષિત એવા અમારા સરખા પામર અનાથ જીવોની શી ગતિ થાત ? જે જિનાગમ ન હોત તો ખરાબ ગતિ થાત પચમકલમા આગમનો આધાર છે, માટે શ્રુત અને શ્રુતજ્ઞાનીનો બહુ વિનય કરવો અજ્ઞાનના

જેવો કોઈ મહાશયુ નથી, માટે અજ્ઞાનનો નાશ કરી સમ્યક્ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ધર્મક્રિયા કરવાથી કર્મનો નાશ થાય છે દુર્લભ વસ્તુ જ્ઞાન છે, તો તે જ્ઞાન જ્ઞાની વિના પ્રાપ્ત થતું નથી પચમકાળમા પ્રસંગોપાત્ત દુર્લભ અને દુસ્ત્યાન્ય વસ્તુ કઈ છે ? તે દુહાથી બતાવે છે

॥ દુહા ॥

સમ્યક્ જ્ઞાની રોહિલા, દુર્ગમ જ્ઞાની પન્થ ।

દષ્ટિરાગ દુસ્ત્યાજ્ય છે, દુર્ગમ જ્ઞાની ગ્રન્થ ॥ ૧૩૨ ॥

શ્રદ્ધા સદ્ગુરુ દુર્લભા, દુર્લભ સત્ય વિવેક ॥

અગમ્ય વાણી જ્ઞાનીની, સમજે ચિરલા છેક ॥ ૧૩૩ ॥

ભાવાર્થ—સમ્યક્જ્ઞાની મહાત્માએ દુર્લભ છે જ્ઞાની સદ્ગુરુ વિના તત્ત્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન થતું નથી શ્રી સર્વજ્ઞ કહેલો મોક્ષ-માર્ગ પણ દુ ખેડરી જણાય એવો છે દષ્ટિરાગનો ત્યાગ કરવો દુસ્ત્યાન્ય છે જગત્મા અજ્ઞાનત સર્વત્ર દષ્ટિરાગનું સામ્રાજ્ય પચમકાળમા અખડ પ્રવર્તી રહ્યું છે અહો દષ્ટિરાગ રૂપ વિવધર એવો તો બળવાન છે કે, જેને તે કરકે છે, તેને કશું સત્ય સૂઝતું નથી ધતુરભક્ષકને જેમ સર્વત્ર પીગુ દેખાય છે, તેમ દષ્ટિરાગીને પોતે જે માન્યુ તે સારુ દેખાય છે પોતાની બુદ્ધિથી સત્ય જાણ્યા વિના જે ઉપર રાગ ધર્ષ ગયો, તે પ્રાણુતે પણ છૂટતો નથી જગત્મા કોઈને ધનનો રાગ હોય છે, કોઈને સ્ત્રીના ઉપર રાગ હોય છે, કોઈને કામ રાગ છે, કોઈને સ્નેહરાગ હોય છે, કોઈને શરીર ઉપર રાગ

ય છે—ઈત્યાદિ સર્વે રાગનો નામ શ્રી સદ્ગુરુના ઉપદેશ
જેરેથી થઈ શકે છે, પણ હિરાગ તે એવો પાપી છે કે તે
હાત્માઓને પણ દુસ્ત્યાબ્ધ છે કહ્યું છે કે—

॥ શ્લોક ॥

કામરાગ સ્નેહરાગા,—વીપત્કરનિચારણૌ ॥

હિરાગસ્તુ પાપીયાન્, દુરુચ્છેદા સત્તામપિ ॥ ૧ ॥

હિરાગથી મણિને બદલે કાચનું થકણ આપે ॥ હિરાગી
પુરુષ કપડીઓની કપટખાખા દુસ્વાઈ જાય છે, અને હિ
રાગીથી સત્યાસત્ય ધર્મનો નિર્ણય થતો નથી હિરાગીના
સત્યચક્ર મીઠાઈ જાય છે હિરાગી પુરુષ વિષને અમૃત
માની પાન કરે છે હિરાગી પુરુષ ધોળા દિવસે આધળો થઈ
આલે ॥ સત્ય ધર્મરૂપ સૂર્યને ફેળવા હિરાગી, ધુવડની
આચરણ કરે છે વિવેકરૂપ મિત્રને હિરાગી ધક્કો મારી
કાઢી મૂકે છે—મિથ્યાત્વરૂપ કુમિત્રને હિરાગી પુરુષ પ્રેમથી
બોલાવે છે કુમતિનો સગ કરી કુમતિને હિરાગી દૂર કરે
છે હિરાગી ભાગ પીધેલાની પેઠે વા હાડ પીધેલાની પેઠે
આચરણ કરે ॥ હારિશ નામનું પાણી કોઈ પણ લોકમાં
કકલને પકડે છે, તે તેને તે કહી મૂકતું નથી તેમ હિ
રાગીનો રાગ જ્યાં લાગ્યો હોય છે ત્યાંથી છૂટતો નથી હિ
રાગી પુરુષથી સત્યદેવ, સત્યગુરુ અને સત્ય ધર્મનો રાગ કરી
શકતો નથી. કોઈએ ગદ્દાનું પુચ્છ પકડ્યું તેને લાતો વાગે તે
પણ તે મૂર્ખ મૂકતો નથી, તેમ હિરાગીએ જે જગીશ્વર કયું
તે તેનાથી મૂકતું નથી હિરાગી પુરુષ, આયથી સત્યપરીક્ષક

જનતો નથી. વ્યુત્પત્તિથી ધર્મો વસ્તુનો સ્વભાવ છે તેજ ધર્મ
 છે, અર્થાત્ આત્માનો સ્વભાવ છે તે ધર્મ છે આત્માનો ધર્મ
 અરૂપી છે, તેમ જો જોઈ નહિ, તથા જો જોઈ પણ જડમા
 ધર્મની બુદ્ધિ એકાંતે રાગથી રાજે તે પણ દ્વિરાગી છે સદ્ગુરુ
 સત્ય વસ્તુ સમજાવે, પણ તેને કુશુરના દ્વિરાગથી વિશ્વાસ
 જોડે નહિ હવાહલવિષના સમાન દ્વિરાગ છે સત્યતત્વોપદેશક
 શ્રી સદ્ગુરુ ઉપર પ્રેમ, ભક્તિ, સુરાગ વિના તથા પક્ષી શ્રદ્ધા
 વિના તેમના ઉપદેશ વચનો શ્રોતાને બીજકુલ અસર કરી શકતા
 નથી; માટે અવશ્ય સદ્ગુરુ ઉપર રાગ ધારણ કરવો શુભ
 રાગ પણ શુભદાણી હોઈ નાશ પામે છે જ્ઞાનિયોના અન્યોમા
 કથિત સૂક્ષ્મ તત્ત્વસ્વરૂપ પણ પ્રત્યાસ કરવાથી જાણી શકાય છે
 સદ્ગુરુ વિના સૂક્ષ્મતત્ત્વની ગમ થયાથ પડતી નથી જ્ઞાની-
 ગીતાથ સદ્ગુરુના વચનામૃતપાનથી, સત્યમાર્ગમા સૂર્યના જેવો
 પ્રકાશ પડે છે એક ગામથી બીજે ગામ જવું હોય છે, તે
 પણ મનુષ્યોને માર્ગ પૂછવો પડે છે, ત્યારે મુક્તિનગરીના
 માર્ગમા આલતા, સદ્ગુરુરૂપ વળાવા વિના અસીદ્ધનગરે પહોંચી
 શકાય નહિ જ્ઞાનિયોના અવોમા વીજ સૂક્ષ્મબુદ્ધિ વિના પ્રવેશ
 થતો નથી, અને સૂક્ષ્મજ્ઞાન તે વિના થતું નથી દ્રવ્યાનુયો
 ગના સૂક્ષ્મજ્ઞાન વિના શ્રદ્ધા તથા સમક્ષિતની પ્રાપ્તિ થતી નથી,
 માટે સૂક્ષ્મ દ્રવ્યાનુયોગનું જ્ઞાન કરવા સદ્ગુરુની ઉપાસના કરવી
 સદ્ગુરુ વિના તત્ત્વમાર્ગની ગમ પડતી નથી તથા પચ્ચમકાળમા
 સદ્ગુરુની શ્રદ્ધા થવી ફલદ છે ગુરુનો, દોષમુદ્ધિથી દોષ દેખ
 નારાઓની-કાગડાના જેવી દ્વિ હોવાથી-તેઓને સત્ય લાભ
 પ્રાપ્ત થતો નથી, કેટલાક કુળગુરુની પેઠે સદ્ગુરુને માનના

શ્રીઓ પણ સાચા ગુરુની શ્રદ્ધા યથાર્થ કરી શકતા નથી, તેમજ નિહક કુપાત્ર જીવેના સહવાસથી, કેટલાકેને સત્યગુરુની શ્રદ્ધા રહેતી નથી કેટલાક તો ગુરુના ઉપકારને બાણી શકતા નથી, તો તેને શ્રદ્ધા શી રીતે થઈ શકે ? કેટલાક તો ધોળુ તેટલું દ્રઢ, એવી બુદ્ધિથી સત્યગુરુનું શરણ અગોચર કરી શકતા નથી જેના માથે એક સદ્ગુરુ સાચા નથી, તે નગુશઓ ભવ મા બટકયા કરે છે કેટલાક લોળા, મૂર્ખા, બાકી બુદ્ધિવાળા મનુષ્યો તો ગાડરીઆ પ્રવાહની પેઠે ગુરુને માન્યા કરે ॥ કેટલાક તો સ્વાર્થ હોય, ત્યા સુધી ગુરુને માને અને પશ્ચાત્ ગુરુનું પશુ ખૂરુ કરવાને ચૂકતા નથી, દુનિયાની વિદ્યા હુન્નર, યુદ્ધાદિ ઠળા શીખવાને માટે લૌકિકગુરુની જરૂર છે, અને આત્મધર્મની પ્રાપ્તિ માટે લોકોત્તર પચ્ચમહામતધારક સદ્ગુરુશ્રદ્ધા ગુરુની જરૂર છે માટે એવા સદ્ગુરુની શ્રદ્ધા જે બળ્યો કરે છે, તે પરમાત્મપદને પામે છે દુનિયામાં ચિતામણિ રત્ન કરતા પશુ મનુષ્યભવ અનતમણી અમૂલ્ય છે તેવો મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત કરીને વિવેક દૃષ્ટિની ભાગ્યતિ કરવી વિવેકના બે ભેદ છે લૌકિક વિવેક, લોકોત્તર વિવેક, -લોકોત્તર વિવેક દુઃકમ છે નવતત્ત્વ તથા વર્ણવ્યનું સ્વરૂપ બાણીને, ઉપાદેય આત્મસ્વરૂપનો સ્વીકાર કરે, અને જડદ્રવ્યનો ત્યાગ કરે; આવી વિવેકબુદ્ધિ પ્રગટવાથી, સમકિતરત્નની પ્રાપ્તિ થાય છે વિવેકદૃષ્ટિ યતા, ભવ્ય જીવ સત્યને બાણી અસત્યને પરિહરે છે પદાર્થોનું સ્વરૂપ બતાવવા વિવેક સૂર્ય સમાન છે દ્રઢ અને જલની પેઠે પૂરું ॥ અને આત્માને ચિત્ર કરવા હસની ચચુ સમાન વિવેક દૃષ્ટિ છે વિવેક ચમુચી અધમનુષ્યો સત્યપદાર્થસ્વરૂપ ઝોળખી

શક્તા નથી વિવેક દૃષ્ટિહીન મનુષ્યો આત્માને પરમાત્મારૂપ
 બાણી શક્તા નથી. વિવેકદૃષ્ટિહીન પુરુષો અસત્યને સત્ય માને
 છે, અને સત્યને અસત્ય માને છે વિવેકદૃષ્ટિ વિના આત્મારૂપ
 હીરો પારખી શક્તો નથી વિવેકદૃષ્ટિથી આત્મા, મોક્ષમાર્ગમા
 ગમન કરી શકે છે વિવેકદૃષ્ટિ, ચિતામલિરત્ન કરતા અધિક
 છે, તત્ત્વવિવેકદૃષ્ટિથી સર્વ મતોમા માધ્યસ્થ ભાવના પ્રકટે છે,
 અને કદાચંદ્ર શ્રદ્ધ છે, તે આત્મારૂપ સૂર્યથી છૂટી જાય છે
 અગમ્ય જ્ઞાનીની વાણીને સમજનારા અતુર પુરુષોને વિવેકદૃષ્ટિની
 પ્રાપ્તિ થાય, માટે શ્રી સર્વજ્ઞની વાણીનો અભ્યાસ કરવો વારવાર
 શ્રી સર્વજ્ઞની વાણી સદૃશુરૂપ પાસેથી સામળવી, તેનો વિચાર
 કરવો અને હૃદયમા ઘડા કરવી, તેથી દુર્લભ વસ્તુની પણ પ્રાપ્તિ
 થતા અનંત સુખલોકતા આત્મા જન્યે હવે માન-વાસના
 વિગેરેથી આત્મધર્મ ન્યારો છે, તેવું સમજાવી શુદ્ધ ધર્મનો
 આદર કરાવવા ઉપદેશ કથે છે

દુહા.

માન વાસના મન વસે, કીર્તિ માટે ધર્મ ।
 બહિરાતમપદ પ્રાણિયા, પાછે ઊલટા કર્મ ॥૧૩૪॥
 આત્મિક શુદ્ધ સ્વભાવના, ઉપયોગે છે ધર્મ ।
 સમજ સમજ મહ્યાતમા, જેથી નાસે કર્મ ॥૧૩૫॥
 ધ્યાવો અન્તરદૃષ્ટિથી, ચિદ્વન તત્ત્વપ્રકાશ ।
 અસંખ્યપ્રદેશી આત્મા, તે તુ અવિચલ જ્ઞાસ ॥૧૩૬॥

તે તુ અવિચલ યાસ છે, વિમલેશ્વર વિરૂપાક્ષ ।

અવર ન તુ ત્રિકાલમા, યાદ કરી છે વાત ॥૧૨૭॥

બાવાઈ —જેને માનની વાસના મનમા બ્યાપી રહી છે, અને જે કીર્તિની આશાએ ધર્મનું સેવન કરે છે તે બહિરાત્મા પ્રાણી ઉલટું કર્મ બાંધે છે તે જે ધર્મકૃત્ય કરે છે, તેમા તેને માનપૂર્ણતા લાલચ રહી છે, એવા ધર્મકૃત્યો બહિર્મુખતાને લીધે સફળ થતા નથી માન-કીર્તિ-નામનાની આશાઓથી છુવ, અનતગણી ધર્મસેવા કરે છે, તે પાણુ કોડી જેટલું ફળ પ્રાપ્ત કરી શકેતો નથી તે ઉપર એક દષ્ટાંત કહે છે એક મન પુર નામનું નગર હતું, તેમા ચેતનલાલ નામનો એક ગૃહસ્થ રહેતો હતો તેની પાસે અલ્પ ધન હતું પણ ઉદ્યમથી પ્રતિદિન નવીન ધન સમુપાર્જન કરી પોતાની આજીવિકા ચલાવતો હતો મનોવૃત્તિ નામની સીના સખ ધથી તેને કંઈક સુખાનુભવ થતો હતો એક દિવસ ચેતનલાલના મનમા એવો વિચાર આવ્યો કે-બરે ! મારે પુત્રાદિક પરિવાર થયો છે, તેથી પુત્રોને ઉમર લાયક થતા પરણાવવા પડશે, માટે હવે પુત્રજન ધન પેદા કર્યા વિના છૂટકો નથી દુનિયામા ધન તે જ સારભૂત છે વિદ્યા ભણીને પણ અતે ધન કમાવું પડે છે વિદ્યાનું પુરુષો પણ લક્ષ્મીવતના ધરે દાસત્વ કરે છે લક્ષ્મીવતને રામજો પણ આવકાર આપે છે, લક્ષ્મીવિના ગૃહસ્થ સાર રમથાન તુલ્ય છે લક્ષ્મીવિના દાન પુણ્યાદિક ક્રિયાઓ પણ થઈ શકતી નથી લક્ષ્મીવતના સામું ત્યાગી મહાત્માઓને પણ જોવું પડે છે લક્ષ્મીના લીધે ગૃહસ્થોના અનેક દોષો ઉદ્ભવે છે બાદ-

ચારણ, છાપાવાળાઓ પણ લક્ષ્મીવતને, છ, રાવસાહેબ, મહેર
 બાન, વિગેરે શબ્દોથી બોલાવે છે, તથા છાપાઓમા લક્ષ્મીવત
 પુરુષ તો પહેલો ચડે છે લક્ષ્મીથી અનેક પ્રકારના શ્રોજન પ્રાપ્ત
 થાય ॥ અહો ! લક્ષ્મી તારો અદ્ભુત મહિમા ॥ તારા વિના
 મનુષ્યોને સ સારવ્યવહાર ચલાવવામા અનેક ભાતની આપત્તિયો
 આવે છે તથા સ કષ્ટપ્રવિકષ્ટ થયા કરે છે એ પ્રમાણે ચેતન
 લાલ એકે લક્ષ્મીનો વિચાર કરી નિઃશ્વય કર્યો કે-કેઈ તપ, જપ
 કરીને દેવતા પ્રસન્ન કરી વરદાન મેળવી વિશેષ ધનવાન થાઉં શુભ
 શકુને ચ દ્રુતવર વહેતા પરદેશગમન કર્યું ગામીગામ ગમન
 કરતો ચેતનલાલ, સાબરમતીના કાંઠે જાવી પહોચ્યો પ્રભાતનો
 સમય થયો ॥ આકાશમા પક્ષીઓ ઊડાડ કરી રહ્યા છે, વિદેશી
 પુરુષો એક સ્થાનથી અન્યત્ર ગમન કરે છે, ચેતનલાલ સાબર
 મતીમા સ્નાન કરી આગળ ચાલ્યો તો એક ઉચ્ચ શિખર તેની
 નજરે પડ્યું તેની તરફ શુભાશાથી ગમન કર્યું દેવાલય આસ
 પાસ વૃક્ષની ઘટા દેખાઈ નદીના નાળા પણ પાસે દેખાયા
 અનેક પક્ષીઓ કશ્વોલ કરતા દેખાયા નાની નાની પ્રાચીન
 દેરીઓ દેખી અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્ક કરતો ચેતનલાલ,
 દેવાલય નજીક આલ્યો ગગનને સુખન કરતી અદરના
 દેવની ક્ષણ કીર્તિને ફરકાવી રહી છે દેવાલયનો ગોળ ધુમટ
 અદ્ભુત શોભાને આપતો દેવતાની ખ્યાતિ કરે છે ધનન ધનન
 ઘટ વાગીને દેવ-માહાત્મ્યનું સુષુગાન કરે છે દેવળની છેક
 નજીક આવતા, અદ્ભુત આકારવાળી એક વિશાળ ચમત્કારી
 મૂર્તિ દેખાઈ ઠાની મૂર્તિ હશે એમ વિચાર કરતા તેને પૂર્વની
 વાતનું સ્મરણ થતા નિઃશ્વય થયો કે-આ તો માણિમદ્રવીરની

પ્રતિકૃતિ છે પ્રામાણિક મૂર્તિને નમસ્કાર કર્યો! મનમા અને
 આશાઓ હતી, તેની સિદ્ધિઅર્થે સ્તવના કરીને એટલ
 આગળ બેસી કંઈક મનમા ચિતવે છે, એટલામા તેની પા
 માણિમદ્રવીરનો પૂજારી આવ્યો તેણે શેઠનું નામ પૂછ્યું શે
 નામ જણાવ્યું પૂજારીએ શેઠની આગળ વીરનો મહિમા ગા
 માડ્યો હે શેઠ!! આ વીરનું પૂરેપૂરું સાચું છે અને
 મનુષ્યને સર્પ કરડ્યો હતો, પણ તેમના એટલા આગ
 લાવીને વીરની જ્ય બોલાવી કે તુરત ઉતરી ગયો ઘણ
 યતિયો વીરની આરાધના માટે અને આવે ॥ અનેક પ્રકારના
 રાગીઓના રાગ પણ ખરી શ્રદ્ધાથી સ્તુતિ કરતા નાશ પા
 છે કેાધને તો વીરને આરાધતા પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય છે, અને
 તેના કાર્ય કરે છે એટલું કહી પૂજારી મૌન રહ્યો શેઠ
 મુખ ઉપર નવું નૂર આવ્યું શરીરમા બળ આવ્યું હોય, તે
 પૂજારીને જણાવ્યું અને શેઠ ઉઠ્યા માણિમદ્રવીર સામા જિભ
 રહી કેટલુંક બોલ્યા, અને ત્યાં રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો અને
 સંકલ્પ કર્યો કે જ્યારે માણિમદ્રવીર પ્રસન્ન થશે ત્યારે અત્ર
 જલ શ્રદ્ધા કરીશ તેમની આગળ એક ક્યાનથી બેસીને તે
 ભાષ કરવા લાગ્યો એક દિવસ, બે દિવસ કરતા કરતા, એક
 વીસ દિવસ પૂરા થઈ ગયા ચેતનલાલનું શરીર પાતળું થઈ
 ગયું, આખોમા ખાસ, દેહનું લોહી સુકાઈ ગયું, હાલવા
 ચાલવાની શક્તિ રહી નહિ, મુખથી ભાષ પણ થઈ શકતો
 નહોતો શેઠની પૂર્ણ ટેક અર્થાત્ શ્રદ્ધાથી માણિમદ્રવીરે સાક્ષાત્
 દર્શન આપ્યા, અને કહ્યું-હે શેઠ!! તારે જે ભ્રમએ તે
 માગ!! શેઠે નમસ્કાર કરી કહ્યું કે-હે શ્યાલો! આપ જે

મારા ઉપર પ્રસન્ન થયા રહો તો સ્પર્શમણિ આપો વીરે તુરત
 સ્પર્શમણિ આપ્યો શેઠની સર્વ આશાઓ ફળીભૂત થઈ
 ચેતનલાલ ત્યાંથી પોતાને ઘેર આવ્યા સ્પર્શમણિના ચોગે
 પુષ્કળ સુવર્ણ ઉત્પન્ન કર્યું શેઠ અબ્બધિપતિ બની ગયા
 મોટા મોટા મહેલ બાંધાવ્યા, અનેક રમણીય આરામ કરાવ્યા
 ઘોડાગાડી વિના તો શેઠ પગલુ પણ ચાલી શકતા નહોતા
 પાણીને ઠેકાણે ફરના ખ્યાલ નોકરો આપવા લાગ્યા શેઠે ત્યારે
 ખડમા મોટી પેટીઓ સ્થાપન કરી શેઠનું નામ ત્યારે ખડમા
 ફેલાયુ શેઠના પુત્રને ઘેર પુત્ર થયા શેઠની આટલાથી જ
 આશાઓ તૃપ્ત થઈ નહિ-તેમની આશા તો ઇન્દ્રનું ઇન્દ્રાસન
 લેવાની થઈ એક મનુષ્ય કે જે ધર્માત્મા હતો, તેને શેઠે
 પૂછ્યું કે-હે ભાઈ ! ઇન્દ્રની પદવી શાથી મળી શકે ? ત્યારે
 તેણે કહ્યું કે-જે ભવ્ય, સર્વ સાધુ-સતને ઇચ્છિત દાન આપે
 અને ધર્મનું આરાધન કરનાર શ્રાવકવર્ગને નવકારશી કરી
 જમાડે, મુનિરાજોને આહાર પાણી વહોરાવે, દુષ્ટી રોગીઓને
 સ્થાય કરે, તે ઇન્દ્ર યામ છે એવું સાબળી શેઠને ઘણું આનંદ
 થયો ચેતનલાલના મનમાં ઇન્દ્રની પદવી આદિ બીજી પણ અનેક
 આશાઓ સદાકાલ થયા કરતી હતી મનમાં એમ વિચારતો
 હતો કે-મારું નામ જગત્તમા યાવત્ દિવાકરચંદ્રપથ ત
 અમર રહે સર્વ કોઈ સંવારમાં ઉઠતા જ મારા શુભ ગાય તથા
 જ્યાં ત્યાં મારા નામનો કીર્તિ, પુસ્તકોમાં પ્રભુના નામના સ્થાને
 ગવાય, મારી કીર્તિ ત્રણ ભુવનમાં ફેલાય, તથા એવો ઉપાય
 કરું કે, જેથી મોટા મોટા દાનેશ્વરીને દુનિયા ભૂલી બંધ
 ઇત્યાદિ આશાના અકુચે તેના હૃદયમાં મહામણે વાસ કરી

રદ્યા હતા એક પોતાની આશાની પૂણ્ણતાને માટે અનેક નવ
 કારશીએ કરવા લાગ્યા ગમનતલને સુખન કરે એવા તેમને
 હજારો જિનાલય તથા ઉપાશ્રય જ ધાળ્યા કરોડો રૂપૈયા ખર્ચ
 પાજરાપોષે જ ધાવી કીર્તિની તથા ઇંદ્રની પદવીની આશાએ
 દવાખાના, તથા તળાવો કરાવ્યા જે કોઈ સાધુ સન્યાસી ન
 માગે તે તુરત પ્રેમથી આપતા જેટલું ધન એાધુ થતું તેટલું
 નવું બનાવી લેતા ધનનો તો ગણતા પણ પાર આવતો
 નહોતો મોટા મોટા ધર્મના સ્થાનકો કરી, પોતાના નામના
 પત્થરના પાટિયા તેમા લલાળ્યા કે જેથી બીજાઓ પોતાના
 નામની યાદી કરે જૈનશાળાઓમા અને કન્યાશાળાઓમા પણ
 કરોડો રૂપૈયા ખર્ચી જ તરની આશાઓની સાદૃશ્યતા કરવા
 પ્રયત્ન કરતા હતા એક દિવસ તેમણે કોઈ મહાત્માના સુખ
 માથી સામળ્યુ કે કાર્તિક શુદ્ધિ પૂર્ણિમાના દિવસે, શ્રી સિદ્ધાચલ
 તીર્થની યાત્રા કરનાર આવકોને તથા આવિકાઓને એકમના
 દિવસે જમાડે, તેને અનતગણુ ફળ થાય છે જે શ્રી સિદ્ધાચલ
 તીર્થે ગમન કરી સાધુ સાધ્વીને આહાર-પાણી ભાવથી વહેરાવે
 છે, તેને અનતગણુ ફળ થાય છે જેણે શ્રી શત્રુજયતીર્થની
 યાત્રા કરી નથી તે માતાના પેટમા છે સર્વ તીર્થનો રાજ
 શ્રી શત્રુજય તીર્થ છે આવી વાત સામળી, ચેતનલાલ તે જ
 દિવસે ત્યા ગયા અને પૂર્ણભાવથી તીર્થની યાત્રા કરી તેમણે
 કાર્તિક વદિ એકમના દિવસે લાખો આવક આવિકાઓને નવ
 કારશી કરી જમાડ્યા લાખો ગરીબ લોકોને અન્નદાન, વસ્ત્રદાન,
 પાત્રદાન દીધું સાધુઓને તથા સાધ્વીઓને પોતાના હાથે પ્રેમથી
 વહેરાવવા લાગ્યા, આગળ પાછળના ગ્રામીમાં રહેલા સાધુ-

એને ત્યા જઈને વિધિપૂર્વક દર્શનાદિક કરી આહાર તથા અચિત્ત જલ વહોરાવ્યું હવે શેઠ, છગાઉની પ્રદક્ષિણા દેવા ગયા, ત્યા સિદ્ધશિલાના નજીક પર્વતના કોતરમા કોઈ ધ્યાની મુનિ હોય તો તેના દર્શન થાય એવી જુદિધી ત્યા ગયા ત્યા એક મુનિવર ધ્યાનમા તહીન યજોલા દીઠા કે જેની દૃષ્ટિ નાસિકાના અગ્રભાગ ઉપર રહી છે, પણ જગતના પદાર્થને દેખતી નથી બાદના પદાર્થોનું બિલકુલ જ્ઞાન બૂની ગયા હોય, એવી તેની આકૃતિ હતી અદ્યવચ્ચ વિના વિશેષ ઉપાધિ દેખાતી નહોતી, પદ્માસન વાળેલી શાત મૂર્તિ અલૌકિક આનંદ લોગવતી હોય, એવો દેખતા જ બાસ થતો હતો, ધ્યાનની અડગ સ્થિતિ યોગેન્દ્રના લક્ષણ સૂચવતી હતી એવા મુનિની સમાધિસ્થિતિ જોઈને શેઠે વિચાર કર્યો કે—અહો ! આ કોઈ અમરકારી વિલક્ષણ યોગી જણાય છે આવા મહા ત્માએને અત્તાદિકનું જ્ઞાન કયું હોય તો સર્વ આશાઓની સિદ્ધિ થાય મુનિરાજ ધ્યાનમા હતા, ત્યા સુધી શેઠ ત્યા બેઠા ધ્યાન પૂર્ણ થતા યોગેન્દ્રમુનિએ શેઠ પ્રતિ દૃષ્ટિ કરી શેઠે બે હાથ જોડી પચાગ પ્રણિયાતપૂર્વક વંદન કરીને સુખચાતા પૂછી શેઠ વિનયથી યોગેન્દ્રને કહેવા લાગ્યા કે—આપ જેવા સત પુરુષનો સમાનમ થયો માટે મારા આત્માને ધન્ય માનું છું શાસ્ત્રમા કહ્યું કે—

સાધૂનાં દર્શન પુણ્ય, તીર્થમૂળા હિ સાધવઃ ।

તીર્થમ્ ફલતિ કાલેન, સદ્યઃ સાધુમમાગમઃ ॥ ૧ ॥

તીર્થંરૂપ સાધુએ છે સાધુએના દર્શનથી પુણ્ય થાય છે,

સ્થાવર તીર્થ તો કાળે ફળ આપે છે, અને સાધુની સંગતિ
 તુરત ફળ આપે છે મુનિરાજે કહ્યું કે-હા, સાધુના દર્શનથી
 અપૂર્વ લાભ થાય છે ચેતનલાલે કહ્યું કે-હે પરમકૃપાળુ
 મુનીન્દ્ર !! આપ મારા ઉપર કૃપા કરી અત્રદાનાદિક ગ્રંથો
 કરીને સેવકની આશા પૂર્ણ કરશે મુનિરાજે કહ્યું કે-હાલ
 મારે આદારાદિકની ઈચ્છા નથી ત્યારે શેઠે કહ્યું કે-હે પરમ
 કૃપાળો !! હયા લાવી મારી આશા પૂર્ણ કરે અત્ર સર્વ સાધુ
 સાધ્વી કે જે મારી દૃષ્ટિએ પડ્યા, તેમને અત્રદાનાદિક આપીને
 હું અત્ર આવ્યો છું આપ પાઠ મહાપુણ્યથી કેળાયા તો હવે
 આપને હું ઇંડીયા નહિ મુનિમહાશય મહાજ્ઞાની હતા તેમણે
 શેઠના સર્વ મનોભાવ જાણી લીધા કંઈક વિચાર કરી, હસતે
 મુખે યોગિરાજ મુનિએ કહ્યું કે-હે ભવ્ય ! જો તારે ભૂખ્યાને
 ખવરાવવું હોય, તો અત્ર નજીક ખીલુમા એક સિંહુડી પડી પડી
 ખૂંટી પાડે છે, તેની ઈચ્છા પૂર્ણ કર !! ચેતનલાલ વિનયપૂર્વક
 વદન કરી હર્ષથી ત્યા ગયો, તો જેના શરીર ઉપર એક પણ
 વસ્ત્ર નથી અને જેના પેટમાં મોટો ખાટો પડેલો છે, એવી
 ઠગાલ સિંહુડીને ઈંડી શેઠે કહ્યું હે સિંહુડી ! કેમ ટળવળે છે ?
 સિંહુડીએ દીનવચને કહ્યું કે-મને બહુ ભૂખ લાગી છે, તેથી
 ટળવળ છું શેઠે કહ્યું કે-ત્યારે માટે લોજન મગાવું ત્યારે
 સિંહુડીએ કહ્યું-શેઠ ! મારી કોઈ ભૂખ લાગનાર નથી
 મારે બહુ ખાવા જોઈએ છીએ જો ખાવા બીજું લોજન
 ન મળે તો મહાહાન થાય છે, માટે મારું હું બંધ લોજનવા
 ઘો. શેઠે કહ્યું કે-ત્યારે જેટલું જોઈએ તેટલું પૂર્ણ કરીશ
 સિંહુડીએ કહ્યું-જો મારું પેટ નહિ ભરાયે તો હું તને ખાઈ

જઈશ ને તું આ પ્રતિજ્ઞા કબૂલ કરતો હોય તો ભલે તારી
 ધુલ્લા પૂર્ણ કર!! શેઠે પ્રતિજ્ઞા કબૂલ કરી મનમાં વિચાર્યું કે-
 બિચારી બૂખી છે, તેથી તેને એમ લાગે ■ કે-હું સર્વ ખાઈ
 જઈશ નેઈએ તો ખરા તે ખાઈને કેટલું ખાય છે? મે
 સર્વની આશાઓ પૂર્ણ થાય તેટલું જ્ઞાન આપ્યું છે તો આ
 બિચારી લિલુકીના ચા ભર! લિલુકીએ કહ્યું, હે શેઠ ઉતાવળ
 કર!! લાવ લોજન. મરી બાઉ છું શેઠે નોકરો મારફતે ત્રણ
 ચાર મણ લાડું મગાવ્યા શેઠ જેમ જેમ આપવા માડ્યા, તેમ
 તેમ તે વિશેષ ખાવા માડી પા કલાકમાં એટલા બધા લાડું
 ખાઈ ગઈ પછી કહેવા માડી કે-અરે શેઠ! લાવ ખાવાનું,
 મને બૂખના બહકા વેઠતા નથી શેઠે પચ્ચાશ મણ બીજા લાડું
 મગાવ્યા તે એક તરફ ખાતી બંધ છે, અને બીજી તરફ
 હબરો નોકરો મિજ લાડું લાવવા બંધ છે હજી મિનિટમાં તો
 તે એટલા લાડું ખાઈ ગઈ, અને પછી શેઠને ખાડાવાળું પેટ
 કેખાડવા માડી એટલામાં બસો મણ લાડું આવી પહોંચ્યા,
 તે લિલુકીના આગળ ધર્યા શેઠે હબરો નોકર સેવકોને હુકમ
 કર્યો કે-ગામમાં તથા આસપાસના ગામમાં જેટલું અન્ન મળે,
 તેટલું રધાવે લાખો મનુષ્યોને આ કામમાં રાદી દો શેઠની
 આજ્ઞા મતા, લાખો મણ અન્ન રધાઈ ગયું લિલુકી ઝડપથી
 જેટલું ધરે, તેટલું ખાઈને માગવા લાગી લાખો મણ અન્ન
 તે નેતનેતામાં ખાઈ ગઈ લાખો મણ બીજું અન્ન મગાવ્યું
 તે પણ ખાઈ ગઈ શેઠ મનમાં ગભરાવા લાગ્યો મનમાં વિચારે
 છે કે-અરે! આ તે કેમ વિદ્વાન પિયારી છે કે કાળ છે?
 એટલામાં તો ઘેલી ઝિડી કે-અરે પાપી, લાવ અન્ન અન્ન વિના

મારા પ્રાણ બચ છે હું જેમ જેમ ખાઈ છું, તેમ તેમ મારા
 પેટમાં દાવાનળ-અગ્નિ સળગે છે, માટે અન્ન આપવાની ઉતાવળ
 કર ! ! સેવકો વચ્ચેમાં ઘાલી બિધ્યા, - ચોક સાહેબ ! હબરો
 ગરીબ મનુષ્યો ટળવળે છે, તે બિચારા બૂખથી મરી બચ
 છે માટે શું કરીએ ? અન્ન ખૂટ્યું જ આ રાત્રિ બિધુકી તો
 કહિ ધરાવાની નથી ચોકે નોકરોને કહ્યું આખી દુનિયામાંથી
 અનાજ, દૂધ, ઘી વિગેરે સર્વ યોજ્ય પદાર્થ મંગાવો અરેરે
 હવે તો મારી ફજેલીનો વખત આંચો ભે આને બૂખી
 રાખીશ તો મને ખાઈ જશે, અને ખવરાવું છું તો સમુદ્રની
 પેઠે ધરાવી નથી હવે કેમ કરવું ? સૂડી વચ્ચે સોપારીના
 જેવો સમય આંચો બિધુકીએ કહ્યું, હું સર્વ ખાઈ ગઈ,
 લાવ અન્ન, અર ! પાખી કેમ વાર કરે છે ? મારાથી અન્ન
 વિના શ્વાસ પણ લેવાતો નથી અન્ન નહિ આપે, તો તને
 ખાઈ જઈશ ચોકે કહ્યું તારું નામ શું છે ? અને તને
 આટલી બધી બૂખ કેમ લાગી છે ? બિધુકીએ કહ્યું - અરે ! તું
 મને યોગજતો નથી હું આશા નામની બિધુકી છું.
 અનાદિકાળથી આ દુનિયામાં મારો વાસ છે હજી સુધી
 હું ધરાવી નથી ચોકે કહ્યું, તું શું શું ખાય છે ? આશા
 બિધુકીએ કહ્યું, હું સર્વને ખાઈ જાઉં છું ચોકે કહ્યું,
 આજ સુધી તે શું ખાય ? આશાએ કહ્યું - હે ચોક ! શ્રવણ
 કર ! હું દરેક પ્રાણીઓના દિલમાં વાસ કરું છું, ત્રણ ભુવન
 મા જે જે જીવો વર્તે છે, તેના હૃદયમાં હું અનાદિકાળથી
 વસું છું હું પ્રાણીઓને ખાઈ ગઈ સમ સવણની લડાઈમાં
 કરોડો જીવોના મે લોહી પીધા ઉદ્યાથી અને ચેડા મહા

રાજની લગાઈમા પણ મેં સર્વ મનુષ્યોના હૃદયમા વાસ કરીને
 સર્વેનું ભક્ષણ કર્યું મહાભારતની લગાઈમા અક્ષૌહિણી સૈન્ય
 ની ભક્ષણ કરનારી હું હતી દ્ર રવાલ અને બાપાનની લગા
 ઈમા પણ મેં લાખો મનુષ્યનું રક્ત પીધું દુનિયાના સર્વ
 ભોગ્ય પદાર્થોને ભોગવ્યા અને ભોગ્ય પદાર્થોને ખાધાં તો પણ
 હજી વિશેષતઃ જૂખી છું એમ તે બોલે છે એવામા તો એક
 પાછળથી ઘરડી બુઢી કગાલ બિભુકી ત્રણ ડિબને લઈને
 આવતી જણાઈ ચેતનલાલે પૂછ્યું આ વળી કોણ કોણ છે ?
 આશાએ કહ્યું કે-એ ઘરડી આવે છે, તે અહ વૃત્તિ નામની
 મારી મા છે જગતમા તેનો પણ અનાદિકાળથી વાસ છે
 મારા કરતા એતો વળી વધારે જૂખી છે શેઠે કહ્યું કે, ત્રણ
 ડિબના નામ શું શું છે ? આશા બિભુકી બોલી-એકનું નામ
 કીર્તિ છે, બીજાનું નામ મહસ્વાકાક્ષા છે, ત્રીજાનું નામ માનપૂજા
 છે-આ ત્રણ બાળિકાઓ મારી છે એ પણ કહી ખાતા ધરાતી
 નથી મારી પુત્રીઓ મારા જેવી હોય કહેવત છે કે,-ગપ
 તેવા ટેટા, વજ તેવા ટેટા, મા જેવી ઘાકરી, દાહા જેવાં ડીકરી-
 આમ વાતો કરે છે, એટલામા અજ્ઞ આવી પહોંચ્યું બિભુકી
 ચડપોચડપ અજ્ઞના કોણિયા હબાર હબાર મણના મુખમા ઉતા
 રવા લાગી તેણીએ ભેતભેતામા સર્વ સ્વાહા કરી ઢીધું શેઠે
 વિચાર્યું કે, બે આ બિભુકીઓ જૂખી જશે તો, મારું નામ
 દાતા તરીકે છે તે ચાલ્યું જશે, અને કોઈ પણ રીતે તૃપ્ત
 થાય તો, મારું નામ સદાકાળ અમર રહેશે, એટલામા તો
 બિભુકી બોલી કે, અરે શેઠ !! લાવ અજ્ઞ દુનિયામાથી છેલ્લી

વારનું મગાવેલું સર્વં અન્ન ખાધું, તે પછી રાત ધરાતી નથી
 હવે શું કરવું ? બિહુકી બોલી અને પાપી ! મારા પેટનો ખાંડો
 પૂર, નહિ તો તને ખાઈ જઈશ ચોંટ મુજવા લાગ્યા સેવક
 વિગેરે સર્વં લોક નાસી ગયા, અને ચોંટ દિગ્મૂઢ બની ગયા એટલામાં
 તે આશા બિહુકીએ, વિકરાળ રૂપ ધારણ કર્યું, શુદ્ધના જેવું
 પડોળું મુખ કરી, ચોંટને ખાવા દોડી ચોંટ દોડવા માડયા, તેને
 મહાભય બ્યાખ્યો મહાઆપત્તિનું વાદળ આવી પડ્યું, અરિહત
 અરિહત મત્રનો ભય કરવા લાગ્યા, સકટ સમયમાં મહા
 મત્ર નવક્રમ ગણવામાં સકટ નાશ થાય છે, એમ તે બાણતા
 હતા મત્ર પ્રતાપે તેને એવો વિચાર સૂઝ્યો કે-જેણે આ
 બિહુકીને બતાવી, તે મુની દ્રવી પાસે બાઉ તો બચી શકું
 તુરત તે શુદ્ધ તરફ મૂંઝી વાળી દોડ્યો તે હાકતો હાકતો
 મુનીદ્રના ચરણકમળમાં ગ્રાહિ માં ગ્રાહિ માં શબ્દોચ્ચાર કરતો
 આવી પડ્યો મુનીન્દ્રે તેના મસ્તક ઉપર હાથ ફેરવી ઉઠાડ્યો,
 અને કહ્યું કે-અત્ર લેશ પછી આ બિહુકીનો ભય રાખીશ
 નહિ આશા બિહુકી શક જેવી થઈને દૂર ઉભી રહી હતી.
 ચોંટ તેને દેખી મુજતો હતો મુનીન્દ્રે મત્ર બાણીને દૂર ખસેડી
 બિહુકી ચાલતી થઈ મે આપણ ચરણ કર્યું તેથી ઉગર્યો
 હા એ તો સાક્ષાત્ 'કાલ્યા જેવી જણાય છે. મુનિવરે
 કહ્યું, તું એનો સગી થયો, અને એને તારી પાસે રાખે
 છે, ત્યારે તને એ દુખ દે છે ચોંટ કહ્યું ના બાપણ,
 હું તો એને કદિ પાસે રાખતો નથી હું તો એનો કદિ સગી
 થયો નથી. અત્ર જ મે એને ઘીડી મે એની દયા કરી ત્યારે
 તેણે ઉભટી દયા હાકળુંને ખાય એવું કર્યું, એમાં મારો શો

દોષ ? મુનિરાજ ઉપદેશ આપે છે કે-હે શેઠ ! હજી તારામાં
 અજ્ઞાન છે, જેથી તું એનું સ્વરૂપ સમજી શકતો નથી. અના
 દિકાળથી એ તારી સગી છે અનેક પ્રકારની આશાઓ કર
 નારી તે જ આ આશા છે તે ધનની આશા કરીને, પુત્રની
 આશા કરીને, તારા દિલમાં આશાભિયુક્તિના વાસ કરાવ્યો છે,
 અને એ આશાથી જ, તે માણિભદ્ર વીરનું આરાધન કયું
 હતું તને સ્પર્શમણિ મળ્યો, અને તેથી તને સતોષ થયો
 નહિ કીર્તિની, માનપૂજાની, ઈન્દ્રાસન લેવાની, અને અમરનામ
 રાખવાની આશાને તે આજમુધી સેવી છે, તેમજ ઢાંન, તપ,
 જપ, નવકારશીઓ વિગેરેથી કીર્તિની આશા, પુણ્યશા, નામનાની
 આશા, અને ઇંદ્રપદવી લેવાની આશાઓને તે કરી છે તારી
 અખડ નામ રાખવાની આશા તો પ્રબળપણે વર્તતી
 હતી, અને તું કહે છે કે, મેં આશાનો સગ કર્યો નથી,
 એ કેટલું બધું અજ્ઞાન ? હે ભલ્ય ! કલિપત આશાઓનો
 કલ્પાપિકાળે અત આવતો નથી, જો તે આશાને પૂર્ણ કરવા
 કેટલો બધો પ્રયત્ન કર્યો ? આશાને આપ્યું તેટલું ખાઈ ગઈ
 તો પણ આશાની શાંતિ થઈ નથી, અને કદિ થવાની પણ
 નથી. કીર્તિની આશા, ઈન્દ્રાસનની આશા, અમર નામની આશા
 કરી, પણ તેથી તને શાંતિ થઈ નહિ-થવાની નથી, તેથી ઉત્તરો
 સ્વર અન્ય આશાઓ પાછી પ્રકટશે, પણ તેનો અત આવશે
 નહિ વડનું બીજ નાતું હોય છે, તેમાંથી મહાદેવવૃક્ષ થાય
 છે તેમ એક આશાના અકુરેમાંથી અનેક મહાઆશાઓ પ્રકટ
 થાય છે અને તેના કૃણમાં લાલસુઓ, મધના ટીપાના સ્વાદની
 પેઠે સસારમાં મહાદુષ્ણ લોગવે છે. વિવચ વૃક્ષ

ફળની જ પ્રાપ્તિ થાય છે તેમ સામાનિક અનેક આશાઓથી
 હવે મહાદુષ્ટ પામે છે હે ચેતનલાલ !! તારું નામ તો
 સારું છે, પણ તું માનિક પદ્ધતિની મિથ્યા આશામાં લપટાયો
 દુનિયામાં નામરૂપનો નાશ છે કોઈનું નામ દુનિયામાં
 સદાકાળ અમર રહ્યું નથી અને રહેવાનું નથી. નામથી
 આત્મા મિત્ર ॥ તો નામ અમર રહેવાથી પણ આત્માને
 કિંચિત્ સુખ નથી, તે કીર્તિની આશામાં દાનાદિકથી જે
 ઉત્તમોત્તમ ફળ થવાનું હતું, તે ખોયું. કીર્તિ અને
 અપકીર્તિ એ બે નામકર્મની પ્રકૃતિ છે, તેમાં ઈદ્રિય
 કર્મ નથી અહિં વૃત્તિથી તેમાં ઈદ્રિયપણું બધાય છે, આશાની
 મા-અહિં વૃત્તિની પૂર્ણતા કદિ થઈ નથી અને થવાની નથી
 તારું અમૂલ્ય જીવન આજ પર્યંત ફેગટ મચ્યું ચેક કહે છે
 કે, હે યોગીન્દ્ર !! કૃપા કરીને સમજાવો કે હું તે કેણું ?

॥ હું કોણ ? ॥

મહાયોગેન્દ્ર કહે છે કે-હે બાળ્ય ! હું તું સત્ય જ્ઞાન
 થવાથી અહિં વૃત્તિનો સર્વથા નાશ થાય છે શરીર તે તું
 નથી કારણ કે, શરીર તો પુરૂષભવનું બનેલું ॥ તું મન તથા
 વાત્સીરૂપ નથી કર્મથી શરીરમાં વસેલો પણ કર્મથી તથા
 શરીરથી ન્યારો, તું આત્મા છે, તારી ગતિ ન્યારી છે તું
 જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાદિ જનતશુષ્કમય આત્મા છે, તે જ આત્મા
 સત્ય રીતે હું હું આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશ છે અનાદિ
 કાળથી અશુદ્ધ પરિણતિના યોગે આત્મા પર વસ્તુને ચોતાની
 માની બેઠો છે, અને પરવસ્તુમાં અહિં ત્વ બુદ્ધિના યોગે, આત્મ

સ્વરૂપ બૂટી ગયો છે તારો આત્મા, અનત સૂર્ય કરતા પણ
 અધિક જ્ઞાનથી પ્રકાશે છે તારા આત્માની અનતી શક્તિ છે
 જ્યાં સુધી તારા આત્માની શક્તિ પ્રકટ કરવા માટે તે પ્રયત્ન
 કર્યો નથી ત્યાં સુધી તું કગાલ છે પુદ્ગલની લાલચથી તું
 પોતાની શક્તિની રુચિ ધરાવતો નથી હે ચેતનલાલ !!!
 જ્ઞાનક, સુખ, શાંતિ, જ્ઞાન, કથાનાદિ શુભ આત્મામાં છે, અને
 આત્મા અરૂપી છે એવા આત્માના શુભો પ્રકટ કરવા તે જ
 સત્ય ધર્મ છે આત્માના શુભોનું આચ્છાદન કર્મથી થયું છે
 જ્યારે સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે, જ્યારે પરવસ્તુમાં થતી મોહ
 બુદ્ધિનો નાશ થવાથી આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર થાય છે,
 અને પોતાના સ્વભાવમાં રમતો એવો આત્મા સમભાવી બને છે,
 ત્યારે ઇચ્છા, ક્રીડા, માનપૂજા તથા આશાકિશ્કુકીનું કંઈ જોર
 ચાલતું નથી પરમા અહત્વ બુદ્ધિ વતી જ આશાની ઉત્પત્તિ
 થાય છે જ્ઞાનથી અજ્ઞાન નષ્ટ થતા અહત્વ બુદ્ધિનું જોર નાશ
 પામે છે હે ચેતનલાલ !! તું ચેતન છે, માટે હવે આત્મસ્વરૂપ
 ભાવે બાગ જો આ સિદ્ધાચલ તીર્થના રમણીય પ્રદેશોમાં દૃષ્ટિ
 નાખીને વિચાર કે આજ પ્રદેશ પ્રાપ્ત કરી અનેક જીવ પરમ
 પદ પામ્યા અને અનત સુખના લોભી થયા ચેતનલાલ કહે
 કે-હે સ્વામી, મેં કરોડો સોનૈયાના દાન કર્યાં, તે શું નિષ્ફળ
 જશે ? મને ઇન્દ્રાસન મળશે કે નહીં ? હે ભલ્ય !! હજી તારું
 અજ્ઞાન નષ્ટ થયું નથી ઇન્દ્રાસન લેવાની તારી બુદ્ધિ છે, તે જ
 ખોટી છે, અને તે પણ મહા આશા છે, તેનાથી તને કાંઈ
 સુખ મળવાનું નથી. ઇંદ્રને જન્મ, જરા અને મરણ દબ્યા નથી,
 અને ત્યાંથી પણ ક્ષીણ પુણ્ય થતા અને આયુષ્ય

અવધિ પૂર્ણ થતા મનુષ્ય વિગેરે ગતિમા આવવું પડે છે
 ઈ દ્રને પણ અનેક વિકલ્પસકલ્પ થયા કરે છે શેઠ કહે છે,
 હાય ! હાય ! ત્યારે હવે મારે શું કરવું ? હે કૃપાનિધિ !
 એવો કઈ ધર્મ બતાવો કે જેથી જન્મ જરા અને મરણ હોય
 નહિ, અને અનંતા સુખ મળે જ સુનિવરે કહ્યું કે, જ્ઞાનદર્શન-
 ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રથી મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ
 થતા, પ્રાતે શિવપુરની પ્રાપ્તિ થાય છે મોક્ષ પામ્યા બાદ જન્મ,
 જરા અને મરણના ક્ષેપ કરવા પડતા નથી, અને આત્મા
 અનંત સુખ ભોગવે છે, ઈત્યાદિ વિસ્તારથી યોગી ત્રે મોક્ષસ્વરૂપ
 સમજાવ્યું, અને આત્મસ્વરૂપની શ્રદ્ધા કરાવી શેઠે કહ્યું કે-
 હે કૃપાનાથ ! આજસુધી મને સાધ્યદષ્ટિ પ્રકટી નહોતી, હવે
 તે સાધ્યદષ્ટિ આપના સદુપદેશથી પ્રકટી, માટે આપનો ઉપકાર
 માત્ર હું, પણ એક પ્રશ્ન છે કે, આ સ સારમા મનુષ્યે જિનાલય,
 ઉપાશ્રય, જૈનશાળા, પૌષ્ઠશાળા, પુસ્તકલેખન, નવકારશી કરે છે
 અને સાધુ સાધ્વીને દાન કરે છે, તે મારી પેઠે આશાથી જ કરતા
 હશે કે કેમ ? યોગીરાજે કહ્યું-હે ભવ્ય ! સર્વ મનુષ્યે તારા
 જેવી આશાને ધરાવતા હોય, એવો નિશ્ચય નથી કેટલાક આવક
 ને આવિકાઓ સદ્ગુરુના સેવક હોય છે, તેમને તત્ત્વાદિકના
 જ્ઞાનથી હેય, જ્ઞેય, ઉપદેય બુદ્ધિ પ્રકટે છે, તેથી તે સમક્રિતને
 પામેલા હોય છે શ્રદ્ધાળુ આવક આવિકાઓ દાન, પુણ્ય જિના-
 લય કરવા-આદિ વ્યવહારની સર્વ ક્રિયાઓ વિધિપૂર્વક
 પરમાત્મપદ (મોક્ષપદ) પ્રાપ્તિને માટે કરે છે, એમને
 માનપૂજા, ઇન્દ્રાસનની આરામ તથા અમર નામનાની
 બીજકુલ આરામ હોતી નથી, તેથી તે દાન, પુણ્યાદિક

ક્રિયાઓથી પ્રાપ્ત સુકૃતિને જ પામે છે. મોક્ષને ઉદ્દેશી તે સર્વ ક્રિયાઓ કરી નહિ, તેથી તુ આશાના પગલા સપડાઈ દુઃખ પામ્યો. કેટલાક અજ્ઞાન જનો તારી પેઠે દેવલોકાદિની પદવી તથા કીર્તિને માટે દાન, પુણ્ય, નવકારણીઓ કરીને મોક્ષસુખ હારી બાંધ છે. દાનપુણ્ય, જિનાવય બાધવા વગેરે ક્રિયાઓ મહાગુણકારી છે, તેમા દોષ નથી, પણ તે ક્રિયાઓ કરનારની ભુદ્ધિભેદે ફળભેદ પ્રાપ્ત થાય છે અને પૌરુષલિક આચારહિત જે જે વ્યવહારધર્મક્રિયાઓ કરવામા આવે છે, તે તે ક્રિયાઓ સુકૃત્યથે સફળ થાય છે કેટલાક મનુષ્યો સત્યસ્વરૂપ સમજી શકતા નથી અને ઘનાશા પુનાશા કીર્તિમાશામા પોતાનું જીવન પૂર્ણ કરે છે. વ્યવહારક્રિયા કે જે ધર્મરૂપ છે, તેનો ત્યાગ ગૃહસ્થાશ્રમમા શ્રાવકોએ કરવો યોગ્ય નથી. ગૃહસ્થાશ્રમમા દાનાદિકે સર્વ પુણ્યક્રિયાઓ કરવી પણ સામાજિક પદાર્થોની આશારહિત કરવી બેઠ્ઠાં. ચેતનલાલ કહે છે કે-હે સદ્ગુરો યોગેન્દ્ર ! આપે જે જે વચનામૃત કહ્યા તે સર્વે યથાર્થ કહ્યા છે. આપના વચનામૃતથી હવે સામાજિક કાલ્પનિક આશાઓ હૃદયમાથી નાશ પામી, સૂર્યે જિગ્યાવી જેમ અન્ધકાર નાશ પામે છે, તેમ આપના સદુપદેશરૂપ સૂર્યથી આશાદિક અધકાર નદ્ર થયો હવે મને આત્મસુખની પ્રાપ્તિ થઈ આત્મા જ ઉપાસવા યોગ્ય છે. આત્મા જ સર્વ હૃદિ છે, શ્રી યોગેન્દ્રે કહ્યું કે-હે ભગ્ય ! તુ આશાનો વિશ્વાસ કરીશ નહિ-પુત્ર પુત્ર તેની સલાહ રાખજે, કારણ કે, મુનિરાજેના હૃદયમા પણ કેટલીક વખતે લાગ બેઠ્ઠાં, પ્રમાદદશા વર્તતા

આશાભિમુદ્રી પ્રવેશ કરે છે માટે આત્માના ઉપયોગરૂપ મત્રનું વારવાર સ્મરણ કરજો વારુ, તને તારી પાસે રહેલા સ્પર્શભણિ ઉપર હવે મોહ વર્તે છે કે નહિ ? ચેતનલાલે કહ્યું કે—એ હોવાથી પણ હવે તેના ઉપર મને મોહ નથી, અને તે દ્વર થવાથી શોકબુદ્ધિ નથી આપના સદુપદેશની ભરણી કે મનુષ્યમથ થી મોક્ષ થાય છે, માટે મોક્ષરૂપ ઇષ્ટકૃણની પ્રાપ્તિ માટે શરીર તે અમૂલ્ય સ્પર્શભણિ છે મુનિસાગરે કહ્યું કે—જાઓ એ સંસારની ઉપાધિનો ત્યાગ કરી નિરાશાપણે સાધુમત અગીકાર કરી આત્મધ્યાન કરે છે તો અલ્પકાળમાં મુક્તિપદ પામે છે ચેતનલાલને સાસારિકવાસના ઉપરથી સદાકાળને માટે ચિત્ત ઊઠી જવાથી અને સાસારિક આશાઓ વિલય થવાથી તેણે યોગેન્દ્રની પાસે મુનિમત અગીકાર કર્યું પર્યાકાસન તથા પન્નાસન વાળી જિનાસાપૂર્વક આત્મધ્યાન કરવા લાગ્યા, અને ઠાઈ વખત આનંદમાં આવી ગાતા કે—

આશા ઝોરનકી કયા કીજે, જ્ઞાન સુધારમ પીને, આશા.
મટકત દ્વાર દ્વાર લોકનરુ, કુકર આશા ધારી;
આતમ અનુમનરસક રસિયા, ઉતરે ન રૂવહુ સુમારી આ. ૧
આશા દાસીરુ જે જાયા, તે જન જગકે દામા,
આશા દાસી કર જે નાયક, લાયક અનુમન પ્યાસા આ. ૨

ઇત્યાદિ ગાઈને પુન આત્મધ્યાનમાં લીન થયા અધ્યાત્મ સુખનો અનુભવ કરી અતર્ક્ય ચેતના કરી અને જગત્પુ

સ્વરૂપ ભૂતી ગયા તેનું આત્મા વિના અન્ય વિષયમાં ચિત્ત ઠરવા લાગ્યું નહિ તે અખંડ ધ્યાન કરતા કરતા કેવલજ્ઞાન પામી સાદિઅનતમે ભાગે મુક્તિપદ પામ્યા ધન્ય છે તેવા સાચા ચેતન નામ ધારકને ! ! ! આત્મશુદ્ધસ્વભાવના ઉપયોગે ધર્મ છે, એમ હે ભગ્ય ! ! પૂર્વોક્ત દેશાતથી સમજ વચ્ચુસદાવો ધર્મનો આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ તે જ ધર્મ છે, તેની પ્રાપ્તિ માટેના નિમિત્ત કારણોમાં પણ ધર્મ છે, એમ માની પ્રવર્તવું કેવલ ગુરુપૂજન-દાનાદિક નિમિત્તકારણોને ઉત્થાપતા, કદાપિ કોઈનો આત્મા પરમાત્માપદ પામશે નહિ ! એ વાત પુનઃ પુનઃ લક્ષ્યમાં લઈને, વસ્તુસ્વભાવરૂપ ધર્મના ઉપયોગમાં રહેજો એમ સમજતા, શ્રદ્ધા કરતા, અને આત્મસ્વભાવમાં રમણતા કરતા સર્વ કર્મનો નાશ થાય છે

હે ભગ્ય ! ▢ બાહ્યપદાર્થોમાં ચિત્તવૃત્તિ રાખી મુખ કયાથી પામીશ ? શરીરમાં રહેલા જ્ઞાનવાન આત્માને અન્તર્દષ્ટિથી દેખ ! ! અસંખ્યપ્રદેશી આત્મા તેજ તું ખાસ છે ત્રણે કાળમાં તું જડરૂપ નથી એવો નિશ્ચય કર ! ! અનતા તીર્થ કર, તથા અનતા મુનિયો અવરાત્મપ્રભુનું ધ્યાન કરી પરમાત્મ પદ પામ્યા અને અનંત પામશે તેજ નિર્મલ આત્મા-પ્રભુ તું છે જડરૂપ તું નથી હે ચેતન ! તારું સ્વરૂપ તું સમારી લે ! હવે ભૂતીશ નહિ તું સ્વપરપ્રગથક ચેતન ! જડ પુદ્ગલમાં અહત્વ બુદ્ધિથી પોતાને ઓળખે છે, પણ તું તારા સ્વરૂપમાં છે એમ જ્ઞાનદષ્ટિથી બાણ ! ! હવે તે જ આત્મસ્વરૂપનું વિશેષત વિવેચન કરે છે

॥ કુદા ॥

ત્રિમુખનપતિ આ દેહમા, છે તુ પોતે ગ્વોજ ॥
 અન્તર્દષ્ટિ વિના મધી, છે તુ રણનુ રોજ ॥ ૧૩૮ ॥
 અન્તર્દષ્ટિ દેરીપ, અસરુપપ્રદેશી મૂળ ॥
 આપોઆપ પ્રકાશતા, મટે અનાદિ ધૂપ ॥ ૧૩૯ ॥
 પોત તુ પરમાતમા, ધર નિશ્ચય વિશ્વાસ ॥
 શુદ્ધ સ્વમાયે લક્ષ્ય તો, પરમાતમ તુ ગ્વાસ ॥ ૧૪૦ ॥
 શુદ્ધચેતના સગી તુ, જડનો સગ નિચાર ॥
 પરસગી મગમા મમે, પામે કુ તર અપાર ॥ ૧૪૧ ॥
 શુદ્ધસ્વરૂપી તુ સદા, રત્નત્રયી મણ્ડાર ॥
 ઘાળી અગોચર તુ સદિ, અકમ્પ સત્યાધાર ॥ ૧૪૨ ॥
 ચિદુપન જ્ઞેય પ્રકાશી તુ, પોતાને નહીં મૂલ ॥
 ઘાજી કુનીયા જાલની, અન્ત ધૂલની ધૂલ ॥ ૧૪૩ ॥
 તિમિરારિ તુ ચન્દ્રમા, પદ્મમૂતધી મિત્ર ॥
 નિર્લેપી નિઃસ્પર્શી તુ, ધર તારુ આકીન ॥ ૧૪૪ ॥

ભૂવાર્થ—પણ ભુવનનો સ્વામી એવો આત્મા આ દેખાતા
 ચરીરમા વ્યાપી રહ્યો છે, તેની હે ભગ્ય ખોજના કર !!
 તેનાથી હે ભગ્ય ! ॥ મિત્ર નથી, પણ શુદ્ધશુદ્ધ પરમાત્મા
 સ્વરૂપ એવો આત્મા અન્તરદષ્ટિ પ્રકટ્યા વિના દેખાતો નથી,
 અને અન્તરદષ્ટિ બ્યા મુધી પ્રકટી નથી ત્યા મુધી તુ રણનુ

રોજ સમાન છે આત્મદર્શન વિના ખરી શાંતિનો અનુભવ થતો નથી શ્રી આનંદધનજી કહે છે કે—

દર્શન દર્શન કરતો જો ફિર, તો રણરોજ મમાન;
જેદને વિવાયા હો અમૃતપાનની, કિમ માજે વિષપાન ?
॥ અભિનન્દન૦ ॥

આત્મદર્શનનો જો અનુભવ થાય તો, અનંતસુખની ખુમારીનો સ્વાદ મળ્યા વગર રહેતો નથી બહિરાત્મજીવો જડમા અહત્વબુદ્ધિ ધારણ કરે છે, તેથી આત્માનુભવજન્ય સુખાસ્વાદ કરી શકતા નથી, માટે જ્ઞાનદ્વારા અંતરદૃષ્ટિથી અંતઃખરદેશી 'ભૂપતુ' દર્શન કરતા, સ્વસ્વરૂપનો પ્રકાશ થશે, અને તેથી અનાદિગ્રાણી રૂપ કે જે જન્મજરામરણરૂપ-દુઃખરૂપ છે, તેનો નાશ થશે બાહ્યના પદાર્થોની ખૂબી દેખવા તમે સુખઈ, કલકતા વગેરે જાઓ છો, અને તેને દેખીને મનમા આશ્ચર્ય માનો છો, પણ તે આશ્ચર્ય કયા કામતુ નથી તમે આત્મામા રહેલા અનંતગુણોને દેખ્યો તો તમને જે આનંદ થશે, તેને કદિ અંત આવશે નહિ તમે જગત્ના મોટા મોટા બાગે દેખી, ખુશ ખુશ થઈ જાઓ છો, પણ આત્માના આનંદ કદિ ગુણોનો બાગ દેખ્યા પછી બાહિરનો બાગ એક સામાન્ય દેખાશે, બાહિર સૃષ્ટિની લીલા નિહાળી, અનંત અખંડ આનંદ પામશે, એમા કિચિત્ પણ શકા નથી બાહ્યજગત્ના મીઠા મેવા ખાઈને, તમે જે આનંદ પામો છો તેના કરતા આત્માનુભવજન્ય સુખનો જે અનુભવ થશે, તેથી અખંડ અનંત આનંદ

ની પ્રાપ્તિ થશે. બાહ્ય જગતથી જે આનંદ મળે છે, તે આનંદ તો સમતારૂપ જલના આનંદ આગળ હિસાબમાં નથી. બાહ્ય પદાર્થોમાં ધૃત્વનિષ્ઠાથી તેમાં પોતાની મેળે તમે બધાયા છો, અને કહેા છો કે—અમને આત્માનંદની ખુમારી આવે પરંતુ વાતોના તડાકા મારતા, કઈ તમને આત્માનંદ સ્વાદ મળવાનો નથી. દુનિયાની ખટપટમાં તમે આખો દિવસ રાત્રીમાંથી રહો છો એક ઘડી પણ આત્માના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે વિચાર કરતા નથી, અને તમારે આત્માનો આનંદ ભોંઠે છે તે શી રીતે મળશે? અધ્યાત્મજ્ઞાનના પુસ્તક વાંચી તેનું મનન કરવું આત્મા નહીં મુનિવરોની સંગતિ કરવી અધ્યાત્મજ્ઞાનની દૃઢ્યમાં બાવના કરવી, એમ પ્રતિદિન આત્મસ્વરૂપનો જ્ઞાનાભ્યાસ કરતા, આત્મ-રુચિ પ્રકટશે અને આત્મજ્ઞાનનો સતત અભ્યાસ રાખીને, આત્મધ્યાન કરવાથી, કેટલેક કાળે અધ્યાત્મજ્ઞાનની પરિપક્વ અવસ્થા થશે, પરંતુ અધ્યાત્મશબ્દોનો બાવનાથી અને નિર્દિ-ધ્યાસનથી, આત્મામાં રસ ઉતરશે અર્થાત્ શબ્દઅધ્યાત્મથી બાવઅધ્યાત્મની પ્રાપ્તિ થશે અને તેથી ખરેખર આનંદની ખુમારી નકટશે અધ્યાત્મના પુસ્તક વાંચ્યા, અને ક્રાંત આત્મા છે તે જ આનંદરૂપ છે એનું બલ્યુ, એટલે આત્માનો આનંદ પ્રકટવો ભોંઠે, એમ માની બેસશો નહિ ચેલવી વાવી અને એક બે હાથની મોટી યધ એટલે મીઠા રસ થવો જોઈએ એવો વિચાર કરશો નહિ ચેલવી મોટી થશે અને તેનો કાળ પહોંચશે એટલે ચેલવીમાં સ્વયં મિહરસ પ્રકટશે તેમ આત્માનો આનંદ પણ પરિપક્વ જ્ઞાનાવસ્થા તથા કાળની અપેક્ષા રાખે છે

શિષ્યપ્રશ્ન—હે કૃપાળુ સદ્ગુરો!!! આત્માનો આનંદ

અમને પ્રત્યક્ષ ઇન્દ્રિયોથી દેખાડો તો અમે આત્માના આનંદને સત્ય માનીએ

ગુરુ-ઉત્તર—હે વિનયશિષ્ય ! ! ! આત્માનો આનંદ અકૂપી છે, તેથી ઇન્દ્રિયો તેનું ગ્રહણ કરી શકતી નથી, જેથી તેનું ઇન્દ્રિયોદ્વારા જ્ઞાન થતું નથી જે જીવો ઇન્દ્રિયોદ્વારા આત્માનો આનંદ જાણવા ઇચ્છે છે, તે અજ્ઞાની છે, તે ઉપર એક દૃષ્ટાન્ત હું તને આપું છું ગંગાનદીના કાંઠે એક યોગી રહેતો હતો તેની પાસે યોગાભ્યાસ કરવા માટે અનેક જિજ્ઞાસુ જાઓ આવતા હતા યોગી પણ સર્વ જાઓને બાંધી પદાર્થાનંદના કરતા આત્માનો આનંદ અખંડ અને નિત્ય છે, એમ અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિથી સમજાવતા હતા એક નાસ્તિક શિષ્યે કહ્યું કે-હે યોગિરાજ ! ! ! જે આનંદ ઇન્દ્રિયગેચર નથી, તે આનંદ આત્માનો છે, તેનો મને અનુભવ આવતો નથી, તેથી મને આત્માના આનંદની શ્રદ્ધા થતી નથી, એમ વિનયથી જ્યારે નાસ્તિક શિષ્યે કહ્યું ત્યારે પરમશાતાવસ્થાધારક યોગિરાજે ઉત્તર આપ્યો કે આત્માનો આનંદ અતીન્દ્રિય છે, તેથી તે ઇન્દ્રિયોથી જાણી શકાય નહિ આત્મજ્ઞાનના પુસ્તકો વાંચવાથી, તથા તેનો અનુભવ કરવાથી તથા યથાવિધિ આત્મભ્યાસ કરવાથી, આત્માનો આનંદ-જ્ઞાનથી આત્મા સ્વયં જાણી શકે ॥ આત્મા નહનો અનુભવ થતા, પૂર્ણ શ્રદ્ધા પ્રકટે છે અને જ્યાં સુધી આત્માનંદ પ્રકટ્યો નથી, ત્યાં સુધી શુભના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખી પ્રવર્તવું જોઈએ યોગિરાજે આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો ત્યારે શિષ્યે કહ્યું કે-મને તો પ્રથમથી આત્માનો આનંદ જાણે તો, તમારું વચન ખરૂં માત્ર, મને કોઈ પણ યુક્તિથી આ-

તમાનહની સિદ્ધિ કરી આપો યોગિરાજે અદ્યપ્રમય સુધી વિચાર કરીને, શિષ્યને પાસે બેઠાવી, તેના કપાળમા જોરથી પત્થર માર્યો તેથી શિષ્યના કપાળમાથી હડહડ લોહી નીકળવા માડ્યુ, અને તેથી શિષ્યને ઘણુ દુઃખ થયુ શિષ્યે કહ્યુ, અરે યોગી ॥ તે તો મારુ મસ્તક ફાડી નાખ્યુ, અરે ! મને મહા દુઃખ થાય છે, તારા બ્રહ્માનંદમા બળતો પૂજો મૂક ॥ આવુ કરે છે કે ॥ યોગિરાજે કહ્યું-અરે શિષ્ય ! તને શુ થાય છે કે આટલો બધો તપી જાય છે ? શિષ્યે કહ્યુ-અરે ! મને મહા દુઃખ થયુ તે તમારા ધ્યાનમા નથી ? યોગિરાજે કહ્યુ-જરા તારુ દુઃખ મને નાકથી સુધવા દે શિષ્યે કહ્યુ-દુઃખ તે વળી કુદ્યે જણાતુ હશે ? યોગીએ કહ્યુ-તારુ દુઃખ મને આંખે દેખવા દે શિષ્યે કહ્યુ-દુઃખ તે વળી આંખથી દેખાતુ હશે ! યોગીએ કહ્યુ-તને જે દુઃખ થાય છે તેનો સ્વાદ જામથી ચાખવા દે-શિષ્યે કહ્યુ-જિહ્વાથી દુઃખનો સ્વાદ જાણી શકતો નથી યોગિરાજે કહ્યુ, તારુ દુઃખ કાનથી સાંભળવા દે શિષ્યે કહ્યુ-કાનથી તે જાણી શકાતુ નથી, તેમ સ્પર્શોન્દ્રિયથી સ્પર્શી પણ શકાતુ નથી ત્યારે યોગિરાજે કહ્યુ કે-હે મૂખ ॥ હવે સમજ્યો ? જેમ તને થતુ દુઃખ ઈન્દ્રિયોથી જાણી શકાતુ નથી, તેમ આત્માનો આનંદ પણ પચ્ચન્દ્રિયો જાણી શકવી નથી તને થતા દુઃખનો અનુભવ હું જાણી શકતો નથી-વેદી શકતો નથી, તેમ મને થતો આત્માના આનંદનો અનુભવ છે તેને તુ જાણી શકતો નથી જેને ધ્યાનમા આત્મસુખ પ્રકટે છે, તેને તેજ વેદ છે અને જાણે છે, પણ બીજા જાણી શકતા નથી તારા કપાળમા જેમ પત્થર વાગ્યો અને દુઃખ થયુ, તેવી જ રીતે મારા

કયાળમા તે પત્થર વાગ્યો હોત તો અને પણ દુખ થાત તથા આત્માનો જ્ઞાનક જ્ઞાનધ્યાનથી જેવો હું લોગવું છું, તેજ જ્ઞાનધ્યાનની જો તને પ્રાપ્તિ થાય તો તું પણ આત્માનંદને વેદે-બાણે એવી આત્મદશા થયા વિના મુખ-આનંદનો વેદક આત્મા બનતો નથી આ પ્રમાણે યોગિરાજની સુક્તિથી તથા બોધથી, નારસિંહ શિષ્યની નારસિંહતા ટળી ગઈ, અને તે આત્માના જ્ઞાનંદનો પરમ સદ્ગુણ થયો આ દશાતથી સિદ્ધ થાય કે-આત્માના જ્ઞાનંદને આત્મા જ બાધી શકે છે આત્માની જ્ઞાનશક્તિ પ્રકટવાથી સુક્તિ થાય ॥ આત્મજ્ઞાન વિના કોઈની અન્તરદષ્ટિ વધ નથી અને થવાની પણ નથી તે સંભવી કહ્યું છે કે—

શ્લોક.

જ્ઞાનેન મિચત્ત કર્મ, છિદ્યન્ત મર્વસદૃશાઃ ।

આત્મીયધ્યાનતો મુક્તિ રિત્યેવ કથિત જિનૈ ॥ ૧ ॥

જ્ઞાનથી કર્મનો લોહ અર્થાત્ નાશ થાય છે, માટે અનેક વિચારો કરીને પણ મૂળ તત્ત્વ ઉપર આવ્યા વિના છૂટકો નથી અનેક પ્રકારની શક્તિનું મૂળ આત્મા છે કયાથી વિચાર થાય છે ? તેનું જ્ઞાન કર ૥ ૥ ૥ જળનો ખજાનો જેમ દરિયો છે, તેમ જ્ઞાનશક્તિનો ખજાનો આત્મા છે અને તે આત્મા, પચ્ચ ભૂતમય શરીરથી ન્યારો છે જ્ઞાનશક્તિ, અનલપદાર્થનો જ્ઞાનમા બાસ કરે તો પણ ખૂટે તેમ નથી જ્ઞાનશક્તિ અદૃષ્ટી છે અને તે આત્માનો ગુણ છે, અને તે મતિજ્ઞાનાદિક પચ્ચસેદે છે સૂર્યના ઉપર જેમ મેઘનું આવરણ આવે છે, તેમ જ્ઞાનનું

ઉપર જ્ઞાનને આમજન કરનાર આવરણ છે આ આવરણ ક્ષીરનીરની પેઠે આત્માના અસખ્ય પ્રદેશોની સાથે પરિણમ્યુ છે જે જે અશે જ્ઞાનાવરણ ખસે છે, તે તે અશે આત્મામાંથી જ્ઞાનશક્તિનો પ્રકાશ પડે છે જ્ઞાનશક્તિ આત્માના પ્રદેશોના ત્યાગ કરી, અન્યત્ર જતી નથી દરેકના આત્મામાં જ્ઞાન રહ્યું છે છદ્મસ્થદ્વિધી તમે તમારા જ્ઞાનનું રૂપ દેખવા જશો તો દેખાશે નહિ, માટે જ્ઞાનને અરૂપી કહ્યું છે તથા વળી વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શવાળી વસ્તુ રૂપી હોય છે, જ્ઞાનમાં તેમાંનું કશું નથી, માટે જ્ઞાનને અરૂપી કહે છે આત્માની જ્ઞાનશક્તિ જેય પદાર્થોની પાસે જઈ જેયનો પ્રકાશ કરતી નથી, તેમજ જેય સર્વ પદાર્થો જ્ઞાનમાં આવીને પડતા નથી, ત્યારે જ્ઞાનશક્તિ જેય પદાર્થનો પ્રકાશ શી રીતે કરતી હશે ? પ્રત્યુત્તરમાં સમજવાનું કે-જ્ઞાનમાં એવા પ્રકારની શક્તિ છે કે લાખો ગાઉ દૂર રહેલા પદાર્થોના પણ પોતાનામાં ત્યા ગયા વિના બાસ કરી શકે છે તથા જીવનના પ્રત્યેક પદાર્થનું સૂક્ષ્મસ્વરૂપ જ્ઞાનશક્તિથી બહારી શકાય છે આવી અનતજ્ઞાનશક્તિ દરેકના આત્મામાં રહેલી છે, પણ જ્ઞાનાવરણને દૂર કરે, તો પૂર્વોક્તિ જ્ઞાનશક્તિનો પ્રકાશ થાય જ્ઞાનશુભ્યશક્તિનો આધારભૂત આત્મા આખા શરીરમાં વ્યાપી રહ્યો છે તે જ આત્મા જ્ઞાનશક્તિથી ઇન્દ્રિયોદ્વારા બિન્ન બિન્ન વિષયને બહારી શકે છે આત્મા બ્યારે જ્ઞાનથી પોતાના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરે છે, અને એકાગ્રચિત્તથી ધ્યાન કરતા સ્થિરતા પામે છે, ત્યારે આત્માના પ્રદેશોને લાગેલા જ્ઞાનાવરણીયાદિ કમ ખરી બાય છે, અને તે તે અશે જ્ઞાનશક્તિ પ્રકટે છે ચિત્ત વૃત્તિની એકમત્ત યત્ત, પચેન્દ્રિયવિષયમાં ઉપયોગ બેઠાતો

થી, ત્યારે બહિર્મુખતાને પામતી જ્ઞાનશક્તિ અન્તર્મુખ કરે
 , અને પોતાના સ્વરૂપમા વળેલી જ્ઞાનચેતનાથી આત્મશુદ્ધિ
 મરણ-ધ્યાનરૂપ કાર્ય થાય છે જ્ઞાનના પ્રતાપે ચીકણા કર્મ
 શુદ્ધિ લેદાય છે, અને જ્ઞાનના પ્રતાપે આત્મામા થતા અનેક
 કરના સંશયો પણ છેદાય છે અન્તર્મુખ પામેલી ચેતનાથી
 પોતાનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ અનુભવાય છે, અને તેથી અન્તરના
 ઉત્થાનકનો ઝરો વહેવા માડે છે, અને તેથી આનંદનાં છાયા
 મુખ ઉપર છવાય છે અન્તર્મુખજ્ઞાનોપયોગથી સર્વ બાહ્ય
 પારોની મારામારી શાત થઈ જાય છે, અને તેથી આત્મા
 નિયાના વૈષયિક મુખ કરતા, અન્તરના અપૂર્વ મુખનો ભોગ
 લે છે આવી આત્માની સ્થિતિમા નામાદિક મર્યાદા અહીં
 સ્થિતિયલુ કટપેદ્ય હંતુ, તે ટળી જવાથી, હું મણિલાલ છું કે
 , ચંદ્રમાન છું તેનું જ્ઞાન રહેતું નથી તેમજ બાતિ, કુળ,
 , શ, કુટુંબ, શરીર, ધન વિગેરે બાહ્યવસ્તુનું જ્ઞાન બૂદ્ધવાથી
 મળે આત્મા વિના કશું નથી, એવું અદ્વૈત જ્ઞાન થાય છે
 આવી ધ્યાનદશામા કરોડો ભવ મુખી ચારિત્ર, તપ, જપ કર
 થાય જે કર્મનો ફલ થાય, તેવા કર્મનો ફાળુમા ફલ થઈ
 જાય ॥ આવી દશામા આત્મપ્રભુની પરાભક્તિ થાય છે,
 અને એવી પરાભક્તિથી રીઝીને આત્મપ્રભુ અનંત
 સુદ્ધિનો વર આપે છે, ત્યારે આત્મા અખંડમુખનો પાત્ર
 બને છે વર આપનાર અને વરનો ભોક્તા પણ આત્મા જ
 છે આવી ધ્યાનદશાથી ઉત્થાન થતા આત્માને બાહ્ય સંબંધમા
 રુચિ થતી નથી તેથી તે પાછો પોતાના અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ
 મૂળ સ્થાનમા ધ્યાનદ્વારા બેસે છે, અને ત્યાં સત્યાનંદ ભાસ

વાથી બાહ્યવસ્તુમાં લેશમાત્ર પણ તેને મમત્વભાવ રહેતો નથી
 આવું શુદ્ધ આત્મિક ધ્યાન ધરતા સકલ કર્મરહિત આત્મ
 પરમાત્માવસ્થાને પામે છે, અને સાદિ અનતમા બાળે મુક્તિન
 મુખ લોગવે છે હે આત્મા ! ખરેખર તારું એ જ સ્વરૂપ છે
 અને તું એ હું, હું અને તું એવી બુદ્ધિપણની ભાવના પણ શુદ્ધ
 આત્મા થતા, નિશ્ચયથી રહેતી નથી એમાં જ જન્મ હો, એમાં જ
 લય હો એવી જે હું, તું ની ભાવના તેનું વિસ્મરણ શુદ્ધદશામ.
 ૭ શુદ્ધસ્વરૂપથી હું મિત્ર નથી, એજ ઉપયોગ અનરમા
 વર્તો, એ જ આનંદનિધિ, એ જ મુખનિધિ, તમે પોતાના
 આત્માને પરમાત્મારૂપ માનીને તેનું સેવન કરો અરે ! હું હીન
 છું, હું તો પામર છું, હું તો નિર્ધન છું, હું તો આલાક છું
 આવા શબ્દો તમારા આત્માને ઉદ્દેશી કહો છો, તેથી તમારામાં
 અજ્ઞાન રૂપદ જણાય છે તમારા આત્માની અહર જ્ઞાન, દર્શન,
 ચારિત્રાદિ અનતમુદ્ધિ બરી છે તેમ છતા કેમ તમે પોતાને
 ગરીબ માનો છો ? આત્માની સત્તા તો તમારી સિદ્ધાત્મા જેવી
 છે, અને તેવી સત્તા પ્રકટ કરનાર પણ પોતે તમે છો, તેમ
 છતા તમે કેમ પોતાને નિર્ધન માનો છો ? એ તમારી ભૂલ છે
 મહાત્માઓ સોડહ સોડહ શબ્દનું સ્મરણ કરવાને માટે કહે છે
 સ એટલે પરમાત્મા તેજ બહ એટલે હું અર્થાત્ હું પરમાત્મા
 છું જે સત્તાથી પરમાત્મા છે, તે વ્યક્તિથી પણ પરમાત્મા
 થાય છે જેમ મૃત્તિકામાં સત્તાએ ઘટ રહ્યો છે તો તે જ મૃત્તિકા
 ઘટરૂપ વ્યક્તિપણને પામે છે તરંગમસિ એ મહાવાક્ય પણ
 આત્મા પરમાત્મારૂપ છે, એમ બોધન કરે છે તત્ એટલે
 પરમાત્મા, અને ત્વ એટલે તું, અસિ એટલે છે સારાશ કે

તુ પરમાત્મા છે તુ શબ્દથી આત્મા લેવો હે આત્મા ! તું પરમાત્મારૂપ છે સત્તાની અપેક્ષાએ આત્મા ॥ તે પરમાત્મ સ્વરૂપથી અભિન્ન છે, અને જ્યાં સુધી આત્માના સર્વ ગુણોનો ક્ષાયિકભાવે આવિર્ભાવ થયો નથી ત્યાં સુધી વ્યક્તિભાવ આત્માનો પૂર્ણ નથી, તેથી વ્યક્તિભાવની અપેક્ષાએ આત્મા કથયિત્ પરમાત્મદશાથી ભિન્ન છે સોડહમા સ શબ્દથી દ્રવ્ય અને પર્યાય એમ બેનું શ્રદ્ધા કરવું. દ્રવ્યમા આત્મદ્રવ્ય અને પર્યાયમા જ્ઞાન દર્શન આશ્રિત, વીર્યાદિકનું શ્રદ્ધા કરવું, અનત-ગુણપર્યાયનું ભાજન હોય, તેને દ્રવ્ય કહે છે એવો દ્રવ્યગુણ-પર્યાયમય પરમાત્મા સત્તામય હું છું આત્મા અને પરમાત્મ-દશાનું અતર કર્મથી છે અને એ કર્મનું અતર નાશ કરનાર સોડહ ॥ આત્મા અને પરમાત્માની ઐક્યતા વા સ પ કરાવનાર સોડહ છે, અને તે સોડહ થી આત્મભાવના પકવ થયાથી જ્ઞાનદ જ્ઞાનદ વ્યાપી રહે છે, અને તેથી હીનત્વના અને વાચકત્વના વિચારોને સંતોષે માટે જલાજલિ મળે છે નિયમ પણ એવો છે કે, -એવી ભાવના કરશે, તેવા તમે દેખાશે, થશે કેઈ પુરુષ પોતાને એમ માનશે કે, હું દરરોજ ક્ષીણ થતો જાઉં છું, એમ પ્રતિદિન ભાવના કરશે, તો તે કેટલેક કાળે ક્ષીણ શરીરવાળો થશે એક દુરમને પોતાના વૈરીને એક દિવસે જરા ચોકમુદ્રાથી કહ્યું કે-તમારા શરીરમા કંઈક રોગ થયો લાગે ॥ પેલો પુરુષ પોતાને રોગી માની કેટલેક દિવસે બહુ માદો પડ્યો, અને તેવી રોગની ભાવનામા મૃત્યુ પામ્યો. મનમા આબલીની ભાવના કરવાથી મુખમા પાણી છૂટશે સારી ભાવનામા સારી ચકિત રહી છે, અને નકારી ભાવનામા નકારી

શક્તિની વૃદ્ધિ થાય છે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હિંસા, વ્યભિચાર, વિશ્વાસઘાત, પ્રપચ, આદિના વિચારો કરવા તે નકારી ભાવના છે તેવી જ રીતે આત્માને પોતાના સ્વરૂપે સિદ્ધ સમાન માનવો, દયા, દાન, ક્ષમા, સમતા, સમભાવ, ધ્યાન, તથા આદિના જે વિચારો કરવા, તે સારી ભાવના છે નકારી ભાવનાથી આત્માની અવનતિ થાય ■ અને તેથી નીચ યોનિમાં અવતાર ધારણ કરવા પડે છે તેમજ સારી ભાવનાથી આત્માની ઉન્નતિ થાય છે અને તેથી આત્મા, ઉત્તમ દેવાદિકે ગતિ પામે છે જો તમારા હૃદયમાં કોઈની નિંદાની ભાવના થયે, વા અમુક વ્યભિચારી છે, અમુક ઢોંગી છે, અમુક કપટી છે, અમુક ચોર છે, એવી ભાવનાની રકુરણા થયે, તો અદ્ય એવી પણ ખરાબ ભાવનાના સંસ્કારો પડવાથી, વારંવાર તમારા હૃદયમાં ખરાબ ભાવનાના વિચારો ઉત્પન્ન થયે જેમ કોઈ મનુષ્યને અશ્વિનુ બ્યસન લાગે છે, તો તે જેમ દૃઢતુ નથી, તેમ તમે પણ જો હૃદયમાં નકારી ભાવનાના વિચારો કર્યો, તો પછી તે નકારા વિચારો તમને બનતા પ્રયત્ને છોડ્યો નહિ તમારા આત્માને નકારી ભાવનાના વિચારોથી બચાવીને સારી ભાવનાના વિચારોમાં મૂકવો, એ તાપાવેષ કરતા પણ મોટું કામ છે જેમ નકારા બીજા અને સારા બીજા ઊગીને, સારા તેમજ નકારા ફળને આપે છે, તેમ તમારા હૃદયમાં ઉઠેલી નકારી અગર સારી ભાવનાઓ નકારા તેમજ સારા ફળને આપ્યા વિના રહેશે નહિ હવે મૂળ વિષય ઉપર આવીને કહેવાનું કે, સોડહ ઇત્યાદિ શબ્દથી પોતાના આત્માને પરમાત્મરૂપ માનવો અને પરમાત્મામય થવા ધ્યાન કરવું, એ ઉત્તમો

તમ ભાવના છે, અને એવી ઉત્તમોત્તમ ભાવનાથી, પોતાનું ઉત્તમોત્તમ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે તમારા આત્માને ઉત્તમ ભાવનાથી પરમાત્મા સ્વરૂપ માનો કે, જેથી તમે પરમાત્મભય થાઓ ખરેખર આત્મા પરમાત્મા છે ધ્યાનસધિ પણ આત્મા અને પરમાત્માની ઐક્યતાને કરાવી આપશે સ્યાદાદશાવે અન્તરમા શુદ્ધ પરમાત્મભાવના ભાવો ॥ આગમસારમા કહ્યું છે કે—

एहिज अप्पा सो परमप्पा, कम्मविसेमोइ जायो अप्पा ।
इम ये देवजालुसो परमप्पा, बहुतुम्हे अप्पोअप्पा ॥ १ ॥

આજ આત્મા તે જ પરમાત્મા છે તે જ શુદ્ધ બ્રહ્મ છે કિંતુ કર્મસંબંધથી જન્મ મરણ કરે છે, પણ આ શરીરમા જે છુપે છે તે જ દેવ છે, તે જ પરમાત્મા છે, માટે હે ભગ્યે ! તમે પોતાના આત્માનું ધ્યાન કરો તરણતારણહાર આગબોટ સમાન આત્મા છે તથા શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય શ્રી વીતરાજસ્તોત્રમા કહે છે કે—

શ્લોક

य० परमाऽऽत्मा पर ज्योतिः, परम० परमेष्ठिनाम् ॥
आदित्यवर्णतमसः, परस्तादामनन्ति यम् ॥ १ ॥

તીર્થ કરનો આત્મા પરમાત્મારૂપ છે, વળી પરમજ્યોતિ છે, તેમજ પદ્મપરમેષ્ઠીમા અધિક પૂજ્ય છે; તેમજ જે સૂર્ય જેવો તેજસ્વી છે, હું ખોરૂપ અધકારથી પર જેમને તત્ત્વજ્ઞો કહે છે, સંતાથી આ આત્મા પરમાત્માસ્વરૂપ છે, તેની શ્રદ્ધા કરવી

અને શરીર, ધન વિગેરે પરવસ્તુ સમજીને તેમા થતો મમત્વ-
 બાવ ત્યાગવો ઇન્દ્રિયના વિકારોને કમંજ ધ હેતુ બાણી તેનાથી
 દૂર રહો પોતાના આત્માને બાવ્ય કહે છે કે, હે આત્મા !
 તુ તો નિશ્ચયનયથી શુદ્ધ ચેતનાસંગી છે, માટે અન્તરથી
 પરમા બળવાનો સંગ દૂર કર ! રાગદ્વેષમય ચિત્તવૃત્તિથી
 પરમા પરિણમવુ, એ તારો ધર્મ નથી જેમ હસ મોતીનો
 આરો ચરે છે, તેમ તુ પણ તારા શુદ્ધધર્મનો લોગી છે, માટે
 પરવસ્તુમા અહંત્વ, મુખત્વબુદ્ધિથી પરિણમવુ યોગ્ય નથી હે
 ચેતન ! તુ પરસંગી થવાથી અનાદિકાળથી ભવમા ભમે
 છે અને અપાર દુઃખ પામે છે. અરેરે ! ચેતન ! આણુ
 સાલળતા સમજતા છતા પાણુ હજી તને વૈરાગ્ય કેમ
 આવતો નથી ! હજી તારી કેમ પ્રથમના જેવી પ્રવૃત્તિ
 હેખાય છે ? અરેરે ! તારી કેવી દશા થયે ? મગેલી સામથી
 હારીશ નહિ પોતાના સ્વરૂપમા રમણતા કર ! તુ શુદ્ધસ્વરૂપી
 સદા છે, એમ અન્તર ઉપયોગથી ધ્યાન કર ! જ્ઞાનદર્શનરૂપ
 રત્નત્રયીનો બહાર તુ છે, બાહ્યરત્નોથી સ્પષ્ટિકમુખ મળે છે,
 અને આત્માની રત્નત્રયીથી તો અખડ અનત નિત્ય આત્મિક
 મુખ મળે છે, અર્થાત્ તુ રત્નત્રયીનો બહાર છે તારામા એ
 જદિ છે, તો કેમ હવે તેને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરતો નથી !
 પ્રયત્ન કરીને રત્નત્રયીને મેળવ વચન અગોચર આત્મા છે,
 તેથી વાણીથી તારુ શી રીતે વર્ણન કરી શકીએ ! હે ચેતન !
 તુ અકરૂપ છે તો કેમ સાત પ્રકારના ભયથી ત્રાસ પામે છે ?
 સત્યનો આધાર પણ તુ છે તેમજ સત્યજ્ઞેયનો તથા સત્યજ્ઞાનનો
 પ્રકાશક પણ જ્ઞાનથી છે હે ચિદ્રૂપ આત્મા ! પોતાનુ

સ્વરૂપ બૂત નહિ અનત જ્ઞેય વસ્તુનો પ્રકાશ કરનાર તારામા અનતજ્ઞાન છે તુ છે તે તુ જ છે બાકી દુનિયાદારીની માયાની બાજી તો ધૂળ જ છે માયામા તારૂં કશું નથી, જડ પદાર્થો ત્રિકાલમા કોઈના થયા નથી અને થશે પણ નહિ. તો હવે ચેતન ! વિચાર કે, ધનાદિક વસ્તુ તારી કોઈ કાળે થઈ નથી તો હવે કેમ થશે ? તુ જે શરીરમા રહ્યો છે તે શરીરમા ભૂતકાળમા અનત આકાર બની ગયા અને તે જ શરીરમા ભવિષ્યકાળમા અનત આકાર બનશે. વસ્તુના ભૂતકાળમા અનત પર્યાય થઈ ગયા અને ભવિષ્યકાળમા પણ અનતપર્યાય થશે. દુનિયામાની અનતવસ્તુઓના ભૂતકાળમા અનતપર્યાય થયા અને ભવિષ્યકાળમા પણ અનતપર્યાય થશે જ જે શબ્દ બોલે છે, તે શબ્દોના પુરૂગણોએ ભૂતકાળમા અનત જુદા જુદા પર્યાયને ધારણ કર્યા હતા, અને તેજ શબ્દોના પુરૂગણો ભવિષ્યકાળમા અનત ભિન્ન ભિન્ન પરિણામને ધારણ કરશે સમ્ભવિતકર્તા દ્વિતીય કાંડની વૃત્તિમા ઓગણચાલીસમે પાને લખ્યું છે કે-અન્યપુરૂગણો વ્યારે શબ્દપરિણામને પામે છે ત્યારે શબ્દોન્દ્રિયથી સાક્ષી શકાય છે

यथा परिमितसंख्यानां पुद्गलद्रव्योपादानापरित्यागेनैव परिणतानामश्रावणस्वपरित्यागावाप्तश्रावणस्वमायाना वि-
शिष्टानुक्रमयुक्ताना वर्णाना वाचकत्वात् शब्दत्वमन्यथोक्त-
दोषानतिवृत्ते. ।

ઈત્યાદિ વસ્તુના અનત પર્યાયો થયા અને થશે પુરૂગણના અનત પર્યાય થયા અને થશે, અર્થપર્યાયની અનતતાના બ્ય જડ

એવા શબ્દરૂપ વ્યજનપથિયા પણ અનત થયા અને થશે
 દ્રવ્યપણે વસ્તુ નિત્ય છે અને પર્યાયપણે વસ્તુ અનિત્ય છે હવે ચેતન
 તુ વિચાર કે જડ દ્રવ્યમા તારુ શુ છે ? વા જેનામા મુખ
 આનંદ સ્વસ્થાવ નથી, એવી જડવસ્તુથી તને કદિ સત્યમુખ
 મળ્યુ નથી, અને મળનાર નથી, હે આત્મા ! તુ તારા
 ચૈતન્યધર્મને ત્રિકાલમા પણ ત્યાગનાર નથી, માટે શુદ્ધ એવા
 ધર્મને પ્રકટ કરવા પ્રયત્ન કર !! તિમિરનો નાશ જેમ ચદ્ર કરે છે,
 તેમ તુ અજ્ઞાન અધકારનો નાશ કરવા ચદ્રસમાન છે, તુ
 પચમૂતથી ભિન્ન છે, નિશ્ચયથી નિર્લેપી છે, તો હવે નિર્લેપપણુ
 પ્રકટ કર !! નિશ્ચયનયથી તુ નિસ્પર્શી છે, તો હવે તુ પુરુગલના
 સબધરહિત તારુ સ્વરૂપ પ્રકટ કર તારુ આકીન તુ ધારણ
 કર તારો અનતશક્તિનો લોકતા તુ છે, પણ જડની શક્તિનો
 લોકતા તુ નથી તારા ધર્મના તુ લોકતા છે, પરના ધર્મને
 ભોગવવામા કદિ સત્યથાતિ તને મળી નથી, અને મળનાર
 પણ નથી હવે આત્માને પુન ચેતવાનો ઉપદેશ આપે છે

॥ કુહા ॥

પુન. પુન પસ્તાય શુ ? છેછી યાજી જીત ॥
 સ્પાદ્વાદી સર્વજ્ઞની, આળી મનમા રીત. ॥ ૧૪૫ ॥
 ધયા અનન્તા ધાય છે, ધારો જેહ અનન્ત, ॥
 'તત્ત્વમસિ'ના ધ્યાનથી, ચિદાનન્દ મગવત. ॥ ૧૪૬ ॥
 પ્રતિ શરીરે ભિન્ન છે, આત્મનરય મન ધાર ॥
 કર્માચ્છાદિત જીવની, રિચિત્રતા પહુસાર ॥ ૧૪૭ ॥

સત્તાણ સહુ જીવની, શક્તિ અનન્તી સત્ય ॥
 તેની આવીર્ભાવતા, તત્ત્વચક્રી ॥ કૃત્ય. ॥ ૧૪૮ ॥
 શક્તિ અનતી શાશ્વતી, વર્તે શુદ્ધ સ્વભાવ ॥
 મૂલી કૃત્ય શુદ્ધાત્મનું, શુ વર્તે પરભાવ. ॥ ૧૪૯ ॥
 સત્ય સત્ય તુ એક છે, તારુ નહિ છે કોઈ ॥
 પર પોતાનું માની તે, સત્યવાતને ગ્વોઈ. ॥ ૧૫૦ ॥
 ચેતે તો અથ ચેત તુ, પડયા રહેગા સય ॥
 આવેગા જય કાલ તો, ધર્મ કરેગા કય ॥ ૧૫૧ ॥
 નિર્ભય દેશી તુ સદા, ત્હારો નહિ આ દેશ ॥
 દેશ વેપ દ્વેષે કરી, પામે મિથ્યા ક્લેશ. ॥ ૧૫૨ ॥

ભાવાર્થ—હે ભુવ ! જો મનુષ્યજન્મ પામીને સ્યાદ્વાદતત્ત્વ
 મય ધર્મની આરાધના કરી નહિ તો નીચગતિમા અવતાર
 ધારણ કરીશ, અને વારંવાર પશ્ચાત્તાપ કરીશ—આ છેલ્લી
 આજી અપ્રમત્ત ભાવથી છતી લે નાહું મળશે, પણ
 ટાણું નહિ મળે,—એ અમૂલ્ય કહેવતને ભૂલી જઈશ નહિ સ્યા
 દ્વાદશર્થોપદેશ ધ્યાન સર્વજની રીતિ મનમા લાવીને તુ પણ
 ચૈતન્યધર્મનું સાધન કરી લે આત્મધર્મની આરાધનાથી અનંત
 છવે ભૂતકાળે સિદ્ધ થયા, ધાય છે અને ભવિષ્યકાળમા પણ
 અનંતછવે સિદ્ધભગવત યશે તત્ત્વમસિન્ધા ધ્યાનથી ત્રિદાનન્દ
 ભગવતપણુ પ્રાપ્ત ધાય છે, એમા કિચિત્ પણ સંશય નથી
 તત્ત્વમસિ એમ શબ્દોન્ધારણુ આવથી તો કંઈ આત્મહિત થતુ
 નથી તત્ત્વમસિ વાક્યનું યથાર્થ જ્ઞાન થવું જોઈએ તત્ત્વ પર-

માત્મન ત્વ જીવોઽસિ તે પરમાત્માનો તુ જીવ છે, પરમાત્માનો તુ જીવ સેવક છે, અને પરમાત્મા સ્વામી છે એ રીતે કેટલાક મતવાદી અર્થ કરે છે, અને કહે છે કે જીવ તે પરમાત્મારૂપ થતો નથી, માટે આપણે તો સેવકપણુ સ્વીકારી, ફક્ત પરમાત્માની ભક્તિ કરવી જોઈએ, આ તેમનું એકાત વચન મિથ્યા છે અનેકાતવાદમા કથયિત સ્વામીસેવકભાવ માનવાથી કોઈ જાતનો દોષ આવતો નથી—તે બતાવે છે અદ્વકર્મ સંહિત જીવ છે તે, સિદ્ધ પરમાત્મા જે યયા, તેની સેવા કરે છે, માટે સેવક પણ કહેવાય છે, અને જ્યારે જીવ અદ્વકર્મથી રહિત થઈ સિદ્ધ-બુદ્ધઅવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તે સ્વામી પણ કહેવાય છે તેમજ પોતાનો આત્મા, સત્તાની અપેક્ષાએ પરમાત્મા છે, અને તે સત્તાથી પરમાત્મા સ્વામી છે, તેનો ધ્યાતા આત્મા સેવક છે, તે અપેક્ષાએ પણ સ્વામી સેવકભાવ ઘટે છે પણ જ્યારે આત્મા પરમાત્મ અવસ્થા પોતાની પ્રકટ કરે છે, ત્યારે તેમા સ્વામી સેવકભાવ રહેતો નથી જે જીવો એકાતથી આત્માને સેવક માને છે, અને અન્ય પરમાત્માને સ્વામી માને છે, તેઓ ભૂલ કરે છે, કારણ કે પરમાત્મામા જેવો જ્ઞાનાદિક ધર્મ રહ્યો છે, તેવો જ સ્વાત્મામા જ્ઞાનાદિક ધર્મ રહ્યો છે, પણ યાવત્ કર્માવરણથી આત્માનો ધર્મ પ્રકટ થયો નથી, ત્યાં સુધી તો આત્મા આવિર્ભાવની અપેક્ષાએ પરમાત્મા કહેવાય નહિ પણ જ્યારે કર્માવરણનો સર્વથા ક્ષય થઈ જાય છે ત્યારે આત્મા તે જ પરમાત્મા બને છે કહ્યું છે કે—

આતમ સો પરમાતમા, પરમાતમ સો સિદ્ધ ।

બીચકી દુવિષા મિટ ગર્હ, પ્રગટ મર્દ નિજ શ્રદ્ધ ॥ ૧ ॥

એકાત્મસ્વામીસેવકભાવ માનનારને પૂછીશું કે, તમે આત્મા
 તે પરમાત્મા થતો નથી એમ માનો છો, એમા શું કારણ
 બતાવો છો ? તમે એમ કહેશો કે, આત્મામા પરમાત્મ થવાની
 શક્તિ નથી ત્યારે અમે કહીશું કે—આત્મામા પરમાત્મ થવાની
 કેમ શક્તિ નથી ? શું જીવને કર્મ નડે છે ? વા ઇશ્વર જીવને
 પરમાત્મ થવા દેતો નથી ? પ્રથમ પક્ષ લેશો તો તે કર્મને
 નાશ કરવાથી પરમાત્મા થવામા બાધ આવતો નથી અને
 બીજો પક્ષ લઈ કહેશો કે ઇશ્વર, જીવને પરમાત્મા થવા દેતો
 નથી, ત્યારે અમે પૂછીએ છીએ કે—જીવને પરમાત્મા થવામા
 ઇશ્વરને શું ગમતું નથી ? વા અડેખાઈ આવે છે ? બે પક્ષ
 માથી એકનો પક્ષ તમારાથી ઉત્તર આપી શકાશે નહિ તમે
 એમ કહેશો કે ઇશ્વર જીવને બનાવે છે, તેથી જીવોમા અલ્પ
 શક્તિ મૂકે છે, ત્યારે કહેવાનું કે, એવું કહેવું પણ તમારું
 યોગ્ય નથી, કારણ કે ઇશ્વર જીવને બનાવે તો, જીવનું
 ઉપાદાન કારણ કોણ ? અને નિમિત્ત કારણ કોણ ? જીવને
 ઉપાદાન કારણ ઇશ્વર કહેશે તો સર્વ જીવો ઇશ્વરરૂપ બની
 ગયા જેથી સ્વામીસેવકભાવ બીલકૂલ રહ્યો નહિ જેમ ઘટનું
 ઉપાદાન કારણ માટી છે તો માટીથી સિત્ત ઘટ હોતો નથી
 માટી તેજ ઘટરૂપે બનેલી છે, તેથી ઘટ, માટીથી અસિત્ત છે
 તથા પત્થનું ઉપાદાન કારણ તત્ત્વો છે તે પટથી અસિત્ત
 છે, તેમ જીવનું ઉપાદાન કારણ ઇશ્વર પણ જીવોથી અસિત્ત
 હશે, તેથી સર્વજીવમય ઇશ્વર થયો, અને તેથી સર્વજીવો પર-
 માત્મા કહેવાશે. વળી એવો નિયમ છે કે, જે વસ્તુ ઉત્પન્ન
 થાય છે, તે અનિન્ય કહેવાય છે કાર્યત્વપણાથી, જેમ ઘટ

ઉત્પન્ન થાય છે, તે તે અનિત્ય છે, એમ જીવો પણ ઉત્પન્ન
 થવાથી અનિત્ય ક્યાં અનિત્ય વસ્તુ નાશ પામે છે, તેમ
 જીવો પણ વિનાશી ક્યાં, તેથી જીવોનું ઉપાદાન કારણ હૃદય
 પણ વિનાશી કરશે, અને સ્વામીસેવકસ્થાવ મૂળભાથી નાશ
 પામશે, માટે હૃદયે જીવોને ઉત્પન્ન ક્યાં એમ તે માની શકાય જ
 નહિ, તથા એમ માનવામા અનેક દુષણો પ્રાપ્ત થાય છે, તેમજ
 કોઈ પણ પ્રમાણથી તે વાત સિદ્ધ થતી નથી તમે એમ કહેશો
 કે, હૃદય, જીવોને જનાવતો નથી, જીવો નિત્ય છે, અને
 પરમાત્મા પણ નિત્ય છે ત્યારે અમો કહીશું કે, જીવોને કોઈએ
 ઉત્પન્ન ક્યાં નથી તે જીવો સ્વતંત્ર ક્યાં તેથી પરમાત્મા
 સ્વામી અને જીવો સેવક છે, એમ કદાપિ કાળે માની શકાય
 નહિ તમે એમ કહેશો કે પરમાત્મામા અનતશક્તિ છે, અને
 જીવોમા સ્વરૂપ શક્તિ છે તેથી જીવોએ પ્રભુની આજ્ઞા માનવી
 જોઈએ, ત્યારે અમો તમને પૂછીએ છીએ કે, પરમાત્માને
 અનંત શક્તિવાળા તમે જે માનો છો તે તમે જ્ઞાનથી માનો
 છે કે અજ્ઞાનથી ? તમે કહેશો કે અમો જ્ઞાનથી માનીએ છીએ,
 તે પૂછવાનું કે, અદ્વૈતજ્ઞાનથી માનો છો ? કે સંપૂર્ણ જ્ઞાનથી
 માનો છો ? જો કહેશો કે અમો પરમાત્માને અનંત શક્તિવાળા
 અદ્વૈતજ્ઞાનથી માનીએ છીએ, તે તે પણ મિથ્યા છે, કારણ કે
 અદ્વૈતજ્ઞાનથી અનંતશક્તિ, પરમાત્માની જાણી શકાતી નથી
 જુઓ તમે અદ્વૈતજ્ઞાનથી ઉત્તર મુવળી પેલી તરફ શું છે તે
 જાણી શકતા નથી તે પરમાત્માની અનંતશક્તિ શી રીતે જાણી
 શકશે ? તે જરા વિચારશો તે સમજવામા આવશે બીજો પક્ષ
 અબીકાર કરીને કહેશો કે, અમો સંપૂર્ણ જ્ઞાનથી અનંતશક્તિ

વાળા પરમાત્માને બાણીએ છીએ ત્યારે જસ સિદ્ધ હતું કે, તમે પણ સ પૂર્ણ જ્ઞાનશક્તિથી પરમાત્મા ક્યાં, કારણ કે જેનામા સ પૂર્ણ જ્ઞાનશક્તિ છે, તે જ પરમાત્મા છે, ત્યારે તમારો માનેલો સ્વામીસેવકભાવ નહિ થયો કદાચ તમે અજ્ઞાનથી અનત શક્તિવાળા પરમાત્માને માનો છો એમ કહેશે તો તે પણ મનુષ્યના શીંગડાની પેઠે અસત્ય કહે છે કારણ કે, અજ્ઞાનથી સામાન્ય એક વસ્તુને પણ બાણી શક્તિ નથી, તો અનત શક્તિવાળા પરમાત્માને શી રીતે બાણી શકાય ? તમે એમ કહેશે કે, પરમાત્માની સેવા કરતા, જીવોને પરમાત્મા, અનત સુખ આપે છે, ત્યારે અમે તમને પૂછીએ છીએ કે, પરમાત્મા અનત સુખ ॥ જીવોને આપે છે તે પોતાનામાથી અનત સુખ કાઢીને આપે છે કે જીવોના આત્મામાથી અનત સુખ પ્રકટ કરે છે ? પ્રથમ પક્ષ અગીકાર કરી તમે કહેશે કે, પરમાત્મા પોતાનામાથી અનત સુખ કાઢીને જીવોને આપે છે, ત્યારે અમે પૂછીએ છીએ કે, પરમાત્મામા અનત સુખ છે તે પરમાત્માથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન ? તમે કહેશે કે, પરમાત્માનું અનત સુખ પરમાત્માથી જ ભિન્ન છે, તો એ પણ અસત્ય છે, કારણ કે પરમાત્માનું સુખ કઈ પરમાત્માથી ભિન્ન નથી અને અનત સુખ પરમાત્માનું જો જીવોમા જાય તો પણ પરમાત્માસ્વરૂપ ક્યાં કારણ કે અનત સુખ જેનામા હોય છે, તે પરમાત્મા કહેવાય છે, તેથી સ્વામીસેવકભાવને જલાજલિ મળે છે, વળી કહેવાનું કે ગુણીને છોડીને શુદ્ધ અન્યત્ર જતા નથી, તો પરમાત્માનું અનતસુખ જીવોમા જઈ શકે નહિ; માટે પ્રથમ પક્ષ પણ ' ' માની શકાયો નહિ. બીજો પક્ષ અગી

કરીને કહેશે કે, જન ત મુખ છે, તે પરમાત્માથી અલિપ્ત છે, તો તે મુખ, જીવોને કદિ પ્રાપ્ત થનાર નથી તેથી જીવો પરમાત્માની સેવા કરવાથી મુખી થશે નહિ તેથી પરમાત્માને સ્વામી માનવાથી જીવોને કદિ લાભ નહિ મળવાથી, સ્વામી સેવકભાવ કપવો વ્યર્થ કરે છે જીવો પદ્મ અંગીકાર કરીને તમો કહેશે કે, પરમાત્મા જીવોના આત્મામાંથી અનંતમુખ પ્રકટાવે છે, ત્યારે અમો પૂછીએ છીએ કે, પરમાત્માએ પ્રથમથી જ જીવોના આત્મામાંથી મુખ કેમ પ્રકટાવ્યું નહિ ? તમો કહેશે કે, જ્યારે જીવો, પરમાત્માનું ધ્યાન ધરે છે ત્યારે કર્મનો ક્ષય થઈ જાય છે, તેથી તેમના આત્મામાંથી અનંતમુખ પ્રકટાવે છે, ત્યારે અમો કહીશું કે જ્યાં મુખી જીવોને કર્મ છે, અને પોતે પરમાત્માનું ધ્યાન કરતા નથી, ત્યાં મુખી પરમાત્મા, જીવોના આત્મામાંથી અનંત મુખ પ્રકટાવી શકતો નથી, તેનું કારણ શું છે ? તમો કહેશે કે, ‘ કર્મ’ હોય ત્યાં મુખી પરમાત્મા જીવોના આત્માનું અનંતમુખ પ્રકટાવી શકતો નથી, પરંતુ જ્યારે કર્મ નાશ પામે છે ત્યારે પરમાત્મા જીવોમાં રહેલું અનંતમુખ પ્રકટાવી શકે છે, જ્યારે કર્મનો નાશ થાય છે કે તુરંત તેમના આત્માનું અનંતમુખ પ્રકટ કરે છે, તો અમો કહીએ છીએ કે, કર્મનો નાશ થતા, સ્વતઃ આત્મામાં રહેલું અનંતમુખ પ્રકટી નીકળે છે, તેમાં પરમાત્માએ મુખ પ્રકટાવ્યું એમ કહેવું તે વ્યર્થ કરે છે જેમ સૂર્યની ઉપર રહેલું વાદળાનું આવરણ નાશ પામતા, સ્વતઃ પ્રકાશ પ્રકટે છે, તે પ્રકાશને અન્ય કોઈએ પ્રકટાવ્યો એમ માનીએ તો તે વ્યર્થ કરે છે, તેમ જાણી પાશુ આત્મા-

માને લાગેલા કર્મ નાશ પામવાથી રવત અનતસુખ
 આત્માઓનું પ્રકાશી નીકળ્યું, એમ સિદ્ધ થયું,
 થી ઈશ્વરે જીવેના આત્મામાં રહેલું અનતસુખ પ્રક
 ાળ્યું, એમ માનવું બ્યર્થ હતું, અને જ્યારે ધ્યાનથી કર્મ
 નાશ પામતા, આત્મામાં જ આત્માનું અનત સુખ પ્રકાશી
 નીકળ્યું, ત્યારે આત્મા પરમાત્મારૂપ થયો, તેથી સ્વામી સેવક
 તાવ રહ્યો નહિ, અનેકાન્તવાદમાં તો પરમાત્મા, આત્માને
 ધ્યાન કરવામાં પુષ્ટઆવજનરૂપ નિમિત્ત કારણ હોવાથી
 નિમિત્ત કારણની અપેક્ષાએ આત્મામાં અનતસુખ
 પ્રકટાવે છે, એમ કહી શકાય છે, પણ ઉપાદાન કારણ
 ની અપેક્ષાએ કારણીભૂત પરમાત્મા નથી જેમ
 કટનું ઉપાદાન કારણ માટી છે, અને નિમિત્ત કારણ કુલકાર,
 રાસલ વિગેરે છે તેમ આત્માની પરમાત્મદશા થવામાં ઉપા-
 દાન કારણ તો જ્ઞાન દર્શન આરિત છે, અને નિમિત્ત કારણ
 કેવ, શુરુ આદિ છે સિદ્ધ પરમાત્માનું ધ્યાન કરતા આ
 આત્મામાં રહેલી પરમાત્માની સત્તા પ્રકટ થાય છે તેથી તે
 નિમિત્તકારણ કહેવાય છે, અને તે અપેક્ષાએ સિદ્ધ પરમાત્મા,
 સ્વામી અને ધ્યાન કરનાર આત્મા, સેવક કહેવાય છે

શકા-સિદ્ધ પરમાત્મા સમાન, સત્તાથી ચોતાનો આત્મા
 છે, એમ આત્મા અદ્વૈતજ્ઞાનથી બાજુ ૩ કે સંપૂર્ણ
 જ્ઞાનથી ? અદ્વૈતપક્ષ લેશે, તો સુક્ષ્મહીન છે બીજો પક્ષ
 લેશે, તો હાલ કોઈ સિદ્ધાત્વી સંપૂર્ણ જ્ઞાનવાળો જણાતો નથી
 તેથી તમારું વચન સિદ્ધ થતું નથી તેનું કેમ ?

સિદ્ધાત્વી—હે પ્રિય ભગ્ય ! સાબળો, સ્યાદાદત્તવોપાસકો

પોતાના અવપરજ્ઞાનથી આત્મા પરમાત્મસમાન છે, એમ માનવા નથી, તથા સંપૂર્ણજ્ઞાન કે જે દેવલજ્ઞાન કહેવાય છે, તે તે હાલ નથી તેથી જીને પક્ષ પણ અમો સ્વીકારવા નથી, પણ આજથી બે હજાર ચારસો તેત્રીસ વર્ષ ઉપર ચોવીસમા વીર્ય-ક્રમ થી વીરપ્રભુ દેવલજ્ઞાની થયા, તે લોકલોકની સંપૂર્ણ વસ્તુઓના જ્ઞાતા હતા, તેમની ઉપદેશવાળી સૂત્રરૂપ ૩ તે વાચીને વા સાંભળીને જાણીએ છીએ જેમ હાલ અમેરિકાનો નકશો જોઈને કહીએ છીએ કે અમુક ઠેકાણે પર્વત આવ્યો છે, અમુક સ્થાને નદી છે, પોતે ત્યાં ગયા નથી, તો પણ એ વાત આમ પુરષોએ શોધેલી હોવાથી સત્ય પડે છે, તેમ શ્રી દેવલજ્ઞાની વીર પ્રભુએ પણ દેવલજ્ઞાનથી જેવી જે વસ્તુ હતી, તેને તેવી કહી તેથી તેમની વાણીથી અમો સત્ય વાત માનીએ છીએ, અને તેમના વચન અનુભવમા પણ આવે છે તેથી અનેકાન્તવાદમા કોઈ ભતનો દોષ આવતો નથી

પ્રશ્ન—આત્માની પરમાત્માવસ્થા સતી ઉત્પન્ન થાય છે કે બસતી ઉત્પન્ન થાય છે ? પ્રથમ પક્ષગ્રહી સતી ઉત્પન્ન થાય છે, એમ માનશે તો સતી વસ્તુનો ઉત્પાદક સંભવતો નથી જેમ આકાશ અને બસતી માનશે તો, આકાશકુસુમની પેઠે અસત્ વસ્તુની ઉત્પત્તિ સંભવતી નથી, તેથી બે પક્ષ માથી એક પક્ષ પણ સિદ્ધ ન થતા આત્માની પરમાત્માવસ્થા થી રીતે બનશે ?

ઉત્તર—હે બંધ્યો ! ! અસ લક્ષ રાખીને સાંભળો ! એકાંતે સત્ તથા અસત્ વસ્તુની પણ ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી ત્યારે જેવી વસ્તુની ઉત્પત્તિ થાય છે ? તે બતાવે છે કથયિત્ સત્

અને કથયિત્ અસત્ એવી વસ્તુની ઉત્પત્તિ થાય છે, જેમ
 ઘટ છે, તે પૂર્વે માટીમા હોય, માટીમા ઘટની સત્તા રહી છે,
 માટી તેજ ઘટરૂપે બને છે, માટે માટી પણ સત્તાની અપેક્ષાએ
 ઘટ કહેવાય છે. દૈશિક સામગ્રી મળતા ઘટનો આકાર મૃત્તિકા
 ધારણ કરે છે. મૃત્તિકારૂપ સત્તાની અપેક્ષાએ ઘટ સત્-એ પ્રકારે
 ઉત્પન્ન થયો કહેવાય છે, અને ઘટાકાર વ્યક્તિ પૂર્વે નહોતી
 તેથી ઘટાકાર વ્યક્તિની અપેક્ષાએ અસત્ એવો ઘટ ઉત્પન્ન
 થાય છે. તેમ અત્ર પણ આત્મામા પરમાત્માવસ્થા સત્તાએ
 રહેલી છે, તેની અપેક્ષાએ સતી એવી પરમાત્માવસ્થા ઉત્પન્ન
 થાય છે, અને કમં સબધ છતાં, પરમાત્માવસ્થા પ્રકટ થઈ
 નથી તેથી પરમાત્માવસ્થાનો વ્યક્તિભાવ નથી, માટે અસતી
 એવી પરમાત્માવસ્થા ઉત્પન્ન થાય છે. એમ કથયિત્ સત્ અને
 કથયિત્ અસત્ એવી વસ્તુ માનતા તેની ઉત્પત્તિની સિદ્ધિ
 અનેકાન્તવાદમા થાય છે. અનેકાન્તવાદ કથયિત્ વસ્તુને સત્
 માને છે અને કથયિત્ વસ્તુને અસત્ માને છે.

પ્રશ્ન—તમે જ્યારે સર્વ વસ્તુને સત્ અને અસત્ એમ
 માનો છો, તો દરેક વસ્તુમા સત્ અને અસત્ એમ બે ધર્મ
 રહેશે, તેમ જ દરેક વસ્તુમા પરસ્પર વિરોધી એવા ધર્મ
 રહેશે તો મુક્તિ પામેલા સિદ્ધ ભગવન્ત પણ મુક્ત કહેવાશે
 અને અમુક્ત કહેવાશે, તો મુક્તજીવો અમુક્ત ક્યાં તેનું કેમ ?

ઉત્તર—તમારું કહેવું ઠીક છે. પ્રત્યેક વસ્તુમા પરસ્પર
 વિરોધી એવા ધર્મો સાપેક્ષપણે માનવાથી કોઈ જાતનો દોષ
 આવતો નથી. સિદ્ધ પરમાત્મામા મુક્તપણુ અને

ઠરથે એમ તમે કહ્યું, પણ તેમા તમને સમજણ પડી નથી
 તેથી એમ કહો છો સિદ્ધ પરમાત્મા સ્વસત્તાપેક્ષાએ મુક્ત
 છે, અને પરસત્તાપેક્ષાએ ^૧અમુક્ત છે એ પરસત્તાની અપે
 ક્ષાએ મુક્ત કહેવાય, તો એકની મુક્તિ થવાથી સર્વજીવોની
 મુક્તિ થવી જોઈએ, કારણ કે, જેમ સિદ્ધાત્માની સત્તા મુક્તિ
 રૂપ પરિણામને પામી, તેમ પરજીવોની સત્તા પણ મુક્તિરૂપ
 પરિણામને પામે, તો સસાર પરિણતિરૂપ સત્તાનો અભાવ
 થાય, માટે પરજીવોની સત્તાપેક્ષાએ સિદ્ધાત્માએ અમુક્ત જ
 છે, વળી સ્વસત્તાનો અપેક્ષાએ, મુક્તિ ન હોય, તો કોઈ
 જીવની મુક્તિ નહિ થવામાં-કોઈ સિદ્ધ ન થવાથી-તપ, જપ,
 મત, ધર્મક્રિયા નિષ્કળ થાય માટે સ્વસત્તાપેક્ષાએ મુક્ત અને
 પરસત્તાપેક્ષાએ અમુક્ત-એ જો ધર્મ સિદ્ધજીવોમા માનવા
 જોઈએ, અને તે તેમ જ છે આ સંબંધી વિશેષ ચર્ચા શ્રી
 સમ્ભતિતર્કના પ્રથમ કાંડની વૃત્તિમા છે, ત્યાંથી જાણી લેવી
 એ પ્રમાણે તત્ત્વમસિ વાક્યથી એકાંતે જીવ પરમાત્માનો
 સ્વામીસેવકભાવ સ્વીકારે છે તેને યથાર્થ સમજાવીને પુન
 તત્ત્વમસિ મહાવાક્યનું વર્ણન કરે છે તત્ત્વ દેન પરમાત્મા
 ચાહ્યઃ પરમાત્મેવ ત્ય જીવોઽસિ-હે જીવ !! તું પરમાત્મા
 જ છે પરમાત્માથી તું ભિન્ન નથી એમ અદ્વૈતવાદી સ્વીકારે
 છે અમે અદ્વૈતવાદીને પૂછીએ છીએ કે સર્વ જીવોમા
 સત્તાએ પરમાત્માસ્વરૂપ રહ્યું છે, તેનાથી જીવ ભિન્ન નથી,
 એમ માનો છો કે જીવોની પરમાત્મસત્તાથી ભિન્ન એવા
 અન્ય કોઈ પરમાત્મા છે, અને તેનાથી જીવો ભિન્ન નથી,

એમ માનો છો ? પ્રથમ પણ શ્રી એમ માનશે કે સત્તાની અપેક્ષાએ જીવોમા પરમાત્માસ્વરૂપ રહ્યું છે, તેનાથી જીવો ભિન્ન નથી એમ માનતા અનેકાન્ત જૈન માર્ગમા તમારા મતનો પ્રવેશ થશે કારણ કે સર્વ જીવોમા સત્તાએ પરમાત્મ ત્વ રહ્યું છે, તેનાથી જીવો ભિન્ન નથી, પણ એટલું વિશેષ છે કે-કર્મસહિત જીવોને સત્તાની અપેક્ષાએ પરમાત્મપણું છે, પણ વ્યક્તિભાવે પ્રકટભાવ, અર્થાત્ જોને આવિર્ભાવ કહે છે, તેની અપેક્ષાએ પરમાત્મત્વ નથી તેથી સસારી જીવો સત્તાની અપેક્ષાએ પરમાત્મરૂપ છે, તેનાથી અભિન્ન છે, અને વ્યક્તિ ભાવીય પરમાત્માની અપેક્ષાથી, સસારી જીવો કથચિત્ ભિન્ન છે, અને જ્યારે સર્વથા પ્રકારે કર્મનો નાશ થાય છે, ત્યારે જીવમા અનંત ગુણનો આવિર્ભાવ થવાથી, વ્યક્તિભાવે સત્તામા રહેલું પરમાત્મપણું પ્રકટે છે, તેથી આત્મા પરમાત્મરૂપ બને છે, પશ્ચાત્ સ્વામીસેવકભાવ રહેતો નથી અદ્વૈતવાદમા સ્વામીસેવકભાવ બિલકુલ માન્યો નથી, ત્યારે કેટલાક એકાન્ત સ્વામીસેવકભાવ સ્વીકારે છે ત્યારે અનેકાન્તવાદી જૈન, સ્વામી સેવકભાવ કથચિત્ સ્વીકારે છે એકાન્ત સ્વામીસેવકભાવ નહિ માનનાર એવા અદ્વૈતવાદીને કહીએ છીએ કે, તમે જીવોને કર્મસબંધ માનો છો કે નથી માનતા ? જો જીવોને કર્મસબંધ માનશે, તો કર્મથી રહિત થયેલા જીવો કે જે પરમાત્માએ યથા છે, તેના કર્મસહિત જીવો સેવક, વા ધ્યાતા, વા પૂજક ગણાશે, અને જો અનાદિકાળથી જીવોને કર્મ લાગ્યા નથી, અર્થાત્ કર્મરહિત જીવો છે એમ માનશે તો તમે અનાદિકાળથી પોતે પરમાત્મા કયા, તો શામાટે

શાસ્ત્રાનુસાર, તપ, જપ, ધ્યાન વિગેરે કરે છે ? આથી તો ધર્મ
 ક્રિયાની નિષ્ફળતા થશે ! તથા વળી તમે અનાદિકાળથી શુદ્ધ પ્રજ્ઞરૂપ
 પોતાને માનો છો તો શરીર મન વાણીને શા કારણથી ધારણ
 કર્યા છે ? શરીર ધારણ કરવાનું કારણ માયા માન્યો, તો
 માયા, પ્રજ્ઞથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન છે ? જો માયાને પ્રજ્ઞથી
 ભિન્ન માન્યો તો હિમાલય-વિખ્યાયલની પેઠે જો ભિન્ન રહેવાથી,
 માયાથી શરીર ધારણ કરાશે નહિ, અને જો પ્રજ્ઞ અને માયાનો
 અભિન્ન સંબંધ માન્યો તો, માયાથી પ્રજ્ઞ ભિન્ન થશે નહિ-
 અને તેથી સદાકાળ પ્રજ્ઞની સાથે માયા લાગવાથી શરીર રહિત
 પ્રજ્ઞ થશે નહિ, તેથી અનાદિકાળથી હું શુદ્ધ પ્રજ્ઞરૂપ છું,
 એવું તમારું મન્ત્રત્વ અસિદ્ધ હતું તથા વળી માયાના
 સંબંધથી પ્રજ્ઞ વિકારી માનો છો, એમ કહેશે તો સ્વાદ્વાદી-
 વીતરાગમત તે પ્રમાણે માને છે, માટે સ્વાદ્વાદર્શનમાં તમારો
 પ્રવેશ થવાથી ભોદ્ધાવ રહેતો નથી, પણ પ્રજ્ઞને તો તમે
 વિકારી માનતા નથી તેથી પ્રથમ પક્ષ તો અહીં શક્યો નહિ.
 દ્વિતીય પક્ષ લઈ પ્રજ્ઞને અવિકારી માન્યો તો-શરીરાદિકની
 ઉત્પત્તિ યદ્ય શક્યો નહિ-અને શરીરાદિક તો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે,
 માટે માયાના સંબંધથી પ્રજ્ઞમા વિકાર સાચ છે, તેમ માનવું
 જોઈએ, તથા વળી તમે પ્રજ્ઞને સર્વદેશવ્યાપક આક્રમણની પેઠે
 માનો છો કે એકદેશવ્યાપક શરીરાવરોધેન માનો છો ? તમે
 કહેશો કે, સર્વત્ર વ્યાપક પ્રજ્ઞને માનીએ છીએ, તો પૂછવાનું
 કે, સર્વત્રનું જ્ઞાન થવાથી સર્વત્ર વ્યાપક પ્રજ્ઞને માનો છો કે
 એક દેશના જ્ઞાનથી સર્વત્ર વ્યાપક પ્રજ્ઞ માનો છો ? તથા વળી
 માયાના સંબંધથી જ્ઞાન હોય છે કે કેવળ શુદ્ધ પ્રજ્ઞમા જ્ઞાન

હોય છે ? એ ચાર વિકલ્પમાથી એક વિકલ્પનો ઉત્તર આપી શક્યો નહિ જુઓ, પ્રથમ વિકલ્પ લઈ તમે કહેશો કે, સર્વત્રતુ જ્ઞાન થવાથી સર્વત્ર વ્યાપક જ્ઞાને માનીએ છીએ, એ પણ અસત્ય છે, અહીં એક અમેરિકાખડને પણ બાણી શકતા નથી તે, સર્વ દેશને બધા વિના સર્વત્ર વ્યાપક જ્ઞા છે, એવું જ્ઞાન પણ થયે નહિ, અને સર્વત્ર દેશતુ જ્ઞાન તો તમને નથી, તેથી સર્વત્રતુ જ્ઞાન થવા વિના સર્વત્ર વ્યાપક જ્ઞા છે, એવું તમારાથી કહી શકાયે નહિ—તમે કહેશો કે પૂર્વે મોટા મહાત્માઓ યઈ ગયા તે તે બાણતા હતા, તેથી અમે સર્વવ્યાપક જ્ઞા માનીએ છીએ. આ પણ તમારું કહેવું વિચારશૂન્ય છે, કારણ કે, અનુભવથી તે વાત વિરુદ્ધ છે—“ તમે કહો છો કે—પ્રથમ મોટા મહાત્માઓ યઈ ગયા, તે સર્વ દેશને બાણતા હતા, તો તે શરીરના સબધવડે સર્વ દેશને બાણતા હતા કે, શરીરના સબધ વિના ? તમે કહેશો કે શરીરના સબધથી બાણતા હતા—ત્યારે અમે પૂછીએ છીએ કે શરીરના સબધ વડે શુદ્ધ જ્ઞાથી બાણતા હતા કે—અશુદ્ધ જ્ઞાથી ? તમે કહેશો કે શરીરના સબધવડે શુદ્ધ જ્ઞાથી સર્વ બાણતા હતા, ત્યારે પૂછવાનું કે અનાદિકાળથી શરીરના સબધવડે શુદ્ધજ્ઞાથી સર્વને કેમ નહોતા બાણતા ? તમે કહેશો કે પ્રથમ માયા નડતી હતી અને માયાનો નાશ થાય ॥ ત્યારે સર્વને બાણ છે—ત્યારે સિદ્ધ ઠર્યું કે, માયા કહો કે કર્મ કહો, તે બધા સુધી નડે ત્યા સુધી સર્વ જ્ઞાન થતું નથી, એમ જૈનદર્શન માને છે, અને બ્યારે માયા યાને કર્મનો નાશ થાય છે ત્યારે કેનજ્ઞાન થાય છે—એમ

અમારા મતનો આશ્રય લેવાથી અન્યદિકાળથી બ્રહ્મ નિર્વેપ છે, અને માયા નહતી નથી, આવે તમારો સિદ્ધાંત મૂળથી જિડી ગયો તમે કહેશો કે-શરીર સંબંધ પૂટ્યા બાદ શુદ્ધબ્રહ્મ, સર્વદેશને બાંધે છે, તો સમજવું કે-શરીર સંબંધ પૂટ્યાથી મુખ વિના કોની આગળ સર્વત્રવ્યાપક બ્રહ્મ છે એમ કહી શકશો ? કારણ કે મુખ વિના શબ્દનું ઉચ્ચારણ થતું નથી, અને શબ્દ અવણ ક્યાં વિના તમે સર્વત્ર વ્યાપક બ્રહ્મ છે, એવું બાંધી શકશો નહિ માટે પ્રથમ બ્રહ્મ, માયાના સંબંધથી અશુદ્ધ હતું અને પશ્ચાત્ કારણ સામગ્રી પામી શુદ્ધ થયું અને શુદ્ધ બ્રહ્મથી સર્વવસ્તુનું 'શરીરાવગ્હેદેન જ્ઞાન યતા તેષાં શુચ્છાણાં સયોગી કેવળજ્ઞાનીની પદવી પ્રમાણ છે, તેથી સિદ્ધ થયું કે, જ્યારે અશુદ્ધ બ્રહ્મ વા અશુદ્ધ આત્મા હતો, ત્યારે શુદ્ધ બ્રહ્મ વા શુદ્ધ કેવળજ્ઞાની આત્મા કરતા, મહિન હોવાથી, તે શુદ્ધ બ્રહ્મજ્ઞાનીનો સેવક કહેવાય તેમ જરા માત્ર દોષ આવતો નથી, અને આ સિદ્ધાંત સર્વ પ્રમાણથી સિદ્ધ કરે છે, અને જો આ પ્રમાણે માનશે તો લેહભાવ ટળી જશે-અને જો પ્રમાણે માને તે જૈનનો સિદ્ધાંત માને જો એમજ સમજવું તથા બીજો પણ લેઈ કહેશો કે, એક દેશના જ્ઞાનથી સર્વત્રવ્યાપક બ્રહ્મ માનીએ છીએ, તો આ વાત તો અલપજ્ઞાની પણ પ્રમાણ માનશે નહિ જેને ગુજરાતદેશ કેવડો મોટો છે, તેણે તે જ્ઞાન નથી, તે એમ કહેશે હું અનંત બ્રહ્માહને બાંધું છું, તો તે વાત કોણ માને ? અલબત્ત કોઈ માને નહિ ત્રીજો પણ તમે લેઈ કહેશો કે, માયાના સંબંધથી

જ્ઞાન હોય છે, અને તેથી સર્વજ્ઞ વ્યાપક પ્રજ્ઞ બાણી શકાય છે આ વાત પણ અનુભવ વિરુદ્ધ છે માયાના સખધથી તો સર્વજ્ઞાન થવું જોઈએ, પણ તે તો આખની પાપણના વાળ કેટલા છે, તે પણ ઝરાઝર બાણી શકતા નથી, માટે ત્રીજો પક્ષ પણ માની શકાયો નહિ એથો પક્ષ લઈ કહેયો કે, કેવળ શુદ્ધપ્રજ્ઞમા જ્ઞાન હોય ■ ને તેથી સર્વજ્ઞાન થાય છે તો તમારા કહેવાથી સિદ્ધ ઠર્યું કે શુદ્ધ પ્રજ્ઞમા જ્ઞાન હોય છે, ત્યારે તેથી 'વ્યતિરેઠ દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધ થાય છે કે અશુદ્ધ પ્રજ્ઞમા જ્ઞાન નથી અશુદ્ધ પ્રજ્ઞ તે શુદ્ધ પ્રજ્ઞ થાય છે, તો સિદ્ધ ઠર્યું કે—પ્રજ્ઞની અશુદ્ધતા માયાના સખધથી થાય છે, અને જ્યાં સુધી માયાનો સખધ છે ત્યાં સુધી તે શુદ્ધ પ્રજ્ઞજ્ઞાનિયોનો અશુદ્ધપ્રજ્ઞ, સેવક ઠર્યો, અને જ્યારે શુદ્ધ પ્રજ્ઞદશા થયે, તત પશ્ચાત્ સેવકપાત્ર રહેશે નહિ, એ વાત સિદ્ધ ઠરી, તથા અશુદ્ધ પ્રજ્ઞ સિદ્ધ ઠરવાથી, અશુદ્ધ આત્મા, કર્મના સખધથી અને શુદ્ધ આત્મા, કર્મના નાશથી થાય છે, એમ વીતરાગના વચન છે, તેની સિદ્ધિ થઈ હવે આઘમા કરેલા બીજા પક્ષને તમે અગીકાર કરીને કહેયો તો તે પણ વિચારશૂન્ય છે, જીવોની પરમાત્મસત્તાથી બિન્ન એવા અન્ય કોઈ પરમાત્મા છે અને તેનાથી જીવો બિન્ન નથી, એમ માનયો તો અમો કહીશું કે જીવોની સત્તાથી બિન્ન વ્યક્તિ તરીકે અન્ય કોઈ પરમાત્મા માનવાથી જીવોની સત્તાથી પરમાત્માની સત્તા બિન્ન કરશે, અને તેથી સર્વ જીવોનો એક આત્મા માનવાનો સિદ્ધાંત

શશશૃંગની પેઠે અસત્ય ઠરે છે, કારણ કે, જીવોની સત્તા ભિન્ન
 હોવાથી, અને પરમાત્માની સત્તા જુદી હોવાથી વ્યક્તિ ભિન્ન
 ભિન્ન ઠરવાથી, પરમાત્મા તે હું એમ કહી શકાયે નહિ—કંત્યાકિ
 ધણા દોષો આવે છે તેનું વર્ણન કરતા ધણો વિસ્તાર થઈ
 જાય, માટે વિશેષ વર્ણન કર્યું નથી આત્મા પ્રતિ શરીરે
 ભિન્ન છે, અને આત્મા સર્વવ્યાપક નથી, એનું વિશેષ
 વર્ણન સમ્ભવિતકે, પડદર્શનસમુચ્ચય, શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય,
 અદ્વૈતસહસ્રી વિગેરે ગ્રંથમાંથી જોઈ લેવું આત્મા સર્વવ્યાપક
 નથી એની સિદ્ધિ પૂર્વે કરી છે, તેથી અત્ર વિસ્તાર કર્યો નથી
 એ પ્રમાણે અદ્વૈતવાદમાં પણ તત્ત્વમસિની યથાર્થ-સત્ય ઉપપત્તિ
 થતી નથી, અનેકાન્તમતમાં તો યથાર્થ-સત્ય ઉપપત્તિ તત્ત્વમસિ
 મહાવાક્યની ધાય છે વૈશેષિક કથાને તો દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મ,
 સામાન્ય, વિશેષ, સમઘાય એ છ પદાર્થ અને નવીન જમાવ
 સહિત સાત પદાર્થ માને છે તે સાત પદાર્થનો અન્તર્ભાવ, જીવ
 અને અજીવ પદાર્થમાં ધાય છે તેથી અત્ર વિવેચન કર્યું નથી તે
 મતમાં તત્ત્વમસિ મહાવાક્યાર્થની યાથાતથ્ય ઉપપત્તિ થતી નથી
 બૌદ્ધમતમાં પણ, આત્માને ક્ષણ ક્ષણમાં નાશવત માનવાથી
 તત્ત્વમસિની સાકૃત્યતા થતી નથી જૈનદર્શન અનેકાન્ત છે,
 તેથી તેમાં જરાજર તત્ત્વમસિ મહાવાક્ય ઘટે છે ચોથા ગુણ
 ક્ષણથી જ્ઞાની 'તત્ત્વમસિ' રૂપે પોતાના આત્માને જાણે છે
 તત્ત્વમસિની જાણના કરતા, સહજ સમાધિની પ્રાપ્તિ ધાય છે,
 અને તેથી સર્વકર્મનો ક્ષય થતા મુક્તિ પદની પ્રાપ્તિ ધાય છે
 માટે વારંવાર 'તત્ત્વમસિનુ' ધ્યાન કરવું તત્ત્વમસિનુ ધ્યાન
 કરનાર જીવો પ્રતિશરીર ભિન્ન ભિન્ન છે કર્માવરણથી વિચિત્ર

જીવો બન્યા, બને છે અને બનશે. ચોરાશી લાખ જીવ
 યોનિમાં અનેક પ્રકારના શરીર કર્મથી ધારણ કરાય છે તો
 પણ સત્તાએ સર્વ જીવોને અનંત શક્તિ છે, તેનો આધિર્ભાવ
 સંપૂર્ણપણે થાય તેને પરમાત્મપદ કહે છે કે ચેતન ! આ
 પ્રમાણે તારામાં અનંત શક્તિ છે, તું અનંત મુખનો સ્વામી
 છે, ત્યારે કેમ પોતાના સ્વરૂપમાં રમણતા ન કરતા પરભાવમાં
 રમણતા કરે છે ? માટે હવે વિચાર !! પોતાના સ્વરૂપમાં રમ
 ણતા કર !! કે ચેતન ! સત્ય જ એક છે, અને તારું અન્ય
 કોઈ નથી પરસ્પરને પોતાની માની તે તારા સ્વરૂપને ખોધું
 છે કહ્યું છે કે —

॥ ગાથા ॥

एगोऽह नत्थि मे कोह, नाहमन्नस्स कस्मइ ॥

एव अदीणमणसो, अप्पाणमणुसामइ ॥ १ ॥

एगो मे सासओ अप्पा, नाणदमणसज्जओ ॥

सेसा मे घाहिरा भावा, सब्बे सज्जोगलक्खणा ॥ २ ॥

ભાવાર્થ.—એક જ્ઞાન દર્શન આરિત્રમય આત્મા હું
 છું, અન્ય માત્ર કોઈ નથી એ પ્રમાણે અહીંન મનવાળો યદ્ય
 આત્માને ભાવ !! એક મારો આત્મા શાશ્વત છે, અને તે
 રત્નત્રયી સમેત છે બાકી શરીરશક્તિ બાહ્યભાવ પ્રપચ છે,
 સર્વ સયોગલક્ષણરૂપ બાહ્યભાવોમાં યનાર અહંત્વ મમત્વ
 ભાવ ત્યાગીને એક સ્વસ્વરૂપના ઉપયોગમાં રમણતા કરવી
 આત્મસ્વભાવ સન્મુખ થતી ચેતનાથી અનેક ભવના કરેલ
 કર્મોના નાશ થાય છે, માટે રાગ દ્વેષ રહિત ચેતનાવર્ઠે સ્થિર

સમભાવથી આત્માને ક્ષણે ક્ષણે ભાવવો તે સબધી યોગનિ
શ્યં નામના શ્રદ્ધા કહ્યું છે કે —

॥ શ્લોક ॥

વીપિકા સ્વલુ નિર્વાણિ, નિર્ગળપથદર્શિની ॥

શુદ્ધાઽઽત્મા ચેતના યા ચ, સાધૂનામધ્યો નિધિ ॥૧॥

એ નમાણે શુદ્ધાત્મચેતનાનું અપૂર્વ માહાત્મ્ય જાણી
તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરવો અને શુદ્ધ આત્મસ્વભાવરૂપ ધણ
તે પોતાનું શુદ્ધ ચારિત્ર છે, તથા પોતાના સ્વભાવમા આવ્યા વિન
ત્રણ લોકમા કોઈ પણ કોણે તવા કોઈ પણ કાળે સુખ નથી
પોતાના સ્વરૂપમય ધણ, એ જ પરમ કર્તવ્ય છે એમ મહાત્માએ
જાણે છે પોતાના સ્વરૂપનું શુદ્ધજ્ઞાન, નિશ્ચય નયથી જાણીને
આત્મામા રમણતા કરવી જગત્મા હે ચેતન ! ! તે અને
જીવોના અનંત ભવમા અનંત સગપણ કર્યા અનંતવાર તું
જન્મ્યો અને મર્યો, પણ તેથી જન્મ જરાના દુખની ઉપાધિ
દળી નહિ મોહ માયામા બધ જનીને તે પોતાના હિતને
જરામાત્ર પણ વિચાર કર્યો નહિ બલ્ય ! જરા મનમા વિચાર
તો ખરો કે આ દેખાતી દુનિયાની આજીમાથી તારી સાથે
કોણ આવનાર છે ? હે ચેતન ! તારી પરભવમા શી ગતિ
ધરે ? અશુદ્ધ પર્યાયના સબધથી કહિ સત્ય સુખનો અનુભવ
ધરે નથી, તેથી તને ધર્મસગ એલ મજાકના જેવો લાગ્યો
નથી પચેન્દ્રિયની પ્રાપ્તિ ધર્મ છે, નિમિત્તાદિક સામગ્રી પામીને
પણ વિષયકષાયને વશ ધર્મ, હે ચેતન ! તું અમૂલ્ય આધુધ્ય

કેમ ગુમાવે છે ? હજી ચેત ! ચેત ! માથે કાળ ઝપાટા
 તારા જેવા દુનિયામાં કરોડો મનુષ્યો આટલા ગયા અને
 પણ ચાલશે, માટે જરા મનમાં વિચાર !! માયાનું
 મણનું ગોદડું ઓઢીને, અજ્ઞાનાવસ્થામાં સૂઈ રહ્યો છે ?
 ધર્મ ઉપર કેમ રાગ થતો નથી ? તેનું કારણ પુણ્યની
 છે તારી પ્રભાદ દશાને લીધે પરભવમાં તારો કયા
 થયો ? તે તું વિચાર !! સદ્ગુણનું તવા સદ્દેવનું
 કર ! કરેલા પાપોનો પશ્ચાત્તાપ કર ! દુનિયાની ઉપા
 ખટપટમાંથી તને નવરાશ મળશે નહિ, માટે તેના
 થી પ્રેમ દૂર કરી દે ચેતન ! ચેતણ હોય તો ચેત !!
 વસ્તુ પડી રહેશે જો એકદમ કાળ આવશે, તો ક્યારે
 કરીશ ? ધર્મની વાટે વળ !! ભૂલ્યા ત્યાંની ફરીથી ગણ !!
 હવે ભક્તી મત્ય બાપી તેનો આદર કર જગતની મોહ
 માધી આત્મા બધાયો છે, એમ ખરેખર હે ચેતન ! બાણ !!
 જન્મને હારીશ નહિ થી સૂઝકાગમાં કહ્યું છે કે-
 (ધ્યયન સાતમું-પહેલો શ્લોક)

જ્ઞાત્વા જતનો માણસત્ત્વ, દદુ મય વાલિસેણ ચલમો ।

તદુક્તે જરિષ્વ લોષ, મક્કમ્મણા વિપ્પરિયાસુવેદ ॥

હે નાણિયો ! તમે બોધ પામે મનુષ્યત્વ દુર્લભ છે જન્મ
 મરણના બંધ કેળીને બોધ પામે, બોધ પામે અજ્ઞાની
 વડે સદ્વિવેક પ્રાપ્ત કરી શકાતો નથી

સ સાગી જીવગણુ અવરવાળાની પેઠે એખત દુ ખી છે
 છે કે —

ગાથા.

जम्मदुक्ख जरादुक्ख, रोगा य मरणाणि अ ॥

अहो दुक्खो हु समारो, जत्थ कीसति पाणिणो. ॥१॥

જન્મ દુઃખ, જરાના દુઃખ, રોગ, મરણ, જેમાં છે, એવે
અહો ! આ સંસાર છે જેમાં અજ્ઞાની પ્રાણિયો પરિભ્રમણ
કરતા, અનેક પ્રકારના ક્લેશ પામે છે સુખાર્થી પ્રાણી પણ
અજ્ઞાન થોગે પ્રાણિઓનું ઉપમર્દન કરતો છતો દુઃખ પામે
છે, તથા સૂયમદાગ સૂત્રના પ્રથમ શ્રુતસ્થ ધના દ્વિતીય અધ્ય
યનમાં કહ્યું છે કે-જેમ-

संयुज्जह किं न युज्जह, सयोही खलु पेच दुल्लहा ॥

जो हूयणमति राहजो, नो सुलभ पुणरवि जीरिय ॥ १ ॥

बहारा युद्धा य पासह, गन्मत्था वि चयति माणवा ॥

सेणे जह वहुय हर, एवमाउम्भवमि तुद्धइ ॥ २ ॥

તમે જોધ પામે ધર્મમાં બુદ્ધિ કરે કેમ જોધ પામતા
નથી ? મનુષ્યભવાદિ સામગ્રી પામીને પણ ધર્મજોધ કેમ
કરતા નથી ? જેઓ ધર્મ કરતા નથી, તેમને પરભવમાં જોધિની
પ્રાપ્તિ ફલેશ છે નિશ્ચયથી સમજો કે ગર્હ રાત્રિયો પાછી
આવતી નથી તથા ગએલો યૌવનકાલ કદી પાછો
આવતો નથી પુનઃ સયમરૂપ હવિત સુલભ નથી આયુષ્યની
અનિત્યતા બતાવે છે કે, હકારા એટલે જાળ તથા બુદ્ધાઓ
હવિતબ્યનો ત્યાગ કરે છે, તે જુઓ કેટલાક તો ગર્ભમાં જ
નાશ પામે છે એમ સર્વ જવસ્થામાં મૃત્યુરૂપ કાળ હવિ

તબ્યનો નાશ કરે છે જેમ સીંચાણો તેવર પાણીનો અપટ
ભારી નાશ કરે છે, તેમ તમારા જીવનનો પણ મૃત્યુ નાશ કરશે.
બોધ પામે, બોધ પામે !! તથા તે જ અધ્યયનમ્મ કહે છે

માયાહિં પિયાહિં લુપ્પઠ, નો સુલહા સુગદ્ધ ય પેવ્વ ઊ ॥

एयाइ मयाइ पेहिया, आरमा विस्मेज सुव्वए ॥ ૩ ॥

जमिण जगती पुढो जगा, कम्मेहिं लुप्पति पाणिणो ।

सयमेव कडेहिं गाहइ, णो तस्म सुचेज्ज पुट्ठय ॥ ૪ ॥

જે માતાપિતાના મોહથી ધર્મમાં ઉત્તમ કરતો નથી, તેનું
માતાપિતાદિ વડે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાય છે અર્થાત્ જે
માતાપિતાદિથી સંસારમાં બંધાય છે, તેને જન્માતરમાં મુક્તિ
સુલભ નથી, એવું બાહ્ય મોહાદિક ભયને દેખીને શુભનત
અંગીકાર કરનાર થા !! અવિરતિ જીવને સંસારના દુષ્પ્રાપ્ત
થાય છે અવિરતિ જીવો જગત્માં ભિન્ન ભિન્ન નરકાદિ સ્થાનકોમાં
પોતાના ઉપાજોડા કર્મોથી પીડાય છે તે પ્રાણી પોતાના કરેલ
કર્મોથી નરકાદિ સ્થાનકોને પામે છે બાધેલા કર્મ લોગવ્યા વિના
અશુભ વિપાકોની મુકાતો નથી, માટે ભવ્ય પુરુષે કર્મોષ્ઠકનો
નાશ કરવા માટે જ્ઞાન ધ્યાન વૈરાગ્યથી આત્માને ભાવવો પોતાના
સ્વરૂપથી જે જન્મ્યો, તેને સંસારના જન્મ નથી જેણે આત્માના
પૂર્ણ શુદ્ધપર્યાયની પ્રાપ્તિથી પ્રાણ છોડ્યા, તે કદિ પુનઃ મરતો
નથી હે આત્મા ! સ્વરૂપમાં જ સ્થિરતાથી રમણતા કર ! અસંખ્ય
પ્રદેશરૂપ તારા દેશનું સ્વરૂપ નિહાળ ! તારા દેશમાં સાત
ભયમાનો કોઈ પણ ભય નથી, માટે તારો અસંખ્યાતપ્રદેશરૂપ
દેશ નિર્ભય છે, માટે તું વસ્તુતઃ નિર્ભય દેશવાળો ॥ આ

બાહ્ય જગતનો દેશ તે તારો દેશ નથી બાહ્ય દેશને પોતાનો માની, મિથ્યા તુ કલેશ પામે છે શા માટે બાહ્ય દેશના મમત્વથી મનમા વિકલ્પય કલ્પ કરે છે ? બાહ્યદેશ ત્રણે કાળમા તારો ધનાર નથી અને તુ એનો ધનાર નથી મનમા પુન પુન હે છવ ! વિચાર !!! દેશ વેશના દ્વેષથી ફેગટ હે લભ્ય ! કલેશ પામે છે અનેક પ્રભરના ઈદ અને અનિદ વેષોમા પણ રાગ અને દ્વેષબુદ્ધિથી પોતાની મેળે તુ બધાયો છે, તેનો મનમા વિવેકથી વિચાર કરીને આત્મરૂપનો સત્યમાર્ગ અગીકાર કરી, શુદ્ધપરિણતિતુ સેવન કર, કે જેથી અનત સુખ પામે હવે સત્ય એક આત્મસ્વરૂપ બાણીને તેની પ્રાપ્તિ માટે એકાત નિરુપાધિસ્થાનતુ સેવન કરવુ લેઈએ તે બતાવે કે

કુરા

ત્યાગી સહુ વ્યવહારને, નિર્જન જગલ સેવ ॥
 નિરુપાધિપદ પામવા, ત્યાગો મિથ્યા દેવ ॥ ૧૫૩ ॥
 દ્રવ્ય ક્ષેત્ર ને કાલ ભાવ, -સામગ્રી સદ્ભાવ ॥
 સાનુકૂળતા યોગથી, વનશે શુદ્ધ વનાવ ॥ ૧૫૪ ॥
 કથની કથતા શુ વયુ, જો નહિ તત્ત્વ પમાય ॥
 રગ્ન તુ રહેણી આત્મની, ધાવે ચિન્મયરાય ॥ ૧૫૫ ॥
 ધ્યાવો અન્તર્ જગધણી, પામો શાશ્વતમેવ ॥
 સત્ય સત્ય પદ પામવા, સેવો આતમ દેવ ॥ ૧૫૬ ॥
 ગચ્છ ગચ્છમા મિદ્રતા, વાણ્યક્રિયામા ફેર ॥
 આત્મજ્ઞાનને લોપતા, અરે ! મરા અન્ધેર ॥ ૧૫૭ ॥

જ્ઞાનીજન તો અલ્પ છે, કલ્પવૃક્ષસમ કયાય ॥
 અજ્ઞાની અથઢાયછે, પગ પગ જ્યાના ત્યાય ॥૧૫૮॥
 અહો વિપમ કલિકાલમા, સમજે નહિ જન થોક ॥
 યાદશી ભવિતવ્યતા, ઘટે ન કરવો શોક ॥ ૧૫૯ ॥
 સર્વાંશે પરિપૂર્ણ છે, જિનદર્શન સ્યાદ્વાદ ॥
 જ્ઞાન વિના જે સાધ્યતા, નિજવૃદ્ધિ ઉન્માદ ॥૧૬૦॥

ભાવાર્થ—થમણુ માર્ગને ઉદશીને કહે છે—લેખક પોતાના આત્માને પણ બોધ માટે કહે છે કે—હે આત્મનુ ॥ તુ જગત્ના સઠ-પવિકલ્પકારક, તમા શબ્દેષમય એવા સર્વ વ્યવહારને ત્યાગીને, આત્મજ્ઞાનવડે સહિત તુ નિર્જન જગલમા વાસ કરીને આત્મધ્યાન કર ! મનુષ્યોના સસર્ગથી અનેક પ્રકારની ઉપાધિઓનો સત્તર્ક થાય છે અને તેવી મનની ચચળતા વૃદ્ધિ પામે છે, માટે ત્રથમ દ્રવ્યાનુયોગવડે આત્મતત્ત્વનુ મમ્યજ્ઞાન કરીને પશ્ચાત્ મનુષ્યના સસર્ગ રહિત સ્થળેષમા ધર્મધ્યાન કરવું શ્રેયસ્કર છે ત્રી સમ્ભવિતકર્ત દ્વિતીયકાંડની વૃત્તિમા પણ જ્ઞાનનુ વહન કરતા પ્રથમ નીચે મુજબ કહ્યું છે (પત્ર ૨૭૨)

યથા—પાપધ્યાનદ્વયમપિ દ્વયમુપાદય તુ પ્રશસ્ત ધર્મ શુક્લધ્યાનદ્વય, તત્ર પર્વતગુહાઝીર્ણોદ્યાનશૂન્યામારાદૌ મનુષ્યા પાતવિકલે અગ્રકાંશે મનોનિલેપનિમિત્તશૂન્યે સત્ત્વોપધાત રહિતે ઉચિતે શિલાતલાદૌ યથાસમાધાન વિહિતપર્યક્ષાસન ઊર્ધ્વસ્થાનસ્થો વા મન્દમન્દપ્રાણાપાનપ્રચારો અતિપ્રાણનિરોધે ચેતસો વ્યાકુલત્વેનૈકાગ્રતાનુપપત્તેર્નિરુદ્ધલોચનાદિકરણપ્રચારો

હૃદિ લલાટે મસ્તકઞ્ચ ત્ર વા યથાપરિચય મનોબુદ્ધિ
 પ્રણિધાય મુમુક્ષુર્ધ્યાયેત્ પ્રશસ્ત ધ્યાન, તત્ર વાહ્યાધ્યાત્મિક
 કમાવાનાં યાથાત્મ્ય ધર્મઃ, તસ્માદનપેત ધર્મ્ય, તત્ત્વ દ્વિવિધ
 વાહ્યમાધ્યાત્મિક ચ, સૂત્રાર્થપર્યાલોચન દ્વદ્વતતાશીલગુણા
 નુરાગો નિમૃતકાયવાગૂંધ્યાપારાદિરૂપમ્ વાહ્યમાત્મન , સ્વસ-
 વેદનપ્રાહ્યમન્યેષામનુમેયમાધ્યાત્મિકમ્, તત્ત્વાર્થસપ્રહાદૌ
 વાતુર્વિધ્યેન ધ્યાન પ્રદર્શિતમ્ ।

આવાર્થ—આત્મધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન એ બે પાપધ્યાન ત્યાજ્ય
 છે આર્ત યાનના ૧ ઇષ્ટવિયોગ, ૨ અનિષ્ટસંયોગ, ૩ રોગચિંતા,
 ૪ અશ્વશોચ એ ચાર પાપ છે, તથા રૌદ્રધ્યાનના હિંસાતુળધી,
 મૃધાતુળધી, રોધાતુળધી અને પરિશ્રદ્ધાતુળધી એ ચાર પાપ છે
 એ બે પાપધ્યાનો તિર્થંચ અને નરકગતિ અર્પનાર છે, માટે એ
 બે દુધ્યાનના વિચારોની સાથે બહાદુરીથી લડવું અને ધર્મધ્યાનનો
 અને શુદ્ધધ્યાનનો આદર કરવો ચાર ધ્યાનનું વિશેષ વર્ણન
 અસ્મદીયરૂત ધ્યાનચિંતાર નામના શ્રદ્ધા કથું ૩૩ ધ્યાન
 માટે એકાત સ્થાન ભોમ્બે તેમા પણ પર્વતની શુદ્ધિએ,
 અર્ધઉદ્યાન, શૂન્ય ઘર વિગેરે ઉત્તમ બાજુવા ત્યા ધ્યાન કરવું,
 તેમા પણ મનુષ્યોનો જ્યા બહુ સંચાર ન હોય, તથા મનમા
 વિદ્યેષ થવાના નિમિત્ત કારણથી શૂન્ય, અને જ્યા વાઘ,
 સર્પ-આદિ પ્રાણીથી ધાત ન થાય એવા સ્થાનમાં ચોગ્ય એવી
 શિલા ઉપર જેવી રીતે ચિત્ત સમાધિસ્થાવને પામે, તેમ
 પર્યાકાસન વાળીને, વા ઉંચા આસન ઉપર બેસીને મન્દ
 મન્દ પ્રાણપાનવાયુનો વેગ કરતો છતો મુમુક્ષુ ધ્યાન કરે, પણ
 પ્રાણનો અતિનિરોધ કરે નહિ કારણ કે અતિપ્રાણનો નિરોધ કરે,

તો ચિત્તની વ્યાકૂળતા થાય અને એકાગ્રતા થાય નહિ આસનાદિકનું વિધાન કરીને લોચન વિગેરે ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કરે, હૃદયમાં, લલાટમાં, વા મસ્તક વિગેરે સ્થાને, જ્યાં ચિત્ત વૃત્તિની સ્થિરતા વિશેષ રહેતી હોય ત્યાં મનોવૃત્તિ ધારણ કરીને, સુમુક્ત પ્રશસ્ત ધ્યાન કરે બાહ્ય અને આધ્યાત્મિક બાબે યાદાતથ્ય ધર્માનુકૂળ ધ્યાન, તે પ્રશસ્ત ધ્યાન કહેવાય છે બાહ્ય અને આધ્યાત્મિક એમ બે પ્રકારે ધ્યાન ■ સૂત્રાર્થનું વિચારવું, વ્રતનું દંડપણું, શીલશુષ્ણાનુસાર, તથા ઠાયા, વાણીના વ્યાપારને રોકવા તેને બાહ્ય ધ્યાન કહે છે આત્માને સ્વસંવેદન થી મહણ કરવો, અને અન્ય પદાર્થોને અનુમાનથી જાણવા, તેને આધ્યાત્મિક ધ્યાન કહે છે તત્ત્વાર્થસમ્યક્તાદિમાં ચાર પ્રકારે ધ્યાન જતાં હોય છે ધ્યાનાવ્યાસથી નિરુપાધિપદનું સુખ આત્મા અનુભવે છે અહો ! એવી ધ્યાનદશામાં ક્યારે જીવન થશે ? ક્યારે પર્વતની શુક્લઓમા ધ્યાનાદ્દ થઈ અવધૂત દશાનો આત્મા અનુભવ કરશે ? ક્યારે પરપરિણતિરમણતા રૂપ મિથ્યા ટેવને ત્યાગી, ચેતન, સ્થિર ઉપયોગદ્વારા યોગાદ્દ થશે ? રાગદ્વેષવડે અનુભવાતા બાહ્ય સંયોગોમાં ક્યારે સમભાવ થશે ? ક્યારે સમતારૂપ ગગાનદીમાં સંસારતાપ નિવારણ કરવામાં ઝીલાશે ? અન્તર્મુખચેતનાથી ક્યારે આત્મપ્રભુનું સેવન થશે ? ક્યારે સર્વ ધૌદ્ગલિક બાવો પરથી અહત્વજુદિ જુદશે ? ક્યારે જગતના પદાર્થોમાંથી ઇદ્વજુદિ જુદશે ? હે ચેતન ! તું આત્મપરાક્રમ ફેરવે તો રાગાદિક શત્રુઓને જીતી પરમ પદની પ્રાપ્તિ કરે-અન્તરના વિકારોને જીતવા માટે અને તેટલો પ્રયત્ન કર !! દેવશુરધર્મની અસ્તિકતા ધારણ કર

પ્રશ્ન—હે સદ્ગુરો ! કેટલાક લોકો કહે છે કે, જૈન ધર્મ છે તે નાસ્તિક ધર્મ છે, અને તે વેદબાદ છે, તેનું કંમ ?

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! જે લોકો જૈન ધર્મને નાસ્તિક કહે છે, તે લોકો જૈન ધર્મનું બરાબર સ્વરૂપ સમજતા નથી, તેથી એમ કહે છે, જૈનધર્મ છે તે પ્રત્યેક મનુષ્યનો ધર્મ છે, અને તે દરેક મનુષ્યના આત્માની ઉત્થતિનું સ્વરૂપ બતાવે છે નાત જાતના લોકોના જૈન ધર્મ સમાતો નથી, જે રાગ દ્વેષને છોડે તે જિન કહેનાય છે એવા જિનોએ કહેલો જે ધર્મ તેને જૈન ધર્મ કહે છે જૈન ધર્મને કેટલાક વેદબાદ કહે છે, તે પોતાની મતિથી કહે છે વેદનો પણ વેદ જૈનસૂત્ર છે જૈનમૂત્રો તે સત્ય વેદ છે માધ્યસ્થ બુદ્ધિથી વિચારવામા આવે, તો આસ્તિક્યતાનો અગ્રેશ્વર જૈનધર્મ છે

પ્રશ્ન—હે સદ્ગુરો ! આસ્તિક અને નાસ્તિકનું શું લક્ષણ છે ?

ઉત્તર—હે જ્ઞાત્રી ! જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આત્મવ, સ્વવર, નિર્જરા, બધા અને મોક્ષને જે માને છે તેને આસ્તિક કહે છે પુનર્જન્મ, પરમાત્મા, કર્મ વિગેરે માને છે તેને આસ્તિક કહે છે, અને જે એવા તત્ત્વોને માને નહિ, તે નાસ્તિક છે

પ્રશ્ન—જેનો ઇશ્વરને માનતા નથી, એમ અસંતોષ કહે છે, તે ખરી વાત કે ?

ઉત્તર—હે જ્ઞાત્રી ! એ વાત સત્ય નથી, જેનો અણદ્ય દેવ રહિત જેઓ હોય એવા તીર્થંકર દેવોને ઇશ્વર માને છે, જે અદ્વાર દેવ રહિત હોય છે, તે દેવાધિદેવ ઇશ્વર કહેવાય

છે એવા સત્ય ઇશ્વરને જૈનો સ્વીકારે છે, માટે તે પરમ આસ્તિક બાણુવા

પ્રશ્ન — જૈન ધર્મ ક્યારે નીકળ્યો તે કહેશો ?

ઉત્તર — હે ભગ્ય ! પ્રવાહની અપેક્ષાએ જૈન ધર્મ અનાદિ કાળથી ચાલતો આવે છે, તેમ મિથ્યાત્વ પણ અનાદિકાળથી છે જે જે તીર્થંકરો ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ પૂર્ણ જૈનધર્મના સ્વરૂપનો ઉપદેશ ભગ્ય જીવોની આગળ કરે છે

પ્રશ્ન — જૈન ધર્મને તમે સત્ય તથા મોટા ધર્મ ગણી માનો છો ?

ઉત્તર — દુનિયામાં ચાલતા જે જે ધર્મના પન્થો છે, તેમાં જે જે સત્યતાનો અંશ રહ્યો છે, તે સર્વ સત્ય અંશેને જૈનધર્મ સાપેક્ષદષ્ટિથી ગ્રહે છે, અર્થાત્ દુનિયાના સર્વ ધર્મોના સત્ય ભાગ, જૈન ધર્મમાં સમાય છે દુનિયાના અનેક ધર્મોના સમાવેશ જૈન ધર્મમાં થાય છે માટે જૈનધર્મ મોટા ધર્મ કહેવાય છે

પ્રશ્ન — દરેક ધર્મની સત્યતાનો જૈન ધર્મમાં સમાવેશ થાય છે, તે દષ્ટાંતપૂર્વક સમજાવશો ?

ઉત્તર — હે પ્રિય ભગ્ય ! સાક્ષ્યો, મહાયોગિરાજ અધ્યાત્મજ્ઞાનશિરોમણિ શ્રી આનંદધનજી મહારાજ કહે છે કે— જિનવરમા સઘઝા વશન છે, વર્શને જિનવર મજના રે સાગરમા સઘઝી તટિની સદિ, તટિનીમા સાગર મજના રે, પદ્વર્શન જિનવગ મણીજે ॥ જૈનદર્શનમાં સઘળા દર્શન અર્થાત્

દુનિયાના સર્વધર્મપંથનો સ્વાદાદૃષ્ટિસાપેક્ષતાએ જોતા સમાવેશ થાય છે, સાગર એટલે સમુદ્રમાં સર્વ નદીઓ ભળે છે, પણ નદીઓમાં સમુદ્રની ભજના ઊંડી ભરતીઓટ હોય તો કોઈ નદીમાં સમુદ્રનું પાણી ભાય છે, પણ તે અથો-કવચિત્કાળે એમ બને છે, તેમ અત્ર સર્વધર્મના સત્યનો પણ જૈનધર્મમાં સમાવેશ થાય છે, અને અન્યમાં જૈનધર્મની ભજના છે, માટે જૈનધર્મનું આરાધન કરતા સર્વ ધર્મનું આરાધન થાય છે

પ્રશ્ન—જૈનધર્મને કોણ પાળી શકવાને સમર્થ છે ?

ઉત્તર—જે જે મનુષ્યો પોતાના આત્માની ઉત્તતિ ઇચ્છે છે, તે સર્વ લોકો, જૈનધર્મ પાળી શકવાને સમર્થ છે

પ્રશ્ન—જૈનધર્મ પાળવાથી આ ભવમાં તથા પરભવમાં શા શા ફાયદા થાય ?

ઉત્તર—જૈનધર્મ પાળવાથી આ ભવમાં હયાની બુદ્ધિ થાય છે પરોપકાર, સત્ય બોલવું, ચોરીનો ત્યાગ, મૈથુનનો ત્યાગ, સતોષ, સમતા, ગભીરતા, ક્ષમા, સરળતા, વૈરાગ્ય, કામવિકારોનો જય, દુર્વ્યસનનો ત્યાગ, જાતૃભાવ, નિરપૃહતા વિગેરે અનેક સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ આ ભવમાં થાય છે, તથા શ્રમણવ્રતની, તથા ધ્યાવક્રમ્મતોની પણ પ્રાપ્તિ થાય છે આ ભવમાં કામવિકાર, રાગ દ્વેષાદિક અન્તરના યનુઓ ઉપર જય મેળવવાથી, આત્મા નિર્મળ થાય છે, અને તેથી આત્મિકમુખનો અનુભવ થાય છે, અને પરભવમાં તેવી દેવ્યોનિ વા મોક્ષપદ મળે છે

પ્રશ્ન—જૈનધર્મમાં સર્વ ધર્મનો સમાવેશ થાય છે, તો

૧. કે અદ્વૈતવાદી (વેદાવી) આત્માને સર્વવ્યાપક માને છે, તે એક આત્મા સર્વનો માને છે, તેનો સમાવેશ જૈનધર્મમાં રીતે થાય છે ?

ઉત્તર—હો બંધ્ય ! આપેક્ષનયબુદ્ધિથી જોતા જૈનદર્શનમાં વાત ઘટે છે જ્યારે આત્મામાં જ્ઞાનવ્યાપ્તિથી ચારિત્ર જતા કેવલજ્ઞાન થાય છે ત્યારે આત્મા લોકલોકનો જાણનાર વલજ્ઞાની થાય છે કેવલજ્ઞાનની અપેક્ષાએ આત્મા વિશુ અર્થાત્ સર્વવ્યાપક છે એમ જૈનો કહે છે, અને અસખ્યપ્રદેશરૂપ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ અવ્યાપક છે, મધ્યમ પરિણામી છે, અસખ્યપ્રદેશરૂપ આત્માનો કદાપિકાળે નાશ થયો નથી, અને વાનો નથી કદા કહેશે કે-ઘટપટની પેઠે મધ્યમ પરિણામી આત્મા છે, તો તેનો નાશ થવો જોઈએ, ત્યારે તેના તારમાં સમજવાતું કે-આકાશની પેઠે અરૂપી એવા મધ્યમ પરિણામવાળા આત્માનો અરૂપીપણાથી ત્રિકાલમાં નાશ થતો થી, માટે કદચિત્ આત્મા, જ્ઞાનાપેક્ષાએ વિશુ છે, એમ સિદ્ધ થયું, તથા સમજનયસત્તાથી સર્વ આત્માઓ એક આત્મા કહેવામાં આવે છે જેમ માટીના હજાર ઘડા છે, જો કે તે પોતપોતાની વ્યક્તિથી ભિન્ન ભિન્ન છે, તેથી વ્યક્તિ એટલે આકાશની અપેક્ષાએ હજાર કહેવાય છે, પણ તે સર્વ ઘડાઓમાં મૃત્તિકાની સત્તા વ્યાપી રહી છે; માટી માટી એવો વ્યવહાર સર્વ ઘડાઓમાં થાય છે, તેથી માટી-મૃત્તિકારૂપ સામાન્ય સત્તાની અપેક્ષાએ સર્વ ઘડાઓ એક કહેવાય છે, તેમ જૈનો વ્યક્તિની અપેક્ષાએ અનંત આત્માઓ સ્વીકારે છે, પણ અનંત આત્માઓમાં જ્ઞાનાદિક ધર્મ સરખા રહ્યા છે જ્ઞાનગુણ

હિકથી સર્વાંશ રહિત કોઈ આત્મા નથી, તેથી આત્મધર્મની અપેક્ષાએ અનત આત્માઓ એક સરખા છે, માટે તે કયારેય એક કહેવાય છે, પણ તેથી અનત આત્મ-વ્યક્તિઓની નાસ્તિકતા સિદ્ધ કરતી નથી, અર્થાત્ આત્મા અનત છે, તેમ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ સિદ્ધ કરે છે સર્વ આત્માઓનું જ્ઞાનાદિક ગુણથી એકત્વપણ જૈનદર્શન સ્વીકારે છે, તેથી વેદાત દર્શનનો પણ જૈન દર્શનના સમાવેશ થાય છે, પણ અદ્વૈત વેદાત, આત્માની સત્તાને જ સ્વીકારી, અનત આત્મા વ્યક્તિથી ભિન્ન ભિન્ન છે, એમ ખીલ ખાળુ તરફ નહિ જોતા તેનો અપહાસ કરે છે, માટે તે સર્વદેશી નથી, પણ તે એકદેશી હોવાથી મિથ્યાત્વ ની વૃદ્ધિ કરે છે, આ વાતથી પણ સિદ્ધ થયું કે, જૈનદર્શન સર્વ દેશી છે, તેથી તેમા વેદાત દર્શનનો સમાવેશ થાય છે માટે જૈનદર્શન સત્ય દર્શન છે

૫૪—વૈષ્ણવ ધર્મનો જૈન ધર્મમા કેવી રીતે સમાવેશ થાય છે ?

ઉત્તર—વૈષ્ણવ ધર્મમા કૃષ્ણની ઉપાસના થાય છે, અને કૃષ્ણને પ્રભુ તરીકે માને છે ત્યારે જૈન દર્શન કહે છે કે—ખાવીસમા તીર્થ જરૂર શ્રી નેમિનાથ ભગવાનના શ્રી કૃષ્ણ આવક હતા, તે સમકિતી હતા, અને તે આવતી ચાવીશીમા તીર્થ જરૂર થવાના છે તેથી તે ભવિષ્યકાળની અપેક્ષાએ તીર્થ કર થવાથી જોના તેને અપેક્ષાએ ભગવાન માને છે, તેથી સત્ય કૃષ્ણનો જૈનદર્શનમા સમાવેશ થાય છે માટે જેણે જૈન ધર્મ પાળ્યો, તેણે કૃષ્ણનું આરાધન કર્યું કહેવાય છે શકરતત્ત્વ એટલે નમુશુણ્ણમા કહ્યું છે કે—

જેઝ અદ્યા સિદ્ધા, જેઝ મવિસ્સતિનાગણ કાલે ।

સપદ્ય વદ્ધમાણા સવ્વે તિવિદ્ધેણ વદામિ ॥

પ્રવાચ — જે આત્માઓ, જૂતકાળમા કર્મનો ફાય કરીને
 યયા, અને જે ભવિષ્ય કાળમા કર્મનો ફાય કરીને મુક્તિ
 પ્રાપ્તશે, અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા હાલ વર્તમાનકાળે જે
 થાય છે, તે સર્વને મન વચન અને કાયાવડે હું વાહુ
 મા સૂત્રના પાઠથી પણ ભવિષ્ય કાળમા શ્રી કૃષ્ણ વીર્ય કર
 સિદ્ધ થશે, માટે શ્રી કૃષ્ણની ભવિષ્ય કાળમા વીર્ય કરની
 થા તથા સિદ્ધાવસ્થા થવાની છે, જેથી તે વાહવા-પૂજવા યોગ્ય
 પદ્મનાભ વીર્ય કરની પેઠે તેમની તે અવસ્થાના પ્રતિમા
 ન કાળમા પણ બરાવીને માનવા પૂજવાથી ફાયદો થાય
 માટે તે અપેક્ષાએ જૈન દર્શન, કૃષ્ણને ભગવાન માને છે;
 કૃષ્ણે જગતને બતાવ્યુ તથા લીલાઓ કરી, તેણે જૈનદર્શન
 રતુ નથી કૃષ્ણ સબધી વિશેષ હકીકત બાણવી હોય
 શ્રી નેમિનાથનુ ચરિત્ર વાચવુ એવી રીતે આપેક્ષપણે
 મા પણ જૈન દર્શનમા સમાવેશ થાય છે વૈષ્ણવ ધર્મો
 ને સર્વવ્યાપક માને છે, અને કૃષ્ણને તેનો અવતાર ગણે
 હે ભગ્ય ! જૈન દર્શન આત્માને વિષ્ણુ કહે છે જ્ઞાનેન
 વ્યાપ્નોતિ રિતિ વિષ્ણુ જ્ઞાનથી સર્વત્ર આત્મા પ્રકાશ
 છે, માટે આત્મા જ્ઞાનથી વ્યાપક વિષ્ણુ ગણાય છે અને
 આત્મામા જ્યાં મુખી કર્મ છે ત્યાં મુખી સત્તાએ કેવલજ્ઞાન
 છે, અને એવો વિષ્ણુરૂપ આત્મા કર્મવડે અવતાર ધારણ
 ૥, તે પ્રમાણે કૃષ્ણનો આત્મા, સર્વ આત્માઓની પેઠે

જ્ઞાનથી વિષ્ણુ છે, અને તે કર્મવડે અવતાર ધારણ કરે છે, અને કર્મનો નાશ થતા, અવતાર ધારણ કરતો નથી—એમ વિષ્ણુતુ સ્વરૂપ જૈન દર્શન સ્વીકારે છે, તેથી વિષ્ણુનો સમાવેશ પણ જૈનદર્શનમાં થાય છે, પણ તે અપેક્ષાને જેઓ નથી સમજતા અને વિષ્ણુને માને છે, તેઓ અજ્ઞાનથી ભૂલે છે. જેઓ વિષ્ણુને જગત્કર્તા તરીકે સ્વીકારે છે, તેઓ ભૂલ કરે છે વિષ્ણુને કર્મ રહિત નિર્મલ પરમાત્મા સ્વીકારો, તો તેમનો અવતાર થઈ શકે નહિ, કારણ કે કર્મ સહિતના અવતાર થાય છે. તેમ સર્વત્ર વ્યાપક એવી વ્યક્તિ વિષ્ણુ છે, એમ માનતા ઘણા દોષો આવે છે આત્મા મધ્યમ પરિણામવાળો હોવાથી, સર્વ વ્યાપક હોઈ શકતો નથી, એવી આત્માની સ્થિતિ છે સર્વત્ર વ્યાપક ને વિષ્ણુ માન્યો તો આકાશની પેઠે નિષ્ક્રિય ઠરવાથી, તે અવતારાદિકને ધારણ કરી શકે નહિ—ઇત્યાદિ ખ ઠન સમ્ભવિતકર્તા, શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય, ધર્મસંગ્રહણી વિગેરે થયોથી નોંધ લેવું તથા ઇશ્વર જગત્નો કર્તા સિદ્ધ થતો નથી, તેનું વિવેચન તત્વાદર્શન, અજ્ઞાનતિમિરભારકર, સ્યાદાદમ જરી, સમ્ભવિતકર્તા, તથા અસ્મદીયકૃત જૈનધર્મ અને પ્રોક્તધર્મનો મુકબલો વિગેરે થોમાથી નોંધ લેવું

પ્રશ્ન —જૈનો ઇશ્વરને જગત્ના કર્તા તરીકે સ્વીકારતા નથી, ત્યારે ઇશ્વરકર્તાવાદીનો જૈન ધર્મમાં સમાવેશ થશે નહિ, તેનું કેમ ?

ઉત્તર —હે ભાવ્ય ! જે સત્ય હોય છે તેને જૈનો સ્વીકારે છે જગત્નો કર્તા ઇશ્વર કોઈ પણ પ્રમાણથી સિદ્ધ ઠરતો નથી પ્રથમ અમે તમને પૂછીએ છીએ કે, ઇશ્વર સાકાર છે કે નિઃશકાર

છે ? ઈશ્વર સાકાર છે, તો તે શરીરથી એક દેશવ્યાપી છે ? કે સર્વ દેશવ્યાપી છે ? જો કહેશે કે, ઈશ્વર સાકાર છે અને તે એક દેશવ્યાપી છે, તો પ્રત્યક્ષ આખે સાકાર હોવાથી કેમ દેખાતો નથી ? તમો કહેશે કે બૃહત્વવતરની પેઠે અદૃશ્ય રહે છે, તો કહો કે તેને પ્રત્યક્ષ થવામા કઈ શરમ આવે છે ? તમો કહેશે કે શરમ તો આવતી નથી, જે જીવના શુભ કર્મ હોય તેને દેખાય છે, ત્યારે પૂછવાનું કે શુભકર્મ છે, તે સ્વતંત્ર છે કે તે ઈશ્વરના તાબામા છે ? જો કહેશે કે કર્મ સ્વતંત્ર છે, તો બસ સિદ્ધ ઠ્યું કે શુભકર્મની પ્રેરણાથી ઈશ્વર દર્શન દે છે ત્યારે ઈશ્વર પણ કર્મની પ્રેરણાથી પરતંત્ર થયો તમો કહેશે કે કર્મ, ઈશ્વરના તાબામા છે, તો પૂછવાનું કે શુભ વા અશુભ કર્મ, જીવને ઈશ્વરની પ્રેરણાથી લાગે છે કે જીવના શુભાશુભ પ્રયત્નથી ? જો કહેશે કે ઈશ્વરની પ્રેરણાથી જીવને કર્મ લાગે છે, તો બસ સિદ્ધ ઠ્યું કે કોઈને પુણ્યકર્મ લગાડવાથી ઈશ્વર રાગી ઠયો, અને કોઈને અશુભકર્મ લગાડવાથી ઈશ્વર દ્વેષી ઠયો અને રાગી-દ્વેષી હોય તો તે કમપિકાળે ઈશ્વર કહેવાય નહિ તમો કહેશે કે પોતાના શુભાશુભ 'મનોવાક્રાય પ્રયત્નથી જીવને કર્મ લાગે છે, તો સિદ્ધ ઠ્યું કે ઈશ્વરના તાબામા કર્મ નથી તેમ જીવ પણ નથી જીવ જોવા કર્મ કરે છે, તેવા તે કર્મ ભોગવે છે તમો કહેશે કે કર્મનો કર્તા તથા ભોક્તા તો જીવ છે, પણ કર્માનુસારે સુખદુઃખ આપવું તે તો ઈશ્વરનું કામ છે આમ પણ તમારું કહેવું અસત્ય કરે છે, કારણ કે પોતે કર્મ, જીવ કરે છે, ત્યારે સુખદુઃખ ઈશ્વર આપે છે, એમ કહેવું તે

અજ્ઞાનમૂલક છે; કેમકે જુઓ આપણે હાથમાં અગ્નિ શ્રદ્ધા
 કરીએ અને કહીએ કે મને ઇશ્વર બાળે છે, એ કેવું
 બોલુ છે ? પ્રત્યક્ષ દેખાય ■ કે હાથમાં અગ્નિ શ્રદ્ધા કરતા
 દાહકત્વશુભ અગ્નિનો છે, તેથી અગ્નિ બાળે છે, તથા પોતાના
 પેટમાં છરી મારીએ અને કહીએ કે મને ઇશ્વર વેદના કરો,
 આ કેવી ભૂલભરેલી વાત છે ? અધ-જડ વિના આમ કંઈ
 માની શકે નહિ જ્ઞાની તો કહેશે કે મારા હાથે છરી પેટમાં
 મારી તો વેદનાનું કારણ છરી કરી તેમાં ઇશ્વરની કલ્પના બૂઠી
 કરે છે, તેમ અત્ર પશુ જ્યારે જીવ પોતે કર્મનો કર્તા ■ ત્યારે
 તે કર્મથી થતા સુખદુઃખનો લોકતા પોતે કેમ કહેવાય નહિ ?
 સુખદુઃખ આપનાર અલ્પજ્ઞ કર્મ સિદ્ધ કરે છે, અને તે કર્મનો
 કર્તા આત્મા છે, એમ સિદ્ધ કરે ■ સમજવાનું કે ઇશ્વર,
 જીવોને બનાવનાર નથી, તે જીવોને સુખદુઃખ આપનાર નથી,
 તેથી તમારા માનેલો જીવોને સુખદુઃખને આપનાર ઇશ્વર સિદ્ધ
 કરતો નથી તથા વળી કહેવાનું કે-એકદેશી સાકાર ઇશ્વર
 સિદ્ધ જ કરતો નથી, જો ઇશ્વરને દેહવાળો માન્યો તો કર્મવિના
 દેહ હોય નહિ, અને રાગદ્વેષ વિના કર્મ લાગે નહિ, તેથી ઇશ્વર
 પશુ રાગદ્વેષી સિદ્ધ કર્યો, તેથી તમોએ માનેલું, ઇશ્વરપણુ ગયું
 કેઈપણુ પ્રમાણથી તમારું માનેલું ઇશ્વરપણુ સિદ્ધ કરતું નથી જો
 તમે ઇશ્વરને સંદેહી અને આકાશની પેઠે સર્વત્ર વ્યાપક માન્યો
 તો એવો ઇશ્વર સર્વત્ર વ્યાપક હોવાથી, અને તે મૂર્તિમાન
 હોવાથી, આજે દેખાવો જોઈએ, અને તે દેખાતો તો નથી,
 માટે તેવો ઇશ્વર તમારાથી માની શકાય જ નહિ, તથા સાકાર
 ઇશ્વર માનતા રાગદ્વેષાદિકવાળો ઇશ્વર પૂર્વોક્ત સુક્ષ્મ

સિદ્ધ કરશે, તમે બીજો પક્ષ લઈને કહેશો કે, ઇશ્વર
 નિરાકાર છે, તો કહેવાતું કે નિરાકાર એવા ઇશ્વરથી સાકારની
 ઉત્પત્તિ આકાશની પેઠે થઈ શકે નહિ જે જે શરીરરૂપ આકાર
 વાન હોય છે, તે કુબકાર જેમ ઘટને બનાવે છે, તેમ અન્ય
 વસ્તુને બનાવી શકે છે, માટે નિરાકાર ઇશ્વર માનતા ઇશ્વર
 જગત્કર્તા સિદ્ધ કરતો નથી તથા વેદમા પણ કહ્યું છે કે ન
 તસ્ય પ્રતિમાઽસ્તિ-ઇશ્વરનો આકાર નથી જેનો તો સિદ્ધ પર
 માત્રમારૂપ અને તે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાજ આનંદ
 ભોગવે છે એમ માને છે તેથી તેવો ઇશ્વર માનતા કોઈ
 બલનો દોષ સંભવતો નથી કોઈ પણ પ્રમાણથી ઇશ્વર જગત્
 કર્તા સિદ્ધ કરતો નથી તથા વળી પૂછવાતું કે, જે જે કાંઈ
 ઉત્પન્ન થાય છે, તેના જે કારણો હોય છે જેમ કુબકાર ઘટ
 બનાવે છે, તે ઘટ, મૃત્તિકા (માટી) વિના બનતો નથી, માટે
 માટી તે ઘટનું ઉપાદાન કારણ છે, અને કુબકાર, ચક્ર, ટક
 વિના માટીનો પણ ઘટ બનતો નથી, તેથી કુબકાર વિગેરે
 નિમિત્ત કારણ છે, માટીરૂપ ઉપાદાન કારણવી, ઘટ સિદ્ધ
 નથી, તે સહેજે સમજાશે, તેમ અત્ર પણ સમજવાતું કે
 ઇશ્વર જગત્કર્તા માનો છે, તો તે ઇશ્વર જગત્નું ઉપાદાન
 કારણ છે કે નિમિત્ત કારણ છે ? જો ઇશ્વરને જગત્નું ઉપા
 દાન કારણ કહેશો તો જગત્ પણ ઇશ્વરરૂપ થઈ ગયું, ત્યારે
 પાપી, ધર્મી, હિંસક, બ્યાભિચારી વિગેરે સર્વરૂપે તે ઇશ્વર
 હોવાથી ઇશ્વર પોતે જ બધાયો-નરકમા જનાર તથા મોક્ષમા
 જનાર પણ ઇશ્વર ઠર્યો, પુણ્ય પાપ બધનવાળો તથા મુક્ત-
 રૂપ પણ ઇશ્વર ઠરવાથી, તપ, વ્રત, બ્રહ્મ, મોક્ષ વિગેરેની

વ્યવસ્થા સિદ્ધ કરશે નહિ, આ પ્રમાણે ઇશ્વરને માતે છે, તેના
 મતમાં ચોર, વ્યભિચારી, ગૌહત્યા કરનાર સર્વ ઇશ્વર છે, તે
 તેને પણ નમસ્કાર કરી લેવા જોઈએ, તથા સર્વ ઇશ્વરરૂપ
 હોવાથી સંન્યાસ લેતો, કયા જ્ઞાન કરવા, ઇશ્વરપૂજન કરતું, તે
 સર્વ અસત્ય હરે છે માટે તે પણ પણ તમારાથી માની શકાય
 નહિ તમે કહેશો કે, ઇશ્વર જગત્નું નિમિત્ત કારણ છે,
 ત્યારે અમે પૂછીએ છીએ કે, જગત્ એકાતે સત્ છે કે અસત
 ? તથા ઇશ્વર, જગત્મા છે કે જગત્ની બહાર છે? તો
 તમે કહેશો કે, જગત્ એકાત સત્ છે, ત્યારે સમજો કે જે
 સત્ વસ્તુ હોય છે, તે ત્રિકાલમા વર્તે છે, તેથી જગત્ સત્
 માનવાથી અનાદિકાળથી જગત્ છે, અને તેનો અત આવશે
 નહિ, માટે જગત્ને એકાત સત્ માનવાથી તેનો કર્તા ઇશ્વર
 કહેવાય જ નહિ જગત્ને એકાત અસત્ માનશે, તો આકાશ
 કૂલ જેમ એકાત અસત્ છે, તેનો કોઈ ઉત્પત્તિકર્તા નથી, તથા
 તે આકાશકુસુમવત્ અસત્ હોવાથી તેની ત્રિકાલમા ઉત્પત્તિ
 થઈ શકે નહિ, તો તેનો કર્તા ઇશ્વર કેમ કહેવાય? અપિ તુ
 કદાપિ કાળે કહેવાય નહિ, માટે એ બે પક્ષથી પણ ઇશ્વર
 જગત્કર્તા સિદ્ધ કર્યો નહિ તથા વળી રાગદ્વેષ રૂઝિત-એવો
 ઇશ્વર તેને જગત્ રચવાનું કંઈ પણ પ્ર
 પ્રીતિયો કહે છે કે, દુનિયાનો
 વી જુદો છે અને તેજુ છ
 રવિવારના દિવસે થાકે
 છ દુનિયા, વર્ષ થઈ જ
 પ્રજ્ઞા છે, અને

વિશ્વ છે આ સર્વમાથી એક પણ જગતનો કર્તા પૂર્વોક્ત દ્વય
 સ્વયુક્ત હોવાથી સિદ્ધ કરતો નથી ત્યારે કોઈ કહેશે કે, જગત્
 એકાત કાર્યરૂપ નથી જગતની અદર નવતત્ત્વનો સમાવેશ
 થાય છે આત્માઓ, પચબૂત વિગેરે પ્રકારતરે જગત્ કહેવાય
 છે તેમા આત્મા તથા પચબૂત પણ અનાદિકાળથી છે, તેથી
 તેનો બનાવનાર કોઈ સિદ્ધ થતો નથી પરંતુત્વ સ્વભાવનો
 અને આત્મસ્વરૂપને સંપૂર્ણ પ્રકટ કરનારને ઇશ્વર કહે-
 વામા આવે છે, માટે એવા ઇશ્વરમા જરા માત્ર પણ કર્મની
 ઉપાધિ તથા જગત્કર્તૃત્વની ઉપાધિનો સભવ નથી, જીવરૂપ
 દેશ્વર શરીરરૂપ ઝગતનો કર્તા કયચિત્ છે અનેકાન્ત જૈન
 દર્શન કયચિત્ નયની અપેક્ષાએ જીવને ઇશ્વર માનીને કર્મ
 કર્તૃત્વની સિદ્ધિ કરે છે અનાદિ કાળથી જીવને કર્મ લાગ્યા
 છે, અને તેથી જીવ, સંસારી કહેવાય છે જગત્મા અનત
 જીવો વર્તે છે તેઓ રાગદ્વેષથી કર્મ બંધાયું કરે છે, અને તેથી
 તે કર્મનો કર્તા તથા શોક્તા કહેવાય છે અને તેથી જીવ
 અનેક પ્રકારના શરીરોને ચાર ગતિમા ધારણ કરે છે, જીવ
 કર્મસંહિત હોય છે ત્યાં મુખી કર્મસંહિત ઇશ્વર કહેવાય છે,
 અને જેના કર્મ નાશ પામ્યા છે, તે કર્મસંહિત ઇશ્વર
 સિદ્ધ કહેવાય છે જેમ મલિન મુવર્ણ અને નિર્મલ
 મુવર્ણ, એમ મુવર્ણના બે ભાગ પાડે છે, તેમ અત્ર પણ
 કર્મ સંહિત ઇશ્વરરૂપ જીવો અને જેઓએ કર્મનો સંપૂર્ણ
 નાશ કર્યો છે, એવા સિદ્ધ જીવો, એમ જીવોના બે ભેદ પડે
 છે સિદ્ધજીવોને કદિ કર્મ લાગતા નથી, કારણ કે કર્મ લાગવાનું
 કારણ રાગદ્વેષાદિ છે તેનો નાશ થતા, દ્રવ્ય કર્મનું
 થતું નથી, માટે કેવલિયો પરનો કર્તા થતો

હવે સચારી જીવરૂપ ઇશ્વર કર્મ સહિત છે, તે કર્મનો કર્તા છે, અને તે કર્મથી શરીરને ધારણ કરે છે, માટે શરીર રૂપ જગત્ તેનો કર્તા પોતાનો આત્મા અનાદિકાળથી છે, એમ સર્વ જીવો પણ અપેક્ષાએ ઇશ્વરો કહેવાય છે, તે પોતપોતાના શરીરરૂપ જગતના કર્તા, મકડીના (કરોળીઆના) જાળની પેઠે જાણવા એમ સકર્મ ઇશ્વરરૂપ આત્મા અપેક્ષાએ શરીરરૂપ જગત્નો કર્તા સિદ્ધ થયે, તો તે કર્મ સહિત આત્માને વિષ્ણુ કહો, રામ કહો, બ્રહ્મા કહો, ખુદા કહો, ઇશ્વર કહો, કૃષ્ણ કહો, તેને અનેક નામથી બોલાવો, સકર્માવસ્થામાં તે શરીરરૂપ જગત્નો કર્તા છે પણ તે આત્મારૂપ કૃષ્ણ, રામ, બ્રહ્મા, ખુદા, મહાદેવને ઓળખીએ, અને તેનું પૂજન ધ્યાન વીતરાગની આજ્ઞા પ્રમાણે કરીએ, તો કર્મનો નાશ થતા આત્મા તેજ પરમાત્મારૂપ થાય કર્મનો નાશ થયા બાદ રાગદેવના નાશથી, શરીરરૂપ જગત્ કર્તૃત્વનો નાશ થાય છે, માટે કથયિત્ દેહરૂપ જગત્કર્તૃત્વ આત્માને છે, તે આત્મારૂપ કૃષ્ણ, વિષ્ણુ, ખુદા, ઇશ્વર, બ્રહ્મા દિક્ષા સકર્માવસ્થા, વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ, જૈનદર્શન સ્વીકારે છે, તે અપેક્ષાએ પૂર્વોક્ત બ્રહ્માદિકનો જૈનદર્શનમાં અનેકાન્તપણે સમાવેશ થાય છે, જૈનદર્શન સર્વાંશી અને પૂર્વોક્ત વાદિયો નિરપેક્ષ એકાત્મપણે એકેક અશને સ્વીકારે છે, માટે તે અજ્ઞાની છે, તે અપેક્ષાએ તેમનો મત ત્યાગ્ય છે, એ પ્રમાણે સત્ય ઇશ્વરની સિદ્ધિ કર્યાબાદ, નિત્યાનિત્ય વાદીઓનો પણ જૈનદર્શનમાં સમાવેશ થાય છે તે બતાવે ॥

સાચો આત્માને નિત્ય માને છે તથા નૈયાયિકો

વેદાદીઓ પણ જ્યારે આત્માને નિત્ય માનીને એકાંતે અનિત્ય આત્મા માનનાર બોદદર્શનનું ખડન કરે છે, ત્યારે બોદદર્શન પણ એકાંત ક્ષણિક આત્મા સ્વીકારી, વેદાંત, સાખ્ય, નૈયાયિકોનું ખડન કરે છે; તે બે વાદીઓ વડતા શ્રી વીરપ્રભુની પાસે આવ્યા શ્રી સર્વજ્ઞ વીરપ્રભુએ બે વાદીઓને કહ્યું કે—તમે શા માટે એક બીજાની અપેક્ષા સમજ્યાવિના, વાદ કરી દુનિયામાં અશાંતિ ફેલાવો છો ? ધ્યાન રાખો ભુજો, દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ આત્મા નિત્ય છે, અને તેથી આત્મા ત્રિકાલમાં વર્તે છે, અને પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ, અશુદ્ધ વા શુદ્ધપર્યાયોને ધારણ કરે છે દેવતા થઈને, મનુષ્ય થાય છે, અને મનુષ્ય પર્યાયનો નાશ થતા નારકી પર્યાય અર્થાત્ (આકૃતિ)ને ધારણ કરે છે તેથી કથયિત્ આત્મા દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ નિત્ય છે અને કથયિત્ આત્મા પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે, માટે આત્માને નિત્યાનિત્ય માનવો જોઈએ એમ જૈનદર્શન બે પક્ષને સ્વીકારે છે તેથી, જિ દર્શનોના અશને સાપેક્ષપણે બ્રહ્મ છે, તેથી તે દર્શનોના પણ જૈનદર્શનમાં સમાવેશ થાય છે તથા જ્ઞાનવાદી અને ક્રિયાવાદી પોતાના તત્ત્વને ઇંદ્ર માનતા શ્રી વીરપ્રભુની પાસે ન્યાય મેળવવા આવ્યા ત્યારે શ્રી વીરપ્રભુએ કહ્યું કે, તમે નિરપેક્ષપણાથી વાદ કરો છો એકલા જ્ઞાનથી પણ મુક્તિ થતી નથી, તેમ એકલી ક્રિયાથી પણ મુક્તિ થતી નથી, બેનો સંગમ થતા મુક્તિ થાય છે જ્ઞાનક્રિયામ્યા મોક્ષ જ્ઞાન અને ક્રિયા બે માનવાથી મુક્તિ થાય છે જેમ કોઈ માણસ ઇંદ્ર નગરનો રસ્તો જાણતો હોય પણ ચાલવાની ક્રિયા કરે નહિ તો ઇંદ્ર નગરમાં પહોંચતો નથી તથા કોઈ

ધધ તગરનો, રસ્તો જાણતો નથી અને ગમન કરે, તો તે જૂલો બને, માટે જ્ઞાન અને ક્રિયા બે સાથે હોય તો ધધ તગરમા પહોંચે છે. કહ્યું છે કે —

॥ ગાથા ॥

હય નાણ ક્રિયાહીણ, હયા અજ્ઞાણઓ ક્રિયા ।

પાસતો પગુલો દઢો, ધાવમાળો અ જઘઓ ॥ ૧ ॥

આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપ્યાથી બે વાદીઓ એક બીજાની સાપેક્ષતા સમજ્યા, તેથી જ્ઞાનવાદી અને ક્રિયાવાદી, જૈનદર્શનમા બન્ન્યા કેટલાક એકાન્ત યોગથી મુક્તિ માને છે તથા કેટલાક એકાત ભક્તિથીજ મુક્તિ માને છે તથા કેટલાક એકાત પ્રજ્ઞથીજ મુક્તિ માને છે, અને પરસ્પર એક બીજાનું ખડન કરી વૈર, ઝેર, કુસપથી દુનિયામા અશાંતિ ફેલાવે છે, ત્યારે તે સર્વવાદીઓને સાપેક્ષપણે સમજાવીને, જૈનદર્શન કહે છે કે કથચિત્ ભક્તિથી પણ મુક્તિ છે, પણ ભક્તિ હોયરહિત એવા પરમાત્માની હોદ્દા ભેદને અને તેમના શુભોને સ્મરી પોતાના હૃદયમા પ્રકાશ કરવો ભેદને આત્માનું ધ્યાન કરવું, આત્માનું શબ્દવડે ગાન કરવું તે પણ આત્મપ્રભુની ભક્તિ છે કથચિત્ આત્માની યોગથી પણ મુક્તિ થાય છે, તથા પ્રજ્ઞજ્ઞાનથી પણ મુક્તિ થાય ॥ એમ સર્વદર્શનોના અશને સાપેક્ષદૃષ્ટિથી જૈનધર્મ, દુનિયામા મોટામા મોટો અને શાંતિ ફેલાવનારે બ્રાહ્મણ વધારનારે ધર્મ છે જૈનધર્મમા સર્વ ધર્મ બળે છે, તેથી જૈનધર્મ આરાધવાથી સર્વ ધર્મનું આરાધન થાય છે ॥ એમ એક મતુષ્ય છે, તેનો કાંઈ હાથ પકડીને કહે

-હાથ તે મનુષ્ય છે, કોઈ પગ પકડીને કહે કે-પગ તે મનુષ્ય છે, કોઈ મસ્તક પકડીને કહે કે-મસ્તક તે પુરુષ છે, ઇંડ પેટ ઉપર હાથ ફેરવીને કહે કે-પેટ તે પુરુષ છે, એમ પહેલે જુદા જુદા અંગ માનવાથી અને બીજા અંગનો નિષેધ કરવાથી, માનેલો પુરુષ સિદ્ધ થતો નથી પણ હાથ, પગ, મસ્તક, ઇંડ, વિગેરે સર્વ અંગને લોગા કરીને માને તો માનેલો પુરુષ કહેવાય છે તેમ અત્ર પણ સાખ્ય, મીમાસક, વેદાંત, મૌલ્ક-એ વાદીઓ ધર્મરૂપી પુરુષનું એકેક અંગ માનીને, બીજા અંગનું ખડન કરે છે અને પુરુષનો નાશ કરે છે યારે જૈનદર્શન સર્વ ધર્મ અંગને સાપેક્ષતાએ, લોગા મેળવીને ધર્મરૂપી પુરુષનું પ્રતિષ્ઠાન કરે છે, માટે જૈનધર્મ તે સર્વાંગી છે અને બીજા દર્શન અંગ છે, માટે અંગીભૂત જૈનધર્મનું આરાધન કરવાથી, સર્વ ધર્મરૂપ અંગનું આરાધન થઈ શકે છે દુનિયામાં સાપેક્ષબુદ્ધિથી સર્વધર્મનો સાર મહાશ્વ કરનાર અને શાંતિ તથા જ્ઞાતૃભાવ, સ્વપ દેહાવનાર જૈનધર્મ છે અને જૈનધર્મના આરાધનથી મુક્તિ મળે છે, જૈનધર્મરૂપ મહાસમુદ્ર છે તેમાંથી ઉછળેલા બિંદુસમાન દુનિયાના અન્યધર્મો છે પડ્દર્શન છે, તે બિનક્રયિત ધર્મના અંગ છે, અને જૈનધર્મ તે અંગી છે તે ઉપર શ્રી આનંદધનજી મહારાજશ્રી કહે છે કે—

નમિનાથ સ્તવનમ્

પદ્ દર્શન જિનઅમ મળીજે, ન્યાયપદ્મગ્ગો સાધે રે, નમિ
જિનવરના ચરણ લપાસક, પદ્દર્શન આરાધે રે ॥ પદ્ ૦ ॥ ૧ ॥

જિન સુર પાદપ પાય વચ્ચાણુ, સાંખ્ય યોગ દોષ મેદે રે, આત
 મસત્તા વિધરણ કરતા, લહો દુગ અગ અસેદ રે પદ્મ ॥૨॥
 મેદ અમેદ સુગત મિમાંસક, જિનવર દોષ કર મારી રે, લોકા
 લોક અવલચન મજીણ, ગુરુગમધી અગધારી રે. પદ્મ ॥૩॥
 લોકાયતિક કૂચ જિનવરની, અશ વિચારી જો કીને રે, તત્ત્વ
 વિચાર સુધારસધારા, ગુરુગમપિણ કેમ પીજે રે ? પદ્મ ॥૪॥
 જૈન જિનેશ્વર વર ઉત્તમ અગ, અંતરગચહિરમે ર, અક્ષર ન્યામધરા
 આરાધક, આરાધે ધરી સમે રે પદ્મ ॥૫॥ જિનવરમાં સઘળાં
 દર્શન છે, દર્શને જિનવર મજના રે, સાગરમાં સઘળી તટિની મહી,
 તટિનીમાં સાગર મજના ર. પદ્મ ॥૬॥ જિનસ્વરૂપ થઈ
 જિન આરાધે, તે મહિ જિનવર હોવે રે, મૃગી ફલિકાને ચટ
 કાવે, તે મૃગી જમ જોવે રે પદ્મ ॥ ૭ ॥ ધૂળિ માણ્ય સૂત્ર
 નિર્બુક્તિ, વૃત્તિ પરપર અનુમવ ર, સમયપુરુષના અંગ
 કણાં ય, જે ઊદ તે દૂરમઘ્ય ર. પદ્મ ॥ ૮ ॥ મુદ્રા પીઝ
 ધારણા અક્ષર, ન્યાસ અર્થવિનિયોગે રે, જે ધ્યાવે તે નવિ
 વપીજે, ક્રિયા અવચક મોગે રે પદ્મ ॥ ૯ ॥ શ્રુત અનુસાર
 વિચારી ચોલુ, સુગુરુ તથાવિધ ન મિલે ર, કિરિયા કરી
 નગી માધી શકીણ, જી વિપત્તાદ મન સઘલે રે. પદ્મ ॥૧૦॥
 તે માટે ઝુમા કરજોડી, જિનવર આગલ કહીણ રે, સમયચ
 રણ સવા શુદ્ધ દેજો, જિમ આનદધન લહીણ રે. પદ્મ ॥૧૧॥

આ સ્તવનનો અર્થ કરતા પછી વિસ્તાર થઈ ગય, માટે
 અત્ર અર્થ ક્યો નથી બોલ્યોએ ગુરુગમધી ધારી દેખે.

આત્મપર્યાયે એ ૭ કે-વર્ણન પશુ જૈનધર્મના અગ છે તે
 પ્રગો સાપેક્ષતાએ શ્રદ્ધવાથી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને
 નેરપેક્ષતાએ શ્રદ્ધા કરવાથી મિથ્યાત્વની પ્રાપ્તિ થાય ૭
 પ્રમત્તિથી જીવ, સમ્યક્જ્ઞાનથી સર્વત્ર માધ્યસ્થભાવ ધારણ કરી
 રહે છે, અને તેથી ઉપશમાદિભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે બીજા
 ધર્મવાળાઓ. ત્યારે તરવારની ધારથી અને બદ્ધક તથા
 તોપના ગોળાથી ધર્મોત્તતિ માટે લડે છે, અને લાખો મનુષ્યોનો
 સહાર કરે છે, ત્યારે સમુદ્ર સમાન ગણીર જૈનધર્મ વિવે
 કરૂપ તરવારની ધારાથી, અને જ્ઞાનધ્યાનરૂપ બદ્ધક અને
 ધ્યાનરૂપ તોપના ગોળાથી, મોહમાયાક્રમકોષાદિક અતર્કના
 યત્નઓને સહારી, આત્માની ઉત્તતિ ધ્રુવે છે, ધર્મ માટે કોઈ
 જીવનો સહાર કરવો એને જૈનધર્મ સ્વીકારતો નથી દુનિયામા
 મનુષ્યોના હૃદયમા રહેલા ક્રોધ, માયા, માન, લોભાદિક દોષોને
 ટાળવા, મનથી પણ કોઈ જીવને મારવો નહિ, સત્યવચન
 બોલવું, ચોરી કરવી નહિ, પશ્ચી, મા જેન સમાન સમજવી,
 લોભથી ધનવૃદ્ધિમા આસક્ત થવું નહિ, સતોષ રાખવો,
 સર્વજીવોની સાથે બ્રાતૃભાવ રાખવો, સપ કરવો, પરાપકાર
 કરવો, દેવગુરુનું પૂજન કરવું, માતૃપિતા તથા વડીલની સેવા
 કરવી-એવા ઉત્તમગુણોનો બ્રાધ આપી નાતબતનો લેહ
 રાખ્યા વિના, સર્વ મનુષ્યોને જૈનધર્મ, સુકિતની ચોખ્ખતા
 બતાવે છે જૈનધર્મ પાળનારાઓ દરે માસનું કદાપિકાળે
 બક્ષણ કરતા નથી, પ્રાચીનમા પ્રાચીન અને સર્વજ્ઞ પ્રભુએ
 કહેલો જૈન ધર્મ પાળવાથી સર્વ મનુષ્યોનું કલ્યાણ
 થાય ૭ જૈનધર્મ પાળવાથી સર્વ કમનો નાશ

કર્મને વેદાન્તીઓ અવિદ્યા કહે છે સાખ્યો કર્મને કલેશ વા પ્રકૃતિ કહે છે બૌદ્ધો કર્મને વાસના કહે છે અને શૈવો કર્મને પ્રાણ તથા અગ્નિ કહે છે કર્મ છે તે બધું કારણ છે, તેને નાશ થતા, જન્મ જરા મરણના દુઃખ નાશ પામે છે, માટે જૈનદર્શનની આરાધના કરવામાં પ્રમાદ કરવો નહિ આત્માનો ધર્મ જૈન છે અને રાગદ્વેષ છૂટવાથી, આત્મા જિન કહેવાય છે જૈનધર્મ આરસજીવિની ઔષધી સમાન છે, તેનું દષ્ટાંત નીચે પ્રમાણે છે એક ગામમાં એક બ્રાહ્મણની પુત્રીને એક બહેનપણી હતી, તે પરણવાથી જુદી પડી અને બ્રાહ્મણીને પતિ તેને તેની બહેનપણી પાસે જવા દેતો નહોતો તેથી તે ઉદાસ થઈ ગઈ એવામાં બ્રાહ્મણીને ઘેર પરાણા આંચા તેમણે તેને ઉદાસ દેખી કારણ પૂછ્યું અને એક ઔષધિ આપીને કહ્યું કે-આ ઔષધિથી તારો પતિ બળદ થઈ જશે બ્રાહ્મણીએ પતિને ઔષધી ખવરાવવાથી તે બળદ બની ગયો પછી તે ઘણું પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગી બળદને 'આરે અને ફેરવે, પણ તેના હાથમાં કંઈ ઉપાય આંચો નહિ તે વડવુદ્ધ નીચે બેઠી હતી, એવામાં ત્યાં દિવ્યપક્ષીનું ભેડું આવ્યું તેણે સ્ત્રીને રોકત કરતી દેખીને જ્ઞાનથી પરસ્પર વાત કરી કે, આ વડની હેઠળ સજીવિની ઔષધિ છે, તે જો આ બળદને ખવરાવવામાં આવે તો બળદ પુરુષ થાય, સ્ત્રીએ આ વાત સાંભળી સજીવિની ઔષધિ અમુક - તે નહોતી, ત્યારે તેણીએ મનઃ વિચાર - આ ઔષધિ પારખ્યા વિના

જિગેલુ સર્વઃ ઘાસ ખવરાવુ, તો તે પણ લોગી આવશે, એમ નિશ્ચય કરીને તેણે સર્વ વનસ્પતિ કાપીને ખવરાવી તેથી બળદ પાછો પુરુષ થઈ ગયો (કથાતરે પ્રાયઃ સામળવા પ્રમાણે વિઘાધરનું ભોડલું કહ્યું છે, તાત્પર્યાર્થમા ફેર નથી) તેમ અત્ર મધુ ગુરુ છે તે, બળદ જેવા સ સારના મનુષ્યોને ચારસુલવિની ઓષધિ સમાન જૈનધર્મ પળાવીને પરમાત્મસ્વરૂપ બનાવી દે છે હજાત એક દેશી હોય છે જેમ પેલી સીએ સર્વ વનસ્પતિ ખવરાવી, તેમ અત્ર પણ ગુરુમહારાજ સર્વ ધર્મોને જેમા સમાવેશ થાય છે, એવા જૈન ધર્મનું ચારસુલવિનીના ન્યાયથી સેવન કરાવે છે, અને સર્વેલોને મોક્ષમુખ આપે છે માટે જૈનધર્મનું જ્ઞાન બળ્યેલોએ શરૂ કરવું અત્યંત નવ પદાર્થ બાલુવા અવાદિક નવ પદાર્થ બાલુવા સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય છે કહ્યું છે કે—

॥ ગાથા ॥

જીવાઈ નવ પયરયે, જો જાણઈ ત્વહો સમ્મત્ત ।

માવેળ સદ્દત્તો, અયાળમાણેવિ સમ્મત્ત ॥ ૧ ॥

અવાદિક નવ પદાર્થોને જે રીતે બાલુ છે, તેને સમ્યક્ત્વ પ્રગટે છે, અબાલુતા પણ જે નવતરવની બાવપૂર્વક શ્રદ્ધા મળે છે તેને પણ સમકિત હોય છે, એમ કેવલી ભગવાને કહ્યું છે, તે સત્ય છે એમ ભાવવડે પણ સમકિત પ્રકટે ॥ અત્ર નયોથી નવ તરવનું સ્વરૂપ બાલુતા શ્રદ્ધા કરતા નિશ્ચયથી જ સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય ॥ બળ્યેલોએ નિરપેક્ષપણે વિવાદ અને આશંકા છોડીને સાપેક્ષપણે વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણવું જ

સ્વાત નયોની સાપેક્ષતા સમજ્યા વિના હઠ, કઠાબઠ, વિવાદની
 હયાતી ॥ જેમ કેઈ નગરની બહાર એક શાની ઉઘાનમા
 રહેતા હતા ત્યા કેટલાક મૂખાઓ આવ્યા તે મૂખાઓ ધીની
 વાત શાનીને પૂછવાના હતા, તેમાંથી એક મૂખે ખાનગીમા
 પૂછ્યું ધૃતનુ કારણ શું છે ? શાનીએ કહ્યું ધાસ છે બીજા
 મૂખાએ ખાનગીમા ધૃતનું કારણ પૂછ્યું શાનીએ કહ્યું, ગાય છે,
 ત્રીજાને ખાનગીમા આવળ બતાવ્યા, ચોથાને ફોફન બતાવ્યું,
 પાંચમાને દૂધ બતાવ્યું છઠ્ઠાને દહિ બતાવ્યું, સાતમાને માખણ
 બતાવ્યું તે મૂખાઓ આ પ્રમાણે ખાનગીમા પૂછીને ગુપચુપ
 ત્યાથી નીકળી ગયા પશ્ચાત્ એક સરોવરના તીરે બેઠા
 પછી તેમાંથી એકે કહ્યું લાઈઓ ! જુઓ, ધીનુ કારણ
 ધાસ છે ત્યારે બીજાએ કહ્યું કે-માય છે, ત્યારે ત્રીજાએ કહ્યું
 ધીનુ કારણ આવળ છે, બીજા બધી વાત ખોટી છે;
 ચોથાએ ધૃતનુ કારણ દૂધ કહી બીજા વાતોનું ખડન
 કર્યું પાંચમાએ ધૃતનુ કારણ દહી બતાવી બીજા કારણોનું
 ખડન કર્યું છઠ્ઠાએ ધૃતનુ કારણ માખણ બતાવી, બીજાઓએ
 માનેલા કારણોનું ખડન કર્યું, અને પરસ્પર વાદવિવાદ કરવા
 લાગ્યા, લડવા લાગ્યા; પોતપોતાના માનેલા કારણોને જ
 તેઓ સત્ય માનવા લાગ્યા એવામા પેલા શાની પુરુષ આવી
 પહોંચ્યા, અને સર્વેએ તેમને નમસ્કાર કર્યો ત્યારે શાનીએ
 મૂખાઓને વાદવિવાદનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે તેઓએ પોતપોતાની
 સર્વ હકીકત જણાવી ત્યારે સર્વેને શ્વાત કરી શાની કહેવા
 લાગ્યા કે-હે બંધો ! તમે સર્વેને મે જુદા જુદા કારણ કહ્યા
 છે તમારી પરીક્ષા જોવાને જુદી જુદી વાત કહી છે, પણ તમે

સમજ્યા નહિ એકેકને એક એક કારણ બતાવ્યું, પણ તેટલાથી ધૃત બનતું નથી, સાતે કારણોને લેખા કરીએ તો ધી થાય જીએ તો હું તમને સમજાવું પ્રથમ ઘાસ ખાધા વિના ગાય દૂધ આપે નહિ, માટે ઘાસ પણ ધૃતનું કારણ છે, તથા ગાય અગર લેસ વિગેરે વિના દૂધ થતું નથી, માટે ગાય વિગેરે પણ ધૃતનું કારણ છે, તથા આયળ વિના દૂધ નીકળે નહિ, આયળને પણ ઢોદા વિના દૂધ નીકળે નહિ માટે ઢોદાન પણ દૂધપ્રતિ કારણ છે, અને દૂધ વિના દહીં થાય નહિ, દહીં વિના માખણ થાય નહિ, માખણ વિના ધૃત થાય નહિ, માટે દૂધ, દહીં અને માખણ પણ ધી થવામા કારણ છે તેમજ વલોવનાર તથા ગેળો વિગેરે પણ ધૃતમા નિમિત્ત કારણ છે ધીનું કારણ માખણ માને અને જીભ માને નહિ તો, દહીં વિના માખણ બની શકનાર નથી, માટે દહીં પણ ધીનું કારણ માનવું જોઈએ તથા દૂધનું કારણ ઘાસ, ગાય વિગેરે ॥ અને આસન્ન કારણ દહીં-માખણ છે, પણ આસન્ન કારણ દહીં અને માખણ એ બે માને, અને જીભ માને નહિ, તે પણ ચોખ્ખું નથી, કારણ કે દહીંનું કારણ દૂધ છે દૂધ વિના દહીં થાય નહિ, માટે દૂધ પણ માનવું જોઈએ દૂધ, દહીં, અને માખણ એ ત્રણ વિના અન્ય ધીના કારણ નથી એમ કહેવું તે પણ ચોખ્ખું નથી, કારણ કે દૂધ પણ આયળ વિના નીકળે નહિ, માટે આયળ પણ કારણ માનવું, અને લેસ તથા ગાય વિગેરે વિના આયળ હોય નહિ, માટે ગાય વિગેરેને પણ કારણ માનવા જોઈએ, અને ગાય પણ ઘાસ

વિગેરે બાક્ય વિના દ્રવ્ય આપે નહિ, માટે તે પણ કાસ્પ
 માનવા જોઈએ, એમ સાપેક્ષદૃષ્ટિથી સર્વ માનતા, ધી(ધૃત)ની
 ઉત્પત્તિ બને ॥ તેમ જન પણ નૈગમ વિગેરે સાત નયથી
 એક ધર્મરૂપ વસ્તુની સિદ્ધિ થાય છે સાત નયોની
 સાપેક્ષતાએ ધર્મવસ્તુનું પૂર્ણસ્વરૂપ સિદ્ધ થાય છે, માટે
 બાલ્ય પુરુષોએ સાત નયોથી સત્યધર્મસ્વરૂપ સમજી હકે
 કેહામણ દૂર કરી જૈનદર્શનનો સ્વીકાર કરવો. કાળથી
 કાર્યની ઉત્પત્તિ કાલવાદી માને છે, તથા સ્વભાવવાદી સ્વ
 ભાવથી કાર્યની ઉત્પત્તિ એકાતે સ્વીકારે છે—નિયતિવાદી
 નિયતિથી કાર્ય સિદ્ધ માને છે કર્મવાદી કર્મથી એકાતે કાર્યની
 ઉત્પત્તિ માને છે, અને ઉદ્ભવવાદી એકાતે ઉદ્ભવથી કાર્યસિદ્ધિ
 માને છે એમ પાંચ વાદોએ એકેક કારણ માની અન્યનો
 નિષેધ કરી પરસ્પરદેષ કરે છે, તેઓ વાદવિવાદ કરતા શ્રી
 વીરપ્રભુની પાસે ન્યાય મેળવવા ગયા, ત્યારે શ્રી વીરપ્રભુએ કહ્યું
 કે—પાંચ કારણો મળેથી, કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે જુઓ. એક
 મનુષ્યની ઉત્પત્તિ ઉપર ઘટના કરીએ ગર્ભ ધારણ કરવાને
 કાળ આવે છે, ત્યારે શ્રી ગર્ભને ધારણ કરે છે; કઈ તે જાણ્યા
 વસ્થામાં ગર્ભ ધારણ કરવી નથી, તેમજ મનુષ્યની ઉત્પત્તિ
 શ્રીથી થાય છે, લીંબડાથી લીંબોળી થાય છે, અખાને ફેરી થાય
 છે, ગધેડીથી ગધેડા થાય ॥ મનુષ્યોત્પત્તિ સ્વભાવ શ્રીમાં છે,
 માટે સ્વભાવ પણ કારણ છે સીને ગણ રહ્યો, પણ નિયતિ
 હોય તો છવી શકે છે, નહિતો ગણ મા પણ કેટલાક મરી બાય
 છે, માટે મનુષ્યોત્પત્તિપ્રતિ નિયતિ પણ કારણ છે, તથા પૂર્વ
 ભવમાં મનુષ્યગતિ કર્મ જાણ્યું ન હોત, તો મનુષ્યાવતાર

આવત નહિ, માટે કર્મ પશુ કારણ છે તથા ગર્ભમાં એભાહાર, દોષાહાર, વિગેરે આહાર શ્રદ્ધા કરવાનો પ્રયત્ન રાખ્યો નહોત, તો તે વૃદ્ધિ પામત નહિ માટે, પુરુષાર્થ પશુ કારણ છે એમ કાલ, સ્વભાવ, નિયતિ, કર્મ અને ઉદ્યમ એ પાંચ પશુ મનુષ્ય પ્રતિ કારણ છે—એમ દરેક કાર્યસિદ્ધિમા પાંચ કારણના સુમવાયની જરૂર છે. આ પ્રમાણે શ્રી વીરપ્રભુના ઉપદેશથી અજ્ઞાન નષ્ટ થવાથી, પાંચ વાદીઓ પશુ જૈનદર્શનમા ભક્ત્યા આ રીતે પ્રસંગોપાત્ત અન્ન વર્ણન કરી મૂળ વિષય ઉપર આવીને કહેવામા આવે છે કે આત્માની પરમાત્મદશાની પ્રાપ્તિ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ પામીને જનશે. કાલાદિક સામગ્રી પામતા મોક્ષરૂપ સંપૂર્ણ કાર્યની સિદ્ધિ થશે શ્રી આનંદધનજી મહારાજ પશુ શ્રી અજિતનાથના સ્તવનમા કહે છે કે—

કાલ લઙ્ઘિ લહી પથ નિહાલ્યુ રે, એ આશા અવલન,
 એ જન જીવરે જિનજી જાણજો રે, આનન્દધનમત અવ—પન્થહો॥

સાનુકૂળ સામગ્રીની સંપૂર્ણતાએ ક્ષાયિકભાવે મોક્ષની પ્રાપ્તિ થશે કથની કથતા, જો તત્ત્વની પ્રાપ્તિ ન થાય, તો કથનીથી પશુ આત્મહિત નથી, માટે આત્મસ્વભાવમા રમણુતા કર ॥ તેથી તુ પરમાત્મપદ પામીશ અન્તરમા વર્તનાર તણુ જીવનના નાથ—એવા આત્માનુ ધ્યાન કરો, તેથી શાશ્વત સુખરૂપ મેવા પામશે સત્ય-શાશ્વત પદ પામવા આત્મદેવનુ આરાધન કરો નિશ્ચયથી જોતા આત્માજ દેવ છે તથા આત્માજ શુભ છે, નિશ્ચયથી જોતા આત્મામા જ ધર્મ છે, અને વ્યવહારથી પૂજ્ય અરિહંત દેવ, સુસાધુ શુભ અને વીર્ય કરે કહેલો ધર્મ જાણવો ગમ્મ-ગમ્મની શિષ્ટતા, તથા ગમ્મની બાહ્યક્રિયામા ફેર છે, તેમા—

જે એકાત સગી થઈ, સત્યતત્ત્વ જોતો નથી, તે આત્મહિત કરતો નથી જાણ ગરબાદિકમા એકાત ધર્મ માની જીવે અનેકાત ધર્મનું સેવન કરી શકતા નથી વ્યવહારમા ગરબ માનવો જોઈએ શ્રી વીરપ્રભુની પરંપરાએ સુવિહિત ગરબ ચાલ્યો આવે છે. સાધુએ ગરબમા વાસ કરવો જોઈએ—એમ ઉપદેશમાળામા કહ્યું છે. ગરબથી વીરપ્રભુનું શાસન ચાલે છે આત્મજ્ઞાનની પ્રાય લોપતા થઈ છે, અહો ! જગત્મા જ્ઞાનવિના મહાઅન્ધેર ચાલી રહ્યું છે, તેમજ અનેકાત ધર્મના જ્ઞાતા મુનિવર્યો તો અજ્ઞ છે, અને અજ્ઞાની જીવો તો જ્યા ત્યા અથડાય છે. વિષમ કલિકાલમા મનુષ્યનો સમુદાય પ્રાય આત્મજ્ઞાનપ્રતિ લક્ષવાળો નથી, તથા જનસમુદાયની પ્રાય આત્મજ્ઞાનપ્રતિ ભાવના થતી નથી અને આત્મજ્ઞાનની વાત સમજી પણ શકતો નથી; તેમની જેવી ભવિતવ્યતા તે બાળતનો શોક કરવો યોગ્ય નથી સર્વાંશે જિનકથિત સ્યાદાદકશન પરિપૂર્ણ છે, એમ નિશ્ચય છે સ્યાદાદ જ્ઞાન વિના શ્રેક્ષ્ણી સાધના કરવી, તે પોતાની મતિને ઉન્માદ બાણવો; તત્ત્વની પરીક્ષા કરી તત્ત્વની શ્રદ્ધા કરવી અને તેનો આદર કરવો તે બતાવવામા આવે છે

વુહા.

કરો પરીક્ષા તત્ત્વની, ગુરુગમ ધારી જ્ઞાન ॥

પદ્ધિત પુરુષો પારણે, ત્વજી કવાગ્રહ માન ॥૧૬૧॥

ધીર ધીર શ્રી વીરની, ઘાળીનો ઉપકાર ॥

ગુરુરૂપાણ જાણીયો, કહેતાં નાવે પાર ॥ ૧૬૨ ॥

કેવલજ્ઞાની વીરના, વચને છે વિશ્વાસ ॥
 કાલલલિધ સામગ્રીથી, ફલશે સઘળી આશ ॥૧૬૩॥
 શ્રીશંખેશ્વર પાસજી, કરજો સેવક સ્થાય ॥
 નગર ધુલેરા આવીને, બુદ્ધિસાગર ગાય ॥ ૧૬૪ ॥
 કેશરીઆ પ્રપન્નપ્રમુ, કરજો મુજ પર મ્હેર ॥
 આપપસાપ આત્મમા, ધાશે લીલાલ્હેર ॥ ૧૬૫ ॥
 ઓગળીસ વાસઠ સાલમા, ઘસન્ત પશ્ચમી દિન ॥
 નગર ધુલેવામા કર્યો, પૂર્ણ ગ્રન્થ સુખલીન ॥ ૧૬૬ ॥

બાવાઈ-સુગમ છે, તેથી વિશેષ લખ્યો નથી આ ગ્રન્થ
 હુડામા રચવાનો પ્રારંભ ઇડરગઢમા વિ સવત ૧૬૬૨ માગશર
 સુદિ એકમના રોજ કરવામા આવ્યો હતો ત્યાર બાદ વિજાપુરના
 સઘમા કેશરીયાજી જતા સ્થિરતાના વખતમા પ્રાતિજ,
 અહમ્મદનગર, રૂપાલ, દીંટોઈ, શામખાજી, વીંઝીવાડા, ડુગરપુર
 અને કેશરીયાજીમા ૫ શ્રી રૂપવિજયજી મહારાજની ફેરીની
 ઉપરએક લાથી ટેકરી છે ત્યા-બાકીની રચના કરવામા આવી
 હતી શ્રી કેશરીઆનાથની કૃપાથી, ધુલેવાનગરમા હુડાથી પૂર્ણ
 થય સમાપ્ત કર્યો

જ્ઞાનક્રિયામ્વા મોક્ષઃ જ્ઞાન અને ક્રિયાથી મોક્ષ છે, માટે
 આ ગ્રન્થ વાચી જ્ઞાનક્રિયાપરાયણ થવું શુદ્ધ આચરણ
 વિનાના શુદ્ધ જ્ઞાનિયો હોલીના રાજની પેઠે, આત્મા આત્મા પોષારે
 છે, પણ પોતાના આચરણ સુધારતા નથી, અને બાહે તત્ત્વ
 પામ્યા હોય એમ માની સ્વેચ્છાચારી બને છે, તેમને હિતશિક્ષા

આપવાની કે જ્ઞાનનું કૃણ વિરતિ છે આશ્વના આચરણ
 છોડી, સવરના આચરણુ ગ્રહણ કરવા, આવકના ખર્ચ
 મત ગ્રહણ કરવા અને શક્તિ હોય તો દીક્ષા અગીકાર
 કરી પરમહામત પાળવા એકાત ક્રિયાવાદીને દ્વિતશિક્ષા
 કે, જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયાથી સવર તથા નિર્ગરાની પ્રાપ્તિ થાય છે
 શાસનની ઉત્પત્તિ, જ્ઞાનથી થાય છે, તથા ચોતાન્ય નિર્મલ આચરણ
 થાય છે જ્ઞાનથી શાસન ચાલે છે ભગવાનની
 વાણી શ્રુતજ્ઞાનનો પરમ આધાર છે જ્ઞાન બાણુવુ,
 બાણુવુ, જ્ઞાનાભ્યાસીઓને સહાય આપવી, જ્ઞાનવિના
 અધાર છે દેવગુરુધમને પણ જ્ઞાનવિના કોઈ ભણી
 શકતું નથી, માટે સૂર્યસમાન એવા જ્ઞાનનું એકચિત્તથી
 આરોધન કરવું

અન્યકર્તૃપ્રશસ્તિ

ચતુર્વિંશ. સ્વામી જિનમગવતાં, વીરમગવાં-
 સ્તદીયા શિષ્યાણાં વિશદપરિપાટી ચક્રુરભૂત ॥
 ગુરુસ્તસ્યા થ્રીહીરવિજયઈતિપ્રાદુરભવત્ ।
 યદાઽઽદિષ્ટેઃ સદ્ગ્રિહઃ સુલભમમવન્મોઽધરિમવમ્ ॥ ૧ ॥
 સહજસાગરસ્તસ્ય શિષ્યોઽભૂન્મુનિપુદ્ગવઃ ॥
 ચારિત્રશુદ્ધિધર્તાઽસૌ તચ્છિષ્યો જયસાગરઃ ॥ ૨ ॥
 જયસાગરશિષ્યોઽપિ, જીતસાગરનામક ॥
 ધર્મેકજીવિનસ્તસ્ય, શિષ્યોઽભૂન્માનસાગરઃ ॥ ૩ ॥
 મયગલસાગરશ્રપિણા, તસ્ય શિષ્યસ્ત્વમનન્તર વિહિતમ્ ॥
 તદનન્તરમનુમવિતા પદસાગરાખ્યમુનિવર્ય્યઃ ॥ ૪ ॥

सुद्वानसागरमुनि प्रथयाश्चकार ।

गुर्वी गुरोः सरलभक्तिमसौ ततोऽग्रे ॥

सुद्वानसागरमुनेरभवत्सुशिष्यः ।

रूपेण यः सहित आत्मन इत्यभिरूय ॥ ५ ॥

स रूपमागरो यस्य, नाममात्र हि सुश्रयम् ।

तच्छिष्योऽत्रनि धर्मात्मा, निधानसागरो मुनि ॥ ६ ॥

निधानमागरस्यापि, शिष्योऽभून्मुनिमत्तमः ।

मयामागर इत्येव, सद्गुणा ख्यातकीर्तिकः ॥ ७ ॥

आस्ता शिष्याबुभौ साधो भीमयासागरस्य यौ ।

याम्या परपरा ख्याता श्रीवीरपरमात्मन ॥ ८ ॥

नेमसागर इत्याख्यो गौतममागरश्च तौ ।

अभूताशमनोद्वारे, दत्तचित्तौ मनीषिणौ ॥ ९ ॥

धर्मात्मा खलु नेमसागरमुनि सवेगपक्षोद्वरन् ।

मच्चारित्रजुषा पथः शिथिलता मूलोपघात नयन् ॥

निस्तन्द्र क्रियया कुठारसमया कर्माटवीं छेदयन् ।

मन्यान् दशनया मुषामधुरया मोक्षोपयोग्यान् दिशन् ॥ १० ॥

तच्छिष्यो रविमागरो रविरिनाऽज्ञानान्धकारान्तकः ।

श्रीमत्सागरगच्छपुष्करतले शीतत्विषा सचयः ॥

सच्चारित्रपरायणात्मनिरत शान्त प्रतापी मुनिः ।

तच्छिष्यः सुखसागरो विजयते शिष्यप्रशिष्यावृतः ॥ ११ ॥

मवेचेत् कोऽपि पापीयान्, दृष्ट्वा तं सुखमागरम् ।
सुखस्य सागरे मग्नो, जायते नात्र संशयः ॥ १२ ॥

श्रीवचोवर्गणा यस्य, यादृशी तोषदायिनी ।
वक्तुं नो शक्यते यैस्ते, भुक्ता जानन्ति तद्रसम् ॥ १३ ॥

शैथिल्येऽपीन्द्रियादीनां, चारित्र्ये शूरताधरः ।
अहो चेतस एकाग्र्य, मुनेरेकान्तवासिनः ॥ १४ ॥

तच्छिष्याग्रणिवुद्धिमागरमुनेः, सत्प्राप्तुकम्पार्थिनः ।
जीवो मोक्षपथं कथं सुलभतामित्याश्रयय कृतिः ॥

यावच्चन्द्रदिवाकरौ प्रभवतां श्रेयोऽर्थिनां श्रेयसे ।
ग्रन्थं श्रेष्ठजनादृतं सविबुद्धिः पूर्तिं गतो भावतः ॥ १५ ॥

कृष्णश्रेष्ठिसुपुत्राय माणसाग्रामवासिने ।
श्रावकवीरचन्द्राय, चात्मार्यं विवृतिं कृता ॥ १६ ॥

पावकाङ्गाङ्गचन्द्रानन्द (१९६३) वैक्रमे पूर्णिमादियौ ।
पूर्णतामगमद्ग्रन्थं, श्रावणे भृगुवामर ॥ १७ ॥

सानन्दसङ्गविषय्या, चातुर्मास्यं कृतं मुदा ।
सुखान्धगुरुणा सार्धं, समाधिसुखपूर्वकम् ॥ १८ ॥

ॐ ह्रीं श्रीं धरणेन्द्रपद्मावतीसहिताय शश्वेश्वरपार्श्वनाथाय
शान्तिं तुष्टिं पुष्टिं कुरु २ स्वाहा । ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ३
ज्येष्ठ, १९६३

क्रमशः मुक्ति माटेनु भावना पद.

(ओषवजी चदेशो कहेंजो श्यामने-ए राग)

अपूर्व अघसर समकित धयाधी लही,
घैरी यामीश कर्म मर्म जजाळजो,
सादि अनती स्थिति मय भागो ए कह्यो,
टले अनादि शातपणे निरवारजो

अ-१

दुःख सुख समभावे वेदु हु आत्ममा,
शत्रुमित्र पुत्रादिक पर समचित्त जो,
घडगति छेदक चोखु गुणठाणु लही,
वशन मोहनी टलता थाउ पवित्रजो

अ-२

अनतभयकारक क्रोधादिक चउ इणी,
शातमभावे थाउ हु सम स्थिरजो,
अतरदृष्टिही आत्मने देखता,
टले अनादिपरपरिणति भयपीड जो

अ-३

आत्मासख्यप्रदेशे इष्टि जोडता,
सयम हेतु पामी थाउ फरीजो,
पार कषायने टाळी गुणधरि खे,
धर्मभ्यान बेगोधी सयत वीर जो

अ-४

रोगशोकवियोगादिक दूरे टळ्या
निरागी नि स्नेही अप्रतिबद्धजो,
निलेपी आकाशनी परे तत्त्वही,
क्षपकभेषि शुफल परिणाम लदजो,

अ-५

मिष्ट मिष्ट स्वरूप आत्मनु नाट्यु,
दुःखकारक टळियो पुदुपल ताटे

- આત્માનુમવસાગર કહોલે ચઢયો,
 ઉછઝી સમતા આતમજ્ઞાન તરંગજો અ-૬
- આત્મસ્વરૂપે આરોહણ ગુણઠાણનુ
 કર્મપ્રકૃતિ વિચિત્ર ચરતી જોયજો,
 સોડહ સોડહ લાગી તાઝી ધ્યાનની,
 તત્ત્વમસિપદ સમ્યક્ ત્યા અપહાયજો અ-૭
- ધર્માસ્તિકાવાદિક પાષે દ્રવ્યનુ,
 મિશ્રણ ત્યા આતમદ્રવ્યથી હોયજો,
 તેના ગુણ પર્યાયાદિક પણ મિશ્ર છે,
 અસ્તિપણે ધસિયા સ્વદ્રવ્યમા જોયજો અ-૮
- નાસ્તિકતા તેની છે આતમદ્રવ્યમા,
 સ્વગુણની અસ્તિતા આત્મ અનંતજો,
 અસ્તિતા નાસ્તિતા સમકાલે રહી,
 ઘાઘ્યાઽઘાઘ્યપણે માણે ભગવંતજો અ-૯
- દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય સ્વરૂપની ચિન્તા,
 પુલ્ગલથી ન્યારો મુજ આતમદ્રવ્યજો,
 સ્વપરમકાશક મોક્ષા છે નિઝઝડિનો,
 કરે પ્રવૃત્તિ તત્ત્વવિવેચક મન્યજો અ-૧૦
- કાલ અનાદિથી લાગ્યા કર્મ જે ઘાતિયા,
 કર્મતણો ગુણઠાણે ચારમ અન્તજો,
 કેવલજ્ઞાની ક્ષાયિકવીર્ય ધરી ઘરે,
 સયોગી ગુણસ્થાનક તરમુ કાન્તજો. અ-૧૧
- દમ્ધરજ્જુપત્તુ પેદનીયાદિક ચારની
 સ્થિતિનુ હોયે જ્યાહિ જેટલુ માનજો,

भोगधी चउदमु गुणठाणु उल्लघता
सिद्ध बुद्ध परमात्म श्री भगवान्जो अ—१२

मनयचकायाकर्माएकनी घगणा,
पुद्गलसगनो जरा नहि अवधजो
जन्म जरा मरणादिक खहु दूरे गयु,
लघो अपूर्व मातम कर्म अवधजो अ—१३

आधिर्भाये भासी गुणनी सतति
सहजानन्दे विचरे मातम भूपजो,
पूयप्रयोगे गतिपरिणामे सिद्धमा,
पहोँक्यो चेतन टळी अनादिधूपजो अ—१४

सादि अनन्ती स्थिति छे शाश्वतपदतणी,
पदकारक परिणमता तस्यस्वरूपजो,
निराकार साकाररूप दो चेतना,
चिदानन्द गुणधारक श्री चिद्रूपजो अ—१५

सहस्र जिह्वा आयुष्य पूयकरोडनु,
केवलमानी कहेता न लहे पारजो;
व्यवहार निश्चय नय वेने अवलवता,
बुद्धिसागर शाश्वतपद निर्धारजो अ—१६

ॐ अहं महावीर, शान्तिः शान्ति शान्ति

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરિજી ગ્રંથમાળામાં

પ્રકટ થયેલા ૧૧૨-ગ્રંથો

૦ ૧ અધ્યાત્મન્યાયાનમાળા	૦-૪-૦
૦ ૨ ભજનસ ગ્રંથ ભાગ ૨ ભો	૦-૮-૦
૦ ૩ ભજનસ ગ્રંથ ભાગ ૩ ભો.	૦-૮-૦
+ ૪ સમાધિશતકમ્	૦-૮-૦
૦ ૫ અનુભવપદ્યીરી	૦-૮-૦
૦ ૬ આત્મપદીપ	૦-૮-૦
૦ ૭ ભજનસ ગ્રંથ ભાગ ૪ થો	૦-૮-૦
૦ ૮ પરમાત્મદર્શન	૦ ૧૨ ૦
+ ૯ પરમાત્મભયોતિ (આવૃત્તિ ૨)	૧-૮-૦
૦ ૧૦ તત્ત્વબિંદુ	૦-૪-૦
૦ ૧૧ શુદ્ધાનુરાગ (આવૃત્તિ બીજી)	૦-૧-૦
■ ૧૨-૧૩ ભજનસ ગ્રંથ ભાગ ૫ થો તથા જ્ઞાનદીપિકા	૦-૬-૦
૦ ૧૪ વીરધ્યાનાનુ વિમાન (આ ત્રીજી)	૦-૮-૦
૦ ૧૫ અધ્યાત્મભજન સ ગ્રંથ	૦-૬-૦
૦ ૧૬ શુરુબોધ (આ બીજી)	૦-૮-૦
+ ૧૭ તત્ત્વજ્ઞાનદીપિકા (આ ૨)	૦ ૧૦ ૦
૦ ૧૮ ગદ્યલીસ ગ્રંથ ભા ૧ (આ ૨)	૦-૬-૦
૦ ૧૯-૨૦ શાવકધર્મસ્વરૂપ ભા ૧-૨	૦-૨-૦
૦ ૨૧ ભજનપદ સ ગ્રંથ ભાગ ૬ થો	૦ ૧૨-૦
૦ ૨૨ વચનામૃત	૦ ૧૪ ૦
૨૩ યોગદીપક (આ ૨)	૩-૦-૦
+ ૨૪ જૈન ઐતિહાસિક રાસમાળા	૧-૦-૦

૨૫ આત્મદંધનપદ ભાવર્થ (આ ૩)	૧૦ ૦ ૦
૨૬ અધ્યાત્મશાંતિ (આ ચોથી)	૦ ૧૨ ૦
૨૭ કાવ્યસંગ્રહ ભાગ ૭ એ	૦-૮-૦
૨૮ જૈનધર્મની પ્રાચીન અને અર્વાચીન સ્થિતિ	૦-૩-૦
૨૯ કુમારપાલ (હિંદી)	૦-૬-૦
૩૦ થી ૩૪ સુખસાગર શુરુગીતા અન્ય ૫	૦-૪-૦
૩૫ પદ્મવ્યવિચાર (આવૃત્તિ ૩)	૦-૪-૦
૩૬ વિજયપુર વૃત્તાત નાલુ	૦-૪-૦
૩૭ સાબરમતી શુદ્ધશિક્ષણ કાવ્ય	૦-૬-૦
૩૮ પ્રતિજ્ઞાપાલન	૦-૫-૦
૩૯-૪૦-૪૧ જૈનગચ્છમતપ્રબંધ, સંઘપ્રગતિ, જૈનગીતા ૧ ૦ ૦	
૪૦ સંઘપ્રગતિ આ ૨ છ	૧-૦-૦
૪૨ જૈનધાતુપ્રતિભા લેખ સંગ્રહ ભાગ ૧	૧-૦-૦
૪૩ મિત્રમૈત્રી	૦-૮-૦
૪૪ શિષ્યોપનિષદ્	૦-૨-૦
૪૫ જૈનોપનિષદ્	૦-૨-૦
૪૬-૪૭ ધાર્મિક ગદ્યસંગ્રહ તથા પત્ર સંકુપદેશ ભા ૧ ૩-૦-૦	
૪૮ ભજનસંગ્રહ ભા ૮	૩-૦-૦
૪૯ શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર ભા ૧ (આ ૨)	૨-૮-૦
૪૯ શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર ભા ૧ ના ચાર કટકા મુદ્રા પાકા બાધેલા, ૧-દેવચંદ્ર ચોવીસી રૂા ૦ાા, ૨-નયચંદ્રસાર રૂા ૦ાા, ૩-કર્મચંદ્ર રૂા ૦ાા, ૪-વિચારરત્નસાર રૂા ૧૧	
૫૦ કર્મચોગ (આવૃત્તિ બીજી)	૧૨ ૮ ૦
૫૧ આત્મદર્શન	૦ ૧૦ ૦

૫૨ ભારતસહકારશિક્ષણ કાવ્ય.	૦ ૧૦ ૦
૫૩ શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર ભા ૨, (આ ૨)	૨-૮-૦
+ ૫૪ ગદ્યલી સમ્મત ભા ૨, (આ ૨)	૦-૬-૦
૫૪ ગદ્યલી સમ્મત ભા ૧-૨ લેખા પાઠા બાધેલા	૦ ૧૨ ૦
• ૫૫ કર્મપ્રકૃતિટીકા ભાષાતર	૩-૦-૦
+ ૫૬ શુદ્ધગીત ગદ્યલીસમ્મત	૦ ૧૨ ૦
+ ૫૭-૫૮ આગમસાર અને અધ્યાત્મગીતા, (આ ૨)	૦-૬-૦
• ૫૯ દેવવદન સ્તુતિ સ્તવનસમ્મત	૦-૪-૦
• ૬૦ પૂજાસમ્મત ભા ૧ લેા	૧-૦-૦
૬૧ ભજનસમ્મત ભાગ ૬	૧-૮-૦
૬૨ ભજનપદસમ્મત ભાગ ૧૦	૧-૦-૦
૬૩ પત્રસદુપદેશ ભાગ ૨	૧-૮-૦
• ૬૪ ધાતુપ્રતિમા લેખસમ્મત ભા ૨	૧-૦-૦
+ ૬૫ જૈનદંતિએ ઇશાવાસ્યોપનિષદ્ ભાવાર્થ વિવેચન	૧-૦-૦
• ૬૬ પૂજાસમ્મત ભાગ ૧-૨	૨-૦-૦
• ૬૭ સ્નાત્રપૂજા	૦-૨-૦
+ ૬૮ શ્રીમદ્ દેવચંદ્રભા અને તેમનું જીવનચરિત્ર	૦-૪-૦
૬૯-૭૨ શુદ્ધોપયોગ વિ સંસ્કૃત ગ્રંથ ૪	૦ ૧૨ ૦
૭૩-૭૭ સંપ્રદાય વિ સંસ્કૃત ગ્રંથ ૫	૦ ૧૨ ૦
• ૭૮ લાલા લજપતરાય અને જૈનધર્મ	૦-૪-૦
+ ૭૯ ચિન્તામણિ,	૦-૪-૦
+ ૮૦-૮૧ જૈનધર્મ અને ખ્રીસ્તિ ધર્મનો મુકાબલો	
તથા જૈન ખ્રીસ્તિ સંવાદ	૧-૦-૦
+ ૮૨ સત્યસ્વરૂપ	૦-૬-૦

† ૮૩ ધ્યાનવિચાર	૦-૮-૦
૮૪ આત્મશક્તિપ્રકાશ (આ ૨)	૦ ૧૪ ૦
• ૮૫ સાવત્સરિક સમાપના (આ ૩)	૦-૮-૦
• ૮૬ આત્મદર્શન (સંખ્ય દ્રશ્યકૃત સજ્જાયોર્નું વિવેચન)	૦-૪-૦
• ૮૭ જૈનધાર્મિક શકાસમાધાન.	૦-૪-૦
• ૮૮ કન્યાવિકૃત્યનિષેધ	૦-૬-૦
† ૮૯ આત્મશિક્ષાભાવનાપ્રકાશ.	૦-૭-૦
૯૦ આત્મપ્રકાશ (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૧૦-૦-૦
• ૯૧ શોકવિનાશક ગ્રંથ	૦-૧-૦
† ૯૨ તત્ત્વવિચાર	૦-૬-૦
૯૩-૯૭ અધ્યાત્મગીતા વિ સંસ્કૃત ગ્રંથ ૫	૧-૦-૦
• ૯૮ જૈનસૂત્રમા મૂર્તિપૂજા.	૦-૩-૦
† ૯૯ શ્રી યશોવિજયજી નિબંધ	૦-૬-૦
૧૦૦ ભજનપદ સંગ્રહ ભાગ ૧૧	૦ ૧૨ ૦
૧૦૧ ભજનપદ સ્ત્રી ભા ૧, ૨ (આ ૪ થી)	૨-૮-૦
• ૧૦૨ ગુજરાત ભૂકંડ વિજ્ઞાપુર વૃત્તાત	૧-૪-૦
૧૦૩-૪ શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર તથા દેવવિલાસ	૦ ૧૨ ૦
૧૦૫ મુદ્રિતજૈન શ્લોક ગ્રંથગાઈક	૧-૮-૦
૧૦૬ કક્ષાવલિ-મુખ્ય	૧-૪-૦
† ૧૦૭ સ્તવનસંગ્રહ (દેવવદન સંહિત)	૦-૧૦ ૦
† ૧૦૮ પત્ર સંદુષદેશ ભાગ ૩	૦-૬-૦
૧૦૯ શ્રીબુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વર સ્મારક ગ્રંથ	૦ ૧૨ ૦
• ૧૧૦ પ્રેમગીતા સંસ્કૃત	૦-૬-૦

- ૧૧૧ યોગનિષ્ઠ આચાર્ય-શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગર
સૂરિજીનું વિસ્તૃત હવનચરિત્ર ૧૧-૦-૦
૧૧૨ અધ્યાત્મસાર ૦ ૧૨ ૦

અથો માટે પત્ર બ્યવહારનું સ્થળ—
શ્રી વિભવપુર (ગુજરાત) શ્રી બુદ્ધિસાગરજીસૂરિ
જ્ઞાનમંદિર તથા

મત્રીઓ શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મહાજ-મુખર્ધ
O/o મગળદાસ લલ્લુભાઈ ઘડિયાળી
કે ૩૪૭, ધાવળાદેવી રોડ, મુખર્ધ ૨

- આ નિશાનવાલા અથો સીલકમા નથી
+ " " " ૧૫ થી ૨૫ નકલ સુધી છે

શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મહાજ તરફથી પ્રકટે
થયેલ ગ્રંથો મળવાના ઠેકાણા.

- (૧) શ્રી બુદ્ધિસાગરજીસૂરિ જૈન જ્ઞાનમંદિર શ્રી વિભવપુર
(ગુજરાત)
(૨) શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મહાજ-મુખર્ધ કે ૦ ૩૪૭-
કે ૦ ધાવળાદેવી રોડ-મુખર્ધ ૨
(૩) શ્રી મેઘરાજ પુસ્તક સહાર-કે ૦ ગોડીજીની આવ-
કે ૦ કીકારદીટ મુખર્ધ ૨
(૪) શ્રી અમૃતલાલ ચક્રવર્તી હીરાચંદ-શ્રી અમદાવાદ-
કે ૦ ઝવેરીવાડ-આળવીપોળ ઉપાચાર્ય પાસે
(૫) શ્રી સોમચંદ હી ચાહ, પાલીતાણા (સૌરાષ્ટ્ર)

